

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR: TARİXİ YADDAŞ VƏ MÜASİRLİK
Respublika elmi konfransının materialları, 26-27 may 2022-ci il



MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR:
TARİXİ YADDAŞ VƏ MÜASİRLİK
Respublika elmi konfransının
MATERIALLARI

26-27 may 2022-ci il
Şamaxı, Azərbaycan

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filiali**

***“MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR:
TARİXİ YADDAŞ VƏ MÜASİRLİK”***

Respublika elmi konfransının

MATERIALARI

26-27 may 2022

Şamaxı, Azərbaycan

Toplu Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialının Elmi Şurasının 17 iyun 2022-ci il tarixli iclasının (Protokol №10) qərarı ilə çap olunur.

Hazırlayanlar: Dos. Tünzalə Yusifova
B/m. Şəlalə Seyidova

“Mirzə Ələkbər Sabir: tarixi yaddaş və müasirlik” Respublika elmi konfransının materialları (26-27 may 2022-ci il, Şamaxı – Azərbaycan). Bakı: “Müəllim” nəşriyyatı, 2022. – 550 s.

© ADPU Şamaxı filialı, 2022

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ:

Sədr - Prof. **Cəfər Cəfərov** – Rektor

Sədr müavini - Prof. **Azəf Zamanov** – ADPU-nun Elm və innovasiyalar üzrə prorektoru

Məsul katib - F.ü.f.d. **Nigar Aslanova** – ADPU-nun Elmi-təşkilat şöbəsinin baş mütəxəssisi

Üzvlər:

Prof. **Mahirə Hüseynova** – Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektor

Dos. **Tünzalə Yusifova** – ADPU-nun Şamaxı filialının direktoru

Prof. **İbrahim Bayramov** – ADPU-nun Elmi-təşkilat şöbəsinin müdiri

Dos. **Razim Məmmədov** – Ədəbiyyat kafedrasının müdiri

Prof. **Təyyar Cavadov** – Ədəbiyyat kafedrasının professoru

Prof. **Yaqub Babayev** – Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının professoru

Dos. **Qüdrət Umudov** – Ədəbiyyat kafedrasının dosenti

Fə.l.ü.f.d. **Şasəddin Mikayılov** – ADPU-nun Şamaxı filialının Tədris və elmi işlər üzrə direktor müavini

B/m. **Şəlalə Seyidova** – ADPU-nun Şamaxı filialının sosial və humanitar məsələlər üzrə direktor müavini

I BÖLMƏ

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANIN İCTİMAİ-SİYASİ VƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİ

ŞAİRƏM, ƏSRİMİN AYINƏSİYƏM

Alicanov M.S.

Dosent

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *tarix, şair, tənqid, müasirlik, satira*

Key words: *history, poet, criticism, modernity, satire*

Dünya satirik ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, Azərbaycan satirik ədəbiyyatının bayraqdarı Mirzə Ələkbər Sabirin poeziyası öz milliliyi, yüksək sənətkarlığı və müasirliyi ilə ictimai fikrin və milli şüurun inkişafında mühüm rol oynamışdır.

XX əsrin ilk onillikləri Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında çox zəngin, həm də ən ziddiyyətli bir dövrdür. Bu dövr sinfi mübarizənin kəskinləşməsi, milli azadlıq hərəkatının yeni mərhələyə qədəm qoyması, Şərqdə ilk demokratik respublikanın qurulması ilə səciyyələnir. Azərbaycanda çarizmin müstəmləkə əsarətinə qarşı başlanan inqilabi mübarizə, Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulması xalqın mədəni həyatında yeni səhifələr açdı, ədəbiyyatın, incəsənətin inkişafına təkan verdi. Məhz bunun nəticəsidir ki, "yeni əsrin mürəkkəb tarixi şəraitini əks etdirən XX əsr ədəbiyyatı da öz mövzu və mündəricə zənginliyi, məsələlərin genişliyi və dərinliyi, ədəbi mübarizələrin kəskinliyi, ayrı-ayrı yaradıcılıq metodlarının yaranması və onların ayrılıqda öz ideya-bədii və estetik prinsipləri uğrunda apardıqları mübarizəsi baxımından yeni bir ədəbiyyat idi, milli ədəbiyyat tarixində yeni bir mərhələ idi" (Kamal Talıbzadə. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi. Bakı, "Maarif", 1984).

XX əsrin ilk onilliyində baş verən ictimai-siyasi hadisələr məzmunu etibarilə əsrin əvvəlində baş verən hadisələrdən fərqlənir. Bu da öz növbəsində yeni ictimai-siyasi zəmində yeni təfəkkür tərzinin meydana gəlməsinə səbəb olur. Yeni tipli insanın (C.Məmmədquluzadədə Novruzəli, Usta Zeynal, Məhəmmədhəsən əmi, Kərbəlayi Məmmədəli, Baqqal Məşədi Rəhim, Xudayar bəy, Zeynəb, Kefli İsgəndər..., Ə.Haqverdiyevdə Məşədi Qulam, musiqinəvis Cəngirbəy Xərguşov, artist Suraxanski, Qudurğanov, Kərbəlayi Qulaməli, Qasım əmi, Mirzə Səfər, Şeyx Şəban..., M.Ə.Sabirdə rəncbər, fəhlə, intelligent, barışna, učitəl, vaiz, rövzə-xan, şair, qəzetçi, bakılı, şirvanlılar...) xarakterində əmələ gələn dəyişiklikləri izah etmə prinsipində bir təzəlik özünü göstərir. Bu yenilik hər şeydən öncə özünü insana humanist mövqeyi ilə fərqlənir. Dövrün qabaqcıl sənətkarları, o cümlədən M.Ə.Sabir azad, ruhən, mənən, siyasi-hüquqi və iqtisadi asılılıqdan uzaq, sərbəst insanın uğrunda mübarizə aparırdı. Q.A.Medinski haqlı olaraq, humanizmi sadəcə olaraq insana münasibət yox, insan uğrunda mübarizə adlandırırdı (Гуманизм и современная литература, Москва, 1963). Ədəbiyyatşünaslıq XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ümumbəşəri əhəmiyyətini bu ədəbiyyatın humanizmində, vətənpərvərliyində və xəlqiliyində görür və bu elmi qənaətdə tamamilə haqlıdır. Özünəqədərki ədəbiyyatın qanunauyğun nəticəsi olan XX əsr Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının, klassik poeziyanın ən mütərəqqi ənənələrindən bəhrələnmiş, Şərq, Avropa ədəbiyyatının nailiyyətlərindən yaradıcılıqla yararlanmış, nəticədə yeni dövr və mərhələ təşkil edən, yeni ideya-estetik keyfiyyətlərlə zənginləşmiş bir ədəbiyyat səviyyəsinə yüksəlmişdi. Belə bir ədəbiyyatın təməl daşlarını qoyanlardan biri də M.Ə.Sabir idi ki, ədəbiyyatşünaslıq XX əsrin əvvəllərində onun ədəbi irsinə fəal tənqidi münasibət göstərmişdir.

Sabir üçün vətənin, millətin taleyindən önəmli heç nə yox idi. Əzablı xəstəliyin onu əldən salması, səhhətinin ümitsizliyi, maddi durmunun ağırlığı vətən, millət sevgisinə nəinki kölgə sala bilməmişdi, əksinə, mənən zirvələrdə, əlçatmaz ucalıqda dayanan Sabir bu müqəddəs varlıqlara daha dərinlən bağlı olmuşdu.

M.Ə.Sabirin "Beynəlmiləl" adı ilə məşhur olan şeiri ilk dəfə

"Həyat" qəzetində /1 iyul 1905, №19/ "M.Ələkbər Sabir" imzası ilə çap olunmuşdur. "Hophopnamə"nin uzun illər boyu tərtibçisi olmuş professor Məmməd Məmmədov qeyd edir ki, birinci nəşrdən başqa, bu şeir bütün nəşrlərə daxil edilmiş, son dörd nəşrdə "Beynəlmilləl" adı ilə verilmişdir. "Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza" adı ilə nəşr olunan şeir "Əsrimiz xahiş edərkən ittifaqüittihad" misrası ilə başlanır.

Çarizmin millətçilik siyasətinin əleyhinə çıxan Ə.Hüseyn-zadə "Həyat" qəzetində /17 iyun 1905/ şeir dərc etdirmişdi. Ə.Hüseynzadə "Həyat" qəzetində /5 iyul 1905/ çap etdirdiyi "Erməni vətəndaşlarımıza tövsiyə və ixtaratımız" məqaləsində yazırdı: "Erməni üdəbasından bəzisi ittihadı-islam qorxusu saiqəsilə rast gələn qəzetələrə kizb və böhtandan ibarət məqalələr yazdıqları bir zamanda biz:

Dövri-isləhatdır, sülh və səlah əyyamıdır,

Arkadaşlar, sülh edin, sülh etməyin həngamıdır –

beytini mənzuməmizə nəqarət ittixaz edib bilə təfiqi-din və məzhəbi-ümum vətəndaşlarımıza xitabən təkrarlamaqda idik... Qəzetəmizin ilk nüsxəsilə nəşr edilən xeyirxahanə bu növ sözlər təsirsiz qalmadı. Üç-dörd gün müqəddəm qəzetəmizin sütunlarında deyilmi idi ki, növrəsidaqan şüeramızdan Əli Əkbər Sabir, bu büğz və ədavətin və bu nifaqın və bunlardan irəli gələn nəhb və qarətin, qətl və qitabın bir cəhl və qəflət, bir zəlalət nəticəsi olduğunu xalqa bildirmək üçün fəryad edib duruyordu. Erməni qəzetələri və qəzetə mühərrirləri buna diqqət etdilərmi? Erməni süxəndanları Əli Əkbər Sabirin mənzuməsində 28 nəqarət olub təkrar edən:

Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vəqtidir,

Ülfəti-ünsiyyətə dair xitabət vəqtidir.

beyti-mənidarından ibrət alıb o yolda qələm oynatdıları? Bir şeir və ya bir məqalə yazdıları? Yazdılarısa bildirsinlər. Biz onları tərcümə edib sülh və vifaq meylinin iki tərəfli olduğunu cəmaəti-mizə böyük bir məmnuniyyət və məşəqqətlə bildirməyə hazırız" (Əli bəy Hüseynzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Çaşıoğlu", 2007).

M.Ə.Sabir haqqında ilk mətbu sözün müəllifi olan Ə.Hüseynzadə sözügedən mühüm tarixi məqamda Sabirin öz vətəndaş mövqeyini ortaya qoyduğuna diqqəti cəlb edir. Məqalə müəllifi "Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza" şeirini erməni millətçilərinə

örnek göstərir və acı təəssüf hissilə "ancaq ermənilərin əhli-məarif, mühərrirləri, ədibləri öhdələrinə tərtib edən vəzifəyi, iki millət arasında təlifi-beyn etmək xüsusundakı müqəddəs vəzifəyi, əsla ifa edəmmədilər, bu xüsusda həтта bəzilərinə bir həmaqət belə ariz oldu" deyir (Əli bəy Hüseynzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Çaşıoğlu", 2007).

Xülasə

M.Ə.Sabirin ədəbi irsi müxtəlif istiqamətlərdə - ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, etnoqrafiya, tarix, etnik psixologiya və s. tədqiqatlar üçün zəngin material verir. Fitrətən şair doğulan M.Ə.Sabir mənsub olduğu xalqın bütün problemlərini dərinləndirir, bunun çıxış yollarını axtarırdı. Təsədüfi deyil ki, M.Ə.Sabir yaradıcılığında həyatın bütün sahələri öz bədii ifadəsini tapıb. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Sabirşünaslıq xüsusi bir tədqiqat sahəsi kimi formalaşmışdır.

Summary

M.A.Sabir's literary heritage is divided into different directions - literary criticism, linguistics, ethnography, history, ethnic psychology, etc. provides rich material for research. Born by nature, the poet M.A.Sabir was deeply aware of all the problems of the people to whom he belonged, he was looking for ways out. It is no coincidence that all spheres of life have found their artistic expression in the work of M.A.Sabir. Patience has been formed as a special field of research in Azerbaijani literary criticism.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Kamal Talıbzadə. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi. Bakı, "Maarif", 1984, səh.123.
2. Гуманизм и современная литература. Москва, 1963, стр.334.
3. Rüstəm Hüseynov. Namiq Kamal. Bakı, "Yazıçı", 1990.
4. Ömər Faiq Nəmanzadə. Əsərləri. Bakı, "Yazıçı", 1983, səh.12.
5. Əli bəy Hüseynzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Çaşıoğlu", 2007, səh.115-116.
6. Mirzə Ələkbər Sabir. Həphəpnəmə, iki cildə. Bakı, 2004.
7. M.Ə.Sabir. Seçilmiş şeirləri. Bakı, 1955.
8. Eyvaz Əminəliyev. Mirzə Ələkbər Sabir: həyatı və sənəti. Bakı, 2012.

9. Tərlan Novruzov. Mirzə Ələkbər Sabir: tədqiqi, problemləri. Bakı, 2019.
10. Alxan Bayramoğlu. Sabir Bakıda. Bakı, 2012.
11. M.Ə.Sabir: axtarışlar, tapıntılar. Bakı, 2000.

M.Ə.SABİR SATİRALARININ İCTİMAİ-SİYASİ QAYƏSİ

Quliyev E.H.
Professor
ADPU

Açar sözlər: *Sabir, satira, millət, azadlıq, Səttar xan*

Key words: *Sabir, satire, nation, freedom, Sattar khan*

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində baş vermiş ictimai-siyasi proseslər milli şüurun oyanması və milli dirçəlişin formalaş-masına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməyə başladı. Mövcud ictimai-siyasi vəziyyət Azərbaycanda ədəbi prosesin inkişafına təsirsiz ötüşməmiş, ədəbi cərəyan və yaradıcılıq metodlarının rəngarəngliyi şəraitində milli ədəbiyyatımız məzmun və forma baxımından yeni keyfiyyətlər qazana bilmişdir. Müxtəlif janrlar-dan istifadə yolu ilə hadisələrə müdaxilə və onların təsviri ədəbiyyatın mövzu dərəcəsinin genişlənməsində vacib amilə çevrildi. Roman, povest, hekayə və publisistikanın yeni tələblər daxilində inkişafı bu mərhələdə yeni ədəbiyyatın ictimai-siyasi hadisələrə aktiv müdaxilə və münasibətini təmin etməyə başladı. Lakin həyat hadisələrinə fərqli münasibət və realist-siyasi dünyagörüşün formalaşmasına aktiv təsir baxımından epik-lirik istiqamət daha əhəmiyyətli rol oynayırdı. Bu dövrdə poetik formalardakı diferensasiya inqilabi satira və siyasi lirikanın inkişafına mühüm təsir göstərdi. Heç şübhəsiz, inqilabi-satirik şeirimizin banisi Mirzə Ələkbər Sabir bu dövrdə yaşayırdı və baş verən proseslərdən kənarda dayanmırdı. Mirzə Ələkbər Sabirin ədəbiyyata gəlişi ilə ədəbi proses yeni mərhələyə qədəm qoymuş və ədəbiyyat yeni ideya-estetik meyarlar daxilində inkişaf etməyə başlamışdır. Xalq həyatına yaxınlığı, kəskin ictimai mündəricəsi, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin orijinallığı ilə seçilən Mirzə Ələkbər Sabir poeziyası sənətin

varlığa estetik münasibəti anlamında yeni yaradıcılıq tipinə çevrilə bildi.

Mirzə Ələkbər Sabir ilk növbədə, Azərbaycan mühitinin yetirməsi olsa da, əsasən, 1905-1907-ci illər birinci rus inqilabının təsiri altında inqilabi satiranın banisi və mütəfəkkir şairi kimi yetişən, meydana çıxan görkəmli ədiblərimizdən biri idi. Bu səbəbdən yaradıcılığında vətən, xalq, millət problemləri daxilində yer alan milli azadlıq hərəkatının tərənnümü, fanatizmə qarşı mübarizə, irticanın ifşası, fəhlə və kəndli həyatının təsviri və s. məsələlər Sabir satiralarının yalnız ictimai mündəricəsini təşkil etmir, həm də onun estetik qayəsini üzə çıxarır. Məsələn, biz Sabirin ictimai-siyasi proseslərə münasibətində milli zəmində siyasi oyanışın, azadlıq uğrunda gedən mübarizələrin, milli-siyasi özünüdərk prosesinin təsvirini aydın şəkildə görür və hadisələrə şair müdaxiləsinin mahiyyətində dayanan yeni anlamı dərk edə bilərik. Mirzə Ələkbər Sabirin “Vay, vay! Nə yaman müşkülə düşdü işim, Allah”, “İki cavablara bir cavab”, “Hə, de görüm”, “İstiqbalımız lağlağdır”, “İstiqlal bizimdir” və s. satiraları millətin düşünmək və dəyişmək siyasi dünyagörüşünün formalaşmasını ifadə etmək, cəmiyyətə, ictimai fikrin inkişafına təsir göstərmək baxımından xarakterikdir. Adı çəkilən şeirlər Azərbaycan və ümumən ətraf cəmiyyətlərdəki mövcud siyasi kateqoriyaların ictimai mahiyyətinin açıqlanması və cəmiyyəti dəyişmək, eyni zamanda fərd olaraq cəmiyyətdə dəyişmək düşüncəsinin formalaşdırılması baxımından xarakterikdir:

Söylə mənə vəzəreti-milliyəniz düzəldimi?
Ya uzun əl, uzun papaq qıssalaşib gödəldimi?
Ölkəmizə şəməndəfer yol tapa bildi, gəldimi?
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Dari-səfayi-Tehranın get et bir səyahətin,
Mirzə Əbülhəsən xanın gör rəvişi-təbabətin,
Tən yarı böldü zəhr ilə yeksər əcəm cəmətin!
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

(*“İki cavablara bir cavab”*)

M.Ə.Sabir yaradıcılığında inqilabi mövzu özünün ideyası və

hadisələrə yeni baxış müstəvisində münasibət baxımından kifayət qədər əhəmiyyət kəsb edir, orijinallığı ilə seçilir. Bu tipli şeirlərdə M.Ə.Sabir bir çox mətləblərə toxunsa da, inqilab və sosial təbəqə, inqilab və ictimai-siyasi mühit problemlərinə xüsusi önəm keçmiş, hər hansı tipin dili ilə cəmiyyətdə formalaşan yeni mühit və yeni əhvali-ruhiyyəni özünəməxsus şəkildə təqdim etməyi bacarmışdır:

Mən bilməz idim bəxtdə bu nikbət olurmuş,
İzzət dönüb axır belə bir zillət olurmuş,
Çərxin, əcəba, seyri də min babət olurmuş,
Millət ayılıb talibi-hürriyyət olurmuş,
Millətdə də, yahu, belə bir qeyrət olurmuş?!
Yalqız, nə deyim, getdi mənim millət əlimdən,
Torpaq başıma, çıxdı bütün izzət əlimdən!

(Mən bilməz idim...)

M.Ə.Sabir “Ay haray”, “Ax, necə kef çəkməli...”, “Neyləyim, ey vay”, “A kişi, bundan əzəl” və s. şeirlərində də vətəndaşların yeni mühit müstəvisində formalaşan özünüdərk və siyasi şüur oyanışı proseslərini təsvir edir, ideyanı dəyişən cəmiyyətdə itirənlərlə (hakimlər, sahibkarlar) qazananların (rəiyyət) həyata baxış və münasibətlərində açıqlayır:

İndi adamlar deyəsən cindilər,
Cin nədi, şeytan kimi bidindilər,
Lap bizi ovşarladılar, mindilər
Ay keçən əyyam, olasan indilər!..
Onda ki övladi-vətən xam idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi.

Fəhlə, kəndli və ziyalı maraqlarını əks etdirən M.Ə.Sabir satiralarında xan, bəy, məmur zülmünə qarşı kəskin etiraz yer alır. İstər fərdiləşdirmə, istərsə də ümumiləşdirmə üsulları ilə M.Ə.Sabir xalqa qənim kəsilən şəxslərin və ya cəmiyyətin timsalında əsarəti, zülmü, istibdadı tənqid hədəfinə çevirmiş, ezopvari yanaşma tərzində əsərlərindəki satirik pafosu yüksəldə bilmişdir. “Eylə bilirdim ki...”, “Mən belə əsrarı”, “Daş qəlbli insanları”..., “Millət necə tarac olur olsun nə işim var”, “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” və s. satirləri ilə M.Ə.Sabir cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində baş verən neqativliyə etirazını bildirməklə yanaşı, irticanın ictimai dayaqlarına

sonsuz nifrətini də ifadə etmişdir:

Məzlumların göz yaşı dərya olacaqmış,
Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi?!
Bağın, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmış,
Təxm əkməyə dehqanları neylərdin, ilahi?

Və yaxud,

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!
Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karim,
Dünyavü cahan ac olur olsun, nə işim var?!

M.Ə.Sabir milli azadlıq hərəkatından danışarkən, ilk növbədə, xalq hərəkatı və inqilabi yüksəlişin tərənnümünə daha çox yer verirdi. Ümumiyyətlə, milli azadlıq hərəkatının tərənnümü M.Ə.Sabir satırlarının elə bir məqamını təşkil edir ki, burada hər şey hüququ pozulanlarla hüququ pozanların arasında baş vermiş toqquşmada mənə kəsb edir. “Doğrudan da Məmdəli”, “Mən bilməz idim”, “Şahnamə”, “Satıram”, “Bura say”, “Səttarxana” və bu kimi çoxsaylı satırları ilə M.Ə.Sabir ictimai münasibətlər fonunda qarşı-qarşıya dayanan köhnəliklə yeniliyin ümumi mənzərəsini nəzərə çatdırır, yeni şüura sahiblənən insanın barışmaz mövqeyini, itirilmiş hüquqlarının əldə olunması üçün seçdiyi yolun əhəmiyyətini əks etdirə bilir:

Taki, millət məcməin Tehranda viran etdilər,
Türklər Səttarxan ilə əhdü peyman etdilər,
Zülmü istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,
Millətə, milliyətə can nəqdi qurban etdilər,
Ayeyi “zibhi-əzim” itlaqi ol qurbanədir,
Afərinim himməti-valayi-Səttarxanədir.

Göründüyü kimi, “pisi pis, ayrını əyri, düzü həmvar” yazan M.Ə.Sabirin möhtəşəm poetik irsində Azərbaycan və bir sıra Şərq regionlarını əhatə edən ictimai-siyasi proseslər cəmiyyət, vətən, xalq, millət problemləri daxilində dəyərləndirilmiş və milli ideallar kontekstində təqdim etmişdir.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir 1905-1907-ci illər birinci rus inqilabının təsiri altında inqilabi satiranın banisi və mütəfəkkir şairi kimi yetişən, meydana çıxan görkəmli ədiblərimizdən biridir. Onun poeziyası sənətin varlığa estetik münasibəti anlamında yeni yaradıcılıq tipi hesab olunur.

Məqalədə Sabir yaradıcılığında vətən, xalq, millət problemləri daxilində yer alan milli azadlıq hərəkatının tərənnümü, fanatizmə qarşı mübarizə, irticanın ifçası, fəhlə və kəndli həyatının təsviri və s. məsələlər təhlil olunur. Təhlil prosesində Sabir satiralarının yalnız ictimai mündəricəsi deyil, həm də onun estetik qayəsi üzə çıxarılır.

Summary

Mirza Alakbar Sabir is one of the prominent writers who grew up as a founder of revolutionary satire and a poet-thinker under the influence of the first Russian revolution of 1905-1907. His poetry is considered a new type of creativity in terms of the aesthetic attitude of art to existence.

The article glorifies the national liberation movement within the problems of the homeland, people and nation, the struggle against fanaticism, the exposure of reaction, the description of the life of workers and peasants, etc. in Sabir's work. issues are analyzed. In the process of analysis, not only the social content of Sabir's satires, but also its aesthetic essence is revealed.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov M. Sabir: Mübahisələr, həqiqətlər. Bakı, 1990
2. Məmmədov X. “Əkinçi”dən “Molla Nəsrəddin”ə qədər. Bakı, 1987
3. Mirəhmədov Ə. Sabir. Bakı, 1958
4. Müasirləri Sabir haqqında. Bakı, 1962
5. Novruzov T. Sabir ədəbi məktəbi. Bakı, 1992
6. Hophopnamə. 2 cildə: I və II cildlər. Bakı, 2004
7. Zamanov A. Sabir və müasirləri. Bakı, 1973

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA TÜRKÇÜLÜK, TÜRKİYƏ İNQİLABİ MƏSƏLƏLƏRİ

Cavadova Z.Ş.

Dosent

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Gənc türklər, Türk inqilabı, azadlıq hərəkatı, türk irticası,*

Key word: *Young turks, Turkish revolution, liberation movement, turkish*

M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz poetik üslubu ilə seçilən şairlərdən biridir. O, XIX əsrin ortaları – XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaradan qüdrətli sənətkar olmuşdur. Onun yaradıcılığında türkçülük, Türkiyə mövzusu da əsas yer tutmuş, dahi sənətkar Türkiyə inqilabına da öz münasibətini bildirmişdir. Buna görədir ki, Sabirin satirası həm də Türkiyə zəhmətkeşlərinin də dərin rəğbətini qazanmışdı. "Sabir əsrlərcə yatan sinfi şüurları oyatmış, insanın azadlığa doğru meylini qüvvətli bir təkanla hərəkətə gətirmişdir [1, s.39].

Böyük vətəndaş şair olan Sabir türk millətlərinin doğma vətənlərinin müstəmləkə əsarətindən xilasını türkçülük və islamçılıq ideologiyasını birləşdirib azadlıq mübarizəsinə qalxan milli düşüncəli türklərdə görürdü. M.Ə.Sabiri türkçülərlə birləşdirən amillər sırasında milli birlik, hüriyyət, istiqlal ideyaları aparıcı mövqedə dayanırdı.

Kim ki, insanı sevər, - aşıqı – hüriyyət olur,

Bəli, hüriyyət olan yerdə də insanlıq olur! [2, s. 149]

Sabir türkçülüüyü yayımlayan qüdrətli bir vətənçi şair simasında füyuzatçıların platformasında dayanaraq, türk xalqlarının milli oyanışı, milli özünüdərk, milli düşüncəsinin biçimlənməsi, milli mənlik şüurunun özünə qaytarılması uğrunda əzmlə mübarizə aparırdı.

M.Ə.Sabirin böyüklüyü onda idi ki, Azərbaycanda, İranda və Türkiyədə gedən inqilabi prosesləri və milli azadlıq hərəkatını vəhdətdə götürür və qiymətləndirirdi. Sabiri daha çox ümumdünya

türklərinin milli istiqlalı məsələsi düşündürürdü. Gəncliyində bilik və məlumatını artırmaq, dünyagörüşünü genişləndirmək məqsədilə Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə səyahət edən şair başqa xalqlarla yanaşı, türk xalqlarının da zavalı həyat tərzini keçirməsinin şahidi olmuş, türklərin milli faciələrinin tarixi kökləri ilə maraqlanmışdı. Şair Osmanlı imperatorluğunda yaşayan türkləri, o cümlədən müsəlman və qeyri müsəlman millətləri birliyə və azadlıq mübarizəsinə səsləyirdi.

Türk tarixinin ibrətamiz səhnələri canlandırılmış “Fəxriyyə” şeiri əslində Sabirin şairlik qüdrətini və poetik istedadını fəxriyyə janrında təsdiqləyən bir əsər deyil, orta yüzilliklər türklük tarixinin faciələrini təsdiqləyən hüznü bir elegiyadır. Turanlılığımızı dəfələrlə vurğulayan şair orta yüzilliklərlə XX yüzilliyin əvvəllərinin sosial-siyasi olayları arasında canlı bağlantı yaratmaqla milli düşüncəmizdə çevrilmiş yaratmağa, türk millətini zamanın əsarət zəncirindən qurtarmağa çalışırdı.

M.Ə.Sabir Türkiyədə gedən demokratik dəyişiklikləri və inqilabi prosesləri diqqətlə izləyir, Türkiyə türklərinin istiqlal qazanmasını milli azadlıq hərəkatında görürdü.

M.Ə.Sabirin 1908-ci il Türkiyə inqilabına həsr etmiş olduğu əsərləri nisbətən azdır. İranda qızğın vətəndaş müharibəsi gedən zaman Türkiyə inqilabı başlamış, sultan Əbdülhəmid konstitusiyaya qəbul etmişdir. Bu xəbəri alan Sabir dərhal üzünü Türkiyəyə çevirərək, bir sıra əsərləri ilə burada da iştiraka başlamış, İran inqilabının təcrübələrini təhlil edərək Türkiyə inqilabçılarına xitabən, “Yatmayın” şeiri ilə onları gözüaçıq olmağa dəvət etmişdir .

M.Ə.Sabir Türkiyə istibdadını, mürtəcə türk hakimlərinin ədalətsiz və qanlı əməllərini də ifşa etmişdir. Buna görə də həmin rejimə qarşı çevrilən hər hansı hərəkat başqa ölkələrdə də mütərəqqi insanları sevindirmişdir.

Söz yox ki, Sabir də Türkiyə inqilabını sevinclə qarşılayanlardan olmuşdu. Hələ 1907-ci ildə yazdığı “Hərçənd əsirani-quyudati-zəmaniz” adlı şeirində böyük şairimiz Türkiyə hakim dairələrinin mütiliyini, siyasi prinsipsizliyini, “bir vaxt ləşkəriçingizə tərəfdar olduğunu bir vaxt sünni şiyə davaları qəldəvayi-səlibə” qoşulduğunu tənqid etmişdi. Türkiyədə inqilabı hərəkat başlayan dövrdə Türkiyədə

qanuni-əsasi verilməsi xəbərini bir çoxları vəhlə qarşıladığı zaman, 1908-ci ildə yazdığı “Aldanmayın, Allahı seversiz” adlı şeirində xalq kütlələrini ayıq olmağa çağırır, rus və İran inqilabının təcrübəsinə əsasən onlara xəbərdarlıq edirdi. Bu şeiri ilə o, respublika üsuli-idarəsi uğrunda mübarizə edən türk inqilabçılarına müraciətlə deyirdi:

Osmanlılar, aldanmayın, Allahı seversiz!
İranlı kimi yatmayın, Allahı seversiz!
Əvvəla verirlər sizə hürriyyəti-əfkar.
Yəni, danışib fikrinizi eyləyin izhar;
Vəqta ki, danışdız, vüzəra oldu xəbərdar,
Mütləq görəcəklər ki, cibişdanə zərər var,
Hər fənn ilə qovacaqlar sizi naçar,
Çünki bu yığıncaqda olur həqqiniz inkar,
Yaxşı budu toplanmayın, Allahı seversiz!
İranlı kimi yatmayın Allahı seversiz! [2. s.178- 179].

Böyük sənətkarın Türkiyədəki inqilabi çevrilişi necə qarşıladığını 1909-cu ildə yazdığı “Mənimki belə düşdü” adlı şeirdə açıq göstərilir. Şair Əbdülhəmidlə Məmmədəli şahı yan-yana qoyur, ikisinin də bir yuvanın quşu olduğunu deyirdi. Sabirin şeirlərində türk mürtəceləri də kütbeyin və amansızdır, cahil və nadandır.

M.Ə.Sabir türk irticasını öz şeirlərində damğalamaqla yanaşı, Türkiyənin zəhmətkeş insanlarına böyük hörmət və məhəbbətini izhar etmişdir. Türkiyədə inqilab 1908-ci ildə başlanmışdır. Bu inqilabi hadisə də Sabirin serlərində öz ifadəsini tapmışdır. Sabirin irticaya, zülmkarlara qarşı yazmış olduğu satiraları, eləcə də Şərqdə baş verən hadisələrə həsr etdiyi şeirləri isə nəinki həmin vaxt, təbii ki, bu gün də insanların milli azadlıq uğrunda mübarizəsi yoluna işıq saçır.

Məlumdur ki, 1908-ci il Türkiyə inqilabına türk burjua ideologiyasının təmsilçiləri olan gənc türklər başçılıq edirdilər. Onlar Türkiyə sultanı II Əbdülhəmidin despotik idarə üsulunu dağıdıb konstitusiyalı quruluşu yaratmağı qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Onların bu inqilabi hərəkəti gənc türklər inqilabı kimi tarixə düşmüşdür. Həmin inqilabi mövzu isə şairin yaradıcılığına müəyyən yer tutmuşdur.

Biz isə Sabirin Türkiyə inqilabı mövzusunda yazdığı

“Osmanlılar, aldanmayın, Allahı seversiz!”, “Arzu”. “Mənimki belə düşdü!”, “Nədir, ayə, yenə üsyanları iranlıların?”, “Kürd çaldıqca bəni çingənə oynar, derlər” və başqa satiralarında türklüklə bağlı iki problemin tənqid hədəfinə çevrildiyinin şahidi oluruq. Bu problemlərdən biri gənc türklər inqilabı, ən başlıcası isə II Əbdülhəmid rejiminin ifşasıdır.

Məlum olduğu üzrə, XIX yüzilliyin əvvəllərindən Osmanlı imperatorluğunun parçalanması və hakimiyyəti altında olan torpaqların bölüşdürülməsi Avropanın böyük dövlətlərinin xarici siyasətində əsas yer tutmuş və “Şərq məsələsi” adıyla tanınmışdı. XIX yüzilliyin son onilliklərində türk ziyalıları demokratik islahatlar keçirməyi, monarxiya idarə üsulunu konstitusional quruluşla əvəzləməyi qərarlaşdırırdılar.

Beləliklə, “İttihadi-osmani” cəmiyyəti Türkiyə hərbi tibb məktəbinin tələbələri arasında 1889-cu il mayın 29-da yaradılmışdı. Türk burjua inqilabçılarının yaratdığı “İttihadiosmani” cəmiyyəti 1884-cü ildə “İttihad və tərəqqi” siyasi təşkilatına çevrilir və onun üzvləri olan yeni osmanlılar “Gənc türklər” adlandırılır. “İttihad və tərəqqi” partiyası Avropada daha çox “Gənc türklər” adıyla tanınır. Gənc türklər bəzi Avropa dövlətlərində də öz təşkilatlarını yaradırlar. Təbiidir ki, “İttihad və tərəqqi” partiyasının yaradıcıları olan türk aydınları konkret proqram və məram daşıyırdılar. Tanınmış ədəbiyyatşünas alim O.Bayramlı “Ə.Hüseynzadənin həyatı və türkcülük fəaliyyəti” məqaləsində ittihadçıların siyasi məqsədlərini nəzərə çatdırır: “İttihadçıların da əsas məramı Əbdülhəmid üsuli-idarəsini devirmək, 1876-cı il konstitusiyasını bərpa etmək, yeni osmanlılar adlanan Namiq Kamalın, Əli Stavinin, Xəlil Ziya Uşşaqizadənin vətənpərvərlik, islamçılıq ideyalarını davam etdirmək idi” [3, 38].

“Yeni osmanlılar” hərəkatının liderlərindən sayılan Türkiyənin baş naziri Midhət paşa 1876-cı ildə ilk konstitusiyayı elan etdiyi üçün Sultan Əbdülhəmid tərəfindən Ərəbistana sürgün edilmiş, orada öldürülmüşdü. Əli Süavi də yeni osmanlılar hərəkatının fəal xadimi kimi sürgündə öldürülmüşdü. Təbiidir ki, M.Ə.Sabir “İttihad və tərəqqi” təşkilatını yaradan türk ziyalıları haqqında kifayət qədər məlumatlıydı və onların fəaliyyətini Türkiyə və Azərbaycan mətbuat vasitəsilə daima izləyirdi. Lakin gənc türklərin fəaliyyəti Sabiri heç

cür razı salmır, türkçülük görüşləri ilə yüklənmiş vətənçi şair gənc türklər hərəkatı ilə barışa bilmirdi.

1908-ci il Türkiyə inqilabı mütləqiyyət üsuluna ağır zərbə vurmuşdu. Bunlar inkarolunmaz həqiqətlərdir və Sabir bu həqiqətləri təstiqləyirdi. Lakin Sabiri 1908-ci il Türkiyə inqilabı ilə barışdırmayan, Sabirdə bu inqilaba inamsızlıq yaradan başlıca cəhət inqilaba burjuaziyanın və mülkədarların mənafeyini qoruyan gənc türklərin başçılıq etməsi və xalq kütlələrinin bu inqilabda fəaliyyət və iştirakının zəif olması idi. Düzdür, inqilaba hazırlıq dövründə gənc türklər zəhmətkeşləri öz tərəflərinə çəkmək, Əbdülhəmid istibdadını yıxmaq məqsədilə inqilabi-demokratik məzmunlu şirnikləşdirici şüarlar da irəli sürmüş, kəndliləri vergilərdən azad edəcəklərinə söz vermişdilər. Sultan Əbdülhəmid 1876-cı il konstitusiyasının bərpa olunmasına dair fərman imzalamaq məcburiyyətində qoyan gənc türklər 1908-ci il 31 may çevrilişində qələbə qazanıb hakimiyyətə yiyələndikdən sonra xalqa verdikləri vədə xilaf çıxdılar. Gənc türklər bununla kifayətlənməyib Avropa imperialistləri, xüsusilə Almaniyə ilə saziş bağladılar. Gənc türkləri xalqa xəyanətdə təqsirləndirən mollanəsrəddinçi və füyuzatçı yazıçılar, o cümlədən M.Ə.Sabir "aldanmaym", "iranlı kimi yanmaym", "şad olmaym" nidaları ilə osmanlıları, Türkiyədə yaşayan türkləri, müsəlman və qeyri-müsəlman xalqları gənc türklərin boş vədlərinə aldanmamağa çağırırdı:

Böyük sənətkar İrandakı hadisələrin Türkiyədə də təkrarlanacağını qabaqcadan bildirmişdi. AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Mirəhmədov "Sabir" monoqrafiyasında dahi mütəfəkkir şairin 1908-ci il Türkiyə inqilabına münasibəti ilə bağlı yazırdı: "Yanmayın, Allahı seversiz" şeirindən görünür ki, burjuva xarakterində olan Türkiyə inqilabının zəhmətkeşlərə yeni müsibətlər gətirəcəyini və xalqın öz fəallığını, öz iştirakını əsaslı surətdə artırmayınca istənilən müsbət nəticəni əldə edə biləcəyini hələ 1908-ci ildə yaxşı başa düşmüşdür"

Ölkəmizin, xalqımızın vətən və millət təəssübü çəkən qeyrətli oğlu, alovlu vətəndaş şairi M.Ə.Sabir bütün mənalı və şərəfli həyatını vətənin və millətin nıcatı, hürriyyət və istiqlal uğrunda mübarizədə keçirmiş, insanlığa ləyaqətli xidmət nümunəsi göstərmişdir. Bu cəhətdən də Mirzə Ələkbər Sabir zaman keçdikcə daha da gəncləşir,

bir-birini əvəz edən illər onu daha da yüksəldir, onun sənətinə yeni ruh, yeni tərəvət verir. Sürətlə ötən illər dahi sənətkarı daha da yüksəldir, onun dəryalar qədər dərin, dağ çeşməsi kimi şəffaf, xalqın zəkası qədər mənalı sənəti getdikcə gəncləşir, oxucuların ağılına, şüuruna nüfuz edir, onlar bu ölməz söz ustasının sənətinə daha çox və daha dərindən məftun olurlar.

Xülasə

M.Ə.Sabir Türkiyədə inqilabi hadisələr başladığı gündən bu hadisələri diqqətlə izləmiş və həmin inqilabi hadisələri öz əsərində işıqlandırmış, bunlara öz münasibətini bildirmişdir. Bu xəbəri alan Sabir dərhal üzünü Türkiyəyə çevirərək, bir sıra əsərləri ilə burada da iştiraka başlamış, İran inqilabının təcrübələrini təhlil edərək Türkiyə inqilabçılarına xitabən, öz seirlərində onları gözüaçıq olmağa dəvət etmişdir. M.Ə.Sabir Türkiyədə gedən demokratik dəyişiklikləri və inqilabi prosesləri öz şeirlərində ifadə etmişdir.

Summary

M.A.Sabir has been closely following these events since the beginning of the revolutionary events in Turkey and has covered these revolutionary events in his work and expressed his attitude to them. Upon receiving this news, Sabir immediately turned his face to Turkey and began to take part in it with a number of his works. M.A. Sabir expressed the democratic changes and revolutionary processes in Turkey in his secrets.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Məmməd Arif (Məhərrəm oğlu Dadaşzadə). Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı. Azərb. Dövlət Nəşriyyatı. Bakı. 1958
2. Sabir M.Ə Hophopnamə. II cildə, I cild. Şərq Qərb. Bakı: 2004
3. Hüseynzadə Ə. Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar. Bakı Azərnəşr.1996.

SABİR DÜNƏNİN, BU GÜNÜN, SABAHIN ŞAİRİDİR

Kazımova N.N.

Dosent

ADPU

Açar söz: *dövrün şairi, Sabirin satirası, Sabir gülüşü, Azərbaycan ədəbiyyatı, qüdrət, satirik.*

Key words: *poet of the period, Sabir's satyr, Sabir's sarcasm, literature of Azerbaijan, powerful satirist*

Sabir öz yaradıcılıq taleyi etibarilə müasirlərindən heç birinə bənzəmir. Şair 1905-ci ilə kimi təxminən otuz illik yaradıcılıq yolu keçmiş, lakin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində heç bir iz buraxa bilməmişdi. Bu müddətdə o, qəzəl, qəsidə, mərsiyə, nəvhə yazan və yalnız vətəni Şamaxı şəhərində tanınan bir şair idi. 1905-ci ilədək Sabirin mətbuatda yalnız bircə şeri dərc edilmişdi.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına yeni istiqamət verən 1905-ci il inqilabı Sabirin daxilində olan potensial qüvvəni oyadıb, qarşısında geniş yaradıcılıq üfüqləri açdı. Bir il keçmədi ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində dərc olunub yayılan əsərləri ilə o, bütün Azərbaycanda, Qafqaz və Yaxın Şərq ölkələrində məşhur oldu. Bir il əvvəl heç kəsin tanımadığı Sabirin şerlərini artıq Bakıda və İrəvanda, Qazanda və Aşqabadda, Daşkənddə və Səmərqənddə, Təbrizdə və Tehranda, İstanbulda və Bağdadda oxucular səbirsizliklə gözləyirdilər.

1905-ci ildən 1911-ci ilə kimi davam edən altı illik yaradıcılığı ilə Sabir, müasiri və dostu şair Abbas Səhhətin dediyi kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində “...əzim bir inqilab vücuda gətirdi”. Bu inqilab nədən ibarətdir? A.Səhhət bu suala belə cavab vermişdir: “Sabir köhnə şeirlər ilə yeni şeirlər arasında bir əsrlik qədər uçurum açdı ki, bir daha geri dönüb də o uçurumu atılmağa kimsədə cürət qalmadı”. [1.s.14]

Bu o deməkdir ki, Sabirin 5-6 il müddətində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində gördüyü iş bütün bir əsrdə görülən işə bərabərdir. Sabirin bu qısa müddətdə gördüyü işi onun sələfləri olan şairlər bütün

bir əsrin müddətində görə bilməmişdilər.

Sabirin 1903-cü ildə “Şərqi-Rus” qəzetində çıxan ilk şeiri heç kəsin diqqətini cəlb etməmişdir. Lakin 1905-ci ildə “Həyat” qəzetində dərc edilən ikinci mətbu əsəri-məşhur “Beynəlmiləl” şeri dərhal geniş oxucu kütlələrinin diqqətini cəlb etdi. Bu şeir 1905-ci ildən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında başlanan yeni inkişafın proloqu oldu.

Öz zamanəsində həqiqi beynəlmiləlcilik himni kimi səslənən bu şerində Sabir, inqilabi hərəkəti yatırmaq üçün çarizmin Azərbaycan və erməni xalqlarının arasında saldıği milli ədavəti “fitneyi-İblisi-məlun” adlandıraraq, siyasi cəhətdən düzgün mənalandırdı, hər iki xalqı birliyə, qardaşlığa çağırırdı. Beləliklə, o zaman hər iki xalqın tarixində dəhşətli hadisələr baş verdiyi bir dövrdə zəhmətkeş kütlələrin bu ədavətə qarşı etiraz səsinə bədii boyalarla ifadə edən ilk azərbaycanlı şair Sabir oldu.

Təxminən bir il sonra – 1906-cı ilin aprel ayında nəsrə başlayan “Molla Nəsrəddin ” jurnalı ilə Sabir qüdrətli satirik bir şair kimi tanındı. Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində dərc olunan hər bir satirası mürəkkəb ictimai hadisələrlə dolu olan zamanın əks-sədası idi, xalqını öz qurtuluşu uğrunda mübarizəyə çağıran cəsarətli bir vətəndaşın gur səsi idi. Xalq, xalqın dərdi, xoşbəxtliyi, onu azad görmək arzusu Sabir yaradıcılığının əsasını təşkil edir. “Yaşasın şəhriyari-hürriyyət!” misrası Sabiri 1905-ci il inqilabından sonrakı bütün yaradıcılığı üçün epigraf sayıla bilər.

Məlumdur ki, “pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvər” yazan Sabir zahirdə belə etməyirdi, yəni nəyin pis, nəyin əyri, nəyin düz olduğunu əsl mənada demirdi. Otuz illik bir axtarışdan sonra o belə bir qənaətə gəlmişdir ki, cəhalət aləminin kütləşdirdiyi şüurları oyatmaq, hərəkətə gətirmək üçün moyizə və nəsihət artıq kara gəlmir, şirin qəflət yuxusuna dalanları oyatmaq üçün onlara gülmək, onları güldürmək lazımdır ki, diksini ayılsınlar, gözlərini açıb gərnəşdikdə bərk sancmaq lazımdır ki, bir daha yuxuya getməsinlər. Bunu şairin böyük sələfi M.F.Axundov vəsiyyəti etmişdi: “Pis və çirkin adətləri insanın təbiətindən istehza və maskaradan başqa, heç bir şey qoparıb çıxara bilməz”. [1.s.15]

Ömrünün son illərində böyük müəlliminin vəsiyyətinə əməl edərək, satira və yumoru öz yaradıcılığı üçün başlıca üslub seçmişdi.

Cəhələtin zil qaranlığına qərq olmuş köhnə aləmin elə bir üfunətli sahəsi yoxdur ki, Sabir satirasının mərmiləri ora düşməsin. Şairin yazıb-yaratdığı dövrdə ictimai həyatın elə bir guşəsi yoxdur ki, Sabirin acı gülüşləri ora nüfuz etməmiş olsun.

Sabir gülüşünün vüsəti ölçüyə gəlməz. Sabir gülüşü nə böyük-küçük, nə milli məhdudiyyət, nə də coğrafi sərhəd tanıyır.

Şair Rus-Yapon müharibəsində ölkəni məğlubiyyətə uğradan əliqanlı Nikolaydan tutmuş, İrənı hərəracə qoyub satan kütbeyin Məhəmmədəli şaha, dünyanı qan çanağına çevirən Vilhelmdən tutmuş, cəllad Sultan Abdulhəmidə, fəhlənin “özünü daxili-insan etməsindən” vahiməyə düşən, əkinçi fəryadını eşitmək istəməyən tüfeylilərədək bütün qara qüvvələrə gülür. Bu zaman onun gülüşü daha sarsıdıcı, öldürücü səciyyə daşıyır, daha böyük ictimai əhəmiyyət kəsb edir, bu zaman onun gülüşünün hər qəhqəhəsi qəzəb, kin və nifrət alovları saçır.

Sabirin satirası ona görə yaşayır və sevilə-sevilə oxunur ki, o, əsl həyat poeziyasıdır, “əsrin ayinəsidir”. Sabir məhvedici tənqiddə tutduğu hədəflərin heç birini uydurmamışdır. Onları öz gözləri ilə görmüş, onların şəxsən şahidi olmuşdur. Sabirin gülüş hədəflərinin hamısı şairin yaşadığı mühitin acı məhsuludur.

Sabirin “Hophopnamə”si zamanın sınaqlarından alınmış çıxmış böyük bir həqiqət kitabıdır, 1905-1911-ci illər Azərbaycanın bütün müsbət, mənfi, qüvvətli və zəif cəhətləri bu kitabda həyat həqiqətlərinə tam uyğun olaraq əks etdirilmişdir. Bu həqiqət kitabı ona görə öz tərəvətini itirmir ki, o humanist şairin öz vətəninə, öz xalqına, eləcə də bütün insanlığa bəslədiyi sonsuz məhəbbətdən doğmuşdur.

Sabir, müasirləri olan bəzi uzaqgörməyən şairlər kimi xam xəyallara, boş vədlərə aldanmırdı. O mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrdən çox ustalıqla baş çıxaran həssas bir sənətkardır. 1906-cı ildə Rusiyada birinci dövlət duması yarandığı vaxt liberal mətbuat dumanı “yeganə azadlıq ümidi” kimi qələmə verib, az qala hüriyyət uğrunda gedən mübarizələrin bayrağına çevirmişdir. Sabir bu zaman dumanı “havada oynayan qara buludlara”, xalqın başının üstünü çulğalayan dumana bənzədib, onun çarizm tərəfindən uydurulmuş yeni bir hiylə olduğunu açıb göstərirdi [1, s. 23].

O zaman Rusiyada, İranda və Türkiyədə hadisələr Sabirin qabaqcadan xəbər verdiyi kimi inkişaf edirdi. Tarix Sabirin uzaqgörən mütəfəkkir bir şair olduğunu sübut etdi.

Satira Sabir yaradıcılığının əsas üslubunu təşkil etsə də, o, oxucuları ilə başlıca olaraq, maskara, kinayə və istehza ilə, dolayı ifadələrlə dərtləşsə də, yeri gəldikdə poeziyanın ciddi formasından da istifadə edir. Satiralarında olduğu kimi, ciddi şeirlərində də Sabir öz oxucusunu böyük bəşəri duyğularla yaşamağa, vətənpərvər olmağa çağırır. Sabirə görə vətənpərvər olmaq Vətənin inkişafı, rifahı, xalqın səadəti və tərəqqisi yolunda hər cür şəxsi fədakarlığa hazır olmaq deməkdir.

Sabirin həyatı, yaradıcılıq cəsarəti ona ən yaxşı, ən parlaq nümunədir. Sabir hər şeydən əvvəl cəsur bir vətəndaşdır. Vətəndaşlıq borcu onun üçün hər şeydən yüksəkdir. Nə mürtəcelərin yağdırdıqları küfrlər, nə təhdidlər, nə də bütün həyatı boyu çəkdiyi maddi sıxıntı şairin əzmini qıra bildi. O hər cür məhrumiyyətə mərdliklə sinə gəldi, ölümdən belə qorxmadı.

Sabirə çoxdan bəri xalq şairi deyilmişdir. Bu doğrudur. Sabirə qədər xalqımızın həqiqi mənafeyi ilə bağlı şairimiz çox azdı; bəlkədə yoxdur. Sabir bir xalq tribunu, mübarizi idi ki, işçi, kəndli və əməkçi ziyalıların mütərəqqi tarixi meyillərini bir şair həssaslığı ilə qavramış, onların qurtuluşu uğrunda qələm çalmışdır. Lakin Sabir öz xalqının vəziyyətindən narazı idi. Çünki onun xalqı cəhalət, mövhumat ənənələri içində boğulurdu; çünki xalq o zaman bütövlükcə öz dostu ilə düşməninə tanımayırdı. Sabir isə ona öz dostu ilə düşməninə tanıdan ilk şair oldu. “Millət necə tarac olur olsun”la başlayan bu fəaliyyət “Hophopnamə” şairinin əsas vəzifəsi olmuşdur. Bəy, xan, mülkədar, molla, seyid, məmur, çar nümayəndələri, Əbdülhəmid, Muxbirissəltənə, Məmmədəli şah və sairələrinin möhkəmləndirdikləri din, cəhalət, feodalizm, imperiaлизм, fanatizm, mövhumat, xurafat və i.ə. Azərbaycan xalqının əsas düşmənləri olaraq ona tanıtılırdı. Sabirin ən böyük xidmətlərindən biri də xalqın özünü özünə tanıtması idi. [2.s.9]

Elə xoşbəxt sənətkarlar vardır ki, zaman keçdikcə onlar gəncləşir, bir-birini əvəz edən illər onların sənətinə yeni ruh, yeni tərəvət verir. Mirzə Ələkbər Sabir məhz belə xoşbəxt sənətkarlar-

dandır. Surətlə ötən illər onu daha da yüksəldir, onun dəryalar qədər dərin, dağ çeşmələri kimi şəffaf, xalqın zəkası qədər mənalı sənəti getdikcə gəncləşir, oxucuların ağına, şüuruna nüfuz edir, onlar bu ölməz söz ustasının sənətinə daha çox və daha dərinləndən məftun olurlar.

Xülasə

Sabir çar üsulu-idarəsinin ağır illərində yaşamış və çalışmışdır. Sabiri 1905-ci il inqilabı və onun hərəkətə gətirdiyi Azərbaycan əməkçi xalqı yaratdı, çar və millətçi irtica isə onu öldürdü. Sabir bütün fəaliyyəti ilə beynəlmiləlçi şair idi. Sabir bütün vicdanı və varlığı ilə öz xalqının tərəqqisi uğrunda çalışırdı. “Mən ölərsə məramım yenə dünyada durar” deyə peyğəmbərlik göstərən Sabirin sözü düz çıxdı. Bir çox Azərbaycan şair və ədiblərinin əsərləri tarixi material olaraq, tədqiq ilə tarixin malı olacaqsə, kasıbların şairi və ziyalıları olan Sabir bir çox zamanlar yaşayacaq, Azərbaycan ədəbiyyatını təmsil edəcəkdir. Çünki Sabir Azərbaycanın hər bir dövrünün şairi və satirikidir.

Summary

Sabir lived and worked while terrible years under the control of Tsar management. Sabir was formed under the conditions of the revolution of 1905 and hard-working nation of Azerbaijan. Tsar regime and national reaction killed him. Pursuant to his activity Sabir is international poet. Sabir struggled for the development of his nation with the whole conscious and existence. Sabir said that “if I die my grave would stay in the world” and his words change truth as the prophet. Works of several Azerbaijani poets and writers are the historical material, will become the value of the history, Sabir, who is the poet of poor people and enlightener, will stay in the memories of people for a long time. Sabir will represent the literature of Azerbaijan. So Sabir is the poet and satirist of every period of Azerbaijan.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Zamanov Abbas., Sabir gülür. – Bakı : Gənclik, 1981.- 260s.
2. M.Ə. Sabir. Məqalələr məcmuəsi. – Bakı : Azərb.SSR EA nəşriyyatı, 1962.- 264s.

TÜRK SATİRASINDA MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN TƏSİRİ

Babayeva M.R.

Dosent

ADPU

Açar sözlər: *tənqid, satira, şeir, əsər, təsir, Sabir, Ziya Paşa, Əşrəf Paşa*

Key words: *criticism, satire, poetry, work, influence, Sabir, Ziya Pasha, Ashraf Pasha*

XX əsrin əvvəllərində baş verən kəskin ictimai-siyasi hadisələr bədii ədəbiyyatın da öz mövqeyini dəqiqləşdirməsinə imkan verdi. Bədii ədəbiyyat, xüsusən satira seçilmişlərin deyil, geniş xalq kütləsinin, sadə insanların sözünü dedi, onların dərdlərini öz dərdi olaraq yaşaya bildi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə türk ədəbiyyatında açıq tənqidlə yanaşı, həcv və təmsil yaradıcılığının da çəkisi çox böyük olmuşdur. Odur ki, ədəbi həqiqət naminə etiraf olunmalıdır ki, XIX və XX əsr satirik şeirinin təşəkkül və inkişaf istiqamətləri nə qədər novatorluğa, Avropa dəyərlərinə söykənsə də, kökə, ilkin qaynaqlara, folklor motivlərinə, xüsusən klassik poeziya ənənələrinə daha artıq şəkildə bağlıdır.

Türk satirik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Ziya Paşadır. Ziya Paşa [1825-1880] adı ilə məşhur olan bu türk ədibinin və siyasətçisinin əsl adı Əbdülhəmid Ziyaəddindir. Ziya Paşa XIX əsrdə Osmanlı dövlətinin ən məşhur xadimlərindən biri olmaqla yanaşı Tənzimat dövründə ən çox əsərlər yazan sənətkarlardandır. O, Şinasi və Namiq Kamalla birlikdə "qərbləşmə" ideyasını ilk dəfə önə çıxardan Osmanlı ziyalılarındanır. Ziya Paşa, Sultan Əbdüləziz iqtidarından Avropaya qaçaraq Gənc Osmanlılar hərəkətinə qatılmış və qəzet nəşr etdirərək dövrünün hökuməti ilə mübarizə aparmışdır. Ziya Paşa Vətənə dönəndən sonra müxtəlif valiliklərdə işləmiş və son iş yeri Adanada olmuşdur. Onun:

"Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde"

və

"Nuş ile yola gelmeyi etməli tektir
Tektir ile uslanmayanın haqqı kötekdir" [6, 34-38].

kimi beytləri zərbi məsəl olmuşdur.

Ziya Paşa əsərlərində əsarəti tənqid edərək məşrutəni dəstəkləmişdir. O, qarbləşmə ideyalarının təbliğatçılarından biri kimi Tənzimat ədəbiyyatının əsasını qoyanlardandır. Ziya Paşa Türk ədəbiyyatının öz ənənlərinə sadıq qalmasının təbliğatçılarından olmuşdur. Bundan əlavə o, ədəbi əsərlərin canlı xalq dilində yazılması fikrini dəstəkləyənlərdəndir.

Ziya Paşa şeirlərində əsasən klassik şeir ənənlərindən istifadə etsə də, əsərlərində haqq, ədalət, bərabərlik, hüriyyət kimi mövzulardan istifadə edirdi. Belə ki, o, "Tərci-i Bənd" və "Tərkib-i Bənd" adlı iki şeirində ümumbəşəri ideyaları, humanizm fəlsəfəsini təbliğ edirdi.

1874-1875-ci illərdə Ziya Paşa türk şairlərinin şeirlərini "Xərabat" adlı üç cildlik ensiklopediyada topladı. [3] Antologiya üçün yazdığı mənzum ön söz - "Müqəddime-i Xərabat" adlı ayrı əsər kimi dəfələrlə çap edilmişdir. Bu ön sözdə Ziya Paşanın divan ədəbiyyatını mədh etməsi Namiq Kamalla münasibətlərinin pozulmasına səbəb olmuş: Namiq Kamal mənzuməyə cavab olaraq "Təxrib-i Xərabat" və "Təqib" adlı əsərlər yazmışdır.

Ziya Paşanın mənzum əsərləri ilk dəfə kürəkəni Həmdi Paşa tərəfindən " Əşar-i Ziya" adıyla, daha sonra isə Süleyman Nazif tərəfindən "Külliyat-ı Ziya Paşa" adı altında bir cildə toplanmışdır.

Ziya Paşa şeirlərdən əlavə siyasi mövzularda kitablar da qələmə almışdır. "Röya", "Vərasəti-Səltənəti-Səniyyə", "Ziya Paşanın Arzuhalı" adlı kitabları bu əsərlərdəndir. "Röya" siyasi-tənqid səpkidə yazılmış ilk reportaj kitab kimi türk ədəbiyyatı tarixində özünə yer tutmuşdur. "Onun 7 iyul 1868-ci ildə "Hüriyyət" qəzetində nəşr olunmuş "Şeir və inşa" başlıqlı məqaləsi də çox böyük marağa səbəb olmuşdur. Belə ki, şair bu məqaləsində nəzm əsərlərində xalq şeirindən faydalanmağı və xalqın anlama biləcəyi bir dildə yazmağı təbliğ edirdi [2] .

Ziya Paşa "Engizisyon Tarixi" və "Əndülüs Tarixi" adlı iki tarix kitabını fransız dilindən türk dilinə tərcümə etmişdir. Bunlardan başqa, o, Molyerin "Xəsis" əsərini də türk dilinə tərcümə edərək türk ədəbiyyatında da mənzum dram əsərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Jan Jak Russonun "Emil" əsəri də onun tərcümələri sırasındadır.

Ziya Paşanın Əli Paşanı həcv etmək üçün yazdığı "Zəfərnəmə" adlı mənzuməsi də məşhurdur. Bu həcv nəzm və nəsrə yazılmışdır. Üç hissədən ibarətdir: qəsidə, təxmis və şərh.

"Dəftəri Amal" əsərində isə Ziya Paşa əsasən uşaqlıq xatirələrini qeyd etmişdir. Bu əsər J.J.Russonun "İftiralar" adlı əsərindən təsirlənərək yazılmışdır, burada da qərbçilik meylləri hiss olunur. Bundan əlavə, türk ədəbiyyatında xatirələrdən bəhs edən ilk əsər kimi də tarixə düşmüşdür.

Məlum olduğu kimi Ziya Paşa macərə dolu bir həyat yaşamışdır. O, Osmanlı sarayında mənəb sahibi olmuş, dövrünün sultanları ilə söhbət etmişdir. Amma ölkəsindəki idarəçiliyi qəbul etmədiyi üçün vətəninə tərk edərək Avropada Yeni Osmanlılar Cəmiyyətinə qatılmışdır. Ziya Paşa həmin dövrdə "Zəfərnəmə" kimi əsərində sədrəzəm Əli Paşanı tənqid edirdisə, daha sonralar "Tərkib-i Bənd" adlı əsərində bacarıqsız dövlət adamlarını, alimləri satira atəşinə tutmuşdur:

Yıldız arayıp gökte nice turfa münəccim
Gaflet ile görmez kuyuyu reh-güzerinde [6,23].

Yəni - Bir çox savadsız münəccim göydə ulduz axtararkən qəflətə düşərək yollarındakı quyuyu görməzlər.

Gördüyümüz kimi, Ziya Paşa bu beytlə astronomiya elmi ilə məşğul olan alimləri tənqid etmir. Şairin əsl amalı bəzi insanların onlardan gözlənilən işi görmək əvəzinə, həyata keçməyi mümkün olmayan boş xəyalların dalınca qaçmaları və gülünc vəziyyətə düşmələrini göstərməkdir.

Ziya Paşa, vəzifədən sui-istifadə edən, öz mənafeyini güdən rəhbər işçiləri də tənqid atəşinə tuturdu. O, qeyd edirdi ki, şəxsi mənfəətinə görə xalqa zülm edən, hətta dövlətin parçalanmasına, çökməsinə göz yuman belə insanlar hər dövrdə mövcud olmuşdur. Dövlətini və xalqını soyan bu insanlar bəzən elə nüfuz sahibi olurlar

ki, onları çoxları şərəfli və vətənpərvər zənn edir. Buna görə də Ziya Paşa hər toplumda, hər dövrdə rast gəlinən bu acı reallığı aşağıdakı kimi ifadə etmişdir:

Milyonla çalan mesned-i izzette ser-efraz

Bir neçə quruşu mürtekinin cay-ı kürekdir. [6,76]

Yəni, milyonları talan edənlər yüksək və şərəfli mövqelərdə baş tacı edilir; bir neçə quruşu oğurlayan oğru isə kürək [qamçı] cəzasına layiq olur.

Şair, öz şeirlərində insanları yalnız xarici görünüşlərinə, mənsub olduqları soyköklərinə görə deyil, daxili keyfiyyətlərinə, əsl zənginliyinə görə dəyərləndirilməli olduğunu söyləyirdi. Çünki, hər hansı bir qiyafətlə alim, zabıt, xanım olmaq mümkün deyil. Bu keyfiyyətlərə insan mənən sahib olur:

Bed-asla necabet mi verir hiç üniforma

Zer-düz palan vursan eşek yine eşektir.[6, 34]

Bu beytdə də deyilir ki, soysuz birinə üniforma soyluq gətirməz; uzunqulağa qızıl işləməli səmər də vursan yenə də uzunqulaqdır.

Şair, "Tərkib Bənd"in onuncu bəndində sosial problemlərə toxunmuşdur. Bu beytdə mövzu Qərb təqlidçiliyi, milliyyətindən üz döndərmək, öz milli mənsubiyyətini kiçik görərək başqa milliyyətlərə yaltaqlanmaq, xainləri və talançıları qorumaq kimi mənfi məqamlar tənqid olunmuşdur:

İqbal için ahbabı siayet yeni çıktı

Bilmez idik evvel bu dirayet yeni çıktı. [4, 79]

Bu beytdə də - Yüksək mövqelərə çatmaq üçün dostlarını tənqid etmək yeni çıxdı; öncədən bilməzdik, bu cür hünər və bacarıq yeni çıxdı - deyir şair.

Ümumiyyətlə, Ziya Paşanın əsərlərini tədqiq edərək belə qənaətə gəlmək olur ki, o, türk Divan ədəbiyyatının son təmsilçilərindən biri olmuşdur. Nəzirəçilik ənənələrini davam etdirmiş: xüsusilə də Bağdadlı Ruhiyə etdiyi nəzirəsiylə diqqət çəkmişdir. Onun türk ədəbiyyatına gətirdiyi düşüncə tərzı də yeni olmuşdur. Ziya Paşanın fəlsəfi əsərlərində realizm, hisslərini ifadə etdiyi əsərlərdə isə romantizm daha güclüdür. Ziya Paşa Qərb ədəbiyyatına meyilli olsa da, əsasən xalq ədəbiyyatı ruhunda əsərlər yazmışdır.

Bundan əlavə şair, əsərlərini ərüz vəznində də yazmışdır ki, bu da onun klassik şeir ənənələrini də qoruyub saxlamağa üstünlük verməsindən irəli gəlirdi.

Ziya Paşa Türk satira ədəbiyyatının ölməz sənətkarlarındanır. Onun satiralarında əsarətə, haqsızlığa, cahilliyə və başqa mənfi ünsürlərə tənqid yer alsada, elm, mədəniyyət, azadlıq və başqa yüksək amal və keyfiyyətlər də tərənnüm olunmuşdur.

Türk ədəbiyyatında məşhur həcv ustalarından biri də Məhəmməd Əşrəfdir. Daha çox Şair Əşrəf adı ilə məşhur olan Məhəmməd Əşrəf Türkiyənin Gelenbe vilayətində dünyaya göz açmışdır. Mənbələrdə şairin anadan olduğu il haqqında müxtəlif mülahizələr olsa da [bəzi mənbələrdə 1842-1853-cü illər arasındakı hər hansı bir olduğu qeyd olunur] 1847-ci il əksəriyyət tərəfindən öz təsdiqini tapmışdır [5]. Şairin babası da dövrünün məşhur riyaziyyatçı alimlərindən olan Gelenbevi İsmayıl Əfəndidir.

Məhəmməd Əşrəf ilk təhsilini Gelenbedə, sonra isə ərəb və fars dilləri tədris olunan Manisanın Hatuniyə Mədrəsəsində almışdır. İlk dəfə Fatsda, sonra isə Ünye, Acıpayam, Buldam və bir çox başqa vilayətlərdə məmur vəzifəsində işləmişdir [7].

Məhəmməd Əşrəf Gordesdə fəaliyyət göstərən dövrdə gördüyü mənfilikləri həcv etdiyi üçün "gizli cəmiyyət qurması" bəhanəsi ilə bir il azadlıqdan məhrum edilmişdir. O, həbsxanadan çıxdıqdan sonra da bir müddət İzmirdə ev dustağı olmuşdur. 1903-cü ildə yenidən həbsə düşmək təhlükəsi olanda isə gizli yollarla Misirə qaçmışdır. [3] Şair Əşrəf bir müddət Fransa, İsveçrə, Kiprdə yaşamış və yenidən Misirə dönərək "Curcuna" adlı ictimai-siyasi qəzetdə yazılarını çap etdirmişdir. Bundan əlavə 1904-1908-ci illərdə şairin altı kitabı da işıq üzə görmüşdür.

Məhəmməd Əşrəf II Məşrutə elan edildikdən sonra vətənə dönərək əvvəl İzmirdə "Ədəb Yahu", sonra isə İstanbulda "Əşrəf" [daha sonralar "Musavvər Əşrəf"] adlı ictimai-siyasi jurnalların baş redaktoru olmuşdur. [5] Həmin dövrlərdə Turgutlu qəzasında məmurluq [1908], Adanada valinin müavini vəzifələrində də işləmişdir. [6] 1909-cu ildə təqaüdə çıxan şair, Kırkağacda məskunlaşmış və ömrünün sonuna qədər burada yaşamışdır. Ölüm tarixi bəzi qaynaqlarda 1910-cu il, bəzilərinə isə 22 may 1912-ci il kimi qeyd

edilmişdir.

Şair Əşrəf yaradıcılığında əsasən Divan ədəbiyyatı ənənələrini qoruyub saxlamışdır. Onun əsərləri ideya baxımından Namiq Kamal, Ziya Paşa tərzindədir. Əsasən əruz vəznində əsərlər yazmış, qəzəl, qəsidə, məsnəvi, qitədən çox istifadə etmişdir [2].

Türk ədəbiyyatının həcv ustası hesab edilən Şair Əşrəf otuz yaşından sonra şeir yazmağa başlamışdır. Belə ki, gənc şair əsasən şahidi olduğu mənfi hallara həcvlə cavab vermişdir. Onun həcvlərində kinayə və tənqid çox açıq şəkildə biruzə verir. Şair Əşrəfi ustad səviyyəsinə qaldıran isə özündən əvvəlki heç bir şairin təsirinə düşməməsi olmuşdur. Onun əsərlərində Divan şeiri ənənələri duyulsa da tam məsuliyyətlə deyə bilərik ki, Şair Əşrəf Divan şairi deyildir. Həcvlərində daha çox qəsidə, qəzəl, müxəmməs və xüsusən də qitələr çoxluq təşkil etsə də, şair, şeirin formasından çox məna yükünün olmasına fikir verirdi. Belə ki, zahirən və dil etibarı ilə Divan ədəbiyyatı nümunələrini xatırladan bu əsərlərin mövzusu, məzmunu və qaynaqları tamamilə klassik şeir ənənələrindən fərqlənirdi.

Əşrəfin şeirlərindəki əsl qayə, bənzətmə, kinayə öldürücü gülüşü şiddətləndirmək üçün istifadə olunmuşdur. Onun əsərlərində kinayə yoluyla mövzunu önə çıxarmaq amili əsasdır. Həcv və satiraları ilə şair, özündən əvvəlki heç bir satira ustasını təqlid etməmiş, öz yaradıcılıq məktəbini yaratmışdır. Şeirlərində əsasən sosial mövzudakı problemləri tənqid etsə də, ayrı-ayrı şəxslərə ünvanlanan həcvlər də az deyildir.

Əşrəfin həcvlərində əsasən rüsvətxor, tənbel, qorxaq, zalım məmurlar tənqid olunmuşdur. Başda II Əbdülhəmid olmaqla II Məşrutə dövrünün öndə gələn siyasətçilərinin mənfi xüsusiyyətlərini şiddətli şəkildə həcv etmişdir. Bu səbəbdən də ömrünü senzuralarla, sürgünlərlə, həbsxanalarla keçirmək məcburiyyətində qalmışdır. Məhəmməd Əşrəfin həyat və yaradıcılığı haqqında ən çox tədqiqat aparan - oğlu Mustafa Satir olmuşdur. Hüseyn Rüşdət isə Şair Əşrəfin vəfatından sonra onun şeirlərini toplamış və "Şair Əşrəf Külliyyatı" adı altında nəşr etdirmişdir.

Mirzə Ələkbər Sabir də Məhəmməd Əşrəf yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir. Mirzəəğa Əliyev Məhəmməd Əşrəfin iki rübaisini öz adı ilə çap etdirərkən M.Ə.Sabir həmən ifşa etmiş və

“Qurulubdur yenə meydani-həyahayi-süxən” adlı taziyanəsini yazmışdır (1,320)

Xülasə

Həm şifahi xalq ədəbiyyatı qaynaqlarında, həm də yazılı ədəbiyyatın ilkin nümunələrində gerçəkliyə münasibətdə əsasən öyüd-nəsihət, tərənnüm tipli yazılar üstünlük təşkil etmişdir. Həmin bədii təfəkkür nümunələri ilə əslində gəncliyə, gələcək nəsə olub-keçənlər, baş verən hadisələr haqqında poetik informasiyalar verilmiş, onların diqqəti dünyanın dərinə, düzgün, qanunauyğun yaşayış tərzinin qurulmasına yönəldilmiş, həyatda rast gəlinən məhrumiyyət və uğursuzluqlar kədərli və nisgilli notlarla dilə gətirilmişdir. Lakin cəmiyyətin inkişafı nəticəsində insanlar arasındakı təbəqələşmənin getdikcə daha aydın nəzərə çarpması ümumxalq nəzərində fərqli yanaşmaları, ziddiyyətli məqamları ortaya qoymuşdur. Qədim və orta əsrlərdə bu cür hallara ictimai-ədəbi münasibət daha çox dini-fəlsəfi mahiyyətdə üzə çıxmırdısa, XVIII əsrin sonları və XIX əsrin əvvəllərində ictimai etiraz, tənqid və tədricən satira yaradıcılığı kimi ifadə olunurdu.

Summary

Both in the sources of oral folk literature and in the early examples of written literature, the predominance of admonition and hymn-type writings in relation to reality prevailed. With these examples of artistic thinking, in fact, poetic information was given to the youth, the next generation, the events that took place, their attention was focused on understanding the world, building a proper, lawful lifestyle, deprivation and failures in life were expressed in sad and mournful notes. However, as a result of the development of society, the stratification between people has become more and more obvious, which has led to different approaches and contradictions in the eyes of the people. In the ancient and medieval times, the socio-literary attitude to such cases was more religious and philosophical, but in the late 18th and early 19th centuries it was expressed as a public protest, criticism and gradual satire.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azize Karakuş, Ziya Gökalp, Isparta 2001.
2. Ali Donbay, Ziya Paşa'nın “Şiir və İnş”a Makalesi”, Selçuk

- Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 10, Güz 2001.
3. Murat Demireğer, Hürriyet, Yenimakale.com sitesi 10 Ekim 2008.
 4. Nejdet Sancar, Ziya Paşa'nın Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, Cilt 5, Sayı 1, 1956.
 5. Ömer Solak, Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ve Tanzimat Neslinde İlk Tereddütler, Turkish Studies Cilt 4/ 3, Erzincan, 2009.
 6. Turgut Öcal, Ölümünün 131. Yılında Ziya Paşa, İğdır'ın Sesi Gazetesi, 18.06.2011.
 7. Zehra Gözütok, Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

“KULTURA”, YOXSA “MƏDƏNİYYƏT”?

Səlimov Mahir

Dosent

Süleymanov Seymur

Dosent

ADPU Ağcabədi

Açar sözlər: *kultura, kültür, mədəniyyət, kulturologiya, mədəniyyətşünaslıq*

Key words: *kultura, kültür, culture, culturology, cultural studies*

İlk olaraq terminoloji baxımından bəzi dəqiqləşdirmələrə müraciət edək. Burada ilk növbədə “mədəniyyət” terminindən başlanmasına ehtiyac vardır.

Xarici dilli elmi ədəbiyyatda “sivilizasiya” və “kultur (a)” terminləri həm sinonim kimi, həm də müəyyən qədər fərqli anlayışlar kimi (əslində hiponim kimi) işlədilir. Son illərdə Türkiyə türkcəsindən dilimizə keçən və arada bir işlədilən “kültür” sözünü nəzərə almasaq, bizdə istər elmi terminologiyada, istərsə də gündəlik danışığ dilində, bir qayda olaraq, “kultura” (kültür) sözündən istifadə edilmir. Əvəzində məlum fərq – “mədəniyyət” və “sivilizasiya” terminləri arasında qoyulur. Deməli, belə aydın olur ki, Azərbaycan dilində “sivilizasiya” olduğu kimi saxlanılır, “mədəniyyət” isə “kultura”nın tərcüməsi kimi qəbul edilir. Gəlin, baxaq, görək, bu

doğrudurmu?

Dilimizə ərəbcədən keçən “mədəniyyət” sözünün kökü şəhər (“mədinə”) deməkdir və bu baxımdan “mədəniyyət” latın dilində də sözün kökü şəhər (“city”) demək olan “sivilizasiya”ya uyğundur, nəinki mənası əkmək, şumlamaq, becərmək, bəsləmək, yetişdirmək, qulluq etmək (“colere”) demək olan kulturaya! Digər tərəfdən, ərəblərin bizə guya mədəniyyət, yəni şəhər mədəniyyəti gətirməsi fikri də tarixi baxımdan yanlış olardı, çünki ən azından “Qafqazın anası” adlandırılan qədim Bərdə şəhəri ərəblərin buralara gəlişindən xeyli qabaq qurulmuşdu, əksinə, ərəblər onu yerlə-yeksan etdilər! Üstəlik, biz öz kulturamıza mədəniyyət adı verməklə özümüz-özümüzü, xəbərimiz də olmadan, ərəb-fars (islam) blokunda saxlamış oluruq. Çünki “mədəniyyət” mədinəli olmaq deməkdir, mədəni – mədinəli olmaqdır. Doğrudanmı, mədəni azərbaycanlı şüur baxımından mədinəlidir? Belədirsə, elə beləmi olmalı və qalmalıdır?

Yox, əgər “mədəniyyət” sözünü işlədəcəyiksə, onda yuxarıda da yazdığım kimi, onu hərfi mənasına görə yalnız “sivilizasiya”nın əvəzinə, yəni sivilizasiyanın tərcüməsi kimi işlətmək olar. Daha da korrekt olmaq naminə demək lazımdır ki, əslində sivilizasiya (civilization) mədəniyyət yox, mədəniləşmə deməkdir. Belə ki, “mədəniyyət” “sivili” (civility) sözünün tərcüməsidir.

Sivilizasiya və kultura terminləri sənaye inqilabından (XVIII əsr) sonra fərqləndirilməyə başlandı. Sənayeləşmədə, o cümlədən şəhərləşmədə geri qalan almanlar özlərini ingilislərdən fərqləndirmək üçün öz ənənəvi kulturalarını bu yeniliyə, yəni ingilis sivilizasiyasına qarşı qoydular, dedilər ki, sizin sivilizasiyanıza qarşı bizim də kulturamız var! Məşhur “maddi mədəniyyət-mənəvi mədəniyyət” bölgüsü də buradan törədi. Belə ki, almanlar ingilis sivilizasiyasını (mexanika, texnika, maşınlar, binalar və s.) maddi mədəniyyət sayaraq bəyənmir, öz kulturalarını (ali ideallar, dəyərlər, fəlsəfə və s.) mənəvi mədəniyyət sayaraq ucaldırdılar.

Modern şəhərləşmə sənaye inqilabının nəticəsində meydana gəldi. Sivil mədəniyyətin, yəni şəhər kulturasının, o cümlədən vətəndaşlıq şüurunun şəhərdə doğulması, kənddə isə mədəniyyətsizliyin hökm sürməsi ingilis dünyagörüşüdür. Bu mənada sivilizasiya əslində şəhər mədəniyyəti deməkdir. Çünki kotanla yer

şümləməq da son nəticədə bir mədəniyyətdir, coleredir. XVIII əsrdən etibarən mədəniləşmək – şəhərləşmək və şəhərliləşməkdən başqa bir şey deyildir.

Buna görə də, citoyen və yaxud citizen vətəndaş yox, şəhərdaş, yəni həmsəri (həmsəhri), həmyerli deməkdir. Civilization (sivilizasiya) və city (şəhər) sözlərinin eyniköklü olduğu gərəkdir unudulmasın.

İndilərdə “sivil cəmiyyət” dediyimiz anlayış sovet dövründə mürtəcə adlandırdığımız və qorxdığımız “burjua cəmiyyəti”dir. Belə ki, almanca “bürgerliche Gesellschaft” sovet vaxtı burjua cəmiyyəti kimi, indi isə sivil cəmiyyət kimi tərcümə edilir.

Sivilizasiya ilə kultura anlayışları arasındakı fərqi türk dilində deyəsən ilk dəfə XIX əsrin məşhur türk ideoloqlarından olan Ziya Gökalp qoymuş və çox doğru olaraq sivilizasiyaya mədəniyyət, kultura hars demişdi. “Hars” Gökalpın ərəbcədən uydurduğu osmanlıca bir söz idi. Mənası kultura sözünün kökünə uyğun olaraq “əkin” demək idi. Bugünkü Türkiyə türkcəsində də çox doğru olaraq sivilizasiyaya “uyqarlıq” deyilir, amma kultura əvəzinə daha “hars” yox, elə “kültür” işlədilir. Bizim terminoloji aparatda isə qarışıqlıq hökm sürür.

Beləliklə, mənim gəldiyim nəticə bundan ibarətdir ki, dilimizdə termin kimi “sivilizasiya” ya olduğu kimi saxlanmalı, ya da mədəniyyət kimi ifadə edilməlidir (yaxşı olardı ki, “sivilizasiya” olduğu kimi saxlansın, “mədəniyyət” sözü ümumiyyətlə atılsın); “kultura” da ya olduğu kimi ifadə edilməli, ya da H.Zərdabının da işlətdiyi “əkin” kimi tərcümə edilməlidir. Yəni “kultura” həm plüral-sosial mənada “əkin” kimi azərbaycancalaşdırıla bilər, həm də individual kultura mənasında. Yekun əvəzi: “Kultura”ya əsla “mədəniyyət” demək olmaz!”

Əslində bu, terminoloji dəqiqləşdirmə problemi olmaqla yanaşı, eyni zamanda ölkəmizin hansı kultural-mədəni kursu və siyasəti seçməsi problemidir: Avro-Atlantik kultura hövzəsini, yoxsa Ərəb-Fars İslam kultura hövzəsini seçəcəyik? Sual budur.

Mən burada mədəniyyət termini əvəzinə kultura terminindən istifadə edəcəyəm.

Kulturada krizis fenomeni nədir?

XX əsrin ikinci onilliyindən etibarən kultura fəlsəfəsində krizis anlayışı əmələ gəlir. Qərbdə ilk dəfə krizisdən söz açan – “dekadens” adı altında – F.Nitsşe olub. (Dekadens – fransızca bir kəlmə olub, mənası iyimə, çürümə, xarab olma deməkdir). Daha sonra Şpenqlər 1918-ci ildə “Avropanın süqutu” əsərini yazaraq bu məsələni yenidən aktuallaşdırır.

Krizis deyəndə əsasən bu suala cavab axtarılır ki, (xüsusilə II Dünya müharibəsindən sonrakı diskursda) Qərb kulturası bu barbarlığa nə üçün qalib gələ bilmədi. Yüksək kultural səviyyə və faşizm, bolşevizm, kommunizm, kolonializm, imperializm, iki dünya müharibəsi və s. Qərbin yüksək kultural səviyyəsi ilə bu vəhşiliklər arasındakı təzad necə izah edilməlidir? Məsələn, Hitler Vaqnerə qulaq asıb ağlayarmış.

Ümumən götürdükdə, bir kulturanın krizisi dedikdə, o kulturanın sümükləşməsi, qısırlaşması, bərkiyərək mühafizəkarlaşması, mexanikləşməsi, mənəvi seçimi əxlaqi avtomatizasiya ilə əvəzlənməsi, milli ənənələrin hərfi mənada adətə, vərdişə çevrilməsi başa düşülür; beləliklə, konkret insan qəlbi və ruhu unudulur, sadəcə klassisist parlaq qabıq qalır, keçmişin uğurları şərhətsiz və reinterpreteasiyasız təkrarlanır. Böhran keçirən kulturada insan sözün həqiqi mənasında məsud (xoşbəxt) deyil. Səməvi yalançı nikbinlik yaradıcı bədbinliyə qalib gəlir, təmbəl arxayınlıq baş alıb gedir. Dini, mənəvi, əxlaqi, mental cürbəcür normalar toplusu həyatın yeniləşməsinin, produktiv istiqamətlərdə inkişafının qarşısını kəsir. Xarakteriooloji mənada nekrofilia biofilianı üstələyir. “-malı, -məli” baxışı, daha doğrusu, mühakiməvi təfəkkür və danışiq tərzə mütərəqqi reallığın qarşısında maneəyə çevrilir, ikiüzlülük geniş vüsət alır. Yaradıcılığı parodiya, təkrarçılıq, söz oyunbazlığı, metaforik və incə üslubda tənqidi kobud çılpacılıq, təhqir əvəz edir. Zövqsüz (əttökən, kiç) sənət estetik zövq verməyə başlayır. Cəmiyyətdə mehribanlıq azalır, qəzəbli simalı insanların sayı artır. Qara rəngli geyimləri ilə gənclər də qaramatlaşırlar. İntiharlar çoxalır və gəncləşir. Sxematik qaydalar içində qəlblərarası ilıq ünsiyyət yoxa çıxır, insanlararası soyuqluq, bir-birinə özgələşmə, inamsızlıq, mənəvi boşluq, məqsədsizlik, mənasızlıq duyğuları və s. bütün bunlar krizis simptomlarıdır. J.Derridanın da dediyi kimi, bir kultura üçün ən böyük təhlükə isə

ondan ibarətdir ki, təhlükənin varlığını heç kim görmür, qəbul etmək istəmir.

Məlum olduğu kimi, Şpenqlərə görə, kultura da canlı orqanizmdir, o da doğuluş, çiçəklənmə və qocalıb ölmə dövrü keçirir. Hər bir kulturanın, o cümlədən Avropanın ölümcül süqutu qaçılmazdır. Başqa sözlə, bu krizis Avropanın sonudur Şpenqlərə görə. Amma məsələ burasındadır ki, hətta Şpenqlərlə razılaşanlar da bu krizisə qaçılmaz zərurət kimi baxmırlar. Onların fikrincə, bu, Avropa üçün XIX-XX əsrin spesifik amillərilə bağlı xüsusi haldır. Rus mütəfəkkiri İvan İlin Aleksandroviç bu krizisi xristian ruhundan uzaqlaşma ilə izah edir. Onun fikrincə, Renessansdan başlayan dinsizləşmə XX əsrdə kulminasiyaya çatır və bu da özünü krizis kimi göstərir.

Nitsşe isə əksinə, xristianlığı Avropanın bəlası sayır, Renessansı alqışlayır.

E.Husserl isə Avropada krizis diaqnozunu qəbul edir, amma izahını fərqli verir. Onun fikrincə, Avropa dünyada intellekti (zəkani) təmsil edir. Onun krizisi intellektin krizisidir. Avropanın süqutu bütövlükdə ağılın, rasionallığın məğlubiyyəti demək olardı mif və dini təfəkkür qarşısında. Sadəcə olaraq, Avropa intellekti (fəlsəfəsi!) yorub və səhv istiqamət götürüb, Husserlin fikrincə. Amma süqut labüd deyil, Husserlə görə, Şpenqlər bu nöqtədə yanılıb.

Beləliklə, biz burada kultural krizisə iki yanaşma görürük: Nitşe və İvan İlin kulturanın konkret hansısa bir ünsürünü (biri dini, digəri dinsizləşməni) krizis səbəbi kimi göstərirlər. Şpenqlər və Husserl isə bütün krizisdə ortaq səbəb tapırlar, Şpenqlər orqanizmik zərurəti, Husserl isə təfəkkürün səhv istiqamətlənməsini. Buradan biz kulturanın vahid olub-olmaması probleminə çıxırıq.

Kulturanın vahid struktura, daha doğrusu üzvi vəhdətə malik olub-olmaması problemi elmdə araşdırılmış problemdir. “Vinculum Substantiale” yanaşmasına görə, kulturanın ayrı-ayrı elementləri (din, fəlsəfə, sənət, dil, həyat tərz, ailə quruluşu, təhsil ənənələri və s.) arasında üzvi (substansional) vahid əlaqə vardır. “Vinculum Functionale” yanaşmasına görə isə, əksinə, kultural elementlər arasında sadəcə əməkdaşlıq (funksional) əlaqəsi vardır. Birinci baxış dinidir və tarixdə, insanda, o cümlədən kulturada vəhdət axtarır; ikinci baxış isə plürallıq və paradoksallığa icazə verən profan (elmi) baxışdır.

Birinci nəzəriyyəyə görə, bütün bəşər kulturası vahid ilahi başlanğıcın nemətidir və ona görə də, o, ortaq nüvəyə malikdir. İkinci nəzəriyyə isə kulturaların hər birinə spesifik yanaşır, onların vəhdət təşkil etməsini gözləmir. Nitsşenin “insan in-dividiuum (bölünməz, vahid) yox, dividiuumdur (parçalıdır, təzadlıdır)” fikri ikinci baxışın ifadəsidir. Bu, eyni zamanda Qərb elmində Homo Dei (məxluq, yaradılmış) kimi insan paradiqmasından Homo faber (xaliq, yaradıcı) kimi insan paradiqmasına keçidin nəticəsidir.

Çıxış “yolları”.

Beləliklə, Azərbaycan kulturasında nəzərə çarpan böhran simptomlarının vahid, ortaq, yeganə kökümü axtarılmalıdır, yoxsa hər bir element ayrıca, müstəqil nəzərdən keçirilməlidir? Azərbaycan kulturası öz daxilində bütövdürmü, tamedirmi? Yəni Azərbaycan kulturoloji araşdırmalarında substansional yanaşmaya üstünlük verilməlidir, yoxsa funksional?

Mənim fəlsəfi dünyagörüşümə görə, ümumiyyətlə, monist, monopolyar izahlar mürəkkəbliyi sadəliyə reduksiya etdiyi üçün bəsit yanaşmadır və vahid günahkar axtarışı intolerant totalitarizmlə nəticələnir. Həm də bu məqamda mütləq nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan kulturası tarixən bir neçə kultura ocağının (Şumer, İran, Ərəb, Hind və s.) diffuzional təsirləri altında formalaşmışdır. Məsələn, görəsən, ailədaxili uşaq tərbiyəsindəki problemlər aradan qaldırılsa, bunun kultural böhrana həlledici müsbət təsiri olarmı? Yaxud təhsil sistemimizdə avanqard dəyişikliklər kulturamızda arzuolunan nəticələr verərmı? Bəlkə dini reformasiya, sekulyarizasiya böhranı aradan qaldıra bilər? Əlbəttə, bütün bunların hamısının müsbət təsirləri olar, amma kultura ağac kimi təkgövdəli deyil. “Birinci haradan başlamaq lazımdır?” sualına ancaq belə cavab vermək olar: “Hər yerdən, hamısından!” Başqa sözlə, vahid çıxış yolu yox, çoxlu çıxış yolları vardır, olmalıdır. Heideqgerin də dediyi kimi, hər bir şey yoldur, yol ola bilər.

Bir zamanlar transkulturalıq, başqa sözlə, bütün kulturalarda ortaq olan cəhətlər axtarıldı. Bu idealist-essensialist yanaşma idi. İndi isə interkulturalıqdan, kulturalarası dialoqdan söhbət gedir. Bu isə ekzistensialist yanaşmadır. H.Kimmerlenin də dediyi kimi, “fərqli olana fərqli baxmaq lazımdır”. Əks halda özünəməxsusluqlar görün-

məz olur. Unutmaq olmaz ki, qlobalizasiya qlokalizasiya ilə paralel proseslərdir. Bu mənada kultural müxtəliflik ümumbəşəri dəyərdir.

Qorxmaq lazım deyil başqa kulturalara açıq olmaqdan. Açıq cəmiyyətin şərtlərindən biri də kultural alış-verişə açıq olmaqdır. Sinergetikanın termini ilə desək, kultura dissipativ olmalıdır ki, yaşaya, inkişaf edə bilsin: İtirmədən qazanmaq, hansısa mənada “ölmədən” yaşamaq qeyri-mümkündür.

Xülasə

Məqalədə elmi ədəbiyyatda geniş istifadə edilən “sivilizasiya” və “kultura” terminlərinin adekvatlılığı məsələlərinə toxunulub. Bildirilir ki, bu terminlər həm sinonim kimi, həm də müəyyən qədər fərqli anlayışlar kimi (əslində hiponim kimi) işlədilir. Bildirilir ki, son illərdə Türkiyə türk-cəsindən dilimizə keçən və arada bir işlədilən “kültür” sözünü nəzərə almasaq, bizdə istər elmi terminologiyada, istərsə də gündəlik danışığ dilində, bir qayda olaraq, “kultura” (kültür) sözündən istifadə edilmir. Əsasən, ana dilimizdə onu müvafiq anlayışı kimi “mədəniyyət” termini əvəz edir. Azərbaycan elmi ədəbiyyatında ən çox “kultura” sözünə yaxın olan və tədris predmeti kimi “Kulturologiya” fənninin adında görmək olar. Müəllif təklif edir ki, bu fənnin adı müvafiq olaraq “Mədəniyyətşünaslıq” termini ilə ifadə edilsin.

Summary

The article raises the issue of the adequacy of the terms "civilization" and "culture", which are widely used in the scientific literature. It is emphasized that these terms are used both as synonyms and as to refer to different similar concepts (in fact, as a hyponym). It is stated that, with the exception of the word “culture (kültür)”, which has been translated from Turkish into our language in recent years, we do not use this term either in scientific terminology or in everyday language. Basically, in our native language, it is replaced by the term "medeniyyət" as an adequate concept. In Azerbaijani scientific literature, it is most closely associated with the word "culture" and can be considered as a subject in the title of the subject "Culturology". The author suggests that the name of this subject be expressed by the term "Mədəniyyətshunaslyg".

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Heinz Kimmerle. Afrikada felsefe, Afrika felsefesi. İstanbul, 1995.
2. Doğan Özlem. Kültür bilimleri ve kültür felsefesi. İstanbul, 2000.
3. Bozkurt Güvenç. İnsan ve kültür. İstanbul, 1996.
4. Вейнберг И.П. Человек в культуре древнего ближнего востока. Москва, 1986.
5. <http://www.countries.ru/library/sophia/index.html>
6. <http://ru.philosophy.kiev.ua/edu/ref/philcult.html>
7. Heidegger Martin. Wegmarken. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1996.
8. Derrida Jacques. Grammatologie. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR TİFLİSDƏ “MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALININ REDAKSIYASINDA

Məmmədov R.Ə.

Dosent

ADPU

Açar sözlər: *Sabirin həyatı, xəstəlik dövrü, Tiflis mühiti, Əziz Şərifin xatirələri*

Key words: *Sabir's life, illness age, Tiflis enviroment, memories by Aziz Shariph*

Keçən əsrin onilliklərində cəmiyyətin, dəyişən həyatın ictimai-siyasi, sosial proseslərini yeni poetik təfəkkürlə qələmə alan böyük Azərbaycan şairi M.Ə.Sabirin xəstələnməsi mütərəqqi fikirli Azərbaycan ictimaiyyətinin, xüsusilə də ziyalıların böyük narahatçılığına səbəb olur. Dostlarının və həmkarlarının köməyiylə şair Şamaxıda, Bakıda müayinə keçir, lakin bu müayinələrin heç bir köməyi dəymədiyindən, onun müalicə üçün Tiflis şəhərinə getməsi məsləhət görülür. Şairin Tiflisə gəlməsində Abbas Səhhətin və Cəlil Məmmədquluzadənin təkidləri böyük rol oynayır. Sabirin bir qohumu ilə Tiflisə gəlməsi, bir neçə gün həmin qohumu ilə hansısa mənzildə qalması, sonra isə “Molla Nəsrəddin” jurnalının yaradıcılarından olan

Ömər Faiq Nemanzadənin məsləhəti ilə jurnalın redaksiyasına köçməsi haqqında həmin illərdə jurnalın redaksiyasında yaşayan gənc Əziz Şərifin “Keçmiş günlərdən” kitabında kifayət qədər maraqlı məlumatlarla rastlaşılır. O, şəxsi arxivdə saxlanılan Sabirin atası Q.Şərifzadəyə ünvanladığı 6 fevral 1911-ci il tarixli məktubuna istinad edərək yazırdı: “1911-ci il fevralın 6-da yazılmış bu məktub “Ruhum, canım Şərifzadə!” kimi olduqca mehriban və səmimi müraciətlə başlanır. Sonra Sabir öz işlərindən xəbər verir. Belə məlum olur ki, Sabir Tiflisə fevralın əvvəllərində gəlmiş və özü ilə bərabər Şamaxı əhlindən bir “namünasib” yoldaşını da gətirmişdi ki, onun hansı işinə isə Tiflisdə “surət vermək” lazım imiş. Buna da Sabiri məcbur edən aralarındakı qohumluq olmuşdur. Həmin yoldaş və ya qohumun işi düzəldəndən sonra “Molla Nəsrəddin” jurnalının baş mühərrirlərindən və banilərindən biri olan Ömər Faiq Sabiri düşdüyü mənzildə qoymayıb, evə, “yəni Mirzə Cəlil bəradərimgilə” gətirmişdir. Beləliklə, Sabir fevralın 4-dən etibarən “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasında yaşamağa başlayır” (1. s.13-14).

Sabirin Tiflisə gəlmə tarixi haqqında ilk dəfə dəqiq məlumat verən Ə.Şərif qətiyyətlə bildirir ki, böyük şair bu şəhərə fevral ayının 1-də gəlmiş, üç gün qohumu ilə qaldıqdan sonra fevralın 4-də Ö.F.Nemanzadənin məsləhəti ilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasına köçmüşdür. Həmin dövrdə “jurnalın redaksiyası Tiflisdə Davidovski küçəsində (bu küçə sonra Besiki adlandırılmışdı) 24 nömrəli evin ikinci mərtəbəsində yerləşirdi.” (1. s.10)

Xatırladaq ki, Sabir Tiflisə gəldiyi vaxt C.Məmmədquluzadə şəhərdə olmamış, həmin müddətdə jurnal Məmmədəli Sidqinin rəhbərliyi ilə nəşr edilmişdi. Tiflisdə olmamasına baxmayaraq C.Məmmədquluzadə Sabirin səhhəti ilə daim maraqlanmış, onun redaksiyada ən yaxşı otaqda yerləşdirilməsini, şairə lazım olan bütün qayğının göstərilməsini M.Sidqiyyə xüsusi olaraq tapşırırmışdı. C.Məmmədquluzadə məktub yazaraq Sabirin müalicə üçün Tiflisə gələcəyini əvvəlcədən M.Sidqiyyə bildirmişdi. Həmin məktubda oxuyuruq: “Sabir bu yaxınlarda müalicə üçün Tiflisə gələcək. Onu redaksiyada saxla, istirahətinə çalış, müalicəsinə hər cəhətdən özün diqqət et. Tiflisin məşhur professor və həkimlərinə göstər. Xəstəxanada yatmaq lazım gəlsə, xəstəxanaya qoy. Yeməyinə, içməyinə fikir

ver. Hər barədə ondan muğayat ol. Xərcdən qorxma. Nə lazım olsa, mənə xəbər eylə” (1. s.20)

Ə.Şərif Azərbaycan satirik poeziyasına böyük yeniliklər gətirmiş M.Ə.Sabirin Tiflis şəhərinə gəlişini belə xatırlayır: “1911-ci ildə Sabir müalicə üçün Tiflisə gəlib, “Molla Nəsrəddin”in redaksiyasında yaşayan zaman mən də gimnazianın dördüncü sinfində oxuyur və eyni redaksiyada yaşayırdım. Beləliklə, bir neçə müddət mən Sabirin yanında olmuş və onun yaradıcılıq prosesini görmüşəm. Onun nə cür şeir yazdığını, öz gördüyüm kimi, oxucularımıza xəbər vermək istərdim. Səhrlər çaydan qabaq Sabir, bir parça kağız alıb, ayaq üstə kağızı divara dayayıb karandaş ilə öz məşhur təzayanə və qırmanc-larını yazır və buradaca paketə qoyub Bakıdakı qəzetlərə göndərmək üçün hazırlayırdı. Bu barədə Ömər Faiq, M.Sidqi və İsmayıl Həqqi yoldaşlar daha əhəmiyyətli məlumatlar verə bilərlər, çünki o zaman onlar jurnalın əsas işçiləri idilər və Sabiri məndən daha yaxşı tanıyırdılar. Mən isə uşaq olduğum üçün Sabirin şeirlərini, özünü görəndən sonra isə onu çox sevdim, ona xüsusi bir ehtiram, ata məhəbbəti hiss edərdim. Bəzən Sabir kiçik bir hadisə haqqında bədahətən şeir deyərdi, bu şeirləri yazmazdı. Çay gec verildimi, qapı gec açıldımı Sabir dərhal bu barədə öz narazılığını məzəli şeir ilə izah edərdi. (6. s.42-43)

Sabir Tiflisə gəldiyi gündən burada yaşayan Azərbaycan ziyalı-ları və ədibləri onun qulluğunda durmuş, şairin tez sağalması üçün əllərindən gələni əsirgəməmiş, onu şəhərin ən yaxşı həkimlərinə göstərməyə səy etmiş, hər bir arzusunu, istəyini yerinə yetirməyə çalışmışlar. Onun səhhəti ilə Cəlil Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nemanzadə, Qurbanəli Şərifzadə, Məmmədəli Sidqi, İ.Həqqi və başqaları daha çox maraqlanmış, ciddi narahatlıq keçirmişlər. Bütün bunları gözləri ilə görən, redaksiyada edilən söhbətlərin iştirakçısı olan Ə.Şərif böyük şairi daha qızgın gənclik ehtirası ilə sevmiş, redaksiyada yaşayan digər gənclər kimi öz qüvvəsi daxilində ona hörmət və xidmət göstərməyə çalışmışdı. Alimin xatirələrində oxuyuruq: “Təbiidir ki, Sabir ruhu ilə yaşayan bir evdə biz uşaqlar Sabiri xüsusi məhəbbətlə sevirdik. Sabirin nə qədər böyük bir insan olduğunu bilmirdiksə də, onun şairlər arasında birinci şair olduğunu duyur, buna görə də hər birimiz öz qüvvəsi daxilində ona hörmət

göstərməyə, xidmət etməyə çalışırdıq. Sabir su istədimi, hamımız qaçmağa başlar, ona o birilərindən tez su gətirməyə çalışdıq. Sabir əminin paltosunu tutmaq üstündə daima aramızda dava düşərdi, şairin paltosunu bir- birimizin əlindən qapırırdı” (1. s.12)

M.Ə.Sabir 6 fevral 1911- ci il tarixli Q.Şərifzadəyə ünvanladığı məktubunda xəstəliyinin tarixi haqqında müfəssəl məlumat verərək yazırdı ki, səhhəti 1910-cu ilin sentyabrında pisləşmiş, üç ay Bakıda müalicə aldıqdan sonra Şamaxıya qayıtmış, burada da iki ay “doktorlar qapısında təzyi həyat” etdikdən sonra müalicə üçün Tiflisə gəlmişdi. Tiflisdə isə onu Rudnikov familiarlı həkim müalicə etmiş və qara ciyərinin şişdiyini demişdir. Yeri düşmüşkən onu da xatırladaq ki, Sabirin vəfatından sonra 1914-cü ildə ilk dəfə çap olunmuş “Hophopnamə” kitabında şairin Tiflisdən yaxın dostu A.Səhhətə ünvanladığı iki məktubu da dərc olunmuşdur. Həmin məktublardan məlum olur ki, Sabiri Tiflisdə Kəndemirov və Kasparyans familiarlı həkimlər də müayinə etmişlər (3. s.335, 336). Kitabda çap edilmiş son məktublarının birini şair bu sözlərlə qurtarırdı: “Ölürsəm qəm etmərəm, çünki bilirəm siz mənim asarımı təb etdirəcəksiniz” (1. s.13). Şairin Q.Şərifzadəyə ünvanladığı və “Hophopnamə” kitabında çap olunmuş məktublarına əsasən qeyd etmək olar ki, Sabiri Tiflis şəhərində bir neçə həkim müayinə etmişdir.

Ə.Şərif Sabirin Tiflisdə müalicəsi ilə bağlı daha müfəssəl məlumat vermək üçün 1910-1911-ci illərdə “Molla Nəsrəddin” jurnalının müvəqqəti redaktoru olmuş yaxın dostu Məmmədəli Sıdqi'nin şairin vəfatının 20 illiyi münasibətilə 1931- ci ildə yazdığı xatirə-məqaləyə də müraciət edir. Bu məqalənin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayan Ə.Şərif yazırdı ki, “Tiflisdə redaksiyada yaşayan zaman Sabir Məmmədəli Sıdqi ilə birlikdə Cəlil Məmmədquluzadənin kabinetində yatırdılar. Sabir gününün çoxunu elə bu otaqda keçirərdi. Məmmədəli Sıdqi də bunu təsdiq edərək yazır ki, o, Sabirlə bir otaqda yaşayırdı. Sabir hər gün dərmanları vaxtı-vaxtında içər və axşamlar qara ciyərinin üstündən sağ böyrünə dərman sürtərdi. (1. s.21)

Tiflisdə müalicə olduğu dövrdə ağrılar şairi nə qədər incitsə də, zəif hala salsa da, Sabir zərəfatından qalmamış, müxtəlif hadisələrdən söhbət açaraq yanına gələnləri güldürərmiş. Həkimlərin verdiyi tapşırığa görə, Sabir qarnına dərman sürtməzdən əvvəl yerini spirt və

ya araqla yuyub təmizləmiş. Növbəti dəfə onun qarnını araqla təmizlərkən Sabir zarafatla demişdir:

Xalq arağı qarnının içinə töküüb kef çəkir, mən bədbəxt isə qarnımın üstünə sürtüb əziyyət çəkirəm. (1. s.21)

“Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasında yaşayan Sabirə həkimlər müalicə üçün dərmanlar yazdığı kimi, onun qidalanmasına da ciddi nəzarət etmişlər. Redaksiyanın aşpazı Arsen adlı bir gürcü hər gün şair üçün xüsusi nahar və şam hazırlayırmış. Lakin M.Sidqinin xatirələrindən məlum olur ki, Sabir heç də həmişə həkimlərin məsləhət bildikləri yeməkləri yeməmişdi. Bəzən Tiflisin Şeytanbazar adlanan azərbaycanlılar yaşayan məhəlləsindən onun üçün piti, kabab, plov və s. şərq nemətləri də sifariş olunmuşdu. Ə.Şərif “Keçmiş günlərdən” kitabında M.Sidqinin belə bir xatirəsindən söhbət açır: “Bir gecə mən (M.Sidqi) redaksiyaya gec gəlmişdim. Gəlib gördüm ki, Sabir yatıb. Stol üstə uzun bir kağızda böyük hərflərlə bu sözləri yazmışdır: “Bu lavaş, ye yavaş, yat yavaş!” Kağızı qaldırıb gördüm ki, Sabir həmin gün Şeytanbazara gedib, kabab və lavaş alıb gətirib, şam edib, dərmanını sürtüb, yatıb, mənim də payımı saxlamışdır” (1. s.22).

Səhhətinin gündən-günə pisləşməsinə, xəstəliyinin şiddətlənməsinə baxmayaraq böyük şair özünü azacıq yaxşı hiss edən kimi “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasında məcmuənin nömrələrinin hazırlanmasına əlindən gələn köməkliliyi əsirgəməmişdi. Sabir redaksiyaya gələn məktubları və jurnalları diqqətlə oxumuş, müəyyən məqalə və şeirlərə cavab yazmaq üçün əməkdaşlara mövzular vermiş, çox vaxt isə bu yazılara şairin özü tənqidi rübailərlə cavab yazmışdı. Sabir daha çox çap olunmaq üçün redaksiyaya göndərilən şeirlərlə maraqlanmış, onların üzərində işləyib, redaktə etməyə xüsusi maraq göstərmişdi.

Tiflisdə yaşadığı üç aya yaxın bir müddətdə Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalında onlarla şeiri, felyetonu, rübaisi işıq üzə görmüşdü. Onun yazıları jurnalda əsasən “Dəyanək”, “Qırmanc” başlıqları ilə çap olunmuşdu. Şairin “Çox da demə sərvəti-samanlıyam” (1911, №7), “Vaqiəyi-yubiley-karanə” (1911, №10), “Öylə bir tərçümə kim, ruhi-Şekspir görəcək...” (1911, №10), Novruz bayramı münasibəti ilə yazdığı “Ey pulların səfası novruz...(1911, №11), “Ey tökən

mollaların kaminə şərbət, novruz...” (1911, №11) və s. kimi rübai və şeirləri dərin ictimai-siyasi səciyyə daşmış, dövrünün mövcud nöqsanlarının ümumiləşdirilmiş bədii lövhəsini əks etdirmişdir.

Tiflisdə xüsusi qayğı ilə əhatə olunan Sabir dəfələri şəhərin ən məşhur həkim və professorların müayinəsindən keçsə də, ona lazım olan dəva- dərman vaxtında əldə edilsə də qara ciyərindəki şişlər ona olmazın əzablar vermiş, içdiyi və sürtdüyü dərmanlar onun səhhətinə heç bir müsbət təsir göstərməmişdi. Həkimlərin növbəti müayinəsindən sonra şairin xəstəxanaya köçürülməsi məsləhət bilinmiş və mart ayının ortalarında o, xəstəxanaya yerləşdirilmişdi. Lakin xəstəliyin gündən-günə şiddətləndiyini, dəva-dərmanın heç bir fayda vermədiyini görən həkimlərin böyük əksəriyyəti cərrahiyyə əməliyyatının aparılmasını məsləhət bilmişlər. Lakin Sabir cərrahiyyə əməliyyatı aparılmasına razı olmamış, belə olan təqdirdə isə həkimlər onun xəstəxanada qalmağına heç bir ehtiyac olmadığını söyləmişlər. Beləliklə, 1911-ci ilin aprel ayının əvvəllərində Sabir xəstəxanadan yenidən “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasına gəlmişdi.

Sabir xəstəxanadan çıxıb, yenidən redaksiyaya qayıtdıqdan sonra onun səhhəti daha da pisləşir, şairin üzünə dərin kədər, iztirab, qəm- qüssə çökür. Həmin günləri Ə.Şərif belə xatırlayır: “Sabir xəstəxanadan çıxıb yenidən redaksiyaya qayıdanda onun halı lap xarab olmuşdu. Məndən bir-iki yaş böyük olan dostum Əhməd Pepinov bəzən gecələr xəstənin yanında oturardı ki, lazım olsa, ona qulluq etsin. O zaman Əhməd şairin gecələr bəzən sayıqladığını, tez-tez “Səriyyə” deyə öz qızını çağırıldığını, hətta şeirlə danışdığını söyləyirdi. Yadıma gəlir ki, o zaman Sabirin sayıqlarkən dediyi sözləri Əhməd bir dəftərçəyə yazmışdı. Sonra bu dəftərçə, yəqin ki, itib- batmışdır” (1. s.15)

Xəstəliyinə Tiflisdə də əlac tapmaq ümidini itirən böyük sənətkar dostları C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, M.Ə.Sidqi, İ.Həqqi və başqaları ilə vidalaşaraq 1911-ci ilin aprel ayının ortalarında naümid Şamaxıya qayıdır. Bundan üç ay sonra o, iyul ayının 12-də Şamaxıda əbədi olaraq gözlərini yumur.

Xülasə

Görkəmli Azərbaycan şairi M.Ə.Sabir müalicəsi ilə əlaqədar həyatının bir hissəsini Tiflis şəhərində keçirmişdir. Müalicə ilə bərabər “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasında yaşayan şair Tiflisin ədəbi həyatında da fəal iştirak etmişdir.

Summary

The famous Azerbaijan poet M.A.Sabir in connection with treatment some part of the life has lead in city of Tiflis. Simultaneously with treatment the poet, living in edition of a magazine “Molla Nasreddin” actively participated in literary life of Tiflis.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Şərif. Ə. Keçmiş günlərdən. Bakı, 1977.
2. Sabir.M.Ə. Hophopnamə (M.Məmmədov “Şairin poetikası” ön söz). Bakı, Yazıçı, 1992.
3. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Bakı, 1914.
4. Cəlal M., Hüseynov F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982.
5. S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi. Fond, 0255.
6. Şəriş Ə. Sabirin ölümünün 25 illiyinə hazırlıq. “Revolysiya və kultura” jurnalı, 1936, №

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR VƏ MÜASİRİ ƏLİQULU QƏMKÜSAR

Qəhrəmanova U.F.

F.ü.f.d.

ADPU

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir, Əliqulu Qəmküsar, mətbuat, müasir, “Günəş” qəzeti, ədəbiyyat, müxbir*

Key words: *Mirza Alakbar Sabir, Aligulu Gamkusar, press, modern, "Gunesh" newspaper, literature, correspondent*

Mirzə Ələkbər Sabir haqqında yazılan xatirələrdən məlum olur ki, o öz dövründəki ədəbi hadisə, mübahisə və münaqişələrdə fəal iştirak etmiş, ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ilə əlaqədar olaraq mətbuatda tez-tez ədəbi mübahisə və müzakirələr açmış, bu münasibətlə bir sıra əsərlər qələmə alaraq həmin müzakirələrə istiqamət vermişdir. Dil və tərcümə məsələlərinə həsr olunmuş həmin müzakirələrdə Sabirlə yanaşı onun qələm yoldaşı XX əsr realist-satirik şeirimizin inkişafı tarixində özünəməxsus mövqeyi olan müasiri molla nəsrəddinçi Əliqulu Qəmküsar da fəal iştirak etmişdir.

Mirzə Ələkbər Sabirin adı ilə bilavasitə bağlı olan belə mübahisələrdən biri “Günəş” qəzeti səhifələrində keçirilmişdir. “O zaman “Günəş” qəzetində çıxan kiçik bir müxbir yazısı bu müzakirənin açılması üçün sanki bəhanə olmuş, çoxdan bəri xalq şairinin zəhnini məşğul edən mühüm bir məsələyə dair öz fikrini bildirməsinə təkan vermişdir. “Gəncədən bizə yazıyorlar” adı altında imzasız çap olunmuş və Sabirin diqqətini cəlb edən həmin məsələdə deyilirdi: Gəncə Nəşri-maarif cəmiyyəti Mirzə Məhəmməd Axundovun “Röyam” nam əsərini basdırıb və nəşrə başladı. Müşarileyhim osmanlıcadan tərcümə edilmiş “Nədamət” nam əsəri dəxi “Dram” cəmiyyəti tərəfindən nəşr edildi. Hər iki əsər Gəncədə Hacı Həsənovların mətbəəsi tərəfindən nəşr edildi. Hər iki əsər Gəncədə Hacı Həsənovların mətbəəsində basılmışdır”. (14 noyabr 1910-cu il № 67) (6, 425).

Bu müxbir məktubu Sabirin diqqətindən yayınmamış, iki gün sonra onun qəzetdə ayrıca bir təziyanə ilə çıxış etməsinə səbəb olmuşdur. Yaxın dostu və məsləkdaşı Əliqulu Qəmküsarla ədəbi mübahisənin başlanğıcına çevrilmiş həmin təziyanəsində xalq şairi deyirdi:

Osmanlıcadan tərcümə türkə-bunu bilməm,

Gerçək yazıyor gəncəli, yainki hənəkdir,

Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma

“Osmanlıcadan tərcümə türkə” nə deməkdir?! (6, 425)

Sabirin bu epigramından hiss etmək olur ki, şair bir türk vətəndaşı kimi Əliqulu Qəmküsarın Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi məsələsinə öz iradəni bildirmişdir. Sabirə görə Türkiyə və Azərbaycan türklərinin ortaq bir dili vardır ki, bu da ortaq

türk dilidir. Türk dilindən türk dilinə tərcümə mümkün olan bir iş deyil. Bu türk millətinin parçalanmasına siyasi işarədir ki, bu da ürəyi millət eşqi ilə döyünən şairi narahat edirdi.

Yuxarıda adı çəkilən müxbir məktubundan xəbərsiz olan müəlliflər bu təziyanənin yazılması səbəbini yanlış izah etmiş, ədəbi mübahisənin məhz kimin əsəri – Sabirin yaxud Əliqulu Qəmküsar ilə başladığını düzgün müəyyənləşdirə bilməmişlər. Bu münasibətlə bağlı Əlabbas Müznib və professor Cəfər Xəndan da fikir söyləmişlər.

“Təziyanənin məzmununa və Qəmküsarın ona verdiyi cavaba əsaslanan Əlabbas Müznib hələ 1929-cu ildə həmin şeirin nə münasibətlə yazıldığını belə izah etmişdir: Əliqulu Nəcəfov Qəmküsarın osmanlıcadan Azərbaycan şivəsinə çevirdiyi bir əsərin üstündə tərcümə yazdığı üçün bu rübai yazılmışdır”. (6, 426)

Professor Cəfər Xəndanın dediklərindən isə belə çıxır ki, guya həmin mübahisə Qəmküsarın şeiri ilə başlanmış, onun “Günəş” qəzetinin 78-ci nömrəsində (1910, 26 noyabr) çap etdirdiyi qitəsində ədəbi dil qaydalarının pozulduğunu görən M.Ə.Sabir Qəmküsara cavab yazmış və nəticədə bu epigram ciddi ədəbi mübahisənin başlanğıcına çevrilmişdir”. (6, 426)

“Doğrudur, Sabir “Ə, Qəmküsar bəradərimə cavab” adlı təziyanə yazmış və qələm yoldaşının az əvvəl çap olunmuş rübaisində ədəbi dil normalarının pozulduğu üçün onu kəskin tənqid atəşinə tutmuşdur. Lakin bu mübahisənin başlanğıcı yox, xeyli əvvəl açılmış müzakirənin davamı və inkişafı idi. Başqa sözlə desək, “Ə. Qəmküsar bəradərimə cavab” satirası Sabirin bilavasitə həmin məsələyə həsr etdiyi ilk əsəri deyildi, Qəmküsar tərəfindən verilmiş cavaba cavab idi”. (6, 426)

Ə. Q. Qəmküsarın qitəsi “Günəş” qəzetinin 78-ci nömrəsində” (1910, 26 noyabr) çap edilmişdir. M. Ə. Sabirin Ə. Qəmküsara cavab olaraq yazdığı “Osmanlıcadan tərcümə türkə bunu bilməm” misrası ilə başlayan təziyanəsi” isə “Günəş” qəzetində (17 noyabr 1910, №78) “Palandüz səhifəsinin 7-ci nömrəsində nəşr edilmişdir”. (6, 430)

Osmanlı dili çünki mürəkkəbdir ərəbdən,
İşkalə salır qareini işbu səbəbdən,

Türkə eləyib tərcümə, etsək onu islah-
Asanraq edər fəidəbəxş elmü ədəbdən

“M.Ə.Sabirin Ə.Qəmküsar bəradərimə cavab” adlı şeiri həmin bu təziyanəyə cavabdır. Ə.Qəmküsar da yenidən Sabirə cavab yazaraq “Günəş” qəzetində (15 dekabr 1910, №92) aşağıdakı təziyanəni çap etdirmişdir:

Mən yazdığım kəlamdəki ləfzə tərcümə
Bixud pozubdur sabiri-ali cənabını,
Təhvill kəlmə, ya ki ibarət olur, vəli
Açmaz ərəb lüğətləri üzdən niqabını (6, 431)

“Bu mübahisə ilə əlaqədar olaraq, “Günəş” qəzetinin növbəti nömrələrinin birində (27 dekabr 1910, №102) “Tərcüməmi, təbdil və yaxud təhvilmə? adlı böyük bir məqalə çap edilmiş və M.Ə.Sabirə haqq verilmişdir”.(1, 341)

Sabir isə “Ə.Qəmküsar bəradərimə cavab” şeirində belə deyir:
“Təhvili-ibarət” sözünü “tərcümə” qonmaq,-
Məktəbli çocuqlar da bilir kim, bu xətdir,
Bir boylə xəta kəlmə mühərrir qələmindən
Cari olur isə, ədəbiyyatə bəladır!..

Sabirin Ə.Qəmküsarın qitəsinə olan bu cavabı “Günəş” qəzetinin 1910, 2 dekabr, №82-də çapdan çıxmışdır.(1, 341)

Sabirin ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında 18 yanvar 1911, №3-də, “(....)” imzası ilə çap olunan “Millətin halı pərişan ola” adlı satirası şair Əliqulu Qəmküsarın 1959-cu ildə Azərnəşr tərəfindən buraxılmış “Seçilmiş əsərləri”nə salınmışdır. (7, 239)

Millətin halı pərişan ola,
Hər bir işi nifrətə şayan ola,
Cahil ola, vəhşiyü nadan ola,
Qəm yemə, səbr et, bu da, yahu, keçər!

Bu şeir aşağıdakı səbəblərdən Qəmküsarın yox, məhz Sabirindir:

1.”(....)” imzası 1910-1911-ci illərdə “Molla Nəsrəddin” jurnalında yalnız Sabirin işlətdiyi gizli imza idi və bu imza ilə çıxan satiraların 24-ü “Hophopnamə”nin Abbas Səhhət tərəfindən hazırlanmış ilk nəşrlərindən başlayaraq Sabir külliyyatının bütün sonrakı çaplarına daxil edilmişdir. Əliqulu Qəmküsarın isə bu imza ilə nəşr

olunmuş başqa bir əsəri elm aləminə məlum deyildir. (7, 239)

2. “1911-ci ilin mart ayında xəstəliyinin şiddətlənməsi ilə əlaqədar olaraq Sabir “Molla Nəsrəddin”dən ayrıldığı zaman həmin imza da xalq şairi ilə birlikdə jurnalın səhifələrini tərk etmişdir”. Əliqulu Qəmküsar isə yaşayırdı, Sabirin vəfatından sonra o, bir satirik şair kimi daha qızgın fəaliyyət göstərir, bir müddət hətta “Molla Nəsrəddin”in redaktorlarından biri olur. Həmin imza Əliqulu Qəmküsarın olmuş olsaydı, jurnalın səhifələrindən tamamilə çıxmazdı. Nəhayət, əsərin dili, üslubi ilə xalq şairinin satirik ifadə tərzii arasındakı sıx əlaqə də bu şeirin məhz Sabir qələminə məxsus olduğunu bir daha təsdiq edir. O da maraqlıdır ki, son vaxtlara qədər tədqiqatçılar həmin şeirdən adətən Əliqulu Qəmküsarın Sabiranə şeirlərindən biri kimi danışmış və bu şeir üzərində böyük şairin “Səbr elə” satirasının aydın təsirini qeyd etmişlər”. (7, 239)

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir haqqında yazılan xatirələrdən məlum olur ki, o öz dövründəki ədəbi hadisə, mübahisə və münaqişələrdə fəal iştirak etmiş, ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ilə əlaqədar olaraq mətbuatda tez-tez ədəbi mübahisə və müzakirələr açmış, bu münasibətlə bir sıra əsərlər qələmə alaraq həmin müzakirələrə istiqamət vermişdir. Dil və tərcümə məsələlərinə həsr olunmuş həmin müzakirələrdə Sabirlə yanaşı onun qələm yoldaşı XX əsr realist-satirik şeirimizin inkişafı tarixində özünəməxsus mövqeyi olan müasiri molla-nəsrəddinçi Əliqulu Qəmküsar da fəal iştirak etmişdir.

Mirzə Ələkbər Sabirin adı ilə bilavasitə bağlı olan belə mübahisələrdən biri “Günəş” qəzeti səhifələrində keçirilmişdir. Sabirin “Osmanlıca-dan tərcümə türkə nə deməkdir?!” adlı epigramından məlum olur ki, şair bir türk vətəndaşı kimi Əliqulu Qəmküsarın Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi məsələsinə öz iradəni bildirmişdir. Sabirə görə Türkiyə və Azərbaycan türklərinin ortaq bir dili vardır ki, bu da ortaq türk dilidir. Türk dilindən türk dilinə tərcümə mümkün olan bir iş deyil. Bu türk millətinin parçalanmasına siyasi işarədir ki, bu da ürəyi millət eşqi ilə döyünən şairi narahat edirdi.

Summary

It is known from the memoirs about Mirza Alakbar Sabir that he took an active part in literary events, debates and conflicts of his time, often opened literary debates and discussions in the press on various problems of literature, wrote a number of works in this regard and directed those discussions. . Along with Sabir, Aligulu Gamkusal, a contemporary mullah who has a special place in the history of the development of our twentieth-century realist-satirical poetry, took an active part in those discussions on language and translation.

One of such debates, which is directly related to the name of Mirza Alakbar Sabir, was held in the pages of "Gunesh" newspaper. Sabir's "What does a translation from Ottoman mean to a Turk ?!" It is clear from the epigram that the poet, as a Turkish citizen, commented on the translation of Aliqulu Gamkusal from Turkish into Azerbaijani. According to Sabira, Turkish and Azerbaijani Turks have a common language, which is a common Turkish language. Translating from Turkish to Turkish is not a possible task. This is a political sign of the division of the Turkish nation, which worried the poet, whose heart was beating with the love of the nation.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Xəndan C. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: Azərnəşr, 1962, 434 s.
2. Xəndan C. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, III c., Bakı: Çapşoğlu, 2010, 453 s.
3. Xəndan C. Füzuli və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı // Azərbaycan jurnalı, 1958, № 2, s.66-75.
4. Xəndan C. Şairin həyatı. Bakı: Gənclik, 1977, 90 s.
5. Xəndan C. Sabir. Bakı: EA AzF, 1940, 166 s.
6. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 478 s.
7. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 383 s.
8. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Tərtib edən, müqəddimə və qeydlərin müəllifi Alxan Bayramoğlu. Bakı: Təhsil, 2012, 552 s.
9. Sabir xatirələrdə. Bakı: Gənclik, 1982, 164 s.

AZƏRBAYCANDA FƏLSƏFİ DƏYƏRLƏRİN YENİLƏNMƏSİNDƏ MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR İRSİNİN ROLU

Mikayilov Ş.S.

Fə.l.ü.f.d.

ADPU Şamaxı

Açar sözləri: *dünyagörüşü, humanizim, tərbiyə, təbiət din, təfəkkür*

Key words: *world out look, humanism, education, nature, religion, thinking*

XIX-XX əsr Azərbaycan fəlsəfi fikir tarixində kefiyyətə yeni bir dövr yarandı. Məlumdur ki, bu hər şeydən əvvəl orta əsrdən yeni bir dövrə keçidlə bağlı idi. Köhnə iqtisadi münasibətlərin sarsılması və yeni iqtisadi, ictimai və sosial münasibətlərin yaranması məhz mənəvi dəyərlərin yeniləşməsi gətirib çıxardı. Təbiətə, cəmiyyətə və bütövlükdə dünyaya olan yeni baxış Azərbaycanda fəlsəfi dini və elmi dünyagörüşünün yeniləşməsinə zəmin, şərait yaratdı. Fəlsəfə və digər ictimai elmlər sahəsində yaranan mütarəqqi ideyalar cəmiyyət həyatına güclü təsir göstərirdi. Azərbaycanda orta əsrlərdən qalan bəzi ənənələr dövrün tələbatı baxımından zamanla uyğunlaşsa da, əsas hissəsi köhnələrək aradan çıxdı. Bu vəziyyət gərəkliyin bir çox sahələrində, habelə ideologiyada, təfəkkürdə baş verdiyindən elm ocaqlarında, təhsil müəssisələrində, bir sözlə cəmiyyətin bütövlükdə mənəvi dünyagörüşündə baş verirdi. Lakin yeni ənənələrlə yanaşı cəmiyyətin mənəvi həyatında gerilik hələ də öz gücünü saxlamaqda idi. Dəqiq elmlərin tədrisi səviyyəsi çox aşağı olmaqla yanaşı, eyni zamanda din və şəriət elmlərindən də bəhs olunurdu.

Zaqafqaziyada 1802-ci ildə rus-tatar, (Azərbaycan) məktəblərinin fəaliyyəti artıq mövcud idi. Təxminən, 30 il sonra Bakıda, Şamaxıda, Gəncədə, Şəkiddə və Naxçıvanda qəza məktəbləri fəaliyyət göstərməyə başladı. Çar hökumətinin başlıca məqsədi inzibati idarələr üçün məmurlar hazırlayıb ruslaşdırma siyasətini həyata keçirmək idi. Belə bir siyasət həyata keçirilsə də, eyni zamanda mütarəqqi və vətənpərvər ziyalıların yetişməsinə də səbəb oldu ki, bu da Abbasqulu

ağa Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, İsmayıl bəy Qurtqaşnılı, Mirzə Fətəli Axundov, Nəcəf bəy Vəzirov, Həsən bəy Zərdabi, Mir Mövsüm Nəvvab, Zeynəlabidin Şirvani, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir kimi millət fədailərinin dünya görüşündə yeni mənəvi sferanın formalaşmasına səbəb oldu. Bu dövrün dünyagörüşü İslam dininə uyğunlaşdırılmış, bir klassik fəlsəfəyə əsaslanırdı. Bu dövr mütəfəkkirləri fəlsəfədə varlığın peripatetik və panteist prinsiplərinin İslam əhkamlarının şərhinə kimi tədqiq edirdi.

Lakin XIX əsrin 50-60-cı illərində Azərbaycanda kapitalist sənayesinin inkişafı insanlarda əqli və mədəni inkişafın yaranması, dünyəvi biliklərin yayılması köhnə ideyaları və baxışları sıxışdıraraq, Avropa düşüncə tərzinə olan maraq dairəsini genişləndirdi. Təbiətdə və cəmiətdə baş verən hadisələrin obyektiv qanunauyğunluq prizması izah olunmağa başlanırdı.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan fəlsəfi fikrinin başlıca xüsusiyyətlərindən biri də dinə münasibət idi. Aydınır ki, orta əsrlərdə Azərbaycan fəlsəfi təbiəti və insanın dünyəvi varlığını əsas şərt kimi qəbul edirdi. Bütün ictimai bələlərin, savadsızlığın, adanlığın əsas səbəbləri və kökü insanın özündə axtarıldı. İslamda ümümbəşəri dəyərlərə hörmət və ehtiram hissləri güclənirdi.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alsaq, açıq demək lazımdır ki, məhz bu dövrdə insanları yeni düşüncə tərzinə səslərən, ictimai bərabərsizliklə barışmamağa çağırən, Sabir fəlsəfi dünya görüşündə çox böyük və rəngarəng, məntiqi məzmunla malik olan mütərəqqi, humanist əxlaqi dəyərlərə rast gəlinir. M.Ə.Sabir yaradıcılığında dinə münasibət məsələsi çox təəssüflər olsun ki, Sovet dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi ateizm metodologiyasının istiqaməti baxımından əsaslandırıldığından M.Ə.Sabir dünyagörüşünün həqiqi və əsl görüntüləri təhrif edilmişdir. Ədibin yaşadığı dövrdə bütün sosial təbəqələri illiuziyativ dini sferaya bürünmüşdür. Dinə yox, fanatizmə qarşı mübarizə aparan ədib özünü çox böyük bir inamla həqiqi müsəlman kimi bəyan etmişdir. Onu yaradıcılığındakı “Əşhədü billah əliyyül əzim” misralı şeirində özünü həqq sevən, Sahibi-iman, şiə, sünni, sufi olub-olmamasından asılı olmayaraq əsl müsəlman olmasını elan edir:

Əşhədü billahi əliyyül əzim,
Sahibi-imanəm, a Şirvanlılar!

Yox yeni bir dinə yəqinim mənim,
Köhnə müsəlmanam, a Şirvanlılar!

Ümməti-mərhuməvü məğfur ilə,
Əmrəyəm təti-məzbur ilə,

Küfrümə hökm eyləməyin zur ilə,
Qaili-Quranəm, a Şirvanlılar! [1]

Onun dini dünyagörüşünün daha mühüm istiqamətlərindən biri də islam dininin tərəfdarlarının pak, saf qəlbli, imanlı olmasına işarə edir. O İslama xələl gətirən pərakəndəlik və parçalanmadan uzaq olmağı, heç bir məzhəbdən asılı olmayaraq, dini birliyi təbliğ edərək, göstərir ki, məzhəbilərin qaldırılması və gücləndirilməsi ideyası qardaşları bir-birindən ayıra bilər. Onun “Müəllimlər syezdi” adlı şeirini nəzərdən keçirdikdə görürük ki, mövhumat əleyhinə olan mübarizə və İslamın demokratikləşirilməsi və humanist dəyərlərin doğru və düzgün şəkildə dərk olunması onun dini dünyagörüşünün ayrılmaz hissəsidir:

Lakin bu yamandır ki, iki məzhəbə rəğmən
Bir məsələ üstündə də göftar olacaqdır.
Sünnilik ilə şiəliyi qaldıracaqlar,
İslamə yetib rəxnə xələldar olacaqdır. [1]

İslam dininin möhkəmliyini və qüdrətini arzu edən şair özünü “Neyləyim, ey vay!” adlı şeirində İslamın tərəfdarlarının bir bayraq altında birləşməsinə istəyir. Sabir bu və ya başqa əsərlərində əsas etibarilə avam xalqı aldadan bəzi fırıldaqçılara və müftəxorlara qarşı mübarizəyə çağıraraq cəhalətdən uzaqlaşdırmağa çalışmışdır. XVIII əsr məşhur fransız filosoflarından biri demişdir: “Cəhalət, fikri tənbellikdən..., insanlar şeylər haqqında özlərinin bir təsəvvürü olmadığından, bu şeylər haqqında görüş sistemləri yaradanların təsiri altına düşürlər”.

Məlumdur ki, İslam dini elm mahiyyəti ilə maarif və mütə-

rəqqi ənənələtin yayılması uğrunda mübarizə aparan və ona kömək edən bir din olmuşdur. “Hophopnnamə”nin onun şeirlər bölməsində verilən “Elmə təqib” əsərində yeni nəslə mədəniyyətə, xoşbəxtliyə çatmaq yolunda ancaq elm vasitəsilə müvəffəq olmağa çağırır:

Elmin izzətin payidar olur,
Cəhlin nikbəti canşikar olur:
Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,
Millət elm ilə bərqərar olur
Oxuyun, əzizlər, oxumaq zamanıdır!
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır! [1]

M.Ə.Sabir tərbiyə məsələsinə çox diqqətli olmuşdur. O, gənc nəslin tərbiyəsi haqqında daim düşünərək tərbiyənin ana bətnindən, ana qucağından başlanmasını çox zəruri hal kimi qəbul etmişdir. Sağlam təfəkkürlü nəsil yetişdirmək onun ümdə olan arzularından biri olmuşdur:

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir.
Millətin pişvası tərbiyədir,
Tərbiyətlə keçir ümuri-cəhan,
Hər işin ibtidası tərbiyədir; [1]

O, tərbiyənin əməklə əlaqəsini əsas şərt hesab edərək səadətə, xoşbəxtliyin, ləyəqətin əmək üzərində qurulmasını, uşaq zövqünə uyğun bir dil belə ifadə etmişdir:

Kim ki, qeyrətlə zəhmətə alışar,
Kəsbi-irfanə ruzi şəb çalışar,
Zəhməti mayeyi səadət olar,
Yaşadıqca həmişə rahat olar.
Kim ki, tənbelliyə məhəbbət edər,
Keçirər vaxtını cəhalət ilə,
Bütün ömrü keçər səfalət ilə! [1]

Bütün varlığı ilə həyata bağlı olan Sabirin fəlsəfi baxışlarında ictimai və sosial mühitin inikası öz əksini tapmışdır. Məlum olduğu kimi, fəlsəfi düşüncə və ya təfəkkür o zaman güclü və sağlam olur ki, o, real varlıq ilə birləşsin. Fəlsəfə dünyagörüşü baxımından təbiətdə, cəmiyyətdə baş vetən belə bir dialektik ziddiyyətlərin mübarizəsi olmasa, idraki mənəvi inkişafdan söhbət gedə bilməz. Işıq və

qaranlıq, xeyir və şər, gecə və gündüz, həvəs və ətələt kimi digər dualist təsəvvürlərin mübarizəsi olmasa, insan öz həyatını və mənəvi dünyasını dərk edə bilməz. İnsanları xəcalətdən, kədərdən, xətdən, bəladan, safələtdən qurtarmaq üçün Sabir özünün fəlsəfi poetik təfəkküründə dualist anlayış olan həvəs və ətələt kimi anlayışları qarşıqarşıya qoyaraq, cəmiyyətdə insanın mənəvi dünyasında inkişaf axtararaq insanları həyatda şərəf və ləyaqətlə yaşamaq uğrunda mübarizəyə çağırır. O, insanları fəaliyyətsizlikdən qaçmağa ruhlandırır.

Həvəs şövq eləyər insanı həyatə,
Ətələt cəlb eylər şəxsi məmatə,
Həvəs islal edər zət səfaya;
Ətələt mübtəla eylər bəlaya;
Həvəs pırayeyi-əqlü hünərdir,
Ətələt mayeyi-iczü kədərdir,
Həvəsdən Nəşət eylər həp fəxarət;
Ətələtdən törər min-min xəcalət; [1]

Görkəmli yazışı Yusif Vəzir Cəmənzəmilli Sabirin qaydayıb daşan mənəvi dünyasını belə müəyyənləşdirdi: “Sabir filosofdur, mürəbbidir hamısında da səmimidir” [3]

Sabir fəlsəfi baxışlarında ictimai mədəni tərbiyənin əhəmiyyətini düzgün istiqamətinin qeyd edilməsi yatmış şüurların oyanmasında ancaq tərbiyənin böyük rolunu görmüşdür.

Sabir mübarizə apardığı məsələlərdən biri də qadına olan hümanist münasibətdir. O həttdə şeirlərinin içərisindəki bir neçə mısra da həm adi, həm həyatı sözlərlə insanı düşündürən o acılı və yaralı hissləri çox böyük məntiqlə açıqlaya bilər. Kişi ilə qadın arasındakı bərabərsizlik hüququnun olması, qadının əşya halına salınması, siğə adı ilə gündə bir arvad almaq kimi ictimai haqsızlıqlar Sabir qadın azadlığı uğrunda mübarizəyə sövq etmişdir.

Onun “Məsləhət” şeirinin fəlsəfi anlamı ictimai fikir dairəsinin genişliyi yığcam bir sujetin qurulmasıdır. Bu sujetdə qadına olan çirkin niyyətli münasibətləri yaradan insanlara qəzəb və ikrah hissini olmasını görürük.

Molla, sənə eyləyirəm məsləhət:
Söylə görüm, evlənim, evlənməyim?

Artıq sinnim eləyibdir güzəşt,
Bir qız alıb, evlənim, evlənməyim?... [1]

Dahan sonra Sabir həтта özünün ilk yaradıcılıq dövründə belə qadın gözəliyi və xoşbəxtliyini qiymətləndirməyənlərə qarşı mübarizə apararaq “Xosrovi-hüsnün, əzizim, sən imişsən tacı” adlı şerini yazır;

Xosrovi-hüsnün əzizim, sən imişsən tacı,
Xublar cümlə sənin dərgahinin möhtacı.
Qabi qövseyi-qaşın, leylətül-əsra zülfün,
Tapmışan mərtəbeyi-hüsndə sən meracı. [1]

Sabir şərqdə qadına olan hümanist münasibət məsələsini rəngarəng bədii təsvir və ifadə vasitəsi əsasında orijinal cizgilər şəklində yaratmışdır.

Sabirin fəlsəfi təfəkkür dünyasında insanı düşündürən məsələlərdən biri də insan və təbiət münasibətləridir. İnsanın təbiətlə mənəvi dəyərlər baxımından birliyi onun ifadə etdiyi “Təbiət insan kimi gülür” deməklə insanın gülən üzünü təbiətin üzünə köçürməklə demək istəyir ki. Təbiət gülsə insanda gülər. Burada belə bir fəlsəfi baxış yaranır ki, insan qanı, canı və ruhu ilə təbiətə bağlıdır və ya onun tərkib hissəsidir. Bu deyilənlərlə yanaşı, Sabir uşaqların təbiəti düzgün dərk etməsi, gözəlliklərin düzgün şəkildə qiymətləndirilməsi məsələsini “Ağacların bəhsi” adlı mənzum hekayəsində öz əksini belə tapır.

Alma, palıd, şam ağacı hal ilə,
Eylədilər bəhs bu minval ilə;
Başladı tərifə palıd qamətin,
Öydü özün, zorbalığın, halətin.

Ağacların hər birinin özünün öyməsi, biri zorakılığından, ucalığından, digərləri dadlı, şirin, xeyirli ətirli meyvələrindən, digərləri həmişə yaşıl olmasından, eləcə də heyvanat aləmində şəxsləndirmə - çox zəhmətkeş olan arı və qarışqanın şəxsləndirilməsindən söhbət açan Sabir məhz bu fikirləri ilə müsbət mənada insanların təbiətin səsinə qulaq asmağa çağırır.

XX əsrin əvvələri Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikrində M.Ə.Sabirin özünəməxsus rolu olmuşdur. M.Ə.Sabirin özünəməxsus rolu olmuşdur. M.Ə.Sabir çox yaxşı bilirdi ki, dünyanın qabaqcıl

xalqalrı ilə ünsiyyət qurmadan və dünya mədəniyyəti xəzinəsindən bəhərlənmədən cəmiyyətin inkişafından söhbət gedə bilməz. Sabir fəlsəfi dünyasında milli özünü dərk milli dil, milli mədəniyyət, milli təhsil kimi məsələlər qətiyyətlə ifadə olunur və bu da cəmiyyətin mənəvi dünya görüşündə maarifçilik, hər şeydən əvvəl mənəvi sima və adət-ənənələrin formalaşmasında milli mənlilik şüurunun oyanması başlıca şərt idi.

Zaqafqaziya qəzetində yazılmışdır: “Milli bəşəriyyəti çin sədd ilə təcrid etmək olmaz, bu nadanlıqdır, eyni zamanda, ayrıca müstəqil və orjinal forma olan millət ideyasını məhv etmək olmaz...”

Təqdirə layiq olan Sabir dünyagörüşü bu günümüzə həmahəng səslənərək aktuallıq kəsb edir.

Ruhum, ey şahbazi-ülviyyət,
Hümmətim tək fəzada pərvaz et! [1; 10]

Xülasə

Elmi məqalədə Sabirə həsr olunmuş dünya fəlsəfəsi, onun xalq maarifçiliyi haqqında geniş məlumat verilmişdir. Onun ictimai maarifləndirilməsində dünyagörüşünün formalaşmasından, dinə və təbiətə insan münasibətindən bəhs edilir.

Summary

In the scientific article is dedicated to Sabir world out look about the philosophy activity and his public education. It is discussed the formation of world out look and the human attitude of the religion and nature in his public education.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Sabir, Həphopnamə. Yazıçı, 1980.
2. M.Məmmədov. Sabir. (Mübahisələr, Həqiqətlər), Bakı, Yazıçı, 1990
3. M.Ə.Sabir. Məqalələr, məcmuələr, Bakı, 1962.
4. Zaqafqaziya qəzeti. 25 fevral, 1909-cu il

5. A.Zamanov Sabir gülür. Bakı, Gənclik, Bakı, 1981.
6. A.Zamanov Sabir və müasirləri. Bakı, 1973.
7. A.Zamanov Sabiri xatirələrdə, Gənclik, Bakı, 1981.

ZAMANIN AYNASI OLAN ŞAİR

Məmmədov F.E.

*Baş müəllim
ADPU Şamaxı*

Açar sözlər: *çarizm, burjua-mülkədar quruluşu, Rus inqilabı, acı-acı gülmək*

Key words: *tsarism, bourgeois-landowner order, Russian revolution, bitterly to locegh*

Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlük poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi şöhrət tapmışdır.”

**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev**

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından biri, böyük vətənsəvər mütəfəkkir olan Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Azərbaycanın xalq şairi və ictimai xadim olmaqla Azərbaycan milli ədəbiyyatının Ə.Xəqani, N.Gəncəvi, M.Füzuli, M.V.Vidadi, M.P.Vaqif, S.Ə.Şirvani kimi klassiklərimizin çoxəsrlük Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Sabirin “Hophopnamə” adı ilə məşhur olan əsərlərinin toplusu Azərbaycanın inqilabi demokratik poeziyasının klassik nümunəsi, realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsidir. Şair, yazıçı və publisist Abdulla Şaiqin dediyi kimi: - “Hophopnamə”nin döymədiyi qapı, girmədiyi ev qalmadı. Onu oxuyanlar da sevdi, oxudanlar da. Zamanında heç bir şair özünü Sabir qədər xalqa

sevdirməmişdir.”

Sabir yaradıcılığının böyüklüyü ondadır ki, o xalqı, onun ictimai və mənəvi düşmənlərini olduğu kimi qələmə almış, xalqın əyri də olsa, bu aynada özünü görməsinə çalışmışdır:

Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,
Məndə hər kəs görür öz-qaş gözünü;
Necə kim, dün “Birisi” baxdı mənə,
Gördü ayinədə ancaq özünü (5, 303)

M.Ə.Sabirin Azərbaycan xalqına böyük xidmətlərindən biri rus çarizminin və burjua-mülkədar quruluşunun çürüklüyünü, çirkin simasını açıb göstərməsidir. O, çarizmə, ruhanilərə, satqın ziyalılara və digər mürtəce qüvvələrə qarşı nifrət etməyi bacaran, xalqa öyrədən inqilabçı şair idi. Dövrünün digər ziyalıları kimi Sabir də başa düşürdü ki, ictimai bərabərsizliyi doğuran sosial siyasi səbəbləri ifşa etmək vəzifəsi onların üzərinə düşür. Şair ictimai bələləri satira atəşinə tutarkən bütün bələlərin əsas baisi və səbəbkarı kimi çar despotizmini görür, ədəbiyyat və mətbuatın çar senzurası altında olduğu bir dövrdə böyük məharətlə öldürücü satira atəşinə tutur. Sabir yaradıcılığında özünəməxsus yeri olan ictimai siyasi şəirlərdə cəmiyyət həyatında gedən ictimai proseslərin, baş verən siyasi tarixi hadisələrin döğurduğu təəssüratlar, oyatdığı fikirlər və düşüncələr öz əksini tapmışdır.

Birinci rus inqilabı ərəfəsində və inqilab illərində baş verən ictimai-siyasi hadisələr Sabirin dünyagörüşünə və onun inqilabi–demokratik baxışlarına güclü təsir göstərmişdir. Bu dövr çar üsulu–idarəsinin ağır illəri idi. Hökumətin başlıca siyasəti canlı məfkurələri məhv etmək, maarif və mədəniyyəti təqib, mövhumata yardım etməkdən ibarət olmuşdur. Sabir məhz bu təcavüz və təzyiqlər dövrünü təsvir edir, xalqın son damla qanını soran istismarçıları satira atəşinə tuturdu. İstismarçı quruluşun rəzalət, yalan haqsızlıq gücünə yaşadığını, bu quruluşun təməlinin çürüklüyünü və heç bir zaman xalqa azadlıq, istiqlaliyyət və xoşbəxt həyat verə bilməyəcəyi qənaətinə gəlir.

Sabirin inqilabçı şair kimi yetişməsində Rusiyadakı 1905-07-ci illər inqilabının həlledici rolu olmuşdur. Xalq kütlələrinin rus çarizminə qarşı mübarizəsinin genişləndiyi dövrdə Sabir özünün məşhur

“Beynəlmiləl” əsərində çarizmin və burjuaziyanın millətlər arasında törətdikləri fitnəkarlıqları qətiyyətlə ifşa edir, özünü çarizmə düşmən, atəşin bir azadlıq şairi olduğunu göstərir:

Haqqı xalqa bildirib dəf'i zəlalət etməli,
Gün kimi taban edib, pəmali-zülmət etməli,
Nabəca bu işlərin dəf'inə qeyrət etməli
Xatiri-müğbərdən rəf'i-küdurət etməli,
Çarəsasazi –sülh olub dəf'i- xüsumət etməli,
Sabira, beynəlmiləl tədbiri-ülfət etməli! (1,97)

Birinci rus inqilabı məğlub olsa da, irticaçı qüvvələr fəallaşsa da, Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda xalq kütlələrinin inqilabi şüurunun artmasına, ictimai düşüncə işıq və biliyə doğru həvəs oyandı. Bu oyanışı Sabir aşağıda beytlə açıq-aydın təsvir etmişdir:

Dəyişib zamanə indi, dolanıb bütün ümurat,
Ayağı çarılıqlar da gəlib istəyir müsavat!
Belə əsrdə məişət bizə xoş keçərmə, heyhat?!
Ayılıb yatan camaət, göz açıb qapalı fə'lə! (2,106)

Heç tərəddüd etmədən demək olar ki, Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan satirik şeirinin qüdrətli sənətkarıdır. XX yüzilliyin əvvəllərinin mürəkkəb siyasi-tarixi hadisələri Sabirin satira yolunu seçməində mühüm rol oynamışdır. Xalqın həyatı, taleyi, oyanışı və dirçəlişi mövzusunun ön mövqeyə çıxması şairin satirik şeir yaradıcılığının əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmiş, heç vaxt hətta ən çətin məqamlarda belə, mənsub olduğu xalqa haqq sözünü deməkdən çəkinməmişdir. Bu baxımdan o, XX yüzilliyin əvvəllərində yaşayan Azərbaycan xalqının canlı ensiklopediyasıdır. Mirzə Ələkbər Sabiri bir sənətkar, qüdrətli şair kimi 1905-ci il rus inqilabı və onun oyatdığı, hərəkətə gətirdiyi Azərbaycan xalqı yaratdı. Təsədüfi deyildir ki, “ Sabirə hələ sağlığında xalq şairi deyilmişdir. Xalqımızın həqiqi mənafeyi ilə bağlı şairimiz çox azdır, Sabir kimisi isə, bəlkə də, yoxdur” (3,9)

Bunu xalqımızın qurtuluşunda böyük rol oynamış “Bakı fə'lələrinə” şeirində aydın görmək mümkündür:

Gör millətin dərđini, axtarma dəvasın,
Əl çəkmə yetimin başına, kəsmə sədasın,
Zinhar, qoyub dəhrdə bir xeyir binasın
Yad eyləmə , şad eyləmə millət fəqərasın...
Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi
Fə'lə də özün daxili insan edir imdi (4,13)

Və ya “Çığırma, yat, ay ac toyuq” şeirində dediği kimi:

Çığırma, yat ay ac toyuq, yuxunda çoxca darı gör!
Sus, ay yazıq, fəzadəki üqabı- canşıkarı gör!
Hinində daldalanma çox, həyətdə də dolanma çox,
Yiyəndəki bıçağa bax, o tifi- abdarı gör! (4,49)

Sabir doğma xalqına son dərəcə sədiq bir sənətkar idi. Doğma Azərbaycanın hər bir vətəndaşını, həlli vacib problemlərini, uğurlarını, qüsurlarını, ana dilinin zənginliyini sonsuz məhəbbətlə sevirədi. Bunu Sabirin 1910-cu ildə yazmış olduğı “Ruhum” şeirində aydın görmək mümkündür. Həyatının ən sıxıntılı günlərində, maddi çətinliklər və xəstəliklər dövründə yazılmış bu şeirdəki “Yanma sən də mənim kimi narə!”, yaxud “Bir səfa bulmadıq aləmdə” kimi misralar Sabirin mövcud cəmiyyətdə tənqidi münasibətlərini, ictimai etirazlarını ifadə edir. Şeirdən aydın görünür ki, Sabir azadlıq ideyasına bütün ruhu ilə bağlıdır. Azadlıq günəşinin doğacağına dərin inam duyğuları ifadə edən “Ruhum” şeiri humanist şairin vəsiyyətnaməsi təsiri bağışlayır:

Mən gedərsəm var olsun amalım!

Yaşasın şəhriyari-hürriyyət!

Yaşasın şəhriyari-hürriyyət!

Mən gedərsəm, var olsun amalım! (5, 83)

M.Ə.Sabir Rusiyada və Şərqdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin demək olar ki, hamısına dərhal səs verir bu və ya digər formada ana münasibətini bildirirdi. Mirzə Ələkbər Sabirin başlıca amalı çətin və mürəkkəb vəziyyətin əsas səbəbkarı olan üsuli idarəni, rejimi dağıtmaq, xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq, gözlərini açmaq, ona öz hüquqlarını başa salmaqdan ibarətdir. “Ayılma”, “Bizə nə”, “Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə”, “Qoyma gəldi” və s. kimi satiralarında cəhalət və geriliyin, sinfi təbəqələrin acı təzahürləri göz önünə gətirilmişdir. Bu sıradan olan satirik şeirlər məşəqqətli vəziyyətdə

yaşamağın mümkünsüzlüyünü ortaya çıxarır.

Pah atonnan nə ağır yatdı bu oğlan ölübə!

Nə də tərənmayir üstündəki yorğan, ölübə!...

Bu qədər qışqırığa durdu qohum-qonşu təmam

Dəbərişməz də veriblər, deyəsən, can ölübə! (2,105)

Dahi şair yerli irticaçıları, mənəviyyətini vəzifəyə, pula satanların, çarizm qarşısında yaltaqlıqlarına acı-acı gülürdü. “Dövlət dumasının iç üzünü ifşa edir, çar inzibati idarəsində hökm sürən özbaşnalıqları, rüşvətxorluğu qamçılayırdı”. (6, 888)

Sabir “Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam iddəaların?” şeirində Rusiya və onun ucqarlarında Dövlət dumasına inanıb, ondan mədət gözləyənlərə, digər tərəfdən də İran inqilabının ilk qələbəindən arxayınlaşıb məst olanlara istehza edirdi:

Sən o deyilmidin, dedin: dumdur ümidgahımız?

Mən demədimmi, var buna dumduru iştibahımız?

Bakı vəkili getdimi, oldunmu dadxahımız?

Get, hələ xamsən, dolan, mən deyən oldu, olmadı? (2, 97)

“Hə de görüm, nə oldu bəs, ay balam iddəaların?” satirası böyük Sabirin çarizmə və burjua liberalizminə qarşı apardığı mübarizənin əsasını təşkil edirdi. Həyatda mübarizə etdiyindən, Sabir ondan ilham alaraq yeni-yeni əsərlər yaradırdı. Şair mövcud vəziyyətdən çıxış yolu kimi təhsilə, ictimai-mədəni və texniki tərəqqiyə, milli-mənəvi özünüdərkə dəvət motivini önə çəkmişdir.

Bütün bunlarda onun başlıca məqsədi xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq, ona öz hüquqlarını başa salmaq, bütün bu eybəcərliklərin səbəbləri olan rejimi dağıtmaq olmuşdur.

Mirzə Ələkbər Sabir insan insan haqları uğrunda mübarizə aparan, əsarət əleyhinə çıxan görkəmli sənətkarlardandır. “Daş qəlbli insanları neylərdin ilahi?!” satirasında özünü məzlumların tərəfdarı, müdafiəçisi, zalımlığa, haqsızlığa düşmən olduğunu bir azərbaycanlı cəsarəti ilə ifadə etmişdir. Bağən, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmis,

Töxm əkməyə dehqanları neylərdin, İlahi?!

İş rəncbərin, güc öküzün, yer özününkü,

Bəyzadələri, xanları neylərdin İlahi?! (2, 145)

Sabir Azərbaycan xalqını əsrdən geri saxlayan, zülmədən, ehtiyacdən, cəhəltədən qurtarmağa qoymayan hakim təbəqəni böyük

bir nifrətlə qırmanc lamış, onları öz satiralarında biabır etmiş, mənəvi cəhətdən puçluqlarını göstərmiş, məhv etmişdir. Şair avam qolu zorlu, cibi dolu, vicdanı boş, bəşəri duyğulardan məhrum, hər işdə ancaq öz xeyrini güdən hakim təbəqəni və onları tərənnüm edən, məsləksiz burjuva ziyalılarını ustalıqla ifşa etmişdir:

Yüzlərcə ziyan xalqa vur, öz xeyrini gözlə!

Aldanma özün bir kəsə, hüşyaruzirəng ol!

Gər məsləhət olsa işini qıl ikiüzlü:

Bir yanda qoyun, özgə tərəflərdə pələng ol! (1, 135)

İstismarçı cəmiyyətin rəzalət, yalan, haqsızlıq gücünə yaşadığını, xalq kütlələrindən başqa bütün hakim təbəqənin yaramazlıqlarından ibarət olduğunu göstərməsi Mirzə Ələkbər Sabirdə belə bir fikir yaratmışdır ki, bu cəmiyyət kökündən çürükdür, o heç bir zaman xalqa azadlıq, xoşbəxt güzaran verə bilməz. Məhz buna görə də o öz əsərlərində rus çarizmini və yerli ağaları görməyə gözü olmayan alovlu bir xalq şairi kimi çıxış edir. Onun sözlərində gülüş və istehza olduğu kimi vəziyyətin çətinliyindən doğan bir qəm-qüdsə də vardır (“Qara bulutlar oynasır, indi nədir əlacımız?”), “çulğalayır bizi duman” və s.)

Mirzə Ələkbər Sabir zorakılığı, ədalətsizlik və cəhaləti, rus çarizmini, kapitalist və mülkədarları, fırıldaqçı din xadimlərini amsız tənqid atəsinə tutmuş, A.Bakıxanov, Q.Zakir və S.Ə.Şirvani kimi sələflərinin ənənələrini inkişaf etdirərək, satirik Azərbaycan poeziyasını yüksək mərhələyə qaldırmışdır. Sabir sənəti həm kəskin silah, həm də tükənməz xəzinədir. O, həm köhnəlikləri rədd edir, həm də qurmağa, yaratmağa ruhlandırır. “Belə olmasaydı, Sabir sənəti də öz dövrü ilə soyuyub gedər, bu gün bizim üçün ancaq tarixi bir sənətə çevrilərdi”. (7, 17)

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan milli ədəbiyyatının klassiklərinin və çoxəsrlik Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənləri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Onun “Hophopnamə”si realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsidir. Əsərləri bütün dövrlər üçün aktual olan bu böyük insan nəinki dünyanın, bu günün, həmçinin gələcəyin ölməz şairidir.

Summary

Mirza Alakbar Sabir has grown up on the advanced traditions of the classics of Azerbaijani national literature and centuries-old Eastern poetry. His "Hophopname" is a beautiful example of our realist literature, a great monument of national artistic thought. This great man, whose works are relevant for all times, is not only an immortal poet of yesterday, today and the future.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.Ə.Sabir. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 1955
2. M.Ə.Sabir. Hophopnamə, I cild, Bakı, 2004
3. M.Ə.Sabir. Məqalələr Məcmuəsi, Bakı, 1962
4. M.Ə.Sabir. Hophopnamə, V nəşri, Bakı, 1954
5. M.Ə.Sabir. Hophopnamə, II cild, Bakı, 2004
6. Azərbaycan tarixi. III cild, Bakı, 1964
7. Mirzə İbrahimov. Böyük şairimiz Sabir, Bakı, 1962

BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİNİN YARADILMASININ TARİXİ-MƏDƏNİ ƏHƏMİYYƏTİ

Əliyeva D.V.
baş müəllim
ADPU Cəlilabad

Açar sözlər: *Bakı Dövlət Universiteti, tarixi-mədəni əhəmiyyəti, milli kadr, pedaqoji kadr*

Key words: *Baku State University, historical and cultural significance, national staff, pedagogical staff*

Bizə məlumdur ki, Respublikada təhsil quruculuğunda ali təhsilli milli mütəxəssislərin hazırlanması mühüm yer tutur. Bu məsələ XX əsrin əvvəllərində də diqqət mərkəzində olmuş və bu vəzifələrin həlli iki istiqamətdə:

1. Azərbaycanlı gənclərin dövlət hesabına xarici ölkələrin tanınmış xarici ölkələrinə göndərilməsi;

2. Ölkədə ali təhsil müəssisələrinin yaradılması ilə həyata keçirildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycanlı gənclərin böyük bir dəstəsi seçilərək xarici ölkələrə göndərilirdi. Lakin bu müvəqqəti tədbir idi. Hökumət ikinci istiqamətə üstünlük verərək ölkədə ali təhsil verən universitet və institutlar yaradılması sahəsində ilk və uğurlu addımlar atdı.

AXC ikinci istiqamətdə Bakı Dövlət Universiteti, Kənd Təsərrüfatı İnstitutu, Pedaqoji İnstitut və Dövlət Konservatoriyası açılması istiqamətində xeyli təşkilatı işlər həyata keçirdi. Lakin o dövrün tarixi-siyasi şəraiti yalnız Bakı Dövlət Universitetinin açılmasına imkan verdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasətinin nəticəsində Bakı Dövlət Universiteti yaradıldı. Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ən böyük nailiyyətlərindən biridir. Nəsimi bəy Yusifbəylinin təşkil etdiyi yeni kabinetin məramnaməsinin əsas müddəalarından biri ali təhsilin yaradılması idi. Bakı Dövlət Universitetinin təşkili haqqında hökumət bəyannaməsi nəşr edilən kimi Maarif Nazirininin Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması haqqında məruzəsindən sonra universitetin yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. Universitetin əsası 1919-cu ildə qoyulmuşdur. Bu universitetin yaranması o dövrdə gedən tarixi proseslərin zərurətindən doğan bir hadisə idi.

1919-cu ilin may ayının əvvəllərində Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi ilə əlaqədar sənədlər və tədbirləri hazırlayacaq xüsusi komissiya yaradıldı. Universitet komissiyasının ilk iclası 21 may 1919-cu ildə keçirilir. Bildirilir ki, komissiya aşağıdakı sənədləri hazırlayaraq hökumətə təqdim etmişdir:

1. Universitet komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin açılması haqqında tərtib etdiyi qanun layihəsinin 31 may 1919-cu il tarixli bəyannaməsi.

2. Bakıda Universitetin təsisi haqqında Parlamentin qəbuluna təqdim edilən qanun layihəsi.

3. Bakı Dövlət Universitetinin nizamnaməsinin layihəsi.

4. Universitetin 1919-1920-ci illər ştat və smeta layihəsi.

21 avqust 1919-cu il tarixli iclasında Bakı Dövlət Universi-

tətinin yaradılması məsələsi gərgin keçən müzakirədən sonra həllini tapdı. Elə həmin vaxtlar parlament üzvlərindən biri olan Mustafa Məmmədov demişdir: “Biz bu gün artıq universitetin möhtəşəm binasının təməl daşını qoyduğu Parlament tərəfindən həmin qanun layihəsinin qəbul edilməsi tariximizdə ən əhəmiyyətli aktlardan biri olacaqdır. Artıq universitetin taleyindən narahat olmağa dəyməz. Parlamentdə tarixi bir gün baş verdi”. Universitetin ilk rektoru olmuş V.İ.Razumovski Parlament iclasındakı çıxışında belə demişdi: “Parlamentin hörmətə layiq üvləri! Siz böyük və tarixi iş gördünüz. Mən çox şadam ki, universitetin təsisinə bütün partiyaların münasibət bəslədiyinin şahidi oldum”. Doğrudan da, 21 avqust 1919-cu il bütövlükdə Azərbaycan təhsili, elm və mədəniyyət tarixinin ən gərgin, ən mürəkkəb və ən şərəfli günlərindən biri oldu.

Bakı Dövlət Universitetinin yaranmasında Ə.B.Haqverdiyev, T.Şahbazi, M.Şahaxlı, F.Rzabəyli, R.Məlikov, M.Əfəndiyev, M.Mirqasımov kimi azərbaycanlı alimlərlə yanaşı, tanınmış rus alimlərinin, ilk növbədə V.İ.Razumovski və başqalarının böyük xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycan öz ali məktəbinin yaradılmasına müvəffəq oldu. Bununla da türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı, Avropa ilə Asiyanın qovşağında yeni məşəl yandı.

Universitetin yaradılmasında gərgin mübahisəyə səbəb olan məsələlərdən biri təhsilin rus və ya Azərbaycan dilində olması ilə bağlı idi. Bu məsələdə universitetin və maarifin həqiqi dostları – M.Ə.Rəsulzadə, R.Kaplanov, N.Yusifbəyli, Səməd ağa Ağamalıoğlu və başqaları xüsusilə fərqləndirdi.

Bakıda universitet açılmasını müdafiə edənlər bu təhsil ocağını milli müstəqilliyin, demokratik, azad, dünyəvi dövlətin əsas atributlarından biri sayır və inanırdılar ki, bu universitet xalqın intellektual potensialının, elm, təhsil və mədəniyyətinin, milli ruhunun, milli özünüdərkinin inkişaf etdirilməsinə xidmət edəcək, millətimizin müstəqil və azad yaşamağa layiq olduğunu bütün dünyaya sübut edəcəkdir.

Azərbaycan Parlamentinin həmin tarixi iclasında Bakıda universitet yaradılmasının tarixi-mədəni və sosial-siyasi əhəmiyyətini əsaslandıran maarif naziri Rəşid xan Kaplanov universitetin açılma-

sının əleyhinə olanlara cavab olaraq deyirdi: “Biz məsələni dövlətin mənafeyi nöqteyi-nəzərindən tədqiq və mülahizə etməliyik. Biz cahanə elan edirik ki, hürriyə yaşamağa haqlı müstəqil bir millətlik, bunu yalnız elanımız kafi deyildir. Təzahüratı – milliyyətimizi daha ziyadə təhdid etmək və onu aliyə hazırlamaq lazımdır. Biz millətin ruhunu bu surətdə yüksəldərsək, əmin olalım ki, istiqbalda gözəldilmiş məhfuz olan bütün fənalıqların önünü almış və millətimizi sahil-səlamətə sövq ilə fəlakətdən və fənalıqdan qurtarmış oluruq.

Bulunduğumuz əsrdə yaşaya bilmək vəsaiti-madiyyədən ziyadə vəsaiti-mənəviyyə olan elmə müvəffəqdir...İştə o pərdəni yırtacaq və ruhu yüksəldəcək bir elm ocağı lazımdır ki, o da darülfünundan başqa bir şey deyildir”. O, haqlı olaraq “Darülfünunun mövcudiyyətilə biz vətənimizi daha başqa bir surətdə Avropaya qarşı göstərəcək və yaşamağa layiq bir millət olduğumuzu da bu surətlə əda və isbat edəcəyik”-nəticəsinə gəlirdi.

Universitetdə tarixi reallıq üzündən milli kadrlar olmadığını və tədrisin rus dilində aparılacağını milli faciə kimi qiymətləndirənlərə qarşı haqq səsinə ucladan universitetin və maarifin dostları belə hesab edirdilər ki, təlimin rus dilində aparılması millətin və dövlətin mənafeələrinə heç bir zərər gətirməz, əskinə, bu prosesə tez başlanılmalıdır ki, qısa zaman ərzində milli kadrlar yetişsin. Dünya təcrübəsinə söykənərək bildirirdilər ki, dünyanın bir çox ölkələrində yeni yaranan universitetlərin də ilk mərhələsində əcnəbi dildə təhsil verilmişdir. Tədrisin hansı dildə aparılmasına baxmayaraq, o, Azərbaycan xalqına, dövlətinə, Vətəninə xidmət edəcəkdir. Eləcə də qanun layihəsinə əsasən Universitetdə ana dilimiz məcburi tədris ediləcəkdir. Elm ümumbəşəridir və hansı dildə olursa-olsun onu öyrənmək vacibdir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bu məsələdən danışarkən deyirdi: “Onların dəfələri rus elmi, rus mədəniyyəti deyə təkrar etmələri əfkarı-ümumiyyəni qorxudanmaz...Ülüm və fənn bitərəfdir. Dünyada rus elmi deyil, beynəlmiləl bir elm var. Biz bu beynəlmiləl elmi hər bir millətin ağzından eşitdiyimiz kimi, rus professorları ağzından öyrənə bilərik. Çünki bizə ...elmi və fənni, Çində belə olsa öyrənməyi tövsiyə etmişlər. Binaən-ileyh Çində öyrənilməsi lazım gələn bir elmi Azərbaycan paytaxtında bir çinli ağzından öyrənməkdən bizim üçün heç bir fərq və xətər yoxdur. Biz rusluq mərkəzində, rus darul-

fünunlarında təhsil edənlərdən zərər görmədik... Darülfünunun faydalarından birisi də budur ki, burada bir kərə elmi bir müəssisə vücuda gələcək. Bununla məmləkətin məchul qalmış bir çox xüsusiyyəti öyrəniləcəkdir. Camaət arasında elmə və fənnə nə qədər həvəs artacaqdır...Digər tərəfdən xaricə getməyə imkanı olmayan tələbələr elm və fənn hasil etmək imkanında olacaqlar. Vəqtilə bu darülfünun get-gedə milliləşəcək... Heç bir millət tarixən ilk addımında milli bir darülfünuna sahib olmamışdır. Darülfünun hansı dildə olursa da olsun, açıb oxumalıyıq...”

“Azərbaycan” qəzetinin 17 noyabr 1919-cu il tarixli nömrəsində dərc edilmiş “Universitet açıldı” məqalədə deyilir ki, bir ölkədə, bir millətin siyasi həyatında və millətinin təşəkkülündə universitetlərin və akademiya­ların gətirəcəkləri tərəqqi və inkişafın dərəcə meyarı təyin edilməz. Tarixdə Afina universitetinin yeni bir Yunanıstan yaratdığını kim inkar edə bilər? Almanları 1806-cı il fəlakətindən sonra yenidən şöhrətə, siyasətə və hər­bə hazırlayan Berlin və Hamburq universitetləri və bu universitetlərin simaları olan Kant və Fixtenin əsərləri olmamışdır mı?...

Azərbaycan universiteti bir türk universitetidir. Çünki türk milləti, türk Parlamenti, türk hökuməti tərəfindən türk gəncliyi üçün açılmışdır.”

Bildiyimiz kimi 1919-cu ilə qədər Azərbaycanda ən yüksək təhsil ocaqları gimnaziya­lar və müəllim seminariya­ları idi. Azərbaycan gəncləri ali təhsil almaq üçün qonşu dövlətlərə, ilk növbədə Rusiya və Avropaya üz tuturdular. Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması ali təhsilin, ümumi təhsilin, elm və mədəniyyətin, intellektual potensialın inkişafına böyük töhfələr verdi. Sonrakı zamanlarda Azərbaycanda yaranmış ali məktəblərin, elmi-tədqiqat institutlarının əksəriyyəti, elm ocaqlarının hamısı öz başlanğıcını Bakı Dövlət Universitetindən götürmüşdür.

Xülasə

Tədqiqat işində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin irəli sürdüyü siyasət, onun nəticəsi kimi Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması, universitetin milli kadrların hazırlanmasında oynadığı rol əks olunmuşdur. Bakı

Dövlət Universiteti yarandığı gündən Respublikamızın mədəni inkişafında, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında əvəzsiz rol oynamışdır.

Summary

The research reflects the policy pursued by the Azerbaijan Democratic Republic, the establishment of Baku State University as a result, and the role of the university in training national staff. Since its establishment, Baku State University has played an invaluable role in the cultural development of the Republic and the training of highly qualified personnel.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Elm və təhsil nəşriyyatı (Kitab). Bakı/Azərbaycan. 2014: 432 s.
2. Əmrəhov M., Salahov M., Əsədov N. Azərbaycanda ali məktəb quruculuğu, ali pedaqoji təhsilin təşkili və inkişafı tarixinin öçerkləri (1917-1941). Mütərcim nəşriyyatı. Bakı/Azərbaycan. 2008.
3. Hüseynzadə R. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. (Kitab). Bakı/Azərbaycan. 2020:
4. Seyidov F. Ə. Azərbaycan pedaqoji fikir tarixindən səhifələr. Çapaioğlu nəşriyyatı (Kitab). Bakı/Azərbaycan. 2002, 324 s.
5. Talıbov Y.R., Sadıqov F.B., Quliyev S.M. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Ünsiyyət nəşriyyatı (Kitab). Bakı/Azərbaycan. 2000, 516 s.

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANIN İCTİMAİ-SİYASİ VƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ CƏRƏYAN EDƏN HADİSƏLƏR

Əsədova S.S.
Müəllim
ADPU

Açar sözlər: *iqtisadiyyat, siyasi partiya, imperiya*
Key words: *economy, political party, empire*

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəli dünya tarixində dərin dəyişikliklər dövrüdür. Sosial-iqtisadi həyatdakı dəyişikliklər, sənaye çevrilişinin başa çatması və dünya iqtisadiyyatının inkişafında sənaye mərhələsinə keçid burjuaziya cəmiyyətinin formalaşması, siyasi partiyaların yaranması, proletariatin fəhlələrin adından çıxış edən ictimai qüvvə və qruplar tərəfindən siyasi partiya təşkilatların yaranması – bu dövrün başlıca xüsusiyyətlərini təşkil edir. XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda neftlə bağlı süni canlanmadan sonra iqtisadi böhran başladı. Onun nəticəsi kimi kütləvi işsizlik baş verdi və fəhlələrin həyat tərzı pisləşdi. Bu da ölkəni fəhlə hərəkatının mərkəzlərindən birinə çevirdi. Tətil mübarizəsi elə ölçülər aldı ki, 1902-ci ilin yanvarında hökumət Bakı şəhərində gücləndirilmiş nəzarət sistemi tətbiq etdi, yəni əslində hərbi vəziyyət elan etdi. 1900-cü ildən 1903-cü ilə qədər 112 min fəhlənin çalışdığı 3 mindən çox müəssisə bağlandı. Bu şəraitdə fəhlələrin siyasi fəallığı yüksəldi. Məhz bu dövrdə fəhlə hərəkatının iqtisadi tətillərdən siyasi tətillərə çevrilməsi baş verdi.

XIX əsrin ilk çərçivəsində Azərbaycan xalqının taleyində baş verən mühüm hadisə Azərbaycanın Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil edilməsi ilə bütövlükdə mədəniyyətdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da qərbyönlü meyllər olduqca güclənir. Bunun təsiri altında ədəbiyyatda milli və realist-dünyəvi motivlər aparıcı mövqeyə çıxır. Molla Pənah Vəqif yaradıcılığının bilavasitə təsiri altında Qarabağ ədəbi mühitində tənqidi-realist satiranın Qasım bəy Zakir (1784-1857) kimi nümayəndəsi yetişərək uzun müddət poetik inkişafın istiqamətini müəyyənləşdirir. Lakin həm Zakirin öz yaradıcılığında, həm də onunla çağdaş olan şairlərin əsərlərində Füzuli ənənələrinin də yeni səviyyədə davam etdirildiyini görürük ki, bunun da ən böyük nümayəndələri Güneydə Seyid Əbülqasım Nəbati (1812-1873), Quzeydə isə Seyid Əzim Şirvani (1835-1888) və Xurşidbanu Natəvandır (1830-1897). Ömrü boyu pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş Seyid Əzim Azərbaycan ədəbiyyatında həm də böyük maarifçi kimi tanınır və əsərlərinin bütöv bir hissəsini gənc nəslin tərbiyəsinə həsr etmişdir. Onun Qasım bəy Zakir ruhunda qələmə aldığı satiraları isə dövrün bir sıra ictimai eyiblərini, mənfi insan sifətlərini ifşa etməsi ilə səciyyələnir.

Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, Mirzə Fətəli Axundzadə ilə demək olar ki, eyni dövrdə yaşayıb-yaratmış cənublu şair Seyid Əbülqasım Nəbatinin (1812-1873) yaradıcılığı minillik Şərq poeziyasının ənənələrinə söykənərək, bütün estetik gözəlliyi ilə yanaşı, sufizm ideyalarını təbliğ etməkdən o yana getmirdi.

Bu dövrdə rus və Qərb şərqşünasları və şairləri ilə yaxından tanış olan, onlardan qabaqcıl humanist fikirləri əxz edən Abbasqulu ağa Bakıxanov (1794-1847), Mirzə Şəfi Vazeh (1792-1852), İsmayıl bəy Qutqaşanlı (1801-1861) kimi sənət və fikir adamlarının çiyinləri üzərində Mirzə Fətəli Axundzadə dühası yüksəlir, Azərbaycan ədəbiyyatını birdəfəlik Rusiya və Qərb ilə bağlayır, onu çağdaş dünya ədəbiyyatları sırasına çıxarır.

A.Bakıxanov Azərbaycan ədəbiyyatında qərbçilik ideyalarını ənənəvi Şərq sənəti ilə üzvi şəkildə birləşdirməyə nail olmuş böyük ictimai xadim, alim və şairdir. Hələ öz sağlığında onun Azərbaycan gerçəkliyinə həsr etdiyi bədii və elmi əsərləri rus və alman dillərində nəşr olunmuş, haqqında Avropa mətbuatında tərifli sözlər deyilmişdi. Alman şərqşünası Fridrix Bodənştedt isə öz müəllimi Mirzə Şəfinin şeir dəftərini Avropaya aparmış, alman dilinə tərcümə və nəşr etdirmişdi. Çox böyük populyarlıq qazanaraq qısa müddətdə əksər Avropa dillərinə tərcümə edilən "Nəğmələr"-i sonralar F.Bodənştedt öz adına çıxmış və Mirzə Şəfinin müəllifliyini inkar etmişdi... Yeni Azərbaycan realist nəsrinin ilk uğurlu nümunələrindən sayılan İ.Qutqaşanlının "Rəşid bəy və Səadət xanım" hekayəsi isə Varşavada fransız dilində işıq üzü görmüşdü.

Mirzə Fətəli Axundzadənin (1812-1878) maarifçi-realist görüşləri Azərbaycan ədəbiyyatının sonrakı inkişafında müstəsna rol oynayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında çağdaş Qərb ədəbiyyatı janrlarının – dram, roman, hekayə, novella, povest, poema və s. oturmalarına güclü təsir göstərmişdir. Onun 1850-1855-ci illər arasında yaratdığı altı dram əsəri özündən sonra Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatlarında ədəbi məktəb formalaşdırmışdır. Bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatını xarakterizə edən dərin etik başlanğıc, humanizm, ədalətsevərlik, səmimiyyət və doğruluq motivləri Axundzadə yaradıcılığında davam və inkişaf etdirilərək gələcək nəsillərə tövsiyə edilir. Mirzə Fətəli Axundzadə Azərbaycan ədəbiyyatının ən qabaqcıl

ənənələrini davam etdirərək, təkcə bir yazıçı və şair kimi deyil, həm də alim, filosof, ictimai xadim kimi çıxış edir, bütün yaradıcılığının qayəsini xalqın xoşbəxt həyatının təmin edilməsində görürdü. Xalqın maariflənməsində, çağdaş ədəbi-mədəni, elmi dəyərlərə qovuşmasında sənətin və ədəbiyyatın roluna yüksək qiymət verən M.F.Axundzadə Şərqdə ilk dəfə dram janrında əsərlər yaratmışdır. Onun "Təmsilat" adı altında birləşdirilmiş altı komediyası ("Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər", "Hekayəti-Müsyö Jordan həkimi-nəbatat və Dərviş Məstəlişah caduküni-məşhur", "Hekayəti-xırs quldurbasan", "Sərgüzəşti-vəzir-i-xani-Lənkəran", "Sərgüzəşti-mərdi-xəsis (Hacı Qara)", "Mürafə vəkillərinin hekayəti") 1859-cu ildə Tiflisdə nəşr edilmişdir. M.F.Axundzadə, bəzi tədqiqatçıların yanlış olaraq düşündüyü kimi, heç də rus çarizminin apologeti kimi çıxış etməmiş, lazım gəldikdə üstüörtülü şəkildə, ezop dili ilə Rusiya imperializminin müstəmləkə siyasətini kəskin tənqid etmişdir. Onun "Kəmalüddövlə məktubları" (1865), "Aldanmış kəvakib" (1857) kimi nəsr əsərləri təkcə qonşu İranın tarixi keçmişini və dövlət quruluşundakı nöqsanları deyil, eyni zamanda ədibin özünün də içərisində yaşadığı ictimai mühitin və siyasi quruluşun eyiblərini açıb göstərirdi.

Mirzə Fətəli Axundzadənin Azərbaycan mədəniyyəti üçün müəyyən etdiyi ədəbi-estetik inkişaf istiqaməti XIX əsrin ikinci yarısında S. Ə. Şirvani (1835-1888), N. Vəzirov (1854-1926), Ə. Haqverdiyev (1870-1933) kimi maarifçi-realist sənətkarların meydana çıxmasına və təkcə Azərbaycan deyil, eyni zamanda qonşu xalqların ədəbi-mədəni yüksəlişinə xidmət etməsinə səbəb oldu. Xüsusən, H.Zərdabi (1837-1907) kimi təbiətşünas-alimin nəşr etdiyi çoxyönlü "Əkinçi" qəzeti (1875-1877) bu dövrdə ədəbi-mədəni həyatın coşğun inkişafına təkan verirdi. Burada özünə yer tapan bir sıra ədəbi-ictimai müzakirə və mübahisələr Azərbaycan ədəbiyyatının humanist ənənələrinin daha da möhkəmlənməsinə və inkişaf etməsinə yardım göstərirdi.

Xülasə

Əksər mədəni dünya xalqlarında olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da XIX əsr görünmüş sürətli inkişaf, humanist ideallara,

maarifçiliyə doğru dönməz bir yürüş, ağılın hakimiyyətini əsaslandırmağa ilk ciddi cəhd dövrü kimi özünü büruzə verir. Xüsusən Azərbaycanın Şimal hissəsinin Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra, bu tarixi prosesin bütövlükdə mürəkkəb, müstəmləkəçi mahiyyətinə baxmayaraq, ədəbi-mədəni inkişafda cənubla müqayisədə müəyyən irəliləyişlər müşahidə edilir.

Summary

As in most peoples of the cultural world, the nineteenth century in Azerbaijani literature manifests itself as an unprecedented period of rapid development, an irreversible march towards humanist ideals, enlightenment, the first serious attempt to justify the power of the mind. Especially after the annexation of the northern part of Azerbaijan to Russia, despite the reactionary, colonial nature of this historical process as a whole, there has been some progress in literary and cultural development compared to the south.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (3 cildə) 2-ci cild, Bakı, Azərb. EA nəşriy., 1960, 592s.
2. Qəniyev H.Q. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan – XXI əsrin ilk onilliklərində) Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2019, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 499 səh.
3. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı (iki cildə), II cild, Bakı, Elm, 1981, 460 s.
4. <https://azerbaijan.az/related-information/93>

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN YERİ

Mikayılova F.M.

*Baş müəllim
ADPU Ağcabədi*

Açar sözlər: *satira, maarifçilik, ədəbi mühit, poetik uslub, dünyaşünaslıq, milli dirçəliş*

Key words: *satire, enlightenment, literary environment, poetic style, worldview, national revival*

Mirzə Ələkbər Sabir klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli simalarındandır. O, Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin qüdrətli nümayəndəsi, inqilabi satirik poeziyanın banisidir.

XIX əsrin sonu və XX əsrin ilk illərində Sabirin F. Köçərli, A.Səhhət, A.Şaiq, Seyid Hüseyn, D.Bünyadzadə, C.Məmməd-quluzadə və başqaları ilə dostluğu, dövrün qabaqcıl və mütərəqqi ideyalarının təsiri onun yaradıcılıq inkişafına müsbət təsir etmişdir. Müasirlik Sabirə klassik Azərbaycan ədəbiyyatını yeni şəraitdə davam və inkişaf etdirən bir şair kimi baxmışlar.

Sabirin yaradıcılığı haqqında ilk fikri onun müəllimi Seyid Əzim Şirvani söyləmiş, öz şagirdinin satirik istedadına böyük ümid bəsləmişdir. O zaman yaradıcılıq aləminə yenicə qədəm qoyan Sabirin Seyid Əzim kimi ustad tərəfindən etiraf edilməsi gənc şair üçün böyük şərəf idi. Onun maarifçilik ruhunda yazılmış ilk şeri 1903-cü ildə “Şərqi Rus” qəzetində çap olunmuşdur.

Lakin 1905-ci ilə qədər Sabiri bir şair kimi doğma şəhəri Şamaxıdan kənarda tanıyan yox idi. Sabirin inqilabçı şair kimi yetişməsində XX əsrin başlanğıcında Azərbaycanda baş verən təlatümlü hadisələr milli dirçəlişin oyanışı, habelə 1905-1907-ci illər rus inqilabının Azərbaycana təsiri həlledici rol oynamışdır. Həmin dövrlərdən başlayaraq M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbi mühitində özünə layiq olan yüksək yeri tutmağa nail olmuşdur.

Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının milli ənənələri ilə möhkəm bağlanan bir sənətkardır. Ədəbiyyatımızın Nizami, Füzuli, M.F.Axundov, Vəqif kimi simalarının yaradıcılığı ilə Sabir üzvü surətdə bağlı olmuş, onların irsini həqiqi mənada davam və inkişaf etdirmişdir. O, həmçinin Bakıxanov, Zakir, Şirvani kimi sələflərinin ənənələrinə sadıq qalaraq, satirik Azərbaycan poeziyasını yüksək mərhələyə qaldırmışdır.

Sabir öz dövründə fəhlə hərəkətindəki və milli istiqlal mücadiləsindən ruhlanaraq, mübariz ruhlu əsərlər yaratmış Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatlarda inqilabi-demokratik meyllərin möhkəmlənməsinə ciddi təsir göstərmişdir. Şair zorakılığı, ədalətsizlik və

cəhaləti, çarizmi, kapitalist və mülkədarları, fırıldaqçı din xadimlərini, mürtəce ziyalıları, Şərqi despot hökmdarlarını öz satiralarında amansız tənqid atəşinə tutmuşdur.

Sabir dövrünün qüdrətli bir satirik şairi idi. Onun fikirlərini, hisslərini ifadə üçün xüsusi üslubu həyat materialına yanaşma tərz, öz orjinal bədii vasitələri və surətləri var idi. O, bütün düşüncə, mülahizə və təsvirlərini “uca qəhqəhəli” sağlam bir ictimai mənalı gülüşlə bədii şəkildə ifadə edir.

Sabir öz satiralarında “əsrin acı həqiqətlərini” sadəcə olaraq göstərməklə kifayətlənmir; o oxucusunu köhnə, çürümüş mühitə yıxmağa, yeni bir mühit istismar zəncirindən azad olan bir mühit qurmağa çağırırdı; əzilən kəndlilərin həm dözülməz həyat şəraitini, həm də köhnə dünyaya nifrətini və işıqlı gələcəyə bəslədikləri möhkəm inamı təcəssüm etdirirdi.

Müasirləri Sabir satirasında gülüşlə kədərini göz yaşları ilə qəhqəhənin üz-üzə dayandığını, yanaşı getdiyini bəzən də vəhdət təşkil etdiyini tez-tez göstərir, dönə-dönə xatırladır. Çünki bu Sabir satirasının əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Sabir son dərəcə həssas qəlbə mali bir insandır. Sabirin satirasında gülüşlə kədər inteması onun bu keyfiyyətlərindən doğurdu.

Sabirin böyük xalq şairi, inqilabçı satirik kimi yetişməsində, onun mütərəqqi dünya görüşünün və poetik üslubunun formalaşmasında 1906-cı ildən nəşrə başlayan, böyük Azərbaycan ədəbi C. Məmmədquluzadənin redaktoru olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalı həlledici rol oynamışdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalında iştirakı (1906-1911-ci illər) Sabir yaradıcılığının ən yetkin məhsuldar dövrüdür. C. Məmmədquluzadə ilə yaradıcılığı və məsləkdaşları Sabir üçün çox əhəmiyyətli olmuşdur.

“Molla Nəsrəddin” Sabir yaradıcılığına zəngin və əlvan material verdiyi kimi, jurnalın aparıcı şəxsiyyətlərindən və əsas yaradıcılarından biri olmaq etibarını ilə Sabir də “Molla Nəsrəddin”in ideya cəbhəsinin daha da qüvvətlənməsində, bir sıra məsələlərin qoyuluşu və həllində mübariz inqilabi mövqe tutmasında çox böyük əmək sərf etmişdir. Sabiri “Molla Nəsrəddin”siz təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi “Molla Nəsrəddin”i də Sabirsiz düşünmək çətindir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk nömrələrindən etibarən Sabirin dini

mövhumat və cəhalət əleyhinə dərc etdirdiyi bir-birindən kəskin satiraları şairin yaradıcılığında ayrıca silsilə təşkil edir. Bu silsiləyə daxil olan əsərlərdə Sabir doğma xalqının ictimai- mədəni yüksəlişi, tərəqqi və inkişafı naminə hər cür gerilik təzahürlərinə, dini möhumata, cəhalət və nadanlığa qarşı mübarizə aparır, cənnət və cəhənnəm xulyaları ilə kütlələrin zəhnini məşğul edən, onları mövcud ictimai quruluş əleyhinə fəal mübarizədən uzaqlaşdırmağa çalışan riyakar rühanilərin həyat tərzini, əxlaqi-mənəvi simasını öldürücü satira atəşinə tuturdu. Ruhanilərin tənqidinə həsr edilmiş satiraların hər birinin özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətləri, təkrarolunmaz ideya- bədii məziyyətləri vardır.

1905-1907-ci illərdə bir-birinin ardınca baş verən inqilabı-siyasi hadisələr, ictimai həyatın, demək olar, bütün sahələrində, o cümlədən məişətdə və insanların şüurunda əsaslı çevriliş yaratdı, güclü milli intibah, ictimai- mədəni tərəqqi dövrü başlandı.

Cəmiyyətdə baş verən bu proseslər Sabir və C. Məmməd-quluzadə başda olmaqla “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinə mənsub şair və yazıçıların yaradıcılığında parlaq bədii ifadəsini tapırdı.

Sabir bəzi satiralarında qələmə aldığı tipin əhval-ruhiyyəsinə, arzu və əməllərini, keçmişə həsrətlə yad etdiklərini, keçirdiyi mənəvi sarsıntıları nadir poetik ustalıqla əks etdirir:

Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi,

Onda ki, övladi - vətən xam idi!

Şərdə tənqid hədəfi kəskin ifşa olunmuş, öz şəxsi səadətini elin fəlakəti üzərində qurmaq istəyən ruhanı tipini əxlaqi-mənəvi siması açılmışdır.

Sabir öz müasirlərinin və qələm yoldaşlarının bədii fikrinin inkişafına ciddi təkan vermiş, mürtəce və əksinqilabi ideyalara qarşı molla nəsrəddinçilərin apardıqları mübarizənin ön sıralarında getmişdir. Klassik ədəbiyyatımızda Sabir qədər gizli imzalardan geniş miqyasda istifadə edən ikinci bir şair yazıcının adını çəkmək mümkün deyildir. “Molla Nəsrəddin” jurnalında Sabirin “Hophop”, “Ağlar güləyən”, “Əbunəsr Şeybani”, “Boynuburuq”la bütünlükdə 40-a yaxın imzalardan istifadə etmişdir.

Şair 1908-ci ildə Şamaxıda yeni üsulda “Umud” məktəbini açmış, lakin bir ildən sonra köhnə fikirli insanların fitnə-fəsadı

nəticəsində məktəbi bağlamağa məcbur olmuşdur. 1910-cu ildə Sabir Bakı şəhərinə köçür. Burada “Təzə həyat” və “Həqiqət” qəzetinin redaksiyalarında novator işləmiş və Balaxanı məktəbində dərs demişdir.

Bakı mühiti şairin dünyagörüşündə daha da püxtələşməsinə kömək etmişdir. M.Ə.Sabir xalqın tərəqqisi, milli şüurun inkişafında dövrü mətbuatın rolunu yüksək qiymətləndirmiş, bu mövzuda bir sıra ədəbi- tənqidi və publisistik məqalələr qələmə almışdır.

1903-cü ildən başlayaraq ömrünün son günlərində də milli şüur və ictimai fikrin oyanmasında dövrü mətbuatın əhəmiyyətli rol oynadığını nəzərə alan şair hər vasitə ilə onun tərəqqisinə və inkişafına çalışırdı.

Şairin ictimai mövzulara həsr edilmiş lirik şeirlərində vətən və xalq dərdi, əməkçi insanların arzu və istəkləri əks olunmuşdur. Onun uşaq şeirləri XX əsrin əvvəllərində yaranmaqda olan Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrindəndir.

Ömrü boyu yoxsulluq və ehtiyac içərisində yaşayan böyük sənətkarımız uzun sürən xəstəlikdən sonra 1911-ci ildə 49 yaşında vəfat etmişdir. Qədirbilən xalqımız bu böyük sənətkarı heç vaxt unutmur. 2012-ci ildə onun anadan olmasının 150 illik yubileyi qeyd edilmiş, hazırda isə 160 illik yubileyi ilə əlaqədar tədbirlər planı həyata keçirilir.

Xülasə

Məqalədə XX-əsrin əvvəllərində Azərbaycandakı ictimai-siyasi, ədəbi mühitindən bəhs edilir, qeyd edilir ki, ölməz sənətkarımız M.Ə.Sabir öz əsərlərində dövrün ictimai bəlalarını, çatışmazlıqlarını, haqsızlıqları kəskin sətirə atəşinə tutmuşdur.

Summary

The article discusses the socio-political and literary environment in Azerbaijan in the early twentieth century, noting that our immortal artist M.A.Sabir in his works, satirized the social evils, shortcomings and injustices of the time.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbas Zamanov. Sabir və müasirlər. Bakı, 1973.
2. M.Ə.Sabir “Hophopnamə”. I cild. Bakı, 2004.
3. M. Ə.Sabir “Hophopnamə”. II cild. Bakı, 2004.
4. Mir Cəlal, Firudun Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 2019.
5. Mirzə Ələkbər Sabir – 150. Bibliografiya. Bakı, 2012.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNƏ SƏYAHƏTİ

Həmidova Z.M.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Şərq, səyahət, ziyarət etmək, tarixi abidələr, zəlzələ*

Key words: *East, traveling, visit, historical monument, earthquake*

Mahir söz ustası, Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Mirzə Ələkbər Sabirin həyat və fəaliyyətinin dərinədən tədqiqinə monoqrafiyalar, kitabçalar, onlarla məqalələr, çoxlu xatirələr həsr edilmişdir. Lakin izləri yaradıcılığında görünən səyahətləri tədqiqata demək olar ki, cəlb edilməmişdi. Bunu nəzərə alaraq M.Ə.Sabir yaradıcılığına güclü təsir göstərmiş şərq ölkələrinə səyahətlərindən söz açmaq istəyirəm.

M.Ə.Sabir Şərq ölkələrini səyahət etmək məqsədi ilə Xorasana ziyarətə getməkdən ötrü atasından icazə alır. 1884-cü il iyul ayında yola düşür. O, bu münasibətlə aşağıdakı şeiri yazır:

Sabir-şeyda ki, tərki-şəhri-Şirvan eylədi,
Bülbülə bənzərdi kim, meyl-gülüstan eylədi
Min üç yüz birdə hicrətdən sonar meymun ili.
Axiri-səvvalda əzmi-Xorasan eylədi.

Sabir səyahətini Xorasandan başlamaq istəyir. Keçmişdə, xüsusilə Şamaxıdan Xorasana iki yol vasitəsilə gedirdilər. Birinci yol ilə Şamaxı, Salyan, Lənkəran, Astara, Ərdəbil, Rast, Şahrud, Səbzə-

var, Nişapur və Şah-Təqিদən keçməklə Xorasan vilayətinin mərkəzi olan Məşhəd şəhərinə gələrdilər.

Şamaxıdan Xorasana Xəzər dənizi, Krasnovodsk, Nebitdağ, Qazancik, Qızıl-Arvat, Aşqabat, Kopet-dağ silsiləsindəki, Rize dağının (2442m) şərqində olan Qoudan aşırımı, Bacqıran qəsəbəsi və Kuçan şəhərindən keçirdi. Böyük şairimiz getməzdən əvvəl o dövrdə Orta Asiya rlm və mədəniyyətin görkəmli mərkəzlərindən biri olmuş Buxara və Səmərqəndə getməyi daha üstün saymışdır. O, zaman buraya Bakıdan və Krasnovodskdan getmək daha əlverişli idi.

Şair bir qədər Aşqabadda qaldıqdan sonar Duşaq qəsəbəsinə, orada da Təcən, Mərv, Bayraməli, Carco şəhərlərindən keçib Buxara getmişdir. Sabir Buxara şəhərində 1888-ci ildə çatmış və Buxarada xeyli qalaraq, oranın görkəmli ziyalıları və şairləri ilə görüşmüşdür. Buradan təxminən 20 km şərqdə yerləşən Koqan şəhərində də olmuşdur. O, Buxara ilə tanış olduqdan sonra Səmərqəndə yola düşmüşdür. Zərəfşan çayı boyunca yerləşən bir sıra yaşayış məntəqələrindən, o cümlədən, Hicuvan, Aktaş, Kattakurqn şəhərindən keçərək gəlib Səmərqəndə çatmışdır. Sabir Buxarada olduğu kimi Səmərqənddə də tarixi abidələrlə tanış olur, oranın görkəmli yazıçıları və bir çox qabaqcıl ziyahıları ilə görüşür. 2500 ildən artıq tarixi olan bu qədim şəhərdə xalq tərəfindən yaradılmış ölməz sənətkarlıq abidələri gənc şairə böyük təsir bağışlayır. Səmərqənddə bir müddət qaldıqdan sonra o, müsəlman dünyasının müqəddəs yerlərini ziyarət arzusu ilə Xorasana – Məşhəd şəhərinə yola düşür. Böyük şairimiz Səmərqənddən Məşhəd şəhərinə iki yolla gedə bilərdi. Birinci, ola bilsin ki, o, Buxara və Səmərqənddən getdiyi yollarla da Aşqabada qayıtmış və oradan birinci marşrutun sonunda göstərdiyimiz yolla Məşhədə getmişdir. İkinci yol ondan ibarətdir ki, Sabir gəldiyi yolları bir daha qayıtmamaq məqsədilə Səmərqənd şəhərindən Şahrisiyaba, Hüzar şəhərlərindən keçməklə Amu-Dərya çayının sağ sahilinə (Suxandərya çayının mənbəsində) yerləşən Termer şəhərinə gəlir. Orada bir az dincəldikdən sonra Amu-Dəryanın sol sahilindən təxminən 60 km cənubda yerləşən Əfqanıstanın Məzari-Şərif şəhərinə çatır. Oradan Məşhədə gəlmək üçün hələ lap qədimdən rahat karvan yolu var idi . Bu yol qərbə Məşhədə kimi Vəzirabad (Bəlx), Akça, Andxoy, Meyməne,

Balamurqab, Kəleyi-Xau, Karoh, Heart, Türbəti-Cam və s. qəsəbə və şəhərlərdən keçir.

Buna səbəb şairin maddi cəhətdən korluq çəkməsi olmuşdur. Sabir Məşhəddə çox qala bilmir, orada vəba xəstəliyinin baş verməsi üzündən Şamaxıya qayıtmalı olur. Yenidən bu yolla Şah-Təqi, Nişapur, Səbzəvar, Dəvərzən, Meyamey, Şahrud, Damqan, Səmnan, Dəhnəmək, Gərimsar, Tehran, Qəzvin, Rəst, Ərdəbil, Astara, Lənkəran, Səlyandan vətənə qayıdır.

Sabir birinci səyahətindən qayıdıb bir neçə vaxt Şamaxıda qalmış, sonra oradan Kərbəla ziyarətinə getmişdir. Beləliklə ikinci səyahətinə başlamışdır. Səyahəti zamanı bu şəhərlərdən keçmişdir. Şamaxı, Ağsu, Göyçay, Ağdaş, Yevlax, Bərdə, Ağdam, Şuşa, Corus, Naxçıvan, Culfa, Mərəd, Təbriz, Bostanabad, Türkmən, Miyanə, Zəncan, Soltaniyyə, Nəhavənd, Həmədan, Kirmanşah, Sahabad, Qəsri-Şirin, Xanagin, Bakubə, Bağdadla bir qədər tanış olduqdan sonra isə Xanazad, El-Musabib şəhərlərindən keçərək Kərbəla şəhərinə gəlmişdir.

Sabir ikinci səyahəti zamanı ayrı-ayrı məntəqələrdə az dayansa da İraqın bir hissəsini, xüsusilə İranı yaxşı öyrənir. Sabir səyahət etdiyi illərdə çoxlu şeirlər yazmışdır. Onun Həmadanda dediyi bir rübaisi də budur:

Həmədanda qonağımdan xəbər aldım key şeyx,
Hansı məxluq sizing şəhərdə bişək çoxdur?
Dedi: “Az isə də bu şəhərdə şair məxluq,
Leyk dəbbağ ilə, səbbah ilə eşşək çoxdur”.

Kərbəladan qayıtdıqdan sonra yenə Xorasana gəlir. Şamaxı zamanı evsiz-eşiksiz qalmış bir çox azərbaycanlılar o vaxt köçüb bu şəhərdə məskən salmışdılar.

1667-ci ildə baş verən zəlzələ 8 min nəfərdən çox adamın tələfatına səbəb olmuşdur.

1806-cı il zəlzələsi möhtəşəm Şamaxı qalasını dağıtmış, 1828-ci ildə olan zəlzələ şəhərdə 300-ə qədər ev və çoxlu dükan yerlə yeksan etmişdir. 1859-cu ildə zəlzələ bir neçə dəfə təkrarlanmış, həmin il mayın 30-da ki təkan nəticəsində şəhər və ətrafdakı kəndlərdə üç mindən artıq ev tamamilə dağılmışdır. Bununla əlaqədar olaraq quberniya mərkəzi Şamaxıdan (1840-cı ilə qədər Xəzər

vilayətinin inzibati mərkəzi olmuşdur) Bakıya köçürülmüşdür. Neft sənayesinin inkişafı və Xəzər nəqliyyat əhəmiyyətinin artması Bakının həmişəlik olaraq mərkəz olmasına şərait yaradırdı.

Seyid Əzim Şirvani 1859-cu il mayın 30-da olmuş zəlzələni Şirvanı və onun baş şəhəri Şamaxını darmadağın etdiyini, Şirvan əhalisinin hərənin bir qərib ölkəyə üz tutduğunu, bərbad qalmış şəhərdə ancaq harasa köçüb getməyə imkanı olmayanların qaldığını ürək yangısı ilə belə təsvir edir:

Etdi Şirvanı payimalı- mələl,
Rəcəftül- ərzü sədəməyi- zılal.
Xəlqi-Şirvan olub pərakəndə,
Hər biri bir qərib məskəndə.

Dağıdıb, şəhəri qoydular bərbad,
Etdilər Badkubəni abad.
Qaldı bir parə bisəri saman
Ki, yox idi fərarə tabü təvan.

Sabir Kərbəladan vətəni Şamaxıya qayıtmazdan əvvəl İrana, Xorasana oradan da Həmədana qayıdır. Tehran, Şəmnan, Şahrud, Səbzəvar, Nişapur şəhərlərindən keçərək Məşhəd şəhərinə gəlib oradan isə Aşqabad və Mərvəd sakini olmaq istəyir.

Ona görə də yenidən bura qayıtmışdır ki, bir müddət Aşqabat və ya Mərvdə qalmaq fikrində idiş axı 1859-cu il Şamaxı zəlzələlərinin evsiz-eşiksiz qoyduğu və cavan Ələkbərin yaxşı tanıdığı bir çox şamaxılılar o vaxt Aşqabadda məskən salmışdılar. Lakin o, çox arzuladığı yerlərdə qala bilmədi, çünki atasının vəfatı haqqında qardaşından aldığı məktubda anasının yazdığı təsirli sözlərə tab gətirməyib vətənə Şamaxıya qayıtmağa məcbur olur.

Sabir 1886-cı ilin axırlarında Kərbəlayi Məlik kişinin Büllurnisə adlı qızı ilə evlənir. Onların 11 uşağı olur.

1900-ci ildə ailənin dolanacağı ağırlaşdığı üçün bütün ailə birlikdə köçüb Məşhədə gedir. Məşhəddə iki ilə yaxın qalır. Güzaranı orada da yaxşı keçmədiyi üçün 1902-ci ildə yenidən köçüb doğma Şamaxıya qayıdır. 1902-ci ilin fevralında Şamaxını yerlə yeksan edən

zəlzələ vaxtı öz evində olmuş və zəlzələnin dəhşətlərini əks etdirən şeirlər yazmışdır.

Sabira, ey-əsri-qeybi-bəla!
Şeydir görçi şiveyi-şüəra,
Leyk göftardan duadi qərəz,
Şərdən eyni müddəadi qərəz.

Sabir Türkmənistanı və İrana üç dəfə səyahət etmişdir. İrandan vətənə qayıdarkən Məşhəd, Aşqabad, Krasnovodsk, Bakı, Şamaxı marşrutlarından istifadə etmişdir.

Xülasə

Mahir söz ustası, Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Mirzə Ələkbər Sabirin həyat və fəaliyyətinin dərinədən tədqiqinə monoqrafiyalar, kitabçalar, onlarla məqalələr, çoxlu xatirələr həsr edilmişdir. Lakin izləri yaradıcılığında görünən səyahətləri tədqiqata demək olar ki, cəlb edilməmişdi. Bunu nəzərə alaraq M.Ə.Sabir yaradıcılığına güclü təsir göstərmiş şərq ölkələrinə səyahətlərindən söz açmaq istəyirəm.

Sabir səyahətini Xorasandan başlamaq istəyir. Keçmişdə, xüsusilə Şamaxıdan Xorasana iki yol vasitəsilə gedirdilər. Birinci yol ilə Şamaxı, Salyan, Lənkəran, Astara, Ərdəbil, Rast, Şahrud, Səbzəvar, Nişapur və Şah-Təqidən keçməklə Xorasan vilayətinin mərkəzi olan Məşhəd şəhərinə gəlirdilər.

Summary

Monographs, booklets, dozens of articles and many memoirs are dedicated to the in-depth study of the life and activity of the master of words, prominent representative of Azerbaijani poetry Mirza Alakbar Sabir. However, the travels whose traces are visible in his work were almost not involved in the study. With this in mind, I want to talk about his travels, which had a strong impact on the work of MA Sabir.

Sabir wants to start his journey from Khorasan. In the past, especially from Shamakhi to Khorasan, there were two routes. The first route was through Shamakhi, Salyan, Lankaran, Astara, Ardabil, Rast, Shahrud, Sabzavar, Nishapur and Shah-Taqi to Mashhad, the capital of Khorasan province.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.Ə.Sabir “Hophopnamə” Bakı- 1982
2. A.Zamanov “ Sabir və müasirləri” Bakı- 1973
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Elm II cild, 1956
4. S.Ə.Şirvani “Seçilmiş əsərləri” I cild, Bakı-1978

MÜASİRLƏR SABİR HAQQINDA

Abdullayev B.Ə.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *müasirlər, satira, böyük, sevilir, müəllim, Molla Nəsrəddin*

Key words: *contemporaries, satire, great, loved, teacher, Molla Nasreddin*

Mirzə Ələkbər Tahirzadə Sabir hələ uşaq yaşlarında, Seyid Əzim Şirvaninin məktəbində oxuduğu zaman öz zirəkliyi, gözüaçıqlığı, hazırcavablığı ilə müəlliminin və məktəb yoldaşlarının diqqətini cəlb etmiş, sevilmiş, təqdir olunmuşdur. Uşaqlıqda onunla bir məktəbdə oxumuş, görkəmli müəllim və maarif xadimi olmuş Sultanməcid Qənizadə və Həbib bəy Mahmudbəyovun xatirələrindən öyrənirik ki, kiçik Ələkbər Seyid Əzimin məktəbində ən çalışqan, ən istedadlı şagirdlərdən biri olmuşdur. Seyid Əzim öz şagirdini sevmiş, onun dərəcə, şərə, ədəbiyyata qızğın həvəs göstərməsi ilə fərəhlənmişdir.

İllər keçir, Ələkbər Şamaxıda “Sabir” təxəllüslü bir şair kimi məhşur olur. İllər keçdikçə Sabirin təbi rəvanlaşır, o, bir şair kimi püxtələşir, get-gedə inkişaf edir. Sabir hələ uşaqlığında və gəncliyində mühitin və dindar atasının təzyiqlərinə baxmayaraq, sərbəst düşünməyi, sərbəst hərəkət etməyi sevmiş, öz fikrindən dönməmiş, mətin səciyyəli bir şəxs kimi böyümüşdür. Bütün görkəmli Azərbaycan şairləri kimi, Sabirində yaradıcılıq taleyi qərribə olmuşdur. Əsərləri cəmiyyətin bütün təbəqələrində oxunduğu, dillər əzbəri

olduğu illərdə belə onun yaradıcılığı mətbuatda geniş təhlil edilməmişdir. Yalnız xəstə olduğu günlərdə, vəfatından bir az əvvəl onun haqqında mətbuatda çoxlu məqalələr, xəbərlər çıxmışdır ki, bunlar da əsasən xəstə şairə ianə toplamaq məqsədi ilə yazılmışdır.

Müasirlərinin Sabirə münasibətini, onun pedaqoji fəaliyyətini, həmçinin şairin fəal bir ictimaiyyətçi olduğunu müasirləri geniş şəkildə təhlil edirlər. Şairi təqib edən liberal mühərrir Həşimbəy Vəzirov, Şamaxıdan verdiyi reportajında şəhərin mədəni həyatından bəhs edir. Şəhərdə iki məktəbin olduğunu bildirir. Bu məktəblərdən Sabirin məktəbində nöqsanların olmadığını, Sabirin məktəbində müasir elmlərin öyrədildiyini bildirir. Həmin məlumat həcm etibarı ilə kiçik olsa da çox maraqlıdır.

Sabirin sağlığında onun haqqında mətbuatda çıxan başqa bir məqaləyə Baxış Əhmədovun “Günəş” qəzetində nəşr edilən “Adsız” məktublara cavab adlı məqaləsidir. Bu məqalə müasirlərinin Sabirə bəslədiyi münasibəti əyani olaraq aydınlaşdıran qiymətli bir tarixi sənəddir. Bu zaman Sabir artıq Azərbaycanda və Azərbaycanın sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda böyük şöhrət tapmış adlı-sanlı şair idi.

M.Ə.Sabirin xəstəliyini oxuculara ilk dəfə “Günəşir. O vaxt bir çoxları “kafir” ləqəbi qazanmamaq üçün “Molla Nəsrəddin” jurnalını, Sabirin satırlarını gizlin oxuyurdular. “Günəş” qəzetinin bu xəbərindən sonra Sabir yenə də mətbuatda nisbətən az olsa da iştirak edir, onun xəstəliyinin gedişi haqqında oxucular heç nə bilmirdilər.

Sabirin xəstəliyi haqqında ikinci xəbəri oxuculara “Molla Nəsrəddin” jurnalı verdi. Bu xəbərdən sonra artıq şairin dostları onun səhhəti üçün qorxur, xəstəlikdən xilas etmək üçün yol arayırdılar. Çox keçmir ki, xəstə şairə ianə toplanılmasına başlanılır. Xəstə şairə maddi kömək göstərmək üçün ianə toplamaqda ən çox Salaman Mümtaz və Qurbanəli Şərifzadə fəaliyyət göstərmişdir. İanə verənlərin içərisində A.Şaiq, S.S.Axundov, Yusif Vəzir, Qafur Rəşad, Rzaqulu Nəcəfov və başqaları var idi.

Sabirə ianə verənlərin hamısı zəhmətkeş ziyalılar və xırda alverçilər idi. İri dövlətliklərdən heç biri Sabirə maddi yardım etməmişdir. Məlumdur ki, Sabirin öldürücü satırasının əsas tənqid hədəfi olan ağalar heç bir vaxt ona maddi kömək etməzdilər. Əslində şairin

özü də onların köməyini təhqir kimi qiymətləndirib rədd edərdi.

Sabirin xəstə olduğu bir vaxtda ianə toplanmasından xəbəri yox idi. Çünki bu köməklik ona başqa-başqa adlar altında verilirdi. Sabirin qardaşı oğlu Zeynalabdin Tahirzadənin xatirələrindən birində deyilirdi ki, “Bir gün şəhərin hörmətli tacirlərindən biri Hacı Əbdürrəhman Səmədov əmimin yanına gəldi, ona 300 (üç yüz) manat pul və bir ağızbağlı paket verdi. Əmim paketi açıb məktubu oxudu. Məktub “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaktoru Mirzə Cəlildən idi. Məktubda təxminən bu sözlər yazılmışdı: Sabir, adamın yaxın bir dostu xəstə olanda onu yoluxmağa gedir, özü də əliboş getmir, gücü çatan bir tövhə aparır. Təssüf ki, Şamaxıya gəlib səni şəxsən yoxlamağa imkanım yoxdur. Bu üç yüz manatı bir töhfə kimi məndən qəbul et”.

Sabirin əməl dostu və sadıq sirdaşı Abbas Səhhət, Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq, Əli Fəhmi, Firudin bəy Köçərli, Əlabbas Müznib, H.İ.Qasimov, H.Cavid, yazıçı və ictimai xadim Tağı Şahbazi, Yusif Vəzir və başqaları bütün ömürləri boyu şairi unutmamış, şairin şəxsiyyətindən, həyatından, əsərlərindən bəhs edən bir sıra xatirələr yazıb nəşr etdirmişlər. Şairin həyatının ayrı-ayrı cəhətlərini, irsini, dünyagörüşünü öyrənməkdə həmin xatirələrin müəyyən əhəmiyyəti vardır. Bu xatirələr göstərir ki, 1905-1907-ci illər inqilabi dövərində silahlı mübarizə, Dövlət dumasına münasibət və zamanın bir sıra ictima-siyasi məsələlərində bolşeviklərə yaxınlaşan Sabir “Hümmət”in fəaliyyətində bilavasitə iştirak etmişdir. Azərbaycanda proletariat sinfi döyüşlərdə Sabirin satiralarından kəskin mübarizə silahı kimi istifadə edirdi.

Sabir öz satiralarında cəhaləti, nadanlığı, geriliyi amansızcasına tənqid edərkən əsas məqsədi xalqı əsrlər boyu kök salmış bu ictimai bəlalardan xilas edib, maarif və mədəniyyətə qovuşdurmaq idi. Onun inqilab illərində yazdığı məqalələrdən birində deyilirdi ki, indi artıq hürriyət, mədəniyyət əsəridir. Bunun üçün də məktəblərin açılmasını ən vacib şərtlərdən hesab edirdi. Sabir məktəb açmağı tələb etməklə kifayətlənməmiş, 1908-ci ildə Şamaxıda böyük çətinliklər bahasına bir məktəb açmış və müəllimliyə başlamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində inqilabi-satirik poeziyanın “heç kəsə oxşamayan” novator bir sənətkar kimi cahanşumal şöhrət

qazanan Mirzə Ələkbər Sabir klassik irsdən ustalıqla faydalanıb, onu yaşadığı zamanın ruhuna, ictimai və estetik tələblərinə uyğun olaraq davam və inkişaf etdirmişdir. 1905-ci ildən 1911-ci ilə kimi davam edən altı illik yaradıcılığı ilə Sabir, müasiri və dostu şair Abbas Səhhətini dediyi kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində “Sabir köhnə şeirlər ilə yeni şeirlər arasında bir əsrlik qədər uçurum açdı ki, bir daha geri dönüb də o uçuruma atılmağa kimsədə cürət qalmadı”. Bu o deməkdir ki, Sabirin 5-6 il müddətində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində gördüyü iş bütün bir əsrdə görülən işə bərabərdir.

Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində dərc olunan hər bir satirası mürəkkəb ictimai hadisələrlə dolu olan zamanın əks sədəsi idi. Xalqını öz qurtuluşu uğurunda mübarizəyə çağıran cəsarətli bir vətəndaşın gur səsi idi. Xalq, xalqın dərdi, xoşbəxtliyi, onu azad görmək arzusu Sabir yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Şairin yazıb-yaratdığı dövrdə ictimai həyatın elə bir güşəsi yoxdur ki, Sabirin acı gülüşləri ora nüfuz etməmiş olsun. Sabir gülüşünün vüsəti ölçüyə gəlməz. Sabir gülüşü nə böyük-küçük, nə milli məhdudiyyət, nə də coğrafi sərhəd tanıyır. Buraya qədər yazılanlardan belə bir məntiqi nəticəyə gəlmək olar ki, Mirzə Ələkbər Sabir əlinə qələm aldığı ilk günlərdən etibarən öz həmyerlilərinin və müasirlərinin diqqətini cəlb etmiş, onların hörmətini qazanmışdır. Xüsusən “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrindən sonra Sabirin şöhrəti Şamaxı şəhərinin hüdudlarını aşaraq, Qafqaz, Orta Asiya və Yaxın Şərqi bir çox vilayətlərinə yayılmış, o milli məhdudiyyət bilməyən qüdrətli bir sənətkar, istismar, cəhaəlet və mövhumat dünyasına meydan oxuyan mübariz satirik şair kimi tanınmışdır. Bir çox Azərbaycan şairlərindən fərqli olaraq, Sabiri xalq hələ öz sağlığında sevmiş, əzizlənmiş və qayğısına qalmışdır. Abdulla Şaiqin dediyi kimi “Zamanında” heç bir şair özünü böyük Sabir qədər xalqa sevdirməmişdir.

Sabir satirası ona görə yaşayır və sevilə-sevilə oxunur ki, o, əsl həyat poeziyasıdır, gülüş hədəflərinin hamısı şairin yaşadığı mühitin acı məhsuludur.

Xülasə

Elə xoşbəxt sənətkarlar vardır ki, zaman keçdikcə onlar gəncləşir, bir-birini əvəz edən illər onların sənətinə yeni ruh, yeni tərəvət verir. Mirzə Ələkbər Sabir məhz belə xoşbəxt sənətkarlardandır. Sürətlə ötən illər onu daha da yüksəldir, onun dəryalar qədər dərin, dağ çeşmələri kimi səffaf, mənalı sənəti getdikcə gəncləşir, oxucuların ağılına, şüuruna nüfuz edir. İllər keçir, nəsillər dəyişir, lakin Sabir köhnəlmir. Sabir Sabir olaraq qalır, vətəni Azərbaycanda da, uzaq ölkələrdə də oxunur, sevilir, insanlara necə yaşamağı öyrədir.

Summary

There are so many happy artists that over time, they become younger, and the years that have replaced each other give a new spirit and freshness to their art. Mirza Alakbar Sabir is one of such happy artists. Rapidly, the past years have raised it even higher, its art, which is as deep as the rivers, as transparent and mountainous as the mountain springs, is getting younger and younger, penetrating the minds and consciousness of the readers. Years pass, generations change, but Sabir does not wear out. Sabir remains Sabir, his homeland is read and loved in Azerbaijan and in distant lands, he teaches people how to live.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Alxan Bayramoğlu. Bənzərəm bir qocaman dağa ki,... Bakı 2010
2. Alxan Bayramoğlu. M.Ə.Sabir “Hopopnamə” Bakı 2012
3. Alxan Bayramoğlu. Sabir Bakıda. Bakı 2012
4. Cəfər Xandan. Sabirin həyatı. Bakı 1961
5. Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah idealı. Bakı 2015
6. Zamanov Abbas Fəttah oğlu: Əməl dostları. Bakı 1979
7. Zamanov Abbas Fəttah oğlu: Müasirləri Sabir haqqında Bakı 1962
8. Zamanov Abbas Fəttah oğlu: Sabir və müasirləri Bakı 1973

M.Ə.SABİRİN ƏSƏRLƏRİNDƏ QƏDİM TÜRK LEKSİK QATI

Xasıyeva S.A.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *M.Ə.Sabir, dil xüsusiyyətləri, xalqilik, arxaik leksika, tarixi-müqayisə*

Key words: *M.A.Sabir, language features, nationalism, archaic lexicon, historical-comparison*

XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyat-tarixində özündən sonra ədəbi məktəb yaratmış böyük satirik ustad, realist-maarifçi ideyaların təbliğatçısı, pedaqoq M.Ə.Sabir yaradıcılığı xüsusi mövqe qazanmışdır. Şairin qoyub getdiyi irsin əhatə və təsir dairəsi çox genişdir: hürriyyət, istiqlaliyyət uğrunda mübarizə, pedaqoji görüşlərində əks olunan təhsil və tərbiyə mövzusuna münasibət, cəhalətə qarşı mübarizə, qadın azadlığı və s bu kimi taleyüklü məsələlər xüsusi ilə diqqəti cəlb edir. “Sənət həyat üçündür” prinsipi ilə yazıb yaradan ədibin hər dövr üçün aktual olan irsinə bu gündə ehtiyac var.

Ədibin yaradıcılığı təkcə ədəbiyyatşünaslıq cəhətdən deyil, dilçilik baxımından da dəyərli dil materialları ilə zəngindir. Ötən əsrin yarısından başlayaraq Sabir satıralarının dil və üslubu, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin tədqiqi əsas elmi araşdırma mövzularından biri kimitədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Nəticədə 100-dən artıq tədqiqat işi ərsəyə gəlmişdir. A.Səhhət, S.Hüseyn, F.Köçərli, Y.V.Çəmən-zəminli və T.Ş.Simurqun Sabir irsinin öyrənilməsində xidmətləri böyükdür. Eyni zamanda R.Məhərrəmov, T.Hacıyev, C.Xəndan, M.Adilovun monoqrafiyaları sabirşünaslıqda mühüm hadisə kimi qiymətləndirilməlidir.

Ədibin həyat və yaradıcılığı elə bir dövrə təsadüf etmişdir ki, xalq danışığı dili ilə yazılı dil arasında böyük bir uçurum yaranmaqda idi. Bir qrup şəxslər, xüsusən də burjua nümayəndələri bəlağətli nitqə, qəliz, anlaşılmaz ərəb, fars mənşəli sözlərə üstünlük verərək milli

ruhda yazan sənətkarları tənqid edərək onları “çoban-çoluq yazıçısı” adlandırırdılar. Bəzi burjua nümayəndələri Sabirə də fəhlə-kəndli şairi deyirdilər. Xalq danışiq dilinin ədəbi dil səviyyəsinə qaldırılması, türkçülük ideyalarının geniş vüsət alaraq təbliğ olunduğuyeni cəbhənin yetirməsi olan Sabir isə öz satiralarını sadə, xalq danışiq dilinə yaxın yazmağa çalışırdı. “Xalq dilində yaşayan, lakin Sabirə qədər yazılı-bədii ədəbiyyatdan kənar qalmış bir sıra bədii ifadələrdən sənətkarlıqla istifadə etmiş, eyni zamanda bu dilin daxili qanunlarına əsaslanaraq yaratdığı bir sıra yeni ifadə vasitələrini xalqa təqdim etmişdir. Şeirlərindəki ayrı-ayrı söz və ifadələr atalar sözü və məsəllərin ümumi xəzinəsinə daxil edilmişdir.” [3, səh 145]

Lakin bu o demək deyildir ki, ərəb-fars mənşəli sözlərdən, izafət tərkiblərindən istifadə etməmişdir. “Əvvəla, Sabir elə fars və ərəb sözləri işlətməmişdir ki, o sözlər geniş xalq kütlələrinə tanışdır. İkincisi, o, qəliz sözləri o şəkildə, elə cümlə quruluşunda verir ki, onu ayrılıqda başa düşməyən şəxs Sabirin şeirləri içərisində başa düşür, mənasını və şairin o sözü nə məqsədlə işlətdiyini anlayır”. [1, səh 138]

Qeyd olunduğu kimi Sabir əsərlərinin lüğət tərkibini təşkil edən sözlər həm əsl Azərbaycan sözləri, həm də alınma sözlər olmaqla bəziləri fonetik tərkibcə, bir qismi isə qrammatik quruluşuna görə hazırda dilimizdə işlənən variantlarından bir qədər fərqli şəkildə işlənmişdir. Lakin bir qismi isə müasir dilimizlə müqayisə etdikdə artıq dilin arxaik fondunda özünə yer tutmuşdur Bunlara: *qılmaq-etmək, irmək-yetmək, urmaq-vurmaq, usanmaq-bezmək, çuxa-üst geyim, börk-papaq, arşın- ölçü vahidi, qarındaş, uyqu-yuxu, nəsnə-şey/əşya, arı-təmiz, eyi-yaxşı, kəndi- öz, işbu- bu, imdi- indi, uz- çox/uzun/ uzaq*və s kimi sözlər nümunə göstərilə bilər.

Şairin yaradıcılığında rast gəlinən arxaizmləri nitq hissələri üzrə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: Dilimizin əsas lüğət fondunu təşkil edən feillər öz quruluşu, fonetik tərkibi, semantikasi və zənginliyi ilə digər nitq hissələrindən hər zaman seçildiyi üçün ilk olaraq Sabir dilində işlənən arxaik feillərə nəzər yetirək.

qılmaq - “*kıl*” formasında əski türkcədə və bir sıra müasir türk dillərində *varolmaq, etmək, qurmaq, yaratmaq, iş görmək, qayırmaq, tikmək, qılmaq* mənalarında işlənən ən aktual feillərdən biridir.

Əsasən yardımçı feil kimi müxtəlif tərkiblərin yaranmasında iştirak edir:

Yok çıxay boduniğ kop kobartdım, çıxay boduniğ bay **kultum**, az boduniğ üküş **kultum** - yoxsul, kasıb xalqı bütünlüklə topladım, yoxsul xalqı varlı etdim, az xalqı çox etdim.

(Orxon -Yenisey abidələri)

Ər yükün**çkıldı** - adam namaz qıldı

(*Mahmud Kaşğari "Divanü lüğət-it türk"*)

Məkr isə özün **qıl**, oxu şeytanə də lənət,

(*M.Ə.Sabir "Hophopnamə"*)

urmaq - Söz qədim türkcədə təkcə **vurmaq** mənasında deyil, *döymək, taqqıldatmaq, başa qaxanc etmək, sindürmaq, qoymaq, taxmaq* mənalarında da işlənmişdir.

Qeyd edək ki, türk dillərində fonemi sonralar əmələ gəlmiş, müstəqil fonem kimi formalaşmışdır. Türk dillərinin çoxunda *v* fonemi əvvəllər alınma sözlərin tərkibində işlənmiş, sonralar xalis türkmənşəli sözlərdə də ortaya çıxmışdır. Dilimizin inkişaf tarixini də mükəmməl bilən şair bu biliklərindən də məharətlə istifadə edərək feili ilkin formasında şeirlərində işlətmişdir. Sözü paralel olaraq şeirlərdə **vurmaq** formasına da rast gəlmək olur:

Bir ərik okun **urtu** - Bir döyüşçünü oxla vurdu.

(*Orxon-Yenisey abidələri*)

Ol kulin **urdu** - o, qulunu döydü.

(*Mahmud Kaşğari "Divanü lüğət-it türk"*)

İgri yolğa hər kim kirdi, sögtüm, **urdum**,

Aşıqlarğa Hakdın müjdə yitti, dostlar.

(*Əhməd Yəsəvi "Divani hikmət"*)

Çatcaq **urub** bu qoca saili, qusdurdu qan,

(*M.Ə.Sabir "Hophopnamə"*)

Uzaşmaq - uzaqlaşmaq, ötüb-keçmək. Sözü kökü qismində çıxış edən "uz"un müxtəlif morfoloji variantları var: uzun, uzaq, uzat (maq), uzan (maq), hətta danışqda uzaş (maq). Ancaq indiki halında bunlardan hər biri sadə söz kökü kimi qəbul olunur, çünki "uz" müstəqil lüğəti məna vermir. XIII əsrdən bəri "uz" müstəqil leksik vahid kimi işlənir:

"Bir sözün mənası arxaikləşibse, ona hecası, ahəngi uyğun

sinonimi tapılmalıdır. Nünunəyə nəzər salaq: Az getdi, **üz** getdi, dərə, təpə, düz getdi. Bu, qədim şeir nümunəsidir. Qafiyələri göz qabağında: az-üz-düz. Bütün sözlərin lüğəti mənası var, “üz” sözündən başqa. İndi həmin qəlib belə də söylənir: Az getdi, **çox** getdi... Deməli, “üz” sözü “az”ın antonimi, həm də onunla həm qafiyədir. [9, səh 90]

Uzdu: ötdü, keçdi. anıq atı **uzdı** - onun atı keçdi.

Yalavaç **uzak** bardı - elçi yaman uzaq getdi.

(Mahmud Kaşğari “Divanü lüğət-it türk”)

Qara, polad, **uz** qılıc.

(Kitabi- Dədə Qorqud)

Gözdən **uzaşdı**, qoymayın.

(M.Ə.Sabir “Hophopnamə”)

Börk - Söz **börük** formasında da işlənmişdir. Bəzi türkoloqlar sözün **bürümək** feili ilə bağlı olduğu-nu yazırlar. Börk “papaq”dır, başı bürümək, bağlamaq vasitəsidir:

Tatsız türk bolmas, başsız **börk** bolmas - tatsız (əcəmsiz) türk, başsız börk olmaz.

(Orxon-Yenisey abidələri)

Kuturma börk - öndə və arxada iki qanadı olan **börk**

(Mahmud Kaşğari “Divanü lüğət-it türk”)

Qoy **börkünün** kəc qaşının üstündə, fırılda.

(M.Ə.Sabir “Hophopnamə”)

İr/ər- sözün igid, qüvvətli qəhrəman mənası daha qədimdir. Müasir türk dillərinin, demək olar ki, hamısında **ər**-kişi (həyat yoldaşı) mənasında sabitləşmişdir: [8, s 40]

Balıkdakı tağıkmış, tağıdakı inmiş, tirip yetmiş **ər** bolmış – şəhərdəkilər dağa qalxmış, dağıdakılar arana enmiş, toplaşib yetmiş **igid** olmuş.

(Orxon-Yenisey abidələri)

Kul Xacə Əhməd, **ir** bolmasanq, ölgən yaxşı,

Kızıl yüzünq kara yirdə solğan yaxşı,

(Əhməd Yəsəvi “Divani hikmət”)

Aruk **ər** ökləndi – yorğun adam dincəldi

(Mahmud Kaşğari “Divanü lüğət-it türk”)

Biz qoca qafqazlı igid **ərlərik**

(M.Ə.Sabir “Hophopnamə”)

Kadaş/karındaş/qarındaş - iki tərkibdən - *karın/qarın, daş/dəş* ibarət olan söz harzırkı türk dillərində *kardeş/kardəş/qardaş* kimi işlənməkdədir. Mahmud Kaşğari daş/dəş hissəciyini yaşıdlıq və yaxınlıq bildirən ədat kimi səciyyələndirmişdir:

Ata-anna, **karındaş** kayan kitti, fikir kıl,

(Əhməd Yəsəvi “Divani hikmət”)

Ac **qarındaşlara** infaq edilirmi, əmican?

(M.Ə.Sabir “Hophopnamə”)

Arı –Yazılı mənbələrdə *arık/arığ/arıq* kimi müxtəlif fonetik dəyişikliyə uğrayaraq işlənmiş arxaik mənası *təmiz, saf, təzəsözünə* uyğun gəlir. Folklor nümunəsi olan “Aydan arı, sudan duru” atalar sözündə də təmiz mənasında işlənmişdir:

sartnıq azukı **arığ** bolsa, yol üzrə yer - satıcının mail **təmiz(təzə)** olsa, elə yoldaca yeyər.

(Mahmud Kaşğari “Divanü lüğət-it türk”)

O soyuqlar ki, ruzi-fitrətdən; **Ari** idi bütün nəzafətdən.

(M.Ə.Sabir “Hophopnamə”)

Sabirin yaradıcılığında əvəzliliklərin də müasir dilimizlə müqayisədə arxaikləşmiş müxtəlif məna növlərinə rast gəlmək olur. Onların bir qismi müəyyən fonetik dəyişikliklərlə ədəbi dilimizdə mühafizə olunmuş, bir qismi isə dildə fəaliyyətini itirmişdir. Bunlara *kəndi* (öz), *işbu* (bu), *cümlə*(bütün), *böylə / boylə / şoylə* (belə), *oylə /öylə* (elə), *hiç* (heç), *neçin* (nə üçün?), *cümləsi* (hamısı), *qanda* (harada?), *anın* (onun), *nasıl* (necə?), *ol /sol* (o) və s.nümunə gətirmək olar.**Kəntü/kəndü/kəndi**– Müasir dillimizdə **öz** əvəzliyinə uyğundur. Orxon-Yenisey abidələrində, Kaşğari divanında, hətta bəzi müasir türk dillərində **kəntü/kəndü/kəndi** formasında rast gəlinir:

Tokuz oğuz bodun **kəntü** bodunım erti- Doqquz oğuz xalqı **öz** xalqım idi.

(Orxon-Yenisey abidələri)

Ol **kəndü** aydı - o **özü** dedi.

(Mahmud Kaşğari “Divanü lüğət-it türk”)

Sənlə görürəm **kəndimi** hər bəzmdə məqbul.

(M.Ə.Sabir “Hophopnamə”)

Kanta/kanda/qanda - Müasir Azərbaycan dilində **harada**

əvəzliyinin arxaik formalarıdır. Məlumdur ki, $q < x < h$ əvəzlənməsi tarixi bir hadisədir. Azərbaycan ədəbi dilində **h** səsi ilə başlayan bu cür əvəzliliklər ilkin variantda **k** səsi ilə, XV əsrə qədər **q** səsi ilə, XVIII əsrdən etibarən **h** səsi ilə ifadə olunmuşdur:

Yaraklıq **kantan** kəlip yaya eltdi- Yaraqlılar **haradan** gəlib səni yaydı?

(Orxon-Yenisey abidələri)

Allah üçün taat kılğan dərviş **kanda**,

Çın dərvişlər tağu çölüni məkan kılur.

(Əhməd Yəsəvi “*Divani hikmət*”)

Kanda ərdinq - **harada** idin

(Mahmud Kaşğari “*Divanü lügat-it türk*”)

Qanmayır heç kəs ki, kəşti **qanda**, dərya **qandadır**.

Qamusu əhli-zövqü əhli-səfa,

(M.Ə.Sabir “*Hophopnamə*”)

İmdi - indi zaman zərfinin qədim forması olan zaman zərfi **amti** forması Orxon-Yenisey yazılarında, **imdi** formasında oğuz türklərinin dilində, **əmdi** forması isə digər türk tayfalarının dilində işlənmişdir:

İlligbodunertim, ilim**amtı**kanı? - Elli xalqidim, elim**indih**anı?

(Orxon-Yenisey abidələri)

Əmdi kəldim- **indi** gəldim.

(Mahmud Kaşğari “*Divanü lügat-it türk*”)

Bu çərxi fələk tərsinə dövrən edir **imdi**,

(M.Ə.Sabir “*Hophopnamə*”)

Xülasə

Azərbaycan ədəbiyyatının ölməz şairi M.Ə.Sabir yaradıcılığının mövzu problematikası çox əhatəli, tənqid hədəfləri, ifşa üsulları çox güclü, dil diapazonu geniş və hərtərəflidir.

Güclü satirik qələmə malik olan M.Ə.Sabir dilin həm qrammatik, həm semantik, həm də üslubi xüsusiyyətlərini vəhdət halında istifadə edərək Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında xüsusi mövqeyə malikdir.

Sabir dilimizin lüğət tərkibində olan bütün vasitələrdən - istər arxaik leksikadan, istər xalq danışığı dilində olan söz qruplarından- atalar sözləri, xalq deyimləri, frazeoloji birləşmələr, istərsə də alınma söz və ibarələrdən elə məharətlə istifadə etmişdir ki, bu gün şairin əsərlərinin dil xüsusiyyətləri

yətlərini araşdırıb təhlil etmək Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran ən mühüm və aktual məsələlərindən biridir. Şair arxaizmlərdən elə məharətlə, yerli-yerində istifadə etmişdir ki, şeir dilinə ağırlıq gətirməmiş, dirgər sözlərin müqabilində həmin sözlərin mənasını təhmin etmək mümkün olmuşdur.

Summary

The subject matter of the work of the immortal poet of Azerbaijani literature M.A.Sabir is very comprehensive, the targets of criticism, methods of exposure are very strong, the range of language is wide and comprehensive.

Having a strong satirical pen, M.A.Sabir has a special position in the development of the Azerbaijani literary language, using both grammatical, semantic and stylistic features of the language as a whole.

M.A.Sabir skillfully used all the tools in the vocabulary of our language - whether archaic lexicon, or groups of words in the vernacular - proverbs, folk sayings, phraseological combinations, as well as derived words and phrases. For this reason, today the study and analysis of the linguistic features of the poet's works has become one of the most important and topical issues facing Azerbaijani linguistics. The poet used archaisms so skillfully and locally that he did not add weight to the language of the poem, and it was possible to guess the meaning of those words in exchange for the in other words.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. C.Xəndan. Sabir (həyat və yaradıcılığı) EAAzF, Bakı, 1940.
2. C.Xəndan. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı, 1962.
3. M.Adilov. M.Ə.Sabirin dil və üslub xüsusiyyətləri haqqında bəzi qeydlər. "Azərbaycan" jurnalı, Bakı, 1962.
4. Ə.Yəsəvi. "Divani hikmət" "Çaşıoğlu", Bakı, 2004.
5. Ə.Rəcəbli Qədim türk yazılı abidələrinin dili. II, Bakı, 2006.<http://ek.anl.az/lib/item?id=chamo:8209&theme=e-kataloq>
6. M.Kaşğari. "Divani lüğət- it –türk. "Ozan", Bakı, I cild, 2006 .
7. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. I, Bakı, 2004.
8. R.Məhərrəmov. Sabirin dili (leksik-semantik kateqoriyalar) "Maarif" , Bakı, 1976.
9. T.Hacıyev. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: "Elm", 2012, 476 səh.

XALQIN DİLİ İLƏ DANIŞAN SABİR

Baxşıyeva S.S.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *bədii dil, satira, dil vahidləri, təqlidi sözlər, nitq*

Key words: *literary language, satire, language units, imitation words, speech*

M.Ə.Sabir Azərbaycan tarixinin kəskin mübarizələrlə dolu olan bir dövründə yazıb-yaratmışdır. Bu illərdə cəmiyyət məmmədhasən əmilərdən, novruzəlilərdən, qurbanəlibəylərdən, fatma-tükəzbanların uğursuz taleyindən uzaqlaşır. Sabir bütöv bir ictimai-siyasi sistemin daxili aləmini, gizli çirkinliklərini, açıq eybəcərliklərini bütün çılpəqlığı ilə göstərirdi. “Dövrün aynası” olan Sabirin dili geniş, hərtərəfli, lüğəti rəngarəng, əlvandır.

Sabir xalq şairidir. Onun dili xəlqidir. Sözdən istifadə üsulları bu fikri təsdiq edir. O, Azərbaycan xalqının milli keyfiyyətlərilə, dilinin daxili xüsusiyyətlərilə bağlı olan bir sənətkardır. Sabir xalq dilində yaşayan, lakin o vaxta qədər yazılı bədii ədəbiyyatdan kənarda qalmış bir sıra bədii ifadə imkanlarından bacarıqla, sənətkarlıqla istifadə etmiş, eyni zamanda bu dilin daxili qanunlarına əsaslanaraq yaratdığı bir sıra yeni ifadə vasitələrini xalqa təqdim etmişdir. Şeirlərindəki ayrı-ayrı söz və ifadələr, misralar, beytlər xalqın doğma malı olmuşdur.

Bənzərəm bir qocaman dağa ki, dəryada durar. (4.436)

Qoyma özünü tülkülüyə, adə, əkinçi (4.113)

Mən günəşi göydə dana bilmirəm (4.128)

Ağladıqca kişi qeyrətsiz olur. (4.147)

Sabirin çox az şeirini göstərmək olar ki, hikmətli fikir ifadə edən misralar ümumiləşməsin, xalq arasında yayılmasın. Şeirdə ümumiləşdirməni yaratmaq ancaq söz, dil vasitəsilə mümkündür. Sabir dilinin xəlqiliyi onun sadəliylə bağlıdır. Sadə, gözəl, anlaşıqlı, aydın və mənalı yazmaqda Sabir misilsiz bir sənətkardır. Şeirində yersiz və artıq, dolaşq və qeyri-müəyyən söz, ifadə demək olar ki, yoxdur. O, ayrı-ayrı sözlərin ən incə məna xüsusiyyətlərindən öz

məqsədi üçün istifadə edə bilirdi. Danışiq dili ünsürlərini ədəbi dilə, şeirə daxil edərək poeziyanın xalqa daha yaxın olmasına, ümumxalq poeziyası olmasına çalışırdı.

Sabir, bütövlükdə şeirimizdə olduğu kimi, bədii dilimizdə də müəyyən mənada inqilab etmişdir. Birinci dəfə köhnə klassik şeir üslubunu rədd edən, ifadə yollarında sərbəstliyi üstün tutan, fikri, duyğunu vəznə, qafiyəyə deyil, vəzni, qafiyəni məzmunu tabe edən şair Sabir olmuşdur, desək yanlışdır. O, yeni mövzuları, yeni məsələləri, həyat və məişətin o vaxta qədər qələmə alınmamış həqiqi lövhələrini bədii ədəbiyyata gətirdiyi kimi, yeni ifadə, tərkib və sözləri də bədii dilə gətirmişdi. O, şeirin mövzu və məzmun dairəsini genişləndirdiyi kimi, şeir dilimizi bədii ifadə vasitələri ilə də zənginləşdirmişdir. Xalq dili və canlı danışiq heç bir şairdə Sabirdəki qədər güclü olmamışdır.

Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!(4.272)

Və ya:

Zilli-Sultan, bura say döydürüb aldıqlarını,
Söyüb aldıqlarını, soydurub aldıqlarını! (4.231)

“Bah, bu imiş!”, “Bura say!”, “Nə soxulmusan araya”, “Ay bərəkallah sənə!” və s. bu kimi ifadələr canlı dildə, danışiqda işlədilər, Sabirə qədər ədəbi dildə işlənməyən sözlərdir.

Sabir şeirinin söz ehtiyatı da çox zəngindir. Bu, bir tərəfdən şairin xalq dilini gözəl bilməsindən, digər tərəfdən klassik ədəbiyyatla yaxından tanışlığı, eyni zamanda ərəb-fars dillərini mükəmməl öyrənməsindən qaynaqlanır. Bu mənbələr müxtəlif olsa da, Sabir şeirində birləşir, uyuşur, müəyyən ahəng və sima alır.

Verdiyi dərsi uşağa yazdırır,
Hüccə demir, hər əməlin azdırır,
Gah oxudur, gah çıxarıb gəzdirir,
Bir demir övladi-müsəlmandı bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!
Bir də görürsən ki,olub heyvərə,
Əlli uşaq banladı birdən-birə,
Dərs demə, gülməli bir məsxərə... (4.218)

İnqilaba qədərki şeirimizdə Sabir qədər canlı dilə, xalq həyatına yaxın olan şair yoxdur. Şairin bir çox şeirləri məhz canlı dildən, xalq ifadələrindən yaranmışdır:

Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır! (4.237)
Söylə görüm, evlənim, evlənməyim? (4.39)
Köhnə müsəlmanam, a şirvanlılar!(4.226)
Qaç, oğlan, kaç, at basdı, millət gəlir! (4.283)
Daş qəlbli insanları neylərdin , ilahi! (4.145)
Ax, necə kef çəkməli əyyam idi! (4.188)
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, diləmçi! (4.264)
Harda müsəlman görürəm, qorxuram! (5.189)
Düşdü genə qəzetlər qiymətdən, ay can, ay can! (4.298)

Sabir dilinin əsl təbiəti budur.

Sabirin şeir dilimizə gətirdiyi başqa bir yenilik isə onun külli miqdarda təqlidi sözlər işlətməsi hesab olunur. Təqlidi sözlər əşya və hərəkətin adı deyil, bu hərəkətin təxmini əksidir. Təqlidi sözlər varlığı obrazlı, bədii şəkildə təsvir etməkdə əvəzsizdir. Bunlar Sabir şeirinə xalq dilindən, folklordan gəlmişdir.

Sabirə qədərki şeirimizdə təqlidi sözlər olduqca az, tək-tək hallarda işlənmişdir. Füzuli kimi bir sənətkarın dilində bu sözlərə rast gəlmirik. Sabir şeirində isə təbiətin müxtəlif səslərinə təqlid ilə yaranmış, qədimdən canlı dildə mövcud olub , şeirə, ədəbiyyata daxil ola bilməyən təqlidi sözlər çox geniş yer tutur.

Mırt-mırt oxumaqdan kişi,bir qan ki, pul olmaz
Mırtılda damədəm (4.45)
Nagah olur güllə fəşan partapart. (4.70)
Baş saçlı, ayaq çəkməli mırt-mırt danışanlar...
İnsan dözəməz bu şarpaşarpa.(4.221)
Gup-gup döyünüb daraldı bağrım.(4.182)

Sabirin dilində təqlidi sözlər və onlardan düzələn təqlidi feillər də çox geniş yer tutur.

Yatmayır, qır-qır edir qarğa kimi
Taqıldayır, allah da şahiddi, qulağım.
Səhnidə qaqqıldayıram indi mən.
Rəhm eylə nıqqıldayıram indi mən...

Yaxud: "xoruldat", "vaqqıldama", "fırıldama", "gupguplar", "urraylar" və s.

Söz sərrafı ümumxalq dilinin ifadələrini ayrı-ayrı zümrənin nitqində elə məharətlə işlədir ki, həmin dil vahidləri yeni məna alaraq jarqonlaşır və əvvəlki mənasına qarşı durur.

Belə idi adət əvvəl, bəyə yalvarardı kasıb,
Nücabaləri görəndə ayağa durardı kasıb,
İki qat olub , ədəblə bəyə baş vurardı kasıb,
Var idi vəfalı kasıb, var idi həyalı fəhlə.(4.106)

Göstərilən nümunədə baş vurmaq ifadəsinin danışiq dilində "nəzərdə tutulmuş yerə getmək", "suya baş vurmaq","dəyib qayıtmaq" kimi mənaları məlumdur. Şair "iki qat olub ədəblə bəyə baş vurardı kasıb" deməklə həmin ifadəni kasıbların dövlətliyə məcburən ehtiram göstərib təzim etməsi mənasında işlətməmişdir.

Bəzən satirik şairin leksikasında dil vahidləri ilkin mənadan təcrid olub , jarqon funksiyasında çıxış edir. Aşağıdakı misralarda yatmarıq, satmarıq kimi lüğəvi vahidlər fikrimizi əyaniləşdirir.

Cümlə cahan yatsa da biz yatmarıq,
Qeyrəti-milliyətimizi atmarıq.
Əhlimizi başqalara satmarıq.(4.244)

Xalq dilindəki qeyri-məqbul mənalı sözlər də şairin lüğətində üslubi məna daşıyır, jarqon kimi çıxış edir.

Qoymayın ay köhnələr, ay yaşdılar.
Heyvərələr hər yerə dırmaşdılar.(4.211)

Böyük satirik sənətkar olan Sabirin istedadlı şair qüdrəti imkan vermişdir ki,o, ayrı-ayrı nitq vahidlərini, həmçinin ən adi sözləri belə müxtəlif üslubi çalarlarda işlətməklə onları ölməz poetik əsərlərin ifadə tərzinə gətirmişdir. Ustad sənətkar "Azərbaycan ədəbiyyatında ən əvvəl yeni bir cığır açdı ki, ondan müqəddəm kimsə o gözəl şivədə yazmamışdı. Nöqsanlarımızı və eyiblərimizi şirin və hər kəsin anladığı bir dil ilə oxudub islahə çalışdı... Sabir əfəndi əsərlərində işlətdiyi ibarələr və yeni məzmunlar kimsəni təqlid deyil, məhz öz fikrinin nəticəsidir.(3-11) Bu üsulla da şair bir daha sübut etmişdir ki, bədii dil xalqın mənəvi sərvətidir. Bədii dil və onun müxtəlif üslubi məqamları insanların fikrini, hissiyatını, zövqünü tərbiyə edən çox güclü bir vasitədir.

Xülasə

M.Ə.Sabir Azərbaycan tarixinin kəskin mübarizələrlə dolu olan bir dövrlərdə yazıb-yaratmışdır. Bu illərdə cəmiyyət məmmədhasən əmilərdən, novruzəlilərdən, qurbanəlibəylərdən, fatma-tükəzbanların uğursuz taleyindən uzaqlaşmışdır. Sabir bütöv bir ictimai-siyasi sistemin daxili aləmini, gizli çirkinliklərini, açıq eybəcərliklərini bütün çılpəqlığı ilə göstərirdi. “Dövrün aynası” olan Sabirin dili geniş, hərtərəfli, lüğəti rəngarəng, əlvandır.

Sabir xalq şairidir. Onun dili xəlqidir. Sözdən istifadə üsulları bu fikri təsdiq edir. O, Azərbaycan xalqının milli keyfiyyətlərlə, dilinin daxili xüsusiyyətlərlə bağlı olan bir sənətkardır. Sabir xalq dilində yaşayan, lakin o vaxta qədər yazılı bədii ədəbiyyatdan kənarda qalmış bir sıra bədii ifadə imkanlarından bacarıqla, sənətkarlıqla istifadə etmiş, eyni zamanda bu dilin daxili qanunlarına əsaslanaraq yaratdığı bir sıra yeni ifadə vasitələrini xalqa təqdim etmişdir. Şeirlərindəki ayrı-ayrı söz və ifadələr, misralar, beytlər xalqın doğma malı olmuşdur.

Sabir, bütövlükdə şeirimizdə olduğu kimi, bədii dilimizdə də müəyyənənədə inqilab etmişdir. Birinci dəfə köhnə klassik şeir üslubunu rədd edən, ifadə yollarında sərbəstliyi üstün tutan, fikri, duyğunu vəznə, qafiyəyə deyil, vəznə, qafiyəni məzmuna tabe edən şair Sabir olmuşdur, desək yanlışdır. O, yeni mövzuları, yeni məsələləri, həyat və məişətin o vaxta qədər qələmə alınmamış həqiqi lövhələrini bədii ədəbiyyata gətirdiyi kimi, yeni ifadə, tərkib və sözləri də bədii dilə gətirmişdi. O, şeirin mövzu və məzmun dairəsini genişləndirdiyi kimi, şeir dilimizi bədii ifadə vasitələri ilə də zənginləşdirmişdir. Xalq dili və canlı danışq heç bir şairdə Sabirdəki qədər güclü olmamışdır.

Summary

MA Sabir wrote and created in a period full of fierce struggles in the history of Azerbaijan. During these years, the society was moving away from Mammadhasan's uncles, Novruzali, Qurbanalibays, and the unfortunate fate of Fatma-Tukezbans. Sabir showed the inner world of a whole socio-political system, its hidden ugliness, its obvious ugliness in all its nakedness. Being a "mirror of the time", Sabir's language is wide, comprehensive, and his vocabulary is colorful.

Sabir is a national poet. His language is the people. Methods of using the word confirm this idea. He is an artist connected with the national qualities of the Azerbaijani people, the internal features of the language.

Sabir skillfully and skilfully used a number of possibilities of artistic expression living in the vernacular, but until then outside the written fiction, and at the same time introduced to the people a number of new means of expression based on the internal laws of this language. Individual words and expressions, verses and verses in his poems became the native property of the people.

Sabir, as in our poetry as a whole, has revolutionized our literary language in a certain sense. He brought new expressions, compositions and words to fiction, just as he brought new themes, new issues, and previously unwritten real plates of life and everyday life into fiction. He expanded the scope of the theme and content of the poem, as well as enriched our poetic language with the means of artistic expression. The vernacular and lively speech have never been stronger in Sabir than in Sabir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. C.Xəndan.Sabir satiralarının sənətkarlıq xüsusiyyətləri.Bakı.1962.
2. R.Məhərrəmov.Sabirin dili. Maarif.1976.
3. M.Ə.Sabir Hophopnamə. Bakı 1980.
4. M.Ə.Sabir. Hophopnamə.Bakı.2004.
5. A.Bayramoğlu. Mirzə Ələkbər Sabir.Həyatı və əsərləri.Bakı 2003.
6. A.Axundov. Dil və üslub məsələləri.Bakı.1970.
7. M.İbrahimov. Azərbaycan dili.Bakı.1957.

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA YAŞLILARIN MAARİFLƏNDİRİLMƏSİNDƏ AXŞAM KURSLARININ ROLU

Nəsibova A.B.

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *axşam kursları, təhsil, pedaqoji kadrlar, xeyriyyə cəmiyyətləri*

Key words: *an evening courses, education, teaching staff, charities*

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda neft və qeyri-neft sənaye sahələrinin inkişafı xalq təhsilinin inkişafına da

təkan vermişdi. Bakı və onun ətraf rayonlarında bazar günü məktəblərinin, cümə məktəblərinin və axşam kurslarının fəaliyyətə başlaması əhalinin elm və savada yiyələnməsi sahəsində atılan mühüm addımlardan biri idi. İlk axşam kursları XIX əsrin 90-cı illərində fəaliyyətə başlasa da, onun əsas inkişafı XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir.

1906-cı ildə H.Zərdabi və N.Nərimanovun rəhbərliyi altında keçirilən Qafqaz müsəlman müəllimlərinin I Qurultayında müzakirə olunan təhsilin əsas problemlərindən biri də yaşlıların təhsilində axşam kurslarının vacibliyi məsələsi idi. Qurultayda çıxışlar zamanı qeyd olunmuşdur ki, şuranın ünvanına yaşlı müsəlman işçilər tərəfindən axşam kurslarının açılması barədə çoxlu müraciət ünvanlanmışdır. Bu məsələyə H.Zərdabi özünün “Açıq məktub” adlı məqaləsində [8] axşam kurslarının vacibliyinə toxunaraq, müəllimləri gündüz məktəblərindəki məhdud fəaliyyətli dərslərlə kifayətlənməməyə çağırırdı. N.Nərimanov da öz növbəsində müsəlman müəllimlərin I qurultayında müsəlman əhalinin maarifləndirilməsində axşam kurslarının çox önəmli olduğunu vurğulamışdı.

Yaşlıların təhsili sahəsində yeni təhsil ocaqlarının açılmasına daim dəstək olan “Nicat” xeyriyyə cəmiyyəti bu dəfə də axşam kurslarının açılmasını və onun gələcək fəaliyyətini öz üzərinə götürmüşdü. Bundan sonra axşam kurslarının fəaliyyətində canlanma baş vermişdi.

Yaşlıların təhsilinə böyük əhəmiyyət verən “Nicat” cəmiyyəti 1908-ci ilin dekabrında II Aleksandr peşə-texniki məktəbinin binasında axşam kursları üçün yer ayırdı. “Nicat” cəmiyyətinin axşam kurslarının təhsil proqramına Azərbaycan dili, rus dili və hesab daxil idi. Kursların ilk rəhbəri M.S.Axundov, daha sonralar A.Şıxlinski, Ə.Terequlov, A.Minasazov, M.Hacıbababəyov olmuşlar. 1914-cü ildən kurslara ümumi rəhbərliyi onun üzvlərindən olan F.Ağayev, A.Talıbzadə (Şaiq), A.Sübhəverdixanov və digər tanınmış mədəniyyət xadimləri, pedaqoq və ədiblər etmişdilər.

Cəmiyyətin axşam kurslarında dərs demək üçün Bakının ən tanınmış şəhər rus-tatar məktəblərinin müəllimləri, Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasının məzunları cəlb olunmuşdular. Kursda Azərbaycan dilini birinci qrupda ana dilində tərtib olunmuş ilk coğrafiya dərslisinin müəllifi - Qafur Rəşad Mirzəzadə, ikinci qrupda

Azərbaycan dili dərslərlərinin müəllifi - M.S.Axundov, üçüncü qrupda isə təcrübəli pedaqoq - Səməd bəy Acalov tədris edirdilər. Rus dili fənninin tədrisi isə Əli Terequlov, Vəli İsmayılov, Rəsul bəy Tahirov, hesab - Bababəy Əfəndiyev, Hüseyn Zeynalov və Alay Şıxlinskiyə həvalə olunmuşdu [9].

Axşam kurslarında dərslərdən başqa oranın dinləyicilər üçün müxtəlif mövzulara həsr olunmuş mühazirələr də oxunurdu. Burada tanınmış pedaqoqlar A.K.Qorçubaşov və A.İsrafilbəyov, gigiyenadan Bahadur bəy Qayıbov, fizikadan S.Acalov, astronomiyadan M.S.Axundov mühazirələr oxumuşdular. Bundan başqa axşam kurslarında təhsil alanlar Haşım bəy Vəzirovun “İnsanın tərbiyəsi və inkişafı”, Nəriman Nərimanovun “Mikroblar və keçici xəstəliklər” [9] kimi aktual mövzulara həsr olunmuş mühazirələrini də dinləmişdilər.

“Nicat” cəmiyyətinin 1908-ci ilin dekabrında təsis etdiyi axşam kurslarının fəaliyyəti vəsait azlığına görə 4 aydan sonra dayandırıldı. Xeyriyyə təməllərinin keçirilməsi və mətbuat vasitəsilə əhaliyə imkanları daxilində axşam kurslarına köməklik göstərmələri barədə müraciət olunmasına baxmayaraq, kursların fəaliyyətini davam etdirməsi mümkün olmadı. Lakin 1909-1910-cu tədris ilində Şəhər Duması və Şəhər Qubernatorunun dəstəyi ilə kurslar öz fəaliyyətini yenidən bərpa etdilər. Kursun dinləyiciləri üçün mühazirələr müxtəlif elm sahələri - fizika, astronomiya, gigiyena, mikrobiologiya və s. üzrə oxunurdu. Kurslarda dərslərin gedişatı bəzən “Nicat” cəmiyyətinin rəhbərliyi tərəfindən yoxlanılırdı. Əsas nəzarəti isə Sultan Məcid Qənizadənin simasında Bakı quberniyasının məktəb müdiriyyəti həyata keçirirdi.

Cəmiyyətin axşam kurslarına əhali arasında olduqca böyük maraq vardı. Məlumatla görə 1909-cu ildə axşam kurslarında 280-ə yaxın adam oxuyurdu. 1910-1911-ci illərdə isə bu kurslarda 240 dinləyicinin olduğu və burada həftədə 6 saat rus dili, 3 saat Azərbaycan dili və 3 saat hesab dərsi keçirildiyi qeyd edilmişdi. Dinləyicilər əsasən əhəlinin günəməzd fəhlələr, sənətkarlar və tacirlər olan təbəqəsindən ibarət idi [7, s. 92].

1909-cu ilin yayında bir qrup müsəlman şəhər idarəçiliyinə məktubla müraciət edərək Bakı şəhərinin yaşlı, gündüzlər ağır işlə məşğul olan müsəlman əhalisinin işlərini yüngülləşdirəcək, daha

məhsuldar və yüksək gəlirli edəcək, ən əsası isə onları mənəvi cəhətdən yüksəldəcək məktəb savadına böyük ehtiyac duyduqlarını bildirirdilər. Bu səbəbdən də şəhər idarəsindən idarəçiliyin hesabına onlar üçün “Nicat” müsəlman cəmiyyəti tərəfindən açılmış kurslar tipində axşam savad kurslarının açılmasını xahiş etmişdilər. Cəmiyyətin kursları onların məvəcibləri ilə müqayisədə yüksək ödənişli olduğu üçün bir çoxlarının orada təhsil almaq imkanlarının olmadığını vurğulamışdılar.

“Nicat” cəmiyyətinin Bakıda “Şamaxinka” deyilən ərazidə yerləşən 6 sinifli şəhər məktəbinin binasında da axşam kursları təşkil olunmuşdu. Kurslar 3 qrupa bölünürdü: savadsızlar (34 nəfər), az savadlılar (34 nəfər) və savadlılar (24 nəfər). Bütün qruplar üzrə dərslər digər axşam kurslarında olduğu kimi saat 19:00-da başlayıb 21:00-da bitirdi [6, v. 4-6].

“Nicat” xeyriyyə cəmiyyətinin axşam kurslarının fəaliyyətini 1913-1914-cü tədris ilinə kimi izləmək mümkün olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində axşam kursları artıq yalnız Bakıda deyil, quberniyanın digər şəhər və rayonlarında da fəaliyyətə başlamışdı.

Yaşlılara təhsil verən axşam kurslarından biri də Salyanda açılmışdı. 5 mart 1909-cu ildə Salyan ali təhsil dairəsinin müfəttişliyinin rəhbərləri və bir sıra müəllimlərin iştirakı ilə iclas keçirilmişdi. İclasda müzakirə olunan birinci məsələ axşam kursları ilə bağlı idi. Müzakirələr nəticəsində qərara alınmışdı ki, “Xalq üçün axşam kurslarının böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq ən qısa müddətdə bu kursların açılmasına başlanılsın” [5, v.51-52].

19 sentyabr 1912-ci il tarixində Nuxa şəhəri 1 nömrəli ibtidai məktəbin müdiri Yusif Rəhimov Qafqaz təhsil idarəsinin rəhbərliyinə məktub ünvanlayaraq rəhbərlik etdiyi məktəbin nəzdində Xalq Təhsili Nazirliyinin proqramına əsasən yaşlılar üçün axşam kurslarının açılmasına icazə istəmişdi [2, v.1-2]. Kursda dərslərin bir sinifli ibtidai sinif proqramına uyğun aparılması nəzərdə tutulmuşdu. sonralar burada kurs açılsa da onun fəaliyyəti çox uzun çəkməmiş, elə həmin il noyabrın 23-də kurs bağlanmışdı.

XX əsrin əvvəllərində Qara Şəhərdə Nobel qardaşları şirkətinin məktəblərinin nəzdində də axşam kursları mövcud idi. Bu kurslar 17 oktyabr 1916-cı ildən fəaliyyətə başlamışdılar. Burada dərslər həftə

İçə axşam saat 18:00-dan 20:00-a kimi davam edirdi. Kursda rus dili (yazılı və şifahi) və hesab fənləri tədris olunurdu [3, v.4].

Bundan başqa 1917-ci ilin yanvarında Xalq Maarifi Nazirliyi proqramına əsasən Balaxanıda Bekkendorf №17 sahəsində 2 sinifli axşam kursları açıldı. Burada T.F.Jdanoviç, Y.A.Qriqoryevna, M.İ.Zotova, E.E.Umbliya, V.T.Xlistov kimi pedaqoqlar dərs deyirdilər. Kurslar Balxanıda Bekkendorf məktəbinin nəzdində fəaliyyət göstərirdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə xalq maarifi, xalq təhsili və savadsızlığın aradan qaldırılması məqsədilə yaşlı əhəlinin maarifləndirilməsi problemi əsas prioritet məsələlərdən biri idi. Hökumət yaşlı əhəlinin savadlandırılmasını və bu məqsədlə təhsil ocaqlarının açılmasını təhsil sisteminin tərkib hissəsi hesab edirdi. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün ölkədə ibtidai, ümumi orta, peşə və texniki təhsil verən ana dilli məktəblərin, peşəkar müəllim kadrlarının hazırlanması, kütləvi şəkildə savadsızlığı ləğv edən kursların, kitabxana-qiraətxanaların, xalq evlərinin və müxtəlif təhsil müəssisələrinin təşkil edilməsi haqqında müxtəlif qərar və sərəncamlar qəbul edilmişdi.

1919-cu il 15 sentyabr tarixində türk müəllimlərinin birliyi “İttihad” gimnaziyasının nəzdində yaşlılar üçün türk, fars və rus dillərinin öyrədilməsi məqsədilə kurslar açdı. Tezliklə bu tip kurslar Gəncə, Şuşa, Nuxa, Zaqatala və Qazaxda da fəaliyyətə başladı.

1919-cu il sentyabrın 27-də qəbul olunmuş qərarla göstərilirdi ki, Xalq Maarif Komissarlığının sərəncamında olan 20 milyon manatlıq fondan yaşlı əhəli arasında axşam kurslarında türk dili öyrədən kurslara 351 min manat vəsait ayrılmışdır. Elə həmin il noyabr ayının 1-də Mixaylovski ali ibtidai məktəbinin nəzdində yaşlılar üçün axşam kursları fəaliyyətə başladı. Burada savadsızlara ibtidai təhsil verilir, dinləyicilərin istəyindən asılı olaraq fransız, alman dillərini öyrədilirdi. Bundan başqa burada müəllimlər institutuna, seminariyasına, texniki və hərbi məktəblərə, dənizçilik sinfinə və s. hazırlayan siniflər də fəaliyyət göstərirdilər.

Cümhuriyyət illərində hakimiyyət orqanlarının axşam kurslarının təsis edilməsində əsas məqsədi sözsüz ki, ilk növbədə yerli, savadsız əhəlinin maarifləndirilməsi idi. Bu məqsədlə də 15 mart

1920-ci ildə VII ibtidai məktəbin nəzdində Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən sırf müsəlmanlar üçün axşam kursları açıldı. Buraya kişilərlə bərabər, qadınlar da cəlb olunurdu [4, s. 90].

1 aprel 1920-ci ildə dil öyrənmək istəyən azərbaycanlı qadınlar üçün daha bir axşam kursları açıldı. Kurslara müəllim qismində Türkiyədən gəlmiş və pulsuz dərs verməyə razı olan müəllimlər dəvət olunmuşdu. Dərslər II türk qadın məktəbinin binasında keçirilirdi. Bu məktəbdə və I şəhər məktəbində müəllimləri yalnız müsəlman qadınlardan ibarət olan əl işi və savad kursları da fəaliyyət göstərirdi. Kurslarda gigiyena üzrə Əminə xanım Batırşına dərs deyirdi [4, s.89].

Beləliklə, yaşlıların təhsilinə xidmət göstərən axşam kurslar fəaliyyət göstərdiyi müddətdə bir çox maddi və mənəvi çətinliklərlə rastlaşmışdılar. Bu çətinliklər sırasında vəsait, dərslik və müəllim çatışmamazlığı da dururdu. Lakin bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, kurs rəhbərliyi və müəllimləri bu problemlərin aradan qaldırılmasına böyük səy göstərmişdilər.

Xülasə

Məqalə XX əsrin əvvəllərində yaşlıların təhsilində mühüm rol oynamış axşam kurslarının fəaliyyətinə həsr edilmişdir. Həmçinin, kurslarda tədris prosesinin gedişi, professor-müəllim heyətinin fəaliyyəti, kursların iş rejimi, dərsdənkənar işlər, kursantların dərslik və dərs vəsaitləri ilə təmin edilməsi, onların asudə vaxtlarının düzgün təşkili kimi mövzular da əhatə edilmişdir. Bildirilib ki, bu kursların xüsusi məzunları gələcəkdə müxtəlif texniki peşə məktəblərində təhsil almaq imkanı əldə etmişdilər.

Summary

The article is dedicated to the activities of evening courses, which played an important role in the education of adults in the early twentieth century. The courses also covered the course of the teaching process, the activities of the teaching staff, the work schedule of the courses, extracurricular activities, providing students with textbooks and teaching aids, the proper organization of their leisure time. It was noted that special graduates of these courses had the opportunity to study in various vocational schools in the future.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Göyüşov, Z.B. Azərbaycan maarifçilərinin etik görüşləri / Z.B.Göyüşov. – Bakı: AzSSSR EA, -1960. -211 s.
2. Qafqaz təhsil dairəsinin qəyyumuna hesabat (19 sentyabr 1912-ci il) // Azərbaycan
Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi, Fond № 311, siyahı №1, iş №90, vərəq 1-2.
3. Qara Şəhər Nobel qardaşları məktəbinin müdiri M.Vitsinskyanın hesabatı (13 yanvar 1917-ci il) // Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi, Fond № 309, siyahı №1, iş №1220 , vərəq 4-9.
4. Məmmədzadə, B.M. Milli Azərbaycan hərəkəti / B.M.Məmmədzadə. - Bakı: Nicat, - 1992. -246 s.
5. “Nicat” cəmiyyətinin axşam kurslarının hesabatı (1909-1910 və 1910-1911-ci tədris illəri üzrə) // Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi, Fond № 389, siyahı №6, iş №563, vərəq 1-7.
6. Salyan ali tədris dairəsinin iclasının protokolundan çıxarış (5 mart 1909-cu il) // Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi, Fond № 309, siyahı №1, iş №1250 , vərəq 51-52.
7. Süleymanova, S. Y. Azərbaycanda ictimai-siyasi hərəkət (XIX yüzilliyin sonu – XX yüzilliyin əvvəlləri) / S.Y.Süleymanova. - Bakı, - 1999. -422 s.
8. Zərdabi H.S. Açıq məktub // Bakı: Nəyat –1906. 4 aprel – s. 2-8.
9. Терехлова, О. О культурно-просветительской деятельности среди мусульман // - Баку: Каспий. – 1917, №21.

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA LEKSİK DİALEKTİZMLƏR (ŞAMAXI ŞİVƏLƏRİNİN MATERIALARI ƏSASINDA)

Şükürova S.F.

*Müəllim
ADPU Şamaxı*

Açar sözlər: *xalq danışığı dili, leksik dialektizm, satira, lüğət tərkibi, şivə*

Key words: *vernacular, lexical dialectics, satire, vocabulary, dialect*

Azərbaycan satirik ədəbiyyatında görkəmli yeri olan M.Ə.Sabirin satıraları lüğət tərkibinin zənginliyi ilə seçilir. Aydın, başa düşülən, xalq dilinə yaxın leksik vahidlərin işlədilməsi Sabir dili üçün xarakterikdir.

M.Ə.Sabirin şeir dilində dialektizmlər geniş yer tutur. Burada şairin mənsub olduğu, yaşadığı Şamaxı şivələrinə aid dialektizmlərlə yanaşı digər dialekt və şivələrə xas olan dialektizmlər də var. Tipi öz dilində, öz ləhcəsində danışdıran şair Şamaxı şivələrinə aid təkcə leksik dialektizmlərdən deyil, fonetik və qrammatik xüsusiyyətlərdən istifadə etmişdir. Leksik dialektizmlərin bir qismi müasir dilimiz üçün arxaikləşmiş, lakin izləri dialekt və şivələrdə qorunub saxlanmışdır.

M.Ə.Sabirin satıralarında məişətlə bağlı sözlər üstünlük təşkil edir. Belə sözlərdən biri də Şamaxı şivələrinin lüğət tərkibi üçün xarakterik olan “ərsin” sözüdür.

Dəyməz o bir pashı dəmir ərsinə -

Min də desə dürci-zərəfşandı bu! (8, 218)

Ərsin dəmirdən düzəldilmiş məişət əşyasıdır, xəmir kəsmək üçün istifadə edilir. Bu söz Şamaxı şivələri ilə yanaşı Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrində də eyni mənada, fərqli fonetik variantlarda işlədilir (1, 165). Türk dilinin şivələrində ərsin sözünün “ıskıran”, “ısrın” şəklində işlədilməsinə rast gəlinir. Sözü arxaik “ısırmak” feilindən yarandığı məlumdur. “Isırmak” feili dilimizdə arxaikləşsə də, müasir türk dilində indi də işlədilməkdədir. Eyni mənada Zaqatala-Qax şivəsində “astamur” (1, 27), “əsdəmi” (1, 165) sözləri müşahidə edilir. “Isırmak” feilindən yaranan “ısrın” (qazıyan, kəsən, sıyıran) sözü sonralar dəyişikliyə uğrayaraq “əsrin”, “astamur”, “əsdəmi” şəkillərinə düşmüş və dilimizdə işlənmişdir.

Şamaxı şivələrinə aid “tərəy” (şirniyyat növü, halva) sözünə M.Ə.Sabirin satıralarında da təsadüf edilir. Tərəy nişasta, yağ, şəkər və ədviyyatlardan hazırlanan halva növüdür.

Badımcın dolması, ballı tərək, yağlı qovurmanı

Görən tək üç gözüüm, bəlinə zövqüm, sürətim artır (8, 190)

Şamaxı “boyundan asılmaq üçün yazılmış dua” mənasında işlənən “heykal” sözü Sabir satıralarının dilində də eyni mənada işlənir:

Sağdan sola, soldan sağa sal boynuna heykəl,

Qoy cinni məəttəl (8, 40).

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində “heykal” sözünün müxtəlif mənalara qeyd olunmuşdur: “camışın döşündə sarıya çalan xal”, “paxlavavari iri muncuq”, “dua” (1, 198). Şamaxı şivələrində bu mənalardan sonuncusu işlənir. *Balaceyçün heykal yazdırmışam, assun boğazınan.*

Sabirin satiralarında rast gəldiyimiz dialektizmlərdən biri də “poranlıq” sözüdür.

Atasız tipləri basdı poranlıq, bizə nə?!

Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!(8, 151)

Şamaxı şivələrində “poran” sifəti “pis (əhval)” mənasında ayrılıqda işlədilir. Həmçinin şivənin lüğət tərkibində bu sifətdən yaranmış “poranımağ (pisləşmək)” feili də işlənməkdədir. *Hava yaman poranıyib, yağmasa, yaxşıdı.*

M.Ə.Sabirin satiralarında işlənən maraqlı sözlərdən biri də “uruğ” sözüdür. Sabirin şeirlərində “uruğ” sözü “dəstə” mənasındadır:

Yad olsun o günlər ki, muradımca gəzərdim

Sazəndə Oruğnan (8, 47).

R.Məhərrəmov “qohum, əqrəbə; ailə, dəstə” mənasında olan uruğ sözünün M.Ə.Sabirin müxtəlif illərdə çap olunmuş şeir kitablarında yalnızlıqla “oruğ” şəklində işləndiyini qeyd edir: “Bu söz “Hophopnamə”nin 1948-ci il nəşrində oruğ, son 1962-ci ildə nəşrində Oruğ şəklində verilmişdir. Əlbəttə, bu sözün ismə xas kimi böyük hərflə yazılması doğru deyildir. 1948-ci il nəşrində yazılışı (oruğ) da səhvdir, çünki həmin söz istər qədim türk dillərində, istərsə də müasir dildə oruğ deyil, uruğ şəklində işlənir” (6, 83).

Uruğ arxaik sözdür, Şamaxı şivələrində nəsil, soykök mənalarda həm təklikdə, həm də uruğ-turuğ, uruğbaturuğ mürəkkəb sözlərinin tərkibində işlənir. *Uruğunda olan oyniyər, qazanında olan qeyniyər. Uruğbaturuğumuzda belə şey görünmib.*

M.Kaşğari “Divan”da uruğ sözü ilə bağlı qeyd edir: “uruğ - dənə. Toxuma da “uruğ” deyilir. “Uruğ əkti=toxum əkdi”. Buna bənzədilərək qohumlara da “uruğ-turuğ” deyilir” kimi izah edir (4, 133).

Uruğ sözünün etimologiyası ilə bağlı dilçilikdə müxtəlif fikirlər mövcuddur. B.Əhmədov bu sözü “ulu” sözü ilə əlaqələndirir: “Qədim uluq>ulu sözü daha öncə oruq/uruq (r~l ilə uluq-ulu) iki söz olmuş,

ur//or “yüksək, böyük”, uq isə nəsil mənalıdır. İndiki uruq-turuq sözləri də (ur+uq, tur+uq) həmin köklə birləşir” (3, 14).

Uruğ sözünün qədim türk dilində olan “ürəmək-artmaq, törəmək” feilindən yarandığını ehtimal etmək olar.

Muğan qrupu şivələrində uruğ/urğu/ruğ şəklində iki: “qarşı, qabaq”; “tayfa, nəsil, əqrəbə” mənalarını ifadə edir (2, 195). Düzəltmə söz kimi “uruğlu – qohum-əqrəbəli, əsil-nəcəbətlili” formasında digər dialektlərdə işlənir (10, 104). Şamaxı şivələrində son, axır mənasında “uru” sözü də işlənir.

Şamaxı şivələrində “kəkəlmək, özünə gəlmək” mənalarında işlənən “səmriməy” feili arxaik sözdür. *Uşağı tez-tez çimdirdsən, suda səmriyir.*

Bu sözə Sabirin satiralarının dilində eyni mənada rast gəlinir:

Xəstəmiz Əbdülhəmid artıq sağaldı, səmridi,

Şimdiki halilə məmnuniyyət izhar edləyir (8, 312).

M.Kaşğarının “Divan”ında “kəkəlmək” mənasındadır: “atlar kamuğ səmrişdi=atlar hamısı kəkəldi. Başqası da belədir – səmrişür – səmrişmək” (5, 221). Bu arxaik feil digər dialekt və şivələrdə, Salyan və Lənkəran şivələrində “səmri - kək”, “səmriməg – kəkəlmək, yaxşılaşmaq” mənalarında işlənir (1, 427).

“Cecim” sözü Şamaxı şivələrində “tut çırpılan zaman ağacın altına sərilən parça” mənasını bildirir. M.Ə.Sabirin şeirlərində:

Min neməti-əlvən düzülüb qənşərimizdə (8, 192).

Bir köhnə libas olmasa, cecim də geyərsən (8, 192).

“Cecim” sözünə eyni mənada Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində rast gəlmək olur. Bakı dialektində isə bu söz “evdə döşənəcək kimi istifadə olunan yundan toxunmuş parça” mənasını ifadə edir (10, 15).

M.Ə.Sabir xalq danışq dilinin zəngin qatlarından istifadə etmiş, leksik dialektizmləri obrazların nitqində məharətlə işlətməşdir. Satiraların dilində istifadə etdiyi dialekt və şivə sözləri daha çox yaşadığı dövrün həyat tərzini, məişətini əks etdirir.

Xülasə

Azərbaycan satirik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan M.Ə.Sabirin satiralarının leksikası aydın, başa düşülən, xalq dilinə yaxın olması ilə seçilir. Satiraların dilində şairin mənsub olduğu, yaşadığı Şamaxı şivələrinə aid dialektizmlər üstünlük təşkil edir. Leksik dialektizmlərin bir qismi müasir dilimiz üçün arxaikləşmiş, lakin izləri dialekt və şivələrdə qorunub saxlanmışdır.

Xalq danışığı dilinin zəngin qatlarından istifadə edən şair leksik dialektizmləri obrazların nitqində məharətlə işlətməmişdir. M.Ə.Sabirin satiralarında məişətlə bağlı dialektizmlər üstünlük təşkil edir. Bu dialekt və şivə sözləri daha çox şairin yaşadığı dövrün həyat tərzini, məişətini əks etdirir.

Summary

The vocabulary of M.A.Sabir, a prominent representative of Azerbaijani satirical literature, is distinguished by its clear, understandable, close to the vernacular. The language of satires is dominated by dialectisms of the Shamakhi dialects to which the poet belongs and lives. Some lexical dialectisms have become archaic for our modern language, but traces have been preserved in dialects.

Using the rich layers of the vernacular, the poet skillfully used lexical dialectisms in the speech of images. In M.A.Sabir's satires words about life prevail. These accents and dialects mostly reflect the way of life of the poet's time.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 568 səh.
2. Azərbaycan dilinin Muğan qrupu dialekt və şivələri, Az. SSR EA nəşr, Bakı-1955, 262 səh.
3. Əhmədov B. Azərbaycan dili söz yaradıcılığında sadələşmə meyli. Şivə materialları əsasında, Bakı, API, 1990
4. Kaşğari M.“Divanü lüğat-it-türk”. Dörd cildə. I cild, Bakı, “Ozan”, 2006, 512 səh.
5. Kaşğari M.“Divanü lüğat-it-türk”. Dörd cildə. II cild, Bakı, “Ozan”, 2006, 400 səh.

6. Məhərrəmov R. M.Ə.Sabirin söz dünyası. Bakı, “Nurlan”, 2006, 324 səh.
7. Nəbiyev B. Şamaxı torpağının yetirdiyi böyük Azərbaycan şairləri. Bakı, “Ozan”, 2012, 288 səh.
8. Sabir M.Ə. Hophopnamə. İki cild. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 480 səh.
9. Tanrıverdi Ə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, II nəşr – 464 səh.
10. Vəliyeva G. Şərqi Abşeron şivələrinin leksikası, Bakı, 2001, 167 səh.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞINDA QADINA MÜNASİBƏT MƏSƏLƏSİ

Rzayeva Q.Z.

*Baş müəllim
ADPU Ağcabədi*

Açar sözlər: *Sabir, Azərbaycan ədəbiyyatı, ictimai mühit, qadın hüquqsuzluğu, qadın zorakılığı, ailə-məişət məsələləri, satira, satirik tip, inqilabi satira*

Key words: *Sabir, Azerbaijani literature, social environment, women's rights, women's violence, family issues, satire, satirical type, revolutionary satire*

*Qadın gülərsə şu ıssız mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək.*

(Hüseyn Cavid)

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından olan Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan xalqının böyük şairi olmaqla, həm də ictimai fikir sahəsində layiqli söz sahibidir. O, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin nümayəndələrindən biri kimi nəinki Azərbaycanda, həmçinin Şərqi bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa güclü təsir göstərmiş, özünəməxsus deyim tərz, bədi qayə və obrazı mənalandırma baxımından sayılıb-seçilən qələb sahibi kimi ədəbi şöhrət qazanmışdır.

Hələ Mirzə Ələkbər Sabirin anadan olmasının 150 illik yubileyinin keçirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 01 iyun 2010-cu il tarixli sərəncamında deyilirdi: “Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi şöhrət tapmışdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalı ətrafında formalaşmış ədəbi cərəyanın aparıcı simalarından olan mütəfəkkir şairin yüksək istedadla yaratdığı əsərlərin başlıca mövzusunun mənəvi saflığa, mədəni yüksəlişə və maariflənməyə çağırış təşkil etmişdir”.

Sabirin ədəbiyyat sahəsinə gəlişi elə təsadüfi olmamış, onun parlaq istedadı xalqımızın uzun illər boyu malik olduğu ədəbi-bədii və mənəvi irsin sağlam təməlləri üzərində yüksəlmişdir. Milli müəyyənlik, vətənə məhəbbət, xalqa sədaqət, mental dəyərlərə hörmət və rəğbət hissi ilə mayalanmış Sabir poeziyasında ədəbi ənənələrin izlərini görmək mümkün deyil.

XIX əsrin son rübündə yaradıcılığa başlayan Sabir, öz poetik qənaətini XX əsrin əvvəllərində dəqiqləşdirə bildi. Həmin dövrdə cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər elmə, mədəniyyətə və ədəbiyyata da təsirsiz ötüşmədi. 1905-ci ilin I Rus İnqilabı rus xalqını oyatdığı kimi, Zaqafqaziya xalqlarını, o cümlədən Azərbaycan xalqının da milli oyanışına təkan verdi. Tənqidi-realis düşüncənin mətbu orqanı olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri və məcmuənin xalq mənafeyinin müdafiəçisinə çevrilməsi inqilabi ruhlu sənətkarların yaradıcılığında dönüş yaratdı.

M.F.Axundzadə realizmindən bəhrələnən demokratik ədəbiyyat cəbhəsi dövrün gözüaçıq, maarifpərvər ziyalılarını, şair və yazıçılarını öz cəbhəsində toplaya bildi. Belə maarifpərvər sənətkarların içərisində heç şübhəsiz, Mirzə Ələkbər Sabir də vardı. İnqilabdan əvvəl yaradıcılığa başlayan M.Ə.Sabir, dövrdə baş verən hadisələrə fəal şair-vətəndaş müdaxiləsindən sonra bir sənətkar kimi tanındı. Onun 1906-1911-ci illər ərzində yazdığı əsərlər bütöv bir sənətkar ömrü, sənətkar amalı haqqında danışmağa imkan yaratdı. Lirik-aşıqanə qəzəllər müəllifi kimi tanınan Mirzə Ələkbəri, inqilabi satiranın banisi kimi şöhrətləndirən məhz həmin illərdə yazmış

olduğu sanballı əsərlər oldu. Sənətkar ayıqlığı, vətəndaş ləyaqəti, xalqa canıyananlıq hissi şairin mövcud problemləri vaxtında görməsinə və gördüklərini yazmasına səbəb oldu. “Çarizmin və istismarçı quruluşun ifşası, dini mövhumat və cəhalətin, fanatizm və fatalizmin, qadın əsarətinin tənqidi, gənc nəslin təlim və tərbiyəsi, ana dili, milli mətbuat və realist ədəbiyyat uğrunda mübarizə, ictimai-mədəni tərəqqi problemləri də şairin yaradıcılığından qırmızı bir xətlə gəlib keçir”. (1, 7)

Müasiri olduğu dövrün tələblərini duyan Sabir, şeirlərinin mövzusunı real həyatdan alır, zamanın səsinə çevrilən əsərlər yaratmağa çalışırdı. O, şairlik vəzifəsinin məsuliyyətini yaxşı dərk edir və elə buna görə də yazırdı:

Şairəm, çünki vəzifəm budur, əsar yazım,
Gördüyüm nikü-bədi eyləyim izahar yazım.
Günü parlaq, günüzü ağ, gecəni tar yazım,
Pisi pis, ayrını əyri, düzü həmvar yazım (2, 36).

Həyatın elə bir sahəsi və dövrün elə bir aktual məsələsi yoxdur ki, Sabir qələmindən yan keçsin. Zəhmətkeşlərin ağır güzəranı, fəhlə və kəndlilərin amansızcasına istismarı, mədəni gerilik, dini fanatizm, avamlıq, cəhalət, qadın hüquqsuzluğu və s. məsələlər daim böyük şairi düşündürmüş, ədəbi mübarizəsinin leytmotivinə çevrilmişdir.

Sabirin yaşadığı dövrdə cəmiyyətin inkişafına əngəl olan məsələlərdən biri qadın məsələsi, cəmiyyətin qadına baxış müstəvisi idi. Mütəfəkkir şairimiz Hüseyn Cavidin təbirincə desək, əgər sürüklənən cəmiyyət qadınla yüksələcəksə, onda qadını yerdən-yerə vuran cəmiyyətə qarşı mübarizə aparmaq hər bir bəşər övladının şərəfli işinə çevrilməlidir. Çünki qadın anadır, həm də bəşər övladının anasıdır. Qadın tərbiyəçidir. Cəmiyyətin yüksəlişi qadının dünyaya gətirdiyi övladın tərbiyəsindən, dünyagörüşü və təhsilindən asılıdırsa, onda niyə bu qədər dəyərli bir varlığın əzilməsinə, alçaldılmasına, bir kölə kimi alınıb-satılmasına cəmiyyət göz yummalıdır? Bu kimi düşüncələr yüksək təfəkkür sahiblərini daim narahat etmişdir.

Biz qadın hüquqsuzluğuna qarşı mübarizənin rüşeymlərinə, hələ XIX əsr ədəbiyyatımızın maarifpərvər sənətkarlarının yaradıcılığında rast gəlmişdik. Səadət xanımın (“Rəşid bəy və Səadət xanım”) adət-ənənəyə qarşı çıxaraq sevdiyi gəncə qoşulub qaçması XIX əsr

Azərbaycan mühitində görünməmiş bir hadisə idi. Qadının kölə kimi alınıb-satıldığı Şərq aləmində belə bir sənət əsərinin araya-ərsəyə gəlməsi mütərəqqi hadisə olmaqla yanaşı, özündən sonra gələn sənətkarlara sanki ilham mənbəyi və ideya qaynağı oldu.

Mirzə Ələkbər Sabir də XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri üçün Azərbaycan cəmiyyətinin ağırlı yeri olan qadın əsarətinə qarşı mübarizə aparmış, qadının cəmiyyət üzvü kimi sayılması, ictimai həyata faydalı olmasının tərəfdarı olmuşdur. Sabir Azərbaycan qadınının ağır həyat şəraitini görür, onun halına acıyırdı. Qızların elm, təhsil əldə etməsinin faydasını anlayan şair, övladının təhsil alıb maariflənməsinə qarşı çıxan ataları haqlı olaraq rüsvay edir, onların qadın haqqındakı təsəvvürlərini lağa qoyurdu. Qızların məktəbə getməsinə biabırçılıq, İslama “sitəm” sayanların dilindən söylənən “Ey fələk, zülmün əyandır” bəhri-təvilində Azərbaycan qadınının miskin həyatını şərtləndirən amillər, bədbəxt gələcəyinə zəmin hazırlayan ruhanilər və bunu gerçəkləşdirən mühit böyük satirikin tənqid hədəfinə, öldürücü gülüşünün obyektinə çevrilir.

Sabir satirasının təsdiq pafosunda cəmiyyətin maariflənməsinə qarşı çıxan qüvvələrlə müqayisədə maarifçilik uğrunda dönməz mübarizə yoluna qədəm qoyanların artan gücü, həyatın bütün sferalarına təsiri, həyatı, yaşayış tərzini, həyata, yaşayışa baxış sistemini dəyişdirmək imkanları əks olunur. Burada maarifçilik hərəkətinin milli həyata getdikcə daha artıq nüfuz etməsi bədii təhlil predmeti olur.

“Ey fələk, zülmün əyandır...” bəhri-təvilində “məktəbi-nisvan”ın cəmiyyət həyatına nüfuzunun satirik tipin monoloqunda əks olunan məzmunu məktəbin ictimai şüurdakı obrazının dəyişməkdə olduğunu sübut edir. Hiss olunur ki, milli mühitdə nəinki yeni tipli məktəblərin, hətta “məktəbi-nisvan”ların açılmasına rəğbət bəsləyənlərin, bu işə təkan verənlərin sayı gündən-günə artmaqdadır. Mütərəqqi fikir daşıyıcılarının məktəb hərəkətini irəli aparmasının, məktəb şəbəkəsini hər gün daha artıq genişləndirmək məramlarının qarşısını almaq mümkünsüzdür; zamanın ictimai-mədəni hərəkəti mühafizəkar qüvvələrin müqavimətini qırmaqdadır: “... Gərək aləmi-islamda, hər ölkədə, hər şəhərdə, dinarü-dirhəmlər saçılıb, məktəbi-nisvan açılıb, qız balalar məktəbə hazır olalar, elmdə mahir olalar, fəzldə bahir olalar, başdan-ayağə geyələr don, gedələr məktəbə on-on,

duklar şiveyi-bidət, oxuyub nəhlə hikmət, alalar dərsi-təbabət, bilələr cümlə kitabət, edələr yazmağa adət, itə ismət, bata iffət...aman, ey vah! Ay Allah! Bu qövm oldu nə gümrah?” Satirik tipi narahat edən, onu vahiməyə salan əsas məsələ yeni tipli məktəb uğrunda mübarizə aparənların ictimai bir qüvvəyə çevrilməsi, sosial düşüncəni bu hərəkətə səfərbər etmək əzmi idi.

Bu əsərdə Sabir bəşər övladının tərbiyəçisi olan qadının vəzifəsini yalnız dünyaya uşaq gətirməkdə və ev-eşik silib-süpürməkdə görən cahil kişilərin dili ilə onların dünyagörüşünə zərbə endirməyə çalışır:

“Qıza lazımdır əgər bilmək: o da ev işi, paltar tikişi, köhnə yumaq, yun daramaq, don yamamaq, səhnü-səranı süpürüb, kasəni, qabı üfürüb, küftə, kələm dolması, mət halvası, ət bozbaşı, ya lobyalı aş, bir dəxi təndir lavaşı eyləməyindəndir ibarət ki, əgər bunları da bilməsə eyb eləməz, ancaq qıza ən lazıməli bir, iki, üç məsələni bilməyidir, bilsə olur əmrə kifayət: biri oldur ki, gəlin getdiyi evdə bacarıb qaynataya, qaynanaya çımxıra bilsin ki, ona söz deməyə etmiyə bir kimsə də cürət, biri də qaynı ilə sahibi-mabeyninə bir hadisəyi-təfriqədir kim, ona dair edə hiylət ki, beş-üç gündə çox ildən qazanılmış bu qədər mehrü-məhəbbət ola təbdili-ədavət; biri, həm axiri, ən ümdəsi damdabacanın, həm xoxunun, xortdanın adlarını bilməkdə gərək səy edə övrət, nə qədər fəidəsi var bu işin, gər ola diqqət ki, əgər ağlaya, yainki dəcəllik edə bir tifi, nəhayət anası söyləsə bu adları filfövr edər övladını rahat və qalar əqli səlamət, başı çəkməz də məlamət...” (2, 82)

Ümumiyyətlə, qadın azadlığı məsələsi XX əsr azərbaycan ədəbiyyatının böyük və ciddi əhəmiyyət verdiyi mövzulardan biri olmuşdur. Maraqlıdır ki, bu mövzu həm realistləri, həm də romantik sənətkarları eyni dərəcədə həyəcana gətirmişdir. Lakin Sabir və onun davamçıları bu mövzunun bədii həllində müstəqil mövqeyə malik olmuşlar.

Azyaşlı qızların qoca kişilərə ərə verilməsi məsələsi Sabiri daha çox hiddətləndirmiş və o, qadına əşya kimi davranan ictimai mühiti kəskin şəkildə qamçılamışdır. Xəbəri olmadan qoca kişiye ərə verilmək üzrə olan azyaşlı qızın dilindən söylənən “Qoyma, gəldi!” şeiri sənətkara canavar təbiətli mühitin eybəcərliklərini açmağa imkan

vermişdir:

Vay-vay deyəsən bəşər deyil bu,
Bir şəklə uyan təhər deyil bu,
Allahısevərsən, ər deyil bu,
Ərdodu, qabandı qoyma gəldi,
Kirdarı yamandı qoyma gəldi.
Olgünki, adaxladız utandım,
Oglandı – dedizərin, inandım,
Ər böylə olurmuş, indiqandım,
Xortdandı, xoxandı, qoymagəldi,
Didarı yamandı, qoyma gəldi! (2, 182)

M.Ə.Sabirin yaradıcılığı milli olduğu qədər də bəşəridir. Şair kasıb, məktəbdən uzaq salınmış, cəhalət girdabına düşər edilmiş, hüquqları əlindən alınmış həmvətənlərinə haqlarını anlatmaqla ilk növbədə mənsub olduğu Azərbaycan xalqının, sonra isə eyni taleli digər xalqların istiqlalına da xidmət etmişdir. Onun adı dünya ədəbiyyatında insan haqları uğrunda mübarizə aparan, əsarət əleyhinə çıxan görkəmli sənətkarlarla bir sırada çəkilməyə layiqdir. Mirzə Ələkbər Sabirin 6 yanvar 1908-ci ildə «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc olunmuş «Daş qəlblı insanları neylərdin, ilahi» satirasında geniş mənada insanlığın taleyi dərindən təhlil edilir. Şair burada bütövlükdə göz yaşları dərya olan məzlumların tərəfdarı olduğunu, zalımlara və ümumiyyətlə zalımlığa, haqsızlığa qarşı çıxdığını böyük vətəndaşlıq cəsarəti ilə ifadə edə bilmişdir:

Bir dövrdə kim, sidqü-səfa qalmayacaqmış,
Bilməm belə dövrənləri neylərdin, ilahi?!

Məzlumların göz yaşları dərya olacaqmış,
Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi?!

Bağın, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmiş,
Töxm əkməyə dehqanları neylərdin, ilahi?!

Hökm eyləyəcəkmiş bütün aləmdə cəhalət, –
Dildadəyi irfanları neylərdin, ilahi?! (2, 145)

Satirada irəli sürülən suallar Azərbaycanda olduğu kimi, türk-müsəlman aləmində və digər məmləkətlərdə də aktual səslənir, dolğun, ədalətli cavabını axtarır. Cəmiyyətin yazılmamış qanunlarına münasibət bildiren şair, Azərbaycan qadınının bədbəxt taleyinə də biganə qalmır:

Tacirlərimiz Sonyalara bənd olacaqmış,

Bədbəxt Tükəzbanları neylərdin, ilahi? (2, 146)

– deyərək kişilərimizin öz millətinin qadınına deyil, rus qadınlarına olan müsbət münasibətini pisləmiş və etirazını bildirmişdir. Real həyatda milyonlarını Annalara, Lizalara, Sonyalara fəda etməyə hazır olan, milli düşüncədən məhrum “əqidə sahibləri”nin əməllərinə qarşı bədbəxt Tükəzbanların, Zalxaların, Fatmaların acınacaqlı həyatını qoyan şair, cəmiyyətin qadına baxış tərzini dəyişməyə çalışmışdır.

“Sabirin satira güzgüsündə əks olunan həyat ola bilsin ki, miqyasına görə kiçikdir. Ancaq unutmamalı ki, şairin ən xırda detallarla, ştrixlərlə təqdim etdiyi lövhə həyatın zəruri bir sahəsi olmaqla yadda qalır və əhəmiyyətlidir” (3, 27).

Xülasə

Məqalədə Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında Şərq qadınının acınacaqlı taleyinə sənətkar münasibəti aydınlaşdırılır. Sabirin qadın hüquqsuzluğuna qarşı mübarizə motivli əsərləri təhlil obyektinə çevrilir. İctimai mühitin qadına olan münasibəti fonunda sənətkar mövqeyi mənalandırılır.

Sabirin yaradıcılığına baxış müstəvisində bəşəriyyətin anası olan qadına müsbət münasibət ifadə olunur. Qeyd olunur ki, cəmiyyətin yüksəlişi üçün qadına ehtiyac varsa, onda qadının hüququnu əlindən alan, onu ixtiyarsız edən cəmiyyətə qarşı mübarizə aparmaq hər bir bəşər övladının şərəfli işi olmalıdır. Çünki qadın anadır və bəşər övladının tərbiyəçisidir.

Summary

The article clarifies the artist's attitude to the tragic fate of the Eastern woman in the works of MirzaAlakbarSabir. Sabir's motivational works on the fight against women's rights are the subject of analysis. Against the background of the attitude of the social environment towards women, the position of the artist is interpreted.

From the point of view of Sabir's work, a positive attitude is expressed to the woman who is the mother of mankind. It is stated that if there is a need for women for the development of society, then it should be the honorable duty of every human being to fight against a society that deprives women of their rights and deprives them of their rights. Because a woman is a mother and the educator of the human race.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Məmməd Məmmədov. XX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası. “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, Bakı-2005
2. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. I cild. “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, Bakı – 2004
3. E.Eminaliyev, T.Yusifova. XX əsr azərbaycan tənqidi realizminin xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi. “Müəllim” nəşriyyatı. Bakı – 2015
4. Babayeva G., Mirzə Ələkbər Sabir. Bakı - 2017; 525 ci qəzet. 11 yanvar
5. Abbas Zamanov, Sabir gülür, “Gənclik” nəşriyyatı, Bakı – 1981

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA GÜNEY AZƏRBAYCAN MÖVZUSU

Əliyeva R.T.
Mətbuat katibi
ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Sabir, satira, Güney*
Key words: *Sabir, satire, South*

XX əsrin əvvəlləri ədəbiyyatımızda M.Ə.Sabir yaradıcılığı xüsusi önəm daşıyır.

Sabir satirik şeirlərində yalnız avam, xurafatçı, elmə, təhsilə xor baxan kütlələri tənqid hədəfinə çevirmirdi. “Sabir şeirinin vüsəti ölçüyə gəlməzdir. Bu şeir nə kiçik, nə milli məhdudiyyət, nə də coğrafi sərhəd tanımışdır.” (4, s. 10) O həm də yaşadığı əsrin öncül ziyalılarından biri kimi dünyada, xüsusilə, İranda baş verən hadisələrdən yan keçə bilmirdi. Şeirlərinin mühüm bir qisminə bu ölkə rəhbərinin zülmünü, bacarıqsızlığını kəskin dillə tənqid edirdi.

Bu baxımdan, Sabir yaradıcılığında İran mövzusu mühüm yer tutur. Bunun ən başlıca səbəbi isə Cənubi Azərbaycan adlandırığımız qırx milyona yaxın azərbaycanlının yaşadığı, bu gün belə muxtariyyət ala bilməyən, konstitusiyası olmayan azərbaycanlıların gördüyü zülm, talanlar, hüquqsuzluq və İranda da geniş yayılan xurafat idi. Bu zülmün başında duran Məhəmmədli şah Sabirin ən kəskin satiralarının ən gülünc qəhrəmanıdır. Başqa bir ifadəylə, İranda baş verən məşrutə inqilabı Sabir yaradıcılığında Güney Azərbaycan mövzusunun təməl daşındır. O cümlədən, Abbas Səhhətin də dediyi kimi, Sabirin şeirləri də İran inqilabına bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir.

Niyyətin saf, etiqadın pak, qəsdin məsədət,
Millətin şad, ölkən abad, ümdə fikrin mərhəmət;
Qoyduğun tac, örtüyün xələt həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə! (2, s. 225)

“Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət həlal olsun sənə!” şeirində Məhəmmədli şahın gündə yeni bir vəd verməsi, heç bir vədinə əməl etməməsi, dara düşən kimi Rusiyaya, ingilislərə müraciət etməsi, ölkədəki qarışıqlığın, talanların qarşısını almaması və digər “fəzilətli” cəhətləri “təqdir olunur”.

Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir? (2, s. 224)

Sabir bir yandan satirasının gücü ilə, bir yandan, qoyduğu sualla həm düşündürür, həm də cavabı özü göstərir. Bu şeir də Sabirin Məhəmmədli şahın zülmünə, işəyaramaz idarə üsuluna işarə edən güclü satiralarındandır. Digər bir şeirdə Məhəmmədli şahın öz dili ilə dedikləri yuxarıdakı şeirə cavab ola bilər:

İstəməm nuri, qaranlıq sevirəm,
Mülki-İranı dumanlıq sevirəm,
Boşlayıb şəhri, yabanlıq sevirəm,
Bəsdə şahlıq, dəxi xanlıq sevirəm,
Səbzəvar ilə məyamey satıram!

Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram! (2, s. 222)

Sabir bu şeirində vətəni, millətini, mənəvi dəyərlərini ucuz satmağa hazır olan Məhəmmədli şahın “vətənpərvərliyi”ni öz dili ilə ifşa edir. Müəlif bu satirasını 1909-cu il, iyun ayının 12-də, inqilabın

ağır günlərində yazmışdır. Bundan bir neçə gün sonra Azərbaycan və Gilanın qəhrəman fədailəri Tehrana girəndə şah taxt-tacı qoyub qaçmağa məcbur olmuşdur. (4, s. 15)

Sabirin “Nədir, aya, yenə üsyanları iranlıların?”, “Füzuliyə bənzətmə”, “Şurə gəlib şad olun, iranlılar!”, “Almaniya imperatoru Vilhelm deyir ki...” və s. kimi satiraları İran, Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazılmış çox mühüm poetik örnəklər olmaqla yanaşı, Güney Azərbaycanın ağır keçmişindən xəbər verən, bu gününə işarə edən tarixi sənədlərdir.

İran inqilabını başından sonuna qədər diqqətlə izləyən Sabir inqilabın qəhrəmanı Səttarxanı, onun fədailərini də unutmamış, “Səttərxana” adlı şeirində onların vətən uğrunda xidmətlərini hərarətlə alqışlamışdır. Cənubla bağlı yazdığı digər şeirlərdən fərqli olaraq bu şeir satirik yox, lirik üslubdadır.

Ta ki, millət məcməin Tehrandə viran etdilər,
Türklər Səttarxan ilə əhdü peyman etdilər,
Zülmü istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,
Millətə, milliyyətə can nəqdi qurban etdilər,
Ayeyi-“zibhi-əzim” itlaqı ol qurbanədir,
Afərinim himməti-valayi-Səttarxanədir. (3, s. 73)

Sabirin şeirləri təkcə Cənubi Azərbaycanda yaşayan Azərbaycan türklərinin deyil, Tehran, Rəşt, Xorasan, Şirazda nəşr olunan fars qəzetlərinin də diqqətini çəkmiş, bir neçəsi fars dilinə tərcümə olunaraq nəşr olunmuşdur. (4, s. 12) Sabirin satiralarının İran mühitinə təsiri sadəcə bununla kifayətlənmirdi.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının təsiri nəticəsində Əliqulu Səfərovun redaktorluğu ilə Təbrizdə “Azərbaycan” dərgisi nəşrə başlamışdı. Dərgi həftədə bir dəfə kiçik formatda, 8 səhifədə dərc olunurdu. İlk səhifə fars dilində, qalan səhifələr Azərbaycan dilində idi. Dərginin, təxminən, 24 sayı işıq üzü görmüşdü. (1, s. 234) “Azərbaycan” dərgisi həm forma və üslub, həm də ideya-məzmun baxımından “Molla Nəsrəddin”ə yaxın idi. O cümlədən, dərgidə nəşr olunan şeirlərin əksəriyyəti Sabirə üslubda yazılmışdı:

Ey milləti-islam, oyan vəqti-səhərdi,
Dur, gör nə xəbərdi!
Bəsdir, bu qədər yatma, çürürsən, nə xəbərdi,

Dur, vaxtı səhərdi!
Min yerdən ayıldır səni biçərə əhibba,
Tərpənmə sən əsla,
Yatmaq belə olmaz, bu ölümdən də betərdi,
Dur, vaxtı səhərdi! (1, s. 238)

Dərgidə Sabiranə üslubda nəşr olunmuş şeirlərdən biri isə belədir:

Ey Molla əmi, boş yerə cindərə sataşma,
dindarə dolaşma!
Bu hiyləgərə, sahurü qəddarə sataşma,
məkkarə dolaşma!
...İş çoxdu təriqətdə, əya arifi-kamil,
Tərk eylə xətanı, bu xətakarə sataşma!...
rumdarə dolaşma! (1, s. 237)

Xülasə

M.Ə.Sabir yaradıcılığı XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yeni bir nəfəs, yeni bir ruh idi. Yaradıcılığında klassik ənənəyə bağlılığı qoruyan böyük şairin ustalığı bu bağlıqla yanaşı, yenilik və novatorluğa açıq olmasında da özünü göstərirdi. Sabirin satirik üslubda yazdığı şeirləri bu novatorluğun sübutudur. Ustad yeni əsrdə köhnə təfəkkürü duyur, xəstə zehinləri oyatmaq üçün xalqın yaxından tanıdığı, hər gün qarşılaşdığı insanları vasitə seçirdi. Xalqla xalqın tanıdığı, anladığı dillə danışırdı. Bəzənsə özü susur, şeirlərinin satirik qəhrəmanları danışır, gah özü-özünü, gah tanıdığı digər insanları gülüş hədəfinə çevirirdi.

Summary

M.A.Sabir's work was a new breath, a new spirit for Azerbaijani literature of the early twentieth century. The mastery of the great poet, who maintained a commitment to the classical tradition in his work, was reflected in this commitment, as well as in his openness to innovation and innovation. Sabir's satirical poems are proof of this innovation. In the new century, the master felt the old way of thinking, and chose people he knew and met every day to awaken the sick minds. He spoke to the people in a language that the people knew and understood. Sometimes he was silent, talking about the

satirical heroes of his poems, sometimes making fun of himself and other people he knew.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Məhəmmədli P.H. “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri”, Bakı, “Sabah”, 2015, 300 səh.
2. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 480 səh.
3. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 480 səh.
4. Mirzə Ələkbər Sabir – 150 (məqalələr toplusu). Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 154 səh.

M.Ə.SABİRİN YARADICILIĞINDA TARİXİ VƏ ETNOQRAFİK MƏLUMATLAR

Nəcəfova A.A.
ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *coğrafi hadisə, zəlzələ, təbiət, körpü*

Key words: *geographical even is (accident), earthquake, nature, bridge*

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından olan M.Ə.Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimdir. O, milli ədəbiyyatın, Xaqani, Nizami, Füzuli, Vədadi, Axundov, Seyid əzim kimi klassiklərin, çoxəsrlük Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Onun “Hophopnamə”sini “Ensiklopediya” adlandıranlar yanlışmışlar. Çünki dövrün ən böyük ictimai, siyasi hadisələrindən tutmuş, xırda məişət cizgilərinə qədər hər şey burada əksini tapmışdır. Dövrün tələbi ilə intişar tapan qarşısıalınmaz “güclü maarif seli”nin “Hophopnamə” də keçən güclü axını da diqqətəlayiqdir.

Bu axın içərisində Sabirin coğrafiya elminə, coğrafi anlayışlara daha geniş meydan verdiyi hiss olunur. Dəfələrlə səyahət etmiş,

Qafqaz, İran, Orta Asiyanı dolanmış sənətkarların əsərlərində Avropa, Azərbaycan, İran, Türkiyə, Rusiya, İraq, Yəmən, Almaniya, Çin, Yaponiya, Mancuriya, Krım, Krid, Şirvan, Qarabağ, Qobustan, Rey, Təbristan, Zəncan, Keşkan və s. kimi qitə, dövlət və vilayət adları. Nil, Fərat, Nazır, Zoğolvay, Pirsəid kimi çay adları, Moskva, Berlin, Potsdam, London, Məkkə, Yəsrib (Mədinə), Bakı, Tiflis, Səmərqənd, Buxara, Tehran, Təbriz, Ərdəbil, Həmədan, İsfahan, Qəzvin, Qafqaz (Vladiqafqaz), Gəncə, Şuşa, Şəki, Şamaxı, Səlyan, Kürdəmir, Ağsu və s. kimi dünyanın böyük və kiçik şəhərlərinin Kürdəmir, Avaxıl, Qızmeşdan, Mədrəsə, Kərkənc, Ərəbşahverdi, Pirhəsənli, Padar və s. kimi kənd adları çəkilir, bu və ya digər şəkildə coğrafi, tarixi, etnoqrafik məlumat verilir.

Güclü təbii fəlakət olan zəlzələ, onun yaratdığı dəhşətlər uzun zaman zəlzələ fəlakətini dəf etmək üçün insanların gərgin zəhmətinin real təsviri XX əsr sənətkarlarından Sabirə məxsusdur. A.Səhhətin “Şamaxı zəlzələsi” şeri, Vladimir Şufun “Səlimə” poeması bu mövzuda yazılsa da romantik üslub bu əsərlərə bir gerçəklik, mücərrədlik gətirmişdir. 13 fevral 1902-ci ildə 9-10 bal gücündə (1, s 24) Şamaxı zəlzələsinin təsvirinə həsr olmuş iki hissəli 82 beytlik mənzumə bu baxımdan son dərəcə əhəmiyyətlidir. Birinci hissə zəlzələyə kimi təbiətin və insanların fərhini təsvir edən kiçik girişdən ibarətdir: Dəlv (Dolça) bürcündəki günəş yerə bol hərərət və işıq verdiyi üçün adamlar qış sıxıntılarından sanki xilas olmuşdur.

Bunun ardınca zəlzələ anını təsvir edən 6 beytlik əsas hissə gəlir. Gözəgörünməz təbii fəlakət coğrafi anlayışların dili ilə belə təsvir edilir.

Hadistani-zəmanədən naghah,
Əsdi bir şiddət ilə badi-siyah.
Düşdü bir özgə halə aləm,
Napədid oldu nəyyiri əzəm;
Bəhri-simab tək zəminü zəma
Cəmbüşə gəldi, qopdu bir tufan;
Etdi bir növ zəlzələ dili-xak,
Az qalırdı ki, sinələr ola çak.

Burada “ani vahiddə” zəmanə hadisələrində, gözlənilmədən, qəflətən qara yelin əsməsi ilə böyük Günəşin görünməz olması, yerlə

göyün “bəhrisimab tək” (cizə dənizi) tədricən hərəkətə gəlməsi və nəhayət, tufan qopması, “dilixakın” (maqmanın) zəlzələ etməsi ardıcıl verilmişdir. Daha sonra bu təbii fəlakətin dürüst vilayəti tarmar oldu, elə bil göylər şaqqalanıb yerə töküldü.

Şeirin sonrakı hissəsində yanğınların baş verməsi “bəla bəla üstən” nazil olması, iki min adamın həlakı söylənilir. Mənzumənin II hissəsində H.Zərdabinin, “alicənab komitetlərin”, Bakı sənətkarlarının, “Əhli-Qafqazın”, “Əhli Rusiyanın”, “Sakini-Kişvəri-Vladı-qafqaz”ın köməyindən sağ qalanların müsibətindən bəhs edilir.

1906-1908-ci ildə yazdığı məqalələrdən dördündə əhalinin zəlzələdən çəkdiyi zillətdən danışılır. 1892-ci il zəlzələsindən də indiki zəlzələnin ağır nəticələr vermiş təbii fəlakət kimi qiymətləndirir.

Şəhər mərkəzindən kənara keçməyə, orada ev tikməyə məcbur olan adamlara çox cüzi kömək edildiyi (250 min), təmir olunan evlərin etibarsızlığı, ianə pullarının lüzumsuz işlərə sərf olunduğu xəbər verilir. (2, s. 157-159).

A.Səhhət 1906-cı ildə yazdığı “Şamaxı zəlzələsi” şeirində “bir neçə ərbbabi-zəmanə” yarım milyon ianə pulunu uddu (bəl etdi) deyirdi (7, s. 14).

Sabir yazırdı ki, şəhərdə təmir işləri, su anbarı, yanğından mühafizə tədbirləri, tamam elatın və köçərilərin ən əhəmiyyətli yol olan Hacı ağa Rəhim bəy körpüsünün-“məşhur beşüzlü körpünün” bərpası işlərilə şəhərin naçalnikı kapitan Fyodorov çox maraqlanırdı (2, s.165-166). Lakin sonrakı yazılarda bu mühüm körpünün təmirsiz qaldığını təəssüflə xəbər verir (2, s.210).

1910-cu ildə yazdığı bir satirasında Təbriz zəlzələsinə (4. XII. 10 6-7 bal) İran hökumətinin soyuq münasibətini də ifşa etmişdir:

Gərçi xud zəlzələ Təbrizə bir az verdi zərər.

Şərqi İranda çoxunu həm elədi ziru zəbər.

Əsərlərində çoxlu şəhər, ölkə, çay, vilayət adı çəkildiyini qeyd etmişik. Şairin bəzi əsərlərində bir bənd içərisində 8-11 belə coğrafi anlayış işlədir:

Asudəlik bu saat yerdən göyə cahanda,

Var isə vardır İranda hər məkanda:

Təbrizdə, Sərabda, Xalxalda, Xançobanda,

Qeyrətli Şahsevəndə hər anda, hər zamanda,

Lorlarda, Şıx-gözəldə, kəşxanda, İsfahanda
Tehrandə, Ərcüməndə, kabinetdə, parlamada

Bu bənddə İran irticasının xəritəsi təsvir olunmuş, onun mərkəzində “əncüman”, “kabnet”, “parlaman” durduğunu söyləməklə həmin ictimai anlayışların təsir dairəsini cızmışdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciətlə yazdığı “Çapma atını, girmə bu meydana, a Molla!” satirasında yağış atmosferin təbii proseslərindən hesab edən şair müsəlmanı, yerin öküz üstündə dayandığını söyləyən köhnə təsəvvürləri qəbul etmir, onlara gülür. Coğrafiyanı “elmi-hesab”, “elmi-riyazi”, “elmi-məsahi” (həndəsə) ilə bərabər tutur, məktəblərdə tədrisini vacib sayır:

Gahi yağış, gahi müsəllanı danırısan,
Gahi öküzün üstə bu dünyanı danırısan...
Coğrafi nədir, elmi-hesab, elmi-riyazi,
Ya elmi-məsahət edə təqsimi-ərazi (5, s.126)

Mollaların, köhnə təlim üsülündən ayrılı bilməyənlərin dünyəvi elmlərə nifrətini verərkən də Sabir coğrafiyanı əsas elmlər sırasına daxil edir:

Milyonerlər, o gözəl fikirliərbabi-düha,
San-Peterburqda etmişlər əcəb bir şura
Ki, müsəlmanlar açan bunca məkati nərava
Oxuyub həndəsə, təlim edərlər coğrafiya (2, s. 13)
Etməyir məclis əgərçi bunlara ətfi-nəzər.
Çünki işlər hələ bir növ zarafat görünür. (4, s. 50)

Kürdəmir ilə Ağsu arasında Nazır çayında körpü olmadığından çay suyunun hər ildə yüzlərlə can və minlərlə mal tələf etməsindən danışır və Rusiya hökumətindən narazılığını bildirir. (2, s. 181-182). Başqa bir məqaləsində “sərdari-əkrəm” Vorontsov-Daşkova Nazır çayı (Ağsu çayı) üstündə körpü tikilməsindən ötrü teleqramla müraciət olunduğu söylenilir. (2, s. 183).

Sabir məqalələrində Şamaxıya dəmir yolu çəkilməsi zərurətindən (2, s. 188) 1908-ci ildə yazdığı bu məqalədə bu çayın hələ də körpüsüz qaldığından, XX əsr kimi tərəqqi əsrində dünyanı “istirahətlə” gəzmək mümkün olduğu halda onun dəhşəti dünyanın beş qitəsində görünməmiş hal kimi qiymətləndirilir: “Bütün qitə atı-xəmseyi-ərzi istirahət ilə, əmniyyət ilə gəzmək mümkün olduğu bu

əsri-hazırda Kürdəmirdən Şamaxıya, Şamaxıdan Kürdəmirə əzimet edəcək olan müsafirlər bu nəhrədən əmin ola bilməyirlər” (2, s. 208).

Bu fəlakətin böyüklüyünü göstərmək hökumət dairələrini körpü tikintisinə sövq etmək məqsədilə yazır: “Hansı ildir ki əhali malən və nüfusən bu nəhrə qurbanlar verməyiblər?”.

Nili-mübarək hər sənə Misirlilərdən bir qurban olmaqla qənaət edirmiş... bu mübarək nəhr ilə bizdən yüzlərcə qurbanlar alır da qane olmur” (2, s. 208). Daha sonra deyirlər ki, həzrəti-Ömərin tikdirdiyi körpü misirliləri qurban verməkdən xilas etdi.

Pirsəit (Pirsaat), Zoğalabad (Zoğalavay) çayları üstündə körpü olmadığından xalqa böyük ziyan dəydiyini Sabir dərin təəssüflə xəbər verir. (2, s. 210).

Şirvanın kürdəmic, Avaxıl, Nağaraxana yaylaqlarında tufandan çoxlu davar, iri buynuzlu mal-qara, at ulaq tələf olduğu da həmin məqalədə qeyd etmişdir (2, s. 210) .

“Üsuli-cədid” məktəblərini, onların təlim sistemində dünyəvi elmlərə geniş yer verilməsini Sabir bir çox əsərlərində müdafiə etmişdir. 1909-cu ildə yazdığı “Vah! Bu imiş dərsi-üsuli-cədid” satirasında həmin məsələ daha geniş şəkildə əksini tapmışdır. Bu satirada cahil atanın dili bialogiya, ədəbiyyat və dil, bədən tərbiyəsi, coğrafiya, nəğmə dərsləri, “lağlağa” adlandırılır. Lakin bu “lağlağa”nın mərkəzində coğrafiya dərsi dayanır. Çünki cahil atanın donuq, köhnə təsəvvürləri ilə planetlər haqqındakı yeni təsəvvürlər, doğrudan da gülməli, əcaib görünür. Coğrafiyanın çürük dini təsəvvürləri vurub dağıtdığını bilincə coğrafiya müəllimini “kafir” adlandırır.

Düz yeri bir yupyumru bir şey sanır,

Həm də deyir həftədə bir fırlanır.

Ay dolanır, göy dayanır, gün yanır,

Kafirə bax, gör nə bədimandı bu!

Dur qaçaq oğlum, baş-ayaq qandı bu!

Coğrafi anlayışların yaratdığı dəhşət şerin son misralarında da özünü göstərir:

Müsəlmanı kafir qalan

Xaneyi-küfrandı bu!... (5, s.212-213)

Şairin əsərlərində “vulkan”, “küreyi-ərz”, “zəlzələ”, “Şərq”, “Ərsayi-Şərq”, (Uzaq Şərq), “dərya”, “ümman”, “qitə” kimi coğrafi

anlayışlar göstərir ki Sabir coğrafiya elminə mükəmməl bələd imiş. Təkcə ədəbiyyat dərslərində deyil, coğrafiya dərslərində də Sabirin şerlərindən yeri gəldikcə parçalar söyləməklə yer səthinin quruluşu, orada gedən mürəkkəb tektonik proseslər haqqında təsəvvür yaratmaq olar.

M.Ə.Sabir təbiətin əsl mahiyyətini coğrafi hadisələrlə qarşılıqlı əlaqələrdə izah edir, obyektiv aləmin inkişaf qanunauyğunluqlarını, coğrafi təbəqənin bütövlüyünü göstərir.

Coğrafiya dərslərində bədii ədəbiyyatdan istifadə edilməsi şagirdlərin fəallığını artırır, nitqi inkişaf etdirir və estetik tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Bu iş həm də coğrafiya və ədəbiyyat fənləri arasında əlaqə yaratmaqla tərbiyənin kompleks şəkildə aşılmasına imkan verir.

Xülasə

Elmi məqalədə Sabirin satirasındakı coğrafi hadisələrdən bəhs edilir. Məqalədə onun poetik təfəkkürü və fərqli elmi baxışı, coğrafi adlara münasibəti araşdırılır. Azərbaycan baş vermiş təbii fəlakətlərdən və onların yartdığı problemlərindən bəhs edilir

Summary

In scientific article is told about geographical events in Sabir's satire. His poetic thinking and different scientific out look, the attitude of the geographical names is researched in the article. Azerbaijan talks about natural disasters and their problems.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Хаин В.Е. Общая геотектоника М.Ф. “Недра”, 1964.
2. Щукин Н.С. Общая геоморфология М.Издательство МГУ, 1964.
3. Şubayev A.T. Ümumi yerşünashıq. Bakı, 1986.
4. Я.Султанова. Зелетрясения Азербайджана, Гянджлик, Баку:
5. М.Ə.Sabir, “Норһорнамə”, I cild, Bakı, 1962.
6. М.Ə.Sabir, “Норһорнамə”, I cild, Bakı, 1965.
7. A.Səhhət. “Əsərləri”, I cild, 1975.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SATİRALARINDA MÜASİRLİK

Mirzəyeva A.N.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir, yaradıcılıq, satiralarda yenilik və müasirlik, "həpənd", Azərbaycan ədəbiyyatı*

Key words: *Mirza Alakbar Sabir, creativity, innovation and modernity in the lines, "hapand", Azerbaijan literature*

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutan, ictimai fikrin formalaşmasında əhəmiyyətli, müstəsna rol oynayan böyük ədəbi simalardan biri də Mirzə Ələkbər Sabirdir. Hər kəsin yaddaşında satirik Azərbaycan şairi kimi qalan Mirzə Ələkbər Sabir nəinki öz dövrünün, hətta bu gün də sevilə-sevilə xatırlanan, oxuduqca yeni fikirlər aşıl原因, araşdırılmasına böyük ehtiyac duyulan sənətkardır.

Mirzə Ələkbər Sabir dialoq və monoloqları ilə insanları müasirliyə, tərəqqiyə və istiqbala, parlaq işıqlı gələcəyə doğru çağırırdı. Satirik monoloqları ilə şair təkcə öz ideyalarını deyil, həm də başqalarının fikirlərini, düşüncələrini əks etdirən zəngin xarakterlər yaratmışdır. Onu oxucularına sevdiren, əsas səbəb müasiri olduğu insanların, mühitin, dövrün aktual problemlərini satira vasitəsi ilə oxuculara və gələcək nəsillərə çatdırması idi. Sabirin yaşadığı dövrdə Azərbaycan kəndlisinin, fəhləsinin, ziyalısının elə bir problemi olmamışdır ki, şairin nəzər-diqqətində kənarda qalsın. Həm də, fikrimizcə, Sabirin satiralarında azərbaycançılıq ideyalarını tərənnüm etmişdir. Bu mənada Sabir yaşadığı Bakı, Şamaxı mühitini təsvir və tənqid etməklə kifayətlənmirdi. Zəngəzur kəndlisinin ağır sosial vəziyyəti, İrandan bir parça çörək ümidi ilə Bakıya gələn fəhlələrin hüquqsuzluğu və digər problemlər vətənpərvər şairi narahat etməyə bilməzdi. Eyni zamanda Sabir tez-tez beynəlxalq mövzulara da müraciət edir, bütün Şərq və müsəlman dünyasını itaətdə saxlayan, sərvətlərini talan edən avropalıları ifşa etməkdən belə çəkinmirdi. Şair

Şərq xalqlarını qəflət yuxusundan oyanmağa çağırırdı. Bu da ustad sənətkarın uzaqgörənliindən, milli təəssübkeşliyi sən, hadisələrə ayıq gözlə baxmasından irəli gəlirdi.

Mirzə Ələkbər Sabir, ümumi şəkildə desək, ictimai ədalətsizlik, zorakı idarə üsulu, cəhalətlə, mübarizə aparır çarizmi və onun himəyədarlıq etdiyi yerli kapitalistləri, mürəcə din xadimlərini, mühafizəkar, xalqı düşünməyən ziyalılar, ancaq öz cibini güdən, xalqın ehtiyacları hesabına milyonlar qazanan tacirləri kəskin satirik hədəf seçərək ifşa etmişdir.

Dindirir əsir bizi -dinnəyiriz
Açılan toplara diksinməyiriz,
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobilə minməyiriz.
Orada göydə uçur yerdəkilər,
Bizi kömdü yerə minbərdəkilər. (2, səh.75)

Şair oxucularının diqqətini cəmiyyətin elmi-texnika, maarif və mədəniyyət sahəsində, ümumi şəkildə desək, XX əsrin əvvəlləri üçün səciyyəvi olan millətlər yarışında "yazıq" vəziyyətdə qaldığına yönəldir, onları reallığa baxıb, nəticə çıxarmağa, inkişafa, müasirliyə çağırırdı. Bir çox tədqiqatçıların fikrlərinə əsasən biz də qeyd edə bilərik ki, böyük şairimiz həqiqətən də zamanənin, inkişaf ehtiyaclarını, təkidli hayqırıqlarını, əsrin səsinə eşitməyənlər, "açılan toplara diksinməyənlər" tənqid atəşinə tutmuşdur.

Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!
Açma gözünü, xabi-cəhalətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!
Aldanma ayıqlıqda fəraqət ola, heyhat!
Qəflətdə keçənlər kimi ləzzət ola, heyhat!
Bidar olanın başı səlamət ola, heyhat!
At başını yat, bəstəri-rahətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!

Yat, qal dala, laylay!
Açsan1 gözünü, rəncü məşəqqət görəcəksən,
Millətdə qəm, ümmətdə küdurət görəcəksən,
Qıldıqca nəzər millətə heyrət görəcəksən,
Çək başına yorğanını, nikbətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay! (3, səh.58).

Sabir satirasının özünə məxsus üslub çaları olan şərti olaraq, «tərs yazı» adlandırılan üslubla xalqa müraciət də qəflət yuxusundan ayılmağa, gözlərini açmağa çağırır və hər nə qədər cahillik, cəhalət olacaqsa, xalqın bir o qədər qəm kədər görəcəyini qeyd edirdi. Sənətkarlıq baxımından Sabir bənzərsiz, təkrarsız şairdir. Şair təsvir etdiyi tipləri onların öz dili ilə ifşa edirdi. Böyük sənətkar bu üsulla təsvir etdiyi tiplərə nifrəti, qəzəbi, kini artırır. Başqa sözlə desək onların özlərini ifşa etməkdən, həqiqi sifətlərini, iç üzlərini göstərməkdən savayı çıxış yolu qalmırdı. Bu da ilk növbədə şairin "həpəndlərini"-ədəbi qəhrəmanlarını hərtərəfli tanımasından irəli gəlirdi.

Tənqidçi Alxan Bayramoğlunun fikirlərinə istinad edərək qeyd edə bilərik ki, Sabir dünya xalqlarının tərəqqisi ilə ayaqlaşmağı milli özgürlüyün qorunub saxlanmasına qarşı qoymurdu. Əksinə, əsrlərdən bəri formalaşaraq stabilləşən və milli simamızın keyfiyyət göstəricisinə çevrilən mənəvi-əxlaqi dəyərlərin tələblərinə uyğun surətdə inkişaf etdirilməsi, milli və dini birliyin daha da möhkəmləndirilməsi tələbini irəli sürürdü. Bununla milli qeyrəti simanı, eyni zamanda islami əxlaq normalarını itirmək və beləliklə də simasızlaşaraq olmaq təhlükəsindən xilas olarıq. Şair fırqə və təriqətlərə parçalanmanı milli mənlilik şüurunun "qeyrəti-milliyətimizin" formalaşması yolunda ən böyük təhlükə sayırdı.

Fikirlərimizi ümumiləşdirsək, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, böyük şairimiz əzmlə, böyük iradə və əziyyətlə xalqın yolunda çalışmışdır. O, səmimi qəlbədən inanırdı ki, bütün bu əziyyətlə, əzmlə çalışması nəticəsində o öz amalına çatacaq və gün gələcək Azərbaycan gənclərinin istedadı hər yana səs salacaq və şairin sevgi dolu (Gəl-Gəl a yaz günləri...) şərqisini böyük həvəslə oxuyacaqlar. Belə də oldu, şairin arzusu gerçəkləşdi məhz elə bu günümüzdə

Azərbaycan gənclərinin istedadı nəticəsində Azərbaycan xalqı, elmi, savadı, mədəni inkişafı, yenilik və müasirliyi ilə hər bir yanda tanınır.

Fikrimizcə, Sabir bütün dövrlərin şairi olmuş və olacaqdır. Sabirin satiralarında təsvir etdiyi və öldürücü tənqid atəsinə tutduğu "həpəndləri" bu gün də yox deyillər. Sabir yaradıcılığının vurğunu, təbliğatçısı, Şamaxıda Sabir poeziya günlərinin təşkilatçısı olan Rəsul Rzanın sözləri ilə desək, "Şairin həpəndləri ilə barışmaz, amansız, mübarizə" bu gün də, yarın da olacaqdır". Ədəbiyyat tarixində az-az sənətkarlara müyəssər olur ki, özlərindən sonra ədəbi məktəb yaratsınlar. Sabir məhz belə sənətkar olmuşdur.

Xülasə

Məqalədə Sabirin satiralarında müasirlik problemi araşdırılmışdır. Böyük şairin müxtəlif satiralarındakı bədii nümunələr müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb edilmişdir. Eyni zamanda məqalədə Sabir satiralarının aktuallığı və onun səbəbləri vurğulanır. Bildirilir ki, şairin yaşadığı dövrdə heç bir problem onun nəzər diqqətindən kənarda qalmamışdır. Məqalənin sonunda bəzi ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Summary

The article examines the problem of modernity in Sabir's satires. The artistic samples of the great poet's various satires are analyzed comparatively. At the same time, the article emphasizes the relevance of Sabir's satires and its reasons.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. A. Bayramoğlu. Sabir Bakıda. Bakı, 2012
2. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Şərq-Qərb nəşriyyatı. Bakı, 2004.
3. T.Əfəndiyev. Sabir satirasında özünütanıma və milli kimlik-III 525-qəzet. 25 sentyabr 2020-ci il.
4. T. Salamoğlu. M.Ə. Sabirin milli intibah ideali. "Orxan" Npm, Bakı, 2015

HOPHOPNAMƏ – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNİN AYNASI KİMİ

Ələkbərova F.İ.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar söz: *“Hophopnamə”, XX əsr cəmiyyəti, satira, din xadimləri, təhsil*

Key words: *“Hophopname”, Twentieth century society, satire, clergy, education*

XX əsr Azərbaycan şeirinin ən məşhur nümayəndələrindən biri də Mirzə Ələkbər Sabirdir. Onun şeirləri, məqalələri, felyetonları, hekayələri “Hophopnamədə” nəşr olunmuşdur. “Hophopnamə” şairin işlətdiyi gizli imzalardan biri idi. Bu imzanın maraqlı bir hekayəsi vardır. Bu barədə Əli Nəzmi Mirzə Ələkbər Sabirin xatirələrində bunu belə əxz edir “Bir gün Ömər Faiq mətbəədə çalışarkən mətbəəyə bir çocuq gələrək kiçik bir məktub təqdim etmiş və dərhal hopbana-hopbana qaçıb getmişdir. O məktubu açdı orda gözəl şeir parçaları ilə tanış oldu. Ancaq məktubda şairin nə bir adı, nə də imzası var idi. Faiq çocuğu axtardı, çocuq yox idi. Şeiri sevə-sevə çap edirlər. Şairin özü imza olmadığından imza yerində “Hophop” qoydular.” (5.160,32)

Hophopnamə Azərbaycan cəmiyyətinin aynasıdır. Həmin aynada şair millətinin hər bir fərdini əks etdirmişdir. Ədibimiz cəmiyyətin keçmişi, бүгünü və gələcəyi haqqında poetik proqnozlar verir və həqiqəti yazmağı hər şeydən vacib sayırdı. Çünki qaranlıqda olan, maarifdən, elmdən kənar qalan xalqın geriliyini bir ayna kimi təsvir etmək şairin əsas məqsədi idi.

Şairəm çünki vəzifəm budur əşar yazım;
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar yazım.
Günü parlaq, günüzü ağ, gecəni tar yazım.
Pisi-pis, əyrini-əyri, düzü həmvar yazım.
Niyə bəs böylə bərəldirsən, a qare, gözünü?..
Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü? (2. 477, 286)

Sabirin əsas tərbiyə üsulu tənqid idi. Yəni milli birliyə, oyanışa, tərəqqiyə mane olan hər cür qüsurları tənqid edirdi. Bu tərbiyə üsulundan Rable, Svift, Molyer, Servantes, Mark Tven, Qoqol, Çexov və b. satiriklər də istifadə etmişlər. Sabirlə bu satiriklərin ortaq cəhəti odur ki, satiradan istifadə edərək həyatın müxtəlif problemlərinə ayna tutaraq, gerçəkliyi xalqın düşüncə tərzində əks etdirmək istəmişlər.

Sabir satiralarının özünə məxsusluğu odur ki, xalqın geriliyini təsvir edərkən müqayisədən istifadə edir. Yəni bir tərəfdən Avropa xalqlarının inkişafını təsvir edir, digər tərəfdən geridə qalmış cəmiyyəti göstərərək xalqının vəziyyətini əks etdirirdi.

Dindirir əsr bizi, dinməyiriz,
Açılan toplara diksinməyiriz;
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobil minməyiriz; (5. 160, 13)

Şair bu misraları verməkdə məqsədi xalqını alçaltmaq deyil, əksinə cəmiyyətin gözünü açmaq, yatmış xalqı oyatmaqdır. Sabir millətini həmişə irəlidə görmək, inkişaf etmiş xalqların cərgəsində görmək istəmişdir. Bu fikirlər bizə M.Hadini xatırladır.

İmzasını qoymuş miləl övraqı – həyata,
Yox millətimin xətti bu imzalar içində. (6. 285)

Realist olan Sabir və romantiklərin əsas oxşar cəhətləri odur ki, üsulları fərqli olsa da amalları eyni idi. Yəni xalqı milli birliyə səsləyərək onun maariflənməsinə və inkişafına çalışmaq idi.

Sabirin əsas tənqid hədəflərindən biri də mollalar, axundlar, hacılar, qazılar idi. Satiralarında bunu tipin öz dili ilə ifşa edərək göstərir. “Hamısın tapa bilirəm, birin tapa bilmirəm” adlı əsərində Hacı Molla Feyzi əminin timsalında yetimlərin malı və mülkünü sahiblənib onların əlindən alan mollaların timsalını görürük. Ancaq bu o demək deyil ki, bütün din xadimləri tənqid edilirdi. Sabirin özünün dediyi kimi “Pisi-pis, ayrını-əyri, düzü həmvar yazım.” Onun “Mərhumül – Məğfur Hacı Məcid Əfəndi..” adlı əsərində bunun şahidi oluruq. Digər molla və hacılardan fərqli olaraq o, məktəb açıb və bir sıra xeyriyyə işləri görmüşdür. Biz bunları əsərdə Qəzənfər Məhərrəmov, Ağababa Sadıqov cənablarının nitqindən eşidirik. Şairi Hacı Məcid Əfəndinin Şamaxı qazısı – din xadimi kimi yox, millətin

istiqlal yolunda çalışan vətəndaş – insan kimi təsvir etmişdir.

Sabir satiralarında əğniyalarıda təsvir etmişdir. Bu obrazlar – “Əkinçi”dəki mülkədar, “Fəhlə” dəki kapitalist, “Nuri – çeşmanım-misan, ey pul, canımsan” deyən sərvətdar milli həyat problemlərinə, vətən və onun taleyinə münasibətdə H.Z.Tağıyev, İsmayıl xan Ziyadxanlı deyildilər. H.Z.Tağıyevdən, İsmayıl xan Ziyadxanlıdan fərqli olaraq öz şəxsi mənafeələrindən kənar məsələlər haqqında düşünmürdülər. Sabir satiralarında əğniyaları belə təsvir edirdi:

Mən fəqət öz əmrimi samanlaram,
Xeyrim üçün aləmi viranlaram,
Mən nə cəməət, nə vətən anlıram, -
Yansa vətən, batsa cəməət belə! (6. 292)

Həmçinin bununla yanaşı yerli idarə rəislərinin şəhərin maliyyə işlərini tənzim etmək üçün xalqın maariflənməsində böyük əməyi olan müəllimlərin maaşlarını azaltmaq fikrinə düşmələrini təsvir etmişdir. Biz bunu “Gündə üç kağızı, beş kopyanı imza edərək” adlı satirasında görürük.

Gündə üç kağızı, beş kopyanı imza edərək,
Rayevski çəkiyormuş nə məratib zəhmət?!
Kişinin zəhməti çoxkən uçitellərdən də
Yirmi min donluq ilə eyləyir imrari-həyat.
Uçitellərsə fəqət ildə alır doqquz yüz,
Gündə beş saat edir əlli uşaqçın xidmət
Var ikən məsələdə bunca təfavüt, əcaba
Rayevski utanırmı dediyindən, heyhat?! (3. 480, 320)

Satirada gördüyümüz kimi ildə iyirmi manat maaş alan Bakı şəhər idarəsi rəisi Rayevski şəhərin maliyyə işlərini tənzim etmək bəhanəsi ilə ibtidai məktəb müəllimlərinin maaşını azaltmaq fikrinə düşmüşdü.

Sabirin öz yaradıcılığında dil probleminə toxunması çox maraqlıdır. Onun yazdığı “Osmanlıcadan tərcümə türkə - bunu bilməm” adlı şerində bu mövzuya toxunmuşdur.

“Osmanlıcadan tərcümə türkə” - bunu bilməm,
Gerçək yazıyor genceli, yainki hənəkdir;
Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma
“Osmanlıcadan tərcümə türkə” nə deməkdir?!(3. 480, 313)

Şairin bu taziyanəni yazmasına səbəb həmin dövrə “Günəş” qəzetində türkdilində bir neçə əsər Azərbaycan dininə tərcümə edildiyini görmüşdü. Bu münasibətlə həmin qəzetə “Osmanlıcadan tərcümə türkə” - bunu bilməm” taziyanə ilə cavab verir. Şeirdə Sabir onu bildirmək istəyir ki, Osmanlı dili ilə Azərbaycan dili eyni sistemli dillər qrupuna mənsubdur. Bu iki dilin birindən o birinə tərcümə lüzumsuzdur.

Sabir satirasının əsas qəhrəmanlarından biri də öz uşaqlarını təhsildən yayındıran valideynlər idi. Həmin valideynlər maarifin nə olduğunu bilmədikləri üçün uşaqlarını təhsildən qoruyurdu. Həmin dövrdə belə bir düşüncə var idi ki, kim təhsilə, maarifə yiyələnərsə öz dinindən uzaqlaşar hətta dininə qarşı çıxar. Təbii ki, bunu xalqın düşüncəsinə yeridən yenə də din xadimləri idi. Onlar istəmirdilər ki, xalq gözünü açıb dünyaya baxsın. Çünki xalq əgər maariflənib gözlərini açıb oyanarsa, onların etdiyi bütün fırıldaq əməlləri görər və onlara qarşı çıxar. Biz bu satiralara “Oxutmuram əl çəkin”, “Vah! Bu imiş dərsi-üsuli cədid” və s. bunun kimi şeirləri misal göstərə bilərik.

Vah!.. bu imiş dərsi-üsuli-cədid?!

Yox..x! Yox..x! oğul, məktəbi – üsyandı bu!

Molla deyir bundakı təlim edən!

Əlhəzət et, bir yeni şeytandı bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..(3. 480, 218)

Din xadimləri bununla yanaşı xalq arasında şayə yayaraq qəzetlərin və mətbəənin bağlanması üçün əllərindən gəlini edirdilər. Çar hökuməti üçün isə bu fürsət idi. Həmin şayələrdən istifadə edib bir çox qəzetləri bağlayır və onların redaktorlarını həbs edib sürgünə yollayırdı. Məhz bu hadisələrlə bağlı şair “Ay can! Ay can!” adlı satirasını yazmışdır.

Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can, ay can!..

Xalqın canı qurtardı töhmətdən, ay can! ay can!

Get Qubbəyə, səlam et Molla Hacı Babayə,

Söylə tutuldu cümlə jurnal, qəzet vəbəyə,

Mömin müridlər ilə dur qoş səda-sədayə,

Ümmətlərin yığılsın hər kətdən, ay can! ay can!..

Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! ay can!..(3. 480, 298)

Sabir milləti üçün həmişə çıxış yolu axtarırdı. Bu çıxış yolunu

maarifdə, sosial və mədəni inkişafda görürdü. “Likulli gəmin fəracün və likulli dain-dəvaün - Hər bir qəmin sonu və hər bir dərdin dərmanı vardır.” (4. 384, 206) hikmətinə söykənən şair gələcəyə nikbin baxır və milli qüvvələri bir araya gətirməklə irəliyə doğru hərəkətin mümkün olacağına inam bəsləyirdi.

Gördüyümüz kimi “Hophopnamə” həqiqətən XX əsr cəmiyyətinin aynasıdır. Biz bu şeirləri oxuduğumuz zaman XX əsr cəmiyyətinin əksini görürük.

Xülasə

Məqalənin giriş hissəsində “Hophop” imzasının necə yarandığı haqqında məlumat verilmişdir. Məqalənin əsas məqsədi Sabirin satiralarında XX əsr cəmiyyətini göstərməkdir. Həmçinin Sabirin təsvir etdiyi din xadimləri, əgriyalar, xalqın geriliyi göstərilmişdir. Məqalədə dil, qəzet, mətbəə problemlərinə də toxunulmuşdur. Sabir və Rable, Svift, Molyer, Servantes, Mark Tven, Qoqol, Çexov və s. kimi satiriklərin oxşar xüsusiyyətləri verilmişdir.

Summary

The introductory part of the article provides information on how the “Hophop” signature. The main purpose of the article is to show the society of the XX century in Sabir’s satires. The clergy, intellectuals and people described by Sabir are also shown in the backwardness of the people. The article also touched upon the problems of language, newspapers and printing. Similar features of satirists such as Sabir and Rable, Swift, Moliere, Cervantes, Mark Twain etc. are noted.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “ Ədəbi düşüncədə milli özünüdərk problemləri”(məqalə) – Timuçin Əfəndiyev
2. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi 3cildə 1 cild - Bədirxan Əhmədov (Elm və təhsil Bakı-2011. 477s, 285, 286, 287)
3. Hophopnamə 2 cildə 1 cild – (Şərq-Qərb Bakı-2004)
4. Hophopnamə 2 cildə 2 cild – (Şərq-Qərb Bakı-2004)
5. Mirzə Ələkbər Sabirin xatirələri – (Xan nəşriyyatı. Bakı -2019)
6. Sabirin Milli İntibah İdeali – Təyyar Salamoğlu (Avrasya İncelemeleri Dergisi)

M.Ə.SABİR MOLLA NƏSRƏDDİNÇİ KİMİ

Niftullayeva S.Ş.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *Satirik, fədakar şair, ədalət carçısı, tənqidçi, ictimai xadim*

Key words: *selfless poet, herald of justice, satirical, selfless man, genius poet*

M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında satira ilə şöhrət tapan milli oyanış və dirçəlişin ən fədakar carçılarından. M.Ə.Sabirin həyatdan götürdüyü gülüş dolu əsərləri insanı düşündürür və əslində isə kədərə kökləyirdi. O, xalqın acımacaqlı həyatını gülüş dolu misralarla əks etdirirdi. Şairin xalqın cəmiyyətdəki özbaşnalıqlardan çəkdiyi əziyyətlərdən, cəhalət bataqlığında batanlardan, qadınlara olan qeyri-insani davranışlardan, ədalətsiz təbəqələşmədən bəhs edən əsərləri “Molla Nəsrəddin” jurnalında yer almışdır.

Şairəm, çünki vəzifəm budur: əsar yazım,
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar, yazım,
Günü parlaq, gündüzü ağ, gecəni tar yazım,
Pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvar yazım. [3, 207]

Bu misralara nəzər yetirdikdə dahi mütəfəkkirimizin bir şair olaraq, düzü-düz, pisi-pis yazmağı özünə vəzifə hesab etdiyini düşünə bilərik. O, ətrafda baş verənlərə, gördüklərinə don geyindirmədən, olduğu kimi yazıb. Bəzilərindən fərqli olaraq, bəzəkli, tərifli sözlərdən istifadə edib şöhrət tapmaq, kimləinsə rəğbətini qazanmaq yerinə, hər nə qədər təhlükəli olsa da, həqiqətləri yazaraq xalqa faydalı olmağı seçib. Buna görə də onun satiraları öz dövrünü hərtərəfli kəskin tənqid edən, xalqın gözünü açmağa çalışan, onu cəhalətdən xilas etməyə çalışan “Molla Nəsrəddin” jurnalında yer almışdır.

Söyləmədimmi sənə, rahat otur, heyf sən,
Çəkmə bu millət qəmin, çək özünə keyf sən,

Xanə deyildir sənin, getməlisən, zeyfsən,

Eyləmədin etina, qissə həman oldumu?

Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu? [4, 134]

Bu şeiri şair Ömər Faiqə xitabən yazsa da, şeirdə bir çox məqamlar ön plana çəkilməmişdir. Usta satirik burada öz haqqını, xalqın haqqını tələb etməyə qalxanların, xalqın qayğısına qalanların, insanları qəflət yuxusundan oyatmağa çalışanların, onları ətrafda baş verənlərdən xəbərdar edənlərin hökumət tərəfindən təqib olunduğunu, sıxışdırıldığını göstərir. Millətin qəmindən xəbərsiz olub öz keyfi-dəmində olanlara da işarə edilir. Şeirdə şairimiz haqq sözünü deməyə qalxanları nə gözlədiyini, sonlarının necə acı olacağını üstüörtülü bildirir.

“Bəzən “Molla Nəsrəddin” in gülüşünü “göz yaşları içində gülüş” adlandırırlar. Bu doğru deyildi. Jurnal da, onun bütün əməkdaşları da ağlamağın, göz yaşı tökməyin əleyhinə olmuş, çıxış yolunu mübarizədə, vuruşda görmüşlər. [5]

Müəllifin bu fikri ilə razılaşmaq bir qədər çətinidir, çünki M.Ə.Sabir “Molla Nəsrəddin”də xalqın acınacaqlı taleyini təsvir edirdi, bu isə insanı birbaşa ağlamağa-sardonik gülüşə sövq edir. O dövrdə onun satiralarını oxuyub dərk edən hər kəs həmin şeirlərdə öz həyatlarından bir parça tapa bilərdilər. Çıxış yolunu mübarizədə görməkləri ilə isə razılaşmaq lazımdır ki, M.Ə.Sabir “Molla Nəsrəddin”in timsalında xalqı mübarizəyə, əzilməməyə səsləyirdi. Xalqı inqilabi ruha kökləyirdi. Bundan başqa, mübarizə yollarının ən mühümünün təhsildən keçdiyini təbliğ edirdi.

“1906-1911-ci illərdə onun “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc etdirdiyi satirik şeirləri yeni bir ədəbi məktəbin başlanğıcını qoymuşdur.” [1, 33]

M.Ə.Sabir ədəbiyyatımızda inqilab yaradaraq yeni bir cığır açmışdır. Onun “Molla Nəsrəddin”də çap olunan şeirləri həmin vaxta qədər ədəbiyyatımızda rast gəlinməmiş janrlarda idi. Satira ustası ədəbiyyatımıza “taziyanə”, “qırmanc”, “satirik marş”, “bəhri-təvil”, “sual-cavab” kimi janrlar gətirmişdir. Ədəbiyyatımızda satira onun fəaliyyəti ilə özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Elə bir ədəbi məktəbin başlanğıcını qoymuşdur ki, bunu davam etdirmək istəyənlərin sayı gündən-günə artır.

“Bu jurnalda M.Ə.Sabir 40-dan çox gizli imza ilə şeir dərc etdirmişdir. Ən çox işlətdiyi imzalar bunlar idi: “Hop-hop”, “Əbunəsr Şeybani”, “Güləyən”, “Cingöz bəy” və s.” [1,33]

O dövrdə tənqidçilər təqib olunduğuna görə onlar gizli imza ilə yazırdılar və imzalarını tez-tez dəyişmək məcburiyyətində qalırdılar. Buna görə də M.Ə.Sabir bir neçə gizli imza ilə yazıb. Onun imzalarının özünəməxsus mənalıları vardır.

“Sabir hansı mətbuat orqanında iştirak edirsə-etsin, yenə də “Molla Nəsrəddin” şairi idi. O, “Molla Nəsrəddinin” qiymətli tapıntısı idi.” [1,33]

M.Ə.Sabir “Molla Nəsrəddin”ə qədər bir neçə - “Zənbur”, “Bəhlul”, “İrşad” kimi mətbuat orqanlarında fəaliyyət göstərsə də, ona daha çox şöhrət gətirən “Molla Nəsrəddin” olmuşdur. Eyniadlı jurnalda fəaliyyəti dövründə nəinki Azərbaycanda, bütün Qafqazda və Yaxın Şərqdə tanınmışdır. Yaddaşlarda Molla Nəsrəddinçi kimi qalmışdır. Eyni zamanda “Molla Nəsrəddin”in onun tanınmasında rolu olduğu kimi şairimizin də jurnalın fəaliyyətində böyük rolu olmuşdur. O, jurnalın ən fəal üzvlərindən idi və jurnal üçün çox dəyərli idi. Sözüün əsl mənasında müəllifin yazdığı kimi “Molla Nəsrəddin”in qiymətli tapıntısı idi.

C.Məmmədquluzadə yazır:

“Sabirin birinci şeiri idarəmizə həmin vaxt gəlib çatmışdı ki, yeddinci nömrəni paylayıb səkkizincini hazırlamaqdaydıq.

Belə məlum oldu ki, qiymətli şairimiz yeddinci nömrədə “Niyə mən dərsdən qaçdım” sərlövhəli məqaləni oxuyub, bu barədə uşağın atasına həmin kinayəli cavab yazır ki, biz onu səkkizinci nömrədə çap etmişik:

Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad,

Olsun ürəyin şad!..

Bundan belə məlum olur ki, əziz yoldaşımızın məcmuəmizə gəlib çatan birinci əsəri həmin indi qeyd etdiyimiz mənzumdur...” [2,16]

Bəzi araşdırmaçıların fikrincə, M.Ə.Sabirin jurnalda dərc olunan ilk şeiri “Millət necə tarac olur,olsun...”dur, lakin digər araşdırmalar göstərir ki, bu şeir jurnalın 4-cü nömrəsində nəşr edilmişdir. Həmin vaxtlarda isə M.Ə.Sabir jurnalla əməkdaşlıq

etmirdi.

C.Məmmədquluzadənin öz söylədiklərinə əsasən, jurnalda M.Ə.Sabirin çap edilən ilk şeiri , “Ol gün ki, sənə xaliq edər”dir demək olar. Belə olduğu halda ortaya bir sual çıxır. Bəs “Millət necə tarac olur, olsun...” kimə məxsusdur?! Bəzi araşdırmaçılar bunun C.Məmmədquluzadəyə aid olduğunu iddia edirlər. Məsələn, ədəbiyyatçı Qanturalı araşdırmalarının birində buna dəlil olaraq, C. Məmmədquluzadənin Ədəbiyyat muzeyinə bağışladığı “Molla Nəsrəddin” jurnalını göstərir ki, həmin jurnalda hər şeirin altında C.Məmmədquluzadə şeirin müəllifini yazmışdır, lakin sözü gedən şeirin altına isə öz adını yazmışdır. Bundan başqa, C.Məmməd-quluzadə bildirir ki, bu şeir M.Ə.Sabirə məxsus ola bilməyəcək qədər zəifdir...

Göründüyü kimi bu məsələ barədə fikir bildirmək çətindir və mübahisəli məsələ olaraq qalır.

“Sabir köhnə şeirlə yeni şeir arasında bir əsrlik qədər uçurum açdı ki, bir daha geri dönüb də, o uçurumu atlanmağa kimsədə cürət və cəsarət qalmadı...” [6]

Məlumdur ki, satiranın əsasını Qasım bəy Zakir və Baba bəy Şakir qoymuşdur, lakin M.Ə.Sabirin qələmində satira fərqli bir üslub aldı. Tənqidçi ona qədər olan satira nümunələrinin üstündən bir növ xətt çəkdi. Satirik satiralarında hər şeyi çılpalığı ilə xalqa çatdırırdı, calqı qəflət yuxusundan “Lay-lay, bala, lay-lay...”- deyərək oyadırdı. Heç kimin həmin vaxta qədər cürət edib tənqid hədəfinə çevirə bilmədiyi yüksək təbəqəni belə sərt tənqid edirdi. Xalqa rəhm etməyən, yalnız öz mənfəətini düşünən daş qəlbli insanları tənqid atəşinə tuturdu. Təhsildən uzaq düşmüş, cahilliyə qərq olmuş insanların „Oxutmuram, əl çəkin...”- deyərək elmə çağırırdı. Qız övladlarını, qadınları təhsil almağa səsləyirdi, hansı ki, kimsə öz əsərlərində buna cürət etməmişdi. M.Ə.Sabirdən sonra daha bəzəkli şeirlər yazılmadı, çünki buna inanan, oxuyan kütlə qalmamışdı. Xalq artıq sözlərin gözəlliyinə aldanmırdı.

M.Ə.Sabir keçmişi təqlid etmir, yeniliyə, inqilabiliyə can atırdı. Şeir yazmaq xatirinə yox, sözünü demək üçün yazırdı. Şairimiz şeirlərində bir çoxlarından fərqli olaraq, “mən” yox, “xalq” deyirdi. Xalqın adından danışib onların acısını dindirirdi. Ustad şeirlərində bir

növ üsyan edirdi. Tənqidçimiz deyilməyən və yaxud dilə gətirməyə cürət edilə bilməyən məsələləri ön plana çəkirdi. Hətta belə bir fikir bildirmək mümkündür ki, onun şeirləri şablon üslublarda yox, inqilabi-mübarizə üslubunda yazılmışdır. Həmçinin şair əvvəlki dövrlərə nisbətən fars dilindən çox az istifadə etmişdir, Azərbaycan türkcəsində yazmağa üstünlük vermişdir ki, xalq üçün daha anlaşıqlı olsun. Bu, həm də onu göstərir ki, şair öz dilinə, kökünə nə qədər bağlıdır.

Ordu silah, qol gücü vasitəsilə vuruşduğu halda, söz ustamız sözün gücylə meydana atılmışdır. Onun ən güclü silahı söz idi ki, bir söz min qılıncdan kəskindir. Bu, o sözlərdir ki, həmin sözlərlə şair xalqı mübarizəyə, cəhalətdən qurtulmağa səslədiyi zamanda düşmənlərə də söz yarası açdı. Şairimiz bu sözlərini “Molla Nəsrəddin” vasitəsilə xalqa çatdırırdı.

Belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, M.Ə.Sabir eyni zamanda həm “Molla Nəsrəddin” üçün, həm də xalq üçün Molla Nəsrəddinçi olaraq, böyük xidmət göstərmişdir.

Xülasə

Məqalədə “M.Ə.Sabir Molla Nəsrəddinçi kimi” mövzusu araşdırılır. M.Ə.Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalına gəlişi və eyniadlı jurnalda fəaliyyəti təhlil edilir. Jurnalda hansı şeirlə gəlişi müzakirə olunur. Satira ustasının “Molla Nəsrəddin” jurnalında olan fəaliyyəti ilə bağlı fikirlər verilmişdir. Dahi mütəfəkkirimizin əsasını qoyduğu ədəbi məktəbdən, “Molla Nəsrəddin” in vasitəsilə ədəbiyyatımıza gətirdiyi janrlardan, “Molla Nəsrəddin” ilə şöhrət tapmasından, jurnalın onun məşhurlaşmasında oynadığı roldan bəhs olunur. Şairin şeirlərinin “Molla Nəsrəddin” də hansı imzalar altında çap edildiyi, “Molla Nəsrəddin” ə və jurnal vasitəsilə xalqa göstərdiyi əvəzsiz xidməti ön plana çəkilmişdir.

Summary

The article examines the topic As M.A.Sabir “Molla Nasreddinchi”. MA Sabir's coming to “Molla Nasreddin” magazine and his activity in the magazine of the same name are analyzed. It is discussed with which poem he came to the magazine. Opinions were given about the activities of the

satirist in the magazine “Molla Nasreddin”. We talk about the literary school founded by our great thinker, the genres he brought to our literature through “Molla Nasreddin”, his fame with “Molla Nasreddin” and the role of the magazine in its popularity. With what signatures the poet's poems were published in “Molla Nasreddin”, his invaluable service to the people and “Molla Nasreddin” was highlighted.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. A. Şahverdiyev, “Azərbaycan mətbuat tarixi”, Bakı, Təhsil, 2006, səh.33.
2. C. Məmmədquluzadə “Sabir kitabxanasının on illiyi” Bakı, Azər nəşr, 1929, səh.16.
3. M.Ə.Sabir, Hophopnamə, Bakı, “Turan” nəşrlər evi, 2002, səh. 207.
4. M.Ə.Sabir, Hophopnamə, I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2004, səh.134.
5. <https://www.google.com/amp/s/www.azadliq.org/amp/28230447.html>
6. URL/ <http://www.anl.az/el/emb/M.E.Sabir/sitat.html>

II BÖLMƏ

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞI ƏDƏBİ TƏNQİDDƏ

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA QADIN OBRAZLARI

Yusifova T.V.

*Dosent
ADPU*

Açar sözlər: *Sabir yaradıcılığı, satira, qadın obrazları, elm, təhsil*

Key words: *Sabir creativity, satire, female images, science, education*

“Azərbaycan qadını tarix boyu öz ağılı, zəkası, namusu, qeyrəti, fədakarlığı, çalışqanlığı, mərdliyi, vətənpərvərliyi və millətinə, torpağına olan hədsiz məhəbbət və gözəlliyi ilə tanınmışdır.”

Heydər Əliyev

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının şöhrətli simalarından olan Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. O, Xaqanini, Nizamini, Füzulini, Vaqifi, Axundovu, Seyid Əzimi yetirən, möhkəm ənənlərə söykənən bir ədəbiyyatın yetirməsi idi. Bütün yaradıcılığı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsi hesab oluna bilər. Sabirin toxunmadığı mövzu, dilə gətirmədiyi, işıqlandırmadığı məsələ yox idi. Özündən sonra yalnız Azərbaycanda deyil, Şərqi bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa təsir göstərərək, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır.

Sabiri xalqın həyatı, xalqın taleyi hər zaman düşündürürdü. Demək olar ki, bütün şeirlərində xalqın inkişafına, maariflənməsinə, cəhalətin, istismarın aradan qalxmasına toxunmuşdur. Bir növ yaradıcılığının hər bir səhifəsi xalq həyatını əks etdirən bir

aynadır - dövrün aynası. Keçmiş, bu günü, gələcəyi özündə əks etdirən ayna.

Bədii sözü yüksək qiymətləndirən şair onu insanları tərbiyə edib, onları haqqa yaxınlaşdıran ən əsas vasitə hesab edirdi. Yaratdığı çoxsaylı tipləri də elə öz dilində, öz səviyyəsində dilləndirən dahi mütəfəkkir bu üsulla onları ifşa edirdi. Müxtəlif zümrələri təmsil edən tiplərin böyük ordusunu yaratmışdı bir “Hophopnamə”də.

Vəkil

Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam,

Həkim

Dərdi təşxis etməyib, qovm-əqrəba ağlatmışam.

Tacir

Mən həlal ilə həramı bir-birinə qatmışam.

Rovzəxan

Ümmətin pulun alıb, mən gözlərin islatmışam.

Molla

Gündə bir fitva verib, məxluqu çox aldatmışam.

Qəzetəçi

Mən cəridəm dolmaq üçün mətləbi uzatmışam.

Sujetli lirikanın əsrarəngiz nümunələrini yaradan Sabir yaradıcılığında ən kiçik satiranı belə gözdən keçirdikdə sanki, bir tamaşa canlanır gözlərimizin qarşısında. Rəngarəng obraz seçimi elə ustalıqla işlənmişdir ki, qarşımızda dövrün bütöv mənzərəsi açılmış olur. Belə obrazlardan biri də məhz qadın obrazlarıdır. Dövrün yetirməsi olan Xansənəmlər, Xandostular, Şahbacılar, Ağcalar, hər addım başı xor görülən, hüquqları tapdalanan, avam eyni zamanda saf, zəhmətkeş, hər zülmə dözən Tükəzbanlar, gənc qızlar Sabir qələmində dilə gəlirlər.

Tacirlərimiz Sonyalara bənd olacaqmış,

Bətbəxt Tükəzbanları neylərdin, İlahi?!

Bəzi şeirlərində konkret olaraq qadınların adını çəkməsə də, digər obrazların onlara münasibətində müasiri olduğu dövrdə qadınların, qızların real həyat mənzərəsini yarada bilmişdi.

...Qıza lazımdır əgər bilmək: o da ev işi, paltar tikəsi, köhnə yumaq, yun daramaq, don yamamaq, səhnü-səranı süpürüb, kasanı, qabı üfürüb, küftə, kələm dolması, mət halvası, ət bozbaşı, ya lobyalı

aş, bir dəxi təndir lavaşı eyləməyindəndir ibarət ki...,

Elmdən uzaq düşən, məktəbin, dərsin, kitabın nə demək olduğunu bilməyən dövrün yetirməsi olan qız uşaqları, qadınlar satirik şeirlərdə bədii boyalarla canlandırılmış, real təsvirləri yaradılmışdır.

*Atam əllaf, babam dülqər idi,
Qardaşım culfa, əmim kargər idi,
Xanbibim falçı, nənəm bağ toxuyan,
Bizdə, haşa, yoxidibiroxuyan!...
Əroxurmuş da, yazarmış da, atam!
Ərdeyil, möhlikazarmış da, atam!
Ərdeyil, şairimişxanəxərab!
Fikriyazmaq, oxumaq, suglu kitab....*

Bu xüsusda diqqəti cəlbədən, tipi özdili ilə ifşaedən satiralarından biridə “Uşaqdır” şeiridir. Yaradılmış cahil qadın obrazı mövcud olan, o dövr üçün var olan bəzi təhsildən uzaq düşən qadınları nümuniləşdirilmiş obrazıdır.

*Ay başıdaşdı kişi! Dinmə, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoysöysün, ufaqdır uşağım!...
Kişi, az söylə mənə birdəximəktəb sözünü!
Yəni məktəblə uşaq kamil edərmə sözünü?
Bir söyüşdən yana az danla bu tifi üzünü!...*

Azyaşlı qızların yaşca özlərindən çox böyük tüccarlara, baqqallara, mollalara məcbur ərə verilməsi, təhsildən, elmdən uzaq düşməsi bir ziyalı kimi Sabiri hər zaman düşündürmüşdü.

Şair qeyd olunanların əksi olaraq elmə, maarifə, təhsilə önəm verən qadın obrazları yaratmaqla sanki, gələcəyə olan arzu və ümidlərini qələmə almışdır.

*Gər olsa nisadə elmü irfan
Övladə edər bu yolda iman.
Əksi olaraq bu müddəanın,
Olmaz isə elmi bir ananın –
Övladə çatar haman cəhalət,
Nə əql olur onda, nə fərasət;
Bitərbiyəliklə tifi-məsum
Axırda olur səfilü məşu*

Sabir yaradıcılığında çox doğru olaraq elm, təhsil məsələləri

tərbiyə, əxlaq problemləri ilə vəhdətdə qələmə alınmışdır. Bu da onu göstərir ki, şair mövcud problemlərə olduqca real yanaşmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Sabir cəmiyyətdə gedən proseslərə fəal münasibət bildiren ziyalı kimi elmi, təhsili, maarif və mədəniyyəti təbliğ edən - "Məktəb uşaqlarına töhfə", "Məktəb şagirdlərinə töhfə", "Məktəbə tərgib", "Elmə tərgib", "Məktəb şərqisi" və b. əsərlər yazmışdır.

Böyük mütəfəkkir bəlkə bu gün aramızda olsaydı, satiralarında qaldırdığı mühüm problemlərin müəyyən dərəcədə həll olunduğunu gözləri ilə görədi. Ələlxüsus da haqqında danışdığımız qadın azadlığı, qadın hüquqları ilə bağlı. Elə təkcə XIX əsrdən başlayaraq bu günə qədər keçdiyi yola nəzər saldıqda məlum olur ki, yazıçını narahat edən, xalqının taleyində həlledici rol oynayan taleyüklü məsələlər böyük siyasətçi Ulu öndər Heydər Əliyevin apardığı uğurlu siyasət nəticəsində öz həllini tapmışdır. Danılmaz tarixi faktdır ki, ölkəmizdə qadın hərəkətinin inkişafının dövlət səviyyəsinə qaldırılması məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanda qadın hüquqlarının qorunması, təbliğ olunması, onlara yüksək imtiyazların verilməsi, qadınların dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində və qanunların qəbul edilməsində iştirakının artırılması məhz dahi rəhbərsiyasətinin ayrılmaz tərkib hissələrindən olmuşdur. Uzaqgörən rəhbər bütöv və azad Azərbaycanın ədalətlə idarə olunması, xalqın, millətin gələcək rifahı yolunda qadınların da ön sıralara çəkilməsini vacib bilərək, mühüm fərman və sərəncamlarımızda atmışdır. Dəfələrlə öz çıxışlarında vurğulamışdır ki, dövlət quruculuğunun bütün mərhələlərində xüsusi xidmətləri olan Azərbaycan qadınları ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin və əmin-amanlığın qorunması, milli dövlətçiliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi üçün bu gün də var qüvvələrini sərf edirlər. Bunusiyasətdə, elmdə, təhsildə, bir sözlə, hər sahədə görmək olar.

Bununla da Azərbaycan qadınınına layiq olduğu ən yüksək qiymət verildi.

Bu gün möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev də bu siyasəti ləyaqətlə davam etdirərək ölkənin ictimai-siyasi həyatında qadın nümayəndəliklərinin genişlənməsinə çox böyük diqqət yetirir. Prezident İlham Əliyevin sərəncamları ilə müxtəlif sahələrdə fərqlənmiş bir çox qadınlar yüksək mükafat və fəxri adlara layiq görülmələr.

Xülasə

M.Ə.Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. Bütün yaradıcılığı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsi hesab oluna bilər. Sabirin toxunmadığı mövzu, dilə gətirmədiyi, işıqlandırmadığı məsələ yoxdur. Özündən sonra yalnız Azərbaycanda deyil, Şərqi bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa təsir göstərərək, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır.

Sabir yaradıcılığının hər bir səhifəsi xalq həyatını əks etdirən bir aynadır. Onun yaradıcılığında elm, təhsil məsələləri tərbiyə, əxlaq problemləri ilə vəhdətdə qələmə alınır. Sabiri narahat edən mövzulardan ən əsası qadınların hüquqsuzluğu, təhsildən, cəmiyyətdə baş verən proseslərdən uzaqda qalması idi. Elmdən uzaq düşən, məktəbin, dərsin, kitabın nə demək olduğunu bilməyən dövrün yetirməsi qadınlar satirik şeirlərdə bədii boyalarla canlandırılmış, real təsvirləri yaradılmışdır.

Summary

M.A.Sabir is a great people's poet of Azerbaijan, is a thinker and public figure. All his works can be a beautiful example of our realist literature, a great monument of national artistic thought. There is no subject that Sabir does not touch, does not express, does not cover. After him, influencing the literary development not only in Azerbaijan, but also in many countries of the East, he created a school of poetry, distinguished by its originality, great intellectual and aesthetic power

Every page of Sabir's work is a mirror of the people's life. In his work, the issues of science and education are written in conjunction with the problems of upbringing and morality. One of Sabir's main concerns was women's lack of rights, their distance from education and social processes. The generation of women who are far from science, who do not know what school, lessons and books mean, are revived in satirical poems with artistic colors, realistic images are created.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Akif Ə. M.Ə.Sabirin satira sənətkarlığı. Bakı: “Kür”, “Səma-n”, 1999.- 145 s.
2. C.Xəndan. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı, 1962.

3. Əzizov.V. Sabir satiralarında müasirlik. BDU.- Bakı, 2005.- 150 s.
4. Hacıyev.C. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: Azərneşr, 1962.-436 s.
5. Məmmədov, M. Sabir və məktəb. Bakı: Maarif, 1968.- 82 s.
6. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. I, Bakı, 2004.

SABİR VƏ KLASSİK POEZİYA

Babayev Y.M.

Professor

ADPU

Açar sözlər: *Sabir, klassik poeziya, bədii ədəbiyyat, nəzirə, ənənəçilik, novatorluq, satira*

Key words: *Sabir, classical poetry, fiction, imitative poem, traditionalism, innovation, satire*

Sabir poeziyamızın bənzərsiz ədəbi simalarından biridir. Sənətdə əsl inqilabçıdır. Başdan ayağa novatordur. Təzə söz, təzə nəfəs, təzə üslub, təzə mövzu və ideyalar şairidir. Ancaq Sabir nə qədər yenilikçidirsə, o qədər də ənənəyə bağlıdır. Şərq ədəbiyyatının minillik yolunun yeni ruh və qiyafədə davamçısıdır. Sabirin klassik poeziyaya bağlılığından danışarkən iki Sabiri ciddi şəkildə bir-birindən fərqləndirmək lazım gəlir. Bu, eyni zamanda vahid şəxsiyyətdə qovuşan iki məfkurənin, iki baxış tərzinin, sənət meydanında iki yolun fərqidir. Birincisi poeziyanın əski, «qocalmış» forma və məzmun siqlətinə sadıq, ikincisi isə «Molla Nəsrəddin»in kəşf edib üzə çıxardığı Sabirdir. Əslində ikinci Sabir uzun illər birincisinin içərisində yaşayırmış. Ancaq gizlində, batində imiş. Onu tərpətmək, oyatmaq, hüsnər meydanına gətirmək, ona tribuna vermək lazım imiş. Elə ki, bu məsələ reallaşdı, Sabir öz gizli həqiqətini ortalığa qoydu. Mənəvi dünyasının sirli, naməlum qatlarını aşkara çıxardı. Və o, bu həqiqətlə də böyüdü, möhtəşəmləşdi, Azərbaycan və dünya söz sənətinin iftixarlarından birinə çevrildi.

«Molla Nəsrəddin» tribunasından kənardakı Sabir qəzəlxandır, mərsiyəxandır. Bütünlüklə klassik poeziyanın cığırdaşdır: janr, vəzn,

mövzu, ideya, ifadə tərz, məcazlar sistemi və bir sözlə, poeziyanı şərtləndirən bütün amillər, parametrlər, meyarlar baxımından. Və bu yolda o, cığırdaş olaraq qalır. Sənət məkanında şəhrah, orijinal yol aça bilmir. Çünki ondan əvvəl bu məkanın nəhəng təmsilçiləri, əlçatmaz zirvələri var. Şairin «Molla Nəsrəddin»ə qədərki və «Molla Nəsrəddin» ziyasından kənardakı yaradıcılığı orta əsrlər islam şərqindəki poetik ənənənin davamıdır. Bunu onun qəzəllərində aydın görmək mümkündür. Doğrudur, qəzəllər gözəldir. Sənət naminə hər şey yerli-yerindədir. Lakin yenilik yoxdur. Sənətkarın bu şeirləri qəzəl janrının baş mövzusunda – məhəbbət mövzusunda. Onun əsas lirik qəhrəmanları da klassik şeirin ənənəvi qəhrəmanlarıdır: Aşiq və Məşuq. Eşq divanəsi olan Aşiqə görə məhəbbət varlığın əsasında, məhvərində dayanır. Eşq şeydasına bu sözün işığından və çevrəsindən kənar nəse söyləmək hədyandan başqa bir şey deyil. Daha doğrusu:

Hirz ilə, əfsun ilə olmaz ilaci-cünun,

Eşq sözündən səva söz demə divanəyə. (9, 363)

Aşıqın düşüncəsinə görə hər bir dərddə dərman tapmaq mümkündür. Eşq mərazinin isə nə tədbiri və çarəsi, nə də dərmanı vardır. Sabitqədəm, fitrətən sevgiyə mübtəla aşiq dilbərin yolunda qəlbini və canını da tərk etmiş, ancaq cismdən ibarət vücud olaraq qalmışdır:

Xahişin tərki-dilü can idi, mən həm etdim,

Söylə, ey yar, görüm şimdi nə fərmanın var? (9, 364)

Eşq cəfasından bu aşiqə yuxu haramdır. Ağlar gözlərinin suyu ilə nigarın qərar tutduğu torpağı nəmləndirmiş, kirpiyi ilə onun məhəlləsinin astanasını süpürüb təmizliyə çevirmiş, qədəm basdığı torpağa səcdəyə əyilmişdir.

Eşq və hicran, eşq və qəm, eşq və cövr, eşq və səbr, eşq və məstlik, eşq və vüsəl, eşq və risvalıq və s. kimi hissi-mənəvi və ruhi-fəlsəfi kateqoriyalar Sabirin qəzəllərində poetik aspektdə toxunduğu problemlərdir. Bu problemlərin bədii-fəlsəfi şərhə Sabirin orta əsrin qələm sələfləri ilə bənzərlik təşkil edir. Elə bir orijinal cəhəti ilə fərqlənir. Məsələn, eşq məsti olan lirik qəhrəman bədəm dolu qədəhdə gözəlin surətinin əksini görüb ömrlərcə şərab düzəldilən üzümü yetişdirən tənəyə göz yaşının suyu ilə qida vermək məramındadır:

*Ta ki, gördüm sağəri-səhbadə əksi-surətin,
Ömrlərdir kim, cəhanda xidməti-tak eylərəm.* (9, 367)

Yuxarıda eşqlə əlaqəli zikr etdiyimiz hissi-fəlsəfi kateqoriyalarda, habelə gözəlin və gözəlliyin, hüsn elementlərinin təsvirində, zahiri və batini aləmə, Kəbə və bütخانəyə münasibətdə şairin baxış və təşviq etdiyi ideyalar xeyli dərəcədə təriqət görüşləri ilə uzlaşır. Sabir təriqət şairi olmasa da, onun ənənəvi məhəbbət mövzulu şeirlərində bu həqiqət aydın şəkildə sezilir. Bunu sənətkarın yaradıcılığındakı bədii faktlar aydın surətdə isbata yetirir. Belə ki, Sabir də gözəli «qibleyi-məqsud» hesab edir, onun qaşına səcdəni mehraba səcdədən üstün tutur. Hətta meracı, isra gecəsini məşuqun hüsn elementlərinin «mərtəbeyi-hüsnündə» görür:

*Qabi-qövseyin qaşın, leylətül-isra zülfün,
Tapmısan mərtəbeyi-hüsndə sən meraci.* (9, 372)

Təriqət poeziyasında olduğu kimi Sabir də Kəbə, məscid və bütخانə arasında fərq görmür, varlığa zahiri gözlə deyil, batini gözlə baxmağı məqsədə çatmaqda əsas vəzifə sayır. Əski və ənənəvi mövzu və qayəyə malik bu şeirlərində Sabirin məcazlar sistemi də bol, zəngin və füsunkardır. Məsələn:

*Vəslə ümmid olsa, hicrində bu çari ünsürü,
Əski-çəşmim seylinin mövcündə xaşak eylərəm.* (9, 367)

Yarın vüsəlinə ümidim olsa, hicranında maddi aləmin təşkil olunduğu bu dörd ünsürü göz yaşımın selinin ləpələri ilə çör-çöp eləyərəm (ləpələrin üstündə oynayan çör-çöpə döndərərəm). Mübaliğə cazibədar və qəlbəyatandır. Yaxud:

*Atəşin ruyində əf'itək yatıb geysulərin,
Türfə cadudur ki, mar atəşdə suzan olmasın!* (9, 369)

Saçların (hөрүklərin) atəş saçan üzündə əfi ilan tək yatıb, necə cadudur ki, ilan atəşdə yanmır. Burada şair «təşbeh», «istiarə», «mübaliğə», «təzad» və s. bəlağət vasitələrindən məharətlə istifadə etmişdir.

Göründüyü kimi, Sabirin «Molla Nəsrəddin» ənənəsindən kənar şeirlərində klassik poeziyanın bütün qanunları, mövzu və ideyadan tutmuş obrazlar aləminə, poetik fiqurlara qədər yerli yerindədir, xoşagələndir, cazibədardır. Çatışmayan bircə şey vardır: yenilik. Nə qədər gözəl olsa da, hər şey köhnədir. Min illik deyim və ənənənin

eyni xətdə davamı, təkrarıdır. Ona görə də oxucunu təəccübləndirmir, poetik heyrət yaratmır. Çağırılmış bayatını xatırladır.

«Molla Nəsrəddin»in kəşf etdiyi, poetik «mən»ini, vətəndaş həqiqətini, bədii istedadını üzə çıxardığı Sabir isə poetik dünyasının bütün rəngləri, ştrixləri, detalları ilə oxucunu heyrləndirir. Adını qeyri-adi, zərrəni küll kimi verməyi, dəryanın hikmət və xassəsini damlada əks etdirməyi bacarır. Bu Sabir bütünlüklə novatordur, izhar etdiyi poetik bəyanların hamısı ipdən-sapa qədər yenidir, poetik ixtiradır. Amma bu o demək deyil ki, Sabir klassik poeziya ilə əlaqəsini üzümüş, ənənədən üz döndərmiş bir şairdir. Əksinə, həmin novatorluq, orijinallıq sələflərin qurduğu təməl üzərində ucalır. Öz rüşsəsinə çoxəsrlilik poeziya kəhkəşanın münbit zəminindən alır. Bu mənada «Molla Nəsrəddin»dən sonrakı Sabir həm ənənəyə bağlı, həm də yenilikçi bir sənətkardır. Həm klassik poeziyanın yetişdirməsi, xələfi, həm də ona müxalifətdədir.

Əlbəttə, satirik şairimizin klassik ədəbiyyata bağlılığı çoxlaylı, çoxşaxəli, çoxistiqamətlidir və bir məqalədə onu bütün detalları ilə əhatə etmək imkan xaricindədir. Sənətkarın ənənəyə bağlılığını vəzn, janr, mövzu, ideya, dil, üslub, məcazlar sistemi, bədii məntiq və s. baxımından izləmək və araşdırmaq olar. Biz isə diqqətimizi, əsasən, başqa bir məsələyə – M.Ə.Sabirin klassik şərq şairlərinə yazdığı nəzirə – parodiyalara yönəltmək istəyirik. Belə şeirlərin sayı az deyil. Hafiz, Xəyyam, Nəsimi, Füzuli, Nəvəis, N.Kamal və s. kimi şərq klassiklərinin şeirlərinə yazılmış nəzirə – parodiyalar bu qəbildəndir.

O zaman ki Sabir bir satirikə, ifşaçı bir qələm sahibinə çevrilir, klassik poeziyanın doqumalaşmış bir sıra kanonlarına, streotiplərinə qarşı çıxır, onlara müxalifət mövqeyində dayanır. O qanunlar ki, artıq vaxtı ötmüş, obrazlı şəkildə desək, «qocalmış» və köhnəlmişdir. Sənətkarın cəmi dörd beytdən ibarət kiçik bir qəzəli vardır. Bu qəzəldə müəllif orta əsrlər şərq şeirinə kəskin bir parodiya ilə cavab verir. Daha doğrusu, eyni janrda şərq şairlərinin qəzəl və başqa janrlarda əsrlərcə vəsf etdiyi gözəli məsxərə obyektinə çevirir. Ənənəvi epitetləri, təşbehətləri, gözəllə və gözəlliklə əlaqəli bəyan tərzini lağa qoyur. Başqa sözlə, artıq çeynənmiş görünən, təsirsiz və gərəksiz səciyyə daşıyan «gözəli tərənnüm» poeziyasının ideya-məzmun çalarına, ifadə üsuluna, məcazlar sisteminə qarşı çıxır:

*Ey annın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!
 Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin ilan!
 Alma çənən, çənəndə zənəxdən dərin quyu,
 Kipriklərin qamış, dodağın bal, tənin kətan!
 Boynun sürəhi, boy-buxunun bir uca çinar,
 Əndamın ağ gümüş, yanağın qırmızı ənar!
 Xalın üzündə buğda, başında saçın qürab,
 Qah, qah!... Qəribə gülməlisən xaniman xərab!... (9, 185)*

Sənətkarın «Mahi-Kən'anın batıb, ey piri-Kən'an, qəm yemə» («Molla Nəsrəddin», 1906, №9) misrası ilə başlayan satirası görkəmli fars şairi Hafizə nəzirə kimi yazılmışdır. Ancaq Azərbaycan şairi Şeyrin Hafizdəki mövzu və ideya istiqamətini tamamilə dəyişdirmiş, ona kəskin satira ruhu vermişdir. Lirik nümunənin ideya ahəngi rus yazıçısı L.Tolstoyun da tərəfini tutduğu belə bir ətalət fəlsəfəsi ilə uzlaşır: «Şərə müqavimət göstərmə». Əslində əzilən məzlum təbəqənin passivliyə, səbrə, dözümə çağırışında kəskin ironiya ruhu duyulur:

*Sübh tezdən dur ayağa, şamtək çək zəhməti,
 Güclülərdən də eşit, hər növ fəhşü töhməti,
 Sən zəlil ol, eybi yox, qoy güclü çəksin ləzzəti,
 Qoy səni xar eyləsinlər xanü ə'yan, qəm yemə! (9, 23)*

Sabir şərq ədəbiyyatında aparıcı bir xətt kimi özünü büruzə verən didaktika, öyüd-nəsihət ruhunun da yeni dövr üçün yaramadığını, effektiv deyimə çevrildiyini yaxşı dərk edir. Bunu aldanış və mənasız vəz sayır. Bu həcmcə kiçik, lakin əhatəli ideya tutumuna malik taziyanə Ömər Xəyyama cavab kimi qələmə alınmışdır.

*Bizi aldatma, xacə, hər sözünə,
 Biza yox, get nəsihət et özünə!
 Görüyorkən gözün düzü əyri, -
 Bizdən əl çək də, çarə qıl gözüənə! (9, 273)*

Taziyanədə cəmiyyətdəki sosial ədalətsizliyə kəskin poetik reaksiya göz önündədir. İctimai mühit başdan-başa ədalətsizlik, rəzalət və çirkab içərisindədirsə, cəmiyyətin həqiqəti bundan ibarətdirsə, nəsihətin bir faydası varmı? Deməli, çıxış yolu nəsihət yox, həmin ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparmaqdır.

Şairin «Olmur, olmasın», «Nəsihət» («Ey xacə, çalış surət-zahirdə qəşəng ol!», «Ata nəsihəti» («Bəsdır, ey oğul, boş yerə bu

elmə çalışma») şeirləri də şərq nəsihətçiliyinə qarşı yönəlmiş dolğun etiraz notlarıdır. Müəllifin bu səpkidə başqa əsərləri də vardır. Diqqəti çəkən orasıdır ki, Sabirin bu tipli yaradıcılıq nümunələrində nəsihətin şərq klassikasındakı ənənəvi xətti zahirən qırılır. Səmt və istiqamət dəyişir. Öyüd, tərbiyə obyekti kimi müraciət olunan kəs həyatın pozitiv meydanına deyil, neqativ məkanına, işıqlı əməl və mənəviyyata yox, narsuz, qaranlıq, mənhus əməl və mənəviyyata çağırılır. Belə bir bədii fənddən müəllif məqsədli olaraq istifadə edir. Əslində bu çağırışın mahiyyətində sərt ifşa və töhmət vardır. Məsələn, ata ilə oğulun mükəlliməsi şəklində qurulmuş «Olmur, olmasın!» satirasında ata oğlu elmsizliyə, veyilliyə, ismətsizliyə, tənbelliyə, oğlu isə atasını arvadbazlığa, qeyrətsizliyə, ətalətə, eysqbazlığa və s. səsləyir. Hər iki nəsihətçi tipin çağırış harayı ənənəyə müxalifdir. Ancaq daha təsirli və sirayətedicidir. Mətnə nəyin ifşa və rədd edildiyi aşkar anlaşıldığı kimi mətnarxası planda nəyin təlqin və qəbul edildiyi də anlaşılar. Mənfəti tiplərin iqrar etdikləri əsas ideya hədəfində nəyin inkar edildiyi bəlli bir poetik həqiqət kimi özünü aydın şəkildə sezdirdi.

Klassik poeziyada ən intensiv mövqə tutan obrazlardan biri aşıqdır. Bundan əlavə zahid obrazının təqdiminə də tez-tez rast gəlirik. Sabirdə də hər iki obrazın bədii təcəssümü ilə rastlaşırıq. Bu poetik qəhrəmanlardan birincisi Sabirdə xeyli fərqli keyfiyyətdədir. İkincisi isə ənənədəki kimidir, yalançı, riyakar və təmənnalıdır. Vəzində yalan danışdığı kimi ibadətində də Allahdan cənnət təmən-nası güdür. Klassik söz sərvətindəki «fədakar», «cəfakeş», «qəm əhli», «sədaqət mücəssəməsi» və s. müsbət titullarla tanınan aşiq ya Haqqa, ya da Haqqın gözəl yaratdığı bəşər övladına, bəndə olan dilbərə eşq yetirir. Sabirin lirik qəhrəmanı isə «dilbəri-hürriyyətə» vurğundur. Onun qəmi, cəfası da bu səbəbdəndir. Onun amalı və ideali da azadlıq dilbərinə yetişməkdir. Klassik poeziyadakı aşıqlar «cünun», «şeyda» kimi tanınırlarsa, satirik sənətkarımızın lirik qəhrəmanı, əslində lirik «mən»i də «fəsiq» ünvanı ilə damğalanmışdır. Amma məsləki uğrunda belə bir ünvan qazanmaq ona xoşdur:

*Ey dilbəri-hürriyyət, olandan bəri aşiq
Könlüm sənə, çarpışmadadır ruzü şəb ilə!
Dərlərsə əgər işbu səbəbdən mənə fəsiq,
Pək müftəxirəm mən də bu aliləqəb ilə! (9, 350)*

Nəsiminin bütünlüklə ahəngdar şəkildə sadalanan həmcins üzlər üzərində qurulan bir neçə yekahəng qəzəli vardır. Bu qəzələrdə hürufiməslək lirik qəhrəman sevdii canana xitab edir. Bəlli olur ki, canan onun üçün hər şeydir. Maddi və qeybi aləmin çeşidli varlıqlarıdır. Şair poetik axarda bu varlıqları amla sadalayır. Nizamlı intonasiya ilə sevdii gözəlin onun üçün nələrin timsalında olduğunu söyləyir. Həmin varlıqlar nurdan, zülmətdən, rizvandan başlayıb, Mühəfə (Qurana), həccə qədər gedib çıxır:

*Nurumsan, zülmətim, narım, şəbimsən, rövşənim, şəm'im,
Münəvvər nurimü hurim, nəimü xüldü rizvanım.*

*...Kitabım, müşəfim, dərsim, hədisim, əbcədim, lövhüm,
Səlatim, taətim, zöhdüm, səvabım, hərcü ərkanım. (7, 143)*

Nəsiminin qəlbində ilahi eşq gəzdirən ülviiyyət qəhrəmanını Sabirdə varlığın irili-xırdalı bütün müqəddəs həqiqətlərini pula dəyişən, nəfsani istəklərin toruna düşmüş bir kapital hərisi əvəz edir:

*Nuri-çəşmanummisan, ey pul, ya canummisan?
İsmətim, namusum, irzim, qeyrətim, qanummisan?
Hörmətim, fəxrim, cəlalım, şövkətim, şanummisan?
Müşəfim, Məkkəm, Mədinəm, qibləm, ərkanummisan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanummisan? (9, 205)*

Sabir də Nəsimi kimi şeiri obyektə xitabən yazır. Lakin xitab olunan obyektlər arasındakı fərq ölçüsüz həddə böyükdür: birincidə gözəl, ikincidə pul. Əslində bu fərq Nəsimi və Sabir qəhrəmanlarının mənəvi-ruhi aləmi, həyata, Haqqa və həqiqətə baxışları arasındakı fərqdır. Deməli, eyni bədii deyim tərzindən və formadan hürufi şair ülviiyyəti təcəssüm, satirik sənətkar isə kəsafəti tənqid etmək məqsədi izləmişlər.

Böyük satirik Sabirin şeirlərinə ən çox nəzirə – parodiya yazdığı sənətkar böyük lirik Füzulidir. Görünür, ifşaçı, həcvü şairimiz tərənnümçü Füzulinin yaradıcılığına daha çox «əl uzatmaq»la bir neçə ciddi məqsəd izləmişdir. Əvvələn, 400 illik sürəkli bir tarixi dövrdə hələ də ömür sürməkdə olan Füzuli bütünə qarşı (Füzuliyə qarşı yox, məhz Füzuli bütünə!) çıxmaq istəmişdir. İkincisi, Füzulinin yaradıcılığı öz məramını ifadə etməkdən ötrü ona daha çox stimül, vermişdir. Üçüncüsü, Füzuli şeirlərinin məşhurluğu çevrəsində öz ideya və mətləblərini daha geniş auditoriyaya, daha çox oxucu

kütləsinə çatdırmaqdan ötrü isnad etdiyi poeziyanın əzəmət və məşhurluğundan zəmanət almaq məqsədi güdmüşdür.

Bədii faktlara keçək. Sabirin «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc olunan «Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır» (1906, №20), «Ah eylədiyim nəş'eyi-qəlyanın üçündür» (1906, №22), «Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var» (1906, №25), «Könlüm bulanır küçədə cövlanını görəcək» (1906, №28), «Ey dövlətimin zəvalı oğlum!» (1907, №26), «Məndə az olsaydı, ölmək ixtiyar etməzmidim?» (1909, №37) və s. şeirləri məşhur qəzəl şairimizə cavabdır. Lakin «Molla Nəsrəddin»çi sənətkarın cavabları şərq poeziyasındakı ənənəvi nəzirələrdən fərqlənir. Nəzirəçiliyin minillik, şablonlaşmış qanunlarını qırıb atan satirik şair bu istiqamətdəki əməli addımında tamamilə novatordur. Heç kəsin etmədiyi işi görən yenilikçidir.

Füzulidə hər şeyə gözəllik, paklıq, ləyaqət və ülviyyət müstəvisində baxılır. Sabir isə formanı, sələfinə məxsus şeirin zahiri tərəfini götürüb onun mahiyyətini, ideya axarının səmtini tamamilə dəyişir. Həm məzmun və ideyanı müasirləşdirir, həm də ona kəskin satira ruhu aşılayır. İstər qəhrəmanları, istərsə də qayəni və hədəfi müsbət boyalı müstəvidən qara rəngli eybəcər, mənfi imicli tiplərin qərar tutduğu müstəviyə keçirir.

Sabirin Füzuliyə yazdığı cavabların hər birində biz XX əsr şairinin yaşadığı sosial mühitin yeni bir insan tipi, yeni bir xarakteri ilə üzləşirik. Cəmiyyətdəki eybəcərlikləri, ictimai bəlaları tənqid üçün Sabir hədəfə Füzulinin poeziya silahından atəş açır.

Qəzəl ustasının «Leyli və Məcnun» poemasında Məcnunun anasının dilindən deyilmiş «Can vermə qəmi eşqə kim, eşq afəti-candır» misrası ilə başlayan qəzəldə ana oğluna nəsihət edib eşqin bəlalarından danışır. Niyyəti oğlunu məhəbbət yolundan çəkinməyə yönəlir. Satirik sənətkarımızın Füzuliyə yazdığı nəzirədə—«Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır» misrası ilə başlayan müstəzadda da nəsihətçi valideyndir. Onun nəsihətinin məzmun və qayəsi də övladını gərəksiz saydığı fəaliyyət yolundan çəkəndirməkdir. Amma Füzulidə «eşq» «afəti-candır»sa, Sabirdə «elm afəti-candır». Yəni sələfin təsvir etdiyi ana oğlunu eşqin bəlasından qorumaq istəyirsə, xələfin valideyni onu elm və təhsil öyrənməyin «fəlakətindən» hifz etmək niyyətindədir. Çünki bu tipin inanc və təsəvvüründə «təhsili-

ülum» insan üçün fəlakət torudur. Füzulinin:

*Ah eylədiyim sərv-i-xuramanın üçündür,
Qan ağladığım qönçeyi-xəndanın üçündür. –*

beyti ilə başlayan məşhur qəzəlinə eyni janrda qələmə aldığı cavabda Sabir vəznə və onun bəhrini eynilə hifz edir. Bununla belə obrazı, məzmun və ideyanı dəyişdirməklə onu aşiqanə şeirdən ironik ruhlu satiraya çevirir. Füzulidəki romantik aşiq ifşaçı lirik müşahidəçi ilə əvəzlənir. Müşahidəçi təqdim etdiyi tipə vurğunluğunu qara boyalarla rəngləyir. Tipin xarakterinə müvafiq təşbehatlardan bəhrələnir. Beləliklə, harın, pulgir, acgöz, müftəxor, xəsis bir sosial varlığın tipik surəti ortalığa çıxır.

*Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür,
Qan ağladığım qəhveyi-fincanın üçündür.
Və 'z eylədiyim hədyəvi əhsandan ancaq,
Ümdə qərazim kisəvi həmyanın üçündür...
Bimar tənim küftəvi bozbaş ələmindən,
Xunin ciyərim dolma-badımcanın üçündür. (9, 35)*

Hər iki şairdə bütün beytlər əvvəldən sona qədər, «hüsnü-təlil» deyilən poetik fiqur üzərində qurulmuşdur. Birincidə bu məcaz növü gözəlin və onu sevən aşıqın hisslərinin tərənnümünə, ikincidə isə sarkazma xidmət edir. Füzulinin:

*Ey gül, nə əcəb silsileyi-mişki-tərin var,
Vey sərv, nə xoş can alıcı işvələrin var. – (2, I c., 134)*
mətləli populyar bir qəzəli və Sabirin ona:
*Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var.
Ahu nəzərin var. (9, 38)*

misraları ilə başlayan müstəzad-nəzirəsi vardır. Hər iki şeirdə Məşuq obrazı yaradılmış, bu obrazın həm zahiri əlamətləri, gözəlliyi, həm də əməli, insani «mən»i xarakterizə olunmuşdur. XVI əsr sənətkarının Məşuqu orta əsrlər islam poeziyasındakı silsilə gözəllərin ümumiləşdirilmiş təmsalıdır. İdealdır, hər cür nöqsandan xalidir, Xalığın ən gözəl biçimdə xəlv etdiyi ali xilqətdir. Təriqət yozumu ilə desək, Haqqın yer üzündəki zərrəsidir, pak və mələk xislətlidir. Bütünlüklə romantik libasdadır. XX əsr şairinin nişan verdiyi Məşuq isə hər cür ideallıqdan məhrumdur, real həyatın bütünlüklə qüsura bürünmüş qəmzənəkidir, əxlaqsız və iffətsizdir. Zahiri gözəl, batini kəsafətdir.

Başqa sözlə, Füzuli yaradıcılığına müraciət edən satirik müəllif qəzəl ustadının Məşuqunun timsalında bütün islam poeziyasındakı ideal Məşuq obrazını real Madmazel obrazı ilə əvəzləyir. Çünki yeni dövr - şairin yaşadığı əsr madmazelləri, əxlaqsızları və onlara uyanları, onlara meyil edib onların şəhvət qəfəsində yaşayanları cəmiyyətə tanıtmığı tələb edir. Təəssüf ki, islam cəmiyyəti məsciddən meyxanəyə, Qafqazlı müsəlmandan İranlı dindara qədər bu şəhvani mərzəə yoluxmuşdur:

*Qafqazlı müsəlmanlar edərsə səni qaiḥ,
Fikr etmə əcaib.
İranlı müsəlmanları tək əbdi-dərin var,
Min dərbədərin var.
Xud sanma ki, meyxanədə çoxdur sənə üşşaq
Didarına müştəq.
Məsciddə dəxi bir neçə xununcigərin var,
Şuridəsin var.
Bilməm nə füsün eylədin, ey fitneyi-əyyam,
Uydu sənə islam?! (9, 38)*

Bu Madmazelin – müasir Məşuqun islam aləmində oynadığı rol nədir? Satiranın əsas ideya yükü bu məsələ üzərində cəmləşir: geniş islam mühitindəki geriliyin, cəhalətin, maarifsizliyin, qeyri-insani münasibətlərin, əxlaqsızlığın, dərrakəsizliyin, müasir inkişafa ögey münasibətin mühüm səbəblərindən biri də budur. Füzulinin ideal Məşuqu ilə Sabirin real Məşuqu – Madmazeli arasındakı fərq də bundadır. Təbii ki, bu cəmiyyət üçün böyük faciədir.

Sabirin Füzuli şeirlərinə yazdığı başqa cavab – satiralarda da yeni obrazlar, tiplər silsiləsi, yeni-yeni faciələrin təsviri davam edir. Hər nəzirdə yeni bir tip, yeni bir rəng, yeni bir zülmət, cəhalət və nadanlıq nişanəsi ilə üzləşirik. X.Natəvanın:

*Nə mən olaydım, ilahi, nə də bu aləm olaydı!
Nə də bu aləm əra dil müqəyyədi-qəm olaydı.– (6, 28)*

beyti ilə başlayan kövrək və nisgilli bir qəzəli vardır. Buna oxşar motiv, mövzu və formada başqa klassiklərimizin də yaradıcılığında bədii örnəklərə rast gəlmək mümkündür. Bu şeirlərdə, o cümlədən X.Natəvanın qəzəlində dünyadakı uğursuz yaşayışdan doğan dəruni qəm, hüzn özünü göstərir. Şair maddi aləmdən, öz şəxsi

həyatından, taleyindən o qədər bezgin və narazıdır ki, nə bir fərd kimi özünün, nə bu aləmin, nə də bu aləm qovğalarının, maddi gerçəkliyə aid konkret və abstrakt həqiqətlərin mövcudluğunu istəmir. Şeirin əsas ideya fəlsəfəsi belədir: Yoxluq dərdin, qəmin, əzabın da yoxluğu deməkdir.

Sabirin həmin şairə elə qəzəl janrında gözəl bir nəzirəsi vardır. Sələfinin qəzəlinin motiv və bədii formasını, zahiri strukturunu saxlayan sənətkar onu tutarlı satiraya çevirmişdir. «Molla Nəsrəddin» jurnalında (1909, №3) çap olunan nəzirə – qəzəl elmin, maarifin, yeni üsullu məktəb və dərs sisteminin, hər cür mütərəqqi yeniliyin, mətbuatın, ictimai-mədəni tərəqqinin, hətta millətin, milli hissin əleyhinə olan nadan, köhnəpərəst bir tipin monoloqu şəklindədir. X.Natəvan aləm və onun qəmindən, Sabirin tipi isə baş verən yeniliklərdən şikayətcidir:

Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sən'ət olaydı!

Nə dərsə, məktəbə, elmə, filanə hacət olaydı!..

Nə hiss olaydı cəvanlarda əmri-millətə qarşı,

Nə bu cəvanlar olaydı və nə bu millət olaydı. (9, 165)

XIX yüzilliyin II yarısında yaşamış görkəmli türk şairi Namiq Kamalın 1907-ci ildə «Füyuzat» jurnalında (№11) məşhur «Vətən şərqisi» şeiri çap olundu. Azərbaycan satiriki həmin şeirə çox tez, həm də öz məfkurə, məslək və üslubuna müvafiq tərzdə reaksiya göstərdi. Qısa fasilələrlə həmin şərqiyə iki rixşənd və töhmətlə dolu nəzirə yazdı. Türk müəllifinin şeiri ciddi planda qələmə alınmışdı. Amalı və əfkarı vətənin taleyi, gələcəyi olan millət və yurd dərdi, qayğısı ilə yaşayan təəssübkeş vətənpərvərlərin - osmanlı fədailərinin marşı kimi ərsəyə gətirilmişdi:

Amalımız, əfkarımız iqbalı vətəndir,

Sərhəddimizə qəl'ə bizim xaki-bədəndir,

Osmanlılarız, zinətimiz qanlı kəfəndir,

Qovğadə şəhadətlə bütün kam alırıız biz,

Osmanlılarız, can veririz nam alırıız biz!... (3, 36)

Sabirin bu şərqiyə birinci cavabı «Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir...» («Molla Nəsrəddin», 1907, №11), ikinci cavabı isə «Övradımız, əzkarımız əfsaneyi-zəndir» («Molla Nəsrəddin», 1907, №18), misraları ilə başlayan satiralarıdır. Hər iki cavabda Azərbaycan

şairi N.Kamalin marşının vəznini və bəhrini, beşlik formasını, intonasiya və poetik ritmini, hətta mümkün qədər qafiyə sistemini, zahiri ifadə tərzini saxlamışdı. Dəyişən isə məzmun, ideya və obraz, lirik «mən»in düşüncəsi, baxışı, amalı və idraki qənaətidir. Şeirlərdəki öldürücü satira ruhunu, rişxənd üslubunu, ifşa istiqamətini müəyyənləşdirən, təmin edən cəhətlər də buradan qaynaqlanır. Əgər birinci şeirdə Sabir amalı, istəyi vətəni dağıtmaq olan, onun məhvinə çalışan, kin və qərəzlə yaşayan, nəsibi əsarətdə yaşamaq, əməli yol kəsməyə, quldurçuluğa, qoçuluğa yönələn Qafqaz müsəlmanlarının tipik obrazını yaradırsa, ikinci satırada bunun davamı kimi arvadbaz, eşqbaz, şəhvət düşkünü dindarlara öldürücü atəş açır. Həm də monoloq tərzində deyilmiş bu poetik nümunələrdə şair ifşa hədəfini onların öz dili ilə xarakterizə edir. Şair ciddi və düşündürücü müqayisə yolu tutur: bu osmanlı türklərinin vətənə və onun övladlarına münasibəti; bu biri isə Qafqaz türklərinin və dindarlarının vətənə və onun övladlarına münasibəti.

Bir sözlə, Sabir klassiklərdən bəhrələnərkən öz orijinal mövqeyini, poeziyasının novator keyfiyyətini, satiradakı əlçatmaz səviyyəsinə hifz edib saxlayır.

Xülasə

Məqalə Sabir və klassik poeziya problemlərinə həsr olunmuşdur. Göstərilir ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrinə qədər Sabir ənənəvi mövzularda və janrlarda şeirlər yazırdı. Bu şeirlər sənətkarlıq baxımından nə qədər gözəl olsa da, elə bir yenilik keyfiyyətinə malik deyildi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrindən sonra Sabirin yaradıcılığı tamamilə yeni istiqamət aldı, novatorluq keyfiyyəti qazandı. Lakin, bu, o demək deyildi ki, şair klassik ənənə ilə əlaqəsini üzmüşdür. Sənətkarın novatorluğu bütünlüklə klassik poeziya ənənələri üzərində ucalır. Məqalədə Sabirin klassik şərq şairlərinin şeirlərinə yazdığı bir sıra nəzirələr nəzərdən keçirilir. Həmin nəzirələrin novatorluq keyfiyyəti təhlil edilir.

Summary

The article is devoted to the problems of classical poetry and Sabir. It is noted that before the publication of "Molla Nasreddin" magazine, Sabir wrote poems on traditional topics and genres. These poems, however

beautiful in terms of art, did not have such an innovative quality. After the publication of the magazine "Molla Nasreddin", Sabir's work took a completely new direction, gained the quality of innovation. However, this did not mean that the poet had lost touch with the classical tradition. The artist's innovation is based entirely on the traditions of classical poetry. The article considers a number of imitative poems written by Sabir on the poems of classical oriental poets. The innovative quality of these views is analyzed.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bayramoğlu A. «Bənzərəm bir qocaman dağa ki...». Bakı, Elm, 2010
2. Füzuli M. Əsərləri. 6 cildə (tərtib edən: Araslı H.), Bakı, Azərnəşr, 1958-1985
3. İsa Kocakaplan. Namık Kemal. İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı yayınları, 2009
4. Mirəhmədov Ə. Sabir. Bakı, Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1958
5. Məmmədov M. M.Ə. Sabir. Mübahisələr, həqiqətlər. Bakı, Yazıçı, 1990
6. Nəvəvan Xurşidbanu. Əsərləri (tərtib edən: Məmmədov B.). Bakı, Lider, 2004
7. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən: Araslı H.). Bakı, Azərnəşr, 1973
8. Sabir M.Ə. Hophopnamə. 2 cildə (tərtib edən: Məmmədov M.), Bakı, Şərq-Qərb, 2004
9. Sabir M.Ə. Hophopnamə (tərtib edən: Məmmədov M.). Bakı, Yazıçı, 1992

AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏT MƏTBUATI MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR HAQQINDA

Tahirli A.H.

F.e.d.

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir, mühacirət mətbuatı, mühacirət ədəbiyyatşünaslığı, ideoloji mücadilə*

Key words: *Mirza Alakbar Sabir, emigration press, emigration literature, ideological struggle*

“Hop-hopnamə”nin döymədiyi qapı, girmədiyi ev qalmadı, onu oxuyanlar da sevdi, oxudanlar da. Zamanında heç bir şair özünü böyük Sabir qədər xalqa sevdirməmişdir.

Abdulla Şaiq

Bolşeviklərin 28 aprel 1920-ci ildə ölkəmizə hərbi təcavüzündən, Cümhuriyyətin süqutundan bir müddət sonra Türkiyədə məskunlaşan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti liderləri nəşr etdikləri mətbu orqanlarda totalitar sovet rejimi və kommunist diktaturasına qarşı müxtəlif istiqamətlərdə barışmaz ideoloji mücadiləyə başladı. Direktiv göstərişlə yaradılmış qondarma sovet ədəbiyyatının, saxta sosialist realizmi (sosrealizm) ədəbi metodu və konsepsiyasının kəskin tənqidi ideoloji mücadilənin aparıcı mövzularından idi. 1923-cü ildə İstanbulda nəşrə başlayan “Yeni Qafqasya” dərgisində, sonralar onun - mühacirət mətbuatının bayraqlarının proqramını, məramını eyni əzm və cəsarətlə davam etdirən “Azəri Türk”, “Odlu türk”, “Bildiriş”, “Azərbaycan yurd bilgisi”, “Qurtuluş”, “İstiqlal”, “Azərbaycan”, “Mücahid” və s. kimi qəzet və jurnallarda dərc olunan məqalələr yeni dövr milli ədəbiyyatşünaslığının yaranması və inkişafında mühüm rol oynamışdır. İllər ötdükcə sovet ədəbiyyatşünaslığı ilə daban - dabana zidd milli ədəbiyyatşünaslığımızın problemlərinə konseptual baxış formalaşmış, onun prinsip və elmi-nəzəri müdaxilələri müəyyənləşdirilmişdir. Yüksək peşəkarlıqla, sistemli həyata keçirilən bu işin nəticəsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Mirzə Bala Məhəmmədzadənin, Əhməd bəy Cəfəroğlunun, Əbdülvahab Yurdseverin, Mustafa Haqqı Türkcəqulun, Səlim Rəfiqin, Məhəmməd Əli Rəsulzadənin məqalə və kitablarından ibarət zəngin və çoxşaxəli ədəbiyyatşünaslıq irsi ərsəyə gəlmişdir. “Kitabi- Dədə Qorqud” başda olmaqla bir çox dastanlarımızın, Qətran Təbrizi, Məhsəti, Xaqani, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi, Qasimi, Şah İsmayıl Xətai, M.F.Axundzadə, Qasım bəy Zakir, Seyid Əzim Şirvani, Cəlil Məmmədquluzadə, Məhəmməd Hadi, Cəfər Cabbarlı, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Almas İldırım, Əmin Abid (Gültəkin), Şəhriyar və bu kimi digər görkəmli sənətkarların həyat və yaradıcılığına dair dolğun, sanballı araşdırmalar bu gün də aktualdır və Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yeni, milli konsepsiyasının özəyini

təşkil edir, istiqamətini müəyyənləşdirir.

Mühacirət mətbuatının, mühacirət ədəbiyyatşünaslığının ən çox müraciət etdiyi ədəbi simalardan biri də poeziyada yeni mərhələ açan və məktəb yaradan Mirzə Ələkbər Sabirdir. Mühacirət mətbuatında M.Ə.Sabir haqqındakı materialları məzmununa, məqsədinə görə dörd qrupa bölmək olar:

- Müxtəlif problemlərə - sovet ədəbiyyatşünaslarının tənqidinə, onların milli dəyərlərə qarşı qərəzli və saxta münasibətinə, cəmiyyət həyatındakı nöqsanların ədəbi əsərlərdə inikasına, klassik ədəbi irsin, məktəb və mətbuatın milli şüurun inkişafındakı roluna həsr edilmiş yazılarda M.Ə. Sabirlə bağlı fikirlərin əks olunduğu materiallar;

- M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığından ayrıca bəhs edən yazılar;

- M.Ə.Sabirin yaradıcılığından nümunələr, foto və karikaturlar.

“Azəri mətbuatının müxtəsər tarixçəsi” (1,s.132-135), Mirzə Bala Məhəmmədzadənin məşhur “Azərbaycan Misaqi Millisi” (2, s.252-253; s.267-271; s.284-287; s.300-303; s.313-317), “Ədəbi hakimiyyət qovğası” (3,s.442-448), “Məktəblər və dərslər kitabları” (4, s.111-112), Səlim Rəfiqin “Son dövr Azərbaycan ədəbiyyatı” (5, s.26-34), Əhməd Cəfəroğlunun “Azəri ədəbiyyatında istiqlal mücadiləsi izləri” (6, s.291-305; s.339-348; s.361-371; s.426-433) və s. kimi məqalələrdə müxtəlif mövzulara toxunulur və bu zaman müəlliflər fikirlərini əsaslandırmaq üçün M.Ə.Sabir yaradıcılığına da müraciət edir. Mətbuat tarixinin inkişaf yolundan bəhs edən “Azərbaycan mətbuatının müxtəsər tarixçəsi” adlı məqalənin “İlk Rusiya ixtilalı ilə başlayan dövr” hissəsində müəllif 1905-ci ildə senzuranın ləğvindən sonra mətbuat həyatındakı canlanmadan, “Həyat”, “Füyuzat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Dəbistan” kimi dövrü nəşrlərdən bəhs etdikdən sonra yazır: “Tiflisdə intişar edən mizah məcmuəsi “Molla Nəsrəddin” bilhassa (xüsusi ilə- T.A.)şayanı kayttır (diqqətəlayiqdir- T.A.). Bu Azərbaycan intibah tarixində ən çox təsir etmiş bir məcmuədir...Məşhur Azərbaycan şairi Sabir “Hop-hop” şeirləri ilə bu məcmuənin ən nəfis mizahı tənqidlərini yazmışdır” (1,s.133). Mirzə Bala Məhəmmədzadə irsinin ən parlaq nümunələrindən olan “Azərbaycan Misaqi Millisi” məqaləsində publisist bir neçə dəfə

M.Ə.Sabir yaradıcılığından söz açmaqla, sitatlar gətirməklə mülahizələrini bəyan edir. Milli şüurun oyanmasında ədəbiyyat və mətbuatın rolunu yüksək qiymətləndirən M.B.Məhəmmədzadə şairin

Fəhlə, özünü sən də bir insanımı sanırsan?!

Pulsuz kişi, insanlığı asanımı sanırsan?!

və

Aldı dolu eldən sərü samanını, neylim?

Yainki çəyirtkə yedi bostanımı, neylim?

misraları ilə başlayan şeirlərindən sitatlar gətirərək kəndli-mülkədar, fəhlə-sahibkar münasibətlərini həcv edir, fəhlə və kəndlini qəflət yuxusundan oyanmasına çalışır (2, s.286). Maraqlı və diqqət çəkəndir ki, M.B.Məhəmmədzadə Hadi yaradıcılığının ideyasını, məğzini, mahiyyətini açmaq, özünəməxsus cəhətlərini göstərmək üçün onu dövrün sənətkarları Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, eləcə də Mirzə Ələkbər Sabirlə müqayisə edir, konkret nümunələrlə fikir və mülahizələrini əsaslandırır. Mirzə Ələkbər Sabiri “realist və münəkkit” sayan M.B. Məhəmmədzadə Hadini “son dərəcədə idealist, bəzən də utopist” adlandırır: Hadi məktəbə gedən bir uşaqdan ilham alaraq sevinir, onun şəninə ümidlərlə dolu şeir həsr edir, “Sabir bu qəbildən olan şeirin əleyhinə çıxır və bir dilənçi cocuq bularaq:

Ey dərbəddər gəzib ürəyi qan olan çocuq!

Bir löqmə nan üçün gözü gıryan olan çocuq!

Əşkilə abrusu da rızan olan çocuq!

Mətlubi nan, qazandığı hirman olan çocuq!

İnsan kimi bilinsə idi qədrü qiymətin,

Açmış olurdu məktəbi-millî cəmətin,

Dərk etmək istəmir hələ bu feyzi millətin,

Qalsın nihan vədieyi-fitri-məharətin;

Ey ehtişami-milləti talan olan çocuq!

Ey dərbəddər gəzib ürəyi qan olan çocuq!- deyə yazır.” (2,s.286).

Bolşevik Əliheydər Qarayev “Kommunist” qəzetində dərc olunan məqaləsində məktəblərdə və dərs kitablarındakı “milliyyət” və “türkçülük” təhlükəsindən bəhs etmişdir. “Məktəblər və dərs kitabları” adlı məqalədə müəllif yazır ki, hər halda M.Ə.Sabirin milli parçalardan ibarət şeirləri Ə.Qarayevin xoşuna getməmişdir (s.111).

Yazıda bolşevik mühərririn məsələyə antimilli münasibəti kəskin tənqid edilir.

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndəsi Səlim Rəfiq “Son dövr Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı məqaləsinin “Xalqçı ədəbiyyat” hissəsində M.Ə.Sabir yaradıcılığının peşəkarlıqla təhlil edərək yazır: “Sabirin ictimai həyatda təmas etmədiyi sahə qalmadı. Fikirlərini özünəməxsus bir ədə ilə nəzmin qəlbləri arasına sıxışdırdı. Azəri ədəbiyyatına bir “Hop-hopnamə” bəxş edənsənətkar Əli Nəzmi kimi şairlərin yetişməsində müəssir oldu” (5, s.34).

Dünya şöhrətli türkoloq prof.Əhməd Cəfəroğlu “Azəri ədəbiyyatında istiqlal mücadiləsi” adlı məqalələr silsiləsinin dördüncü hissəsində M.Ə.Sabir yaradıcılığından da söz açmışdır (6, s.431.).

Mühacirət mətbuatında M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığından ayrıca bəhs edən yazılar böyük satirik şairin keşməkeşli ömür yolu, fəaliyyəti, silahdaşları ilə daha yaxından tanış olmaq imkanı yaradır. Şamaxıda Sabirin qonşusu və yaxın dostu olmuş Məhəmməd Şərif Əfəndizadənin “Sabirə aid bir xatirə” adlı yazısı (7, s.199-205) sabirşünaslığın zənginləşdirilməsi baxımından da maraq doğurur. Müəllif Sabirin iki otaqlı mənzilinin əlli addımlığındakı küçənin tinində kiçik dükanda sabun düzəldərək dolandığını, ətrafda mərsiyə oxuyan kimi tanındığını, dükanının qarşısında yüksək səslə dua oxuduğunu diqqətə çatdırdıqdan sonra şairlə ilk tanışlığını nəql edir: “Onunla 1905-ci ildə tanış oldum. Həmin il Tiflis və Bakıda türkcə qəzetlər çıxmağa və qəzetlərdə türkcə intibahamiz mənzum yazılar (şeyrlər) yazılmağa başlamışdı. Hər halda onları görüb, onlar kimi davranmaq həvəsinə düşdüyünə görə Sabir bir gün məni dükanının önündə dayandıraraq türkcə sərf və nəhv kitabı istəmişdi. İstanbuldan cəlb edilən müəllimlərin (Şeyxzadə Hafiz Məhməd və daha sonra Nəmanzadə Ömər Faiq əfəndilər) iştirakı ilə bir neçə il idi ki, Şamaxıda “üsulicədid” üzrə bir məktəb açılmışdı. Mən də o məktəbdə oxuduqdan sonra yenə eyni məktəbdə müəllim olmuş və İstanbuldan qəzet-kitab gətirməyə başlamışdım. Bunu bildiyinə görə Sabir məndən o günü “İstanbul kitabları” istəyirdi” (7,s.199). Sabir tanınmış şair, maarifçi, publisist Şirvanlı Seyid Əzimin ibtidai məktəbində oxuyur,mərsiyələr yazırdı.“İdeal və yüksək məfkurəli

yazılarda uğur qazanan Mirzə Abasqulu Səhhətin” vasitəsi ilə Sabir 1906-cı ildə nəşrə başlaya “Molla Nəsrəddin” mənzuməsini oxuyur, jurnalla əməkdaşlıq etməyə başlayır. “Sabiri mərsiyə yazmaqdan və oxumaqdan qurtarıb şair yapan, mizahi şeirlər yazmaq üçün istedad olduğunu kəşf etdikdən sonra ondan əl çəkməyib ona mövzular verən, onu sabunçuluqdan qurtaran Səhhət olmuşdur” (7, s.200)- yazan xatirə müəllifi Abbas Səhhətin “molla olmaq üzrə Xorasana göndərildiyini”, daha sonra Tehrana, oradan isə Beyruta getdiyini, fransız, rus dillərini mükəmməl öyrəndiyini, Beyrutda tibb təhsili aldığını, rus şairlərindən Qoqol, Puşkin, Lermontovdan tərcümələr etdiyini, onun səyi ilə Şamaxıda “bir irfan və ədəbiyyat ocağı vücuda” gətirildiyini, “Sabirə “Hop-hopnamə” ismini bulduğunu” (7, s.201) da vurğulayır.

M.Ş.Əfəndizadə oxucularla Sabirin Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu ilə görüşlərinə, Məhəmməd Hadi ilə münasibətlərinə dair xatirələrini də bölüşür. O, Əli bəy Hüseynzadənin Sabirin yaradıcılıq üslubuna təsirindən bəhs edərkən göstərir ki, “büsbütün yeni olan məlum tərzdəki- yəni söyləmək istədiyi mövzunun əksini deyirmiş kimi görünmək - üslubunun intihab edisinə bir amil də Hüseynzadə Əli bəy olmuşdur. M.Ş.Əfəndizadə yazır: “Əli bəy İstanbuldan Bakıya gəldikdən sonra Şamaxıdakı xalalarını ziyarət etmək üçün oraya gəlmişdi. Sabir ilə mən də xalaları Mirzə Mehdiinin evində ziyarətimizdə bu üslubu Əli bəy Sabirə ilham etdi və rus şairlərindən birisini buna misal göstərdi.” (7, s.204) Müəllif yazının sonuna doğru Ağaoğlu ilə görüşü xatırlayır: “Ağa oğlu Əhməd bəyi ziyarətimizdə də Əhməd bəy: Sabir sizmisiniz?- deyincə - Əvət, yoxsa, Bangi döhlül şenidən ez dur hoşət” - yəni davulun səsi uzaqdan xoş gəlir”- deyəmi düşündünüz-demiş və Əhməd bəyi də güldürmüşdü” (7, s.205).

Tənqidçi, publisist Məhəmməd Əli Rəsulzadə “Azəri ədəbiyyatında Sabir” (8, s.334-340; s.376-387) adlı məqaləsini “Sabirin şeirlərindəki tənqid nə nəşəli ruhu göstərmək məqsədi ilə” yazdığını bildirir. Zənnimizcə, müəllif qarşısına qoyduğu vəzifəni irihəcmli və sanballı yazısında peşəkarlıqla icra etmişdir: “Ölçüyəgəlməz bir mizah nəşəsinə malik”, “ən acı ilacları kəndi xəstələrinə oxşamaqla verən doktor”, “yalnız Azərbaycan və Qafqaz türklərinin deyil, islam

aləminin hamısının ehtiyac və nöqsanlarını görmüş və mənimsəmiş”, “millətin dərdi ilə yanan”, “bənzərsiz şair və tənqidçi” adlandırdığı Sabirin ömür yolu və yaradıcılığını əhatəli araşdırmış və dəyərləndirmişdir. M.Əli Rəsulzadə Sabirin şeirlərinin mövzu və ideyasını onun irsindən konkret nümunələr gətirərək təhlil edir və ədəbi-nəzəri mülahizələrini irəli sürür.

Mühacir soydaşlarımızın Ankarada nəşr etdikləri “Mücahid” (1955-1964-cü illər, cəmi 59 nömrə) aylıq ictimai fikir məcmuəsində Türkiyənin tanınmış ictimai xadimi, nüfuzlu ədəbiyyatşünas Ağah Sırrı Levəndin “Azəri şairi Ələkbər Sabir” adlı məqaləsi dərc olunmuşdur (9). Redaksiya bu yazının “Ulus” qəzetinin (Türkiyədə 10 yanvar 1920 tarixindən çıxmağa başlamış, bir müddət “Xalqçı”, “Barış”, 1974-cü ildən “Yeni Ulus” adı ilə nəşr olunmuşdur- T.A) 21.05. 1962-ci tarixli nömrəsindən götürüldüyünü qeyd etmişdir. O, Sabir yaradıcılığının bütün problemlərini - ideya, məzmun, dil, üslub, sənətkarlıq məsələlərini incəliklərinə qədər təhlil etmiş, dəyərləndirmiş, maraqlı elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr aparmışdır. Ağah Sırrı Levənd M.Ə.Sabirin Türkiyə sevgisini və təəssübünü də yüksək qiymətləndirmişdir: “Sabir haqsızlığa və keyfə görə yönətimə də saldırmaqdan çəkinməmiş. İrandakı olayları izləyərək şahlara çatmış (sataşmış-T.A), Türkiyədəki Məşruiyyət dövründən sonra Türkiyə türkləri ilə ilgilənərək “31 Mart vakası”nı (II. Əbdülhəmid idarəsinə qarşı ilk üsyan- T.A) öncədən xəbər vermiş

Osmanlılar, aldanmayın Allahı seversiz,

İranlı kimi yatmayın, Allahı seversiz -

deyərək bizi uyarmaq istəmişdir (9, s.19).

Yuxarıda M.Ə.Sabir haqqındakı materialları məzmununa, məqsədinə görə təsnifatında şairin yaradıcılığından nümunələrə, foto və karikaturalara da mühacirət mətbuatında yer verildiyini qeyd etmişdik. Demək olar ki, bütün məqalələrdə şairin şeirlərindən gen - bol sitat gətirilərək istifadə olunur, bəzən də şeirlər tam halda verilir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, “Azərbaycan” (Ankara) dərgisi müxtəlif saylarında “Hop-hopnamə”dən 15-dən çox nümunə dərc etmişdir.

Biz mühacirət mətbuatında M.Ə.Sabir haqqında dərc olunan məqalələrin bir qismindən ilk dəfə olaraq bəhs etdik.Xüsusi vurğula-

maq lazımdır ki, ünlü satira ustası ilə bağlı mühacirət ədəbiyyatşünaslıqdakı mənbələr bu məqalələrlə və bu araşdırma ilə məhdudlaşmır, mühacirət ədəbiyyatşünaslığında M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığına dair dəyərli araşdırmalar var və bu istiqamətdə tədqiqatlar bu gün də uğurla davam etdirilir. Fil.e.d. N.Cabbarlı 25 il öncə dərc edilmiş “Sabir mühacirət ədəbiyyatşünaslığında” məqaləsində (“Ədəbiyyat qəzeti”, 30 may 1997) problemi müəyyən qədər araşdırmışdır. Araşdırmanın daha dolğun variantı onun “Mühacirət və klassik ədəbi irs” (10) monoqrafiyasında yer almışdır. Fil.e.d. prof. V.Sultanlı “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı” (11) kitabında M.Ə.Rəsulzadənin Sabir yaradıcılığına münasibətinə toxunmuş, fil.e.d. prof. Təyyar Salamoğlu (Cavadov) 2016-cı ildə Bakıda keçirilən «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: Reallıqlar, problemlər, vəzifələr» II Beynəlxalq elmi konfransında “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığı Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığına metodoloji münasibət kontekstində” adlı məruzəsində Əbdülvahab Yurdseverin bu sahədəki araşdırmalarından söz açmışdır (12). Bütün bu tədqiqatlar XX əsrin əvvəllərində Sabir irsinin öyrənilməsində xidmətləri olan Abbas Səhhət, Seyid Hüseyn, Firidun bəy Köçərli, Yusif Vəzir Çəmənəziminli, Tağı Şahbazi Simurq kimi xadimlərin, eləcə də, sovet dövründə sabirşünaslığın tədqiqində xüsusi bir mərhələ yaratmış Ə.Şərif, Ə.Mirəhmədov, M.Cəfərov, A.Zamanov, M.İbrahimov, K.Talıbzadə, Ə.Cəfər, T.Hacıyev, M.Cəlal, Y.Qarayev, N.Paşayeva, M.Məmmədov, Tərlan Novruzov, A.Məmmədov (Bayramoğlu), R.Məhərrəmov və digər görkəmli ədəbiyyatşünasların araşdırmaları ilə mühacirət ədəbiyyatşünaslığı arasında bir növ körpü yaratmış və bütövlükdə sabirşünaslığın zənginləşdirilməsinə yardım etmişdir.

Xülasə

Məqalədə mühacirət mətbuatında M.Ə.Sabir haqqında dərc olunan məqalələrin bir qismindən ilk dəfə bəhs edilir. Böyük satira ustasının mühacirət ədəbiyyatşünaslığında araşdırıcıları, onların məqalələri, sabirşünaslığın mühacirətdə tədqiqi tarixi, spesifik cəhətləri, üslubu və metodu təhlil olunur, elmi-nəzəri baxımdan dəyərləndirilir.

Summary

The article mentions for the first time some of the articles published in the emigration press about M.A.Sabir. Researchers of the great satirist in the field of emigrant literature criticism, their articles, the history of the study of Sabir literary work in the emigration, specific features, style and method are analyzed, evaluated from a scientific-theoretical point of view.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan mətbuatının müxtəsər tarixçəsi. “Yeni Qafqasya”. 3.yıl.1925-1926. Yıl: 3, sayı1-21. Nəşrə hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, Səlcuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya. TEAS Press Nəşriyyat evi., TEAS Press. I nəşr, ISBN 978-605-301-259-7. İstanbul, fevral 2018. 415 səh.
2. Məhəmmədşadə Mirzə Bala. Azərbaycan Misaqi Millisi. “Yeni Qafqasya”. 3.yıl.1925-1926. Yıl: 3, sayı1-21. Nəşrə hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, Səlcuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya. TEAS Press Nəşriyyat evi., TEAS Press. I nəşr, ISBN 978-605-301-259-7. İstanbul, fevral 2018. 415 səh.
3. Məhəmmədşadə Mirzə Bala. Ədəbi hakimiyyət qovğası. İstanbul, “Odlu yurd” məcmuəsi, №11, 1930.
4. Məktəblər və dərs kitabları. “Yeni Qafqasya”. 4.yıl.1926-1927. Yıl: 4, sayı1-24, yıl5, sayı:1-2. Nəşrə hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, Səlcuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya. TEAS Press Nəşriyyat evi., TEAS Press. I nəşr, ISBN 978-605-301-260-3. İstanbul, fevral 2018. 415 səh.
5. Səlim Rəfiq. Son dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. İstanbul, “Azərbaycan yurd bilgisi” məcmuəsi, №1, 1932.
6. Cəfəroğlu Əhməd. Azəri ədəbiyyatında istiqlal mücadiləsi izləri. İstanbul, “Azərbaycan yurd bilgisi” məcmuəsi, №8-9, 10, 11, 12, 1932.
7. Əfəndizadə M.Ş. Sabirə aid bir xatirə. İstanbul, “Odlu yurd” məcmuəsi, №5, 1929.
8. Rəsulzadə Məhəmməd Əli. Azəri ədəbiyyatında Sabir. İstanbul, Azərbaycan yurd bilgisi” məcmuəsi, №33-34; №35-36, 1934.
9. Ağah Sırrı Ləvənd. “Mücahid” məcmuəsi, Ankara, may-iyun, 1962, № 7, səh.18-19.
10. Nikpur Cabbarlı. Mühacirət və klassik ədəbi irs. Bakı, Elm, 2003, 172 s.
11. Vəqif Sultanlı. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı. Bakı: Şirvan nəşr, 1998, 112 s.

12. Təyyar Salamoğlu (Cavadov). Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığı Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığına metodoloji münasibət kontekstində. «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: Reallıqlar, problemlər, vəzifələr». II Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 10-11 oktyabr 2016-cı il, s.167-177.

“BƏNZƏRƏM BİR QOCAMAN DAĞƏ Kİ DƏRYADA DURAR...”

Eminahyev E.M.

f.ü.f.d.

ADPU Şamaxı

Eminahyeva L.İ.

Şamaxı şəhər 3 saylı tam orta məktəbin direktor müavini

Açar sözlər: *üslub, satira, istedad, mətbuat, ədəbi tənqid*

Key words: *style, satire, talent, press, literary criticism*

M.Ə.Sabir ədəbi-bədii yaradıcılığa XIX əsrin sonlarında başlamış, böyük sənətə isə XX əsrin əvvəllərində gəlmişdir. O, elə bir zamanda ədəbiyyata gəldi ki, bu dövrdə dünya yeni bir tarixi mərhələnin ərəfəsində idi, “çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi” xalqlar milli istiqlal uğrunda mübarizəyə qalxır, mücadilə edirdilər. Məhz belə bir tarixi zamanda sənətə gələn M.Ə.Sabir zamanın tələbi, sosial sifarişlə əsərlərini yaratdı, ölməzliyə, əbədiyyətə qovuşdu. “Sabir öz sələflərinin, ilk növbədə, Xaqani, Nizami və Füzulidən Seyid Əzim Şirvaniyə qədərki doğma Azərbaycan poeziyasının, habelə Firdovsi və Xəyyamdan başlamış XX əsrin tərəqqipərvər şairlərinə qədərki klassik Şərq ədəbiyyatının ən yaxşı, mütərəqqi ənənələri əsasında yetişmiş, əsrimizin əvvəllərində çarizmə, burjuamülkədar quruluşuna qarşı, azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda ümumxalq mübarizəsinin genişləndiyi vaxt şəirimizdə inqilabi-satira məktəbinin əsasını qoymuşdur” /3, 3/. Dünyaya və gerçəkliyə fəal və eyni zamanda düşüncəli poetik baxış bir sənətkar kimi M.Ə.Sabirin fərqli xüsusiyyətidir.

M.Ə.Sabir fətrətən şair doğulmuşdu. Səkkiz yaşlı Ələkbər məhəllələrindəki molla məktəbində oxuyarkən mövcud tələblərə riayət etmədiyindən cəzalanmış, məhz bu məqamda ilk misraları qəlbində tumurcuqlanmışdı:

Tutdum orucu iramazanda,
Qaldı iki gözdərim qazanda.

Mollam da döyür yazı yazanda / 5, II c., 37 /.

Balaca Ələkbər S.Ə.Şirvaninin açdığı üsuli-cədid məktəbində oxuyarkən şeir yaradıcılığını davam etdirir, atası tərəfindən cəzalandırıldığı üçün (Məşədi Zeynalabdin balaca Ələkbərin daim qoynunda gəzdirdiyi şeir dəftərini cırmışdı) sarsılmış, Şamaxıdan baş götürüb qaçmaq istəmiş və aşağıdakı rübaini yazmışdı:

Mən Xəlilullah – e əsrəm, pədərəm çon Azər,
Səfər əz Babil – e Şirvan konəm, inşaallah.
Gərçə u dəftər – e əşar - e mərə pare nemud,
Vəsl bə təb – e dorəfşan konəm, inşaallah / 5, II c., 41/.

(Tərcüməsi: Mən əsrimin Xəlilullahiyəm, atam isə Azər kimidir. İnşallah, Şirvanın Babilindən səfər edərim.O mənim şeir dəftərini cırdısa, mən dürr saçan təbimlə, inşaallah, onu bitişdirərəm).

Mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, bir dəfə Seyid Əzim səfərdən qayıdan dostlarının birinin ziyarətinə gedərkən Ələkbəri də özü ilə aparır. Ev sahibi Seyid Əzimə iki, Ələkbərə isə bir lumu hədiyyə edir və xahiş edir ki, bu münasibətlə bir şeir desin. Ələkbər bədahətən:

Xümsi-şərabı Seyyidə saqi verib dedi:

Sabir fəqirdir, yetər ancaq zəkat ona /5,II c.,41/.

M.Ə.Sabirin məktəb yoldaşı S.M.Qənizadə 16 iyul 1936-cı ildə “ Ədəbiyyat qəzeti”nin 18-ci nömrəsində çap etdirdiyi şairlə bağlı xatirələrində yazırdı ki, Ələkbər S.Ə.Şirvaninin “ Üsuli-cədid” məktəbində oxuyarkən aşağıdakı şeiri dərs otağında müəlliminin sorğusuna cavab olaraq bədahətən demişdi:

Babam sünni, nənəm şiə, dürək mən,
Nə farsam mən, nə hindəm mən, türək mən!
Muğanda – muğbeçə, məsciddə - əkbər,
Təfavüt yox... həqiqətdə zirək mən!.../ 5, II c.,37/.

Faktlara bir daha diqqətlə fikir verək: M.Ə.Sabir ilk gündən haqsızlıqla barışmır, dərhal etiraz səsinə ucaldır; O hələ kiçik ikən fitri

istedad sahibi olduğunu dünyaya bəyan edərək özünü əsrinin Xəlilüllahı, atasını isə Azər adlandırırdı. Quranın 21-ci surəsi olan “Əl-Ənbiya”dan (“Peyğəmbərlər”) məlumdur ki, / 2 / büt-xanədə büt-ləri qırıb-dağıdan İbrahimin əmisi Azər özü büt düzəldirdi. İbrahim büt-ləri dağıtmaqla şüurlarda böyük bir inqilab etdi – təkallahlığın müdafiəçisi kimi ölümü belə dəf edə bildi. Azyaşlı Ələkbər də sənət dünyasındakı əski büt-ləri – zamanı ötmüş, kəsafət qoxuyan məzmun-suz, ideyasız yaradıcılığı inkar etdi, o da İbrahim kimi öz zamanında şüurlarda inqilab yaratdı: yeni mündəricəli sənətin təməl daşlarını qoydu. Demək olmaz ki, Ələkbər bütün bunları görücü kimi qabaqca-dan planlaşdırır, yaradıcılıq proqramını müəyyənləşdirirdi. Qətiyyənlər! Bütün bunlar böyük bir istedad-dan, fitri yaradıcılıq qüdrətindən xəbər verirdi. Ələkbər uşaq fəhmi ilə yox, İlahinin ona bəxş etdiyi istedadın sayəsində bu fikirləri misralara çevirir, bədahətən söyləyirdi. Məhz buna görə də Ələkbər sənət dünyasında Mirzə Ələkbər Sabir kimi tanınana qədər və bundan sonra daimi olaraq məktəb yoldaşlarının, müəllimlərinin, müasirlərinin, qələmdaşlarının və nəhayət, ədəbi tən-qidin diqqət mərkəzində olmuş, haqqında xatirələr, məqalələr, mono-qrafiyalar, dissertasiyalar, bir sözlə, ədəbiyyatşünaslıq irsi yaran-mışdır. Çox önəmlidir ki, bu gün dahi şahı şair M.Ə.Sabirin yara-dıcılığı tamamilə yeni bir aspektdən öyrənmək üçün kifayət qədər yetərli məlumat verir; M.Ə.Sabir yaradıcılığının ədəbi tənqid-dəki mövqeyi ədəbiyyatşünaslığımızın yeni bir səhifəsini təşkil edir.

M.Ə.Sabirin ilk mətbu şeiri 1903-cü ildə Tiflisdə Məhəmməd ağa Şaxtaxtının nəşr etdirdiyi “Şərqi-Rus” qəzetinin nəşri münasibətilə “ “Ələkbər Tahirov” imzası ilə dərc edilmişdir.

Şükr lillah ki, afitabi-süxən,

Şərqi mənadan oldu çöhrənüma – / 5,II c.,48/

beyti ilə başlayan bu şeirin əvvəlində redaksiya belə bir qeyd vermişdi: “Şamaxılı Əli Əzimov bəradərimizin idarəmizə xeyirxahanə məktubunun ləffindəki “ Sabir” təxəllüsü bir şairin kəlamıdır” / 5,II c., 248/.

Doğrudur, ilk mətbu əsəri ilə o, ədəbi mühitdə tanınmadı, nəyə qadir olduğunu sübut edə bilmədi, lakin çox keçmədi ki, o, “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində çap etdirdiyi şeirlərilə nəinki Azərbaycanda, eləcə də Qafqaz və Yaxın Şərq ölkələrində məşhur

oldu. Mənbələr təsdiqləyir ki, M.Ə.Sabir hələ sağlığında yerli mətbuatla yanaşı, Tiflis, Peterburq, Həştərxan, Səmərqənd, İstanbul və başqa yerlərdə nəşr olunan mətbuat orqanlarında dərc olunaraq məşhurlaşmışdı – İrəvan, Qazan, Aşqabad, Daşkənd, Təbriz, Tehran, Bağdad və digər böyük şəhərlərdəki oxucular Sabirin şeirlərini böyük bir maraqla oxuyur, yeni əsərlərini səbirsizliklə gözləyirdilər. Çox az bir zaman kəsində “Sabir üslubu şeirdə əsas, aparıcı və istiqamətverici hakim üsluba çevrildi, bu üslubu bəyənilib təqdir edən, Sabir yolu ilə gedən satirik şairlər dəstəsi yetişdi. Məhz Sabir qələminin qüdrəti ilə əsrlərdən bəri Azərbaycan şeirində əsas janr sayılan qəzəl janrı hakim mövqeyini itirdi, zamanın tələblərindən doğan müasir şeir, inqilabi satira sürətlə inkişaf etməyə, əsrin istiqamətverici poetik janrına çevrilməyə başladı”/ 4,7/.

M.Ə.Sabirin estetikasında əsas bədii ölçü “gördüyü nikü-bədii” izhar etmək və “pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvar yazmaqdır”, bunların bir-birini tamamlamasıdır, ideyanın ictimai marağı ödəməsi, dövrün tələbinə cavab verə bilməsidir. O, ədəbi əlaqələr ilə bədii yaradıcılığın bütün komponentlərini vəhdətdə və inkişafda öyrənmək prinsipini dərinləşdirmiş, əsərin hissi-fikri bütövlüyünü, obrazın reallığını, əsl sənətkarın fərdi üslubunun olması zəruriliyini şəxsi nümunəsi ilə təsdiqləmiş, həyatın hərtərəfli dialektik bədii dərkinin mümkünliyinə inam oyatmışdır. Həyat həqiqətinə sadıq qalan M.Ə.Sabirin estetikasında həqiqət sadə həyatın, gerçəkliyin təsviri demək deyil. Şairin mövcud əsərləri bir daha təsdiqləyir ki, onun üçün həqiqət xalqın fikir və arzusunun, onun bu gününün, keçmişinin və gələcəyinin təsviridir. Məhz bu mənada ədibin “ Əkinçi”, “ Bakı fəhlələrinə”, “ Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə”, “ Satıram”, “ Millət necə tarac olur-olsun nə işim var?...” kimi əsərləri xalq həyatının real ifadəsi olduğundan diqqəti cəlb edir. Tarixi-milli şəraiti, milli zövq və adət-ənənəni, etnik psixoloji xüsusiyyətləri çox böyük həssaslıqla diqqət mərkəzində saxlayan M.Ə.Sabir aydın şəkildə dərk edirdi ki, bütün bunlar milli ədəbi prosesin fərdi qanunauyğunluqlarının həllində əhəmiyyətli rol oynayır. Odur ki, onun ədəbi-bədii milli bədii ehtiyac kimi qəbul edilmiş, zamanın sərt sınaqlarından şərəflə çıxmışdır.

1904-cü ildə Türk xalqının milli şüurunun oyanışı və türkcülük

ideologiyasının inkişafında müstəsna rol oynayan mütəfəkkir Yusif Akçuranın Qahirədə nəşr edilən “Türk qəzetində” Üç tərzsi-siyasət” adlı məqaləsi dərc olunur. Məşhur amerikalı yazıçı Çarlz Hostler bu əsəri əhəmiyyətinə görə marksistlərin “Kommunist Partiyasının manifesti”nə bərabər tutmuş, Akçuranı isə türk birliyi fikrinin qurucularından biri kimi dəyərləndirmişdir. Yusif Akçura Rusiyada yaşayan türklər arasında məzhəb ixtilaflarının aradan qaldırılması istiqamətində də böyük işlər görmüşdür. O, məzhəb ayrı-seçkiliyi etməyərək türkləri birliyə, bərabərliyə səsləmişdir. Məhz bu səylərin nəticəsidir ki, sonralar Ümumrusiya Müsəlmanların III Qurultayında (16-23 avqust 1906-cı il) müxtəlif məzhəblər arasında fərqlərin aradan qaldırılmasına dair qərar qəbul olunmuşdur. Bu təklifi Əli Mərdan Bəy Topçubaşov irəli sürmüş və iştirakçılar “Sünnilik, şialik yoxdur.Yetsin ixtilaf!... – sədələri altında böyük coşqu, sürəkli alqışlar və səs çoxluğu ilə qəbul etmişlər. Yusif Akçuranın Rusiyada yaratdığı “Rusiya Müsəlmanları İttifaqı” təşkilatı da imperiya daxilində yaşayan müsəlmanların birləşməsində, mövcud problemlərin həllində mühüm rol oynamışdır.

Böyük ideallar uğrunda mücadilə edən M.Ə.Sabir bu tarixi olaylardan xəbərsiz ola bilməzdi. Məhz buna görədir ki, müasirləri arasında M.Ə.Sabir qədər müsəlmanların məzhəb ayrılığına qarşı çıxan, bu problemin həlli yolunda qələmi ilə döyüşən, bu mövzuda əsərlər yaradan ikinci bir sənətkar göstərmək çətinidir.

Müsəlman dövlətləri içərisinə rəxnə salmağa çalışan imperialist dövlətlər dünən olduğu kimi bu gün də bu birliyi pozmaq, qarşıdurma yaratmaq məqsədilə tərqət və məzhəbləri qarışdırır, süni düşmənçilik toxumu səpirlər. M.Ə.Sabir “Müəllimlər siyezdi” , “Sual-cavab” , “Təhəssür” kimi onlarla şeirində dində bu təfiriqçiliyə qarşı çıxmış, millətini, müsəlman dünyasını birliyə səsləmişdir. Şair ən müxtəlif üsullarla eyni bir dinə mənsub, Qurana qail insanları düşmən fitnəsinə uymamağa çağırır. “Sual-cavab” satirası Sabir üslubuna rəğmən mükəlimə şəklində qurulmuş, müsahibə formasında dindirilən tiplər ifşa edilmişdir. “İslamə rəxnə yetdiyini” bütün dünya bildiyi halda, nədən özümüz bundan xəbərdar deyilik!? Əcəba, bu qardaş qarşıdurmasının bir sonu, nəhayəti olmayacaqmı?! Nədən, axtarsan da, “tapmazsan iki müttəfiqü-rəy müsəlman, Qafqazda olan bir neçə

milyon arasında?! “Qəzəblənən şair üzünü belələrinə tutaraq qail olduqları Qurana istinad etməyi məsləhət bilir, halbuki deyir, “əmr eylər ikən birliyə peyğəmbəri-zışan”. Əgər belədirsə, bəs nədən islamın tələblərinə əməl edilmir? “Lənət sənə, nə bidad ediyorsan!...Sərməşq edərək Habilü Qabil hərəkətin, Qardaşları qardaşlara cəllad ediyorsan!” – deyən şair bütün bunların səbəbini cahillikdə, nadanlıqda görür və bəyan edirdi:

Şiəyəm, əmma nə bu əşkaldən ,

Sünniyəm, əmma nə bu əmsaldən / 5, II c.,35/.

XX əsrin ilk onilliyində Sabir Azərbaycan şeirinin ən parlaq, ən müqtədir ədibi kimi fəaliyyət göstərir, əsərlərinin məzmununu həyatın bir çox sahəsindən – ictimai-siyasi həyatdan, beynəlxalq aləmdə baş verən mürəkkəb proseslərdən, müasirlərinin məişət və yaşayışından alırdı; hətta Sabir müasirlərinin dövrü mətbuatda çıxan əsərlərinə poetik münasibət bildirmişdir. Ümumiyyətlə, incəsənətin heç bir sahəsinə o, biganə deyildi; xüsusən karikaturalar şairi çox maraqlandırır. Tiplərini yaradəkən Sabir bir rəssam kimi tipin həm daxili, həm də xarici aləmini ən xarakterik detallar vasitəsilə oxucuya çatdırırdı. Şairin bu məharəti 1910-cu ildə yazdığı “ Giley, yaxud umu-küsü” satirasının meydana gəlməsində özünü aydın göstərmişdir. “ Zənbur”un 1910-cu il 4-cü sayında jurnalın rəssamı Benonun bir karikaturası verilmişdir. Bu karikaturada müsəlman aləminin səciyyəvi bir tipi - əmmaməli, ağsaqqal bir insan böyük bir ağaca zəncirlənmişdir. O, çırpınır, azad olmaq istəyir, amma zəncir möhkəmdir, zülmün, əsarətin, buxovun timsalıdır, onu sındırmaq üçün birlik gərəkdir. Qocanı sıxan, incidən zəncirin hər həlqəsində eybəcər bir baş təsviridə vardır. Zəncirli qocanın qarşısında iblis qəhqəhə çəkir və deyir: “Biçarə elə anlamış ki, onu zəncirə bağlayan mənəm. Halbuki, onu bağlayan zəncirin hər həlqəsində məndən qəddarlar oturublar”.

Abbas Səhhət yazırdı ki, Sabir “köhnə” şeirlərlə təzə şeirlər arasında bir əsrlik uçurum açdı”. Bu uçurum “Hophopnamə”də toplanmış əsərlərin hamısında müəyyən dərəcədə görünür və təzə şeirin mündəricisi haqqında təsəvvürü genişləndirir. Şair əsərlərində köhnə təsvir və ifadə vasitələrini məşğərəyə qoyur, epigonçuluğa qarşı çıxır. “Ey alnın ay...” satirasında ənənəvi bədii formaları,

ənənəvi təşbih-qafiyə və rədiflər sistemli tənqid olunur, çünki köhnə şeirdə gözəl belə səciyyələndirilirdi: “qarışqa xəttin”, “kəkilin ilan”, “çənəndə zənəxdən dərin quyu, “xalın üzündə buğda”, “başında saçın qürab” və s. Bu məşhur satirasında şair yalnız köhnə bənzətmələrə, təsvir-ifadə üsullarına gülməklə kifayətlənmir, həm də ənənəvi şeirin mövzu məhdudluğunu tənqid edir.

Abbas Səhhət “Məlumat” qəzetinin 19 iyul 1911-ci il tarixli 16-cı sayında dərc etdirdiyi “Qara xəbər” məqaləsində böyük bir itkidən -yaxın dost, məsləkdaş itkisindən bəhs edərək, bunun bütöv bir millət üçün acı faciə olduğunu bildirsə də, bədbinliyə qapılmırdı. O, böyük bir inamla Sabirin ideyalarının ölmədiyini, əbədi həyat qazandığını bəyan edir, Sabirsevənlərin, əslində sənətə, sənətkara qiymət verən bütün bəşəriyyətin rəyini ümumiləşdirərək yazırdı:

“Sabir! Alimlər, ədiblər, şairlər öləndə sən onlar üçün mərsiyə yazardın, nitqlər söylərdin. İndi sənin üçün mərsiyə oxuyan yoxmu, əcəba? Xeyr, nə qədər ölməmişəm, sən aləmi-mənada dirisən. Bir milləti diriltməyə çalışan özü ölərmi? Yox, ölməz!”

M.Ə.Sabir XX əsr Azərbaycan satirik poeziyasının günəşi oldu, azadfikirliyin, müstəqilliyin, haqq-ədalətin, milli və bəşəri dəyərlərin təbliğatçısına çevrildi, xalqın milli şüurunun oyanmasında, sosial-milli dərdlərin, problemlərinin həllində, insan hüquqlarının müdafiəsində böyük əqidə və məfkurə fədaisi kimi tarixə yazıldı.

Xülasə

“Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət tapmışdır” (Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 iyun 2010-cu il tarixli Sərəncamı). O, sənət dünyasına gəldiyi ilk gündən yeni bir ədəbi yol müəyyənləşdirdi. Bu yolla yürümək nə qədər çətin olsa da, sonda M.Ə. Sabirə əbədi bir həyat, ölməzlik bəxş etdi. Həqiqət yolunun yolçusu olan M.Ə. Sabir “şairəm, əsrimin ayinəsiyəm” qənaətinə birdən-birə yox, mənsub olduğu xalqın yaşam tərzini, cəmiyyətdəki hadisələrin mahiyyətini, bir sənətkar kimi tale yolunu dərk edəndən sonra gəlmişdir. Həqiqətən də, Sabir öz dövrünün böyük şairi olmaqla qalmayıb, eyni

zamanda, böyük vətəndaşı idi.

Summary

"Mirza Alakbar Sabir, along with living the bright traditions of our centuries-old poetry, raised our literature to a qualitatively new level and enriched it in terms of public ideology (Order of the President of the Republic of Azerbaijan on June 1, 2010). From the first day he came to the world of art, he defined a new literary path. No matter how difficult it was to walk this path, in the end. MA Sabir, a traveler on the path of truth, came to the conclusion "I am a poet, a mirror of the century" not suddenly, but after understanding the way of life of the people to which he belongs, the essence of events in society, the path of destiny as an artist. Indeed, Sabir was not only a great poet of his time, but also a great citizen.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Eminaliyev Eyvaz. Mirzə Ələkbər Sabir: həyatı və sənət. Bakı, "CBS", 2012, 176 səh.
2. Quran / V.Məmmədəliyev və Z.Bünyatov tərcüməsində/, Bakı, 1992.
3. Məmmədov Məmməd. Sabir. Mübahisələr, həqiqətlər. Bakı, "Yazıçı", 1990.
4. Sabir. Hophopnamə. "Yazıçı", 1980. Filologiya elmləri doktoru, professor Məmməd Məmmədovun "Şairin poetik irsi" məqaləsindən.
5. Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I-II cildlər. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004, I c. 384 səh., II c. 480 səh.
6. Sabir xatirələrdə. Bakı: "Gənclik", 1982, 164 səh.
7. Zamanov Abbas Sabir gülür. Bakı, "Gənclik", 1981.

M.Ə.SABİR – İNQİLABÇI SATİRİK

Nəzərova M.A.

F.ü.f.d.

ADPU

Açar sözlər: *satirik, "Ümid məktəbi", təxəllüs, çarizm, cahil, maarif*

Key words: *satirik, "School of Hope", pseudonym, tsarism, ignorant, enlightenment*

Azərbaycan ədəbiyyatının, ictimai və bədii fikrinin ən böyük simalarından biri də Mirzə Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadə olmuşdur. M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin qüdrətli nümayəndəsi, Azərbaycan satirik poeziyasına inqilabi mahiyyət verən novator şairdir. Sabir - Ələkbərin təxəllüsüdür. O, satirik şeirlərini “Molla Nəsrəddin” jurnalında, “Ağlar güləyən”, “Boynuburuq”, “Sevdayi”, “Hophop”, “Əbunərs Şeybani” və başqa gizli imzalarla çap etdirirdi. Kəskin ifşaedici məzmunla malik olan əsərləri irticaçı cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmirdi. Ona görə də şair şiddətli hücumlara məruz qalırdı.

1908-ci ildə müəllimlik hüququ olan şair Şamaxıda yeni üsullu “Ümid” məktəbini açdı. Lakin bu məktəb də çox fəaliyyət göstərə bilmədi. Çünki köhnəpərəstlərin fitnə-fəsadı ona mane oldu. Beləliklə, yeni açılan məktəb bağlandı. Bunu belə görən şair 1910-cu ildə Bakıya köçdü.

M.Ə.Sabir Bakıya köçdükdən sonra “Təzə həyat” və “Həqiqət” qəzetləri redaksiyalarında korrektor işləmişdir. Həmçinin də Balaxana məktəbində dərs demişdir. Həmin dövrdə bir sıra şeirlərini qələmə almışdı. “Bu boyda – bu boyda!”, “Arzu”, “Vah... bu imiş dərsi-üsuli-cədid” şeirlərində Sabirin “Ümid məktəbi”ndə müəllimlik etdiyi zaman apardığı müşahidələri və bu məktəbin xalqda oyatdığı təsiri çox aydın görmək olar. Bu əsərlər bir daha göstərir ki, qabaqcıl elmi-pedoqoji prinsiplərə əsaslanan “üsuli-cədid” məktəblərinin avam, mürtəce adamların nəzərində “məktəbi-üsyən” sayılması dahi satirik şairdə istehza və nifrət doğurmuşdur.

Hələ Şamaxıda işləyərkən bir sıra məktəb uşaqları üçün yazdığı şeirlər çox mənalı və ibrətamizdir. Həmin şeirlər içərisində “Camış və sel”, “Yalançı çoban”, “Molla Nəsrəddin və oğru”, “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Ağacların bəhsi”, “Cütcü”, “Qarğa və tüklü” və bir sıra başqa əsərləri nümunə göstərmək olar. Şair bu şeirləri dərs dediyi şagirdləri nəzərdə tutub yazmışdır.

“Camışçı və sel” şeirində belə bir məzmun var:
Bir kişi saxlayırdı bir camuş,
Su qatırdı südə, edirdi fûruş.
Yağdı şiddətlə bir yağış nagah,
Kişinin vəzi-hali oldu təbah.

Tutdu dünyanı sellərin cuşi,
Dər-zəman aldı, getdi camuşi.
Kişi ağlar göz ilə qıldı fəğan,
Söylədi oğlu: "Ağlama, baba can!
Çünki su südlərə tüfeyl oldu,
Qatdığın su yığıldı seyl oldu.
İndi camuşunu apardı isə,
Başına məhşəri qopardı isə.
Söyləmə kim, fələk qəzasıdır ol,
Tutduğun işlərin cəzasıdır ol".

Sabir böyük satirikdir. Sabir poeziyasının qüvvət və gözəlliyi bir də ondadır ki, tək-cə ictimai-mənəvi eybəcərlikləri tənqidlə məhdudlaşdırmır. Cəmiyyətin müsbət tərəflərini görən, vətənin gələcəyini düşünən böyük romantik şair “Hophopnamə”nin müəllifidir. O uşaq və gənclərə layiqli tərbiyə-təhsil verməyin vacib olduğunu əsərlərində özünəməxsus vətənpərvərlik ehtirası ilə təkrar-təkrar söyləyirdi. Çünki o, vətənin işıqlı gələcəyini bu uşaq və gənclərin düzgün tərbiyə olunmalarında, təhsil almalarında görürdü. Çarizm şəraitində yaşayan şair heç vaxt yaddan çıxarmırdı ki, hakim istismarçı siniflər uşaqları da böyüklər kimi mənəvi cəhətdən şikəst etməyə çalışırlar. Şair “Uşaqlara”, “Dilbər”, “Pəhgüzəri-məxluqatda bir möhtaci-məşarif” kimi şeirlərində bu cəhət poetik şəkildə ifadə edirdi.

Çarizm və burjuaziyanın açdığı məktəblərdə yalnız varlıların uşaqları oxuya bilərdi. Kəsib uşaqların üzünə məktəb qapıları bağlı idi. “Millətin ümidi” olan uşaqların əksəriyyəti müəllimsiz, məktəbsiz, kitabsız qalmaları nəticəsində küçələrə düşüb, pis əməllərə qurşanırdılar. Həyatda cinayətkarlığın artması, ictimai əxlaqın pozulması və bu kimi amillərdən biri olan bu bəla, bütün Azərbaycan ziyalıları kimi, Sabiri də düşündürüb, narahat edirdi.

Dövrünün görkəmli satirik şairi Sabir bütün olanları görürdü, hiss edirdi, ona görə də xalqın gələcəyi, müqəddəratı, onun təhlükəsini duyurdu.

Sabirin əsərlərində ailə və məktəb üzərinə eyni dərəcədə düşən məsuliyyət bütün ciddiyyəti ilə qoyulmuş və izah edilmişdir. Şair həmişə fikirləşirdi ki, uşaqları kiçiklikdən ciddi, əməksevər böyütmək lazımdır. Valideynlər bilməlidir ki, yaşlılar uşaqların xarakter, dünya-

görüşü və zövqlərinin formalaşmasında bir nümunə olmalıdırlar. Cahil və avam valideyn uşaqların xatirinə cəmiyyətdə, məişətdə, ailədə özlərini yığışdırıb pis sözə, pis əmələ yol verməsinlər. Sabir “Tərbiyə” şeirində tərbiyə haqqında belə yazırdı:

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir,
Millətin pişvası tərbiyədir.
Tərbiyətlə keçir ümuri-cəhan,
Hər işin ibtidası tərbiyədir.

Şairin fikrincə XX əsrin bəzəyi cəvahirat deyil, ədəbli, tərbiyəli uşaqdır. Övladına tərbiyə verməyi bacarmayan ana əsla hörmətə layiq deyildir.

Gər olsa nisadə elmü irfan,
Övladə edər bu yolda iman.
Əksi olaraq bu müddəanın,
Olmaz isə elmi bir ananın...
Övladə çatar haman cəhalət,
Nə əql olur onda, nə fərasət.

Dahi satirik həmişə maarifə, məktəbə, təhsilə, müəllimə hörmətlə yanaşmışdır. Buna aid bir sıra satirik və lirik şeirləri vardır. “Uçitellər”, “Baş tutdu”, “Bu boyda – bu boyda!”, “Vah... bu imiş”, “Təşəkkür”, “Nəçin məktəbə rəğbətım olmayır” və başqa şeirləri misal çəkə bilərik.

XX əsr Azərbaycanındakı maarif həyatının bir çox tipik cəhətlərini öz əsərlərində realistcəsinə əks etdirmişdir. O, canlı şahidi olduğu həyat səhnələrini güclü qələmi maarifpərvər xalqa çatdırmağı bacarmışdır.

M.Ə.Sabir gənc və gələcək nəslin tərbiyəsində uşaq ədəbiyyatının rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. Məhz buna görə də o öz yaradıcılığında uşaq şeirlərinə də ayrıca yer ayırmışdır. Uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdən “Uşaq və buz”, “Qarğa və tülkü”, “Cütçü”, “Uşaq və pul” və başqalarını nümunə göstərmək olar.

Dərsə gedən bir uşaq
Çıxdı buz üstə qoçaq;
Sürüşdü birdən-birə,
Dəydi üz üstə yerə.
Uşaq durub neylədi?

Buza belə söylədi:
“Sən nə yamansan, a buz!
Adam yıxansan, a buz
Az qalib ömrün sənin,
Yaz gələr, artar qəmin:
Əriyib suya dönərsən,
Axıb çaya gedərsən!”

Şair özü çox ağır həyat yolu keçmişdi. Ona görə də o istəmirdi ki, gələcək nəslin uşaqları o çətinliyi dadsınlar. Onun da gücü qələminə çatırdı. Uşaqlar üçün yazdığı əsərlərində həyata yeni atılan gənclərə, uşaqlara gələcəkdə təmiz, şərəfli ömür sürməyi, vətənə layiqli övlad olmağı tövsiyə edirdi. O, uşaqları həyatsevər, zəhmətkeş, çalışqan, qeyrətli, savadlı, mərifətli bir vətəndaş kimi görmək istəyini bildirirdi. Obu uşaqları millətin ümidi adlandırırdı.

M. Ə. Sabir elmə və əməyə məhəbbəti böyük olduğu üçün öz şagirdlərinə də bunu aşılamağa çalışırdı. Uşaqlarda elmə, əməyə məhəbbət oyadan şair – təbiətin gözəlliyini, təbiət hadisələrini, fəsilləri də qələmə almışdır. Bu şeirləri ilə uşaqlarda təbiətə maraq oyatmağa cəhd etmişdir.

Gəl, gəl, a yaz günləri!
İlin əziz günləri!
Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları.
Çaylar daşib sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək.

XX əsrin axırlarından XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaradan M.Ə.Sabirin irsi müasir oxucu üçün çox qiymətli və əzizdir. Şairin əsərləri tarixi əhəmiyyətə malik olmaqla bərabər, həm estetik tərbiyə, həm həyatı idrak vasitəsi, həm də tərəqqi uğrunda mübarizədə əvəzolunmaz bir silah kimi müasir əhəmiyyətə malikdir.

Sabir böyük xalq şairidir!
Sabir dünənin, bugünün, sabahın şairidir!

Xülasə

Sabir Şamaxıda həm ağıl və zəkası, hazırcavablığı, duzlu danışığı ilə, həm də şeirləri ilə ad çıxarır. Müəllimi S.Ə. Şirvani şagirdini həyata ruhlandırır. Bir vaxtlar qəzəl və qitələr yazan şairin yaradıcılığında “Molla Nəsrəddin” jurnalının rolu böyük idi. M. Ə. Sabir Azərbaycan realist ədəbiyyatının, xüsusilə satiranın inkişafında mərkəzi simalardan idi. O, Şərq xalqlarının milli azadlıq ideyalarının alovlu təbliğatçı və tərənnümçüsü idi.

Summary

Sabir is known in Shamakhi for his intelligence and wit, resourcefulness, sarcastic speech and poetry. Teacher S.A.Shirvani inspired his student to life. The role of "Molla Nasreddin" journal in the the poet's creativity, who once wrote ghazals and continents(kind of eastern poem), was great. M.A.Sabir was one of the central figures in the development of Azerbaijani realist literature, especially satire. He was an ardent propagandist and praise of the ideas of national liberation of the peoples of the East.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. VIII cild, Bakı, 1984.
2. Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə. M.Ə.Sabir, A.Səhhət.Bakı, 1984.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN UŞAQ ƏDƏBİYYATININ İNKİŞAFINDAKI ROLU

Əliyeva X.T.

F.ü.f.d.

ADPU

Açar sözlər: *Sabir, uşaq ədəbiyyatı, şərq, təhsil*

Key words: *Sabir, children's literature, east, education*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünə məxsus mövqeyə malik olan Mirzə Ələkbər Sabir, 1862-ci il may ayının 30-da,

Şamaxı şəhərində, xırda ticarətlə məşğul olan dindar ailədə anadan olmuşdur. Atası Zeynalabdin oğlu Ələkbərin ruhani olmasını istəyirdi. Ona görə də, Mirzə Ələkbər Sabir səkkiz yaşından mollaxanada dərs almağa başlayır. Lakin mollaxanadakı təhsil sistemi onun ürəyincə olmur. Daha sonra o, Azərbaycan, fars və ərəb dillərini tədris edən Bakı quberniya məktəbində təhsil alır. Mirzə Ələkbər Sabir sonrakı illərdə dünyagörüşünü və biliyini artırmaq üçün Səmərqənd, Buxara, Xorasan, Səbzvar, Nişapur, Kərbəla kimi şəhərlərə səyahət edir. Şairin sonrakı illərdəki ağır həyatı onun yaradıcılıq fəaliyyətinə mane olmur. Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığa başladığı dövr Azərbaycan tarixində siyasi-ictimai hadisələrlə dolu olan dövr idi. Belə bir vaxtda o, bir an belə tərəddüd etmədən öz yolunda inamla addımlamış, xalqın inkişafına mane olan qara qüvvələri məhv etmək üçün yüzlərlə əsər yaratmışdır. Mirzə Ələkbər Sabir ədəbiyyat aləmindən kəskin mübarizə silahı olan satiranı seçmişdi. Şair “Təhsili-elm” şeirində elmə düşmənlər kəsilmələri öz dili ilə belə ifşa edir:

Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır,
Həm əqlə ziyandır;
Elm afəti-can olduğu məşhuri-cəhandır,
Mə'rufi-zəmandır;
Məktəb sənə xoş gəlməsin, ol cayi-xətərnək,
Girmə ona çalak;
Məktəb dediyin qeydi-dilü bəndi-zəbandır,
Qarətgəri-candır....
Dəftər nədir? Ol hərzələrin həmdəmi-razi,
Cövfü dolu yazı;
Şairləri naqqal edib, avarə qoyandır,
Bu mətləb əyandır [4, s.54].

Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirlərini dərinlən öyrənmək, təbliğ etmək çox vacibdir. Şairin uşaq şeirlərində maarifə, məktəbə məhəbbət başlıca ideyalardan biridir. O, əsərlərində gənc nəslin maariflənməsinə önəm verir, onların qəlbində elmə və təhsilə rəğbət yaratmağa çalışır. Şair elmsizliyi böyük bir bəla adlandırır. Bilir ki, gənc nəsil elmin sirlərinə bələd olmadan heç bir məqsədə çata bilməz. Mirzə Ələkbər Sabir maarifçilik ideyalarını özündə əks etdirən “Elmə təğrib” şeirində təhsilin önəmini belə ifadə edir:

Elmin izzəti payidar olur,
 Cəhlin nikbəti canşikar olur;
 Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,
 Millət elm ilə bərqərar olur.
 Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır!
 Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır!....
 Hər bir taifə bir səyaq ilə
 Çatdı izzətə ittifaq ilə,
 Düşdük zillətə biz nifaq ilə,
 Məktəb açmalı iştiaq ilə.
 Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır!
 Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır! [5, s.110].

Şair bu şeirində elmin üstünlüyündən bəhs etməklə uşaqların qəlbində təhsilə məhəbbət ərəğı yandırmağa səy göstərir. Vurğulayır ki, elmin insana gətirdiyi şöhrət əbədi olur, insan var olduqca onun yoluna işıq saçır. Elmə, kamala yetməyin hər kəsə bəxtiyarlıq gətirdiyini bildirən Sabir cahillərin bədbəxtliyinin səbəbini “cəhlin nikbəti canşikar olur” misrası ilə bildirir. Mirzə Ələkbər Sabir “Leyli-Məcnun” şeirində isə avam və xəsis atanın “riştəyi-elm mübtəlası” adlandırdığı oğlunun təhsil almasına razılaşıb sonra peşman olmasını, onun təhsili üçün çox pul xərcləməyindən gileyləndiyini bildirərək onu belə ifşa edir:

Ey dövlətimin zəvalı oğlum!
 Ey başı ağır bəlalı oğlum!
 Ey məktəbü dərşin aşinası!
 Ey riştəyi-elm mübtəlası!....
 Derdim ki, gözəl xələf olarsan,
 Bir ailəyə şərəf olarsan....
 Bilməzdim olursan elmə şeyda,
 Şuridə edər səni bu sevdə.
 Bəzi oxumuş rəfiqi-bədxah
 Tədbirimi çaşdırıbmış, ey vah!
 Uydum olara, səni oxutdum,
 Səd heyf ki, əqlimi unuttum!....
 Pul qalmadı, baxmısam hesabə,
 – Getdi qələmə, kağız, kitabə.

Jurnalü kitab yüz-yüz olmaz,

Bu xərc ticarətə düz olmaz. [4, s.110].

“Leyli-Məcnun” şeiri “Molla Nəsrəddin” jurnalında (15 iyul 1907, №26) imzasız çap olunmuş, bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Oğlum” adı ilə verilmişdir. Şairin bu şeiri “Leyli və Məcnun” poemasında Məcnuna atası tərəfindən edilən nəsihətə bənzətmədir. Mirzə Ələkbər Sabir “Leyli-Məcnun” əsərində dahi Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasındakı lirik sözləri satirik məqsəd üçün istifadə etmişdir. Məcnuna atası tərəfindən edilən nəsihətdə belə deyilir:

“Ey cövhəri-canımın həvası,

Vey dideyi-bəxtimin ziyası!

Derdim olasan mənim pənahım,

Fəxrım, şərəfim, ümidgahım!..” [4, s.350].

Uşaq ədəbiyyatının inkişafında misilsiz rola malik olan Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığının əsas hissəsini gənc nəslin tərbiyəsinə həsr olunan əsərlər təşkil edir. Bu əsərlərə aiddir: “Hophopnamə” kitabında “Uşaqlara hədiyyə” adı altında verilmişdir: “Məktəb şərqi”, “Uşaq və buz”, “Cütçü”, “Yaz günləri”, “Məktəb uşaqlarına töhfə”, “Hörümçək və ipəkqurdu”, “Ağacların bəhsi”, “Qarğa və tülkü”, “Təbib və xəstə”, “Qoca bağban”, “Qarınca”, “Uşaq və pul”, “İsgəndər və fəqir”, “Camuşçu və sel”, “Yalançı çoban”, “Artıq alıb, əskik satan tacir”, “Molla Nəsrəddinin yorganı” və s. Şair zəhmət və yüksək insani keyfiyyətlərin vəhdətini bu əsərlərdə ustalıqla ifadə etmiş, uşaqların əxlaqına, tərbiyəsinə təsir göstərən şeirləri ilə onları kamilliyə, mənəvi saflığa, ailə və böyükklərə hörmətə səsləmişdir.

Görkəmli rus yazıçısı V.Q.Belinski demişdir ki, öz xalqına mənsub olmayan bəşəriyyətə mənsub ola bilməz. Bu fikiri Mirzə Ələkbər Sabir şeirində belə ifadə etmişdir:

Ataya hörmət etməyən cocuqun,

Anaya xidmət etməyən cocuqun,

Nə olur kəndi nəfsinə xeyri

Nə də ondan vəfa görər qeyri.

V.Q.Belinski həmçinin şairin xəlqiliyi ilə bağlı fikirlərini ifadə edərək demişdir: “Xəlqi şair sözün fəlsəfi mənasında, həqiqi bir

hadisədir: onun şairlik istedadı çox böyük olmasa da, o, həmişə möhkəm bir özülə - öz xalqının təbiətinə istinad edir və xalqın ona diqqət yetirməməsində həmin xalqın özünü dərk etməsi ifadə olunur. İstedadlı, lakin milli zəminədən məhrum bir şair isə, həmişə az və ya çox dərəcədə müvəqqəti və keçici bir hadisədir: bu elə bir ağacdır ki, əvvəlcə gur qol-budaq atıb göyərir, sonra isə, kökü torpağın dərinliklərinə işləmədiyindən tezliklə quruyur. Buna görə də şairdə xəlqilik çox zaman dərinlik və çoxnövçülük mənasında olmasa da, lakin həmişə orijinallıq mənasında bir növ dahilikdir” [3, s.388].

Mirzə Ələkbər Sabir dövrünün novator yazıçılarından biridir. O, ədəbi ənənələrə sadıq qalan, onları yeni ənənələrlə zənginləşdirən sənətkar idi. Sabirin klassik irs və xalq yaradıcılığı ilə bağlılığı onun folklor nümunələrinə tez-tez müraciət etməsindən görünür. Bununla yanaşı, şair xarakterik xüsusiyyətləri və dünyagörüşləri ilə bir-birindən tamamilə fərqlənən müxtəlif tiplər yaratmışdır. O, əsərin ideyasından asılı olaraq müsbət və ya mənfi tip seçir və ümumi cizgilər yaradırdı. Mirzə Ələkbər Sabir satirik şeirlərində ilk dəfə olaraq tipi öz dili ilə ifşa etmiş, bununla da, ədəbiyyata yenilik gətirmişdir. Şairin əsərlərinin bir çoxunda bunun şahidi oluruq. Onun belə şeirlərindən biri də “Olmur, olmasın!” satirik əsəridir. Sabir bu şeirində ata və oğlu öz dili belə ifşa edir:

Ata

Tezdən ayılma bir səhər, dərsinə qılma bir nəzər,
Elm oxumaqda, müxtəsər, niyyətin olmur, olmasın!
Himmətin olmur, olmasın!

Oğul

Saqqalı bağlı hər səhər, isti həmamə qıl güzər,
Qorxma, azarlasan əgər, səhhətin olmur, olmasın!
Behcətin olmur, olmasın! [4, s.155].

Mirzə Ələkbər Sabir təkcə Azərbaycanın deyil, həm də Şərqi böyük şairi idi. O, “Molla Nəsrəddin” jurnalı vasitəsilə Hindistan, İran, Türkiyə, Orta Asiya və Şərq xalqlarının rəğbətini qazanmışdı. Sabir Cənubi Azərbaycan və İranın müasir ədəbiyyatına da öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, İbrahim Zakir, Azəroğlu, Yəhya Şeyda, Mir Mehdi Çavuşı və başqa müasir şairlər, o cümlədən, xalq şairi olan Mözüz Şəbüstəri Sabiri öz ustadı adlandırmışdır. Mözüz Şəbüstəri

tərcümeyi-halında deyir: “Mən də öz xalqımı Sabir kimi ayılتماق istəyirəm”. Həmçinin Mir Mehdi Çavuşı da öz əsərində Mirzə Ələkbər Sabirə olan hörmət və rəğbətini belə ifadə edir:

Ey sevgili Sabir, demə zahirdə deyilsən hər əsrdə,
Hər qərndə varsan onu bil sən!
Səndən alıb ilham yazıram mədhini, üstad,
Şagirdinə lütfün çox olubdur evin abad.[2, s.215].

Mirzə Ələkbər Sabir uşaq ədəbiyyatının inkişafında misilsiz rola malikdir. O, yazdığı

Uşaq əsərləri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirmiş və sonrakı sənətkarlar üçün nümunə olmuşdur.

Xülasə

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus mövqeyə malik olan Mirzə Ələkbər Sabir, xırda ticarətlə məşğul olan dindar ailədə anadan olmuşdur. O, Azərbaycan, fars və ərəb dillərini tədris edən Bakı quberniya məktəbində təhsil almış, sonrakı illərdə dünyagörüşünü və biliyini artırmaq üçün Səmərqənd, Buxara, Xorasan, Səbzvar, Nişapur, Kərbəla kimi şəhərlərə səyahət etmişdir. Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığa başladığı dövr Azərbaycan tarixində siyasi-ictimai hadisələrlə dolu olan dövr olsa da, o, bir an belə tərəddüd etmədən öz yolunda inamla addımlamış, xalqın inkişafına mane olan qara qüvvələri məhv etmək üçün ədəbiyyat aləmindən kəskin mübarizə silahı olan satıranı seçərək yüzrlə əsər yaratmışdır.

Summary

Mirza Alakbar Sabir, who has a special place in the history of twentieth century Azerbaijani literature, was born in the a religious family engaged in small business. He studied at the Baku provincial school, which taught Azerbaijani, Persian and Arabic languages, and in the following years traveled to cities such as Samarkand, Bukhara, Khorasan, Sabzvar, Nishapur, and Karbala to increase his outlook and knowledge. Although the period when Mirza Alakbar Sabir began his career was full of political and social events in the history of Azerbaijan, he did not hesitate for a moment and confidently set out on his own creative path.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. C.Xəndan. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. I cild. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, 352 s.
2. C.Xəndan. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. II cild. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, 272 s.
3. C.Xəndan. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. III cild. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, 456 s.
4. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 472 s.
5. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. İki cildə. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 380 s.

BÖYÜK ƏMƏLLƏR ŞAİRİ MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

İbişov A.R.

*Baş müəllim
ADPU Cəlilabad*

Açar sözlər: *Sabir, şair, mütəfəkkir, xalq, millət, vətən, intibah*

Key words: *Sabir, poet, thinker, people, nation, motherland, renaissance*

Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənpərvər mütəfəkkiri və ictimai xadimi M.Ə.Sabir milli ədəbiyyatımızın Xaqani, Nizami, Füzuli, Vəqif, Axundov, S.Əzim kimi klassiklərin poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır.

XX əsrin mütəfəkkir şairini isə tamamilə başqa məsələlər-real, müasir həyat məsələləri düşündürür:

Dindirir əsr bizi, dinməyirik
Atılan toplara diksinməyirik.
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobil minməyirik.

Sabirin bu ruhda olan bütün yazılarını nəzərdən keçirdikdə böyük şairimiz bizim nəzərimizdə, hər şeydən əvvəl, yeni tipli bir mütəfəkkir şair kimi yüksəlir. Sabir öz xalqının istedad və

qabiliyyətinə, hal və gələcəyinə çox ayıq bir nəzərlə baxırdı. O xalqın həyatında çox ciddi bir hərəkət, intibah görür və bu hərəkətin xalqı irəliyə, gözəl günlərə doğru aparacağına inanırdı.

Sabir mənsub olduğu xalqın ümumi vəziyyəti haqqında dərindən düşünərək deyirdi:

Sanma əzdikdə fələk bizləri viranlıq olur
Un təmənnası ilə buğda dəyirmanlıq olur!
Qarışıqdır hələlik millətin istedadı,
Ələnirsə safı bir yan, tozu bir yanlıq olur...
Kim ki, insanı sevir asiqi-hurriyyət olur,
Bəli hürriyyət olan yerdə insanlıq olur.

Sabirin böyüklüyünü biz onun vətəninə, xalqına, millətinə olan sonsuz məhəbbətində axtarmalıyıq. Başqa sözlə, öz xalqını qüdrətli bir xalq kimi tanımasında, sevməsində, ağır günlərdə xalqın qeydinə qalmasında axtarmalıyıq. Sabir yaradıcılığı bizim həyatımızın müəyyən dövrünün ensiklopediyasıdır. Bu nöqteyi nəzərdən bu ensiklopediyada biz xalq ruhunun bütün qüdrətini, əzəməti ilə bərabər bütün zəif cəhətlərini də görə bilərik. Lakin bununla belə Sabir hər şeydən əvvəl böyük əməllər şairidir. O, onlarca başqaları kimi sadəcə felyetonçu şair deyildir. İstiqbal dərdi, gələcək arzusu, həqiqi romantika Sabir şeirinin ən qüdrətli parlaq və səciyyəvi tərəflərindən biridir.

“İndi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün”

Bu, Sabirin əsərlərində ən çox təkrar olunan misralardandır. Sabirin vətəndaşlarına ən böyük nəsihətlərdən biri də bu idi ki;

Bir binayi-xeyrə bani ol ucalsın hikmətin,
Ta bu hümmət sayəsində xeyrə çatsın millətin.

Sabir böyük əməllər yolçusu olmayan millətləri ən bədbəxt millət adlandırır. Eləcə də xalqın istiqbalını düşünməyənlər gələcək üçün çarpışmayanlar Sabirin nəzərində ən hörmətsiz adamlar idi. Əgər biz Sabirin tənqidçi şair olduğundan danışırıqsa, nəzərdə tutmalıyıq ki, onun tənqid hədəflərindən biri və başlıcası da xalqın azadlığını düşünməyən nadanlar olmuşdur.

Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var,
Düşmənlərə möhtac olur-olsun, nə işim var.

Sabirin istiqbalı necə düşündüyü isə xüsusən onun “Aqılana yad et” şeirindən bizə məlumdur. Bu şeirdə şair elə bir cəmiyyət arzu

edir ki,orada bütün millətlər azad, xalqlar azad,ruhani əsarət yox, cismani təzyiq yox, hamı, insanlar bərabər hüquqda, bir-birinə can deyib, can eşidirlər.

Aləm dəxi bir vətən ki,cənnət
Nə şirk, nə möminü nə mühlid
Əsrarini bildirər təbiət,
Onda mənə yana-yana yad et.

Biz Sabirin böyüklüyünü digər tərəfdən onun əsərlərində olan böyük əməllərdə, onun istiqbal aşığı bir şair olmasında axtarmalıyıq.

Sabirin bütün əsərlərində şeir və şair haqqında yalnız bir anlayış var: şair vətəndaşdır! onun vəzifəsi vətənə, xalqa xidmətdir. Gələcək nəsli tərbiyə etməkdir. Bir şeirində dedi ki:

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir.
Millətin pişivası tərbiyədir.
Tərbiyətlə keçir ömürü-cahan,
Hər işin ibtidası tərbiyədir.

Sabirin nəzərində şair də millətin xalqın tərbiyəçisidir. O çalışmalıdır ki,xalq cahilin deyil, ariflərin “dərsi-hikmət ədasi”ilə tərbiyə olunsun.Şairin şüarı ancaq xalqa, vətənə məhəbbət olmalıdır. Öz dedi ki kimi şairin:

Şüarı millətə mehri-vəfa deyil də nədir?

Sabir öz oxucularına bildirir ki, o məhz öz xalqının, zəhmətkeşlərin həyatını sənətdə əks etdirmək, zülm və əsarət altında inləyən camaatı hərəkətə gətirmək üçün yaranmış bir şairdir.

Ey əhli fəqri faqə, vur şairə səlamın.
Dəmdir ki, şair olsun dildadəyi-kəlalın ...
Surətnümalıq etsin ayineyi-vüsəlin,
Gözlərdə cülvələnsin insan kimi camalın.

Bir Sabirin böyüklüyünü bir tərəfdən sənətkarın və sənətin vəzifələrini aydın dərk etməsində, sənətə, şairə olan “Sənət, sənət üçündür” baxışını uçurub dağıtmasında, xalqın dərdlərini tərənnüm edən bir sənət şəklinə salmasında axtarmalıyıq.

Sabir yaradıcılığının səciyyəvi cəhətlərindən biri xalq məsəllərindən, danışiq dilinin zənginliyindən istifadədir.

Oğul mənimdir əgər, oxutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bu şeirdə xalis Azərbaycan dilinin zəngin, tükənməz xəzinəsindən geniş şəkildə istifadə edən şeiri cəsarətlə danışiq dilinə yaxınlaşdırən böyük sənətkardır. Onun ifadə xüsusiyyəti, üslubu, şeir dili belədir:

Nə soxulmusan araya, a başı bələli fəhlə?

Nə xəyal ilə olubsan belə iddialı, fəhlə?

Göründüyü kimi, buradakı söz, ifadə və tərkiblərin hamısı canlı xalq dilindən alınmışdır. Sabirə qədər heç bir şairdə canlı xalq dilinin bu tükənməz xəzinənin qüdrətini tapmaq mümkün deyil.

Sabirin şeirimizdə böyük xidmətlərindən biri də danışiq dili ilə kitab dili arasındakı çərçivəni vurub yıxmaqdan ibarət olmuşdur. Sabirə qədər kağıza, yazıya düşmək üçün ən çox qəliz ifadələr seçilərdi. Şairin danışiq dilini şeirə gətirməsi ədəbiyyatda böyük bir kəşf oldu.

Sabirin nəzərində ən gözəl tərbiyə insanlığa, xalqa, vətənə, elmə, idraka xidmət edənlərin sayını artıran tərbiyədir. Gözəl tərbiyə, yalnız savadlı, elmlı, mərifətli adamların yetişməsi üçün deyil, həm də əməlpərvər cəmiyyətçilərin yetişməsi üçün lazım idi. Yəni, gözəl tərbiyə dedikdə şair hər şeydən əvvəl vətən oğulları və qızlarının Mübariz ruhda, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsini nəzərdə tuturdu. Gənc nəslin müasir, demokratik ruhda tərbiyəsinə Sabir doğma vətəni Azərbaycanın nicatına bais olacaq mühüm vasitələrdən biri kimi baxırdı. O, gəncliyə müraciətlə deyirdi:

Oxuyun millətin nicatı olun!

Ta əbəd baisi-həyatı olun!

Elm, maarif, məktəb, tərəqqi, təkamül məsələlərində Sabir yüksək beynəlmiləçilik görüşləri səviyyəsindən baxırdı. Sabir xalqı mədəniyyət əsrinin böyük tələblərini dərk etməyə, başqa millətlərdən öyrənməyə “cümlə millət içində öz şənini ucaltmağa” “millətlər arasında hörmətli ad qazanmağa” “ali məqama çatmağa”, elm-tərəqqi təkamül yolunda ciddi cəhd göstərməyə çağırırdı. Əlbəttə bu işin açarı həm də xalq maarifinin yaradılmasında, elmi kəşflərdə, ixtiralarda idi.

Sabir Azərbaycanın bütün başqa mütərəqqi ziyalıları kimi, sözün geniş mənasında xalq maarifi ideyasını təbliğ edirdi. O məktəb, elm, tərbiyə hamıya, cəmiyyətin bütün üzvlərinə və birinci növbədə

yoxsullara, kütləyə məxsus olmalıdır-deyirdi. Onun özünün yaratdığı “Ümid məktəbi” bir sıra xeyriyyə cəmiyyətləri tərəfindən açılmış məktəblər də belə bir məqsəd daşıyırdı. Sabirin “Rəhkuzari-məxluqatda bir möhtaci-məsarif” şeiri də bu təşəbbüsü genişləndirmək məqsədi ilə yazılmışdır.

Azadlıq, istiqlaliyyət, müasirləşmə uğrunda mübarizələr dövründə qadın azadlığı və ya heç olmasa qadın intibahı, qadınların maariflənməsi, savadlanması zəruri problemlərdən idi. Bir çox qabaqcıl müasirləri kimi, Sabir də bu zərurəti dərinə dərk edirdi. Qadınların maariflənməsi, onun yorulmadan təbliğ etdiyi inqilabi-demokratik ideyaların ayrılmaz tərkib hissəsi idi. Sabirin nəzərində qadın hər şeydən əvvəl yeniliyin anası, nəslin tərbiyəçisi idi. Bu ana, bu tərbiyəçi əsrlik əsarətindən köləlikdən xilas olmadan, maariflənmədən, öz adı hüquqlarını əldə etmədən, xalq öz qarşısında duran böyük tarixi vəzifələri asanlıqla yerinə yetirə bilməzdi. Bunun üçün ciddi, böyük mənəvi bir hazırlıq, əxlaqi yenilik təkamül lazım idi. Azərbaycanda da qadına köhnə münasibət, xüsusilə, ruhanilər qadın intibahının qəddar düşmənləri kimi çıxış edirdilər. Qadın intibahı, hər şeydən əvvəl, bütün köhnə feodal adət-ənənələrinə, şəriət qanunlarına ruhani despotizminə böyük zərbə idi

Birinci növbədə qadınlar ayılmalı, öz insani hüquqlarını dərk etməli və bu yolda bir çox başqa ölkələrdə olduğu kimi, mütəşəkkil mübarizəyə qoşulmalı idilər. Bu sahədə Sabirin özünə məxsus xidmətlərindən biri bu idi ki, o qadın və ümumiyyətlə ailə, əxlaq məsələlərinə köhnəlmiş baxışları şeirdə böyük bir inandırıcılıqla və ötkəm bir məntiqlə ifşa edirdi. Böyük satirik qadın əsarəti, qadın köləliyin tərəfdarı olan ərlərin tipik surətini böyük ustalıqla aşağıdakı misralarda qeyd etmişdir:

... Sübh oldu dur, inəkləri sağ, çalxa nehrəni,
Divara yax təzək, elə qeyrət, gavur qızı!
Örkən, palaz, çatı toxu, ip tovla, yun dara.
Təndir qala, bişir çörək, aş, ət, gavur qızı!

Qadın intibahı şəraitə görə ilk növbədə qızlara məxsus olan məktəblərin sayının artırılması, qızların heç olmasa mühüm bir qismini məktəbə, elmə, maarifə cəlb olunması ilə başlaya bilərdi. Sabir və bütün qabaqcıl ziyalılar bu arzunun həqiqətə çevrilməsi üçün

çox çalışır,yazır təbliğat aparırdılar. Sabir bu müqaviməti qırmağı, qadın əsarəti tərəfdarlarını satira güzgüsündə rüsvay etməyi, onları xalqın mühakiməsinə verməyi ən mühüm vəzifələrdən biri sayırdı.

Sabirin qadın taleyindən bəhs edən bir çox əsəri göstərir ki, onun nəzərində qadın mərhəmətə, şəvqətə möhtac, əsrə görə geridə qalmış zavallı “xansənəmlər” “tükəzbanlar” idi. Şair onların qeydinə qalmağa, onları tərbiyə etməyə çağırırdı.

Sabir böyük satirik idi. Mənfi tiplərin daxili çirkinliyini, eybəcərliyini meydana çıxarmaqda, bəzən hətta adi gözlə görünməyən mikrobları satiranın böyüdücü mikroskopu ilə aydın nəzərə çatdırmaqda Sabir fəvqaladə ustalıq göstərirdi. Sanki təbiət onu cəmiyyətdəki eybəcərliyi, zərərli xəstəlikləri yayan mikrobları kəşf edib, onun ölümünə əlac göstərən bir həkim yaratmışdı. Bütün bunlarla yanaşı, Sabirin “Əsrinin aynası” olan sənətində yalnız cəmiyyətdəki eybəcərliklər deyil, eyni zamanda müsbət keyfiyyətlər, yeniliklər də öz əksini tapır. Sabirin necə yeni tipli bir şair olduğunu yaxın dostu böyük demokrat C.Məmmədquluzadə ikicə sözlə belə səciyyələndirmişdir: “Hünərpərvər şair!”

Xülasə

Mövzuda Azərbaycanın xalq şairi Mirzə Ələkbər Sabirin cəmiyyətdəki nöqsanlara satirik-tənqidi münasibəti və bu nöqsanlardan çıxış yollarının göstərilməsi öz əksini tapmışdır.

Summary

The theme reflects the satirical-critical attitude of the People's Poet of Azerbaijan Mirza Alakbar Sabir to the shortcomings in society and the ways out of these shortcomings.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.Cəfər. Ədəbi düşüncələr. 1958
2. M.Cəfər. Seçilmiş əsərləri. 1973
3. Mir Cəlal F.Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. 1982

CƏHALƏT VƏ GERİLİYİN TƏNQIDI SABİR SATİRALARININ ƏSAS MÖVZUSU KİMİ

Nəsibli S.A.

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Açar sözlər: *satira, realizm, tənqid, cəhalət, poeziya*

Key words: *satire, realism, criticism, ignorance, poetry*

Mirzə Ələkbər Sabir dünya səviyyəsində tanınmış sənətkar, lirik poeziyanın və satirik janrın yeni carçısıdır. O, milli poeziya sənətində satira ədəbi məktəbinin bayraqdarı, təsisçisidir. Sabirin satira ənənəsinin inqilabi gücü onun fəhlə, kəndli, molla, məmur, yalançı din və dövlət xadimləri və s. mövzusunda, motivində əsər yaratmasında deyil, şairin özünün dünyagörüşü, vətəndaşlıq qururu, poetik pafosunun reallığı, zəngin surətlər aləmi, ənənəvi-psixoloji düşüncə tərz, həyata müsbət baxışında köklü dəyişiklik və novatorluq fəlsəfəsi ilə bağlıdır. Sabirin lirik və satirik “mən”i işıqlı, rahat, firavan, sakit, xoşbəxt gələcək, yaşam uğrunda mübarizə aparır, həmin ideal və arzuların, niyyətlərin tezliklə çin olacağına əminlik göstərir. Bu da Sabir poeziyasının, sənətinin insanın mənəvi aləminə, psixologiyasına dərin və nüfuzedici qüdrətini sübut edir. Məhz buna görədir ki, şairin öz lirik poeziyası və satira yaradıcılığında hədəf seçdiyi sosial-siyasi, mənəvi-psixoloji problemlər və obrazlar bu gün də öz aktuallığını saxlayır.

Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığının satira qolunda köhnəliyin əl-ayağa dolaşmasını, tərəqqiyə maneə olan qüvvələrin məhv olunmasını tənqid edir, istiqlal, azadlıq, səadət, xoşbəxtlik kimi nəcib, gözəl hislərin yaşanacağına böyük inam və ümid işığı özünü büruzə verir. Məhz belə gözəl hissləri, məqsədləri özündə əks etdirən, böyük potensial cəbbəxanası sayılan “Səbr eylə” qəbilindən olan şeirdə görmək mümkündür. Şair bu cür şeirlərində əslində xalqını, bu dardüşüncəli avtoritar rejimdə yaşayan çağdaşlarını çəkdikləri zülmə səbr etməyə çağırırdı, əksinə onlara bu zülmə baş etməyə, mübarizə aparmağa, özlərinə layiqli şərait-həyat yaratmalarını təbliğ edirdi. Bu da Sabir tənqidi realizminin, poetik aləminin, satirik

nümunələrinin, qüdrətli pafosunun xəlqiliyi, reallığı, şüurluluğu ilə bağlıdır.

Yetərkən zalımın zülmü sənə, dövrü-qəzadan bil,
Çatarkən amirin zəcri, onu seyri-səmadan bil.
Özün öz əczinə bais olarkən, məsəvadan bil.
Bu məşumiyyəti biganədən gör, aşınadan bil.
Əzil, pamal ol, axtarma buna bir çarə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə! [1, s.21]

Şeirdən də gördüyümüz kimi, şair məzlum halına salınmış hər bir vətəndaşını, yoldaşını öz dərdlərinə çarə etməyə, halal yolla haqlarını tələb etməyə, bu yolda lazım gələrsə canla-başla mübarizə aparmağa səsləyir.

Sabir satirik və demokratik düşüncəli bir şair olaraq belə zənn edirdi ki, xalqına, vətəninə, millətinə, elinə, obasına canı-könüldən xidmət etmək istəyən bir vətəndaş, bədii söz sənətkarı, əsl ədəbi sənət sahibi olan şəxslər oxucunun nəzər-diqqətini həyatdakı mövcud qüsurlar və problemlərə yönəltməli, birlikdə bu nöqsanların həllinə çalışmalıdırlar.

Yalançı, riyakar, xalqa yalandan dua oxuyan, vəz verən din xadimlərinə qarşı barışmaz mövqedə duran, onları çəkinmədən ifşa və tənqid edən Sabiri ateist, dinsiz, Allahsız adlandıranlar çox olmuşdur. Ancaq bu, belə deyildi, o, islam dininə, onun qaydaları-qanunlarına inanaraq, əməl edən bir şair idi. Bunu dindar bir ailədə doğulmağı və dini məlumatlarla böyüdüüyü faktlı tərcümeyi-halından da görmək, sübut etmək mümkündür. Şairin bu mövzuda yazılmış şeirlərində din xadimlərinin güclü şəkildə tənqid olunması məhz onları xalqı, geniş kütləni daim qəflətdə saxlama istəkləri, elm, təhsillə məşğul olmağa icazə verməmələri, dini ayrışdırıcılıq yaratmaları və s. bu kimi xüsusiyyətlərə görə mənalandırılmalı, bu tənqidin, böhtanın altında başqa məqsəd, pis niyyət axtarılmamalıdır. Sabir bu cür mövqedə dayanmasına görə dövrünün mollaları, fitva sahibləri, onların töhmət və təzyiqləri ilə üzləşsə də, öz fikrindən, düşüncə tərzindən imtina etməmişdir, daim xalqın gözünü açmağa çalışmışdır. Hətta M.Ə.Sabir İslam dinində sünni-şiə ayrışdırıcılığına qarşı çıxmış, dinin bütövlüyünü qoruyub saxlamağa əzm göstərmişdir. Bu baxımdan “A şirvanlılar!” şeiri öz dolğunluğu, aydınlığı,

islama münasibətin qürurluluğu ilə seçilir.

Şiəyəm, əmma nə bu əşkalədən,
Sünniyəm, əmma nə bu əmsalədən,
Sufiyəm, əmma nə bu əbdalədən,
Haqsevən insanəm, a şirvanlılar! [2, s.217]

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu şeir Sabiri ateist hesab edənlərə qarşı verilmiş ən doğru və mənalı cavabdır.

Sabir satiralarında öz pulu, nüfuzu ilə öyünən, özünü mələk kimi göstərib, əslində isə tüfeyli cəmiyyətdə mahir şəkildə cinayətlər törətməyə qabil olan, məzlumun çörəyini kəsib ona zülm etməklə varlanan, bundan böyük həzz alan fanatiklərin-məmurların, intelligentlərin, tacirlərin tənqidi də diqqətdən kənarda qalmamışdır. Şairin zamanında belələri çox idi və cəmiyyətdə istədikləri kimi “oyun oynamaqdan” çəkinmirdilər, əksinə öz işləri ilə fəxr edirdilər. Onlar da Sabirdən, onun qələmindən qorxduqları üçün şairə qüvvətli nifrət hissi bəsləyir, ona divan tutmağa imkan axtarırdılar. Bu cür fanatiklər yalnız Sabiri yox, başqa ədəbiyyat, incəsənət, mədəniyyət xadimlərini də təqib etməkdən çəkinməmişlər. Böyük şair bu cür satiralarda həmin intelligent ruhlu geridə qalmışları ifşa etmək üçün güclü və təsirli üsuldən-tipləri öz dilləri ilə danışdırıb səhvlərini, qərətlərini, soyğunlarını etiraf etdirməsindən istifadə etmişdir. Satirada da bundan güclü üsul ola bilməzdi! Onların miskin, rəzil, gülünc, axmaq daxili aləmini, niyyətlərini açıb göstərmək üçün heç bir əlavə zinət və bəzəyə ehtiyac olmadan təsirli monoloq, dialoqlardan xarakteristik vasitə kimi istifadə olunmuşdur. Bu üsuldən istifadəni “Ax! Necə kef çəkməli əyyam idi” satirasında daha aydın şəkildə görmək olar:

Ax! Necə kef çəkməli əyyam idi,
Onda ki, övladi vətən xam idi...
Bizlər idik xalqın inandıqları,
Piri-hidayət deyə qandıqları!
Nur görürlərdi qaranlıqları,
Bizdə idi cümlə qazandıqları,
Kim bizə pul verməsə bədnam idi.
Ax necə kef çəkməli əyyam idi... [3, s.147]

Haqlarını ala bilməyən, əzab-əziyyətlərdən bezmiş, cana gəlmiş fəhlələr hərəkət və tətillər edərək onları insan yerinə qoymayaraq

gecə-gündüz işlədən kapitalist, sahibkarlara qarşı etirazlarını bildirirdilər. Fəhlə hərəkatı, kəndlinin əməyi, zəhməti Sabir satiralarında müraciət olunmayan mövzu kimi kənarda qala bilməzdi. Çünki ortada haqsızlıq, acgözlük, əməyə, zəhmətə hörmətsizlik nəzərə çarpırdı. Həmin acgöz, camaatın əməyi, pulu ilə varlanan kapitalistlər işlətdikləri fəhləni tənqid etməkdən çəkinmir, hətta zəhmətkeş, ailəsi üçün bir qəpik çörək pulu qazanan fəhləni “Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!” deyərək ona insanlıq dərsi keçməyə çalışır. Şeirin dindirilən sahibkarın adıyla verilməsi heç də təsadüfi olmayıb, sahibkarların ümumiləşdirilmiş tipi yaradılaraq öz sözləri ilə satirada mənəvi surətlərinin xarakteri açıqlanmışdır.

Fəhlə, özünü sən də bir insanmı sanırsan?!

Pulsuz kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Hər məclisi-alidə soxulma tez arayə,

Sən dur ayaq üstə, demə bir söz ümərayə,

Caiz deyil insanca danışmaq füqərayə,

Dövlətlilərə kəndini yeksanmı sanırsan?!

Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?! [3, s.76]

Sual oluna bilər ki, bu satira nə üçün belə pafoslu, ahəngdar səslənir? Səbəbi budur ki, burada təsvir olunan səhnələrdə heç bir bədii koloritə, rəngarəng sözə, əlavə şərhə ehtiyac duyulmadan dindirilən tip dövrün real sahibkar-fəhlə təzadını, mətləbini aydın şəkildə gözlər önünə sərir.

“Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!” satirası sənətkarın dövrü üçün real, həyatı həqiqətləri özündə əks etdirən bir şeir olmaqla əslində bütün məzlum kütlənin qəlbində olan və dilinə gətirə bilmədiyi yuxarıdakı cümləni Sabir öz dili, üslubu ilə dilə gətirmişdir. Şairin Allaha olan yanıqlı müraciətində özünün də həyatda ağır, məşəqqətli gün keçirmiş biri olduğunu təsvir etdiyini görməmək mümkün deyil. Sabirin məzlum kütlənin yanında olmasının, onların tərəfini saxlamasının, hüquqlarını qorumasının əsas, başlıca səbəblərindən biri bu idi. Satirada dehقانlar, bəyzadələr, döşlüklü müsəlmanlar (burada acgöz, xəsis ruhanilər nəzərdə tutulmuşdur), tənbel, dəli şeytanlardan Allaha şikayət edilir, onları nə üçün yaratdığı, məzlum camaatın üzərinə saldığı bədii sual şəklində təqdim olunmuşdur. Şeir dilində bədii sualın işlənməsi satiranın ifadə etdiyi

mənanı daha canlı, dolğun şəkildə oxucuya çatdırmağa xidmət edir. M.Ə.Sabir məhz bu satirasında da gözüyaşlı məzlumun, hər zülmə dözən canların, özünü elmə, biliyə həsr edənlərin, yaxşı, ağılla-başla danışanların, evlərdəki hüquqsuz qızların, qadınların, bədbəxt Tükəzbanların müdafiəçisi kimi yanında olduğunu səlis, aydın bir dillə diqqətə çatdırmışdır.

Beytlərdəki “neylərdin, ilahi?!” ifadəsi ilk baxışdan Allaha üsyankar bir tərz, yanaşmanı göstərsə də, bu, belə deyildir. Sabir bu ifadəni üsyankar şəkildə yox, bədii sual formasında verməklə cümlənin, fikrin təsir qüvvətini artırmağa çalışmışdır. Biz bu şeirin üsyankar tərzdə, ruhda yazılmadığını sondakı beytdən anlaya bilərik... Şair son beytdə Allaha yaratdığı hikmətlərə baxmaqla heyran olduğunu və “sübhənəkə” sözü ilə ona şükür, alqış etdiyini təsvir etməklə dinsiz, imansız, dinə qarşı üsyankar biri olmadığını oxuculara, əsas da sənətkarı bu mövqedən tənqid atəşinə tutanlara göstərmək istəmişdir.

Yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətinə malik, epiqonçu təsvirlərdən uzaq, novatorluq üslubuna uyğun qələmə alınmış Sabir satiralarında tənqid olunan tiplər təbii dillə danışdırılaraq onların hərtərəfli bədii portretinin yaradılmasına nail olunmuşdur. Məhz bu cəhətdən də Mirzə Ələkbər Sabiri satirada bədii portret ustası kimi qiymətləndirmək daha uyğun olar. Xalq şairinin yaradıcılıq fəlsəfəsinin bir cəhətini də vurğulamaq yerinə düşərdi. O, şeirdə hər sözü yox, təsvir etdiyi şəraitə, hadisəyə, tipə uyğun gələn sözü işlətməyi vacib bilirdi. Müəllif bədii təkrirlər, qafiyələr, təzadlarla tənqid hədəflərini sərrast şəkildə ifşa etməyə və satirik ruh yaratmağa müvəffəq olmuşdu. Bu cür incəliyi nəzərə alaraq misilsiz bədii əsər xəzinəsi yaratmaq M.Ə.Sabirin qabiliyyətli ustalığını nümayiş etdirir.

Bütün bu satirik nümunələrlə tanış olduqca, biz şairin bütövlükdə estetik ideali, bədii dərk, inkar amalı haqqında aydın təsəvvürə malik oluruq. Sabirin nəcib estetik ideyasına görə yaradılmışların ən ali təbəqəsi olan insanları heç kim incitməməli, təhqir etməməli, günahlandırmamalıdır. Bu fikirlər əslində yalnız Sabirin yox, bəşəriyyətin-bütün insanlığın məfkurəsidir ki, şairin satiralarında əksini tapmışdır.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir dünya səviyyəsində tanınmış sənətkar, lirik poeziyanın və satirik janrın yeni carçısıdır. Sabirin lirik və satirik “mən”i işıqlı, rahat, firavan, sakit, xoşbəxt gələcək, yaşam uğrunda mübarizə aparır, həmin ideal və arzuların, niyyətlərin tezliklə çin olacağına əminlik göstərir. Bu da Sabir poeziyasının, sənətinin insanın mənəvi aləminə, psixologiyasına dərin və nüfuzedici qüdrətini sübut edir. Məhz buna görədir ki, şairin öz lirik poeziyası və satira yaradıcılığında hədəf seçdiyi sosial-siyasi, mənəvi-psixoloji problemlər və obrazlar bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Bu satirik nümunələrlə tanış olduqca, biz şairin bütövlükdə estetik ideali, bədii dərk, inkar amalı haqqında aydın təsəvvürə malik oluruq. Bu fikirlər əslində yalnız Sabirin yox, bəşəriyyətin-bütün insanlığın məfkurəsidir ki, şairin satiralarında əksini tapmışdır.

Summary

Mirza Alakbar Sabir is a world-renowned artist, a new herald of lyrical poetry and satirical genre. Sabir's lyrical and satirical “I” fights for a bright, comfortable, prosperous, calm, happy future for life and is confident that those ideals, dreams, and intentions will soon come true. This proves the deep and captivating power of Sabir's poetry and art in man's spiritual world and psychology. For that reason, the socio-political, moral and psychological problems and images that the poet chose to target in his lyrical poetry and satire are still relevant today. As we become familiar with these satirical examples, we have a clear idea of the poet's aesthetic purpose, artistic perception, and denial. These ideas are, in fact, the ideology of not only Sabir but of all humanity, which is reflected in the poet's satires.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bayramoğlu A.M. M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı: “CBS”, 2012, 456 s.
2. Həbibbəyli İ.Ə. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Əsərləri: 10 cildə, II c., Bakı: “Elm və təhsil”, 2017, 1068 s.
3. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Bakı: “Təhsil”, 2012, 406 s.

SABİR YARADICILIĞINDA FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN STRUKTURU

İmaməliyeva S.Q.

Müəllimi

ADPU

Açar sözlər: *XX əsr, ədəbi-mədəni mühit, maarifçilik, bədii həyat, frazeoloji birləşmələr*

Key words: *XX century, literary and cultural environment, enlightenment, artistic life, phraseological combinations*

Azərbaycan maarifçiliyi XX əsrin əvvəllərində güclü siyasiləşmiş, çar hökumətinin müstəmləkə zülmü və ruslaşdırma gündəliyinə qarşı milli-azadlıq mübarizəsinin fəlsəfəsinə çevrilmişdir. Bu dövrdə maarifçiliyimiz əsasən C.Məmmədquluzadənin, M.Ə.Sabirin, Ə.Haqqverdiyevin, Ə.Nazimin, M.Hadinin dünyaları və bir çox başqa sənətkarların ideya və sözləri üzərində qurulmuşdur. Bununla belə, eyni zamanda zamanın sınağına davam edən klassik ənənə hissi mövcud idi. [4, s.18-22]. M.Ə.Sabir yaradıcılığı da ənənəvi və innovativ elementləri birləşdirənlərdən olmuşdur.

Sabir yaradıcılığı boyu klassik irsdən bəhrələnmiş, şərq poeziyasının ən nəfis formalarını sınaqdan keçirmişdir. Sabir yaradıcılığında frazeoloji terminlərin özünəməxsus nümunəsi vardır. Mirzə Ələkbər yaradıcılığında nəinki sözlər frazeoloji birləşir, hətta beytlərin, misraların da hamısının özünəməxsus fərqli mənası olur. Mirzə Ələkbər yaradıcılığında hansısa bir əsərdə frazeoloji birləşmələrdən istifadə edilsə, o əsər başdan-başa satirik və ironik hesab olunur. Məsələn, Sabirin müəllimi olan Seyid Əzim Şirvaninin ona müraciətlə yazdığı bir beytə cavabı belə olmuşdur:

“Sən piri-cahandidəsən, ey Seyyidi-Sərkar,

Məndən çək əlin, eyləgilən pir ilə rəftar! [12, s.8]”

Bu cavab artıq özünü cəmiyyətdə tapmış möhkəm dayanan, tərəfsiz yaradıcılıq qabiliyyəti olan, sənət və yaradıcılığında öz tərəfini, mövqeyini tam şəkildə təsvir etməyə başlayan bir gəncin, güvənc dolu hayqırtı ilə hər kəsə meydan oxumasıdır. Öz satirik şeir

və qəzəllərində frazeoloji birləşmələrə daha çox yer verməsinin səbəbi getdikcə xalqın milli təəssüb hissini və onun milli mənsubiyətini gücləndirmək idi. “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” [13, s.37] başlıqlı satirik şeirində Sabir də özünə, yeni yaranmağa başlayan yaradıcılıq üslubuna yaxın gələn çap orqanı axtarırdı. Dərvişin dilindən deyilmiş bu sözlərdə:

“Nərdə bulsam soq açıb, min-min yalan söz satmışam”[13, s.87].

Sözlərini yazarkən Mirzə Ələkbər monoloq formasında yazdığı bu şeirdə demək olar ki, bütün misralarda frazeoloji birləşmələrdən istifadə etmişdir. Dərvişin vəsf etdiyi insanlara yalandan danışmasını “söz satmaq” kimi qələmə verib. Eyni əsərdə şairin dilindən dediyi:

“Bülbülə, eşqə, gülə dair yalan fırlatmışam”.

Burada yalan söyləməyi frazeoloji birləşmə şəklində qeyd edib. Xəsisin heyfi, varisin keyfi əsərində frazeoloji birləşmələrə çox yer verən Mirzə Ələkbər Sabir cəmiyyətdəki problem və çatışmazlıqları bu və ya digər dillərdə ifadə etməyə çalışır.

“Çəkəram nazını, təqsirinə xidmət edəram,
Nəməkü nanü pənir ilə qənaət edəram,”

Burada yazar naz çəkmək frazeoloji birləşməsindən istifadə edib verdiyi dəyəri göstərir.

Mirzə Ələkbər Sabirin məşhur əsərlərindən biri olan “Amlımız, Əfkarımız İfnayi-vətəndir” şeirində [13, s.90] satiraya bununla yanaşı frazeoloji birləşmələrə çox böyük yer verib:

“Əqrəb kimi neştər gücü var dırnağımızda,
İslam susuz olsa, su yox bardağımızda”.

Burada Mirzə yalançı müsəlmanlara diqqət çəkir.
Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə!

Nə də tərpnəməyir üstündəki yorğan, ölübə[13, s.105]!

İfadələrini əsərində işlədən Mirzə Ələkbər Sabir ağır yatmaq frazeoloji birləşməsindən istifadə edib yatmış xalqı oyanmağa səsləyir. Bu şeirdə də satiranın ən güclü növlərindən istifadə edilir. Hətta əsərin içindən bir beytə nəzər salaq:

Cumuxub canına bitlər, birələr, hiss eləmir,
Çalsa əqrəb də hənuz eyləməz əmman, ölübə!

Əqrəb sancmasını çalmaq kimi verib. Dünyada ən zəhərli

həşəratlardan biri olan əqrəbin sancmasının nəznində yuxunun ağırlıqından bəhs etməyə çalışır şairimiz.

Frazeoloji birləşmələr ümumi biliyin parlaq təzahürü kimi şairin ideya və duyğularına lirik hərarət verir, misralara şifahi xalq ədəbiyyatının fərqli ətrini verir. Məcəzi mahiyyət frazeoloji birləşmələrin yeni şəkillər yaratmaq qabiliyyətinə malik olduğu mətn mühitində üzə çıxır. Şeirin məfhumun genişlənməsində, məna dərinliklərinə daha dərinlən nüfuz etməsində, təcəssüm etdirdiyi bədii təsirin davam etdirilməsində sabit söz birləşmələrinin həlledici rolu vardır.

Poetik idrak dilinin göstəricilərindən biri də frazeoloji birləşmələrdən istifadə etmək qabiliyyətidir ki, bu da xalq kimi hiss etmək və ünsiyyət qurmaq bacarığının əyani sübutudur. Bu xüsusiyyət milli poetik təfəkkür oriyentasiyasını göstərmək üsulu olmaqla yanaşı, həm də milli koloritin ardıcıl göstəricisi və düzgün yaradıcılıq yolunun göstəricisidir. Bu səbəbdən Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığına nəzər saldıığımız zaman onun şeirlərində frazeoloji birləşmələri aydın şəkildə görə bilirik. Sabir öz gerçəklərini oxucusuna birbaşa deyil də məhz məcazlar vasitəsilə çatdırmağa üstünlük verib.

Xülasə

Frazeoloji birləşmələrin şeir mətnində özünəməxsus zəngin bədii həyatı var. Adi nitq və ümumi ünsiyyət funksiyalarından fərqli olaraq, frazeoloji vahidlər mühüm estetik əlamət və poeziya mətnini təşkil edən fundamental linqvistik resurslardan biri kimi özündə və daxili semantikasında təəccüblü sirlər ehtiva edir. Söz sənətkarların qələmindən misralara keçdikcə potensial genişlənir. Bu məqalədə də biz Sabir yaradıcılığında frazeoloji birləşmələrin strukturu haqqında bəhs edəcəyik.

Summary

Phraseological combinations have a unique rich artistic life in the text of the poem. As an important aesthetic element, as one of the primary linguistic materials that make up a poetic text, phraseological units, unlike ordinary speech and everyday communication functions, hide unexpected mysteries in themselves and in their internal semantics. The potential opens up as the words are filtered from the pen by the artists to the verses. In the article, we will discuss the structure of phraseological compounds in Sabir's

work.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M. Sənətkar və söz. Bakı, «Yazıçı», 1981, 184 s.
2. Axundov A. Dilin estetikası. Bakı, «Yazıçı», 1985, 224 s.
3. Axundov A. Şeir sənəti və dil. Bakı, «Yazıçı», 1980, 159 s.
4. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyəti. Bakı, «Elm», 1985, 360 s.
5. Bayramov A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, «Maarif», 1978, 176 s.
6. Hüseynov M. Romanın üslub zənginliyi. Bakı, «Yazıçı», 1990, 159 s.
7. Hüseynov M. Dil və poeziya. Bakı, «Elm», 2008, 434 s.
8. Hüseynov M. Şeirşünaslıqda dil sənətkarlığı. Bakı, «Elm», 2007, 240 s.
9. Hüseynov M. Frazeoloji birləşmələr poetik mətnin obrazlı dayacağı kimi. ADPU-nun xəbərləri, № 1-2, Bakı, 2003, s.325-328.
10. Qarayev Yaşar. Poeziya və nəsr. Bakı, «Yazıçı», 1989, 198 s.
11. Məmmədov M. Publisist sözün qüdrəti. Bakı, «Yazıçı», 1992, 144 s.
12. M.Ə.Sabir – 150, Biblioqrafiya. 2012
13. M.Ə.Sabir – Hop-hopnamə 2011
14. Paşayev M.C. Bədii dilimiz haqqında bəzi qeydlər. «Ədəbiyyat qəzeti», 12 iyul 1938
15. Poeziya: problemlər, mülahizələr. «Azərbaycan» jurnalı, № 2, 1983.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞINDA SATİRA

Məmmədova M.Ə.

Müəllim

ADPU

Açar sözlər: *lirika, satira, təhsil, sənətkar, mübarizə, azadlıq, tənqid*

Key words: *lyrics, satire, education, artist, struggle, freedom, criticism*

Mirzə Ələkbər Sabir irsi təkcə bizim ədəbiyyatımız üçün deyil, bütün Şərq poeziyası üçün əvəzsiz bədii xəzinəyə çevrilmişdir. M.Ə.Sabirin satiralarında məktəbə, ictimai-mədəni və texniki tərəqqiyə, milli-mənəvi özünüdərkə dəvət motivi ön mövqeyə çəkilmişdir.

Milli oyanışa nail olmağın yolunu şair elmə və təhsilə yiyələnməkdə, özünüdərkətməkdə, dünya işlərindən baş çıxarmaqda görür. Ona görədir ki, M.Ə.Sabirin yaradıcılığında məktəb, maarifçi ziyalı, məktəbə gedən uşaq, elmə, təhsilə köhnəpərəst münasibətin tənqidi mühüm yer tutur. “Biləm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan”, “Neçin məktəbə rəğbətım olmayır”, “Uşaqdır”, “Uçitellər”, “Müəllimlər syezdi”, “Oxutmuram əl çəkin”, “Ürəfa marşı” və s. kimi satiralarında elmsizliyin, savadsızlığın bəlaları, məktəbin və təhsilin düşmənlərinin ifşası, yalnız elm öyrənməklə, təhsil almaqla özünüdərkini isbatı kimi öz dövrü üçün çox aktual olan məsələlərdən söz açılmışdır. Məhz buna görə də o dövrdə də indiki kimi M.Ə.Sabir bir şair kimi, həm də əsl insan kimi sevilmişdir. M.Ə.Sabirin bu maarifçilik fəaliyyəti bu gün də aktual və gərəklidir.

M.Ə.Sabir: “Mən gedirəmsə, məramım yenə dünyada durar!” – demişdir. Bu gün də şairin məramı ilə bərabər, tərənnüm etdiyi məhəbbəti də, cəsarəti də, fəaliyyəti də bizimlə bərabər durmaqdadır və gələcəkdə də öz ucalığında və əzəmətində qalacaqdır. O, özgələrin təsirilə öz kökünə, milli ənənələrinə, milli mövcudluğuna qənim kəsilmiş xalqın dərini göz yaşları içində gülüşlə çox böyük ustalıqla qələmə almışdır.

Seyl – tən eylə təməvvüclə alıb dövr bərim,
Bənzərəm bir qocaman dağa ki, dəryada durar.
Nə qəm, uğratsa da bir gün məni ifnaye zaman,
Mən gedərəmsə, məramım yenə dünyada durar.

Dahi şairin bəzən azadlıq və insanlıq məhfumlarını açıqcasına eyniləşdirməsinin də şahidi oluruq:

Kim ki, insanı sevər, aşıqi-hürriyyət olur,
Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur.

Ancaq azadlıq olan yerdə həqiqi insanlıqdan söhbət gedə bilər, ancaq azadlıq olan yerdə insan öz yüksək və şərəfli adına layiq həyat qura bilər, insan şəxsiyyəti qol-qanad açıb, hərtərəfli inkişaf edir. Bu, M.Ə.Sabirin böyük ictimai ideali idi. Mollaxana təhsilindən bir fayda almayan Sabir sonralar İslam dininin əsl həqiqətlərini öyrənərək, heç də bu dinin əvvəllər ona öyrədilən xurafatla əlaqəsi olmadığını görür. Bu işdə ona müəllimi Seyid Əzim Şirvani də yol göstərənlərdən biri olur. M.Ə.Sabir İslamı bu dinin tələb etdiyi kimi

elm və hikmətlə öyrənməyə və həyatında tətbiq etməyə başlayır. M.Ə.Sabir, Molla Nəsrəddinin 10-cu nömrəsində “Qızdırmalı” imzası ilə yazılan şeirlərə cavab – şeirində belə yazır:

Madam ki, hamiyani zülmət,
Xoşlar ki, davam edə cəhalət:
Heyhat bilirmi onda millət;
Tövhid nədir və ya nübüvvət?!

M.Ə.Sabirin qəzəllərinin ana xətti məhəbbət duyğularının təsvir və tərənnümüdür. Şairin yetkin vaxtında, XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəlində yazdığı lirik şeirlərinin bir qismi ictimai mövzudadır. Məhəbbət və gözəllik dünyasında yaşayan lirik qəhrəman mübarizə meydanında çarpışan müdrik bir vətəndaşdır. Onun arzusu “dərbəri-hürriyyətə” çatmaqdır. Mövcud cəmiyyətin ziddiyyətlərini dərinlən başa düşən bu qəhrəman üçün həyat zindandır:

Mən belə əsrarı qana bilmirəm,
Qanmaz olub da dayana bilmirəm.
Neyləməli, göz görür, ağlım kəsir,
Mən günəşi, goyda dana bilmirəm.
Dərlər usan, hərzəvi hədyan demə,
Güc gətirir dərd, usana bilmirəm!

Şairə görə insanları dərdə salan dünyada insan ya avam olmalı, şüursuz, idraksız, duyğusuz bir ömür keçirməli, ya da mübarizə aparmalı, həqiqi həyata çatmalıdır. M.Ə.Sabirin lirik qəhrəmanı min bir əzab və əziyyətə düşsə də, şüurlu, düşüncəli bir həyat, işgüzar, mübariz bir həyat keçirməyi üstün tutur. Şüur, düşüncə, duyğu isə onun nəzərində həyat xoşbəxtlik uğrunda mübarizə üçün əsas amillərdəndir. M.Ə.Sabir “Ruhum” şeirində özünün azadlıq idealını, ictimai amalını müstəqim tərənnüm yolu ilə verir. O, özünün gələcək xoşbəxtliyini azadlıqda görərək yazır:

Mən gedərəm, var olsun amalım!
Yaşasın şəhriyari-hürriyyət!

Bu azadlıq ideali M.Ə.Sabir dünyagörüşündəki qüvvətli humanizmlə, insanın yer üzündə azad, fərehli, yaradıcı bir həyat qurması haqqında arzularla əlaqədar olmuşdur. Şairin bəzən, hətta azadlıq və insanlıq məfhumlarını açıqcasına eyniləşdirməsi də buradan irəli gəlir.

Xalqın həyatı, mübarizəsi, mədəni yüksəlişi, müasirliyə doğru ciddi meyli, əsarətdən xilas olması, avamlıq və mövhumatdan əl çəkməsi, yeni əsrin tələbi ilə oynayıb həqiqi intibaha nail olması kimi vacib və real məsələlərin həllində o, hansı təxirəsalınmaz və zəruri imkanların mövcudluğunu, habelə qarşıda nə kimi vəzifələrin dayandığını göstərən həqiqətləri şərh edirdi.

Könül, ol talibi – hikmət – o hikmət kim, həqiqətdir,

Həqiqi hikmət ancaq hüsni – siyrətdən ibarətdir.

Həkim – kamil olmaqçın deyildir çox bilik lazım,

Fəqət iqnai – nəfsə müqtədir olmaq kifayətdir.

Zəlalət əhli hər şeyi gəc anlar, gəc də hökm eylər,

O kəs kim, doğru yolu fəhm edər – əhli – fəzilətdir.

Milli və əxlaqi şair olan M.Ə.Sabir xalqın ictimai-sosial və psixoloji dərdlərini son dərəcə dəqiqliyi ilə və ürək yangısıyla deyən, fəryadında gülən, gülüşündə ağlayan vətəndaş sənətkardır. Qüdrətli şair oxucusunu da bütün bu dərdlərin alovuna bürüməyi, onu da özü qədər alovlandırmağı bacarmışdır. Bəzən satirani belə üstləyən, ürək parçalayan lirikasıyla Mirzə Ələkbər Sabir bu gün də müasirdir.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında öz üslubu ilə fərqlənən, poeziyamızın korifeyi, şeirimizdə azadlıq və istiqlal duyğularının tərənnümçüsü, satirik şair, görkəmli söz ustasıdır. Bədii düşüncənin vüsət və dərinliyi, məhz satirada ifadə olunan ictimai amal və vicdanın ülviliyi ilə M.Ə.Sabir bütünlüklə milli poeziyanın simvoludur, vətəndaş tipinin, milli qürur və bəşəri vicdan təcəssümü olan sənət və sənətkar tipinin yeni təzahürü, həqiqi davamıdır. M.Ə.Sabirin satirası Azərbaycan həyatının dərin, rəngarəng, ibrətli bədii təsvirini verərək ictimai inkişafın mürəccə meyllərini yüksək ustalıqla oxucularına təqdim etmişdir. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında şifahi ədəbiyyatdan, onun müxtəlif janrlarından məsələn atalar sözləri, lətifələrdən məharətlə istifadə etmişdir. M.Ə.Sabirin satiraları mövzu, ideya və məzmun baxımından nə qədər müxtəlifdirsə, poetik forma, janr, şəkil etibarlı ilə də bir o qədər rəngarəngdir. M.Ə.Sabirin şeir dili canlı xalq dili və klassik Şərq şeirinin ifadə xüsusiyyətləri əsasında formalaşmış, zəngin, rəngarəng, saçaq dildir. Dahi şair şeirlərini əruz vəzninin ən şux, oynaq bəhrlərində yazmışdır. Sənətkarın klassik Şərq poeziyası ənənələri

əsasında yazdığı lirik şeirləri, qəzəlləri və s. orijinal sənətkarlıq nümunələri olsa da, o ədəbiyyat tarixində əsasən satiraları ilə yadda qalmışdır. Sabir satiraları canlı realizm nümunələridir. Dahi şairin ədəbi irsi yalnız bizim ədəbiyyatımız üçün deyil, həm də bütün Şərq poeziyası üçün əvəzsiz bədii xəzinəyə çevrilmişdir.

Summary

Mirza Alakbar Sabir is a coryphaeus of our poetry, a publicist of feelings of freedom and independence in our poetry, a satirical poet, an outstanding master of words, distinguished by his style in the XX century Azerbaijani literature. The breadth and depth of artistic thought, namely the social action expressed in satire and the sublimeness of conscience, M.A. Sabir is a symbol of national poetry as a whole. It is a new manifestation, a real continuation of the civic type, the embodiment of national pride and human conscience, art and artist type. M.A. Sabir's satire skillfully presented to his readers the reactionary tendencies of social development, giving a deep, colorful, instructive artistic description of the Azerbaijan's life. Mirza Alakbar Sabir skillfully used oral literature, its various genres, such as proverbs and anecdotes. The more diverse the themes, ideas and content of M.A. Sabir's satires, the more colorful they are in terms of poetic form, genre and image. M.A. Sabir's poetic language is a rich, colorful, vibrant language formed on the basis of the expressive features of the living folk language and classical Eastern poetry. The genius poet wrote his poems in the happiest, most playful parts of the scale. Although the artist wrote lyrical poems, ghazals and other original works based on the traditions of classical Eastern poetry, he was remembered in the history of literature mainly for his satires. Patience satires are examples of living realism. The literary heritage of the great poet has become an invaluable artistic treasure not only for our literature, but also for all Eastern poetry.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bayramoğlu A. Mirzə Ələkbər Sabir: Həyatı və əsərləri. Bakı: Qismət, 2003. – 320 s.
2. Əhmədov B. Mirzə Ələkbər Sabir // XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə: dərslik. – Bakı: Elm və təhsil, 2011. – C.1. – S. 47-55
3. Əsgərli F. Mirzə Ələkbər Sabir (1962-1911): haqqında və

əsərlərindən nümunələr // Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. – Bakı: Pedaqoji Universitet, 2012. – S.158. – XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlində uşaq ədəbiyyatı.

4. Satiralar; Taziyanələr; Müxtəlif şeirlər; Uşaqlara hədiyyə // XX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası: (1905-1920-ci illər). – Bakı: Şərq-Qərb, 2005. – S. 33-115.

5. Hophopnamə [Elektron resurs]: Poeziya / M.Ə.Sabir; məsl. L.Məmmədova; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. – Bakı: İnnovativ Tədris Mənbələri QSC, 2012.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞINDA SATİRA

İsgəndərova S.M.

Xarici dillər mərkəzi

ADPU

Açar sözlər: *Dövrün gerçəkliyi, poeziya, satira, milli yaddaş, mənəvi-əxlaqi düşüncə, özünüdərk, maarifləndirmək, milli şüur, ictimai siyasi yanaşma*

Key words: *The reality of the time, poetry, satire, national memory, moral thinking, self-awareness, enlighten, national consciousness, socio-political approach*

Mirzə Ələkbər Sabir (30 may 1862, Şamaxı – 12 iyul 1911, Şamaxı) — Azərbaycanın görkəmli şairi, ictimai xadimi, filosofu və pedaqoqu öz tənqidi satirası ilə ədəbiyyatımızda xüsusi yer tutur. O, poeziyada keçilmiş yolları rədd edərək klassik ənənələrə yeni münasibət qurmuşdu.

Mirzə Ələkbər Sabirin satirası:

Min illik Azərbaycan poeziyası XX əsrin əvvəllərində yeni mərhələyə daxil olur. Bu mərhələni şərtləndirən yalnız poeziyanın realizmə (tənqidi realizmə!) daxil olması deyildi, həm də onun istiqamətini dəyişməyə, özünüdərkə yönəlməsi idi. XIX əsrdən başlayan bu proses əsrin əvvəllərində ictimai məzmun qazanır; poeziyada özünütanıma, milli özünüdərkətmə prosesi baş verir. Satirik poeziya bir forma olaraq özünün ən yüksək zirvəsinə qalxır. Şübhəsiz, bu

zirvənin başında *Mirzə Ələkbər Sabir* dayanırdı. Onun şeirlərində milli kimlik, vətəndaşlıq, milli yaddaş kodları satirik formada təzahür etdi. Sabir poeziyasında milli özünüdərkini ifadə vasitələri müxtəlif və zəngindir. Onun böyüklüyü satira güzgüsünü xalqın milli-mənəvi varlığına, onun ayrı-ayrı qütblərinə yönəltməyində idi. Onun bütün şeirləri xalqın milli qürurunun, oyanan vicdanının, keçmiş yaddaşının ifadəsidir. Bu mənada Sabirin poeziyası tamamilə yeni bir məzmun daşıyırdı. Sovet dövründə şairin yaradıcılığına birtərəfli yanaşılmış, "fəhlə və kəndli şairi" olaraq qiymətləndirilməyə çalışılmışdır. Xalqın, cəmiyyətin özünü tanımasında gülüş və satira mühüm yer tutur. Bu yolla Molyer, Servantes, Mark Tven, Şedrin və b. satiriklər həyatın müxtəlif gerçəkliyini xalqın düşüncə tərzinə oturmaq bilmişlər. Sabirin də böyüklüyü xalqın kimliyini, onun tarixi düşüncəsini və bu gününü satirik şəkildə, ona gülə-gülə, ağlaya-ağlaya, ağlada-ağlada ortaya çıxarmasıdır. O, satira aynasını xalqın zahirinə deyil, mənəvi-əxlaqi düşüncəsinə yönəltdir. Sabir satirasının bir tərəfində onun mövcud kimliyini rədd etmək, digər tərəfində isə yeni kimliyini təsdiq etmək düşüncəsi dayanır. Bu yanaşma həm də yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir:

*Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın,
Tək-tək ayılan varsa da, haqq dadıma çatsın,
Mən salim olum, cümlə cahan batsa da, batsın;
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!*

Sabir bədii satirasının bütün mahiyyəti burada ifadə olunur. "Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var?!" şeiri şairin milli konseptini özündə əks etdirir. "Bizə nə?!" satirasında da cəmiyyət hadisələrinə eyni mövqedən yanaşır. "Gər bu il xalqı təbah etdi giranlıq, bizə nə?! Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, biz nə?!" düşüncəsində olanlar özünü cəmiyyətdən ayrı təsəvvür edir, baş verən hadisələrə biganəlik və laqeydliklə özünüdərkini qarşısında dururdular. Onlar daxilən çürümüşlər, xalqın məfkurəsini dərk edə bilmir, onun gələcəyi haqqında düşünmür, yalnız özlərini fikirləşirlər. "Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı" şeirində zahidə müraciətlə müqayisə xalqın oyanmasına, özünü tanımasına yönəlmişdir. Cəmiyyət içində

uzun illərdir zahidə olan dərin hörmət şübhə altına salınaraq "Çıxaraq zahirə batindəki əfkarımızı", - deyə müraciət edilir. Əgər belə olarsa, "Hər kimin ağı qara isə" utanar və "Bəlkə, illərcə yatanlar" oyanar. Şair yatanları oyatmağa çalışır, çünki xalq oyandıqdan sonra özünü tanıyacaq, kimin kim olduğunu yaxşı biləcək:

*Gəl yazaq şərt üçün öz tərcümeyi-halımızı,
Həm də doğru olaraq şərh edək əhvalımızı,
Xalq tətbiq eləsin halımıza qalımızı,
Anlasınlar da nölur, qayeyi-amalımızı,
Hər kimin qəlbi qara isə utansın o zaman,
Bəlkə, illərcə yatanlar oyansın o zaman.*

Satira bütün dövrlərdə müxtəlif eynəcərliyə, nöqsanlara qarşı çevrilir. Lakin hər dövrdə satiranın qarşısında müəyyən estetik prinsiplər dayanır. Görkəmli rus alimi Yuri Borev klassisizm dövründə satiranın xarakteri haqqında yazırdı: "Klassisizm dövründə satira mücərrəd əxlaqi və estetik normalardan çıxış edirdi, satirik gülüşün obyektini də mücərrəd-mənfi əlamətləri özündə birləşdirən personaj idi. Riyakarlığa, avamlığa, adamayovuşmazlığa qarşı satiralar (Molyer) belə yarandı".

Tənqidi realizm estetikasında isə satiranın əsas tənqid hədəfi xalq və onun xarakteri idi. Sabir satirasının milli ideali xalq idi; onun satirik şeirlərində xalqın milli özünüdərk problem qoyulur.

Şair milli şüuru formalaşdırmaq üçün xalqın təfəkküründə olan idealları lağa qoymaq, tənqid etmək yolu ilə xalqı maarifləndirməyə çalışırdı. Burada yeni dərkətmə var, ayrı-ayrı fərqləri deyil, xalqı düşünür, xalqı tənqid edir. Özü də həqiqəti xalqın üzünə deyirdi, indiyədək heç kim xalqın üzünə onun bu qədər yatmış olduğunu bu şəkildə deməmişdi. Heç kim cəmiyyətin "xalqın düşməinə möhtac" duruma saldığını cəsarətlə deyə bilməmişdi. Cəsarət Sabirə həqiqət uğrunda mübarizə aparmağa imkan verdikcə, xalqın həqiqətə gedən yolunu təmizləyirdi. Ədəbiyyatşünas Məsud Əlioğlu şairin satirasının bu keyfiyyətini nəzərdə tutaraq yazırdı: "Hamının gördüyü, lakin dərk edə bilmədiyi, hamının şahidi olduğu, lakin xilasına qabiliyyəti və şüuru çatmadığı ictimai yaraları, dərdləri dərinədən duyduğu və şərh etdiyi üçündür ki, şairin həyatı və yaradıcılığı qüssə və möhnət alovları içərisində idi". Sabir xalqın mənəvi yaddaşına müraciət edərək

"övladi-vətən" in "qoy hələ avarə dolan" masını, səfalət çirkabına "əli-başı bulanmasını" istəyir; çünki bu zaman ayrı-ayrı fərdlərin işi yaxşı gedir. Fərdlərin marağı önə çıxdığı zaman xalqın marağı ikinci plana keçirdi. Onun qəhrəmanı xalqın keçmişinin yada salınmasının da əleyhinədir, ona görə ki, xalq öz keçmişinə baxdıqda qürurunu, vicdanını dərk edəcək və onu geri qaytarmağa çalışacaq. Dünyadakı başqa xalqların tərəqqi etməsi də onu maraqlandırmır, yalnız yatarkən yuxuda görür. Şairin "Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad", "Bilməm nə görübdü bizim oğlan oxumaqdan", "Qocalıqdan şikayət", "Cəhd eyləsən ancaq nəzəri xəlqdə pak ol", "Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq", "Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma", "Nə yazım?" və başqa satirik şeirlərində həqiqət güzgüsünü xalqın düşüncəsinə yönəldir, onun ən zəif tərəflərini ortaya çıxarırdı. Xalqın mənəvi varlığında kök salmış laqeydlilik, haqsızlıq tufanları, gerilik möhnətləri, gələcək haqqında qüssə və bədbinliyi atmaq istəyi idi. Xalq, cəmiyyət özünü tanımaq üçün ayna qabağında durmalı, orada özünü görməli, özünə yenidən baxmalı və yalnız bundan sonra ictimai həqiqəti dərk etməlidir. "Nə yazım?" şeiri şairin milli özünüdərk prosesində ziyalıların, şairlərin rolunu bəzərləyərək oxucunu "nədən həqiqəti qəbul etməməsi" nə hazırlayır. Bu, realizmin əsas proqramı olduğu kimi, Sabir poeziyasının da ana xəttidir:

*Hələ mən dörddə birin yazmayıram, karına bax,
Üstümə gündə söyürsən bu qədər, arına bax,
Özün insaf elə, əfkarına, ətvarına bax!
İstəmirsən yazam? Öz eyibli kirdarına bax!
Kişi, sən eybini qan, mənə əbəs cəng eləmə!
Özünü, həm məni bu barədə diltəng eləmə!*

Sabir cəmiyyətin ayrı-ayrı zümrələrini, mental dəyərlərini qamçılایarkən həqiqətə əsaslanır, ona sığmır və xalqın gələcək dünyagörüşünü, milli mənlilik şüurunu formalaşdırırdı. İlk dəfə olaraq, bədii düşüncədə xalqın qarşısına ayna tutaraq "Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü?!", - deyərək sual edirdi. Xalq aynaya baxıb özünü görür, kimliyini tanıyır, qüsurlarını dərk edirdi. Onun bütün bu tənqidləri xalqın taleyi, dünəni və bu günü ilə bağlı idi. O, ictimai həqiqətin müdafiəçisi kimi çıxış edirdi. Şair "Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq" şeirində xalqın nədən bu günə qalmasının

nədənlərini arayıb və bu səbəbləri ortaya qoyur. Şairin gəldiyi poetik qənaət daha sərt və kəskinidir:

*Bir rus görəndə oluruq xar yanında,
Quzu, keçiyik biz...
Keçməz sözümüz bir pula sərdar yanında,
Çünki nəçiyik biz?!
Tanrı buna şahid
Quzu, keçiyik biz...*

Yaxud "Ata nəsihəti" şeirinə nəzər salaq; şair atanın dili ilə oğluna "boş yerə elmə çalışmamasını", "gündüz-gecə səy etməməsini" ona görə məsləhət görür ki, qanı və canı gedir, tələf olur. Ata elm oxuyanların bu dünyada fayda görmədiyini deyir və bu yolda malını qoyanları "divanə" adlandırır. Şair bir qədər də irəli gedərək, oxuyanların "sasalım" (sosializm) və "demorqat" (demokrat) olub xalqın evini yıxdığını, "qanunu" bəyənmədiyini, "çoban-çoluq oğlunun" hamını bəyənməyərək bəylə "bahəm" olmasını dilə gətirir. O, oğlunun bu cür işlərdən uzaq olmasını istəyir. Oğluna nəsihətində "boynuna beşatılan asıb" yaraqlı olması və "qeyrətdən uzaq olması" istənilir. Sabir bədii təfəkküründə təsdiq edilən şey əslində, inkarı doğururdu. Sabirin milli-sosial şüurunda satirik obrazın özünü-ifşasında gizlənən ideal milli özünüdərk qavranılması üçün ən yaxşı vasitələrdən biri olur. Sabirin satirik şeirlərində millətin maddi və mənəvi əzabları, ağrıları, itirdikləri bütün detalları ilə poetik şəkildə ifadə olunur. Bütün bunlar xalqın dərdlərinin ayrı-ayrı formaları kimi satirik poeziyanın ana xəttini təşkil edir. Şair bu ağrıları yaxından duyur və yaşayırdı. Onun qaldırdığı problemlərin aktuallığı və yaşarılıqlığı da bunda idi. Sabirin satirik şeirində milli özünüdərk siyasi platformasını bütün aydınlığı ilə görmək olar. Bu cəhətdən Sabirin "Fəxryyəsi"ni satirasının ictimai məzmununa keçməsi baxımından yeni bir mərhələ hesab etmək olar. Romantiklərin xalqın keçmişinə, tarixinə üz tutaraq tərənnüm etdikləri şairin satirası üçün tutarlı bir fakt olur. Sabir bu şeirində romantik şair Ə.Qafarzadənin "Turanlılarız, sahibi-şənüşərəfiz biz, Əslafımızın nayibi xeyrül-xələfiz biz" misraları ilə tərənnümünün ünvanını dəyişib ona ictimai və milli mənə verməyə nail olur. Xalqın keçmişi ilə indisini müqayisə edən şair "Zənn etmə ki, bu əsrdə avareyi-naniz, Əvvəl nə idiksə,

yənə biz simdi-həmanız...", - deyərək opponentinə cavab vermiş olurdu. Opponent kimi tarixə müraciət edən Sabir Xarəzmləri, Çingizləri, Teymurları, Toxtamışları, Qızıl Ordaları, Şah İsmayılı, Sultan Səlimi, Nadir şahı və b. xatırlayır, Səlib yürüşündə qalib gəldiklərini dilə gətirir. Göründüyü kimi, romantik ədəbiyyatın ən çox fəxr etdiyi bu adlarda, hadisələrdə, dövrlərdə belə Sabir xalqı özünü tanımasında yeni kodlarla düşünməyə vadar edir. Şairə görə, bunlarla yanaşı, "öz haqqımızı gözləməyə bitərəfiz, biz", "Həqqa ki, səzavari-nişanü şərəfiz biz", "Guya ki, biyabanda bitən bir ələfiz biz", "Əl yövmu ruslaşmaq ilə zişərəfiz biz" və s. Göründüyü kimi, şairin satirik-poetik təfəkküründə bütöv bir xalqın keçdiyi yol təhlil edilir. Lakin bu təhlildə şəxsi münasibətlər deyil, ictimai-siyasi yaşamağa geniş yer verilir. Onun satirası mücərrədlikdən çox konkretliyə söykənirdi.

*Zülmətsevər insanlarınız üç-beş yaşımızdan,
Fitnə göyərir torpağımızdan, daşımızdan,
Tarac edərək, bac alırsız qardaşımızdan,
Çıxmaz, çıx abilməz də bu adət başımızdan...
Əslafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəl kələfiz biz!*

Sabir xalqın, türk toplumunun keçib gəldiyi yolu ümumi bir nəzərlə bugünkü durumunu dəyərləndirir. "Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!" sual və nidası ilə xalqın xarakterini, ictimai hədəflərini müəyyənləşdirir. Şair burada da "Fəxriyyə"də olduğu kimi, qafqazlı igidləri tərənnüm edir. Milli ideal o zaman formalaşır ki, özünü yaxından tanıyır. Sabirin şeirlərində xalq özünü yenidən tanıdı və dərk etdi. Milli şüurun formalaşması yalnız romantizmdəki milli şərqilərlə deyil, həm də Sabirin "Millət şərqisi" ilə baş verirdi. Sabirin bu cür şərqiləri çoxdur və bu şərqilər xalqın özünü tanımasında və dərk etməsində poetik mənbədir. Şair bir çox şeirlərini dövrün millətinə üz tutaraq yazır, etdiyi tərəqqiyə ironik münasibət bildirirdi.. Şairin gəldiyi satirik qənaəti isə daha düşündürücüdür: "Hər gündə bir cəməət atdın qırağa millət! İndi biraz da dincəl, baş qoy yatağa, millət!" Komizmin sosial təbiəti bundan ibarətdir ki, ironiyanın müxtəlif çalarları real gerçəkliyi əks etdirir. Şairin axtardığı müsbət ideal onun tənqid hədəflərində özünü büruzə verir:

*Uyquda ikən aləm, əfradını oyatdın,
Cümlə miləl içində öz şənini ucaltmış,
Hörmətli ad qazandı, ali məqama çatdın,
Əhsən, sədəhsən, əhsən bu təmtərağa, millət!
İndi biraz da dincəl, başqoyyatağa, millət!
Sabirin milli özünüdərkində xalq bütövdür;*

Onun yaradıcılığının böyük bir qismi Cənubi Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi proseslərə həsr edilib. "Ağladıqca kişi qeyrət-siz olur, Necə ki, ağladı, İran oldu" misralarında bu qiymət ən kəskin şəkildə ifadə olunur. "Nədir ayə, yenə üsyanı iranlıların?", "Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət halal olsun sənə!", "Neçin verməyir?", "Satıram", "Gülüstan"-i-Sədidən bir hekayeyi mənzuməyə bənzətmə", "Bura say", "Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad, Ərdəbil!", "Əhli İranda pahlı oğlan, yenə hümmət görünür", və s. onlarla şeirlərində təkcə İran hadisələrini təsvir etməmiş, həm də həmvətənlərinin tarixi taleyi ilə maraqlanmışdır. Sabirin əsas tənqid hədəflərinin arealı millət, onun ayrı-ayrı zümrələri-mollalar, müəllimlər, učitellər, intilgentlər, zalxalar, tükəzbanlar idi.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycanın görkəmli şairi, ictimai xadimi, filosofu və pedaqoqu öz tənqidi satirası ilə ədəbiyyatımızda xüsusi yer tutur. Şair milli şüuru formalaşdırmaq üçün xalqın təfəkküründə olan idealları lağa qoymaq, tənqid etmək yolu ilə xalqı maarifləndirməyə çalışırdı. Sabir cəmiyyətin ayrı-ayrı zümrələrini, mental dəyərlərini qamçılayarkən həqiqətə əsaslanır, ona sığır və xalqın gələcək dünyagörüşünü, milli mənlilik şüurunu formalaşdırırdı.

Onun şeirlərində milli kimlik, vətəndaşlıq, milli yaddaş kodları satirik formada təzahür edirdi.

Summary

Mirza Alakbar Sabir, a prominent poet, public figure, philosopher and pedagogue of Azerbaijan, has a special place in our literature with his critical satire. In order to form a national consciousness, the poet tried to enlighten the people by ridiculing and criticizing the ideals in the minds of

the people. While whipping different sections of society and mental values, Sabir relied on the truth, took refuge in it and formed the future worldview of the people, the consciousness of national self.

In his poems, the codes of national identity, citizenship, national memory were manifested in a satirical form.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. 2 cildə. I cild. Bakı, "Şərq-Qərb" 2004, 480 səh.

2. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. 2 cildə. II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 384 s.

3. Mirzə Ələkbər Sabir "Seçilmiş əsərləri" Bakı -2007

4. Mirəhmədov Əziz. Sabir yaradıcılığında xalq mövzusu. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1956, 22 iyul, №30.

VƏTƏN, MİLLƏT VƏ İSTİQLAL ŞAİRİ

Quliyeva R.H.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Sabir, xalq şairi, vətən, millət, lirik şeirlər, satira yaradıcılığı*

Key words: *Sabir, people's poet, homeland, nation, lyric poems, satire*

Yaşadığımız qoca dünyanın qoynunda neçə-neçə ölməz mədəniyyət abidələri yaranmışdır. Belə abidələri yaradan nadir istedadlar hər zaman, hər yerdə yetişmir. Dünya mədəniyyəti xəzinəsini zənginləşdirən Azərbaycanın dahi ədəbi sənətkarları xalqımızın əbədi şöhrəti kimi yaşamış, yaşayır və yaşayacaqdır. Xalqa şöhrət qazandıran görkəmli söz ustadlarından biri də Mirzə Ələkbər Sabirdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev ədəbiyyat və mədəniyyəti xalqımızın milli sərvəti və intellektual mülkiyyəti adlandıraraq yazmışdır: "Azərbaycan xalqının milli sərvəti və intellektual mülkiyyəti, eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatıdır, mədəniyyətidir. Bunu yara-

danlar bizim xalqın dahi insanlarıdır. Bu dahi insanlardan biri də xalq şairi M.Ə.Sabirdir.

M.Ə.Sabir XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin inkişafında misilsiz xidmət göstərmiş, şeirdə yeni ədəbi məktəbin əsasını qoyan ədəbi simalardan biridir. O, hələ öz sağlığında nəinki Azərbaycanda, həm də Yaxın Şərqi bir sıra ölkələrində ədəbi inkişafa qüvvətli təsir göstərmişdir.

Sabir inqilabçı-demokrat şair, mütəfəkkir kimi XX əsr Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafı tarixində də çox mühüm rol oynamışdır. Onun əsərləri həmin dövr Azərbaycan həyatının ensiklopediyasıdır. Sabir deyəndə bizim gözüümüzün qabağında Azərbaycan tarixinin maraqlı, qaynar bir dövründə xalq həyatının tam, bütöv mənzərəsi canlanır. Orada bütün ictimai təbəqələrin həyatını, yaşayış tərzini, düşüncəsini, canlı nümayəndələrini, onların zamanə ilə əlaqəsini görürük (M.Ə.Sabir “Hophopnamə”. AZ. SSR EA Nəşriyyatı, Bakı, 1962, I cild, səh 16)

Sabirin poeziyası vətənpərvər ideyalarıqüvvətli bir şəkildə təbliğ və tərənnüm edən xalq poeziyasıdır. O, şeirlərində vətən məhəbbətini böyük yangı ilə ifadə edir. “Millət necə...” şeirində qüvvətli ifadəsini tapan vətənpərpərlik ideyası, bu ideyadan məhrum olan, daha doğrusu, bütün həyatı vətənə xəyanətdən ibarət adamların ifşası təsvir edilir.

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!

Düşmənlər möhtac olur olsun, nə işim var?!

“Mən belə əsrarı qana bilmərəm”, “Görmə!”, “Yaşamaq istərisək”, “Canın çıxsın”, “İdrakdır müsibətə mizan”, “Dəhr” kimi şeirləri istər öz ideya məzmunu, istərsə də bədii xüsusiyyətləri ilə Sabir irsi içərisində ayrıca bir silsilə təşkil edir. Bu şeirlərdə emosional cəhət, hiss və həyəcan qüvvətlidir. Həmin şeirlərin vüqarlı, müdrik, fədakar, eyni zamanda çox kədərli və pərişan lirik qəhrəmanı var.

M.Ə.Sabirin lirika sahəsində rolunu yüksək qiymətləndirən xalq şairi S.Vurğun yazırdı: “Sabir antoqonist sinifli cəmiyyətdə insanın tam hüquqsuzluğunu dahiyanə şəkildə ifadə etmişdir.

Yaradıcılığında klassik ədəbiyyatın ənənələrini məharətlə inkişaf etdirən şair eyni zamanda “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin

fəal üzvlərindən biri, jurnalın redaktoru C.Məmmədquluzadənin ən yaxın məsləkdaşı idi.

M.Ə.Sabir bədii yaradıcılığa çox erkən, hələ Şamaxıda ibtidai məktəbdə oxuyarkən müəllimi, görkəmli şair Seyid Əzim Şirvaninin təsiri ilə başlamışdır.

İlk şeirləri, əsasən, klassik lirika ənənələri əsasında qələmə alın-sada, sonrakı ədəbi mühit onun yaradıcılığında böyük dönüşün yaranmasına səbəb olmuşdur.

Sabirdə uşaqlıqdan mənəli bir gülüş qabiliyyəti var idi. O, bu gülüşə inqilabi bir məzmun verdi və bundan azadlıq və tərəqqi yolunda iti bir silah kimi istifadə etməyə başladı. Şair yəqin etdi ki, yeni və xoşbəxt bir cəmiyyət qurmaq üçün adamların zəhnini, inqilabi mübarizə ilə maarif, mədəniyyət nuru ilə işıqlandırmaq, onların ruhuna çökən cəhəli, nadanlıq tezliklə aradan qaldırmaq lazımdır. Buna görə də Sabir öz qələmi üçün bədii, ictimai satiranı öldürücü gülüşü seçdi.

Sabirin yazıb-yaratmaq həvəsi inqilabi ideyaların təsiri ilə günbəgün artırdı. O daha çox əməkçi xalqın qanını soran istismarçı ağalara, yaltaq ruhanilərə, simasız ziyalılara, cahil hakimlərə sarsıdıcı zərbə vururdu. Birinci rus inqilabı Sabir şeirinin inqilabi istiqamət almasına, dövrün ən mühüm məsələlərinə cavab verə biləcək bir səviyyəyə yüksəlməsinə həlledici təsir göstərmişdir.

1908-1910-cu illərdə Sabir yaradıcılığının ən coşqun dövrünü keçirmiş və bütün ədəbi irsinin təxminən üçdə iki hissəsini bu zaman yaratmışdır. Sabirin “Səbr eylə!” satirasında inqilabi çağırışla meydana çıxması onun dünyagörüşünün əsaslı surətdə inkişaf edib, yüksəldiyini göstərirdi.

Sabiri böyük xalq şairi, inqilabçı demokrat şair kimi xarakterizə edən əsas cəhətlər-onun xalq kütlələrinə dərin məhəbbəti, əsərlərində istismarçılar dünyasını nifrətlə qamçılması, azadlığı tərənnüm etməsi idi. Şairin əsərlərində dövrün ən ciddi ictimai-siyasi münasibətləri, baxışları belə tam mənada həyati, hətta məişət səhnələrində əyani şəkildə işıqlandırılmışdır. Çünki əsl xalq şairi, millət şairi olan Sabir şeir yazarkən, birinci növbədə, əməkçi xalqın rəncbərlərini, fəhləsini, muzdur və əkinçisini düşünürdü. Sabir həm böyük sənətkar, həm də bir mütəfəkkir kimi xalqın qüdrətinə inanırdı. Xalqın azadlıq

meyillərinə zidd olan bütün ictimai qüvvələr, bütün ictimai münasibətlər, görüşlər, adət-ənənələr Sabir satirasında ifşa edilir.

Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunan “Bakı fəhlələrinə” adlı məşhur satirası onun yaradıcılığında böyük hadisə idi. Şair bu satirasında göstərirdi ki, 1905-ci il inqilabıburjua ağalarında böyük narahatlıq yaradıb. Onları narahat edən fəhlənin ayılıb öz hüquq və gücünü dərk etməsi idi:

Bu çərxi fələk tərsinə dövrən edir indi

Fəhlə də özünü daxili-insan edir indi

Sabir öz yaradıcılığında kəndli mövzusunda da böyük əhəmiyyət vermişdir. O, “Səbr eylə!”, “Əkinçi” və s. şeirlərində üzünü yoxsul kəndli həyatına tutur.

“Əkinçi”dən fərqli olaraq “Neylərdin, ilahi?!” şeirində isə Sabir ədalətsizliyə qarşı öz coşqun etirazını, hiddətini gizlədə bilməyib, nisbətən açıq ifadə edir.

Sabirin xalq qarşısında xidmətlərindən biri də çarizmin və burjua-mülkədar ağalarının mürtəce, antidemokratik siyasət yeritdiyini açıb göstərməsidir. Onun sözlərində köhnə dünyaya qarşı alov yağırdı. İttiham, inkar, ifşa Sabirdəki satirik pafosun əsası, Sabir şeirinin başlıca ideya xüsusiyyətləridir.

Xalq şairi satiralarının əksəriyyətində tipləri danışdırmaq, onları öz sözü, öz ifadələri ilə səciyyələndirmək yolu ilə gedir. Tiplərin daxili aləmini, şeir, sənət güzgüsündə əks etdirmək üçün satirik dialoq və monoloqlardan geniş istifadə edir. Tacir, ruhani, mülkədar, ziyalı, bəy və ya kapitalistin özünü canlı insan kimi dindirmək və bu üsulla onların xarakterini açmaq Sabir satiralarında ən çox işlənən səciyyələndirmə üsullarından biridir.

Şəxsi mənafeyi hər şeydən üstün tutmaq, vətənin nə keçmişi, nə də gələcəyi ilə maraqlanmaq, vətən övladının ac, yoxsul güzəranını, dul qadınların dilənçi vəziyyətini görüb sevinmək, tərəqqi və inkişafı ancaq yorğan-döşəkdə yad etmək, başqa millətlərin nailiyyətlərindən ibrət almamaq Sabirin satiralarındakı tiplərin səciyyəvi əxlaqi-mənəvi sifətləridir.

Sabir istismarçı siniflərin dünyagörüşünü, əxlaqi-mənəvi simasını, həyata və insanlara münasibətini satirik nəsihət formasında yazdığı “Hər nə versən, ver...” şeirində ifşa etmişdir.

Hər nə versən, ver, məbadə vermə bir dirhəm zəkat,
Qoy acından ölsə ölsün, binəva kəndli və tat,
Hər nə düz versən, ver, oğlum, borcunu vermə tamam
Hər nə alsan, al, amandır, alma kasıbdan salam
Hər nə çəksən, çək, bəradər, çəkmə düz mizanını
Çəkmə sən millət qəmin, çəkmə, çək öz qəlyanını
Bu şeirin hər beytində şair varlıların həyat “fəlsəfəsinin”
müəyyən bir cəhətini ifadə etmişdir.

İstismarçıların kəskin tənqidi Sabirin yaradıcılığında dönə-dönə rəngli boyalarla işlənmişdir. “Qəm yemə!”, “Əkinçi”, “Dilənçi”, “Ağlaşma”, “Bizə nə?!” satiralarında humanist şair zəhmətkeş kütlələrin acınacaqlı vəziyyətini, ağır güzəranını əks etdirmişdir.

M.Ə.Sabirin yaradıcılığı ilə kamala çatan satirik şeirin təlim-tərbiyəvi, bədii-estetik zövq mənbəyi zəngin və pedaqoji mahiyyətlidir. Buna görə də satirasının müvəffəqiyyəti və şöhrəti xalqın sevimli şairi və pedaqoqu Sabirə ümumxalq məhəbbəti qazandırmışdır.

M.Ə.Sabir Cəlil Məmmədquluzadə ilə birlikdə “Molla Nəsrəddin”, “Dəbistan”(1906-1907), “Məktəb”(1911-1920) adlı jurnallarda görkəmli satirik və uşaq psixologiyasını mükəmməl bilən mahir sənətkar kimi şərəfli fəaliyyət göstərmiş, maarif, məktəb, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi haqqında nadir sənət inciləri yaratmışdır. “Cütçü”, “Qarğa və tülkü”, “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Ağacın bəhsi”, “Məktəb şərqi”, “Millət şərqi” və s. kimi şeirləri zəngin təlim-tərbiyəvi mahiyyət daşıyır.

Şair gənc nəslin Vətənə və xalqa məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsini, onlara yüksək insani sifətlər aşılmasını müqəddəs və şərəfli vəzifə adlandırmışdır. O, xalqın maariflənməsinə imkan verməyən mürtəcə qüvvələri kəskin satira atəsinə tuturdu.

Görkəmli ədəbiyyatşünas və maarif xadimi Firudin bəy Köçərli yazırdı: “Sabir əsrimizin ən müqtədir və xoştəb şairlərindən biridir. Onun yazdığı şeirlərin çoxu açıq və sadə ana dilində olub, məişətimizin eynini göstərməyə görə əzbər öyrənilir. Sabir güldürə-güldürə ağladır və ağlada-ağlada güldürür” .

“Millətin pişvazı tərbiyədir” deyən sənətkar gənc nəslin dünyagörüşünün formalaşmasında və mənəvi inkişafında təhsili və

elmi qüvvətli silah adlandırır:

Oxuyun, millətin nicatı olun

Ta əbəd vaisi-həyatı olun!

Sabir böyük epopeylar, romanlar, poemalar və dramlar yazmamışdır. O, “Hophopnamə” adlı bircə kitab qoyub getmişdir. Bu kitab satirik şeirlərdən ibarətdir. Şairin bu kitabda vətənin, millətin gələcəyi ilə bağlı arzuları, sənət amalı, bədii-estetik ideyalı göstərilmişdir. Bu da ona kamillik, mükəmməllik bəxş etmişdir.

Sabirin böyüklüyü ondadır ki, o, öz yaradıcılığını durmadan irəli aparmış, getdiyi yolun parlaq gələcəyinə inanmış, zamanəsinin ən qabaqcıl fikirlərindən, ideyalarından ilham almışdır.

Sabir şeir sənətinin zirvəsini əldə etmişdir. O, qaranlıqlar içərisindəki çirkəbləri sənətinin ziyası ilə göstərə bilmişdir.

Xülasə

Sabir vətənpərvər şair idi. O, şeirlərində vətənə, millətə olan sevgisini böyük yanğı ilə ifadə etmişdir. Mühüm ictimai-siyasi məsələlərin mahiyyətinə məharətlə toxunmaq, müasirinin tipik obrazını poetik lövhələr və özünəməxsus bacarıqla yaratmaq Sabirə xas olan yaradıcılıq istedadıdır. Azərbaycanın yeni nəsilləri onun böyüklüyünü, xalq və vətən yolundakı cəsarətini düşünərkən iftixarla bu sözləri xatırlayacaqdır:

“Bənzərəm bir qocaman dağa ki, deryada durar!”

Summary

Sabir was a patriotic poet. In his poems, he expressed his love for his homeland and nation with great fire. Sabira's creative talent is to skillfully touch on the essence of important socio-political issues, to create a typical image of her contemporaries with poetik plates and unique skills. The new generations of Azerbaijan will proudly remember these words as they think of his greatness and courage in the cause of the people and the homeland:

"I look like an old mountain standing in the sea!"

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.Cəlil, F.Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı. 1974
2. M.Ə.Sabir “Hophopnamə”, AZ. SSR.EA Nəşriyyatı, Bakı, 1963
3. İbrahimov M. Böyük şairimiz Sabir, Bakı 1962
4. Mirəhmədov Ə. Sabir . Bakı 1958
5. Zamanov A. Sabir bu gün, Bakı 1985
6. Zamanov A. Sabir və müasirləri, Bakı 1962
7. Məhərrəmov R. Sabirin dili. Maarif nəşriyyatı. Bakı -1976

VƏTƏNPƏRVƏR MÜTƏFƏKKİR ŞAİR

Qasımova Y.Q.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *satira, mütəfəkkir, elm-xadimi, ictimai fikir*

Key words: *satire, thinker, scientist, public opinion*

Sabir türk xalqları arasında tək-tək şairə nəsim olan şan-şöhrət sahibidir. «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin başçılarından biri kimi o, Azərbaycanla birlikdə Şərqi bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa qüvvətli təsir göstərmiş, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır

M.Ə.Sabir 1862-ci il mayın 30-da Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. Həmin dövrdə burada islam dininə etiqad çox güclü idi. Onun babası Hacı Tahir də dindar və cəmiyyətdə özünə görə mövqeyi olan bir adam idi. Şairin atası isə ömrünün gənclik illərində islam ehkamlarına bir qədər sərbəst yanaşmış, gününü xoş keçirməyə çalışsa, məşhur messenat və musiqi xiridarı kimi öz malikanəsində tez-tez musiqili-əyləncəli ədəbi məclislər keçirən Mahmud ağanın evinə meyl etsə də, atasının və yaxın qohumlarının səyi ilə sonralar «sakit» həyata qayıdaraq ailə qurmuşdur. Zeynalabdinin arvadı – Ələkbər Sabirin anası Səltənət xanım da əsl mömin müsəlman övladı idi. Onların izdivacından olan yeddi qız, iki oğlan uşağından ikincisi gələcəyin qüdrətli qələm sahibi olacaq Ələkbər Sabir idi. Sabirin qüdrətli

rətli bir sənətkar, ədəbiyyat xadimi və şəxsiyyət kimi formalaşmasında Azərbaycan mədəniyyətinin çoxəsrlik ənənələri ilə yanaşı, xalq məənviyyatının, adətlərin və islam təfəkkürünün də təsiri olmuşdur.

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından olan Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. O, milli ədəbiyyatın, Xaqani, Nizami, Füzuli, Vədadi, Vaqif, Axundov, Seyid Əzim kimi klassiklərin, çoxəsrlik Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Sabirin «Hophopnamə» adı ilə tanınan şeir kitabı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli, bədii fikrin böyük abidəsidir.

12 yaşında ikən məşhur maarifpərvər şair Seyid Əzimin yeni üsulda açdığı məktəbə keçməsi Ələkbərin mənəvi inkişafına çox kömək etmişdi. Müəlliminin Ələkbərə fars dilindən şeirlər tərcümə etdirməsi və bu tərcümələri oxuyub məsləhətlər verməsi onun yaradıcılıq həvəsini qüvvətləndirir, şairlik istedadını artırır.

Müasir cəmiyyətin qaranlıq, kədərli, qüssəli, qəzəb oyadan tərəflərini qələmə almağa üstünlük verirdi»¹². Başqa sözlə desək, Sabirin tənqidi (satirası) milli-mənəvi ruhun sındırılmasına, əzilib tapdanmasına deyil, xalqın mənəvi-əxlaqi potensiyasında özünü qoruyub saxlayan və onun inkişafına təkan verib səbəb olan cəhətlərin üzə çıxarılmasına xidmətə yönəldilmişdi. Odur ki, şair daha çox həyat həqiqətlərindən yazmağa meyl göstərirdi. Məsələn, onun 1902-ci il 31 yanvar tarixli Şamaxı zəlzələsinə həsr etdiyi «Üç yüz on doqquz idi bəd həzar» misrası ilə başlanan mənzuməsində baş verən təbii fəlakətin dağıdıcılıq miqyası, bu zaman insanların keçirtdikləri vahimə və qorxu, şəhərin od tutub yanması, insan tələfatının miqdarı və s. real bədii boyalarla təsvir olunmuşdur. Sabir insanların təbii fəlakətdən duyduqları vahimə və çaşqınlıqla yanaşı, şəhərdə baş verən yangın, dağıntı və fəlakətləri də real bədii boyalarla təsvir edərək yazırdı:

Hamı bu haləvalehü məftun,
Nagəhan hadis oldu biryanğın;
Tutdu dünyanı od şərərələri,
Yaxdı dükkənləri, imarələri...
...İki mindən ziyadə əhli-diyar
Torpaq altında can verib naçar

1901-ci ildə ali təhsilini tamam edib Şamaxıya qayıdan həmyerlisi Abbas Səhhətlə dostluğu və onların Ağəlibəy Nəseh, Məhəmməd Tərrahla birlikdə tez-tez yığışib poeziya, söz sənəti haqda söhbətlər etmələri, bədii yaradıcılıq problemləri və zaman barədə ədəbi müzakirələr aparırdı. O, həm də dövrün qabaqcıl ziyalılarından, Tiflisdə Aleksandr adına Pedaqoji İnstitutun məzunu Mahmudbəy Mahmudbəyovla da dost idi. M.Mahmudbəyov onun şeirlərinin üzünü köçürüb yerli ziyalılar arasında yayırdı. Burada bir cəhət də qeyd olunmalıdır; o da Şamaxının ictimai-mədəni həyatına M.Mahmudbəyov, S.M.Qənizadə və b. kimi ali təhsilli, qabaqcıl düşüncəli, müasir baxışlı gənclərin daxil olması idi.

Təsadüfi deyil ki, XX əsrin əvvəllərində Sabirin qələmə aldığı əsərlər – «Üç yüz on doqquz idi...», Şükr lillah ki...» şeirləri də əsasən maarifçilik ruhunda idi. Bu əsərlərdə o, Həsən bəy Zərdəbiyə elminə, maarif yolundakı xidmətlərinə və vaxtilə nəşr etdiyi «Əkinçi» qəzetinə görə yüksək qiymət verdiyi kimi, «Şərqi-Rus» qəzetinin nəşrini də maarif və mədəniyyət günəşinin doğulması hesab etmişdi.

İlk Azərbaycan satirik jurnalı «Molla Nəsrəddin» qabaqcıl yazıçıları və ziyalıları öz ətrafına topladığı zaman Sabir də böyük həvəslə bu ədəbi cəbhəyə qoşuldu. Amma o, «Şərqi-Rus»dan birbaşa «Molla Nəsrəddin»ə keçməmişdi. Bundan əvvəl, 1905-ci il iyulun 1-də Bakıda «Həyat» qəzetində şairin məşhur «Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza» şeiri çap olunmuşdu. Çarizmin fitnəkar milli siyasətini tənqid edən və xalqları təkidlə dostluğa çağıran bu əsərdə erməni daşnaqlarının azərbaycanlılara qarşı yeritdikləri məkrli millətçi soyqırım siyasətinin siyasi-ideoloji mahiyyəti hələ axıradək dərk olunmurdu. Ancaq həmin əsər özünün məzmunu ilə Sabirin o vaxta qədərki şeirlərindən çox seçilirdi və şairin ədəbi görüşlərində ciddi bir dönüş başladığını göstərirdi. «Molla Nəsrəddin»də iştirak etdiyi illər (1906-1911) zamanca bir o qədər böyük olmasa da, Sabirin yalnız Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqdə çox qüdrətli bir şair kimi tanındığı dövrdür. Jurnalın elə nömrələri var ki, orada onun iki əsəri çap olunmuşdur.

Buradan görünür ki, Sabiri təkcə Azərbaycan, öz həmvətənləri deyil, bütövlükdə islam şərqə narahat edirdi. Çünki o, Azərbaycanın tərəqqi və inkişafını dünyadan, islam şərqindən təcrid olunmuş

şəkildə təsəvvür etmirdi. Odur ki, «İrşad» qəzetinin 13 oktyabr 1906-cı il tarixli nömrəsində çap etdirdiyi «Qeyrət»²¹ başlıqlı məqaləsində o dövrdə islam xalqlarının, islamiyyətin tərəqqisi problemləri ilə bağlı mətbuatda xüsusən «Bizə hansı elmlər lazımdır?» ümumi başlığı ilə gedən mübahisə və fikir mübadilələrinə öz münasibətini bildirərək yazırdı:

Sabir geniş xalq kütlələrinin zəhmətkeş insanların halına, ağır, məşəqqətli güzəranlarına, mədəni geriliklərinə milli-ictimai şüurca geri qalmalarına, ancaq öz qarınlarını, şəxsi mənafeələrini güdən «kissədustların» – mülkədar, sahibkar, ruhani, ziyalı və digər peşə sahiblərinin həris pəncələrində, dini fanatizm girdabında can çəkişməsinə dözə bilməyib, özünün vətəndaş təəssüb və yangısından güc alan etiraz səsinə ucaldırdı. Odur ki, sosial-mənəvi bəlalərin islahı üçün publisistikaya nisbətən şüurlara daha fəal və ideya-estetik təsir qüvvəsinə malik olan satirik poeziyaya üstünlük verirdi.

Proqram səciyyəli ilk satiralarından birində Sabir öz ifşa hədəflərinin dilindən yazırdı:

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!

Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karım,

Dünyəvü cahan ac olur olsun, nə işim var?!

Sabiri gənc nəslin təlim-tərbiyəsi məsələsi həmişə düşündürmüş, özünə cəlb etmişdir. O, bir tərəfdən məktəb açılması, proqram və dərsliklərin hazırlanmasında bu və ya başqa şəkildə iştirak edir, uşaq mətbuatı və ibtidai sinif dərslikləri üçün klassik şeirlərini yazır, digər tərəfdən də elm və təhsilə, əxlaq və mədəniyyətə yad münasibət bəsləyib, qeyri-əxlaqi vərdiş və hərəkətlərə meylli olan uşaqları ezopvari öyüdlərlə düz yola yönəltməyə çalışırdı. «Uşaqlara»⁵⁴ satirası bu cəhətdən xarakterikdir. Şərin əvvəlki bəndlərində övladın bəslənib boya-başa çatdırılması üçün ata-ananın qatlaşdığı əzab və məhrumiyyətlər nəzərə çatdırılır. Göstərilir ki, valideynlər bütün bunlara həm də övladlarından gözlədikləri sabahkı mənəvi, fiziki və iqtisadi rahatlıq, zövq-səfa naminə qatlaşırlar. Ancaq vay o gündən ki, həmin uşaqlar cürbəcür pis əməllərə, pis işlərə müştəq olalar. Xeyirli, faydalı əməllər əvəzinə «hərcayi gözib, hər yeri seyran edələr, cəngü cədalü qarətü talan etməklə gün keçirələr». Bunlar

azmış kimi:

Vəqt oldu həvəs etməyəsiz məktəbə, dərse.
Təlim alasız hər nə ki, aləmdə betərsə,
Xeyri buraxıb, əxz edəsiz hər nə zərərsə,
Mail olasız hər işə kim, fitnəsə, şərsə,
Adət qılasız hərzəvü hədyanı, uşaqlar!
Siz neyləyəsiz məktəbi, mollaı uşaqlar!

Sabir milli mənlk şüurumuzun düzgün istiqamətdə formalaşması naminə məktəb və maarifin təbliğı, tərəqqi və inkişafa çağırış, nəfs, ədavət və təriqətçiliyin tənqidi, dövlətin duma siyasətinin, beynəlxalq imperializmin Şərqdə yürütdüyü riyakar və məkrli siyasətinin mahiyyətini açıb göstərən dərin ictimai-siyasi ruhlu, yüksək bədii-estetik səviyyəli əsərlər yazıb nəşr etdirirdi. Bütün bu əsərlər dövrün bədii-poetik salnamə və sənədləri olmaqla, xalqın milli-ictimai və siyasi şüurunun milli mənafeələrini uyğun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Sabir müxtəlif vaxtlarda – 1907-ci və 1910-cu illərdə qəzəllər də yazmışdır.³ Həmin qəzəllər şairin öz satiralarında böyük qəzəl ustası M.Füzulinin sənətinə yaradıcı münasibətinin və sonsuz ehtiramının növbəti ifadəsi olmaqla, yüksək bədii-estetik səviyyəli nümunələrdir. Bu qəzəllərdə lirik qəhrəmanın öz sevgilisinə bəslədiyi yüksək bəşəri duyğular, ülvə münasibət, öz sevgisində vəfadarlıq, dözümlülük keyfiyyətləri ifadə olunmuşdur.

İstəsən könlüm kimi zülfün pərişan olmasın, –

Ol qədər cövr et mənə ah etmək imkan olmasın!

Bütövlükdə Sabir yaradıcılığı Azərbaycan ictimai-bədii fikir tarixində bənzərsiz, özgün bir mərhələ təşkil edir. Bu sənətin təsir və əhatə dairəsi, aktuallığı şairin öz sağlığında olduğu kimi yenə qalmaqdadır. Odu ki, Sabir fəlsəfəsi, Sabiranə deyim tərzii ayrı-ayrı sənətkarları, bütövlükdə xalqı daim özünə cəlb etməkdədir. Bununla yanaşı, Sabirin tərəqqi və istiqlal amalları, yüksək xəlqi «məramı yenə dünyada durur».

Bəşər övladı durduqca bu amal və məram öz təzə-tərliyini daim hifz edəcəkdir.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir çox əsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yanaşmaqla bərabər ədəbiyyatımızı keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət qazanmışdır. Molla Nəsrəddin jurnalı ətrafında formalaşmış ədəbi cərəyanın aparıcı simalarından olan mütəfəkkir şairin yüksək istedadla yaratdığı əsərlərin başlıca mövzunu mənəvi saflığa, mədəni yüksəlişə və maarifləndirməyə çağırış təşkil etmişdir.

Summary

Mirza Alakbar Sabir, while properly approaching the bright traditions of our centuries-old poetry, has gained a wide reputation as a master of words, raising our literature to a qualitatively new level and enriching it in terms of public ideology. One of the leading figures of the literary movement formed around the magazine of Molla Nasreddin, the thinker called the main theme of the works created by the poet with high talent to spiritual purity, cultural progress and enlightenment.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Hophopnamə. 2004
2. İlham Əliyevin milli mədəniyyətimizin inkişafına misilsiz töhfələr adlı fikirlərindən. Bakı, 2020
3. Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyindən materiallar. Bakı, 2012

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞI VƏ MÜASİRLİK

Cəbraylov Ş.H.
ADPU Cəlilabad

Açar sözlər: *şair-vətəndaş, obraz, realizm, yeni insan, satirik poeziya, milli oyanış, elmə yiyələnmə*

Key words: *poet-citizen, image, realism, new man, satirical poetry, national awakening, mastery of science*

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutan, Azərbaycan mədəniyyəti və ictimaiyyətinin bədii və ictimai fikrin formalaşmasında mustəsna rolu olan böyük ədəbi simalardan biri də M.Ə.Sabirdir.

Böyük Azərbaycan şairi M.Ə.Sabir nəinki dövrünün, hətta bu gün də sevilə-sevilə xatırlanan, oxunan, araşdırılmasına ehtiyac duyulan və haqqında gözəl fikirlər söylənilən dahi, ümumbəşəri satirik bir şairdir. Onu oxuculara sevdiren poeziyasındakı yüksək ümumbəşəri ideyalar uğrunda vuruşması, satirik yaradıcılığı, vətən və ümumxalq məhəbbətidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, M.Ə.Sabir molla-nəsrəddinçilər sinfinə mənsub olan ən qabaqcıl satirik şairlərdən biri, bəlkə də birincisidir.

Sabir dövrünün ən qabaqcıl, kəskin satirik şairlərindən biri olub, öz dövrünün haqsızlıqlarına dözməyən, dövrünün eybəcərliklərini kəskin qələmə alan, xalqı oyanişə səsləyən şair olmuşdur. Sabirin yaradıcılığı öz dövrünün yazarlarına çox böyük müsbət təsir göstərmiş və həmin dövrün yazarlarının, “Molla Nəsrəddin” çilərin ətrafına toplanmasına nəinki təkan vermiş, hətta onların bir şəxsiyyət, molla-nəsrəddinçi şair kimi formalaşmasında, tanınmasında müstəsna rol oynamışdır.

Sabir sanki xalqın, kütlənin maarifləndirilməsini öz öhdəsinə götürmüşdü. Qaragüruhçu qüvvələrin qarşısında çıxış etmək, onları maarifləndirmək, onların gözünü açmaq elə də asan məsələ deyildir. Qorxmaz, mübariz şair hər şeyi gözünün qarşısına alaraq, hətta ölümün belə gözünə dik baxaraq dayanmadan satiralar yazır ki, heç olmasa bu yatmış xalqı oyatsın. Molla nəsrəddinçilər deyəndə ki, qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda xidmət etməkdir”, Sabir də buna cavab olaraq deyir:

Kim ki insanı sevər, aşıqı hürriyyət olur,

Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur. (1,149)

M.Ə.Sabirin qələm silahdaşları, əməl dostları Ə.Haqverdiyev, Ə.Qəmküsar, Ö.F.Nemanzadə, Ə.Nəzmi və başqaları da daim Sabir kimi ön cəbhədə olmuş və bütün qüvvələrini xalqın maariflənməsinə, oyanişinə sərf etmişlər.

Sabir avamlığa, nadanlığa qarşı mübarizə aparır, “Qorxuram” satirasında fikirlərini belə ifadə edir:

Mənzil olur gah mənə viranələr,-
Cin görürəm, can görürəm, qorxmuram.
Leyk, bu qorxmazlıq ilə, doğrusu,
Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi,
Harda müsəlman görürəm, qorxuram!.. (1,125)

Dahi şair Sabir demək istəyir ki, avam, savadsız xalq dindarların əlində alət olduğu üçün cindən, şeytandan qorxmuram, müsəlmanların savadsızlığından ,törədəcəyi bəlalardan ehtiyatlı olmağı və qorxdığını avam insanların öz dili ilə deyir.

M.Ə.Sabirin böyük satirik, mütəfəkkir şair kimi yetişməsində, onun mütərəqqi dünyagörüşü və poetik üslubunun formalaşmasında "Molla Nəsrəddin" jurnalının xüsusi rolu olmuşdur.

"Molla Nəsrəddin" M.Ə.Sabir yaradıcılığına zəngin material vermiş, jurnalın aparıcı şəxsiyyətlərindən biri olmuşdur. "Molla Nəsrəddin" ideyalarının qüvvətlənməsində, digər məsələlərin qoyuluşu və həllində,mübariz mövqe tutmasında M.Ə.Sabirin xidmətləri böyükdür.

M.Ə.Sabiri həmfikirlərindən fərqləndirən cəhətlərindən biri də onun mövzu seçimində üstünlüyü idi. Sabir adətən oxucuya aşılamaq istədiyi ideyanı qabarıq şəkildə əks etdirən hadisələri satirasına mövzu seçir. Professor C.Xəndan M.Ə.Sabir haqqında yazır:"-Şairin nə qədər satirası varsa, bir o qədər də mövzusu var." Professor C.Xəndanın bu fikirlərində böyük həqiqət vardır.

Sabir mühüm hadisələrdən başlamış, kiçik məişət hadisələrinə qədər hər şeydən yazıb.Onun toxunmadığı bir sahə, fikir bildirmədiyi bir obyekt qalmamışdır. Həm də Sabir öz fikirlərini bədii boyalarla zəngin ifadələrlə, obrazın öz dili ilə, yüksək sənətkarlıqla ifadə edərək məqsədinə çatmaq üçün bütün bədii vasitələrə əl ataraq fikirlərini kəskin şəkildə ifadə etməyi bacarmışdır.

Şairəm, çünki vəzifəm budur əşar yazım,
Gödüyüm nikü bədi eyləyim izhar, yazım,
Günü parlaq, günüzü ağ, gecəni tar yazım,
Pisi pis, əyrini əyri, düzü həm var yazım,
Niyə bəs böylə bərəldirsən, a qare, gözünü,
Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü? (2,72)

M.Ə.Sabirin satiraları,ümumiyyətlə, onun yaradıcılığı insan

həyatı üçün bir güzgüdür. Onun yaradıcılığına baş vuran hər kəs o güzgüdə özünü görməlidir. Yuxarıda qeyd etdiyim bir parça şeirdə də şair qeyd edir ki, mənim vəzifəm şeir yazmaqdır, gördüklərimi olduğu kimi düzü düz, əyrini əyri, pisi pis, gecəni də olduğu kimi qaranlıq yazıram, həyatda nə baş verirsə həmin hadisələri satıralarımda olduğu kimi işıqlandırıram. Şair oxucuya müraciət edərək bildirir ki, mənim yazım bir güzgüdür, oxucu bu güzgüyə baxsın və səhvlərini, çatışmazlıqlarını düzəltsin. Sabir oxucusuna xitabən deyir ki, mənim satıralarımı oxuyanda niyə əsəbiləşib güzgünü sındırırsan, sən öz eyiblərini düzəltməlisən, özünü islah etməlisən, güzgünü sındırmaqla hec nə düzələn və ya dəyişən deyil.

Sabir satıralarının əksəriyyətində tipləri danışdırmaq, onları öz sözü, öz dili ilə səciyyələndirmək yolu ilə gedir. Obrazların daxili aləmini şair sənət güzgüsündə əks etdirmək üçün dialoq və monoloqlardan məharətlə istifadə etmişdir. Ziyalı, tacir, fəhlə, ruhani, mülkədar və kapitalistin özünü canlandırmaq və bu üsulla onların xarakterini açmaq Sabir yaradıcılığında ən çox səciyyələnmə üsullarından biridir. Bu səciyyəvi xüsusiyyətlər "Millət necə tarac olur olsun ..." satirasında çox aydın şəkildə özünü göstərir.

Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədir karim,

Dünyavü cahan ac olur olsun, nə işim var?! (1,39)

Bu misralardan aydın görünür ki cəmiyyətdə yalnız maddi gücünə arxalananlar özlərini düşünür, həyatda özlərinin rahat yaşamaları üçün, sağlam olmaları üçün istənilən addımı atır və ehtiyac içində yaşayanları insan yerinə qoymurlar. "Bizə nə?!", "Əkinçi", "Ağlama", "Dilənçi", "Qəm yemə" kimi satıralarında şair fikirlərini çox rəngarəng boyalarla və aydın ifadə etmişdir. Bu satıraları oxuyan hər bir kəs ola bilməz ki, hər hansı bir müsbət nəticə əldə etməsin və qəflət yuxusundan oyanmasın. Əsl satira heç vaxt idealsız, nəticəsiz yaşaya bilməz. Satira o vaxt güclü olur ki, şərə qarşı hücum qalibiyyətlə nəticələnsin.

Sabirin satirası yalnız köhnəni inkar etmir, həm də insanı işıqlı yola mübarizəyə səsləyən bir sənət əsəridir. Sabirin fikrincə ümitsizlik, bədbinlik, insanın düşmənidir. İnsan öz hüququnu dərk etməli, şərəfini, ləyaqətini qorumaq və işıqlı gələcəyini düşünməlidir.

Sabirin poeziyasındakı obrazlı qəhrəmanlar cəmiyyətin eybə-

cərləklərinə qarşı mübarizə aparırlar

Bəlayı- fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə !

Üzün oldusa gər külfət yanında qarə, səbr eylə !... 1,276).

Əzil, pamal ol, axtarma buna çarə, sebr eylə!, və ya çalış ək, biç, aparsın bəy, evin qalsın dəyirman tək,” kimi sətirlərdə hər kəlmənin,bizə adi gələn hər ifadənin dərin, ciddi, inqilabi məzmunu vardır. Burada dərin kinayə, öldürücü istehza, sərt qəzəb duyulur. Bunu oxuyan, eşidən hər kəs qəflətdən oyanmalıdır.

Sabirin yaradıcılığı mövzu cəhətdən çox zəngindir. Azərbaycan şeir tarixində yüksək, dolğun həyatı məzmun uğrunda ilk ardıcıl, mübariz Sabir olmuşdur. Sabir klassik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yüksək dərəcədə demokratik mahiyyət daşımasına nail olan nadir sənətkarlardandır. İctimai həyatdakı mövqelərindən və hadisələrə münasibətindən asılı olaraq insanların mənəvi aləmi, arzuları təsəvvürlərində müxtəlifdir. Sabirin qəhrəmanları bütün zahiri görkəmləri və mənəvi xüsusiyyətləri ilə oxucu qarşısında canlanır. Şair bu insanların hərəsini özünəməxsus bir dildə danışdırır. Odur ki, burada insan əhval-ruhiyyəsinin müxtəlif formaları təzahür edir. Məsələn, biri gülünc vəziyyətə düşür, biri hədələyir, biri şikayət edir və sair. Odur ki, bu minvalla hərə bir cür halda cəmiyyətdə öz yerini tutur.

Sabir zəhmətkeş insanları da çox sevir, onların zəhmətini yüksək qiymətləndirərək "Cütcü şeirində zəhmətsevər insanlara qarşı fikrini belə ifadə edir:

Cütcü batıb qan- tərə yer şumlayır,

Şumladığı tarlaları tumlayır.

Olsa da artıq nə qədər zəhməti

İşləməyə var o qədər qeyrəti;

Çünki bilir rahat əziyyətdədir,

Şad yaşamaq səydə, qeyrətdədir; (2,115)

Sabir bu misralarla rahat, şad yaşamağın yolunu yalnız zəhmətdə, əziyyət çəkməkdə, heç kimə boyun əyməməkdə görür və bununla da insanlara zəhmətsevər olmağı, halal zəhmətlə yaşayaraq ömür sürməyi tövsiyə edir.

M.Ə.Sabir cəmiyyətimizi düşündürür, hər zaman sevilə-sevilə oxunacaq və oxunduqca cəmiyyətə görünməyən tərəfləri aşkar olunacaqdır.

Tədqiqatlardan əldə olunan nəticə budur ki, M.Ə.Sabir əbədiyaşar, onun yaradıcılığı müasir dövrlə ayaqlaşan şairdir, onun irsi bu gün də öyrənilir, illər keçsə də onun satiraları, ümumiyyətlə, yaradıcılığı həmişə öz aktuallığını qoruyub saxlayacaqdır.

Xülasə

M.Ə.Sabir satirik-lirik şair olaraq Azərbaycan ədəbiyyatına öz töhvələrini verən və heç vaxt müasirliyini itirməyən dahi şairdir. Qasım bəy Zakirlə başlayan Azərbaycan satirası M.Ə.Sabirin sayəsində daha da təkmilləşdirilmiş və uca zirvəyə çatmışdır. Məqalədə şair-vətəndaş, novator M.Ə.Sabirin lirik və satirik şerlərinin əsas mahiyyəti araşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Summary

Mirza Alakbar Sabir's creativity and modernity. Summary MA Sabir is a genius poet who contributed to the Azerbaijani literature as a satirical-lyrical poet and never lost his modernity. However, Sabir risen and glorified in the history of Azerbaijani literature as a powerful satirist. Azerbaijan satire, begun Kasim Beg Zakir, in the work M.A.Sabir reached its perfection. In this paper the main lyrical pathos and satirical poems, M.A.Sabir, it is rated as a innovator, a poet and citizen.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Cavadov T.S. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı, 2015, 140 səh.
2. Əsgərli Z.Ş. Dahi şair-vətəndaş. Sabir – 150. “Respublika elmi-praktik konfransın materialları. AMİ-nin Xəbərləri”nin xüsusi buraxılışı. Bakı, 2011. səh. 5-8.
3. Qarayev Y.V. Realizm: sənət və həqiqət”. Bakı, 1980, 325 səh.
4. Sabir M.Ə. Hophopnamə. İki cildə, I cild. Bakı, 2004, 478 səh.
5. Sabir M.Ə. Hophopnamə. İki cildə, II cild. Bakı, 2004, 383 səh.

“PİSİ PİS, ƏYRİNİ ƏYRİ, DÜZÜ HƏMVAR YAZ”AN ŞAİR

Süleymanova İ.İ.

Baş müəllim

ADPU Şəki

Açar sözlər: *ədəbi tənqid, satirik şeir, ədəbi məktəb, köhnə forma, yeni məzmun*

Key words: *literary criticism, satirical poem, literary school, old form, new content*

Biz milli ədəbiyyatımızdan bəhs edərkən bəzən ədəbi-nəzəri fikrə istiqamət verən, müxtəlif əsrlərin ədəbi səciyyəsinə müəyyənləşdirən, ədəbiyyatın inkişaf yönünün aktual və vacib axara düşməyini şərtləndirən sənətkarların adlarını “ədəbiyyat” kəlməsinə bənd edir - “Nizamiyə, Füzuliyə, Nəsimiyə, Xətəiyə, Vaqifə, Mirzə Fətəliyə, Sabirəqədərki ədəbiyyat” deyərək fikrimizi konkretləşdiririk. Ədəbiyyatımızın bel sütünları kimi dəyərləndirdiyimiz belə sənətkarların siyahısına bir çox əlavələr etsək, təbii ki, yanılmarıq, səhv etmərik.

Ancaq bu gün həyatının yalnız son altı ilini dəyərləndirərək “İran (Cənubi Azərbaycan) inqilabına bir ordudan artıq xidmət eləmiş”, Azərbaycan ədəbiyyatında həm “mollanəsrəddinçilər” ədəbi cərəyanının poeziya qolunun yaradıcısı, həm də “Sabir ədəbi məktəbi” yaratmış, müxtəlif janrlı satirik, lirik, publisistik əsərlər ərsəyə gətirmiş, qiyməti yarandığı gündən etibarən hər saniyə artan, qədri daima əziz olan, zaman keçdikcə dəyərdən düşməyən, hər an aktuallığını qoruyan, yaradıcısının müdrikliyinin və uzaqqörənliyinin hər zaman etiraf olunmasına səbəb olan dahidən Mirzə Ələkbər Sabirdən bəhs edəcəyik.

Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında ədəbi tənqidin əsas istiqamətlərindən biri, təbii ki, XX əsrin əvvəllərində əsası Sabir tərəfindən qoyulan Sabir ədəbi məktəbinin rolunu dəyərləndirməkdirsə, digəri Sabirin dövrün problemi səviyyəsində təhlilə cəlb etdiyi məsələlərdir. Sabir tərəfindən əsası qoyulan yeni ədəbi ifadə tərzinə, yeni məzmuna, hətta yeni poetik formalara tez bir zamanda sahiblənmiş

istedadlı nəslin Sabiri müəllim, ustad hesab edərək onun ətrafında cəmləşməsi, dahi şairin açdığı cığırda tənqidi-satirik ədəbiyyatın daha geniş, çoxcəhətli yardıcılıq yoluna qədəm qoymasıdır.

Sabirin bu qədər sevilməsinə, bu qədər təqdir və təbliğ olunmasına səbəb nə idi? Cavab sadədir: sənətkar mövzulara gerçəkliyə uyğunluq aspektindən yanaşırdı. Ən aktual mövzunu bədii əsərinin leytmotivinə çevirir, onu öz oxucusu ilə paylaşır, oxucunu düşündürməyə, mövzunu saf-çürük etməyə dəvət edir, gerçəkliyin dərkə üçün bəzən “gözübərəlmiş qare”nin (oxucunun) vəziyyəti ilə razılaşmır, ona əsəbiləşir, hətta açıyır, onun “qəflətdən ayılmasına” çalışır, sonra öz oxucusu ilə realıq və gerçəklik yolunda birgə addımlamaq istədiyini min cür bədii priyomlarla ona başa salır.

“Ağlar-güləyən” kimi oksimaronu öz imzalarından birinə çevirən şairdən bəhs edərkən böyük Firidun bəy Köçərli deyir: ”Sabir əsrimizin ən müqtədir, ən xoştəb şairlərindən birisidir. ...Sabirin təbində bir o qədər zəriflik və dilində elə bir lətafət var ki, güldürə-güldürə ağladır, ağlada-ağlada güldürür» (2, s. 276). Dövrünün məşhur tənqidçisi Seyid Hüseynsə Mirzə Ələkbəri Məhəmməd Hadi ilə müqayisə edərək “Bu gün mərhum Sabirdən sonra mətbuat aləmində tanınan şairlər arasında Hadi əfəndi mühüm bir mövqe əxz ediyor. Ancaq yalnız bir təfəvütləri vardır. Belə ki, mərhum Sabir «milli şair» adını kəsb etməyə müvəffəq olaraq yazılarını millətin hər sinfi, oxumuşundan tutmuş savadsızınadək anlaya bilir. Hadi əfəndinin şeirləri isə bəzi ədiblərin fikrincə, millətin yüksək təbəqəsinə məxsus edilmişdir, yəni belə şeirləri savadsızlar üçün tərcümə etmək lazımdır» («İqbal» qəzeti, 5 avqust 1914, № 704), yazırdı.

Sabirin ədəbi tənqidi niyə bu qədər “müqtədir” və “xoştəb” idi, niyə Sabir sağlığında hamının başa düşəcəyi bir dillə, lakin eyni zamanda satirik poeziyanın bütün imkanlarını şeiriyyətin bütün əlamətlərinə culğayaraq yaz bilir, anlaşılır, sevilir, xalqı qəflətdən ayıldırıd?

Cünki tarix dahilərin boynuna özlərinin çəkə biləcəyi məxsusi missiya qoyur. Sabir cismani, fiziki və maddi zəifliyini bilə-bilə öz çiyinini ağır və məsuliyyətli bir yükün altına verir. Sabirin vətəndaş və sənətkar vicdanı Mirzə Cəlilin mənəvi yükünü xəfiflətmək naminə, tənqidi-satirik nəsrin meydanını tənqidi-satirik şeirin meydanına bənd

edir.

Sabir Abbas Səhhətin təbirincə desək, "köhnə şeirlə yeni şeir arasında bir əsrlik qədər uçurum açır və bu uçurumu geriye adlamaq üçün daha kimsədə cəsarət qalmır".

Mirzə Ələkbər ilk növbədə Azərbaycanın mədəni mərkəzlərindən biri olan Şamaxı ədəbi mühitinin yetişdirməsidir, o, dahi Seyid Əzimin gələcəyinə böyük ümidlə baxdığı şagirdidir. Klassik ədəbiyyatı dərinləndirən bilən, dövrü mətbuatı izləyən Sabirin yeniyetməlik və gənclik illərində milli mətbuatın yaranması, inkişafı baş verib, üstəlik gəncliyində Şərq ölkələrini səyahət edib Sabir. Seyid Əzim kimi Sabir də müəllimdir, onun da öz məktəbi, öz şagirdləri var. Sabir XIX əsrin 38 ilini yaşayıb, XX əsrin əvvəllərini-vətənin keşməkeşli taleyini, Şamaxı ruhanilərinin ziyalılara yönəlmiş qərəzli münasibətini, dünyada baş verən siyasi hadisələri – Cənubi Azərbaycandakı Səttarxan hərəkatını, 1905-07-ci illər rus inqilabını, 1905-ci ildə ermənilərin törətdiyi soyqırımını görüb, təqib edib, mənbələrdən öyrənib. İranda Məhəmmədli şah rejimi, Türkiyədə Sultan Əbdülhəmidin hakimiyyət illəri, Rusiyada çar Nikolayın irtica siyasəti Sabiri bu hadisələrə biganə qalmamağa vadar edib.

Tiflisdə "Molla Nəsrəddin" dərgisinin nəşrə başlaması, ondan daha əvvəl "Şərqi-Rus", "Həyat" kimi qəzetlərlə əməkdaşlıq, öz imzasının təsdiqinə nail olması, qaynar və qarışıq illərin verdiyi həyat təcrübəsi, ədəbiyyata sadıqlıq, köhnə formaya yeni məzmun geyindirmək və bu işin uğurlu nəticəsindən alınan ilham və həvəs, dövrün qabaqcıl ziyalıları ilə dostluq, ədəbi məclislərdə iştirak, Mirzə Cəlil kimi tənqidi-realist, Ömər Faiq Nəmanzadə kimi publisist, maarifçi insanların əhatəsi, "Molla Nəsrəddin"-ə göndərilən hər bir şeirin gah mövzusuna müvafiq felyeton və məqalələrlə, karikaturalarla süslənmiş şəkildə çapı, gah da Sabirin satiralarından ilham alan Mirzə Cəlilin həmin satiralara uyğun yazdığı publisistik nümunələr, "Molla Nəsrəddin"-nin sayəsində Sabirin bütün Orta və yaxın Şərqdə tanınması və əksinə, "Molla Nəsrəddin"-nin daha da məşhurlaşmasında Sabir satiralarının danılmaz rolu Sabirdə özünə inam, yaradıcılığa daha həvəslə davam etmək əzmini möhkəmləndirirdi.

Cəhəlin, mövhumatın, geriliyin, acizliyin, pulgirliyin, zülmkarlığın, abırsızlığın, əxlaqsızlıq və mədəniyyətsizliyin, millət dərdi

çəkəməyən ziyalıların, yalnız öz mənafeyini düşünən müftəxor sahibkar və mülkədarların hökm sürdüyü, parçalanan, bölünən, sahibsiz qalan ac-yalavac millətin acı fəryadı, ölüm-qalım mübarizəsində hara əl atsa əli boşda qalan günahsız xalqın dərdi, əzabı, zülmü, qurtuluşa inamsızlığı, təbii ki, Sabiri bu qaragüruha qarşı yenilməz mübarizəyə səsləyirdi.

Sabirin tənqidi silahı bir tərəfdən “bir məclisdə 12 kişinin” öz cinayətini etiraf etməsinə, bir tərəfdən başını öz yuvasına soxub olub-keçəndən qəti narahatlıq hissi keçirməyən dırnaqarası ziyalılara, din xadimlərinə, rütbəli dövlət məmurlarına --“daş qəlblilər”ə, digər tərəfdən etdiyi zülmə fəxr edən bəyzadələrə ,fabrikantlara, bir tərəfdən xalqı qırğına verən əliqanlı Nikolaya, bir tərəfdən ingilisin əlindən qaçıb ölkəni başsız qoyan Avropada “eşqbazlıq edən “ Məhəmmədəli - “Məmdəli” şaha, bir tərəfdən Sultan Əbdülhəmidin apardığı yanlış siyasətə, digər tərəfdən nadan xalqın cahil nümayəndələrinin maarifə, elmə ünvanlanan zəhlətökən üsyanına, bir tərəfdən bəzi ziyalılar, mühərrirlər arasında “Molla Nəsrəddinə” və “mollanəsrəddinçilərə” yönələn qərəzli hücumlara, digər tərəfdən “biçarə” vətən övladlarının yersiz və davamlı səbrinə yönəlirdi.

“Derlər utan,heç kəsə bir söz demə,
Haqq sözü derkən utana bilmirəm (3, s. 95),”

yaxud

“Qanma! Bacarmam ! Məni məzur tut,
Böyləcə təklifi-məlalı unut!
Qabili-imkanmı olur qanmamaq?
Məcməri-nar içrə olub yanmamaq (3, s.105)?”
deyən Sabir həm də inanırdı. İnanırdı ki,
“Sanma əzdikcə fələk bizləri viranlıq olur,
Un təmənnası ilə buğda dəyirmanlıq olur!
Qarışıqdır hələlik millətin istedadı
Ələnirsə, safi bir yan,tozu bir yanlıq olur!
Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi,
Yağı yağ üstə çıxır, ayrıanı ayrınlıq olur (3, s.117)!”

Sabir yaradıcılığında ədəbi tənqidin digər istiqaməti şairin müxtəlif sənətkarların şeirlərinə yazdığı nəzirələrdir.Bu nəzirələr öz şeir şəklini və qafiyə sistemini qoruyub saxlasa da, mövzu və

məzmun etibarilə satirik mahiyyət daşıyır, şeir yardıcısının lirik ovqatını və tərənnüm ünvanını yüz səksən dərəcə dəyişdirir. Sabir söz oyunları vasitəsilə yazdığı nəzirələrdə tipin öz dili ilə öz ifşasını istehza və sarkazm fonunda son dərəcə məharətlə ifadə edə bilir. Bu, klassik nəzirəçilik ənənəsindən fərqli olaraq yeni dövrün yeni şeirində köhnə üslubun yeni çalarda pərvəriş tapmasına səbəb olur:

“Füyüzat” jurnalının 1907-ci il 3 mart tarixli nömrəsində böyük türk şairi Namiq Kamalın

“Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir,
Sərhəddimizə qələ bizim xaki-bədəndir,
Osmanlılarız, zinətimiz qanlı kəfəndir,
Qovğadə şəhadətlə bütün kam alırız biz,
Osmanlılarız, can veririz, nam alırız biz (3, s.414)!..”

bəndi ilə başlayan şeiri çap olunmuşdur. Bu şeirə nəzirə yazan Sabirin “Amalımız-əfkarımız ifnayı-vətəndir!” misralı satırası isə cəmi bir həftə sonra 10 mart 1907-ci il tarixli “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc edilmişdir. Sabir sonrakı misraları aşağıdakı şəkildə ifadə edərək, iki qonşu coğrafiyanın siyasi hadisələrə baxış bucağını müqayisə etmiş, həm də “qafqazlılarız” deyərək mövcud vəziyyətin gerçəkliyə uyğun şəkildə satirik ifadəsinə nail olmuşdur.

“...Kinü qərəzü hirs bizə ziynəti-təndir,
Əfəl yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,
Dünyadə əsarətlə bütün kam alırız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz (3, s.68)!”

Sabirin həmin şeirə yazdığı ikinci satirik nəzirəsi “Molla Nəsrəddin” jurnalının 5 may 1907-ci il tarixli nömrəsində dərc olunmuşdur.

Füzuli yaradıcılığının heyranı olan Sabir, yaradıcılığının birinci mərhələsində dahi Füzulidən təsirlənərək yazdığı lirik şeirlərinin məzmununu yaradıcılığının ikinci mərhələsində tamamilə yenidən inşa edir, onlara satirik üslub və ruh əlavə edərək, “Ey dövlətimin zəvalı oğlum”, “Təhsili-elm”, “Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür”, “Məndə ar olsaydı ölmək ixtiyar etməzmidim” çox maraqlı və yadda qalan sənət nümunələri yaratmaqla yanaşı, reallıq və həqiqəti təkrar-təkrar ifadə və izah edir.

Sabirin bu qəbildən olan nəzirə-satiraları M.Hadinin Hafizdən

tərcümə etdiyi “Qəm yemə” rədifli, türk şairi Rəcaizadə Mahmud Əkrəm Əfəndinin “Yad et” rədifli, “Bəhardan bir yapraq, yaxud züm-zümədən bir nəğmə” rədifli şeirlərinə də yazılıb.

Sabir ədəbi məktəb yaradan sənətkardır. Bu məktəbin layiqli nümayəndələri – Əli Nəzmi, Əliqulu Nəcəfzadə Qəmküsar, Mirzə Əli Möcüz Şəbüstəri, Bayraməli Abbaszadə və daha onlarla istedadlı şairlərdir. Sabirdən sonra satirik şeir yazan bütün sənətkarlar mütləq mənada Sabir üslubundan, Sabir dəstxəttindən bəhrələnmişlər. Dahi Sabir hələ sağlığında öz ədəbi məktəbinin nümayəndələrinin şeirlərinə xüsusi həssaslıqla yanaşmış, onlara cavab və nəzirələr yazmış, bədii mübahisələr yönümündə yeni və maraqlı polemikalar üçün şərait yaratmışdır.

Sabir şeirləri sayəsində sovet dövründə “Birisi” imzalı şairin Haşım bəy Vəzirov adlı bir şəxs olduğunu öyrənmişdik vaxtilə. Halbuki o zamanlar sovet təbliğat maşını “Füyuzat”ı, Əhməd bəy Ağaoğlunu, Əli bəy Hüseynzadəni, Haşım bəy Vəzirovu və saysız-hesabsız vətənpərvər-ziyalı Azərbaycan-türk oğlunu “burjua yazıçıları”, “mürtəce ziyalılar” adı altında yaddaşlardan silməyə çalışırdı.

Sabir poeziyası, Sabir publisistikası, Sabir sözü dahi V.Q.Belinskinin Puşkinin şeirləri haqqında dediyi kimi “üstü zərlə bəzədilmiş həb, şirirləşdirilmiş dərmandır”. Bu dərman insanların şəfasına xidmət edir. Sabirin sənət məbədi, sənət qalereyası onu oxuyanları, mütaliə edənləri, eşidənləri, müşahidə edənləri “həqiqət aynasında” “əyri göstərsə” də, nəticəsə, “pisi pis, yaxşını yaxşı görməyə” dəvət etməkdə davam edir və sonsuza qədər də davam edəcək.

Xülasə

Məqalədə Sabir yaradıcılığında ədəbi tənqidin yeri iki istiqamətdə: həm şairin dövrün problemi səviyyəsində təhlilə cəlb etdiyi məsələlər zəminində, həm də Sabir ədəbi məktəbinin intişarı və Sabirin yaradıcılığında nəzirəçiliyin yeni məzmun və mahiyyət kəsb edərək cəmiyyətin nöqsanlarına çevrilməsi yönündən araşdırılır. Sabir tənqidinin “müqtədirliyi”, Sabir dilinin xəlqiliyi, Sabir poeziyasının milliliyi, eyni zamanda beynəlmilliliyi bir daha vurğulanır. Şairin nəzirəçilik sənətinə gətirdiyi yeni ruhun köhnə formadan yeni məzmunu keçidin daha bir nümunəsi kimi diqqət çəkməsi haqqında söhbət açılır. Belə ki, həm klassik, həm də müasir müəlliflərin

şeyrlərinə yeni tipli nəzirlər yazmaqla Sabir oxucunu hər iki şeyrlə tanış olmağa dəvət edir, həm lirik, həm satirik düşüncənin qarşılıqlı müqayisəsinə şərait yaradır, həm də öz davamçılarının bu xüsusda yeni əsərlər yaratmasına vəsilə olduğu vurğulanır.

Summary

The article examines the place of literary criticism in Sabir's work in two directions: both on the basis of the poet's analysis of the problems of the time, and the rise of the Sabir literary school and the transformation of ideology into the shortcomings of society. The "power" of Sabir's criticism, the nationalism of Sabir's language, the nationality of Sabir's poetry, as well as its internationality are once again emphasized. It is said that the new spirit that the poet brought to the art of contemplation draws attention as another example of the transition from the old form to the new content. Thus, by writing new types of poems to the poems of both classical and modern authors, Sabir invites the reader to get acquainted with both poems, creates conditions for the comparison of both lyrical and satirical thought, and emphasizes that his followers create new works in this regard.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Belinski V.Q. Seçilmiş məqalələri, Bakı: «Gənclik» nəşriyyatı, 1979, 226 s.
2. Köçərli Firudin. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Az.SSR EA nəşriyyatı, 1963, 341 s.
3. Sabir M.Ə.Hophopnamə, Bakı: "Yazıcı" nəşriyyatı, 1980, 557 s.
4. Sultanlı Vaqif. Azərbaycan ədəbi tənqidi, Bakı: «Nurlar» Nəşriyyatı-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 316 s.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA TƏNQİDİ REALİZMİN İNKİŞAFINDA MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR MƏRHƏLƏSİ

Hüseynova T.F.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *realizm, tənqidi realizm, molla nəsrəddinçilər, sosial-mənəvi problemlər, M.Ə.Sabir*

Key words: *realism, critical realism, mullahs, socio-moral problems, M.A.Sabir*

Dünya ədəbiyyatının bədii nümunələrində ən çox istifadə olunan realizm öz prinsip və xüsusiyyətləri etibarilə digər cərəyanlardan seçilir. Ümumilikdə, romantizm ədəbi cərəyanına cavab reaksiyası olaraq yaranan realizm həyata baxış tərzı və istifadəsi etibarilə tamamilə romantizmdən seçilir. Belə ki, əgər romantiklər həyatı ideallaşdırır, xəyali qəhrəmanlar yaradır və onları bir çox olmazın hadisələrlə qarşılaşdırırdırlarsa, realistlər bunun tam əksinə olaraq, həyatı olduğu kimi əks elətdirməyə çalışırdılar. Romantizm ədəbi cərəyanına əsaslı zərbə vuran müəlliflərdən biri olan Qustav Flober 1857-ci ildə yazdığı “Madam Bovari” əsəri ilə bu cərəyanının prinsiplərini parodik şəkildə tənqid edirdi. Realizm ədəbi cərəyanının tənqidi realizm qolunun dünyaca məşhur nümayəndələri olan Çarlz Dikkens, Teodor Drayzer də öz əsərlərində aid olduqları cəmiyyətin nöqsanlarını göstərirdilər.

Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin bir cərəyan kimi inkişafında, formalaşmasında və yayılmasında Mollanəsrəddinçilər müstəsna rola malikdir. Başda Cəlil Məmmədquluzadə olmaqla Mirzəli Möcüz, Əliqulu Qəmküsar, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və Mirzə Ələkbər Sabir öz əsərlərində bu cərəyanın əsas xüsusiyyətlərini peşəkarcasına əks etdirmişlər. “XX əsrin əvvəllərində milli bədii yaradıcılıqda meydana gələn ədəbi şəxsiyyətlər, yeni mündəricəli əsərlər yeni tipli bir ədəbiyyatın yaranmasından soraq verirdi. Azərbaycan milli-estetik fikrinin və bədii təfəkkürünün məhsulu olan bu yeni yaradıcılıq tipi tənqidi realizm idi. Stendal yazırdı ki, romantizm incəsənətin bütün növlərində uzaq keçmişlərin qəhrəmanlıq dövrlərinin insanlarını deyil, zamanəmizin insanlarını təsvir edən spesifik yaradıcılıq sahəsidir. Maraqlıdır ki, Avropada realizm yaradıcılıq metodu ətrafında birləşənlər məhz Stendalın “Rasin və Şekspir” əsərindən qaynaqlanır, onu realizmin manifesti adlandırırdılar. Milli ədəbiyyatımızda təşəkkülünün ilk mərhələsində qanunauyğun hal kimi istiqamət, meyil şəklində təzahür edən realizm qısa zaman çərçivəsində ədəbi metod kimi formalaşa bilər. Yeni gerçəklik, yeni ədəbi qəhrəman, yeni ideal haqqında düşünən tənqidi realistlərimiz

ədəbiyyata təzə məzmun, təzə forma, fərqli təzə obrazlar gətirdilər, ən əsası, varlığa yeni dərk üsulları ilə yanaşmağı, fərdiləşdirmə və tipikləşdirməni yeni istiqamətə saldılar” (2; 7). “XX əsrin ilk onilliyində ədəbiyyatda özünəməxsus məktəbi, yaradıcılıq metodu olan tənqidi realistlər sərt həyat həqiqətlərini mikromühitdən belə alaraq ictimailəşdirir, daha çox “başqapazlıların”, “itqapanların”, “danabaşların”, “ölülərin”, dərini Xandostuna danışanların, Tükəzbanların...taleyini təqdim edirdilər. Fransız maarifçi realist ədəbiyyatın nümayəndəsi Şarl Monteskyö yazırdı ki, cəmiyyət zavallı insanlardan qaçdığı halda, mən onun mənbəyindən, ümitsizlikdən qaçıram. Bəli, böyük Sabir zavallı, kiçik insanların taleyini əks etdirir, onların dərini/məişət zəminində yox!/ özününkü bilir, dərddən yox, onu doğuran ümitsizlikdən qaçırdı. Tənqidi realist ədəbiyyatın ilk təməl daşlarını qoyan bu sənətkarlar milli və dünya ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini davam və inkişaf etdirirdilər. Həqiqətən də, “şairəm, əsrimin ayinəsiyəm” – yalnız Sabirin kredosu deyildi. Böyük Füzuli də deyirdi ki, “şəir – dünyada yaxşı və pis əməllərin güzgüsü olmalıdır”. Yalnız zamanında yox, bütün dövrlərdə dünyanın güzgüsü olan yaradıcı insanlar, o cümlədən M.Ə.Sabir cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə həssas münasibət bəsləmiş, ayrılıqda götürülmüş fərdi, milləti, nəhayət bəşəriyyəti narahat edən problemləri araşdırmağa, həlli yollarını göstərməyə nail olmuşdur” (1; 23).

Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi-realizm ədəbi cərəyanının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan M.Ə.Sabir, demək olar ki, bütün yaradıcılıq irsini mənsub olduğu cəmiyyətin problemlərinə həsr etmişdir. Zəngin yaradıcılıq irsinə sahib şairin əsərlərində cəhalət, nadanlıq, gerilik, məhdud dünyagörüşü, təhsilsizlik, xurafat kimi mövzular və problemlər ciddi şəkildə işlənilmişdir. Dediklərimizi nümunələrlə təsdiq etməyə çalışaq:

Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can, ay can!..
Xəlqin canı qutardı töhmətdən, ay can! ay can!..
Qıl yaymayırdı əsla zalımların gözündən,
Rüsvay idik cahanda məl’unların sözündən,
Ax! ax! Nə yaxşı oldu iş düşdü öz-özündən,
Əlləşməmiş qutardıq zəhmətdən, ay can! Ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! Ay can!

Və yaxud:

Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!
Dəng oldu qulağım!
Jurnal, qəzetə, hərzəvü hədyan oxumaqdan
İncəldi uşağım!
Əqlin aparıb bəs ki, baxır gündə qərayə,
Ya rəb, nə həmaqət!
Söz etməz əsər, çarə qalıb imdi duayə,
Tədbir elə, övrət!
Lə'nət sənə, ifritə, sənindir bu cəhalət,
Etdin nə xəyanət!
Səndən törənibdir
 bizim evdə belə bid'ət,
Ey mayeyi-hiylət!
Dutsun çörəyim gözlərinin ağü qarasın,
Ey həmsəri-bədxah! (3; 44)

Verilən nümunələrdən göründüyü kimi, M.Ə.Sabir tipi dili ilə danışdıraraq maarifə, mətbuata olan münasibətini əks etdirməyə çalışır. O, bu yolla insanları təhsilə, irfana çağırır. Bu və buna bənzər digər nümunələrin bütünündə şair hər zaman savadlı, təhsilli, ziyalı olmağı ön plana çəkir, insanları bu yolda sabitqədəm olmağa çağırır.

Hər nə versən, ver, məbada vermə bir dirhəm zəkat,
Qoy acından ölsə ölsün binəvə kəndli və tat.
Hər nə düz versən, ver, oğlum, borcunu vermə təmam,
Hər nə alsan, al, amandır, alma kasıbdan səlam.
Hər nə etsən, et və lakin etmə meydən ictimab,
Hər nə dutsan, dut və lakin dutma bir kari-səvab.
Hər nə çəksən, çək, vəli, çəkmə xəcalət qübhdən,
Harda yatsan, yat, ayılma, durma hərgiz sübhdən. (3; 79)

“Hər nə versən, ver, məbada vermə bir dirhəm zəkat” adlı əsərdən gətirilən nümunədə biz atanın öz övladına verdiyi tərs “tərbiyə”nin, bilinən doğruların əksinə olan “nəsihət”in şahidi oluruq.

Beləliklə, şairin zəngin yaradıcılıq irsindən gətirdiyimiz bu az miqdarda nümunə əslində dəryadan damlaya bənzəyir. Əlbəttə, nəhən şairin möhtəşəm külliyyatını bu qısa cümlələrə sığışdırmaq olmaz. Amma az da olsa, onun Azərbaycan tənqidi realizmindəki mövqeyini,

rolunu qeyd etməyə çalışdıq.

Xülasə

Bu məqalədə dünya ədəbiyyatı nümunələrində realizm ədəbi cərəyanı və onun bir qolu olan tənqidi realizm müəyyən mənada araşdırılmış, onun Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri tədqiq olunmuşdur. Realizmin bu bölümünün Amerika, İngiltərə ədəbiyyatındakı nümayəndələri ilə Mollanəsrəddinçilər əlaqəli şəkildə əks olunmuşdur. Ümumilikdə bu cərəyana mənsub əsərlərdə cəmiyyəti narahat edən əsas məsələlər, sosial-mənəvi problemlər və əxlaqi-etik çatışmazlıqlar öz əksini tapmışdır. Realizmin romantizmə qarşı olaraq yaranması və onun prinsiplərinin əksinə öz mövqeyini ortaya qoyması məqalədə diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biridir. M.Ə.Sabir yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin ən mükəmməl və möhtəşəm örnəklərini özündə əks etdirir.

Summary

This article examines the literary trend of realism in the examples of world literature and critical realism, which is one of its branches, and its influence on Azerbaijani literature. The Mollanəsrəddins are closely related to the representatives of this section of realism in American and English literature. In general, the main issues of concern to society, socio-moral problems and moral and ethical shortcomings are reflected in the works belonging to this trend. One of the issues in the article is the emergence of realism as opposed to romanticism and its position against its principles. MA Sabir's work reflects the most perfect and magnificent examples of critical realism in Azerbaijani literature.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Eyvaz Eminaliyev. Tünzalə Yusifova. XX əsr Azərbaycan tənqidi realizminin xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi (dərs vəsaiti). Bakı: "Müəllim" nəşriyyatı, 2015. 188 səh.
2. Eyvaz Eminaliyev. Mirzə Ələkbər Sabir: həyatı və sənəti. Bakı, "CBS", 2012, 176 səh.
3. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild. Bakı, "ŞərqQərb", 2004, 480 səh.
4. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. II cild. Bakı,

“ŞərqQərb”, 2004, 384səh.

5. Mirzə Ələkbər Sabir - 150: Biblioqrafiya/tərt. ed.: M.Həsənova, G.Misirova; ixt. red.və burax. məsul K.Tahirov; red.M.Vəliyeva; M.F.Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxanası. Bakı, 2012. 384 s.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN ƏDƏBİ OBRAZI BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA

Razimi V.N.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *ədəbi təcrübə, janr, roman, ekspozisiya, dialekt, satirik*

Key words: *literary experience, genre, novel, exposition, dialect, satirical*

Dünya ədəbi təcrübəsindən məlumdur ki, möhtəşəm sənət əsərləri, ədəbi qəhrəmanları ilə fərqlənən şəxsiyyətlərin özü sonrakı nəsillər tərəfindən bədii obraz kimi işlənir. Milli ədəbiyyatımızda M.Ə.Sabirə həsr edilmiş xeyli ədəbi nümunə vardır. Hacıbaba Nəzərlinin “Sabir” pyesi, Abdulla Şaiqin “Sabirə”, Mir Cəlal Paşayevin “Yolumuz hayandır?” romanı, Əzizə xanım Cəfərzadənin “Sabir” elmi-publisistik əsəri, Abasxan Nəsirlinin “İdrakdır müsibətə mizan” romanı, çoxsaylı şeir nümunələri, poema və s. bu qəbildəndir.

Janrından və həcmindən asılı olmayaraq, hər bir əsərlə ilk tanışlıq onun adından başlayır və ədəbi təcrübə sübut edir ki, ən məşhur yazıçılar əsərin adı üzərində həmişə ciddi yaradıcılıq işi aparmışdır. Bədii əsərə verilən ad onun açarı, ideya və məzmununa işarədir. Bu mənada Abasxan Nəsirlinin /Allahverdiyev/ M.Ə.Sabirə həsr etdiyi əsər üçün seçdiyi ad olduqca uğurludur. Füzulinin sənət çeşmələrindən baş alıb gələn bu ifadə Sabirin rübailərindən birinin misrasıdır. “Ağlar-güləyən” şairimizin yaradıcılıq kredosunun açılışı, şəxsi həyatı, vətən, millət yolunda fədailiyi bu ifadədə çox uğurlu əks olunmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, M.Ə.Sabirin haqqındakı mənbələrdə də “adamın müsibətlərinin qədəri idrakının az və ya çoxluğun-

dan irəli gəlir” fikri dəfələrlə vurğulanır.

“İdrakdır müsibətə mizan” romanının maraqlı kompozisiyası vardır. Məhz buna görədir ki, əsər nəşr olunan kimi geniş ictimaiyyət tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Hadisələr bir-birini əvəz etdikcə oxucu özünü iştirakçı, şahid kimi görür. Çox dəqiq düşünülmüş süjet xəttində əhvalatlar bir-biri ilə vəhdətdə, əlaqədə götürülmüşdür. Sənətkarlıqla yaradılmış ekspozisiyada gələcək hadisələr üçün real zəmin hazırlanmış, aydın işarələr edilmişdir. “Peşimançılıq” adlanan birinci fəsildə romanın gələcək səhifələri üçün elə dəqiq, düzgün başlanğıc götürülmüşdür ki, sonradan qarşılaşdığımız hər bir əhvalatın bu hissə ilə dialektik əlaqədə olduğu heyratamiz fakt kimi göz önündə dayanır.

Müəllif səbr və təmkinlə əhvalatları nəql edir. Sabirə həsr olunmuş bu romanda çox haqlı olaraq onu tez-tələsik oxucuya təqdim etmir, oxucunu Sabirin ustadı Seyid Əzimlə qarşılaşdıraraq heyratləndirir. Məntiqi şəkildə “məhz belə də olmalı idi” qənaəti hasil olur. Gözəllik vurğunu Seyid Əzimin şair, ustad, vətəndaş, müəllim, nəhayət, sadə bir insan kimi bədii surəti o qədər kamil bir şəkildə yaradılır ki, bir növ Ə.Cəfərzadənin “Aləmdə səsim var ” romanında “unudulmuş, itmiş” səhifələri yada düşür, tapılır. Sabirlə qeyri-adi şəraitdə qarşılaşan oxucu dərhal Ələkbəri görür, özünə “Sabir” təxəllüsü seçən şairin üsyanı, etirazı, lap elə hardasa asiliyi önündə heyratlanır: “Cadarlanmış dodaqlar baş daşının su örtüyünü parçalayanda yanıq vücudunun hovu alındı. Qulaqlarını dağıdan səslər, sitizə kölgələr qeyb oldu. Qəlbinin tarım çəkilmiş simi qırıldı. Ələkbərin isti göz yaşları göylərinkinə qarışıb məzara hopdu. Birdən kükrədi: “...indi edam bazar meydanından məscidə köçmüş, Allahın evi təhqir edilərək sallaqxanaya döndərilmiş, müqəddəs məkan murdarlanmışdır! Müqəddəsə bax! Ha! Ha! Ha!... Onun müqəddəsliyi ilə hamamın müqəddəsliyi bir şeydir! Yox-yox, hamam daha müqəddəsdir! Ən təmiz hamamın ən təmiz qoxusu çirkab, ən məşhur ibadətğahın ən ülvi hissi ölümdür! Çünki insanlar bədəninin çirkini hamama, qəlblərinin çirkini, üfunətini ibadətğahlara tökürlər”.

Qəzəl, mərsiyə şairi Sabirin inkişafı, ciddi sənət aləminə gəlişi göydəndüşmə, təsadüfi yox, həyatı zərurətdən, qanunauyğun tələbatdan doğduğu əyaniləşir. Müəllif bu işə əslində qəhrəmanının ustadını

təqdim edərkən başlamış və uğurla davam etdirərək məqsədinə doğru gedir. Bu mənada Sabirin ustasının məzarı üstündəki yuxarıda misal çəkdiyimiz düşüncələri romanın ən maraqlı səhifələrindən olmaqla, son dövr bədii nəsrimizin uğurlarındandır desək, səhv etmərik.

Məlum olduğu kimi Sabiri bizdən ayıran zaman o qədər də böyük deyil və nəzərə alsaq ki, ədəbiyyatşünaslığımızda Sabir-şünaslıq kimi mühüm, çox ciddi bir səhifə var, müəllifin hansı çətinliklərlə üzləşdiyi məlum olar. Ən qorxulu hal kimi Sabirin həyatı ilə bağlı məlum faktların arxasınca düşmək, oçerk üslubunun əsirinə çevirmək olardı, lakin Abasxan Nəsirli bu problemi də sənətkarlıqla həll edir, cari hadisələrin xronikasından yan keçir, Sabirin maraqlı bədii obrazını yaratmağa müvəffəq olur. Sabirin ömür yolunu bilən, yaradıcılığını öyrənən, bir sözlə, bu sahədə kifayət qədər elmi, nəzəri biliyə malik olan oxucu belə, Sabiri yenidən kəşf edir, onu yenidən tanıyır. Çünki A.Nəsirli tarixi faktlara istinad etsə də, süjeti tarixi hadisələrin xronologiyası əsasında qursa da, əlbəttə, bunsuz keçinmək mümkün deyildi, bu faktların əsiri olmamışdır.

Romanın hər bir fəslində təsvir olunan dövrün mühüm canlı koloriti yaradılmışdır. Əsərdə 1905-1907-ci illər erməni-müsəlman qırğını məsələsinə də toxunulmuş, bu məsələdə çar hökumətinin riyakar siyasi mövqeyi tənqid olunmuşdur. Müəllif oxucusunu Şamaxının hər küçəsində, məhəlləsində gəzdirərkən ən kiçik əhəmiyyətli detallı belə yaddan çıxarmır. İndiyədək yetərinə öyrənilməmiş Şamaxı ədəbi mühiti, ötən əsrin əvvəllərində Şamaxının etnoqrafiyası haqqında dolğun təəssürat yaradır. Şamaxı zəlzələsinin təsviri bu mənada diqqətəlayiqdir: "... Ayağı altındakı papağı götürüb canı çoxdan çıxmış cavanın sifətini örtdü. Bədəni torpaq altında qalmış oğlan uşağını dartıb çıxartdı, üzünü uşağın ağzına tutdu: nəfəsi vardı, bağrına basıb yüyürdü...hamam boğçası, bir tay qırmızı başmaq, satıl kənara tullanmışdı. Bu incə, lətif ayaqların, "yiyə vay!" deyən boxçanın, satılın sahibi, bəlkə də, şəhərimizin birinci gözəlidir!" [1,87]

A.Nəsirli dialektlərdən demək olar ki, istifadə etmir, lakin romanın dil materialı o qədər canlı, təbii işlənmişdir ki, oxucu özünü qədim mədəniyyət beşiyi olan Şamaxıda hiss edir, ümumiyyətlə, romandakı dialoglar oxucuya çox güclü təsir edir. Çünki bunlar əsər

boyu davam edən gərgin drammatizmi özündə ehtiva edir.

“İdrakdır müsibətə mizan” ötən əsrin panoramasını əks etdirməklə, müasir həyata, yaşadığımız dövrün hadisələrinə açıq münasibət baxımından da maraqlıdır. Müəllif romanı dilogiya şəklində düşünmüşdür. Romanın birinci hissəsində Sabirin görkəmli bir satirik kimi inkişaf prosesi, ikinci hissəsində isə ədəbi təsiri ilə yaxından tanış oluruq.

M.Ə.Sabirin həyatı, yaradıcılığı öyrənildikcə Sabirşünaslıq daha da zənginləşir, inkişaf edir. Heç şübhə yoxdur ki, şairin ədəbi obrazı bundan sonra da şairlərimiz, nasirlərimiz, dramaturqlarımız tərəfindən işlənəcəkdir. Xalqın yetirməsi olan Sabir zaman keçdikcə ona daha da yaxınlaşır, daha da doğmalaşır. Bəli, bu bir həqiqətdir ki, “Sabir üçün həqiqi münəşif xalqdır, əsas xalqın rəyidir. Hər hansı bir hadisənin və ya adamın əsil qiymətini təyin etmək üçün onu ”məhzəri-nasə qoymaq”(xalqın qarşısına çıxarmaq), xalqın mühakiməsinə vermək Sabir tərəfindən ən doğru üsul kimi irəli sürülür. Sənətə, xalqın rəyinə bu meyarla yanaşdığındandır ki, Sabir millətin qürur mənbəyinə çevrilmişdir” [2.185].

Abbas Səhhət “Məlumat” qəzetinin 19 iyul 1911- ci il tarixli 16- cı sayında dərc etdirdiyi “Qara xəbər” məqaləsində böyük bir itkidən –yaxın dost, məsləkdaş itkisindən bəhs edərək, bunun bütöv bir millət üçün acı faciə olduğunu bildirsə də, bədbinliyə qapılmırdı. O, böyük bir inamla Sabirin ideyalarının ölmədiyini, əbədi həyat qazandığını bəyan edir, Sabirsevənlərin, əslində sənətə, sənətkara qiymət verən bütün bəşəriyyətin rəyini ümumiləşdirərək yazırdı:

“Sabir! Alimlər, ədiblər, şairlər öləndə sən onlar üçün mərsiyə yazdın, nitqlər söylədin. İndi sənə üçün mərsiyə oxuyan yoxmu, əcəba? Xeyr, nə qədər ölməmişəm, sən aləmi-mənada dirisən. Bir milləti diriltməyə çalışan özü ölürmü? Yox, ölmez!”

Xülasə

M.Ə.Sabirin yaradıcılığını dərinlən tədqiq etmək, əsərlərinin ideya-estetik qaynaqlarını araşdırmaq olduqca çətin və mürəkkəb bir məsələdir. Əsas diqqət buna yönəldilmişdir ki, monoqrafik mənbələrdə, yeni araşdırmalarda üzə çıxarılan yeniliklər tələbələrə öyrədilə bilsin, ədəbiyyatşünaslıq

tədqiqatları ilə müəllimin metodiki hazırlığı arasında sintez yaradılsın, təfəkkürlü, dərin düşüncəli, hadisələrə fəal və çevik münasibət bildirən XXI əsrin gəncləri həyata hazırlansın, bu tələbələr qlobal problemlərin həllində fəal iştirak etsinlər.

Summary

It is a very difficult and complicated task to deeply study the creativity of M.A. Sabir, to study the ideological and aesthetic sources of his works. The main focus is on teaching students the innovations revealed in monographic sources and new research, creating a synthesis between literary research and teacher training, preparing 21st century young people who are thoughtful, thoughtful, active and flexible in solving global problems, take an active part.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyev (Nəsirli), İdrakdır müsibətə mizan, Bakı, 2002
2. Eminahiyev E., Yusifova T. XX əsr Azərbaycan tənqidi realizminin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, Bakı, 2015
3. Cəfərzadə Ə. Aləmdə səsim var mənim, Bakı, 2006
4. Sabir M.Ə. Hophopnamə I, II cild, Bakı, 2004

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR XALQIN ŞAİRİ KİMİ

Osmanov Ş.Q.

Osmanova A.B.

*Şamaxı şəhər Texniki, humanitar təbiət fənləri
təmayüllü internat tipli lisey*

Açar sözlər: *satira, xalq, nöqsan, cəmiyyət*

Key words: *satire, people, flaw, society*

Dahi Azərbaycan şairi Mirzə Ələkbər Sabir bədii yaradıcılığa XIX əsrin sonlarında başlamışdır. Şair ilk şeirlərini ənənəvi mövzu və janrlarda yazmışdır. Yazdığı ilk şeir janrları qəzəl, qitə, rübai, mərsiyə və s. olmuşdur. Bu şeir janrları daha çox ənənəvi mövzularda yazılmış-

dır. Şairin "Var", "Olmasın", "Bilməsin", tipli qəzəllərində lirik qəhrəman öz sələfləri kimi saf məhəbbətlə sevən aşıqdır. Zaman ötdükcə M.Ə.Sabirin lirikası ictimai, tənqidi məzmunlu olur. Məhz M.Ə.Sabiri də Azərbaycan ədəbiyyatında tanıdan, sevdiren, "ölməzlik" qazandıran ictimai, tənqidi-satirik şeirləridir. Şairin yaşadığı dövrdə qarşılaşdığı ədalətsizlik, mədəni gerilik, insanların istismarı, xalqın mənafeyinin, hüquq və azadlıqlarının əlindən alınması gənc şairin qəlbində hədsiz narazılıq dalğası yaratmışdı. Bu səbəbdən də şair yaradıcılığının böyük hissəsini tənqidi-satirik şeirlərə həsr etmişdir.

M.Ə.Sabirin ədəbi-tənqidi yaradıcılığında zamanənin eyiblərini, problemlərini göstərir, xalqın azadlıq və tərəqqisini isə ürəkdən arzulayır. Xalqının azadlıq və tərəqqiyə çatmasını, ədalətsizlikdən, mədəni gerilikdən, səfalətdən, riyakarlıqdan və bu kimi sayızsız-hesabsız problem və eyiblərdən xilas olmağın yolunu göstərən şairin əsərləri, xüsusilə satiraları əbədi ömür qazanmışdır.

M.Ə.Sabirin tənqidi-satirik əsərləri mövzu baxımından zəngin və müxtəlifdir. Amma onların hər birini birləşdirən bir ortaq cəhət var, o da xalqın həyatı məsələdir. Şair əsərlərində xalqının mənafeyinin hüquq və azadlığının müdafiəçisi mövqeyində dayanır. Bəzən bu mövqe yalnız öz xalqının taleyi ilə məhdudlaşmır. Şairin "Neylərdin, ilahi?!" satirasında insanların təbiətindəki ətaləti, cəhaləti tənqid etmiş, haqsızlıqlara qarşı etiraz səsinə ucaltmışdır. Bu əsərdə şair bir tərəfdən insan taleyi ilə amansız rəftara qarşı çıxır, bir tərəfdən də zalımın zülmünə məzlumun səbr etməsinə, dözməsinə tənqid münasibət bəsləmişdir:

Artdıqca həyasızlıq olur el mütəhəmmil,
Hər zülmə dözən canları neylərdin, ilahi?!

Bütün bunlara baxmayaraq əbədi yaşar şair yenə də məzlumların haqq-hüquqlarının müdafiəçisi kimi çıxmışdır:

Məzlumların göz yaşı dərya olacaqmış,-
Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi ?!

Şair bir çox satiralarında məhz cəmiyyətdəki haqsızlıqları obrazın - tipin öz dilindən - onu danışdırmaqla vermişdir. Şairin satiralarının oxunaqlı əbədi yaşar qazanmasının sirri də bu idi. "Əkinçi" satirasında mülkədar obrazının daxili aləmi, zəhmət adamına - əkinçiyə münasibəti onun - mülkədarın öz dili əhatəli verilir. Əkinçi

yağışın yağmadığını, məhsulun olmadığını deyərək bu il mülkədarın ona güzəştlə getməsi üçün yalvarır. Amma mülkədar əkinçinin "lal olmasını", "canının cəhənnəmə olmasını" söyləyir. Bununla yanaşı əkinçi hədələyir:

Sən hey de yoxumdur, çıxarıb canını,allam!

Vallahi ovub dideyi - giryanını, allam!

Mülkədar əkinçinin yaşayışını heyvana bənzədir, öz yaşayışını öz dili ilə bu cür tənqid edir:

Lakin mənim insanlıq olub vəzi - mədarım,

Bəyzadəyəm, asayışdır cümlə qərarım

Meysiz məzsiz bitməz olur şamü həyatım,

İştə belədir haləti - beyzadə, əkinçi !

M.Ə.Sabirin dərdi xalqın dərdi idi. Şair öz xalqını, millətini səfalət, gerilik, cəhalətdə görmək istəmirdi. Bunu aradan qaldırmaq üçün yollar axtarır, ədəbi tənqid yolu ilə xalqına təsir etmək istəyirdi. Dünyada bir çox xalqların tərəqqi etdiyini, öz xalqının isə yalnız yuxularda tərəqqi edəcəyini dilə gətirir. "Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!" satirasında lirik qəhrəman özündən başqa heç kəsi düşünmür, millətin səfalətdə qalmasını arzulayır. İstedadlı şair məhz bu yolla xalqını oyandırmaq, tərəqqisini görmək istəyirdi:

Hər millət edir səfheyi - dünyada tərəqqi,

Eylər hərə bir mənzilü məvadə tərəqqi,

Yorğan - döşəyimdə düşə gər yadə tərəqqi,-

Biz də edərik aləmi - rəyadə tərəqqi;

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!

Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Şair "Amalımız , əfkarımız ifnayı - vətəndir" satirasında bir növ XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətin ədəbi pasportunu təqdim edir. Beləki, şair satirada həmin dövrün mənzərəsini göz önünə gətirir: İşimiz yol kəsib, ad almaqdır, hiylə qurub rütbə almaqdır, məktəb, maarif sözlərindən uzağıq, hələ də qəflətdə yarıyıq:

Biz xoşlamanıq dərsi ki, min məktəb açılısın,

Gər min də maarif sözü dünyaya saçılısın,

Məktəbdə nə hörmət ki, o samana qaçılısın?

Meyxanada votqa vurarız, kam alırıq biz,

Qafqazlılarız, məst olarız, nam alırıq biz.

Şair həmişə xalqını düşünmüş, xalqının bulaşdığı bir çox nöqsanları satıra yolu ilə xalqına təsir etmək istəmişdir. Şair öz xalqını necə varsa, o cür də təqdim etmişdir. Təbii ki, şair bunları ürək ağrısı ilə bizlərə çatdırmışdır. "Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?" satirasında da şair gərgin, əsəbi vəziyyətdə, ironiya ilə xalqa məxsus mənfi xüsusiyyətləri sayır, sonda da "Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?" deməklə bir daha tipi öz dilindən danışdırmaqla özünü ifşa üsulundan istifadə etmişdir:

Çırmanırıq keçməyə çay gəlməmiş,
Başlayırıq qızmağa yay gəlməmiş,
Söz verərik indi - bir ay gəlməmiş,
Asta qaçıb dürtülərik xəlvətə.
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

İstedadlı şair cəmiyyətdə baş verən prosesləri diqqətlə izləmiş və buna münasibət bildirməkdən də çəkinmişdir. Yaşadığı dövrdə islam adı altında gizlənən, özünü islamın - dinin - düzlüyün nümayəndəsi kimi təqdim edən, amma işi xalqı aldatmaq, avam camaatı soymaqdan ibarət olan yalançı, ikiüzlü din xadimlərinin də iç üzünü açıb göstərmişdir. Şair "Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı" satirasında da bu cür - ikiüzlü, yalançı, din altında pərdələnən zahidlərə üzünü tutub bir növ onları duələ - kimin kim olduğunu sübut etməyə çağırır:

Gəl yazaq şərt üçün öz tərcümeyi - halımızı,
Həm də doğru olaraq şərh edək əhvalımızı,
Xəlvətə eləsin halımıza qalımızı,
Anlasınlar da, nölür, qayeyi-amalımızı,
Hər kimin ağrı qara isə utansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

M.Ə.Sabirin şeirləri 100 il əvvəl yazılmasına baxmayaraq hələ də öz təsirini itirməməsinin səbəbləri məhz bunlardır: xalq həyatı, xalqın problemləri. M.Ə.Sabir Abbas Səhhətin təbirincə desək: "Sabirin əsərləri bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir".

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir yaşadığı dövrdə cəmiyyətdə baş verən nöqsanları nəzərdən keçirmiş, bunu yeni üslubda, yeni təqdimatda, satirik yolla aradan

qaldırmaq istəmiş, bu yolla da xalqına təsir etmişdir. M.Ə.Sabirin ədəbi-tənqidi yaradıcılığında zamanənin eyiblərini, problemlərini göstərir, xalqın azadlıq və tərəqqisini isə ürəkdən arzulayır. Xalqının azadlıq və tərəqqiyə çatmasını, ədalətsizlikdən, mədəni gerilikdən, səfələtdən, riyakarlıqdan və bu kimi saysız-hesabsız problem və eyiblərdən xilas olmağın yolunu göstərən şairin əsərləri, xüsusilə satiraları əbədi ömür qazanmışdır. Şair həmişə xalqını düşünmüş, xalqının bulaşdığı bir çox nöqsanları satira yolu ilə xalqına təsir etmək istəmişdir. Şair öz xalqını necə varsa, o cür də təqdim etmişdir. İstedadlı şair cəmiyyətdə baş verən prosesləri diqqətlə izləmiş və buna münasibət bildirməkdən də çəkinmişdir. Yaşadığı dövrdə islam adı altında gizlənən, özünü islamın - dinin - düzlüyün nümayəndəsi kimi təqdim edən, amma işi xalqı aldatmaq, avam camaatı soymaqdan ibarət olan yalançı, ikiüzlü din xadimlərinin də iç üzünü açıb göstərmişdir.

Summary

M.A.Sabir considered the shortcomings of the society in his time, tried to eliminate it in a new style, in a new presentation, in a satirical way, and in this way influenced his people. In Sabir's literary-critical work, he shows the shame and problems of the time, and sincerely wishes the people freedom and progress. The works of the poet, especially his satires, which show the way to freedom and progress of his people, to get rid of injustice, cultural backwardness, poverty, hypocrisy and countless other problems and shames, have gained eternal life. The poet always thought of his people and wanted to influence his people through satire on the many shortcomings of his people. The poet presented his people as they are. The talented poet closely followed the processes taking place in the society and refrained from commenting on it. He also exposed the inner faces of false, hypocritical clerics who disguised themselves as Islam and introduced themselves as representatives of Islam - religion - honesty, but whose job was to deceive the people and rob the common people.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbas Zamanov "Sabir gülür" Bakı, "Gənclik" 1981
2. Bəxtiyar Vahabzadə "Ağlar - güləyən" Bakı, 1962
3. "Sabir Hophopnamə" "Turan" Nəşrlər evi Bakı 20021

İNQİLABI-SATİRİK ŞERİMİZİN BANISI VƏ BAYRAQDARI MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR TAHİRZADƏ

Şahbazov E.T.

Çuxuryurd kənd tam orta məktəbinin direktoru

Açar sözlər: *Sabir, Şamaxı, poeziya, mətbuat, Molla Nəsrəddin*

Key words: *Sabir, Shamakhi, poetry, press, Molla Nasreddin*

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından olan Mirzə Ələkbər Sabir (1862-1911) Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. O, milli ədəbiyyatın, Xaqani, Nizami, Füzuli, Vədadi, Vaqif, Axundov, Seyid Əzim kimi klassiklərin, çoxəsrlük Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmış və onların ənənələrini davam etdirmişdir. Sabirin «Hophopnamə» adı ilə tanınan şeir kitabı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsidir. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev bu böyük şairlə fəxr edilməsini demişdir: Bizim XX əsr ədəbiyyatşünaslığında ən fəxr etdiyimiz şəxsiyyətlər Sabirdir, C.Məmmədquluzadədir (1). Sabir türk xalqları arasında tək-tək şairə nəsimə olan şən-şöhrət sahibidir. «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin başçılarından biri kimi o, Azərbaycanla birlikdə Şərqlin bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa qüvvətli təsir göstərmiş, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır. M.Ə.Sabir 1862-ci il mayın 30-da Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. Həmin dövrdə burada islam dininə etiqad çox güclü idi. Onun babası Hacı Tahir də dindar və cəmiyyətdə özünə görə mövqeyi olan bir adam idi. Şairin atası isə ömrünün gənclik illərində islam ehkamlarına bir qədər sərbəst yanaşmış, gününü xoş keçirməyə çalışsa da, məşhur messenat və musiqi xiridarı kimi öz malikanəsində tez-tez musiqili-əyləncəli ədəbi məclislər keçirən Mahmud ağanın evinə meyl etsə də, atasının və yaxın qohumlarının səyi ilə sonralar «sakit» həyata qayıdaraq ailə qurmuşdur. Zeynalabdinin arvadı – Ələkbər Sabirin anası Səltənət xanım da əsl mömin müsəlman övladı idi. Onların izdivacından olan yeddi qız, iki

oğlan uşağından ikincisi gələcəyin qüdrətli qələm sahibi olacaq Ələkbər Sabir idi. Sabirin qüdrətli bir sənətkar, ədəbiyyat xadimi və şəxsiyyət kimi formalaşmasında Azərbaycan mədəniyyətinin çox-əsrlik ənənələri ilə yanaşı, xalq məənviyyatının, adətlərin və islam təfəkkürünün də təsiri olmuşdur.

Zeynalabdinin kiçik bir baqqal dükanı var idi. Valideynləri Ələkbəri də ruhani görmək istəyirdilər. Bu ümidlə atası onu səkkiz yaşında mollaxanaya qoymuşdu. Gələcək şairin ilk bədii yaradıcılıq «addımı» da bu zamandan başlayır.

Ələkbər Quranı oxuyub başa vurmada yazı yazdığı üçün ona dərs deyən molla tərəfindən falaqqaya salınıb döyülmüşdü. Mehriban və qayğıkeş ata-anası səkkiz yaşlı oğullarını namaz qılmağa və oruc tutmağa təlqin edirdilər. Sabirin üç misralıq ilk şeiri də bu əhvalatlarla əlaqədar keçirdiyi sarsıntılardan doğmuşdur. O yazırdı:

Tutdum orucu İrəmazanda,

Qaldı iki gözüüm qazanda,

Mollam da döyür yazı yazanda (2,s.47).

Mirzə Ələkbər Sabir satirik şair kimi məşhurdur. O, eyni zamanda klassik səviyyəli lirik qəzəllər, sənətkarlıqla yazılmış duzlu, məzəli felyetonlar, dərin məzmunlu elmi, tənqidi və publisistik məqalələr, müxbir məktubları və poetik tərcümələr müəllifidir. Bütün bu yazılar janrından və həcmindən asılı olmayaraq, böyük istedadın, qəlbi vətəndaşlıq duyğusu ilə döyünən bir qələm sahibinin əsəri kimi diqqəti cəlb edir. Çünki Sabirin təsvir etdiyi ən kiçik hadisə və detallarda belə zamanın nəbzi, insanların duyğu və düşüncələri duyulur. «Təsvir etdiyi hadisə və insanların xarakterindən, daha doğrusu, inqilabın yüksəlib-enməsindən asılı olaraq Sabirin sözləri də müxtəlif qammalarda səslənirdi. Onun əsərlərində gah inqilabçıların qələbəsinin təsviri, sevinc, fərəh, gah təhlükə gözlənilməsi ilə əlaqədar olaraq təşviş, gah da məğlubiyyət nəticəsində əmələ gələn qüssə, qəmginlik hiss edilir» (3, 134).

Bir sözlə, Sabir yaradıcılığında dövrün sosial-siyasi, millipsixoloji, məənvi-əxlaqi və ideya-estetik ritmi bütün rəngarəngliyi ilə görünür, təsvir edilir. Bu da şairin ideya baxımından ayıq, sənətkarlıq cəhətdən iti, bədii-estetik xüsusiyyətlərinə görə realist təsvir ustalığından irəli gəlir. Çünki, Sabir hər şeydən əvvəl dövrünün şairi

olaraq, milli təəssüb hissi ilə alışıb yanan, vətəndaşlıq duyğusu ilə yazan qələm sahibidir.

XIX əsrin sonlarına doğru isə milli-ictimai düşüncədə maarifçilik ideologiyası ilə yanaşı bir siyasiləşmə də özünü göstərməkdə idi. Təsadüfi deyil ki, həmin dövrdə siyasi dərnəklər yaranır. XX əsrin ilk illərində isə bu dərnəklər siyasi partiyalara çevrilməyə başlayır. Odur ki, 1905-ci il inqilabından sonra milli-ictimai şüurda maarifçiliklə yanaşı, demokratikləşmə, milli-mənəvi varlığın, türklük ruhunun Avropa müasirliyi zəminində möhkəmləndirilməsi məsələləri də ön mövqeyə keçir. «Molla Nəsrəddin», «Həyat», «Füyuzat», «Bəhlul» və s. mətbuat orqanlarının, habelə digər nəşrlərin səhifələrində həmin yeniləşmə, siyasiləşmə, milli ictimai demokratikləşmənin mənzərəsi aydın nəzərə çarpır. Maarifçilik hərəkatı yeni məzmun kəsb edir, xalq milli demokratik hüquq və istiqlal ideyaları uğrunda mübarizəyə başlayır. Bütün bu məsələlər Sabir qələmində özünün real bədii əksini aydın ideya-estetik, həm də vətəndaşlıq mövqeyindən tapır. XX əsrin əvvəllərində Sabirin hansı bir vətəndaşlıq duyğusu və amalı ilə qələmə sarıldığını təsəvvür etmək üçün onun «Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza» şeiri ilə birlikdə «Həyat» qəzetinə yazıb göndərdiyi məktuba nəzər salmaq kifayətdir. Burada diqqəti Sabir yaradıcılığına xas olan bir neçə mühüm cəhət cəlb edir; əvvəla, Sabiri cəlb edən M.Həsən Tahirovun məqaləsindəki «hər birimiz... istiqbalımız üçün bir iş görməliyiz» sözləridir. Şair də bir vətəndaş kimi fikirləşir ki, bunun üçün birinci növbədə istiqbalımızın, milli müqəddəratımızın xoş sabahına əngəl törədən ictimai-siyasi və mənəvi problemlərin aradan qaldırılmasına çalışmaq lazımdır. Həmin günlərdə milli tərəqqimizə mane olub, onun doğru yolundan sapdırılmasına yönəldilən ən qorxulu sosial-siyasi bəla isə azərbaycanlılarla ermənilər arasında törədilən və getdikcə süni şəkildə gücləndirilən milli qırğın davası idi. Sabir «təqazayi-zəmanəmizcə bərəks», yəni zamanın ümumi inkişaf ritminə və xalqların ictimai-milli və mənəvi tərəqqisinə zidd olan bu cür halların aradan qaldırılması naminə qələmə sarılırdı. Eyni zamanda o, bəyan edirdi ki, gələcəkdə ümummilli problemlərə dair məsələlərin «öz qabiliyyətim qədərincə nəzm etməyə müştəqəm». Bununla şair, bir vətəndaş olaraq ürəyinin dövrü, onun inkişaf ruhu ilə döyündüyünü, poetik istedad və qabiliyyətinin zamanəyə uyğun

kökləndiyini dərinləndirən dərk etdiyini də ifadə edirdi.

Nəhayət, Sabirin milli-ictimai inkişafımıza göstərmək istədiyi xidməti şışirtmək iddiasından tamamilə uzaq olması və bu xidmətçiliyi vətən qardaşlarının tərəqqisi, xoşbəxt sabahı yolunda özünə vacib vətəndaşlıq borcu hesab etdiyi də nəzərə çarpır. Bütün bunlar Sabirin şair-vətəndaş amalinin çox aydın bir məqsədə yönəldiyinə dəlalət edirdi.

Sabir ictimai-vətəndaşlıq xidmətlərinə dair verdiyi vədə ömrünün sonunadək sadıq qaldı. O, üzünü həmvətənlərinə, qələm, söz sahiblərinə tutaraq,

Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vəqətidir!

Ülfəti-ünsiyyətə dair xitabət vəqətidir! (2, s.69)

deyə hər kəsi ictimai-milli xidmətə səsləməklə qalмайıb, azərbaycanlılarla ermənilərin indiyədək (həmin günlərdə) mehriban qonşuluq şəraitində, bir-birlərinin xeyir və şər işlərində müştərək iştirak etmələrinə dair konkret həyatı hadisələrin işıqlandırılmasına həsr olunmuş məqalələr də çap etdirirdi. Sabir iki qonşu xalq arasına düşən bu milli qırğının heç bir maddi və milli mənəvi əsası olmadığını, ancaq Qafqazı müharibə meydanına çevirməklə hər iki tərəfi olmayan müsibətlərə, cismani və maddi tələfata məruz qoyaraq tərəqqi və inkişafca dünya xalqlarından geridə qoyduğunu, odur ki, baş verən müsibətin aradan qaldırılmasının vacibliyini və bu yolda atılan addımların əhəmiyyətini özünün «İslamiyyətin insaniyyətpərvərliyi», «Bu gün Qafqaziya məmləkətində...», «Qarabağ davası qəti xüsusunda...» və s. məqalələrində də ətraflı şəkildə işıqlandırmışdır. Nəcəf bəy Vəzirovun Şamaxıda tamaşaya qoyulan «Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük» əsərinin səhnə həllinin təhlilinə həsr etdiyi «Avqustun 3-də Salmanovların evində...» sözləri ilə başlayan məqaləsində Hacı Qəmbərlə Qıdı kirvənin münasibətlərini əks etdirən səhnədən təfəsilatı ilə söhbət açarkən də xalqları əvvəlki sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamağa çağırmaq məqsədi güdürdü. Bütün bunlar göstərir ki, Sabir dövrün mühüm sosial-siyasi, milli-bəşəri hadisələrinə, bu proseslərin düzgün məcraya yönəldilməsinə fəal və ayıq vətəndaşlıq mövqeyindən müdaxilə etməyə çalışmışdır. Bunu onun «Mətbuat», «Qeyrət», «Ləbbeyk icabət», «Zaman nə istəyir? Amma biz...», «Cümə» və s. məqalələrində də qabarıq şəkildə

görmək olur. Əgər «Mətbuat» və «Ləbbeyk icabət» məqalələrində, «Əlminnatü lillah ki, «Dəbistan» da qapandı», «Ay can!... Ay can...» satiralarında olduğu kimi, milli mətbuatın xalqın tərəqqi və inkişafındakı rolundan danışılıb, onun davamlılığının qorunmasının vacibliyi məsələsi qoyulursa, «Qeyrət» məqaləsində dünya xalqlarının mədəni və mənəvi irsindən bəhrələnmənin yollarından, dünyaya inteqrasiya zamanı həm də milli-bəşəri dəyərlərin dayanıqlığının diqqət mərkəzində saxlanması və bununla da milli məniyin itirilməsinə deyil, əksinə milli özgünlüyün və koloritin daha sistemli bir şəkildə davam etməsinə nail olunmasının vacibliyini diqqətə çatdırırdı. «Zaman nə istəyir? Amma biz...», «Cümə» məqalələrində cəmiyyətin normal inkişaf edib, xalqın və vətənin parlaq istiqbala çatması və bu problemin həlli yolları araşdırılır. Sabirə görə, hər cəhətdən kamil bir cəmiyyətə və dövlətə nail olmağın başlıca yollarından biri də gənc nəslin maarifləndirilməsi, onların əsl vətəndaş kimi yetişdirilməsidir. Bunun üçünsə şair zamanla ayaqlaşa bilən məktəb və maarif ocaqları şəbəkəsinin mümkün qədər genişləndirilməsini həlli vacib bir məsələ kimi irəli sürürdü. Çünki milli tərəqqi və səadətimizi vətən övladlarının dövrün tələbinə cavab verən təhsil ocaqlarında təlim tapmalarında və milli ruhda tərbiyə olunmalarında görürüdü. Sabir milli məktəbi cəmiyyətin sağlamlığı və inkişafında mühüm amil hesab edib onu bədəndə ruhun oynadığı rola bərabər tutur. Göstərir ki, ruhsuz bədən məhvə məhkum olduğu kimi, milli məktəbi olmayan millət və cəmiyyətin də axırı puçdur. Odur ki, şair publisist yeniyetmə və cavanlarımızın günlərini boş-boşuna keçirib millət üçün yararsız bir varlığa çevrilməmələrinin səbəbini onların təhsildən, təlim-tərbiyədən kənarda qalmalarında, bunun günahını isə valideynlərdə – atalarda görərək yazırdı: «... Biz onları tərbiyə etmədik, məktəbdə oxutmadıq, onların səadətinə, əxlaqına, hasil-kəlam, onların islamiyyətinə belə xidmət qılmadıq. Ata olub da onların barəsində atalıq haqqın ifa etmədik... Neyçin övladımız haqqında bunca cəfalar rəva görürük? Və nə səbəbə onların zəyə olmalarına razı oluruq? Və yenə onlar üçün məktəbi-milli açıb təlim etdirmirik?

...Yaşasın övladi-vətən ətlacına, insaniyyət və islamiyyət əhyasına, məarif və məktəb icrasına bəzl-himmət və sərifi-həmiyyət

edən zəvati-möhtərəmə». Bu sual və çağırışların arxasında Sabirin şair-vətəndaş ürəyinin narahatlıq dolu döyüntüləri eşidilir.

Sabirin teatr tamaşalarına, məktəb və mədəni-maarif ocaqlarının təşkilinə, məişət hadisələrinə və s. həsr etdiyi məqalələrində, müxbir məktublarında da zamanın nəbzi, xalqın ürək döyüntüsü, əsəb tellərindəki gərginliyin ifadəsi duyulur. Akademik Məmməd Cəfərin yazdığı kimi: «Bu kiçik yazılar bizə Sabiri daha yaxşı başa düşmək üçün böyük köməkdir. Belə ki, bu məqalə və məktublardan biz, heç olmasa bunu öyrənə bilirik ki, Sabiri əsrin böyük sənətkarı, böyük xalq şairi səviyyəsinə çatdıran bir çox səbəblər olmuşsa, onlardan biri də onun «xurcunları çiyində qapan günlərində taxıl almağa gələn kəndlilərin» qeydinə qalması, «təbii fəlakətlərə məruz qalan Padar köçərilərinin» halına acıması, «qışın məşəqqətlərindən xilas olduqlarına görə sevinirəkən baharda da başsız sellərin qurbanı olan fükərayi-kasibənin» dərdinə qalması... Girdiman çayı üzərindən davamlı körpü salmaq arzusu ilə yaşaması və mədəniyyətə, yeniliyə güllə atanlara dərin nifrət bəsləməsi olmuşdur».

Sabir geniş xalq kütlələrinin zəhmətkeş insanların halına, ağır, məşəqqətli güzəranlarına, mədəni geriliklərinə milli-ictimai şüurca geri qalmalarına, ancaq öz qarınlarını, şəxsi mənafeələrini güdən «kisədustların» – mülkədar, sahibkar, ruhani, ziyalı və digər peşə sahiblərinin həris pəncələrində, dini fanatizm girdabında can çəkişməsinə dözə bilməyib, özünün vətəndaş təəssüb və yangısından güc alan etiraz səsini ucaldırdı. Odur ki, sosial-mənəvi bəlaların islahı üçün publisistikaya nisbətən şüurlara daha fəal və ideya-estetik təsir qüvvəsinə malik olan satirik poeziyaya üstünlük verirdi.

Proqram səciyyəli ilk satiralarından birində Sabir öz ifşa hədəflərinin dilindən yazırdı:

Millət necə tarac olur olsun, nəişimvar?!

Düşmənlərə möhtac olur olsun, nəişimvar?!

Qoy mən tox olum, özgələr ilənədikarım,

Dünyəvücahan ac olur olsun, nəişimvar?!

Hər hansı ülvə, müqəddəs bir amaldan məhrum olanların bu ürək dağlayıcı, üfunət qoxulu xoru qulaq batırıcı bir səda ilə elan edirdi ki, onlar həm vətənlərinin daim qəflət yuxusunda yatmalarını arzulayıb, əgər «tək-tək ayılan varsa», Allahdan özlərinə kömək

diləyirlər ki, belələrini, tək-tək ayılanları tezliklə yox etsin. Onlar öz salamatlıqları naminə «cümlə cahanın» batmasına da razıdırlar. Bu üzdən iraq təbəqələr milli-tarixi yaddaşlarının kor salmasını istəyirlər. Düşünürlər ki, xalqın, vətənin işıqlı gələcəyi, sabahı barədə qayğı göstərmək və bu amalla yaşayıb çalışmaq tamamilə yersizdir. Çünki «cibişdan» əzərərdir. Təbii ki, belə düşüncə sahiblərini ancaq yeyib-ichmək düşündürür. Onlar üçün həm vətənlərinin yoxsulluğu da, yetim qalmış uşaqları da, dul arvadları da bir heç gözündə görünür. Təki, özlərin inşan-şöhrətləri artsın. Milli və fərdi təəssüb hissindən məhrum olan bu adamları zamanın tələbi, dünyanın digər xalqlarının tərəqqi və inkişaf naminə çalışmaları da ayıltmır. Odur ki, hər millətin heç olmasa bir sahədə tərəqqisindən söhbət düşəndə özlərinin yuxu, xəyal aləmində «tərəqqi edəcəkləri» ilə təsəlli tapırlar. Əslində bu xorun cəhənnəm sədası milləti bütün xalqlardan hər cəhətdən geri qoyub aclıq və səfalət, cəhalət və ətalət, məhrumiyyət və fəlakət girdabına sürükləməkdə idi. Bu həqiqətləri bütün çılpalığı və incəlikləri ilə görüb, ürək ağrısı ilə dərinədən duyan Sabir poetik istedadının nur saçan şəfəqlərini cəmiyyətdəki mövcud yaraların üstünə yönəltdi. Yönəltdiki, xalq düşüncə və fikir gözünü açaraq düşdüüyü, yaşadığı həyatın həqiqətlərini, yaralarını və mənəvi-əxlaqi iltihablarını bütün aydınlığı ilə görüb onları sağaltmaq təşəbbüsü ilə hərəkətə gəlsin, bu təşəbbüslə silkinməyə, özlərini, mənəvi-psixoloji və əqli düşüncələrini yeniləşdirmək üçün səfərbər olsun.

Xülasə

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından olan Mirzə Ələkbər Sabir (1862-1911) Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. O, milli ədəbiyyatın, Xaqani, Nizami, Füzuli, Vədadi, Vaqif, Axundov, Seyid Əzim kimi klassiklərin ənənələrini davam etdirmişdir. Sabirin «Hophopnamə» adı ilə tanınan şeir kitabı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli, bədii fikrin böyük abidəsidir.

Summary

Mirza Alekper Sabir (1862-1911), one of the famous figures of modern world literature, a great national poet, patriotic thinker and public

figure of Azerbaijan. He continued the traditions of national literature, such classics as Khagani, Nizami, Fizuli, Vidadi, Vagif, Akhundov, SeidAzim. Sabir's book of poems, known as "Khophopname", is an excellent example of our realistic literature, a great monument of national and artistic thought.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev İ.Ə. Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan
2. Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 1 iyun, 2011-ci il. Bakı Şəhəri. Xalq qəzeti, 2 iyun 2011.
3. Sabir. Hophopnamə. Bakı, Yazıçı, 1992.
4. Həbibbəyli İ.Ə. Cəlil Məmmədquluzadə mühiti və müasirləri. Bakı: Əcəmi, -2009.- 424 s.
5. Hüseynzadə R.L. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: ADPU, 2020.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR İRSİNİN MÜASİR DÖVRDƏ MÖVQEYİ

Əmirova L.İ.

Müəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Milli məktəblər, XX əsr, Azərbaycan maarifpərvərləri.*

Key words: *National schools, XX century, Enlightenment of Azerbaijan*

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Rusiyada baş verən ictimai-siyasi şərait Azərbaycanda yeni intibahın yaranmasına səbəb oldu. Milli maarifçilərin (A.Bakıxanov, M.F.Axundov, Q.Zərdabi, M.T.Sidqi və s.) demokratik əsasda özünü qoyduqları ictimai-pedaqoji fikir öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Milli məfkurəyə sahib çıxan peaqoqlar nəslə (F.Köçərli, R.Əfəndiyev, N.Nərimanov, H.Vəzirov, S.M.Qənizadə, M.Mahmudbəyov və b.) formalaşdı. Yeni üsullu məktəblərin yaradılması, təlimin ana dilində

aparılması, və uşaq qadınların azadlıqlarının qorunması, onların fəaliyyətlərinin əsasını təşkil edirdi.

Baş vermiş siyasi hadisələr xalqın mübarizəsi, məktəblərin genişlənməsi, təhsilin ana dilində olması tələblərini irəli sürməyə şərait yaratdı. Milli dilə və təlimin ana dilində aparılmasına münasibət məsələsi xalqın varlığına, azadlıq və müstəqilliyinə münasibət səviyyəsində irəli sürüldü.

Ziyalıların yeni üsullu təhsil sahələrinin yaradılması, tədrisin ana dilində aparılması fikirləri milli burjuaziya tərəfindən dəstəklənirdi. Bu tip məktəblərin çoxu H.Z.Tağıyevin maddi köməyi və mənəvi dəstəyi ilə reallaşmışdı. Azərbaycanda xeyriyyəçilik hərəkatının təşəkkülündə inkişafında H.Z.Tağıyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində elə bir ictimai-siyasi, mədəni-kütləvi tədbir olmazdı ki, H.Z.Tağıyev orada iştirak etməsin. «Anaları savadsız olan xalq kordur» - deyən H.Z.Tağıyev millətin təhsil almasına, məktəblər açılmasına, milli kadrlar hazırlanmasına ürəkdən çalışır, bu sahəyə həvəslə pul xərcləyirdi. Azərbaycanda dünyəvi elmləri öyrədən ilk müsəlman qız məktəbinin yaradılması məhz onun adı ilə bağlıdır.

Təhsilin demokratikləşdirilməsi məsələsi XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifpərvərlərini o cümlədən Azərbaycanın dahi satirik şair Mirzə Ələkbər Sabiri də düşündürən ən ciddi məsələlərdən biri idi. Mirzə Ələkbər “Sabir (Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadə) 30 may 1862-ci il tarixdə Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şamaxıda anadan olmuşdur. Ələkbər kiçik yaşlarında mollaxana məktəbində ərəb, fars dillərini öyrənmiş, Şərq ədəbiyyatı nümunələri ilə tanış olmuşdur. Lakin o dövrün mollaxana məktəblərinin sərt recimi, tədris üsulları gənc Ələkbəri razı salmamışdı. Təxminən 10-11 yaşlarında Ələkbər Tahirzadənin yazdığı «Tutdum orucu irəmazanda» şeiri onun kiçik yaşlarından cəmiyyətdəki prosesləri dərk etmiş yeniləşməyə can atdığını göstərir.

Şərq ölkələrinə 1884-1886-cı illərdə etdiyi səyahətlər M.Ə.Sabirin bilik və dünyagörüşünü inkişaf etdirmişdir. İranın Səbzivar, Nişapur, Xorasan, Həmədan vilayətlərində, qədim Buxara və Səmərqənddə, məşhur dini ziyarətqahlardan Kərbəlada səfər zamanı müşahidə etdiyi təzadlı hadisələr, rastlaşdığı zavallı insanlar,

görüşdüyü mütərəqqi ziyahılar, oxuyub öyrəndiyi əsərlər onun üçün böyük həyat və sənət məktəbi rolunu oynamışdır.

Belə ki, Sabir əfəndimiz belə bəhs edir öz dövrü-zamanından:

Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın,
Tək-tək ayılan varsa da, həq dadıma çatsın,
Mən salim olum, cümlə cahan batsa da, batsın;
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Bütün bunların basilica səbəbi, qorxu imiş. Atalarımızın qorxu ilə bağlı bir misalı var, yerinə düşdü deyə qeyd etmək istəyirəm, "Qorxaq, ildə min kərə ölər". Sabir Əfəndimiz görün bu barədə nə deyir:

Payi-piyadə düşürəm çöllərə,-
Xari-mügilan görürəm, qorxmuram.
Seyr edirəm bərrü biyabanları,-
Quli-biyaban görürəm, qorxmuram.

Sabir şeiri nadir hallarda təsadüf edilən tək dənəli, iri və çox qiymətli inciye bənzədərək, bu gövhəri heç vaxt qiymətdən salmayacağını bəyan edirdi. Özü də o, poetik yaradıcılıqda satiraya üstünlük verirdi. Lakin Sabirin satirası ifşaçılıqdan daha çox sağlam tənqiddə, insan ləyaqətinin yüksəldilməsinə xidmət edirdi. Akademik Kamal Talıbzadənin yazdığı kimi:

«Sabir müsibəti, ideali, gələcəyi təsdiq edən tənqidin, inamı rədd etməyən qəzəb və kədərin tərəfdarı idi. Gələcəyin insanlarını hazırlaya bilən inkarı faydalı sayırdı. Buna görə şair xalq həyatına müşahidəçi münasibət bəsləyən, real əsası və həqiqi olmayan tərifi və təsviri rədd edirdi. Odur ki, şair daha çox həyat həqiqətlərindən yazmağa üstünlük verirdi. Məsələn, onun 1902-ci il 31 yanvar tarixli Şamaxı zəlzələsinə həsr etdiyi «Üç yüz on doqquz idi bəd həzar» misrası ilə başlanan mənzuməsində baş verən təbii fəlakətin dağıdıcılıq miqyası və qorxu, insan tələfatının miqdarı və s. real bədii üslublarla təsvir olunmuşdur.

... Hamı bu halə valehü məftun,
Nagəhan hadis oldu bir yanğın;
Tutdu dünyanı od şərərələri,

Yaxdı dükkənləri, imarələri...
...İki mindən ziyadə əhli-diyar
Torpaq altında can verib naçar.

Satirik şair Sabir əsərlərinin bir çoxunda zəhmətkeşlərin müdafiəçilərindən biri olaraq xalqı öz haqqını başa düşməyə, birləşməyə çağırır. Bu əsərlərdə mənfi tipləri düşündürən əsas məsələ əməkçi xalqda əmələ gələn dəyişiklik, onun fəallaşib getdikcə siyasətə daha çox qarışması, daha çox qüvvə, bacarıq əldə etməsidir.

Sabir 1910-cu ilin axırlarında ciyər xəstəliyinə tutulur. 1911-ci ildə müalicə üçün Tiflisə gedir və Cəlil Məmmədquluzadənin evində qalır. Həkimlər bu dövrdə şairə əməliyyat aparmayı təklif etsələr də şair razı olmayıb Şamaxıya qayıdır. Xəstəliyi şiddətlənən şair başqa bir əlacı qalmadığı üçün əməliyyat olmağa razı olur. Buna baxmayaraq həkimlər artıq gec olduğunu bildirərək ona Şamaxıya qaytmağı məsləhət görürlər. 1911-ci il iyulun 12-də Mirzə Ələkbər Sabir Şamaxıda vəfat edir və "Yeddi Güşə" qəbirstanlığında dəfn edilib.

Xülasə

Baş vermiş siyasi hadisələr xalqın mübarizəsi, məktəblərin genişlənməsi, təhsilin ana dilində olması tələblərini irəli sürməyə şərait yaratdı. Milli dilə və təlimin ana dilində aparılmasına münasibət məsələsi xalqın varlığına, azadlıq və müstəqilliyinə münasibət səviyyəsində irəli sürüldü. Ona görədir ki, M.Ə.Sabirin yaradıcılığında məktəb, maarifçi ziyalı, məktəbə gedən uşaq, elmə, təhsilə köhnəpərəst münasibətin tənqidi mühüm yer tutur. Şərti olaraq bu tip şeirləri maarifçi satirik şeirlər adlandırmaq olar. «Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan», «Neçin məktəbə rəğbətım olmayır», «Uşaqdır», «Uçitellər», «Müəllimlər syezdi», «Oxutmuram, əl çəkin», «Ürəfa marşı» və s. kimi satiralarında elmsizliyin, savadsızlığın bəlaları, məktəbin və təhsilin düşmənlərinin ifşası, yalnız elm öyrənməklə, təhsil almaqla özünüdərk isbatıdır.

Summary

The political events that took place created conditions for the people's struggle, the expansion of schools, and the demand that education be in the mother tongue. The issue of attitude to the national language and teaching in the mother tongue was raised at the level of attitude to the existence,

freedom and independence of the people. That is why in the works of M.A.Sabir the school, the enlightened intellectual, the child going to school, the critical attitude to science, the old-fashioned attitude to education have an important place. Conventionally, this type of poetry can be called enlightening satirical poems. "I don't know what our boy saw from reading", "Why I don't like school", "He is a child", "Teachers", "Teachers are crying", "I don't read, give up", "Anthem of the heart" and so on. The plagues of ignorance, illiteracy, exposing the enemies of school and education in his satires, such as.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.Cəlil, F.Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı. 1974
2. Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I-II cildlər. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004, I c. 384 səh., II c. 480 səh. Zamanov A. Sabir və müasirləri, Bakı 1962
3. <http://hozir.org/xx-esrin-evvellerinde-azerbaycanda-pedaqoji-herekatn-inkisaf-i.html?page=4>
4. https://az.wikipedia.org/wiki/Mirz%C9%99_%C6%8F%C9%99kb%C9%99r_Sabir

MOLLA NƏSRƏDDİN JURNALINDA M.Ə.SABİR YARADICILIĞI

Cəbrayılov S.İ.
Müəllim
ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Molla Nəsrəddin, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, mətbuat, ictimai satira*

Key words: *Molla Nasraddin, Mirza Alakbar Sabir, Jalil Mammadguluzadeh, press, public satire*

Cəlil Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nemanzadə 1906-cı il fevralın 21-də Tiflis qubernatoruna ərizə ilə müraciət edərək "Molla Nəsrəddin" adlı satirik-yumoristik jurnal çıxarmasına icazə istəmişdi.

Jurnalın nəşrinə icazə verilməsi haqqında xəbəri ilk dəfə 1906-cı il fevralın 24-də "Novoye obozreniye" qəzeti, fevralın 26-da

"Kavkazskoye utro" qəzeti, martın 1-də isə "Kaspi" qəzeti dərc etmişdir. Martın 4-də jurnalı çıxarmaq üçün Mirzə Cəlilə Tiflis qubernatoru dəftərxanası tərəfindən şəhadətnamə verilmişdir. Satirik şeir cəbhəsinin bayraqları Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə idi. 1906–1911-ci illərdə onun "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc etdirdiyi satirik şeirləri yeni bir ədəbi məktəbin başlanğıcını qoymuşdu. Sabirin jurnaldakı fəaliyyəti ilə bağlı Mirzə Cəlil xatirələrində yazır:

Sabir mərdi-mərdanə özünü tulladı "Molla Nəsrəddin" meydanına və elə bir nəriləti və gurultu ilə dalbadal yazmaqda davam etdi ki, bəlkə özünə bərabər olan Məşədi Sijimqulunu da xeyli vaxt sükutda saxladı və yadıma gəlir ki, Sabirin "Molla"da zühurundan ta il yarım qədər Məşədi Sijimqulunun mənzum əsərləri idarəmizə gəlib çatmadı.

"Molla Nəsrəddin"dən əvvəl Sabirin mətbuatda cəmi üç şeiri dərc edilmişdi. Onlardan biri "Şərqi-rus"un nəşri münasibətilə yazılmış, digərləri isə "Həyat" qəzetində çıxmışdır. Onu bütün Qafqazda, bütün Şərqdə tanıtdıran "Molla Nəsrəddin" olmuşdur. Sabirin "Molla Nəsrəddin"də ilk şeiri 1906-cı il aprelın 28-də, jurnalın 4-cü sayında işıq üzü gördü. "Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var" şeiri idi ki, jurnalda bu, imzasız şəkildə Mirzə Cəlilin "Niyə mənə döyürsünüz?" başlıqlı felyetonunun sonunda, felyetonun poetik davamı kimi verilib. Bu jurnalda Sabir 40-dan çox gizli imza ilə şeir dərc etdirmişdir.

Ən çox işlətdiyi imzalar bunlar idi: "Hop-hop", "Əbunəsr Şeybani", "Güləyən", "Cingöz bəy" və s. 1906-cı ildə "Molla Nəsrəddin"də Sabirin dərc olunan 21 satirik şeirinin 14-ü "Hop-hop" imzası ilə getmişdir. Bəllidir ki, şanapipiklər dəstəsinə aid olan hop-hop ağac kollarında yuva qurur, çox vaxt səsi gəlsə də, özü görünmür. İlk vaxtlar Sabirin Şamaxıdan "Molla Nəsrəddin"ə şeirləri gəlirdi, özü isə görünmür, kimliyi bilinmirdi. Elə buna görə də şairin şeirləri bu gizli imza ilə dərc olunub. Sabir 5 il "Molla Nəsrəddin"lə əməkdaşlıq etmiş, dövrün digər mətbuat orqanlarında şeirləri dərc olunmuşdu.

Ədəbiyyatşünas-alim M.Arif Sabirin bu məcmuə ilə yaradıcılıq əlaqəsini belə təqdim edir:

“Molla Nəsrəddin”i zəmanə özü yaratdığı kimi Sabiri də

zəmanə yaradıb “ Molla Nəsrəddin”ə yoldaş və silahdaş vermişdir.

Hələ inqilabdan əvvəl satirik rəsmləri ilə xalqımızın məişətin-dəki adət-ənənələrdəki nöqsanları fəal tənqid edən sənətkar, Əzim Əzimzadə bu dövrdə çox geniş yayılan Molla Nəsrəddin jurnalının aparıcı rəssamlarından olmuşdur. Rəssamın dahi satirik şair M. Ə. Sabirin “Hop-hopopnamə” əsərinə çəkdiyi rəsmlər dini mövzularda yaratdığı plakatlar adi insanlar və sənətsüenasların çox böyük mara-ğına səbəb olmuşdur. Onun yaratdığı əsərlərə misal olaraq, “Varlı evində toy”, “Kasıb evində toy”, “Ramazan bayramı”, “Oxutmuram əl çəkin”, “Arvadın döyülməsi”, “Mal bölüşdürülməsi” və s. bu kimi əsərlər Azərbaycan qrafika sənətinin ən gözəl nümunələrindəndir.

Xalqın ictimai, siyasi, iqtisadi, mənəvi həyatının saysız-hesabsız tipik cəhətləri, Molla Nəsrəddinçilərin mühakiməsindən keçir, təhlil olunur, qiymətini alırdı. Yaxşıya yaxşı, pisə pis deyilirdi.

Molla Nəsrəddin müəllifləri sırasında Cəlil Məmmədquqluzadə ilə yanaşı duran məsləkcə ona ən yaxın, ən doğma olan sənətkar Sabirdir. 1906-1911-ci illərdə Cəlil Məmmədquqluzadə jurnalın beyni məqamında idisə, M. Ə. Sabir də qəlbi, ruhu məqamında idi. Qüdrətli xalq nəgməkanlarının şeiri həmişə jurnalın bəzəyi olurdu. Təkcə Molla Nəsrəddin, təkcə ədəbiyyat və mətbuat çərçivəsində qalмайıb çox geniş, dərin ictimai əhəmiyyət kəsb edən və bu mənada Cəlil Məmmədquqluzadə yaradıcılığı ilə tam həmahəng səsleşən realist M.Ə.Sabir poeziyası dövrünün bütün söz sənətində müstəsna hadisələrdən biri idi.

Əlbəttə cəmiyyətdəki ən ciddi nöqsan və bəlalardan yazmaq, “bədkarlara”, “xunxarlara”, “bədəfkarlara” qarşı mübarizə aparmaq kimi, “qorxulu təklif”lər mətbuat və ədəbiyyatda inqilabi demokratik ruhun inkişafına təkan verirdi. Molla Nəsrəddinin fəaliyyətinin eyni zamanda böyük ictimai siyasi iş səviyyəsinə qaldıran, onun satirasını azadlıq hərəkatının kşməkçisi edən başlıca məziyyətlərdən biri bu idi. Poeziyada Sabir, Həzmi, Möcüz və Qəmküsar kimi şairlərin öz sələfləri olan Zakir və Seyid Əzimə görə üstünlüyü tarixi səbəblərlə şərtlənən məfkurəvi üstünlüyü də ilk növbədə bunda idi.

Karl Marks yazırdı ki, gərək satirikin əsərlərini oxuyanda xalq özü öz halından dəhşətə gəlib titrəsin, onlarda qeyrət hissi baş qaldırsın və o, dözülməz vəziyyətdən qurtarmaq üçün rəşadət

göstərsin. Mirzə Ələkbər Sabirdə, Molla Nəsrəddin jurnalı da, məhz belə bir məqsəd daşıyırdı.

Xülasə

Məqalədə M.Ə.Sabirin Molla Nəsrəddin jurnalında nəşr olunan məqalələrindən bəhs olunur.

Summary

The article deals with M.A.Sabir's articles published in Molla Nasreddin magazine.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Molla Nəsrəddin, Bakı, 1988
2. Hophopnamə, M.Ə.Sabir, Bakı, 2004
3. Abbas Zamanov, müasirlər M.Ə.Sabir haqqında, Bakı, 1962
4. Alxan Məmmədov, M.Ə.Sabir, Bakı, 2001
5. Məmməd Məmmədov, M.Ə.Sabir və mətbuat, 1974
6. Tərlan Novruzov, tədqiqi problemlər, Bakı, 2019

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞINDA TÜRKÇÜLÜK İDEYALARI

Zeynallı K.Ş.

Tələbə

ADPU Şamaxı

Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layinqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustadı kimi şöhrət tapmışdır. M.Ə.Sabir ədəbiyyat aləminə gəlişi ilə yeni nəfəs gətirmiş sənətkarlardan biri olmuşdur. Onun poeziyası özünün novator keyfiyyətləri, xəlqi xüsusiyyətləri, yenilikçi, dəyişdirici məzmunu ilə seçilir.

Şairin qaynar ədəbi yaradıcılıq dövrü cəmiyyətin siyasi həyatında kəskin dönüşlər mərhələsinə təsadüf edir. Bu zaman millətin inkişafı, hüriyyət, qadın azadlığı, cəhalət mövcud ədəbi proses də güclü və ya zəif formada olsa da, bu hərəkata qoşulurdu. M.Ə.Sabir sənət dünyasına gəldiyi ilk gündən yeni bir ədəbi yol müəyyənləşdirdi. Bu yolla yürümək nə qədər çətin olsa da, sonda ona əbədi həyat bəxş etdi. Həqiqət yolçusu olan M.Ə.Sabir “şairəm, əsrimin ayinəsiyəm” qənaətinə birdən-birə yox, mənsub olduğu xalqın yaşam tərzini dərk edəndən sonra gəlmişdi.

M.Ə.Sabirin böyük türkçü olduğunu zamanında görkəmli yazıçı və ictimai xadim olan Tağı Şahbazi Simurğ qeyd etmişdi: 1916-cı ildə “Hophopu yad et” məqaləsində “Sabir birşair idimi?” sualını qoyur və yazırdı: “Sabir xalqımızın müsəvvir rəssam, Sabir bir təbi-layəmit, Sabir-yaxşı bir insan, Sabir xalqımızın mərzini bilmiş bir təbib-i-haziq, Sabir doğru söz söyləyən ədib idi...” [1,190]

“Hophopname” təstiq edir ki, M.Ə.Sabir təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bir çox dünya eləcə də Türk xalqlarının həyatına aid məişət məsələlərindən tutmuş, onların bir millət kimi formalaşmasına qədər böyük inkişaf yol qət etmişdir. [1,190]

Görkəmli türk şairi Nazim Hikmət M.Ə.Sabir haqqında bunları söyləmişdir: Sabir yalnız Azərbaycanın deyil, Orta Asiya və Yaxın Şərqlin ən böyük və görkəmli şairlərindən biridir. Sabiri əslindən oxuyub anlaya bildiyim üçün qəlbimdə sevinc duyuram. Sabir azadlıq, xalq mənafeyi, demokratiya uğrunda istibdada, dərəbəyliyə, qara qüvvələrə və burjua liberalizminə qarşı apardığı mübarizə mənim vətənimdə eyni yolda döyüşənlər üçün bir silahdır... Sabir bu gün də Türkiyə xalqının milli istiqlaliyyət, azadlıq uğrunda apardığı mübarizənin ön sıralarında döyüşməkdədir. Biz, Türkiyənin həqiqi demokratları Sabiri öz ustadlarından biri hesab edirik. [2,90]

M.Ə.Sabirin böyük rəğbət bəslədiyi N.Kamal vətənpərvərliyi bir instinktiv hiss sayan bəzi ideoloqlardan fərqli olaraq qeyd edirdi: “Cocuqlar əyləndiyi yeri, gənclər məişətgahını, ixtiyarlar güşeyi-fəraqətini, övlad validəsini, pədər ailəsini, nə dürlü hissiyyat ilə sevirse, insan da vətəni o dürlü hissiyyat ilə sevir”. M.Ə.Sabir ilə Namiq Kamal arasında əqidə bağlılığı diqqəti cəlb edir. Mirzə Ələkbər Sabir N.Kamalin “Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir”

şeyrinə “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir” və “Övradımız, əzkarımız əfsanəyi-zəndir” misraları ilə başlayan iki nəzirə yazmışdır:

Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir,
Kinü qərəzü-hirs bizə ziynəti-təndir,
Əfal yox,ancaq işimiz lafi -dəhəndir,
Dünyada əsarətlə bütün kam alırız biz
Qafqazlılarız, yol kəsəriz, nam alırız biz. (Hophopnamə)

Övradımız, zkarımız əfsanəyi-zəndir,
Əfsanəyi-zən nuri-dilü ruhi-bədəndir,
Çün hübbi-nisa lazimeyi-hübbi-vətəndir,
Əhli vətənz, hübbi-vətən yad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz.

M.Ə.Sabirin birinci şeyirini N.Kamalın şeyiri ilə müqayisə etdikdə, hər iki şeyir beşlik və beşliyin mətləsiz-nəqəratlı şəklin də yazılmışdır. Hər iki şeyirin vəznə həcəzin 6-cı növüdür. [3,457]

M.Ə.Sabirin N.Kamala önəm verməsi təsadüfi deyildi. N.Kamal Türkiyə inqilab hərəkatının banisi olmuş,xalqı azadlığa, inqilaba səsləmişdir. N.Kamalın vətən, millət uğrunda dönməzliyi, əsərlərində vətənpərvərlik duyğularının daha geniş yer tutması M.Ə.Sabiri duyğulandırmış, bunun qarşılığı olaraq öz üslubuna müqabil əqidə dostuna cavab vermişdir. Hər iki nəzirə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1907-ci il 10-cu və 18-ci saylarında “Boynuyoğun” və “Qabaqda gedən zəncirli” imzaları ilə dərc edilmişdir [1,190]

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında türkçülük ideyalarını görmək olar. Biz bunu Namiq Kamalın şeyirinə yazdığı nəzirədə görürük. Onun yaradıcılığı xəlqi xüsusiyyətləri, yenilikçi və dəyişdirici məzmunu ilə seçilir.

Summary

The ideas of Turkism can be seen in the works of Mirza Alakbar Sabir. We see this in Namiq Kamal's poem. His work is distinguished by its folk features, innovative and transformative content.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. E.Eminaliyev, T.Yusifova. XX əsr Azərbaycan tənqidi realizminin xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi. Bakı, 2015
2. Xalq dərdinin tərcümanı Mirzə Ələkbər Sabir - Bakı, 2017
3. Mirzə Ələkbər Sabir haqqında tədqiqlər - Bakı, 2012
4. M.Ə.Sabir - Hophopnamə

ƏDƏBİ TƏNQİD SAHƏSİNDƏ SABİR YOLU

Məmmədli Mehriban

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir, satira, Hophopnamə, Molla Nəsrəddin, Sabir davamçıları*

Key words: *Mirza Alakbar Sabir, satire, Hophopname, Molla Nasreddin, Sabir's followers*

Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın ustadı adlanan Mirzə Ələkbər Sabir 30 may 1862-ci ildə Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı ədəbiyyatımızda yeni cığır açan, öz üslubu ilə bütün digər üslublardan fərqlənən zənginliyə malikdir. Şeirdə "Füzuli" tilsimini son təməlinədək sındıran şair heç kimi təqlid etməmiş, ədəbiyyatda yeni fikrin əsasını qoymuşdur. Dövrünün bütün problemlərini şeirlərində əks etdirən, onları yumoristik bir formada qələmə verən Sabir əslində bu addımı ilə oxucularına hər zaman yeni nə isə çatdırmaq fikrində idi. Oxunarkən üzde təbəssüm yaradan bu şeirlərdə əslində çox müdrik fikirlər yatırdı. Belə bir şairin əsərlərini oxuyub ondan nəticə çıxarmamaq mümkün deyil. Bəzən ədəbiyyat dünyasında Sabiri "insanları ani-vahiddə həm ağladıb, həm güldürən Qafqaz şairi" adlandırırlar. Onun belə adlandırılması əbəs yerə deyil. Yazdığı hər şeirində insanlara özlərini, dövrdəki hadisələri aydın şəkildə görməyi bəxş edən Sabir insanları istər güldürə, istərsə də öz səhvlərini görüb onları ağlada bilərdi. Mirzə Ələkbər Sabirin "Oxutmuram, əl çəkin!" adlı şeirindən bir

bəndə nəzər salaq. [5, səh. 272]

Bəs ki, uşaqdır hələ, yaxşı-yaman sanmayı,
Elmin əbəs olduğun anlamayı, qanmayı,
Sair uşaqlar kimi hər sözə aldanmayı,
Eyləyir ömrün hədə, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bu şeirdə biz o dövrün ən aktual problemlərindən biri olan təhsil problemini görürük. Yaşadığı dövrdə özlərini "ziyalı" adlandıraraq əslində cəmiyyəti təhsilsiz qoyub kor edən bir təbəqənin fikirlərini oxuduqca həm o dövr üçün heyfislənirik, həm də üzümüzdə bu satirik yanaşmaya bir təbəssüm yaranır. Yazılan şeir bizə onu deməyə əsas verir ki, ölkəni cəhalətdə saxlayan bu təbəqə insanları "doğru" yola çəkmir, əslində onları doğru yoldan çəkindirir. Onlar özləri də təhsil alan insanların hər şeyə kor-koranə inanmadığını, onların doğru olmayan fikirlərə etiraz edib insanları maarifləndirməyə çağırdıqlarını bilirdilər.

Mirzə Ələkbər Sabirin satiralarının mövzusu rəngarəngdir. Təhsil, insanların maddi vəziyyəti, fəhlə-kəndli münasibətləri, sosial vəziyyət, şahlara, hökmdar zülmələrinə etiraz, nəsihət mövzusunda olan bu satirik şeirlər hər zaman sevilir və oxunur.

Təhsil mövzusunda olan satirik şeirlər sırasında "Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!", "Təhsili-elm", "Uçitellər", "Müəllimlər siyezdi", "Oxutmuram, əl çəkin!", "Neçin məktəbə rəğbətım olmayır?" şeirlərinin adı yer alır. Burada əsas fikir cahil düşüncəli insanları öz sözləri ilə ifşa etməkdir. "Bakı fə'lələrinə", "Fə'lə, özünü sən də bir insanımı sanırsan?", "Təraneyi-əsilanə", "Məzlumluqluq edib başlama fəryadə, əkinçi" satirik şeirləri fəhlə-kəndli mövzusuna həsr edilmişdir.

Saymaqla bitməyən satirik şeirlər içərisində geniş mövzulardan biri də İranda cərəyan edən ictimai-siyasi və inqilabi proseslərdir. Bu mövzu Mirzə Ələkbər Sabirin daima diqqət mərkəzində olmuşdur. "İranlılar deyir ki", "Mülki-Şirazə Zilli Sultanın", "Mürtəcələr, sevinin, kişvəri-İranə yenə", "Zilli Sultana, amandır, verməyin İrana yol", "Şurə gəlib şad olun, iranlılar" və s. satiralarda İranda və onun ətrafında baş verən proseslərə müdriklik və uzaqgörənliklə qiymət verilir". [3, səh. 78] Bu mövzu ilə bağlı deyilən faktlardan biri də

budur ki, "1909-cu ilin may ayında Mirzə Ələkbər Sabir Təbrizdəki inqilabi hərəkətdə iştirak etdiyinə görə İrəvan həbsxanasına göndərilib". [6, səh.32]

Mirzə Ələkbər Sabirin bir-birindən gözəl satirik şeirlərinin toplandığı məşhur "Hophopnamə"nin hər səhifəsində müdrik, təkrarı olmayan fikirlər yatır. "Hophopnamə"də yer alan satiralardan biri olan "Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti" adlı satirası onu oxuduqca insanda yeni fikirlər formalaşdırır. Vəkilin "Həqsizəhəqli deyib, bir çox günaha batmışam", Həkimin "Dərdi təşxis etməyib, qövm-əqraba ağlatmışam", Tacirin " Mən halal ilə haramı bir-birinə qatmışam" və s. on iki peşə sahibinin söhbəti şeirdəki həqiqətləri onların öz dilindən eşitməyi əks etdirir. "Satirada Sabir üslubunun ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri - tipin daxili aləminin onun öz dili ilə ifşası üsulu ilə qarşılaşırıq". [3, səh. 78]

Mirzə Ələkbər Sabirin satirik şeirləri həm yerli mətbuatda, həm də ölkəmizin sərhədlərindən kənar mətbuatlarda şöhrət tapmışdır. Yerli mətbuatımızın ən bariz nümunəsi isə Molla Nəsrəddin satirik jurnalıdır. Bu jurnalda şairin çox sayda şeirləri dərc olunmuşdur. Molla Nəsrəddin jurnalından başqa "Azərbaycan", "Rəhbər", "Bəhlul" satirik jurnallarında bu qəbildəndir. Hətta verilən bir faktda qeyd olunur ki, "Bəhlul" unyayılmasında Sabir satirik şeirlərinin böyük rolu olmuşdur". [6, səh. 37]

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Sabirin şeirləri böyük şairin sağlığında Peterburq, Həştərxan, İstanbul, Tiflis kimi şəhərlərdə və başqa yerlərdə çıxan qəzet , jurnal və məcmuələrdə dərc olunmuşdur. Bu isə onun təkcə Azərbaycanda deyil, uzaqda da şöhrət tapmasının, inqilabi-satirik şeirlərinin bir çox ölkələrdə bəyənilməsinin əsas göstəricisidir. Bunun əsas səbəbi isə bu şeirlərin aydın və başa düşülən tərzdə yazılması, hər kəs tərəfindən mənimsənilib rahat şəkildə əzbərlənə bilməsi idi. "1907-ci ildə Peterburqda nəşr olunan "Ülfət" qəzeti Sabirin bəzi şeirlərini çap etmişdir. "Ülfət" redaksiyası "Ədəbiyyat aləmi" adı altında ayırdığı xüsusi bölməni məhz Sabirin şeiri ilə başlamışlar". [5, səh. 5]

Mirzə Ələkbər Sabir satirik şeirlərini fərqli imzalarla yazırdı. Bu imzalardan "M.Möhtəmil", "Hop-hop", "Molla Nəsrəddin", "M.M", "Yaramaz", "Mir at", "Qabaqda gedən zəncirli" və s.

imzalarını misal göstərə bilərik. Bu imzalar içərisində isə ən məşhuru "Hop-hop" imzasıdır. Şairin şeirlərinin toplandığı kitabın adının da "Hophopnamə" adlanması aydın məsələdir. Eyni zamanda bunu qeyd etmək lazımdır ki, şairə olunan hədə qorxular səbəbindən onun bəzi şeirləri imzasız, bəziləri isə gizli imza ilə çap olunmuşdur. "Molla Nəsrəddin" jurnalında şair 36 gizli imza ilə çıxış etmişdi". [8] "Nə işim var!", "Bakı fə'lələrinə", "Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!" satırları şairin imzasız çap olunan şeirləri sırasına daxildir.

Azərbaycan ədəbiyyatında yeni cığır açan və bu cığırda uğurla addımlayan Sabir özündən sonra gələn nəsillər üçün də bu yolda iz qoymuşdur. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığını geniş şəkildə təhlil edən şəxslərdən biri Abbas Səhhət olmuşdur. O, Sabiri Firdövs kimi dahi şairlə, məşhur inqilabçı türk şairi Namiq Kamalla müqayisə edirdi. Sabirin müasirlərindən biri də molla Nəsrəddin şair Rzaqulu Nəcəfovdu. O, Sabirin satırlarında daha çox qəhrəmanlıq, azadlıq hərəkatı məsələlərinə nəzər yetirmişdir. Abbas Səhhət, Seyid Hüseyn, D.Bünyadzadə, M.Hacinski, Ə.Fəhmi və başqaları öz əsərlərində Sabirin tamamilə yeni dövr açdığını dəfələrlə vurğulamışlar. "Sabirin nəritisindən sonra Əli Nəzmi və Əli Razi Şəmsizadə Gəncədən, Ə. Qəmküsar Naxçıvandan, M.S.Ordubadi Ordubaddan, Mirzə Əli Möcüz İran Azərbaycanından baş qaldırıb şairin səsinə səs verib onun açdığı yol ilə getmişlər". [7, səh 110]

Bunun nəticəsində Sabir ədəbi məktəbi yaranmış və onun satırları daha çox kütləyə yayılmışdır.

Xülasə

Mehriban Məmmədlinin "Ədəbi tənqid sahəsində Sabir yolu" adlı məqaləsində Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığının ən əsas özəyi olan ədəbi tənqid sahəsindən geniş bəhs olunmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın ən gözəl nümunələrini yaradan və satiranın ustadı adlanan şairin bir-birindən gözəl satirik şeirləri haqqında məlumat verilmiş, bir sıra satiralarından misralar nümunə göstərilərək təhlil olunmuşdur. Hər misrasında müdrik fikirlər əks olunan bu şeirlərə verilən dəyər göz önünə gətirilmişdir. Mirzə Ələkbər Sabirin satirik şeirlərinin dərc olunduğu jurnal və qəzetlərin adları qeyd olunmuşdur. Bu jurnallar içərisində ən çox tanınan Molla Nəsrəddin jurnalı haqqında məlumatlar da məqalədə vurğulanıb. Məqalədə

müəllif Mirzə Ələkbər Sabirin satiralarını mövzulara bölmüş və bu mövzular üzərində təhlillər aparmışdır. İstər şairin sağlığında, istərsə də vəfatından sonra onun yaradıcılığına verilən dəyərlər ön plana çəkilmiş və faktlarla sübut olunmuşdur.

Summary

Mehriban Mammadli's article titled "Sabir's Way in the Field of Literary Criticism" extensively discussed the field of literary criticism, which is the main core of Mirza Alakbar Sabir's creativity. Information was provided about the beautiful satirical poems of the poet who created the most beautiful examples of satire in Azerbaijani literature and was called the master of satire, and some verses from his satires were analyzed. The value given to these poems, which reflect wise thoughts in each stanza, has been brought to the fore. The names of the magazines and newspapers where Mirza Alakbar Sabir's satirical poems were published are listed. Information about Molla Nasreddin magazine, the most well-known among these magazines, is also highlighted in the article. In the article, the author Mirza Alakbar divided Sabir's satires into topics and analyzed them. Both during the poet's lifetime and after his death, the values given to his work were brought to the fore and proved by facts.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bayramoğlu A. Sabirin bəlli olmayan imzası, "Elm" qəzeti, 30 aprel, 1986
2. Bayramoğlu A. Sabir müasirlərinin gözü ilə, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 11 iyun, 1986
3. Bayramoğlu Alxan, B20, Sabir Bakıda, Bakı, "Təhsil", 2012, 152 səh.
4. Məmmədov M. Azərbaycan ədəbi-tənqidimüntəxəbat, Bakı, "Tural-Ə" NPM, 2002, 388 səh.
5. Mirzə Ələkbər Sabir, Hophopnamə, İki cildə, I cild, Bakı, "Şərq-Qərb", 2004, 480 səh.
6. Şahverdiyev Akif, Azərbaycan mətbuatı tarixi, "Təhsil" nəşriyyatı, 2006, 248 səh.
7. Zamanov Abbas, Sabir və müasirləri, "Azərbaycan dövlət nəşriyyatı", Bakı, 1973, 281 səh.
8. <https://portal.azertag.az/az/node/241>

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR ƏDƏBİ MƏKTƏBİ

Abbasova F.V.

Tələbə

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *klassik ədəbiyyat, tərəqqipərvər, mütəfəkkir, ideya-estetik, tənqidi-realizm*

Key words: *classical literature, progressive, thinker, idea-aesthetic, critical-realism*

Azərbaycan ictimai fikir tarixindəki, o cümlədən klassik ədəbiyyatdakı tərəqqipərvər ideyalara dərinlən bələd olan, satira yaradıcılığı ilə ədəbi məktəb yaradan Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında satirik şeirin ən görkəmli nümayəndəsi, tənqidi realizmin əsas yaradıcılarından biridir.

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından olan Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. O, milli ədəbiyyatın, Xaqani, Nizami, Füzuli, Vədadi, Vaqif, Axundov, Seyid Əzim kimi klassiklərin, çoxəsrlik Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Sabirin «Hophopnamə» adı ilə tanınan şeir kitabı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsidir. Sabir türk xalqları arasında tək-tək şairə nəşib olan şan-şöhrət sahibidir. «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin başçılarından biri kimi o, Azərbaycanla birlikdə Şərqin bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa qüvvətli təsir göstərmiş, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır.

M.Ə.Sabir XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir üslubun, yolun, ənənənin əsasını qoymuşdur. Ustadı Seyid Əzim Şirvani “bu yolun varlığını Sabirə nişan vermişdir, yolu isə Sabir özü tapmışdır”. Bu yol birbaşa deyil, dolayı yollardan, döngələrdən ötüb keçmiş və nəhayət, bu keşməkeşli yol Sabir satirik şeir məktəbində qərarlaşmışdır. İllər ötdükcə bu məktəbin onlarla istedadları yetişmişdir. “Sabir ədəbi məktəbi ideya, ruh, mövzu və üslub etibarilə Sabir yaradıcılığına yaxın şairləri birləşdirir”. M.Ə.Sabir ədəbi satirik

məktəbinin nümayəndələri, davamçıları, şagirdləri və onların yaradıcılığının məziyyətləri barədə görkəmli Sabirşunaslar-Ə.Mirəhmədov, M.Cəlal, K.Talıbzadə, A.Zamanov, Ə.Cəfərzadə, T.Novruzov və başqaları öz əsərlərində geniş bəhs etmişlər.

Satirik poeziyanın ideya-estetik qaynaqları və tənqidi realizm M. Ə. Sabir ədəbi məktəbinin zirvə nöqtəsində idi.

M.Ə.Sabir öz fərdi üslubu, həyata baxışı, varlığı fərdi ifadəsi, dəyərləndirməsi ilə tənqidi realizm bir rəngarənglik, canlılıq bəxş etdi. Sözügedən mərhələdə “həyatı açıq və aydın bir surətdə təsvir edən həqiqi və milli ədəbiyyat”ın meydana gəlməsini alqışlayan A. Şaiq “bu ədəbiyyat bizdə Sabirlə başlar. Sabirlə Azərbaycan ədəbiyyatı təməmilə milliləşərək öz istiqamətini və istiqlalıyyətini bulmuşdur” deyər doğru qənaətlənirdi.

Tənqidi realizmi, bu yaradıcılıq metodunu zaman yetirdiyindən onların yaradıcılığının sosial-siyasi sifarişlə yarandığındadır ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai həyatı bu metodda tam dolğunluğu ilə əks olunmuşdur. Təməmilə qanunauyğun hal kimi qarşılanmalıdır ki, “tənqidi realizm Azərbaycan ədəbiyyatında təsirini XX əsrin 30-cu illərinə qədər saxlayan bir proses, yaradıcılıq metodu olmuşdur”. Ədəbi yaradıcılığa müdaxilə kimiyaradılan və rejimin tələblərinə müvafiq qurulan “sosializm realizmi”onu sıxışdıraraq sənət müstəvisindən kənarlaşdırır. Təkpərtiyalılıq, tək hakimlik prinsipi ilə yaşayan cəmiyyət tənqidi qəbul etmədiyindən tənqidi realist metodu da qəbul edə bilməzdi. Amma hər an millətin üz tutduğu, dönə-dönə oxuduğu, əzbər bildiyi Mirzə Cəlilin yaradıcılığı, Sabir satiraları sübut edirdi ki, bu cəmiyyətin də tənqidi realizmə çox, lap çox ehtiyacı vardır. Məhz buna görə xalq Sabiri əzbər söyləyir, məddahçılığa, ideologiyaya xidmət edənləri qəbul etmirdi.

Mirzə Ələkbər Sabir cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə həssas münasibət bəsləmiş, ayrılıqda götürülmüş fərdi, milləti, nəhayət bəşəriyyəti narahat edən problemləri araşdırmağa, həlli yollarını göstərməyə nail olmuşdur. Milli bədii fikirdə həyatın realist təsvirində doğru hərəkəti istiqamətləndirən, fərdi insanlara yox, ictimai həyat və quruluş tərzinə etiraz, üsyan elan edən tənqidi realistlər “aşağıların”- hüquq və azadlığını tələb etməyən, bu yolda vuruşmaq lazım olduğunu dərk etməyən sadə insanların həyat tərzini tənqid edir,

“yuxarıların”-xalqın qanı, zəhməti bahasına harın yaşayanların tarixi taleyinə hökm oxuyurdular. Dövrün ədəbi prosesində, konkret olaraq M.Ə.Sabirin yaradıcılığında çox maraqlı bir tendensiya özünü aşkar şəkildə büruzə verirdi. Belə ki, akademik Məmməd Cəfər çox düzgün olaraq müşahidə etdiyi kimi, “öz böyük sələflərindən fərqli olaraq, Sabir düşməyə yox, dostla gülür, zalimə yox, məzluma müraciət edir”.

Məhz buna görədir ki, M.Ə.Sabirin realist üslubu daxili mənə, fikir dolğunluğu, lokanizmi ilə seçilməklə dünya tənqidi realizminin ən yaxşı nümunələri səviyyəsində durur. Onun yaradıcılığında klassik poeziyanın ən mütərəqqi ənənələri yaşayır və “poeziya tariximizdə Vaqif və Füzulinin timsalında davam edən iki müxtəlif üslubi istiqaməti üzvi vəhdətdə Sabir birləşdirir; Vaqif sadəliyi, C.Məmməd-quluzadənin demokratizmi, Füzuli psixologizmi, Nizami epizmi – hamısı Sabirdə sintez təşkil edir. Bu xüsusiyyətlər Sabiri XX əsr dünya tənqidi realizminin zirvəsinə qaldırır”.

1906-1911-ci illərdə M.Ə.Sabir “Molla Nəsrəddin” jurnalında müxtəlif mövzulu əsərlərini fərqli imzalarla dərc etdirir.

1912-ci ildə M.Ə.Sabirin ilk dəfə kitab şəklində çıxan əsərlərini A.Səhhət “Hophopnamə”adlandırmışdı. Yüz dörd səhifədən ibarət olan kitabın nəşri şairin həyat yoldaşı Büllurnisə xanım Tahirzadə, müqəddimənin müəllifi Abbas Səhhət idi. Üç min nüsxə tirajla buraxılan “Hophopnamə”böyük rəğbətlə qarşılandı, Rusiyanın bir çox şəhərlərində, Orta Asiyaya, İrana, Türkiyəyə və bir çox ölkələrə yayıldı.

Sovet hakimiyyəti ilk gündən M.Ə.Sabirin “fıqərə”, “proletar”şairi kimi təqdim, təbliğ etməyə səy etdi. 1922-ci ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı “Hophopnamə”ni nəşr etdi. “Hophopnamə”nin hər nəşri sözün həqiqi mənasında ədəbi hadisəyə çevrilir, dərhal xalq arasında yayılırdı.

M.Ə.Sabirin əsərlərinin Azərbaycandan kənarda yayılması üç yolla həyata keçirilmişdir ;birincisi “Molla Nəsrəddin” jurnalı vasitəsilə olmuşdur ki, bu, 1906-1911-ci illərdə jurnalın yayımlandığı bütün şəhərlərdə, ölkələrdə reallaşdırdı

İkincisi, şairin əsərlərinin kitab şəklində oxuculara çatdırılması idi ki, bu da 1912-ci ildən “Hophopnamə”nin bu günümüzədək davam edən nəşrləridir. Üçüncüsü, şairin əsərlərinin müxtəlif dillərə

tərcüməsi yolu ilə mümkün olmuşdur.

M.Ə.Sabir irsinin professional tərcümə tarixi 1936-cı ildən başlamış və ötən əsrin altmışıncı illərində isə geniş vüsət almışdır. “Hophopnamə”nin rus dilinə tərcümə olunması sabirşünaslıqda hadisəyə çevrildi. Keçmiş sovet məkanında, eləcə də rus dilinin nüfuz dairəsinin mövcud olduğu Avropa ölkələrində “Hophopnamə”nin yayılması Azərbaycan ədəbiyyatına, konkret olaraq M.Ə.Sabir irsinə diqqəti daha da gücləndirmiş oldu.

“Hophopnamə”-başdan – ayağa zülmə, ədalətə etiraz, insan haqqına və heysiyyətinə qarşı çevrilmiş hər şeyə üsyan və ittihamnamə”, son sətrinə qədər “inqilabnamə”idi, lakin bu ədəbi inqilabi satiranın və ədəbi romantikanın “bolşeviksayağı” “sovet inqilabı”ilə “leninsayağı diktatura” və sabahkı “kolxoz islahatı”ilə heç bir əlaqəsi yox idi”.

İstər Şərq dövlətləri, istərsə də Qərb dövlətləri olsun, Mirzə Ələkbər Sabir adı çəkildə Azərbaycan yada düşür. Sabirin satiralarındakı dərd təkcə onun xalqının dərdi deyil, bütün dünyanın dəridir. Şəxsi kədərdən daha çox bəşəriyyətin dərdini çəkən, bütün insanların qəmini özünkü bilən dahi Füzuli təmkinlə bəyan edirdi.

Füzuli ədəbi məktəbindən də uğurla yararlanan M.Ə.Sabir məhz ustadi kimi vətənin, millətin dərdini çəkirdi.

O, qoynunda yaşadığı torpağın iniltisini öz qəlbinin iniltisi kimi, xalqın ağrılarını öz ağrısı kimi duyan şair idi!

Onun açdığı yol Azərbaycan xalqının uzun illərdən bəri yaratdığı poeziya aləmində yeni bir yol idi. Dahi satirik, sözün əsl mənasında yenilikçi novator bir şair idi. O, elə problemləri poeziya dili ilə həll edirdi ki, yalnız Azərbaycan ədəbiyyatı deyil, bir çox millətlərin ədəbiyyatına görə də bu, bir inqilab idi. Bu mənada Sabir cəsarətli, uzaqgörən, sözün həqiqi mənasında “meydan oxuyan”bir qəhrəman idi.

Sabirin yaşayıb-yaratdığı mühit, indiki zamandan kəskin surətdə fərqli bir mühit idi. Lakin onun, XIX əsrin sonu XX əsrin ilk illərində yaradıcılıq baxımından azad olmaması da bizi bu qənaətə gətirir ki, öz müasirlərinin tipik surətini aydınca səhnəyə gətirə bilirdi. O illərdə, əvvəllər ara-sıra, sonralar isə “Molla Nəsrəddin”də gedən mütəmadi satiraları ilə təkcə Şirvan əhalisinin yox, bütövlükdə

Azərbaycanın, İranın, İraqın, Türkmənistanın, Rusiyanın əhalisinin dillərinin əzbəri idi.

Sabir ictimai mənalı, həqiqəti göstərən poeziyanın xalq üçün böyük əhəmiyyətinə inanırdı. Həqiqət şeirin, sənətin yüksək prinsipidir. Pisi tərifləyib yaxşı qələmə vermək, yaxud yaxşını pisləyib nəzərdən salmaq şairə yaraşmayan hərəkətdir. Sabir deyirdi ki, “Mən səni yaxşı görəncə pis yazıb, ədəb məsləkində yol aza bilmərəm”. Əslində bu, Sabirin yaradıcılıq kredosu idi. Təsadüfi deyil ki, realist sənətkarlar məhz sənətin bu vəzifəsini, Sabirin təbircinə desək, “pisi pis, əyrini əyri, düzü həm var” yazmalı olduqlarını dərk etmiş, sənətin həyatiliyinin təbliğ etmişlər.

Xülasə

Önemli faktıdır ki, bu gün milli ədəbiyyatşünaslığımızın Sabirşünaslıq kimi çox zəngin, daim inkişafda olan bir sahəsi vardır. Təsadüfi deyil ki, Mirzə Ələkbər Sabir ədəbi irsi bu gün yalnız Azərbaycanda yox dünyanın bir çox ölkələrində maraqla öyrənilir. “Şairəm, əsrimin aynasıyam” deyən M.Ə.Sabir bütün zamanların millətlərin şairi oldu. Bu isə onun sənət qüdrətindən, insanlara alovlu bir sevgi bəsləməsindən irəli gəlir.

Beləliklə, Mirzə Ələkbər Sabir həyatı sevən, onu ideallarına uyğun arzusuna rəğmən dəyişdirilməyə, yaxınlaşdırmağa çalışan bir şair idi. Onun yaradıcılığı həyat həqiqətinə sadıq olmağın sənətkar qarşısında necə geniş üfüqlər açdığını göstərir. Sabir həqiqət carçısı olan bir sənətkar idi.

Summary

It is an important fact that today our national literary criticism has a very rich and constantly developing field, such as Patience. It is no coincidence that the literary heritage of Mirza Alakbar Sabiris being studied with interest not only in Azerbaijan but also in many countries around the world. "I am a poet, a mirror of my century," said M.A.Sabir became a poet of all times. This is due to his artistic power and his fiery love for people.

Thus, MirzaAlakbarSabir was a poet who loved life and tried to change and bring it closer, despite his desire to live up to his ideals. His work shows how devotion to the truth of life opens wide horizons for the artist. Sabir was an artist who preached the truth.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Alxan Bayramoğlu, M. Ə. Sabir, Bakı, 2003
2. A.Namazov, Sabir və müasirləri, Bakı, 1973
3. Eyvaz Eminaliyev, Mirzə Ələkbər Sabir həyatı və sənəti. Bakı, 2012
4. M.Ə.Sabir (Məqalələr məcmuəsi), Bakı, 1962.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN “SƏTTARXANA” MƏDHİYYƏSİ

Mirzəyeva N.N.

Tələbə

ADPU Şamaxı

Açar sözləri: *Azərbaycan, inqilab, hürriyyət, Səttarxan*

Key words: *Azerbaijan, revolution, freedom, Sattarkhan*

Azərbaycan ədəbiyyatının zirvə yaradan şəxsiyyətlərindən biri də Mirzə Ələkbər Sabirdir. Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığı mövzu əhatəliliyi və rəngarəngliyi ilə seçilir. Bədii yaradıcılığa kiçik yaşlarında başlayan Sabir ilk şeirlərini Sədi, Firdovsi, Füzuli kimi klassiklərin təsiri altında qələmə almışdır. Sabirin XIX əsrin axırı, XX əsrin əvəlləri yazdığı lirik şeirləri ictimai mövzudadır. Hansı ki, bu nümunələrdə olan aşiq obrazları məhəbbət və gözəllik dünyasında yaşamaqdan çox mövcud cəmiyyətin problemlərini anlayan, hürriyyətə çatmağa çalışan müdrik vətəndaşdır. Şair azadlıq, humanizm ideallarını ümumi əks etdirməklə yanaşı, bu idealları təmsil edən konkret qəhrəmanları da təsvir etmişdir. Bu cür əsərlərdən biri olan “Səttarxana” şeiridir. Şairin yalnız ona mədhiyyə yazdığı Səttarxan 1906-1907-ci illərdə Təbriz inqilabçılarının rəhbəri olmuşdur. 1908-ci ildə inqilabçılar şah qoşunlarını darmadağın etdilər. Bu Səttarxanın nüfuzunu daha da artırdı. Bundan sonra igidliyi haqqında el mahanıları, yazıçıların və xalq şairlərinin əsərləri yarandı. Elə bu zaman dilimində yazılan nümunələrin içində “Səttarxana” şeiri olmuşdur. Sabir şeiri öz halı, öz hiss və həyəcanları haqqında coşqun sözlərlə başlayır. O oxucusundan xahiş edir ki, mənim bu həyəcanlarım, mənim coşğularım sənə təəccüblü gəlməsin, mənə “divanə” bilmə!

Sevincimin, həyəcanlarımın səbəbi azadlığa olan sonsuz məhəbbətimdir:

Hali-məczubim görüb, qare, demə divanədir,
Nareyi-şuridəmi zənn etmə bir əfsanədir.
Şairəm,təbim dəniz, şeiri-tərim dürdanədir,
Behcətim, eyşim, sürurim, vəcdim əhrranədir,
İncizabım cürəti-mərdaneyi-mərdanədir,
Afərinim himməti-vəlayi-Səttarxanədir.

Şeirin dilini qəlizləşdirən ifadələr olsa da bu onun oxunmasının qarşısını almamışdı. Əsər inqilabçıların şərəfinə deyilən alqış nidaları ilə bitir.

Afərin, təbriziyan, etdiz əcəb əhdə vəfa!
Dustu düşmən əl çalıb, eylər sizə səd mərhəbə!
Çox yaşa, dövlətli Səttarxan, əfəndim, çox yaşa!
Cənnəti-ələdə peyğəmbər sizə eylər dua
Çün bu xidmətlər bütün islamədir, insanədir.
Afərinim himməti-vəlayi-Səttarxanədir.

Cənubi Azərbaycanda mücahidlər bu şeiri nəğmə kimi xorla döyüş səngərlərində oxuyurdular. Sonralar isə şeir kütləvi xalq mahnısı kimi Zəncan, Xoşginab, Qaracadağ mahallarında sevilə-sevilə oxunmuşdur. Sabirin yazmış olduğu Səttarxan “vətən namusu” yolunda göstərdiyi rəşadətlə təkcə İran şahını və əyanlarını yox, bütün dünyanı “mat edən” bir qəhrəmandır sözləri çox dərin əhəmiyyət kəsb edir. Cənubi Azərbaycanın ayrılması xalqımızın qəlbində dərin yaralar buraxmışdır. İki qardaşın ayrılması kimi bir xatirə Azərbaycanlıları kədərə qərq edir. Bu gün qardaşlarımızdan ayrı olsaq da qəlblərimiz bir döyünür. Sabirin bizə çatdırmaq istədiyi hər bir zaman dilimində xalqımızın içində Səttarxan kimi cəsur,xalqı üçün hər şeyi etməyə hazır olan insanların olmasıdır.

Xülasə

Cənubi Azərbaycanda mücahidlər bu şeiri nəğmə kimi xorla döyüş səngərlərində oxuyurdular. Sonralar isə şeir kütləvi xalq mahnısı kimi Zəncan, Xoşginab, Qaracadağ mahallarında sevilə-sevilə oxunmuşdur. Sabirin yazmış olduğu Səttarxan “vətən namusu” yolunda göstərdiyi

rəşadətlə təkcə İran şahını və əyanlarını yox, bütün dünyanı “mat edən” bir qəhrəmandır sözləri çox dərin əhəmiyyət kəsb edir. Cənubi Azərbaycanın ayrılması xalqımızın qəlbində dərin yaralar buraxmışdır. İki qardaşın ayrılması kimi bir xatirə Azərbaycanlıları kədərə qərq edir. Bu gün qardaşlarımızdan ayrı olsa da qəlblərimiz bir döyünür. Sabirin bizə çatdırmaq istədiyi hər bir zaman dilimində xalqımızın içində Səttarxan kimi cəsur, xalqı üçün hər şeyi etməyə hazır olan insanların olmasıdır.

Summary

In southern Azerbaijan, the Mujahideen sang this poem in chorus in battle trenches. Later, the poem was sung as a folk song in Zanjan, Khoshginab and Garajadag districts. The words of Sattarkhan, written by Sabir, a hero who "dulls" not only the Shah of Iran and his nobles, but the whole world with his bravery in the way of "honor of the homeland" are of great significance. The separation of South Azerbaijan has left deep wounds in the hearts of our people. A memory like the separation of two brothers saddens Azerbaijanis. Although we are separated from our brothers today, our hearts are beating. In every time Sabir wants to convey to us, there are people among our people who are as brave as Sattarkhan, who are ready to do anything for their people.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Pərvanə Məmmədli, Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı məsələləri, Bakı, "Sabah", 2015.
2. Eyvaz Eminaliyev, Mirzə Ələkbər Sabir: Həyatı və sənəti, Bakı, 2012

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA MƏKTƏB UĞURUNDA GEDƏN MÜBARİZƏ

İsmaylova A.A.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *M.Ə.Sabir, məktəb, mübarizə, Akademik İ.Həbibbəyli,*

Poeziyamızda Mirzə Ələkbər Sabir öz yaradıcılığı ilə insanları həm güldürməyi, həm də ağlatmağı bacarmışdır. Onun yaradıcılığı insanları düşünməyə vadar etmişdir. M.Ə.Sabir yaradıcılığı XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yeni bir nəfəs, yeni bir ruh, yeni bir dövrün başlanğıcı idi. M.Ə.Sabir yaradıcılığında novatorluq çox böyük şəkildə öz əksini tapmışdır. M.Ə.Sabirin satirik üslubda yazdığı şeirləri məhz qeyd olunan bu novatorluğun, yeniliyin ədəbiyyatda öz təcəssümünün bariz nümunələridir. Heç tərəddüd etmədən qeyd edə bilərik ki, Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan satirik şeir ənənəsinin ən qüdrətli yaradıcılarından biridir.

Bildiyimiz kimi, Sabir yaradıcılığı dövrünə qədər bir sıra satirik nümunələr yazılmışdır. Məhz Sabir bu ədəbiyyat nümunələrində mövcud olan satirik ənənələri yeni forma və məzmunla, təzə ideyalarla zənginləşdirib və xüsusi bir inkişaf mərhələsinə çatdırmışdır. Satirik üslubda yazdığı şeirlərində Sabir yaşadığı dövrdəki köhnə təfəkkürü görür, dar düşüncəli, keçmiş dövr hakim ənənələrə sadıq, yatmış zehinləri oyatmaq üçün xalqa məhz xalqın anladığı dildə danışır, niyyətlərini kinayəli dildə açıb göstərirdi. O, satirik şeirlərində nəinki hakim təbəqənin göstərdiyi zülmü, xalqa rəva bilinən əzab-əziyyətləri tənqid etmişdir, həm də avam, xurafatçı, elmə, biliyə, təhsilə xor baxan insanları da tənqid hədəfinə çevirmişdir. Məktəb, elm, təhsil uğurunda mübarizədə Sabir milli düşüncəni oyatmaq, xalqı cəhalət əsarətindən qurtarmaq, hüriyyətə yetişmək, azad vətəndaş cəmiyyəti yaratmaq məqsədi güdürdü. Sabir ürək yanğısı ilə deyirdi: *“Zira, üsuli-cədid üzrə təşkil olunmuş müntəzəm məktəblərimiz olmuş olseydi, məkatibi-ətiqin ömr zayeedici üsulundan qorxub, hələ ana dili bilməyən, əqaidi-diniyyəsindən xəbərdar olmayan övladlarımız, ümidi-istiqlalımız olan övladlarımız xarici məktəblərə verilib, ilminskilər tə’lif edən risalələrə mö’təqid olmaz idilər. Bu cəhalət bizi odlara yandırır, biz hələ bixəbər qalırıq”*. (3, 206). M.Ə.Sabir xalqı cəhalətdən qurtarmağı, gələcəyə, istiqbala gedən yolun məktəbdən keçdiyini qətiyyətlə təkrar edir,

“məktəb uğurunda mübarizə”ni “ali məqsəd” hesab edərək yazırdı: *“Budur, vətəni-əzizimizin gül, rəyahin bitirən torpaqları qardaşlarımızın mə'sum qanları ilə, elmsiz, tərbiyəsiz cəvanlarımızın vəhşikaranə, zalimanə hərəkətlərindən ağuşta olduğun görürsünüzlər! Bu hərəkətlər elmsizlikdən, cəhalətdən nəşi deyilmidir? Əfradi-milləti islam cəmiən rifahi-halları üçün, istiqbalda səadətləri üçün siz alicənablara göz dikməyiblərimi? Hərgah siz bu şanlı vəzifənizi layiqincə yerinə yetirsəniz, yaqin ki, yaqin ediniz ki, zənciri-əsarətdə, qeydicəhalətdə boğulub qalmış millətdaşlarınızı qərq olduqları vətəyihəlakətdən sahili-nicata çıxarda bilərsiniz. Məktəb açdırın, məktəblər açdırın, ta ki, nəticəsində o biz deyən oxumuş, böyük oxumuş, ana dilində əqaidi-diniyyəsindən xəbərdar olan cəvanlar sahəarayimeydani-tərəqqi olsunlar”* (3,206-207). Sabirin milli tərəqqi, cəhalətdən xilas, azad vətəndaş uğrunda mübarizəsi bir yenilik idi və bütöv bir sistemi xarakterizə edirdi. Sabir satira ilə bərabər, uşaqlar üçün də şeirlər yazırdı. Sabirin bu şeirləri yazmaqda məqsədi milli tərəqqi, cəhaləti yox etmək, milli oyanışa, özünüdərəkə çağırış, azad vətəndaş cəmiyyəti yaratmaq uğrunda mübarizəsini işin təməli sayılan uşaqlardan başlamağı məqbul saymasında idi. Sabir maarifçilik və məktəb uğrunda mübarizənin təməl möhkəmliyini uşaqların düzgün tərbiyə olunmasında görürdü və bu mənada “uşaq şeirləri” onun satira yaradıcılığının “uvertürası” idi. Bu şeirlərdə “Hər işin ibtidası tərbiyədir” qənaətinə gəlinir. Sabir uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdə yeni nəsli məktəbə getməyə, elm, təhsil almağa, biliyə yiyələnməyə həvəsləndirməyə səy göstərmişdir. Sabirə görə “tərbiyə təhsil deyildir məqbul”, buna görə də o, ilk növbədə elmin, məktəbin mahiyyətini, faydasını, vacibliyini gənc nəsllə çatdırmağa çalışmışdır. Sabir çətin həyat tərzini keçirən və məktəb qapılarını uşaqların üzlərinə bağlayan hakim dairələrin mənfur əməllərini qüdrətli qələmi ilə satira atəşinə tutmuşdur.

M.Ə.Sabir “Hophopnamə”sinin “Millətnamə” olmaq məramı “məktəbdən” keçir. Akademik İ.Həbibbəyli bu məqamda doğru vurğulamışdır ki, *“Mirzə Ələkbər Sabirin satiralarında mövcud vəziyyətdən çıxış yolu kimi məktəbə, ictimai-mədəni və texniki tərəqqiyə, milli-mənəvi özünüdərəkə çağırış motivi ön mövqeyə çəkilmişdir”* (1, 115). Ustad sənətkarın mübarizəsində olduğu milli

hərəkətin gerçəkləşməsinin əsas meyarı məktəbə qarşı olan münasibət idi. Milli tərəqqi uğrunda gediləcək olan yol başlıca olaraq məktəbdən keçirdi. İlk məqsəd məktəblərin açılması, bunun bir zərurət hesab olunaraq ictimai şüurun formalaşmasında başlıca məqsəd rolu oynaması idi. İctimai şüurun formalaşdığı, dini fanatizmin, cəhələtin hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə dünyəvi məktəbə etiraz ruhu açıq şəkildə özünü göstərirdi. Elə məhz bu etiraza görə, Sabirin yaradıcılığında tənqidin ilk hədəfləri “uşaq mənimdir əgər, oxutmuram əl çəkin! deyən və sosial şüurdan məhrum olan, cahil, geri düşüncəli ata-analar idi. Sabirin elmin, təhsilin vacibliyi, valideynin, uşaqların elm və təhsilə cəlb olunmasına münasibəti məsələsinə həsr olunmuş bir çox satıraları vardır. “Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad” (1906), “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!” (1906), “Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma” (1906), “Ata nəsihəti” (1906) və satirik şeirlərində həmin məsələlər qeyd olunmuşdur. “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!”

Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!

Dəng oldu qulağım!

Jurnal, qəzetə, hərzəvü hədyan oxumaqdan

İncəldi uşağım! (2,44-45)

Sabir bu satirasında elmə marağı olan, bütün varlığını savad, bilik öyrənməyə həsr edən, elmə meyl salmış məktəbli obrazı təsvir etmişdir. Bununla yanaşı elmə qənim kəsilən, övladının təhsilə yönəlməsini özünü zay etmiş hesab edən, elmlə, təhsillə cahil, nadan münasibəti simvollaşdıran ata obrazı təsvir edilərək tənqid hədəfinə çevrilmişdir ki, bu ata övladının təhsil almasını bir növü boş mənasız iş hesab edir, oğlunun özü kimi bir hörmətə, izzətə çatmasını, qol gücü hesabına övladlığının şöhrətə çatıb azad dolanmasını istəyir. O arzu edirdi ki, övladı bir ad qazanaydı. Onun dilindən səslənən bu fikirdə məhz təhsilin, elmin əhəmiyyətini dərk etməyən, buna görə də ona yan baxan cahil obrazı ilə yanaşı, elmə, təhsilə qurtuluş yolu vasitəsi kimi baxan, ictimai şüuru inkişaf etmiş vətəndaşın da obrazı verilmişdir. Bu satirik şeir nümunəsi bir “ailə dramı”dır. Atanın göstərdiyi cəhdlərə baxmayaraq, zamanənin tələbi kimi elm, təhsil bu ailəyə də siraət etmişdir. Atadan fərqli olaraq ana obrazı ayıq-sayıq düşüncəli bir vətəndaş idi. O, zamanənin irəliyə doğru hərəkətini, bu

hərəkətdə elm və təhsilin labüdlüyünü başa düşmüş, bir an belə tərəddüd etmədən oğlunu oxumağa təşviq etmişdir:

Haşa, oda yaxmaz ana istəklı balasın,

Kəssin səni Allah!

Bu tıfli oxutmaqlığa etdin məni təğrib

Həp eylədin iğva. (2, 44-45)

Bu misralarda milli tərəqqi, milli şüuru inkişaf etmiş, təhsilə önəm verən ana obrazını görürük. Yuxarıda qeyd olunan bu satırada elm, təhsil ağışuna düşən, oxumağı, təhsil almağı özünün həyat qayəsini çevirən, dünyəvi elmləri öyrənməyə coşqun istəklə can atan, artıq bu yolun isə fədakar bir yolçusuna çevrilən gənc oğlan obrazı görürük. Bu satirasında atalar və oğullar problemini də görə bilərik. Ata ilə yenilikçi dünyanın təmsilçisi olan övlad arasındakı münaqişə şəklində bu öz əksini bariz şəkildə tapır:

Bəsdır oxudun, az qala canın tələf oldu,

Bu kardan əl çək!

Yazmaq, oxumaq başına əngəl-kələf oldu,

Əşardan əl çək!(2, 44-45)

M.Ə.Sabir cəhalət aləmini təsvir etməklə bərabər, ona müqavimət göstərən “güc”ün də mövcudluğunu əks etdirir. Satiralarında artıq elm və təhsilə yönələn məktəbli obrazını görəndə təəccüblənmirik. Mirzə Ələkbər Sabirin “Məktəb”, “Çalışma elm üçün”, “Olsun”. “Nə idi”, “Pozdu işi bu qəzet yazanlar”, “Tazələr”, “Molla arifə deyir” və s. şeirlərində əsas məqsəd xalqın maariflənməsinə yönəldilmişdir. Bu cür mövzulu şeirlərin bir hissəsində elmə və elm sahiblərinə, onun təbliğatçılarına hörmət hissi aşılır, satirik çərçivədə yazılan şeirlərdə isə milli şüurda baş verən oyanışa, yeniləşməyə, elmin və mədəniyyətin yüksəlişinə sədd çəkən köhnə fikirli, mühafizəkar insanlar satira atəşinə tutulur. Sabirin “Ey fələk, zülmün əyandır” (1907) satirasında artıq hiss olunur ki, milli mühitdə nəinki yeni tipli məktəblərin, hətta “məktəbi-nisvan”ların açılmasına rəğbət bəsləyənlərin, bu işə təkan verənlərin sayı artmaqdadır. Satirik obrazın yuxusunu qaçırdıb onu vahiməyə salan, narahtçılığına səbəb olan yeni məktəb uğurunda mübarizə aparənların ictimai bir qüvvəyə çevrilməsi, sosial düşüncəni bu hərəkətdə səfərbər etmək əzmidir. Yenilikçilik artıq köhnə, sxolastik düşüncəni sıxışdırmaqdadır.

M.Ə.Sabir bu tipli satirik məzmunlu şeirləri ilə həm öz dövrü, həm də özündən sonrakı dövr üçün mədəni irs oldu. Sabir öz adını Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə göstərdiyi əzmkar fəaliyyətinə görə qızıl hərflərlə yazdırdı.

Xülasə

Məqalənin giriş hissəsində M.Ə.Sabirin yaradıcılıq mərhələləri, bu mərhələdə başlıca yer alan əsas istiqamətlər əks olunmuşdur. Məqalənin əsas məqsədi Sabirin yaradıcılığında xalqın qəflətdən oyanması və milli tərəqqi, özünüdərkdə məktəb, elm və təhsilin vacibliyinin qeyd olunması idi. Məqalədə Sabirin bir neçə satirasının qısa təhlilləri verilmiş və tənqid hədəfləri bədii nümunələrlə öz əksini tapmışdır. Məqalənin sonu köhnə fikirin, sxolastik düşüncənin necə sıxışdırılması ilə bağlı fikirlə yekunlaşdırılmışdır.

Summary

The introductory part of the article reflects the creative stages of M.A.Sabir, the main directions of this stage. The article's main purpose was to awaken the people and emphasize the importance of national progress, school, science, and education in Sabir's work. The article provides a brief analysis of several of Sabir's satires, and the targets of criticism are reflected in artistic examples. The end of the article concludes with an idea of how to suppress old thought, scholastic thought.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Alxan Bayramoğlu. M.Ə.Sabir (qısa tərcümeyi hal). Bakı. "Nurlan", 2001
2. Həbibbəyli. İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı. "Nurlan", 2007
3. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004
4. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. İki cildə. II cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004
5. Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah idealı. Bakı. "Orxan" NPM, 2015
6. Rafael Hüseynov. Sabirin saati. Bakı. "Elm və təhsil", 2012

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR SATİRALARINDA ƏMƏKÇİ İNSAN OBRAZI

Babayeva A.N.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *Sabir, əməkçi insan, kəndli, fəhlə, sərmayədarlar, milli şüur*

Key words: *Sabir, working person, peasant, laborer, investor, national consciousness*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının satira dühası Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı boyunca zamanəsinin aktual mövzularına toxunmuşdur. Sabir sadəcə Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqlin bir sıra ölkələrində də xalq azadlıq hərəkatına, ictimai satiranın inkişafına qüvvətli təsir göstərmiş, satirik şeir üçün nümunə olmuşdur. Sabir yaradıcılığında həm ənənəvi formalar, həm də novatorluq xüsusiyyətləri özünü göstərirdi. Sabir yaradıcılığı ilə xalqa daha yaxın mövqedən yanaşaraq, azadlıq, təhsil, inkişaf naminə xalqı tərbiyə etməyə çalışmışdır. Bu xüsusiyyətlər Sabir satirik məktəbinin əsas qayəsinin təzahürü idi.

Bu dövrdə cəmiyyətdə iqtisadi və siyasi bərabərsizlik səviyyəsi yüksəldikcə, sərmayədarların vəziyyəti yaxşılaşır, məzlum xalq kütləsi isə ağır vəziyyətə düşərək tənəzzül edirdi. Daima xalq mövqeyindən çıxış edən mübariz ədəbi şəxsiyyətlər xalqın səssiz ah-naləsini yaradıcılıq sahəsində əks etdirərək, mövcud siyasi rejimə qarşı çıxırdılar.

M.Ə.Sabirin satiralarında dövrünün eybəcərlikləri ustalıqla əks olunmuş, şair ətrafda baş verənlərə biganə qala bilməmiş, böyük cəsarətlə nöqsanları fəş etməyə, vətəndaşları cəhalət yuxusundan oyatmağa çalışmışdır. Sabir xalqın ağır vəziyyəti ilə heç vaxt barışa bilməmiş, bu hal onu ömrünün sonuna qədər düşündürmüşdür. Cəmiyyətdəki ədalətsizlik, sosial təbəqələşmə, min bir əziyyətlə bütün gününü işə həsr edən, amma qarşılığında heç bir qarın çörəyə

də layiq görülməyən fəhlənin əkinçinin, bir sözlə, əməkçi insanın həyatı şairi olduqca narahat edirdi. O bu hadisələrə olan münasibətini "Əkinçi", "Dilənçi", "Bizə nə?!" "Ağlama", "Səbr eylə", "Fəhlə" kimi şeirlərində böyük nisgil ilə qələmə almışdır. Sabir "Əkinçi" və "Fəhlə" satiralarında sadəcə milli şüurdan məhrum əməkçi insanın milli özünüdərkini tələb etmir. Bunlarla yanaşı həm də cəmiyyətin milli və ictimai şüuru inkişaf etmiş kapitalist və mülkədarların olmasının vacibliyini göstərirdi.

Yazdıqları satiralara görə ciddi təqib olunacağını bilsə də, şair yolundan dönmür. Sabir millətinin mülkünü talayan mülkədarlara, bəylərə, tacirlərə, həmçinin rus hakimiyyətinə qarşı daima üsyankar mövqedə dayanmış, kəskin ruhlu şeirlərini ilə həmvətənlərinin həyata təsir etməyə, onları mübarizəyə istiqamətləndirməyə çalışırdı:

"Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,

Məndə hər kəs görür öz qaş-gözüünü.."

Sabir xalqın gələcəyi üçün təhsilə, elmə nə qədər ehtiyac duyduğunu görmüş, baş verən hadisələrə tənqidi münasibət bildirmək əvəzinə, "Allaha təvəkkül edən" din xadimlərini, müsəlmanları bu vəziyyətə dözməməyə çağırırdı. Bütün gününü ağır şəraitdə işləyən, ağasına nökrə olan əməkçi insan qarşılığında təhqir və böhtandan başqa heç nə qazana bilmirdi. İnsanların ağrı-acısını Sabir özünə-məxsus xüsusi sətiraltı duyumla, ürəyindəki ağrısını dilə gətirmişdir:

"Fəhlə sən də, özünü bir insanımı sanırsan?!"

Pulsuz kişi, insanlığı asanımı sanırsan?!"

İnsan olanın cahü cəlalı gərək olsun,

İnsan olanın dövləti, malı gərək olsun..." (2,100)

Sabir bir qisim satiralarında müasiri olduğu əkinçilərin, kəndlilərin düşdüyü ağır vəziyyəti təsvir edərək, əməkçi insanı istismar edən, onu səfələt içində yaşamağa məhkum edən bəyzadə, mülkədarı sinfinin reallığını əks etdirmişdir. Şair onların düşdüyü vəziyyəti, məhrumiyyətlərini göstərərək, mülkədar təbəqəsini öz dili ifşa edir :

"Qoyma özünü tülkülüyə, adə, əkinçi!"

Bir üzrlə hər gündə gəlib durma qapımda,

Yalvarma mənə, boynunu gəc vurma qapımda,

Gahi başına, gah döşünə vurma qapımda,

Ləğv olma, ədəb gözət bu məvadə, əkinçi!" (2,113-114)

Sabirin "Səbr eylə" adlı məşhur satirasında əsas tənqid hədəfi kəndlilərdir. Burada tənqid sarkazm səviyyəsində özünü göstərir. Sabirin məqsədi, əlbəttə ki, kəndlinin — əməkçi insanın şüur yoxsul-luğunu və özünü bir vətəndaş kimi dərk etməməsini tənqid etmək idi:

"Fəqət bir iş də görmək istər isən, gör müsəlman tək!

Təhəmmül eylə cövri-mülkədara, işlə heyvan tək!

Çalış, ək, biç, aparsın bəy, evin qalsın dəyirman tək!

Ayılma, haqqını qanma, xəbərdar olma insan tək!" (2,48-49)

Sabir satiralarında həm Cənubi Azərbaycandan Bakıya işləmək üçün gələn, həm də Şimali Azərbaycanın özündən olub Bakıda neft mədənlərində işləyən, lakin burada "sürgünlük" yaşayan Bakı fəhlə-lərinin ağır əməyini, rəhbərlərini tənqid etmişdir ("Bakı fəhlələrinə", "Fəhlə sən də özünü bir insanmı sanırsan?!", "Təraneyi-əsilanə").

Sabir Bakı fəhlələrinin ağır güzəranına acımış, əməkçi insanın öz haqqını müdafiəyə qalxması və sahibkarın qəzəbinə tuş gəlməsi onun "Təraneyi - əsilanə" satirasında xüsusi sarkazm üslubu ilə qeydə alınmışdır:

"Adə, fəhlə, sən get əlləş, sana günlərin ay olsun,

Get olarla söz danış kim, sənə fəqrdə tay olsun,

Bəşəriyyət aləmində nəyinə görə pay olsun?

Bu deyilmi baş-qulağın, a başı havalı fələ?!

... Qələt eylə, etmə bir də belə boş xəyalı, fələ!

Dur itil, cəhənnəm ol, get, ürəyim daralı, fələ" (2,106)

Sabir yaradıcılığı boyu bir-biri ilə sıx bağlı olan mövzulara toxunmuşdur. Buna görə də satiralarının təhlilini verərkən, şairin diqqət yetirdiyi digər mövzulara da toxunmaq mütləqdir. M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında əməkçi insan obrazını böyük sənətkarlıq nümunəsi ilə əks etdirmişdir. O, sadə insanlara — kəndlilərə, fəhlələlərə, əkinçilərə ruhən daha yaxın olmuş, onların vəziyyətini çox yaxşı anlamışdır. Sabir kəndlilərin həyatına biganəlik nümayiş etdirmir. Onları çiyn-çiynə mübarizə aparmağa dəvət edir. "Əkinçinin", "fəhlənin", "dilançının" qələmi ilə onlara dəstək olan Sabir kimi qələm ustalarından başqa kimsəsi yox idi.

Sabir gələcək naminə yaşam və əxlaq tərzində dəyişikliyə nail olmağın mümkünlüyünə inanır, buna görə də vətəndaşlara qarşıla-

rında duran vəzifələri xatırladır. Sabir bu yöndə mübarizə apararaq, əməkçi insanın həyatında müsbət mənada dəyişikliyin yaranacağına inanır:

"Zalxalar daxmasına çökdü qaranlıq, bizə nə?!"

Tapmayır ac-yalavac qüzəranlıq, bizə nə?!" (2,151)

Sabir satirik qələminin istiqamət qayəsi dövrün problemləri təşkil edirdi. Sabir baş verən hadisələrin üstündən keçməyi bacarmırdı, olanlar onun şəxsiyyətini narahat edirdi. O, artıq əməkçi insanı köhnə düşüncələrdən uzaq, müasirlikdə görmək istəyirdi: zülmə məruz qalan yox, zülmü aradan qaldıran və öz milli kimliyini dərk edən əməkçi insan kimi:

"Bilməm nə zaman qəhrin edər aləmi bərbad?!"

Səbr etdiyin avanlarına şükr, xudaya!" (2,140)

Əməkçi insanın həyatı ilə amansız, qəddarcasına rəftar Sabiri qəzəbləndirmişdir. Bu qəddar insanların zülmünə məzlumun dözməsi satirik şairi sarsıdırdı. Sabir qələmi ilə ədalət carçısı rolunu oynayaraq məzlumların — əməkçi insanların hüquqlarının müdafiəçisi kimi çıxış edirdi:

"Artdıqca həyasızlıq olur el mütəhəmmil,

Hər zülmə dözən canları neylərdin, İlahi?!"

... Məzlumların göz yaşı dəryaca olacaqmış, —

Dəryaları, ümmanları neylərdin, İlahi?!" (2,145)

"Molla Nəsrəddin" jurnalının Sabirə müsbət təsiri olduğu halda, öz növbəsində Sabir yaradıcılığının da bu jurnala böyük təsiri olmuşdur. Bu fikri yekun olaraq ədəbiyyatşünas alim belə verir: "Molla Nəsrəddin" Sabirin dünyagörüşünün, dil və üslubunun, yaradıcılıq metodunun formalaşmış kamilləşməsində əsas rol oynadığı kimi, öz növbəsində Sabirin inqilabi satirası, poeziyasındakı dərin həyatilik, tipiklik, xəlqilik də molla-nəsrəddinçilərin inkişaf etdirdikləri inqilabi-demokratik satiraya böyük təsir göstərirdi" (4,107).

Xülasə

Məqalənin giriş hissəsində Mirzə Ələkbər Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatındakı rolundan bəhs edilmiş, yaradıcılığındakı əsas mövzular qeyd olunmuşdur. Həmçinin M.Ə.Sabirin digər ölkələrin ədəbiyyatına olan

təsiri də qeyd edilmişdir. Məqalənin yazılmasında əsas məqsəd M.Ə.Sabir satiralarında əməkçi insan obrazının xüsusiyyətlərini göstərmək, şairin əməkçi obraza, zamanəyə olan münasibətini, özünün baş verən hadisələrə qarşı mübarizə gücünü satirik qələmi ilə necə əks etdirdiyini şərh etməkdir. Məqalədə M.Ə.Sabirin bəzi satiralarının təhlili verilmiş, bəziləri haqqında ümumi bəhs edilmişdir. Məqalə Molla Nəsrəddin jurnalının M.Ə.Sabirin yaradıcılığında rolu barəsindəki sitatla yekunlaşır.

Summary

The introductory part of the article discusses the role of Mirza Alakbar Sabir in Azerbaijani literature and the main themes of his work. The influence of M.A.Sabir on the literature of other countries was also noted. The main purpose of writing the article is to show the features of the image of a working man in the satires of M.A.Sabir, to comment on how the poet's attitude to the image of the worker, the time, his power to fight against events. The article analyzes some of Sabir's satires and discusses some of them in general.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Alxan Bayramlı. Mirzə Ələkbər Sabir (qısa tərcümeyi hal). Bakı, "Nurlan" 2001
2. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004
3. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. İki cildə. II cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004
4. Mirəhmədov Əziz. Sabir. Bakı: Azərbaycan SSR EA, 1958, 444 s.
5. Mirəhmədov Əziz. Böyük ustadın yolu. «Ədəbiyyat» qəz., 1946, 22 iyul, №11.
6. Rafael Hüseynov. Sabirin saati. Bakı, "Elm və təhsil", 2012

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR VƏ İRAN İNQİLABI

Xalıqova A.Ə.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir və inqilabi satira, Səttərxan və*

sabir, Abbas Səhhətın, Mir Cəlalın və Seyid Hüseynin fikirləri

Key words: *Mirza Alakbar Sabir and revolution satira, Sattarxan and Sabir , Opinions of Abbas Sahhat, Mir Jalal and Seyid Hussein*

Sabir köhnə şeirlə yeni şeir arasında bir əsrlik qədər uçurum açdı ki, bir daha geri dönüb də, o uçurumu atlanmağa kimsədə cürət və cəsarət qalmadı. Sabirin əsərləri İran məşrutəsində bir ordudan artıq xidmət etmişdir.

Bir kərə düşünülün, ədəbiyyatımızda nə qədər böyük təsir, nə qədər əzim bir inqilabı vücuda gətirmiş.

Abbas Səhhət. (4.s-52;384)

Mirzə Ələkbər Sabir satiralarında və ümumən yaradıcılığında Azərbaycanın cənubunda baş verən ictimai-siyasi proseslərə müna-sibət bildirmiş başqa sözlə desək, fəal vətəndaş mövqeyindən çıxış etmişdir. 1905-1911-ci illər Məşrutə inqilabı zamanı soydaşlarının azadlıq, istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparmaları Sabiri yeni-yeni şeirlər yazmağa sövq edir, ruhlandırır. Qəlbində yaranan fəxarət hissini yazıya köçürərək inqilabda iştirak edənləri özünə məxsus qürur hissi ilə, bəzən də narahatlıqla təsvir etmişdir. Sabir inqilabda öz sözünü döyüş meydanına atılaraq deyil, qələmini süngüyə çevirərək iştirak edir. Vurğulamaq yerinə düşər ki, İran inqilabı onun həyata baxışı ilə yanaşı yaradıcılığındada əsaslı dönüş yaratmışdır. Əsərlərində siyasi görüşlər, vətənpərvərlik ideyaları, demokratik inqilabi görüşlər əsas mahiyyət kəsb edirdi. Mirzə. Ə.Sabirin poeziyasında əsas məsələlər özünə məxsus şəkildə gülüşlə ifadə olunurdu. Lakin bu gülüşdə bir müdriklik və dərin məna ifadə olunurdu. İran inqilabına həsr olunmuş şeirlərində hakimiyyəti tərifləyərək əslində onun iç üzünü açır və satirik gülüşlə tənqid edirdi. Xalq konstitutsiyalı monarxiya quruluşu tələb edir və azadlıq istəyirdi. “Ağladığca kişi qeyrətsiz olur” satirasının ilk və son bəndi əslində hadisələrin mahiyyəti-ni dərinlən dərk etməyimizdə mühüm rol oynayır.

Ağladığca kişi qeyrətsiz olur,

Necə ki, ağladı İran oldu. (2. s. 20; 383)

Təbii ki, Arazın o tayını, bu tayından seçməyən, fərqləndirməyən vətənpərvər şairi İran inqilabının və İran dövlətinin,

xalqının taleyi narahat etməyə bilməzdi.

İndi qandinsa işin əngəlini,

Demə İran niyə viran oldu?! (2.s-22;383)

Məhəmmədli şah Qacarın öz tax-tacını qoyaraq qaçmasını satirik dillə “pis xəbər” adlandıraraq halına acıyır və onu “yetim” adlandırır. Hətta **“Yansın İranlıların arxası yandı ciyərim!”** deyir. Şeirdə əsas məqsəd xalqı deyil hökuməti tənqid etməkdir. Xalqın 3 il şahı rahat oturmağa qoymaması onun kef damağına mane olması göz önünə gətirilərək qabardılır. Milli istiqlaliyyət üçün inqilab edən İran xalqının ağır iqtisadi, siyasi vəziyyəti göstərilir. Məhz bu səbəbdən xalqın üsyan qaldırmaqdan, inqilab etməkdən savayı çıxış yolu qalmır. Onların bu inqilabda haqlı olduqları təlqin olunur. Bu mübarizənin əsas çarçısı olan Səttərxan öz silahdaşları ilə Təbriz döyüşlərində şücaət göstərmişdir. Mirzə Ələkbər Sabir bu mübarizədə qəhrəmanlığı, igidliyi, sərkərdəliyi geniş əks-səda doğuran Səttərxana çoxlu şeirlər həsr etmişdir. Həmin şeirlər “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunaraq Şimali və Cənubi Azərbaycanda yayılırdı. Şeirlərində Səttərxanın əməllərinə afərin deyərək yüksək qiymətləndirirdi. Onun göstərdiyi rəşadəti, hünəri və dövlətinin varlığını dünyada tanıtməsini bədii dillə əks etdirirdi. Səttərxanın bu inqilabla xalqı oyatması ilə Sabirin şeirlə xalqı oyatması arasındakı yaxınlığı görmək mümkün deyil.

İştə Səttərxan, baxız, İrانی ihya eylədi,

Türklülük, İranlıq, təklifin ifa eylədi,

Bir rəşadət, bir hünər göstərdi, dəva eylədi,

Dövlətin bir eynini dünyada risva eylədi. (2.s-73;383)

İran hökuməti Cənubi Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərakətini boğmağa çalışmış və ana dilində mətbuat və ədəbiyyat nəşrinə qadağa qoymuşdur. Bu fakt düzgün olaraq “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1906-cı il 5 -ci sayında da göstərilir və qeyd edilirdi: “Vaxtı ilə çar hökuməti Qafqaz Azərbaycanının başına gətirilən baqqal oyununu, indi də İran mütləqiyyəti Cənubi Azərbaycanın başına gətirilməkdədir. İrandakı panfarsist qüvvələr Cənubi Azərbaycan xalqını milli zülm altında saxlamaqda, onların ana dili boğmaqdadırlar.” (5. s-3;221)

Millətin oyanması mütləqiyyət rejimi nümayəndələrini qorxuya

salmışdı. Hökumət bütün qüvvəsi ilə xalqı susdurmağa çalışır azadlıq, haqq səsin boğurdu. Xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsi, inqilabın böyük əks-səda doğurması İran hakimiyyətini çətin vəziyyətə salmışdı. Sabir bunun fərqinə vararaq onları satira ilə peşəkarcasına tənqid etmişdir. “Bir dəstə gül” (1. s-293;472) şeirində kimin nə istədiyin bəyan etmişdir. Xalqın azadlıq arzusu ilə yaşadığını, şahların isə firavan həyat və mütləqiyyət istədiyini göstərərək xalqdan ibrət almağa çağırır.

“Məzəli” şeirində Məhəmmədəli şahı tənqid atəşinə tutur, əməllərini açıb göstərməklə kütlələrin ona olan nifrətinin səbəbini açıqlayır və bixəbər olanlarda ona qarşı nifrət hissi yaradır. Sabir “Türklər Səttərxan ilə əhdü peyman etdilər” deyərək sevinir. Lakin bu sevinci də çox çəkmir. Azərbaycan xalqının səsinin Rusiya tərəfindən boğulmasına kömək edən imperalist qüvvələr bu səfər İran xalqının səsinə boğmağa kömək edir. İnqilab qan dəryasında boğulur. Xalqın nifərtini və acı vəziyyətini görən şair “Satıram”, “İranlı deyir ki” satiralarını qələmə alır.

Seyid Hüseynin “Sabirin hansı mənzuməsini alırsınız alınız o, sizin üçün bir tarixi sənəddir. O elə bir sənəddir ki, 1906-1911-ci illərdəki xalqımızın əhval-ruhiyyəsi, ictimai həyatı, düşüncəsi tamamilə onda nəzərimizə çarpacaqdır. Sabirin şairliyi, sənətkarlığı xalqın intibah uğrunda çalışmaqdan, onu qəflət yuxusundan ayılmaqdan ibarət bilmişdir.” (4. s-54;384)

Seyid Hüseynin fikirlərinə istinad edərək deyə bilərik ki, Sabir ruhu satira ilə yoğrulmuş, bütövlükdə xalqa xidmət etmişdir. Sabir dərəcəliyə qarşı çıxaraq xalqın mənafeyin üstün tutmuş demokrariya çarçısı olmuşdur. Görüşlərində və fikrində qələmi süngüyə çevirmiş, qənaətlərinə sadıq qalmışdır. İstiqbal üçün xalqı haraylıyaraq amal üçün birləşməyə çağırır fürsətdən istifadə edib bir iş görməyi xalqın qarşısına qoyur. Bununla yanaşı şairin hüriyyətlə çırpınan ruhundan bəhrələnən şairlər də çox olmuşdur.

“Risalə” elmi araşdırma jurnalında göstərilir ki, İran satirik poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Seyid Əsrəfəddin Gilanın ilham mənbəyi “Molla Nəsrəddin” və molla nəsrəddinçilər olmuşdur. İranın hər yerində bu jurnala maraq böyük idi. Əsrəfəddin Gilani İran xalqının düşüncəsində mühüm rol oynamışdır. O, inqilabi-demokratik

poeziyası və realizmi ilə ictimai fikrin inkişafında əsas rol oynamışdır. S.Ə.Gilanin yaradıcılığı janr xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif idi lakin ən çox sevilənlər satirik şeirləri idi. Şairin bu sahədə ilham mənbəyi Mirzə Ələkbər Sabir idi. Gilanidə tədqiqatçıların tənqidinə səbəb olan tərcümə etdiyi şeirlərin müəllifini göstərməməsi idi. XX əsrin əvvəllərində yaradıcılıq fəaliyyətinə başlayan bir sıra Azərbaycan və İran mütəfəkkirləri, o cümlədən Sabir və Gilani də həm bir şair, həm də vətəndaş kimi rus və iran inqilabları altında formalaşmışdılar. Bundan asılı olaraq onlar eyni əqidəyə və ideyaya qulluq edirdilər. (6. s-32,33,36,37;18)

Bu fikirlərdən çıxış edərək demək olar ki, “Molla Nəsrəddin” nümayəndələri xüsusi ilə demək olar ki, Sabir İran inqilabını izləyir və düşüncəsini yazıya tökürdü. Sabirin xalqa təsiri o qədər güclü idi ki onun təsirinə düşməmək mümkünsüzdür. İran inqilabında xalqın çəkdiyi əziyyəti duyur öz şeirləri ilə onlara dayaq olaraq dəstəkləyirdi. Gilani də heç şübhəsiz Sabirin İran inqilabı haqqında səmimi və real fikirlərindən təsirlənmişdir. Bu danılmaz bir faktdır ki, inqilabi-satirik şeirin nəyinki təkcə Azərbaycanda şərq ölkələrində carçısı sayılan məhz Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur. İstibdada qarşı nöqsanların kəskin şəkildə alovlanması Sabir üçün işıq oldu. O, inqilab ruhunda təkcə mübarizəyə qoşulanlara dayaq olub onlara məhəbbətini bildirmir, həmçinin Təbrizdə baş verən bu inqilabın tarixi haqqında bizə tutarlı məlumatlar verir. (3. s-20,21;65) “Eynüddövlənin istefası “satirasında biz bu məlumatları almaqla yanaşı xalqın azadlığını boğam düşmənlərin kəskin şəkildə tənqidini də görürük.

Bəstə iqam eyləyin, ey tacirani -mötəbər !

Qaliba, vardır ümidim, bəxt yar olsun sizə !

Olmayın razı ki, Eynüddövlə istefa verə !

İştə Təbriz, iştə Eynüddövlə ar olsun sizə! (1.s-313;472)

Bunlarla yanaşı xarici qüvvələrin inqilaba qarşı İrana kömək etməsi onu hiddətləndirmişdir. İranı bizdən müdafiə etməyi istəməyin Alman, rus ingilis bizdən inciyər, xətri sınar deyərək hakimiyyətin əsl üzünü açmağı peşəkarcasına bacarmışdır.

Mir Cəlal elmi-nəzəri tədqiqatlarında, ideyalarında Sabir haqqında belə demişdir:

Sabir Azərbaycan şeirində tamamilə yeni bir məktəbin, inqilabi satira üslubunun binasını qoydu. Yüz illər boyu nizamilərə, nəsimilərə, füzulilərə təqlid yolu ilə yazılan, lakin epiqonluqdan irəli getməyən, köhnəlmiş, ictimai zəminəsini, tərəvətini, ləzzətini itirmiş qəzəl ədəbiyyatına qarşı Sabirin yeni məzmunlu, realist, satirik şeiri parlaq bir qılnc kimi kəsərli oldu. Müəllimi Seyid Əzim qəzəl ədəbiyyatını yekunlaşdıran, klassisizm məktəbinin son böyük şairi oldusa, şagirdi Sabir yeni inqilabi mübarizə şeirinin pioneri, ictimai-siyasi satira məktəbinin bayraqdar şairi oldu”. (3.s-14,15;65)

Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin dediyi kimi “Sabir filosofdur, mürəbbidir, inqilabçıdır hamısında səmimidir”. (4.s-52;384)

Bütün bunlar bu qənaətə gəlməyimizə səbəb olur ki, İran inqilabı Sabirin yaradıcılığında öz ruhunu tapmaqla əbədiyyət qazanmışdır. Sabirin istiqlaliyyət uğrunda bir ordudan artıq xidmət etməsi yaradıcılığında öz sübutunu tapmışdır.

Xülasə

Məqalənin giriş hissəsində Abbas Səhhətin Mirzə Ələkbər Sabir haqqında fikirləri qeyd edilir. Həmçinin Mirzə Ələkbər Sabirin ustalığı qiymətləndirilir. Şeirlərindən bir parça verilərək təhlil edilir. Mir Cəlalın, Seyid Hüseynin Sabirin inqilabi satiraları haqqında fikirləri qeyd olunur. Məqalənin əsas məqsədi Mirzə Ələkbər Sabirin İran inqilabına münasibətini ortaya çıxararaq şərh etməkdir. Məqalənin sonu Sabirin bu inqilabda qələmi ilə göstərdiyi şücaət Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin fikirləri ilə yekunlaşdırılır.

Summary

In the introductory part of the article, Abbas Sahhat's views on Mirza Alakbar Sabir are noted. Also, the mastery of Mirza Alakbar Sabir is assessed. An excerpt from his poems is analyzed. Mir Jalal's and Seyid Hussein's views on Sabir's revolutionary satires are noted.

The main purpose of the article is to comment on Mirza Alakbar Sabir's attitude to the Iranian revolution. The end of the article concludes with the thoughts of Yusif Vazir Chamanzaminli, Sabir's bravery in this revolution.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Hophopnamə 2 cilddə I cild (Bakı-2004) (s-293,313;472)
2. Hophopnamə 2 cilddə II cild (Bakı-2004) (s-20,22,73;383)
3. Mir cəlal “Mirzə Ələkbər Sabirin sənət dünyası” (Bakı -2017) (s-14,15,20,21;65)
4. “Mirzə Ələkbər Sabir -150” (bakı-2012)(s-52,54;384)
5. Pərvanə Məmmədli “Cənubi Azərbaycan mətbuatı tarixi” (Bakı-2009) (s-3;221)
6. “Risalə elmi araşdırmalar jurnalı” (Bakı-2019) (s-32,33,36,37;18)

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN SATİRALARINDA QADIN AZADLIĞI PROBLEMİ

Bayramova C.İ.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *Vətəndaş-şair, “ Hophopnamə”, qadın azadlığı, Abbas Səhhətin fikirləri, “övrət”, “gavur qızı”*

Key words: *cirizen-poet, “ hophopname”, women’sfreedom, Abbas Sahhat’ s thoughts, “ovret”, “gavur daughter”*

İlk növbədə Mirzə Ələkbər Sabirin qadın azadlığı probleminə o qədər önəm verməsinin səbəblərinə aydınlıq gətirmək düzgün olardı. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından, dahi Nizamidən başlayaraq qadına münasibət ədəbiyyatın aparıcı mövzularından biri olmuşdur. Həm də müxtəlif dövrlərdə qadına münasibət birmənalı olmamışdır. Sabirin yaşadığı dövrdə - XIX əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində qadına münasibət, qadın azadlığı problemi, qadınların ictimai həyatdakı rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Çünki Sabir istənilən mövzunu, problemi müqayisədə təsvir edirdi. Sabir üçün qadın ilk növbədə anadır, tərbiyəçidir. Şair həm də ümumən mütərrəqiziyalılıqların fikirlərini ifadə edirdi. Onlar görürdülərki, başqa millətlərin nümayəndələri olan qadınlar təhsil alır, öz hüquqları uğrunda mübarizə aparır, ictimai işlərdə fəal iştirak edir, müxtəlif problemlərin

həllində həyat yoldaşlarına yaxından kömək edirdilər. Bəs Sabirin sözləri ilə desək bədbəxt, zavallı Fatmalar, Tükəzbanlar nə edirdilər, hansı dözülməz mühitdə yaşayırdılar? Ərin kötəyini, qamçısını, müqəddəs nemət kimi qəbul edən Azərbaycan qadınından nə gözləmək olardı? Öz hüquqlarını bilməyən, mübarizə aparmayan, təhsil almayan qadın gələcəyin həqiqi vətənpərvər övladlarını yetişdirə bilərmidi? Əlbəttə, yox. Ona görə də qadın azadlığı problemi Sabir yaradıcılığında əsas yerlərdən birini tutur.

Sabirin müasiri olmuş Abbas Səhhət şairin yaradıcılığını xüsusilə yüksək qiymətləndirmişdir: “Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir cığır açan Sabir əfəndi, millətdən ötrü çalışdı. O, gördüyü tənədən, yağış kimi üstünə yağan töhmətdən əsla geri dönməyib öz məsləkində əzmlə davam etdi və sevgili millətinə bir an qafil olmadı”. (2. 422, 218)

Bəli, vətəndaş şair kimi öz vəzifəsini cəmiyyətdə gördüyü eybəcərlikləri olduğu kimi yazmaqda görən M.Ə.Sabir bütün bunları öz satiralarında əks etdirmişdir. O, çatışmazlıqlara biganə qalmamış, həmvətənlərinin gözünü açmağa səy göstərmişdir.

M.Ə.Sabir XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının böyük simaları arasında fərqlənən görkəmli sənətkardır. O, yeni Azərbaycan şeirinin – satiralarının yaradıcısıdır. M.Ə.Sabirin yaradıcılığının vüsəti, əhatə və təsir dairəsi son dərəcə genişdir. “Vaqif sadəliyi, Mirzə Cəlil demokratizmi, Füzuli psixologizmi, Nizami epizmi- hamısı Sabirdə üzvivəhdət təşkil edir.” Bu vəhdəti Sabirin satiralarında aydın görmək mümkündür.

“Hophopnamə”də də qeyd olunduğu kimi, Sabirin əsərləri insan ləyaqətini alçaldan hər bir şeyə qarşı mübarizədə ovxarlanmış silah idi.

Vəkil

Həqsizə həqdi deyib, bir çox günaha batmışam

Həkim

Dərdi təşxis etməyib, qövmi-əqrəba ağlatmışam

Dərviş

Nərdə bulsam soq açıb, min-min yalan söz satmışam

Molla

Gündə bir fitva verib, məxluq çox aldatmışam. (1.478,37)

Yuxarıda “Hophopnamə”dən olan fikrin əksini bu misralarda görmək mümkündür. Həqiqətən də, vətəndaş şair xalqın səsi olmuş, cəmiyyətin problemlərini məhz xalqın dilindən xalqın özünə çatdırmağı bacarmışdır.

Bu misralarda olduğu kimi digər misralar da insan ləyaqətini alçaladnlara silah kimi yönəlmişdir.

Hətta sənətkar əsərlərində qadın gözəlliyini təsvir etməkdən də geri qalmamışdır. Bu da onun xanımlara yüksək dəyər verməsindən irəli gəlir.

Ey annın ay , üzün günəş, ey qaşların kaman!

Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin ilan! (1.478,229)

Bu misralarda ədib xanımın xarici görünüşünü böyük ustalıqla təbiətin gözəlliklərinə bənzətməyi bacarmışdır. Ona görə də bütün yaxşı xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən Azərbaycan, Müsəlman, Şərq qadınlarının ağır, acınacaqlı vəziyyəti, elementar hüquqlardan məhrum olması vətəndaşlıq mövqeyindən çıxış edən sənətkar kimi Sabiri narahat etməyə bilməzdi.

Xalqının haqq səsi olan şairio dövrün əsas problemi olan digər bir məsələ- qadınların azad ola bilməməsi, qadın hüquqsuzluğu narahat edirdi. Vətəndaş şair qadın azadlığının məhdudluğunu gah qarının , gah bir kişinin dilindən, gah da nəsihət, məsləhət formasında öz satiralarında qələmə almışdır.

Sübh oldu dur, inəkləri sağ, çalxa nehrəni

Divarə yap təzək, elə qeyrət, gavur qızı! (1.478,177)

“Gavur qızı” adlı satirasında da sənətkar qadınların yaşadıkları cəmiyyətdə, ailədə heç bir hüququnun olmadığını inandırıcı faktlarla göstərə bilmişdir. Başqa sözlə desək, “həpəndini”-qəhrəmanını öldürücü tənqid atəşinə tutmuşdur. Sabir vurğulayırdı ki, cəmiyyətdə qadına münasibət kökündən dəyişməlidir. Əks-təqdirdə heç bir tərəqqidən, inkişafdan söhbət belə gedə bilməz. Doğrudan da cəmiyyətin hansı inkişaf mərhələsində olması qadınlara və uşaqlara münasibətdən çox asılıdır. Qadını azad, müstəqil olmayan, təhsil, əmək hüququndan məhrum olan cəmiyyət sonda məhvə məhkumdur. Sabirin satiralarında gəldiyi əsas nəticələrdən biri məhz budur.

Bu əsərində Sabir bir ailə başçısının dilindən çıxış edir. Bu satira Molla Nəsrəddinə müraciətlə başlayır. İllərdir ailəyə başçılıq edən kişi “ çərlətdi lap məni bizim övrət, gavur qızı!” deyərək Molla Nəsrəddinə şikayətlənir. Həyat yoldaşının on beş- on altı ildir evində olduğunu deyən kişi xanımını “külfət” adlandırır. Kişi arvadının dişlərinin töküldüyünü, qocaldığını söyləyir. Artıq kişi övladlarının anasını görməkdən bezib. Növbəti misralardan birində isə yenidən evlənmək istədiyini utanmadan bəyan edir. Yalandan övladlarının anasına deyir ki, gətirdiyi qız ona xidmət etsin.

Buraya qədər təhlil etdiyimiz misralardan anlayırıq ki, o dövrün insanlarına görə ev xanımı hüquqsuz biri kimi yalnız evdəkilərə xidmət etməlidir. Sabir də elə məhz bunu diqqətə çatdırmağa çalışmış, qadın azadlığını tələb etmişdir.

Bir söyləyən yox, ay başı batmış, nə borcuna

Həqqin nədir salırsan ədavət, gavur qızı?!(1.478, 177)

Digər misrada isə Sabir qadının işinin sübh tezdən durmaq, inəkləri sağmaq, nehrə çalxalamaq, olduğundan şikayətlənir.

Qadına ip tovlamasını, yun daramasını, təndir qalayıb, çörək bişirməsini söyləyən kişi “sal başını aşağı, sən ancaq işində ol” deyərək müraciət edir. Kişi qadına onun işinə qarışmamasını bildirir və “sən övrətsən” deyərək ona itaət etməsini əmr edir. Bəli, bu misralarda bildirilənlər qadın hüquqsuzluğu, qadın azadlığının qıtlığı deyilmi?

Bu misralar vasitəsilə Sabirin xanımlara ünvanladığı fikirlər onların hüquqlarını anlaması və onların azadlığı üçündür.

Əndir, özü bilər, neçə övrət alar, alar,

Heyvan kimi durar, baxar, gavur qızı! (1.478,177)

Xülasə

Məqalənin giriş hissəsində Mirzə Ələkbər Sabirin sənətkar kimi ustalığı və millətinə vurğunluğu göstərilmişdir. Həmçinin, şairin dostlarından biri olan və əsərlərinin çap olunmasında əvəssiz rol oynayan Abbas Səhhətin də M.Ə.Sabir haqqında fikirləri qeyd olunmuşdur. Məqalədə əsas məqsəd şairin satiralarında əsas problemləri, özəlliklə də qadın hüquqsuzluğunu araşdırmaq, təhlil etməkdir. Məqalədə qadın azadlığı probleminə

aid satiralardan nümunələrgöstərilmişdir. Sonda bəzi ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Summary

The introductory part of the articles shows Mirza Alakbar Sabir's skill as an artist and his passion for his nation. Also, shared his views on Abbas Sahhat Sabir one of the poet's friends, who played an important role in the publication of his works. The main purpose of the article is to investigate and analyze the main problems in the poet's satires, especially women's rights. The article provides examples of satires on the issue of women's freedom. In the end some, generalization have made.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. DİM-“Abituriyent”-2019
2. “Hophopnamə” 2 cildə I cild (Bakı- 2004)

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN YARADICILIĞINDA BURJUA MÜNASİBƏTLƏRİ

Əmiraslanova G.R.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *Sabirin tənqid hədəfləri, burjua münasibətləri, Nitsşe və Artur Şopenhauerin aforizmləri, “xırda adam”*

Key words: *Sabir of critical targets, Bourgeois relations, Nietzsche and Arthur Schopenhauer of aphorisms, "The Little Man"*

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri tənqidi realizm ədəbiyyatını özünəməxsus bir şəkildə yaradıcılığında müxtəlif istiqamətlərdə əks etdirmişdir. Gənc yaşlarından yaradıcılığa başlamış Sabiri bir vətəndaş olaraq yaşadığı cəmiyyətin və zamanənin eyibləri narahat etmiş və kəskin tənqidi münasibət yaratmışdır ki, bu da müxtəlif qıyafələrə bürünmüş obrazlar vasitəsilə Sabir poeziyasında tənqid hədəfinə çevrilmişdir. Tənqid

hədəfləri birmənalı olaraq tipik şəraitdə tipik formada təqdim olunur. Elə Sabir satirasının əsas məğzini də tipik tənqid hədəflərinin təsviri ilə cəmiyyətin və zamanənin dözülməzliklərini aysberqin görünən tərəfi kimi təqdim etməkdir. Həmçinin Sabir poeziyasının dərin qatlarına endikcə müxtəlif spektrlərdən ictimai münasibətlərin dolğun təsviri "güzgü effekti" ilə təqdim edilir. XX əsr realizmin yeni bir mərhələsi olmaqla bərabər, öz dolğun ifadəsini Sabirin satiralarında tapmışdır. Sabir satiralarında əsas tənqidi tipikləşmə mövhumat, cəhalət, ətalət zəncirinə bağlanmış ictimai tiplər təsvir olunur.

XX əsr ədəbiyyatı müxtəlif şəkildə tənqidi realizmin inqilabi səciyyə daşması ilə seçilir ki, bu məqam "təpədən-dırnağa" kimi nəsrdə Mirzə Cəlil yaradıcılığında, poeziyada isə Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında başlayırdı. Sabir yaradıcılığı dövr aspektindən qiymətləndirilərkən öz inqilabi məzmunu ilə seçilə bilər, lakin onu da unutmamaq lazımdır ki, Sabir sadəcə tənqid hədəfləri ilə, xüsusilə də burjua nümayəndələri və "xırda adam" "deyə biləcəyimiz ictimai təbəqənin insanların ironiyasını verməklə nihilistik bir vəziyyət yaratmışdır. Belə ki ictimai və siyasi həyatda var olan, lakin" bəsinəti bağlanmış" insanların görə bilmədikləri haqqın, hüququn tapdalanması, ağır həyat, cəhalət, tərəqqiyə mane olmağa çalışan "maarif-pərvər" nümayəndələrin naqisliyi, mənfur müstəmləkəçilik kimi hallar insanlar üçün bağlı qapılar arxasında qalmış bir həqiqət idi.

XIX əsrin 2-ci yarısından təşəkkül tapmağa başlayan burjua münasibətləri XX əsrin əvvəllərində qüvvətlənmiş və əsasən neft sənayesi üzrə gedirdi ki bu zaman hər nə qədər şəhərlər inkişafa cəlb olunsada, müstəmləkə əsarətində yaşayan xalqın aşağı təbəqəsinin məişət həyatı üçün belə bir ağır vəziyyətin olması heç də ürək açan deyildi. Çünki, **Nitsşenin sözləri ilə qeyd etsək, "Nə qədər yüksəliksə yüksələk uçmaq bilməyənlərə o qədər balaca görünürük"**. Yüksəlməyə və varlanmağa çalışan burjua nümayəndələri üçün kəndli və fəhlənin əməyinin istismar edilməsi adi bir hal idi və yüksəldikcə adi adamların ağır güzəranını görmürdülər. Əlbəttə ki bu cür halların baş verməsinə sadəcə olaraq irəliyə getmək istəyi deyil, həmçinin yaşadıkları mühitin və müstəmləkə hakimiyyətinin də təsirinin olduğunu unutmamaq gərəkdir.

Olmayı, olmasın da insafın,

Dut qanın şişə içrə əsnafın,
Ta ki, var əldəbeş puçuq quruşun,
Mötəbərsən Gözündə əşrafın,
Adəmi adəm eyləyən parədir,
Parasız adamın üzü qarədir. (Adəmi adəm eyləyən parədir)

Diqqətlə dövrü səciyyələndirdiyimiz zaman “boyunduruq” altında yaşayan xalqın güzəranı haqqında fikir yürütmək mümkün olur. Beləki inkişafa meyl edən “tipik burjua nümayəndələri” əksər məqamlarda “geridə qalan “xalqı” düşünmürdü. Sabir satiralarında əsas diqqəti çəkən də məhz burjua və onun qapazaltısı olmuş kəndli və fəhlələrin taleyidi. Cəmiyyətdə kapitalist münasibətlərinin inkişafda olduğu bir vaxtda burjuaziya nümayəndələri, xüsusilə kənd burjuaziyası aciz kəndlinin nəinki haqqını tapdalayır, həmçinin kəndlinin və dirçəlməyə çalışan kəndli və fəhləni yenidən zəncirə salırdı.

Hər nə versən, ver, məbadə vermə bir dirhəm zəkat
Qoy acından ölsə ölsün, binəva kəndli və tat.
Olmasan bir xeyrə bais, olma,ol, bais şərə
Etməsən imdad, etmə, et sitəm sitəm acizlərə.
(Hər nə versən, ver)

“Sabirə qədərki realizmdə “xırda adam” mövzusu bu və ya digər formada hələ davam edir, Sabirdə isə bu mövzuya həm də təkzib və təshih verilir: “xırda” nın xırdalığı bir illuziya kimi qəti rədd olunur!Məhz Sabir fəhləni kəndlini artıq millətin əzilən qatı kimi yox,belini düzəldən,ayağa qalxan ictimai qat kimi göstərir” (Y.Qarayev)

Mirzə Ələkbər Sabir satirasının əsas “qurbanları” deyə biləcəyimiz burjua tipləri fərqli aspektdən yanaşsaq, çar üsuli idarəsinin “istehsalı” olan tiplər idi ki, bunlar da öz növbəsində fərqli maskalara bürünərək xalqı, kəndlini, milləti həyasızcasına qamçılıyırdılar. “Vətəndaşlıq cəsarəti Sabir satirasının əsas xüsusiyyətlərindəndir. Cəsarət sözünü biz Sabirdə yalnız dövlətə, çar üsuli-idarəsinə qarşı mübarizə ilə məhdud etmirik.Bu özü çox mühüm bir addımdır”(Mir Cəlal)

Millət qəminə baxmayan ənzari-kərəmlə
İyşani-zəvi-şanlarına şükür, xudaya!

Gözlənməyən ədnalığın icadına ciddən
Himmət edən insanlarına şükür, xudaya!

Sakit oturan böylə cinayətlərə qarşı
Bu sahibi-vicdanlara şükür, xudaya!

(Bir mərhəmət əyanlarına şükr, xudaya)

Təqdim olunan satira nümunəsindən Sabirin yaradıcılığında özünü göstərən bir məqam xüsusi olaraq qeyd olunur ki, bu da millət qəminə mərhəmətlə baxmayan, gözlənilməyən alçaqlığı “icad edən” tipik nümayəndələrin sakit oturaraq baş verənləri seyr edışı böyük ustalıqla ifadə olunmuşdur. Eyni zamanda Sabir satiralarının insanlar tərəfindən bəzi məqamlarda tənqid atəşinə tuş gəlməsini təmin edən və inqilabi bir mövqedən yanaşmanın əsasını qoyan əsas məqam “Sabir gözü ilə görmək” də adlandırma biləcəyimiz bir formanın təqdim olunmasıdır. Belə ki “baxmaq” və “görmək” arasındakı çox incə bir məqamı daha dərinədən dərk etməyə səy göstərən Sabir sadəcə yaşadığı cəmiyyətə, onun sonrakı taleyinə və insanların həyat səviyyələrinə baxmaqla kifayətlənməyib, həm də görməyə səy göstərmişdir. Gördüyü məqamları isə daha çox satirik tipin dilindən göstərməyə çalışmışdır ki, bununla biz satirik obraz və dövrün əsas tənqid hədəfi olan burjua nümayəndələrinin öz dili ilə ifşa edilməsini görürük. Kəndlinin halına acımayıb, əksinə onun hüquqlarını qəsb etməyə çalışan kənd burjuaziyasını rəncbərin həyatından çox, onun əməyini necə ələ keçirmək yolları maraqlandırır.

Xoş keçmədi il çöllüyə, dehqanə, nə borcum?

Yağmadı yağış, bitmədi bir danə, nə borcum?

Əsdi qara yel çəltiyə, bostanə, nə borcum?

Getdi mənə nə fələliyinbadə, əkinçi! (Əkinçi)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ədəbiyyatşünas, tənqidçi Yədulla Dadaşlının “Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi” əsərində təqdim olunmuş Yaşar Qarayevin Sabir yaradıcılığı ilə bağlı belə bir fikri səsləndirilmişdir; **”Poeziya tariximizdə Vəqif və Füzulinin timsalında davam edən iki müxtəlif üslubi istiqaməti üzvi vəhdətdə Sabir birləşdirir”**

Sonda Artur Şopenhauerin belə bir aforizmini təqdim etmək yerinə düşərdi; "Pul dəniz suyuna bənzər, nə qədər çox ehtiva etsən o qədər çox ona susayarsan". Sabir satiralarında sadəcə cəmiyyətin maddi qabığı adlandırma biləcəyimiz pula aludə olub onun kölgəsində yatmağa çalışan burjua nümayəndələrimiz deyil, həmçinin bu kölgədə özü üçün daldalanmağa çalışan zavallı kənli və fəhlənin acınacaqlı həyatı təsvir olunmuşdur. Sabirin bu düşüncələri forma olaraq dəyişsədə, məzmun olaraq sonrakı dövrlərdə şairə ölməzlik qazandırmışdır.

Xülasə

Məqalənin giriş hissəsində M.Ə.Sabirin yaradıcılığı tənqidi realism aspektindən qiymətləndirilmişdir. Eyni zamanda Sabirin əsas tənqid hədəflərindən biri olan burjua nümayəndələri və çar hakimiyyəti altında yaşayan insanların taleyində bu münasibətlərin hansı formada təsvir olunması əks olunmuşdur. Məqalənin əsas məqsədi Sabir yaradıcılığındakı burjua münasibətlərinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərini təqdim etməkdir. Məqalədə Yaşar Qarayev, Mir Cəlal kimi alimlərin fikirləri və Nitsşenin, Artur Şopenhauerin aforizmləri mövzu ilə əlaqələndirilmişdir. Son hissədə isə mövzu ilə bağlı olaraq Artur Şopenhauerin fikri qeyd olunaraq məqalənin əsas məğzi ilə əlaqələndirilmişdir.

Summary

In The introductory part of the article, M.A.Sabir of work is evaluated from the point of view of critical realism. At the same, one of the main targets of Sabir criticism was the fate of bourgeois of representatives and people living under tsarist rule. Nietzsche and Schopenhauer of aphorisms are connected with the topic

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Mir Cəlal-“Azərbaycanda ədəbi məktəblər” (2004, Bakı) (s147)
2. Mirzə Ələkbər Sabir_”Hophopnamə-I cild” (Bakı, 2004, ”Şərq-Qərb) (s113)
3. Mirzə Ələkbər Sabir – ”Seçilmiş əsərləri” (Bakı, 2007) (s 49s 113)
4. Yədulla Dadaşlı –“Azərbaycan ədəbi tənqidi tarixi” (“Elm və Təhsil”, 2019) (s 433)
5. Yaşar Qarayev –“Realizm: sənət və həqiqət” (Bakı, ”Elm”, 1980) (s. 214, s.215)

III BÖLMƏ

SABİR YARADICILIĞINDA PEDAQOJİ, PSIXOLOJİ MƏQAMLAR

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞINDA TƏRBİYƏ

Mustafayeva F.F.

P.ü.f.d.

ADPU-nun Şamaxı

Açar sözlər: *tərbiyə, ailə, satira, övlad, cəmiyyət*

Key words: *upbringing, family, satire, children, society*

Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinin diqqətəlayiq mərhələlərindən biri də XX əsrin əvvəllərinə düşür. Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından, yeni yaradıcılıq istiqamətinin banilərindən biri olan M.Ə.Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. O, milli ədəbiyyatın, Xaqani, Nizami, Füzuli, Vidadi, Vaqif, Axundov, Seyid Əzim kimi klassiklərin, çoxəsrlilik Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Sabirin «Hophopnamə» adı ilə tanınan şeir kitabı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsidir.

M.Ə.Sabir 1862-ci il mayın 30-da Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. Həmin dövrdə burada İslam dininə etiqad çox güclü idi. Onun babası Hacı Tahir də dindar və cəmiyyətdə özünə görə mövqeyi olan bir adam idi. Sabirin qüdrətli bir sənətkar, ədəbiyyat xadimi və şəxsiyyət kimi formalaşmasında Azərbaycan mədəniyyətinin çoxəsrlilik ənənələri ilə yanaşı, xalq məənəviyyatının, adətlərin və islam təfəkkürünün də təsiri olmuşdur. Valideynləri Ələkbəri də ruhani görmək istəyirdilər. Bu ümidlə atası onu səkkiz yaşında mollaxanaya qoymuşdu. Gələcək şairin ilk bədii yaradıcılıq «addımı» da bu zamandan başlayır.

Ələkbər Quranı oxuyub başa vurmada yazı yazdığı üçün ona

dərs deyən molla tərəfindən falaqqaya salınıb döyülmüşdü. Mehriban və qayğıkeş ata-anası səkkiz yaşlı oğullarını namaz qılmağa və oruc tutmağa təlqin edirdilər. Sabirin üç misralıq ilk şəri də bu əhvalatlarla əlaqədar keçirdiyi sarsıntılardan doğmuşdur. O yazırdı:

Tutdum orucu İrəmazanda,
Qaldı iki gözzərim qazanda,
Mollam da döyür yazı yazanda.

Mirzə Ələkbər Sabirin satiraları özünəməxsusluğu, orijinallığı, sələflərinin poeziyasından fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir, şeirləri xələflərinə, ədəbi prosesə güclü təsir göstərən milli və bəşəri mövzulardır. Şairin xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq, ictimai quruluşun dəyişməsi amalı yolunda apardığı mübarizə sərhəd tanımır, onu bir ölkə çərçivəsindən çıxarır dünyanın şairinə, yoxsulların, əzilənlərin, hüquqları əlindən alınan insanların müdafiəçisinə çevirir.

Mirzə Ələkbər Sabir ailənin quruluşu məsələsini çox mühüm məsələlərdən hesab edir və buna şüurlu surətdə yanaşmağın lazım olduğunu bildirir.

Mirzə Ələkbər Sabir mənzum hekayələrində valideynin zəhmətini, övladın ata-anaya borcunu və xidmətini aydın, sadə, təsirli misralarla göstərmişdir. Şair ata-ananın zəhmət və arzularını övlada eşitdirməklə onun məsuliyyətini daha da artırır.

M.Ə.Sabir həm bir etnopedaqoq və həm də bir pedaqoq olaraq mənzum hekayələrində əmək tərbiyəsinə, uşaqları halal əməyə səsləyən işgüzarlıq tərbiyəsinə önəm verir. Bu misralarla yetişən nəsli halal əməyə sevgi, tənbəlliyə isə nifrət hissləri aşılaman misraları pedaqoji fikir tariximizi zənginləşdirən etnopedaqoji dəyərlər kimi də qiymətləndirilə bilər. Mirzə Ələkbər Sabirin “Camuşçu və sel” əsəri “Qabusnamə”dəki bir “hekayət” əsasında yazılmışdır. Bu “hekayət”də qoyun saxlayan kişinin böyük qoyun sürüsü və çox düz, əməlisələh bir çobanı var idi. Qoyunlar nə qədər süd verirdilərsə, azına-çoxuna, artığına-əskiyyəsinə baxmadan çoban hamısını ağasının yanına aparardı. Ağası isə həmin südə su qatıb çobana qaytarar və deyərdi: “Apar sat!” Çoban həmin kişiyyə öyüd verib nəsihət edərdi və deyərdi: “Ey xacə, müsəlmanlara xəyanət etmə, xalqa xəyanət edənin axırı yaxşı olmaz”. Kişi isə çobanın sözüə baxmayıb südə su qatmağda davam edərdi.

Bir dəfə çoban təsadüfən qoyunları suyu qurumuş bir dərədə yatırıb, özü bir təpənin başına dırmaşdı və orada yuxuladı. Bahar fəsli idi, birdən dağlarda gürşad yağışlar başladı, sel axıb dərəni doldurdu və bütün qoyunları boğub öldürdü.

Mirzə Ələkbər Sabir həmin hadisəni oxucuya yüksək estetik-bədii zövq aşılayan misralarla ifadə edir:

Sanki o su toplandı, dama-dama göl doğdu,

Birdən daşdı sel kimi, bütün sürünü boğdu.

Çoban şəhərə gəlib qoyun sahibinin yanına südsüz getdi. Kişi soruşdu: “Nə üçün süd gətirməyibsən?”. Çoban dedi: “Ey xacə, sənə dedim, südə su qatma, xəyanət olar, sözümə baxmadın. İndi camaata süd əvəzinə satdığın o sular bir yerdə toplanıb hücumla keçdilər və sənə bütün qoyunlarını apardılar”.

Mirzə Ələkbər Sabir isə “Camuşçu və sel” əsərində isə çobanı uşaq, kişini isə çamuşçu ilə əvəz etmiş, eyni zamanda hadisələri bir ailə çərçivəsinə sığdıraraq öz doğru və prinsipial hərəkəti ilə atasının yaramaz hərəkətlərini tənqid edən uşaq surətini canlandırmaqla əsərin uşaqlar tərəfindən maraqla oxunmasına və onlara qüvvətli təsir göstərə bilməsinə zəmin yaratmışdır.

“Camuşçu və sel” şerində oxuyuruq:

Bir kişi saxlayırdı bir camuş,

Suqatırdı südə, edirdi furuş.

Yağdı şiddətlə bir yağış nagah,

Kişinin vəzi-hali oldu təbah.

Tutdu dünyanı sellərin cuşi

Dər-zaman aldı, getdi camuşı

Kişi ağlar göz ilə qaldı fəğan,

Söylədi oğlu:”Ağlama, baba can!

Çünki su südlərə tüfeyl oldu

Qatdığın su yığıldı sel oldu.

İndi camuşunu apardı isə

Başına məhşəri qopardı isə.

Söyləmə kim, fəlak qəzasıdır ol,

Tutduğun işlərin cəzasıdır ol”

Südə su qatan kişidən təbii fəlakət intiqam alır. Sel camuşı aparır. Atanın göz yaşlarına baxmayaraq cəsarətli oğul onun günahını

üzünə deyir. Deməli, selin camışı aparması “fələyin qəzası deyil, atanın tutduğu pis əməlin nəticəsidir.

“Camuşçu və sel” şeirində olduğu kimi, “Artıq alıb, əskik satan tacir” şeirində M.Ə.Sabir “Ə.S.” imzası ilə əliəyriliyi pisləyir. Şair deyir ki, artıq alıb əskik verən tacirin oğlu da atasının yolu ilə gedir. Atasının dükanda olmamasından istifadə edərək o da öz atasından oğurlamaq istəyir. Ata oğlunu oğurluq üstündə cəzalandırıqda, sillələdikdə isə nurani qoca işə qarışaraq belə deyir:

Əkdiiyin danənin budur səməri
Səndən əxz eyləyib həmin hünəri
...Tərbiyə müstəhəddir, övlad
Pədənindən nə görsə, eylər yad.
...Saleh ol, saleh olsun övladın!
Taleh ol, taleh olsun övladın!

Burada Mirzə Ələkbər Sabir şəxsiyyətin formalaşdırılmasına təsir edən amillərə də işarə edir. Şairə görə atadan övlada keçən pis irsi amillərdən uzaqlaşmaq lazımdır. Əks təqdirdə həmin atadan olan övladlar da həmin pis əməllərin sahibi olacaqlar. Məhz bu baxımdan ataların yerində işlətdiyi “Nə əkərsən, onu da biçərsən” məsəlindən Mirzə Ələkbər Sabir gözəl istifadə edib atanın bəd əməllərinin ağır nəticəsini oxucularına çatdırır. Şair mənzumənin sonunda valideynlərə üzünü tutub nəsihət eləyərək “Doğru olsan, övladın da doğru olar, oğru olsan, övladın da oğru olar”– deyir.

Bəzi uşaq şeirlərində hansısa xalq pedaqogikası nümunələrinin nəzmə çəkilməsi yox, bu süjetin həmin əsər üzərindəki təsiri qabarıq cəhət kimi üzə çıxır. “Uşaq və pul” mənzuməsi xüsusilə maraqlıdır. Hiss olunur ki, müəllif bu əsəri xalq arasında çox yayılmış bir rəvayətin təsiri altında yazmışdır. Qocanın yerə düşən pulunu uşaq götürüb sevinə-sevinə evlərinə gətirir. Lakin ana bu pulun zəhmətlə qazanılmadığını övladına təsirli sözlə başa salır. “Oğul, özgənin pulu bizi ucaltmaz, əksinə, dost-düşmən yanında başısağğı olar. Başqalarının üzünə baxa bilmərik. Pul nə qədər fərəh gətirirsə də, təmiz vicdan ondan daha qiymətlidir”.M.Ə.Sabirin əsərlərində ən çox təəssüf hisslərinə rast gəlirik ki, bu da övladlarının tərbiyəsi ilə az maraqlanan, onların tərbiyəsi və təlimi ilə məşğul olmayan və ümumiyyətlə, tərbiyə üçün məsuliyyət hiss etməyən ata-analardır.

Övlad tərbiyəsinə məsuliyyətsizcəsinə münasibət bəsləməyin bir forması uşaqları ərköyün böyütməkdir. Bu eybəcər tərbiyənin əsas səbəbi ata-ananın öz uşağına hər hansı bir həddi aşan sevgisidir. Uşağı sevmək yaxşı şeydir və bu uşağın inkişafı üçün də vacibdir. M.Ə.Sabir valideynlərdən öz uşaqlarına qarşı son dərəcə diqqətli olmağı, uşağı nəzarətsiz buraxmamağı, ədəbsizlik etməyə qoymamağı, qeyd edildiyi kimi ərköyünlüyə öyrətməməyi zəruri sayırdı. Sabir valideynlərin özlərinin tərbiyəyə zəruri ehtiyacı olduğunu qeyd edir. Dahi şair qeyd edir ki, uşaqların tərbiyəsi işində qüsura yol verən, pedaqoji biliyə ciddi ehtiyac hiss edən ailələr az deyildir. Belə ki, bir çox ailələrdə vahidlik prinsipi gözlənilmir. Təbii ki, bu tələblərdə vahidlik gözlənilmirsə, uşağı düzgün tərbiyə etmək olmaz. Budur, ata oğlunu biədab söyüşlərinə görə tənbeh edəndə, ana uşağı müdafiəyə qalxaraq deyir:

Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün ufaqdır uşağım!
Ax, nə yaxşı kişidir qonşumuz Ağcanın əri-
Oğul söydükcə fərəhdən açılır balü pəri;
Yoxsa ay hərzə kişi, bir quru sözdən ötəri
Darıxırsan deməyirsən ki, uşaqdır uşağım
Nə ədəb vaxtıdır qoy söysün ufaqdır uşağım!

M.Ə.Sabir qeyd edir ki, valideyn, ilk növbədə, tərbiyənin məqsədini aydın təsəvvür etməlidir. O, göstərir ki, bir çox ailələr bu məsələyə tam etinasızlıqla yanaşırlar: valideynlər və uşaqlar sadəcə bir yerdə yaşadıklarından valideynlər ümid edirlər ki, hər şey öz-özünə qaydaya düşəcəkdir. Belə valideynlərin nə aydın məqsədi, nə də müəyyən proqramı olur. Görkəmli pedaqoqun fikrincə, hər bir ata və ana öz uşaqlarında nə kimi sifətlər tərbiyə etmək istədiyini yaxşı bilməlidir. Valideyn öz arzularının nədən ibarət olduğunu aydın təsəvvür etməlidir.

Bildiyimiz kimi, fanat mollalar, axundlar, zahidlər yeni üsullu məktəbləri şeytan ocağı adlandırırlar və orada dünyəvi elmləri öyrənənləri kafir adlandırırdılar. Bu da, təbii, valideynlərə təsir edir, uşaqların təhsil almaqdansa “qoçu”, “qaçaq-quldur” olmağı üstün tuturdular. Budur, ata oğlunun küçədə göstərdiyi “şücaəti” arvadı Xansənəmə danışır. Oğlu Feyzinin piyan halda “qoca sailə” necə qan

qusdurduğundan fərəhlə danışır və deyir ki, hələ yaşı on beşə çatanda, cürəti daha da artacaq, bax onda Rüstəmi-Zal kimi aləmə səs salacaq.

Oğlumuz ay Xansənəm, bir yekə pəlvən imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!
Sən ölsən, qoy hələ olsun əməlli cəvan,
On beşə çatsın yaşı, cütərin etsin əyan,
Bir qoçu olsun bu kim, aləmə salsın fəğan,
Hər kəs ona söyləsin: Rüstəmi-dastan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!
Yaxşı olub mən bunun bəxtini çöndərmədim,
Bir para pis işlərə fikrini döndərmədim-
Qonşumuzun oğlu tək məktəbə göndərmədim,
Doğrusu məktəb demək guşeyi-zindan imiş!
Bəxtəvər olsun basın, bəxtimiz oğlan imiş!

Mirzə Ələkbər Sabirin pedaqoji fikir və ideyalarında ailə tərbiyəsi məsələləri mühüm yer tutmuşdur. O, ailə və məktəbin birgə işini, bunlar arasında vahid tələblərin gözlənilməsini, valideynin nümunəsini uşağın tərbiyəsində mühüm şərt saymışdır. Mirzə Ələkbər Sabir böyüyən nəslin tərbiyəsinin məzmunu, məqsədi, həyata keçirilmə imkanları ilə bağlı dəyərli fikirlər irəli sürmüşdür. Böyük ustad əmək tərbiyəsini əxlaq tərbiyəsi ilə əlaqədə götürmüş, əməyin tərbiyəedici xüsusiyyətini önə çəkmiş, böyüyən nəsildə əməyə və əməkçi insanlara məhəbbət tərbiyə etməyi, sənət öyrətməyi vacib bilmişdir.

Xülasə

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından, yeni yaradıcılıq istiqamətinin banilərindən biri olan M.Ə. Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. Mirzə Ələkbər Sabirin satiraları özünəməxsusluğu, orijinallığı, sələflərinin poeziyasından fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir, şeirləri xələflərinə, ədəbi prosesə güclü təsir göstərən milli və bəşəri mövzulardır. Şairin xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq, ictimai quruluşun dəyişməsi amalı yolunda apardığı mübarizə sərhəd tanımır, onu bir ölkə çərçivəsindən çıxarıb dünyanın şairinə, yoxsulların, əzilənlərin, hüquqları əlindən alınan insanların müdafiəçisinə çevirir.

Mirzə Ələkbər Sabir ailənin quruluşu məsələsini çox mühüm

məsələlərdən hesab edir və buna şüurlu surətdə yanaşmağın lazım olduğunu bildirir. Mirzə Ələkbər Sabirin pedaqoji fikir və ideyalarında ailə tərbiyəsi məsələləri mühüm yer tutmuşdur. O, ailə və məktəbin birgə işini, bunlar arasında vahid tələblərin gözlənilməsini, valideynin nümunəsini uşağın tərbiyəsində mühüm şərt saymışdır. Mirzə Ələkbər Sabir böyüyən nəslin tərbiyəsinin məzmunu, məqsədi, həyata keçirilmə imkanları ilə bağlı dəyərli fikirlər irəli sürmüşdür. Böyük ustad əmək tərbiyəsini əxlaq tərbiyəsi ilə əlaqədə götürmüş, əməyin tərbiyəedici xüsusiyyətini önə çəkmiş, böyüyən nəsildə əməyə və əməkçi insanlara məhəbbət tərbiyə etməyi, sənət öyrətməyi vacib bilmişdir.

Summary

M.A.Sabir, one of the famous figures of the world literature of the new period, one of the founders of the new creative direction, is a great people's poet, patriotic thinker and public figure of Azerbaijan. Mirza Alakbar Sabir's satires are distinguished by their originality, originality, features different from the poetry of their predecessors, their poems are national and human themes that strongly influence their successors and the literary process. The poet's struggle to awaken the people from their slumber and change the social structure knows no borders, takes him out of the country and turns him into a poet of the world, a defender of the poor, the oppressed and deprived of their rights.

Mirza Alakbar Sabir considers the issue of family structure to be one of the most important issues and says that it should be approached consciously. In Mirza Alakbar Sabir's pedagogical thoughts and ideas, the issues of family upbringing took an important place.

He considered the joint work of the family and the school, the expectation of common requirements between them, the example of the parents as an important condition in the upbringing of the child. Mirza Alakbar Sabir put forward valuable ideas on the content, purpose and opportunities for the education of the younger generation. The great master combined labor education with moral education, emphasized the educative nature of labor, and considered it important to cultivate a love for work and working people in the younger generation, to teach art.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı, Təhsil, elm, 2014.
2. Hüseynzadə R.L. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Mütərcim, 2020.
3. Sabir. Hophopnamə. Bakı, Yazıçı, 1992.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN ƏSƏRLƏRİNDƏ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİN ƏKS OLUNMASI

Hüseynov E.A.

professor
ADPU

Acar sözlər: *əsər, psixoloji, aspekt, əks olunma, milli, ədəbiyyat, inkişaf, problem, təhlil*

Key words: *work, psychological, aspect, reflection, national, literature, development, problem, analysis*

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından olan Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadim olmuşdur. O, milli ədəbiyyatın, çoxəsrlik Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Sabir türk xalqları arasında tək-tək şairə nəsim olan şan-şöhrət sahibidir. «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin başçılarından biri kimi o, Azərbaycanla birlikdə Şərqlin bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa qüvvətli təsir göstərmiş, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır [1].

Mirzə Ələkbər Sabir şeiri, poetik sözü sədəf içində nadir hallarda təsadüf edilən tək dənəli, iri və çox qiymətli inciye bənzədərək, bu gövhəri heç vaxt qiymətdən salmayacağını bəyan edirdi. Özü də o, poetik yaradıcılıqda satıraya (o dövrlük istilaha görə, həcvə) üstünlük verirdi. Lakin Sabirin satirası ifşaçılıqdan daha çox sağlam tənqiddə, insan ləyaqətinin yüksəldilməsinə, ictimai milli idealın təsdiq və təntənəsinə xidmət edirdi.

Mirzə Ələkbər Sabir müsbəti, ideali, gələcəyi təsdiq edən tənqidin, inamı rədd etməyən qəzəb və kədər in tərəfdarı idi. Gələcəyin insanlarını hazırlaya bilən inkarı faydalı sayırdı. Buna görə şair xalq həyatına müşahidəçi münasibət bəsləyən, real əsası və həqiqi olmayan tərif və təsviri rədd edirdi. Müasir cəmiyyətin qaranlıq, kədərli, qüssəli, qəzəb oyadan tərəflərini qələmə almağa üstünlük verirdi. Müasir həyatın problemlərinin təhlil etsək, biz görürük ki, dahi yazıçı əsərlərində göstərdiyi sosial problemlər indi də mövcuddur. Psixoloji dildə desək, Mirzə Ələkbər Sabirin tənqidi (satirası) milli-mənəvi ruhun sındırılmasına, əzilib tapdanmasına deyil, xalqın mənəvi-əxlaqi potensialında özünü qoruyub saxlayan və onun inkişafına təkan verib səbəb olan cəhətlərin üzə çıxarılmasına xidmətə yönəldilmişdi [2;5]. Odur ki, şair daha çox həyat həqiqətlərindən yazmağa meyl göstərirdi. Məsələn, onun 1902-ci il 31 yanvar tarixli Şamaxı zəlzələsinə həsr etdiyi «Üç yüz on doqquz idi bəd həzar» misrası ilə başlanan mənzuməsində baş verən təbii fəlakətin dağıdıcılıq miqyası, bu zaman insanların keçirdikləri vahimə və qorxu, şəhərin od tutub yanması, insan tələfatının miqdarı və s. real bədii boyalarla təsvir olunmuşdur. Ekstremal şəraitdə insanın davranışının pozulması və bu vəziyyətdə insanlara necə kpməklik göstərilməsi mövzusu dahi yazıcının misralarında təhlil olunmuşdur. Sabir insanların təbii fəlakətdən duyduqları vahimə və çəşqinliklə yanaşı, şəhərdə baş verən yanğın, dağıntı və fəlakətləri də real bədii boyalarla təsvir edərək yazırdı:

... Hamı bu halə valehü məftun,
Nagəhan hadis oldu bir yanğın;
Tutdu dünyanı od şərərələri,
Yaxdı dükkənləri, imarələri...
...İki mindən ziyadə əhli-diyar
Torpaq altında can verib naçar.

Maraqlıdır ki, Mirzə Ələkbər Sabirin zəlzələ haqqında poetik təsvirindəki bədii boyalarda olan real təsvirlər dövrün mətbuatında həmin hadisə ilə bağlı dərc olunan məqalələrdəki faktlarla səsleşir. Bunlar dahi şairin insanın həyatında baş verən hadisələrə obyektiv və realist münasibətindən xəbər verir.

Mirzə Ələkbər Sabir realist əsərləri ilə Azərbaycan, eləcə də

Şərq həyatının dərin, çeşidli, inandırıcı bədii təsvirini verərək, dostu və düşməni seçməkdə, azadlıq və milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizənin psixoloji məqamları təhlil etmişdir. Şair satira qəhrəmanlarının, tənqid hədəfinə çevirdiyi sosial tiplərin xarakterini göstərmişdir. Bütün təzyiq, tənə və təhqirlərə baxmayaraq, Sabir öz ictimai-milli mübarizə əzm və amalından dönmədi. Əsərlərində insanların fərdi keyfiyyətlərini göstərərək, cəmiyyətin sosial problemləri psixoloji təhlil olunur [3;4].

Göründüyü kimi, Mirzə Ələkbər Sabir həmvətənlərini milli mənlilik şüurunun layiqincə formalaşması, milli qeyrətin qorunması, bütövlükdə dünya miqyasına öz səsimiz və nəfəsimizlə çıxmaq name-nə milli və dini həmrəyliyə çağırır, insanın iradi keyfiyyətlərinin formalaşmasına xüsusi diqqət yetirir. Çünki qüvvətli tərəqqi və inkişafı milli birlikdə görür. Elə bu düşüncələrlə də «Təhəssür» adlı növbəti şeirinə belə bir epigrafla qoyur:

İstənilir ittifaq,

Göstərilir infraq.

Bu epigrafdan sonra şair zamanın milli ittifaq tələb etdiyi bir vaxtda xalq arasına infraq – təfriqə, nifaq salan sosial-siyasi səbəblərə qarşı kəskin etiraz edərək yazırdı:

Olsaydı səfa zümreyi-irfan arasında,

Qalsaydı vəfadan əsər əyan arasında,

Dursaydı sədaqət bəy ilə xan arasında,

Qalmazdı kədər zərrəcə insan arasında!

Şairi kədərləndirən başlıca cəhət ictimai zümrə və təbəqələr arasında qarşılıqlı inam, etibar, vəfa və sədaqətdən əsər-ələmətin olmamasıdır. Bütün bunlar insanlar arasında nifaq yaradan mənəvi-əxlaqi, sosial-siyasi bəlalardır. Mirzə Ələkbər Sabir zamanın millətlər qarşısına qoyduğu tərəqqi və inkişaf, özünü təsdiq və ifadə tələblərinə diqqəti cəlb edərək şair-vətəndaş yangısı ilə sözünü belə yekunlaşdırır:

Biz millətə lazımmı deyil bu təbəyyə?

Biz ümmətə vacibmi deyil qeyrəti-millət?

Ey vay ki, qeyrət oxuyur bizlərə lənət

Milliyyətə xidmət edən insan arasında!

Mirzə Ələkbər Sabir öz həmvətənlərini, millətəşlərini «milliy-

yətə», milli mədəniyyətin və psixoloji sosial ən-ənələrinin saxlanılması və inkişafa əsl vətəndaş yanğısı ilə xidmət edən insanların arasında görmək istəyirdi.

Mirzə Ələkbər Sabir milli tərəqqi və inkişafa mane olanları «Molla Nəsrəddin» jurnalında, «Həyat» və «İrşad» qəzetində bir-birinin ardınca çap etdirdiyi «Ey fələk, zülmün əyandır...» sözləri ilə başlanan bəhri-təvilində, «Məsləhət», «Əlminnətu-lillah ki, «Dəbistan» da qapandı» və digər satiralarında kəskin ifşa edirdi. Odur ki, bu dövrədən başlayaraq şairin dostları ilə yanaşı düşmənləri də çoxalırdı. Onun satira hədəfinə tuş olan «millət rəisləri» Sabiri susdurmaq üçün cürbəcür çirkin əməllərə əl atırdılar. Bütün bunlar vətəndaş şairi öz yolundan döndərə bilməsə də, hər addımını ölçüb-biçməyə, son dərəcə ehtiyatlı olmağa vadar edirdi. Həmin mənəvi-psixoloji sıxıntıların, ehtiyatkarlıqların izləri Mirzə Ələkbər Sabirin müasirlərinə məktublarında, dövrü mətbuatda və dostlarının yazılarında qalmaqdadır [5;7].

Şamaxıda ağır günlər keçirməsinə baxmayaraq, doğma şəhərdən ayrılmaq ona ağır idi. İşləmək məqsədilə məcburən gəldiyi Bakını özü üçün qütbət hesab edirdi. Bununla yanaşı, Bakıda tərəqqipərvər, qayğıkeş Sabirsevərlər tərəfindən mehribanlıqla qarşılanıb qayğı ilə əhatə olunması sanki onun yaralı qəlbinə şəfəverici məlhəm qoymuşdu. Bu barədə yenə həmin mənzumədə oxuyuruq:

Ta bulundum Bakı diyarında,
Bir bölük əhli-dil civarında...

Bakıda əhatəsinə düşdüyü insanların hamısının «əhli-hal», «əhli-zövq», «əhli-vəfa» olmaları və bunların cümləsinin eyni milli amal ətrafında birləşib fəaliyyət göstərmələri Mirzə Ələkbər Sabiri tam razı salmış, onda daha böyük şövqlə çalışmağa həvəs oyatmışdı. Pozitiv psixoloji abu-hava dahi şairin yaradılığında da əz əksini tapmışdır.

Mirzə Ələkbər Sabir Balaxanı məktəbində işlədiyi qısa müddət ərzində təlim-tərbiyədə nəzərə cərpacaq uğur qazandı. Şagirdlər digər fənnlərlə yanaşı, şəriət və Ana dilindən də müvəffəq imtahan qiyməti aldılar. Onun fəaliyyəti valideynlər və pedaqoji rəhbərlik tərəfindən təqdir olunmağa başladı. Lakin şair-pedaqoqun bədxahları burada da yatmamışdılar. Növbəti dərs ilinin başlanğıcında məktəbdə yaranan

böhranlı vəziyyətdən istifadə etməyə çalışan keçmiş şəriət müəllimi Molla Abdulla və tərəfdarları məktəbin bəzi müəllimləri ilə yanaşı, Sabirin də Balaxanıdan çıxıb getməsi üçün canfəşanlıq etməyə başladılar [6]. Onlar şair-pedaqoqa gizli imzalı hədə məktubları yazaraq, məktəbdən çıxıb getməsini tələb etdilər. Sabir isə bu hədələrə kəskin taziyanələrlə cavab verdi. Həmin taziyanələrin birində deyilirdi:

Saxtə bir xətti-xam ilə mənə kağız yazıb,
Ey məni təhdid edən min dürlü təkidat ilə!
Böylə «Xortdan gəldi, dur qaç!» sözlərin get tiflə de!
Zatını Sabir tanırkən qorxmaz övhamat ilə!...

Bakıdakı mətbuat orqanları ilə sıx əməkdaşlığı Sabirlə «Molla Nəsrəddin» jurnalı arasındakı yaradıcılıq əməkdaşlığını müəyyən qədər zəiflədib, ona bir müddət fasilə verilməsinə səbəb olsa da, bu əlaqə tamam üzülmədi. Əksinə, yeni məzmun və keyfiyyətdə davam etməyə başladı.

Mirzə Ələkbər Sabir satirik şair kimi məşhurdur. O, eyni zamanda klassik səviyyəli lirik qəzəllər, sənətkarlıqla yazılmış duzlu, məzəli felyetonlar, dərin məzmunlu elmi, tənqidi və publisistik məqalələr, müxbir məktubları və poetik tərcümələr müəllifidir. Bütün bu yazılar janrından və həcmindən asılı olmayaraq, böyük istedadın, qəlbi vətəndaşlıq duyğusu ilə döyünən bir qələm sahibinin əsəri kimi diqqəti cəlb edir. Onun əsərlərində gah inqilabçıların qələbəsinin təsviri, sevinc, fərəh, gah təhlükə gözlənilməsi ilə əlaqədar olaraq təşviş, gah da məğlubiyyət nəticəsində əmələ gələn qüssə, qəmginlik hiss edilir». Bir sözlə, Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında dövrün sosial-siyasi, milli-psixoloji, mənəvi-əxlaqi və ideya-estetik ritmi bütün rəngarəngliyi ilə görünür, təsvir edilir. Bu da şairin ideya baxımından ayıq, sənətkarlıq cəhətdən iti, bədii-estetik xüsusiyyətlərinə görə realist təsvir ustalığından irəli gəlir. Çünki, Mirzə Ələkbər Sabir hər şeydən əvvəl dövrünün şairi olaraq, milli təəssüb hissi ilə alışıb yanan, vətəndaşlıq duyğusu ilə yazan qələm sahibidir. XIX əsrin sonralarına doğru isə milli-ictimai düşüncədə maarifçilik ideologiyası ilə yanaşı bir siyasiləşmə də özünü göstərməkdə idi. Təsədüfi deyil ki, həmin dövrdə siyasi dərnəklər yaranır. XX əsrin ilk illərində isə bu dərnəklər siyasi partiyalara çevrilməyə başlayır. Odur

ki, 1905-ci il inqilabından sonra milli-ictimai şüurda maarifçiliklə yanaşı, demokratikləşmə, milli-mənəvi varlığın, türklük ruhunun Avropa müasirliyi zəminində möhkəmləndirilməsi məsələləri də ön mövqeyə keçir. «Molla Nəsrəddin», «Həyat», «Füyuzat», «Bəhlul» və s. mətbuat orqanlarının, habelə digər nəşrlərin səhifələrində həmin yeniləşmə, siyasiləşmə, milli ictimai demokratikləşmənin mənzərəsi aydın nəzərə çarpır. Maarifçilik hərəkatı yeni məzmun kəsb edir, xalq milli demokratik hüquq və istiqlal ideyaları uğrunda mübarizəyə başlayır... Bütün bu məsələlər Mirzə Ələkbər Sabir qələmində özünün real bədii əksini aydın ideya-estetik, həm də vətəndaşlıq mövqeyindən tapır [7;8].

Nəhayət, Mirzə Ələkbər Sabirin milli-ictimai inkişafımıza göstərmək istədiyi xidməti şışirtmək iddiasından tamamilə uzaq olması və bu xidmətçiliyi vətən qardaşlarının tərəqqisi, xoşbəxt sabahı yolunda özünə vacib vətəndaşlıq borcu hesab etdiyi də nəzərə çarpır. Bütün bunlar Sabirin şair-vətəndaş amalının çox aydın bir məqsədə yönəldiyinə dəlalət edirdi. Mirzə Ələkbər Sabir ictimai-vətəndaşlıq xidmətlərinə dair verdiyi vədə ömrünün sonunadək sadıq qaldı.

Xülasə

Məqələdə, dahi şairimiz, mütəfəkkir təhsil işçisi, Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında toxunduğu psixoloji aspektlər təhlil olunmuşdur. Mirzə Ələkbər Sabir müsbəti, ideali, gələcəyi təsdiq edən tənqidin, inamı rədd etməyən qəzəb və kədər in tərəfdarı idi. Gələcəyin insanlarını hazırlaya bilən inkarı faydalı sayırdı. Buna görə şair xalq həyatına müşahidəçi münasibət bəsləyən, real əsası və həqiqi olmayan tərəf və təsviri rədd edirdi. Müasir cəmiyyətin qaranlıq, kədərli, qüssəli, qəzəb oyadan tərəflərini qələmə almağa üstünlük verirdi. Müasir həyatın problemlərinin təhlil etsək, biz görürük ki, dahi yazıçı əsərlərində göstərdiyi sosial problemlər indi də mövcuddur.

Summary

The article analyzes the psychological aspects of the work of our great poet, thinker, educator, Mirza Alakbar Sabir. Mirza Alakbar Sabir was

a supporter of positive, ideal, criticism that confirmed the future, anger and sadness that did not reject the belief. He found it useful to deny that he could prepare the people of the future. Therefore, the poet rejected the definition and description, which had an observer attitude to the life of the people, had no real basis and was not true. He preferred to write about the dark, sad, sad, angry aspects of modern society. If we analyze the problems of modern life, we see that the social problems that the great writer showed in his works still exist.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.Ağamirov, M.Ə.Sabirin dünyagörüşü /Mihəd Ağamirov - Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1962. - 170 s.
2. Müasirləri Sabir haqqında /topl. tərt. ed., müqəd. və şərh. müəl. A.Zamanov, red. H.Araslı.- Bakı: Azərb. Uşaq və Gənclər ədəb-tı nəş-tı, 1962.- 323 s.
3. Hacıyev, T. Sabir: qaynaqlar və sələflər /Tofiq Hacıyev.- Bakı: Yazıçı, 1980.- 173 s.
4. Novruzov, T. M.Ə.Sabir irsinin tədqiqi və təbliği: mühazirəçiyə kömək /Tərən Novruzov; elmi red. A.Səfiyev; rəssamı F.Səfərov.-Bakı: Azərbaycan SSR “Bilik” Cəmiyyəti, 1981-61 s.
5. Kərəmov, N. Mirzə Ələkbər Sabirin səyahətləri /Nurəddin Kərəmov; elmi red. Q.Xanbabayev.- Bakı: Kür, 2000.- 14 s.:1 portr.
6. Bayramoğlu, A. Mirzə Ələkbər Sabir: Həyatı və əsərləri /Alxan Bayramoğlu.- Bakı: Qismət, 2003.- 320 s.
7. Əzizov, V. Sabir satiralarında müasirlik: /Vahid Əzizov; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, BDU.- Bakı, 2005.- 150 s.
8. Xəndan, C. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri /Cəfər Xəndan; elmi red. A.Xəndanoğlu, T.Novruzov.-Bakı:Çaşıoğlu, 2010-C.3.-453, s.portr-(Seçilmiş əsərləri:3 cildə)

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN YARADICILIĞINDA TƏLİM-TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Ələsgərov B.İ.

Dosent

Səmədov Y.A.

Dosent,

ADPU Ağcabədi

Açar sözlər: *görkəmli şair, bədii yaradıcılıq, ictimai fikir, təlim-tərbiyə, xəlqilik*

Key words: *prominent poet, artistic creativity, public opinion, education, folklore*

Prezidentin İlham Əliyevin (01 iyun 2010-cu il tarixli) sərəncamı ilə 2012-ci ilin may ayında Azərbaycanın görkəmli şairi, bədii-ictimai fikir tariximizdə yeni ədəbi məktəbin banisi, görkəmli maarif-pərvər Mirzə Ələkbər Sabirin (Məşədi Ələkbər Hacı Zeynalabdin oğlu Tahirzadənin) anadan olmasının 150 illiyi qeyd olunmuş və hər il olduğu kimi bu ilin may ayında da artıq onun 160 illiyi təntənəli şəkildə qeyd olunacaqdır. Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət tapmışdır [6, səh.3-4].

M.Ə.Sabir 1862-ci il mayın 30-da Şamaxı şəhərində dünyaya göz açmışdı. O, səkkiz yaşından mollaxanaya oxumağa getmiş və dörd il orada təhsil almış, təhsilini başa vurduqdan sonra isə Seyid Əzim Şirvaninin açdığı yeni üsullu məktədə təhsilini davam etdirmişdi. M.Ə.Sabirin mənəvi dünyagörüşünün formalaşmasında müəllimi Seyid Əzim Şirvaninin böyük rolu olmuşdu. Lakin, iki ildən sonra atası Zeynalabdin onu məktəbdən uzaqlaşdıraraq öz dükanında köməkçi işlətdi. Şairin babası Hacı Tahir el içərisində böyük hörməti olan dindar şəxs idi və M.Ə.Sabirin atası da oğlunu gələcəkdə bu cür din xadimi kimi görmək istəyirdi. Lakin nə qədər cəhd etsə də, balaca Sabiri şeir yazmaq vərdisindən çəkindirə bilmədi. Əksinə atası onu bir də incitsə, Şamaxıdan çıxıb gedəcəyini bildirdi və dediyi sözə də

əməl etdi.

Sabir 1885-ci ildə ziyarətə çıxıb, Orta Asiyaya, oradan da İrana gedir. O, Səbzivar, Nişapur, Səmərqənd, Buxara, Məşhəd və başqa Xorasan şəhərlərini gəzir. Bu şəhərlərdə tərəqqipərvər alim və yazıçılarla görüşüb tanış olur [2, səh.62]. Bu səfər onun yaradıcılığına böyük təsir göstərir.

XIX əsrin sonu – XX əsrin lap əvvəllərində Sabir ağır ailə faciəsi ilə üzləşdi və şeir yazmaqdan imtina etmək istərkən Şamaxıya qayıdan Abbas Səhhət (1901-ci ildə) onu bu inadından çəkindirir. Onlar boş vaxtlarında Şamaxının o zamankı ziyalılarından olan Ağəli Bəy Nəsehin və Məhəmməd Tərrahın iştirakı ilə kiçik bir ədəbi məclis təşkil etmişdilər və orada axşamlar həm klassik şairlərin, həm də özlərinin şeirləri ilə bağlı təhlil və müzakirələr aparmışdılar.

1903-cü ildən "Şərqi-Rus" qəzetində onun şeirləri çap olunur. Bir qədər sonra "Həyat" qəzetində də şeirlərini çap etdirir. 1906-cı ildən isə o, "Molla Nəsrəddin" jurnalının ən fəal üzvlərindən biri olur. 1908-ci il aprelin 11-də Bakı quberniya ruhani idarəsində imtahan verən şair mayın 7-də Tiflisə gedir, Qafqaz şeyxülislamı idarəsindən ana dili və şəriət müəllimi diplomu alır. Bir müddət ərzində şair Şamaxı məktəblərindən birində köməkçi müəllim işləyir [2,səh.63]. M.Ə.Sabir 1911-ci il iyulun 12-də vəfat etmişdir

Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında təlim-tərbiyə məsələlərindən bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, o, mənzum hekayələrində valideynin zəhmətini, övladın ata-anaya borcunu və xidmətini aydın, sadə, təsirli misralarla göstərmişdir. İlk dəfə "Səda" qəzetində "Balaxanı məktəbi müəllimlərindən Ə.Sabir Tahirzadə" imzası ilə çap olunan "Məktəb şagirdlərinə töhfə" şeirində müəllif-pedaqoq yeniyetmələrin həyatının məqsədindən bəhs edir. Yeni tipli satiranın əsasının qoyan şairə görə, uşaqlıqdan özünü əməyə və zəhmətə alışdıran hər kəs xoşbəxt ola bilər. Xoşbəxtliyin mayası zəhmətdir. Zəhmət nəticəsində insan xoşbəxt gələcəyi də əldə etmiş olur[3], eyni zamanda xalq, vətən üçün layiqli şəxsiyyət kimi də yetişir:

Kim ki, qeyrətlə zəhmətə alışıar,
Kəsbi-irfanə ruzü şəb çalışar, -
Zəhməti mayeyi-səadət olar
Yaşadıqca həmişə rahat olar [7, səh.394].

Milli oyanış dövrü kimi səciyyələnən XX əsrin əvvəllərində uşaq ədəbiyyatının yaranması da aktual məsələlərdən idi. M.Ə.Sabirin “Dəbistan” jurnalının redaktorunun xahişi ilə də uşaq əsərləri yazırdı. Tənqidi realizmin hünərvər şairi M.Ə.Sabir məktəb və tərbiyə məsələsinin əhəmiyyətinə də daha böyük həssaslıqla yanaşırdı. Tənqidi realizmin ikinci böyük sütunu və onun “ağır artilleriyası” olan M.Ə.Sabir həm bir tərəfdən məktəbsizlik və təhsilsizliyin yaratdığı nöqsanları bədii hədəfə çevirməklə tənqid etmiş, digər tərəfdən də məktəbə, təhsilə çağırış etmiş, motivasiya yaratmaq əzmi göstərmişdir [4]. “Məktəb şərqisi”, “Məktəb təğrib” və “Elmə təğrib” və s. şeirlərində şair, uşaqları məktəbə, elmə, maarifə, səsləyir və təhsili təlqin etməklə onun faydasını gənc nəsə aşılatmağa çalışmışdı:

Elm öyrən imtahan ver,
Öz fəzlini nişan ver,
Qədrin bil elmü fəzlin,
Elmin yolunda can ver [7, səh.385].

M.Ə.Sabirin “Cütcü”, “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Qarğa və tülkü”, “Ağacların bəhsi” və s. şeirləri sırf kiçikyaşlı uşaqlar üçün yazıldığından bu şeirlər çox sadə, anlaşıqlı bir dildə, kiçik həcmdə, heca vəznində və yeddihecalı şeir şəklində yazılmışdır. Bu şeirlərdə ilk növbədə uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı əsas motivləri özündə əks etdirir (doğruçuluq, düzgünlük, mərdlik və s.). Müəllifin “Uşaq və pul” şerindən də bir daha aydın olur ki, uşağa müsbət əxlaqi keyfiyyətlər kiçik yaşlarından [1, səh.76] aşılanmalıdır. Şairə bədii söz bəşər övladının işıqlı gələcəyə çıxmasına kömək edən ən təsirli tərbiyə vasitələrindəndir. Onun yaradıcılığının əsasını xalq mövzusu, xalq həyatı və xalq məişəti təşkil edir.

Şairin ictimai məzmun daşıyan “Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə”, “Ayılma”, “Bizə nə”, “Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə”, “Yaşamaq istər ürək”, “Qoyma, gəldi”, “Adəmi adəm eyləyən paradır” və s. kimi satirik şeirlərində də ilk növbədə cəhalət və geriliyin, sinfi fərqlərin acı təzahürləri bədii üslubda yüksək səviyyədə qabardılır. Tarixi dövr və şəraiti nəzərə alan şair həm də bu tipli satirik şeirlərində mövcud məşəqqətli həyatda yaşamağın mümkünsüzlüyünü bütün dolğunluğu ilə bir daha ortaya qoyur:

Açsan gözünü rəncü məşəqqət görəcəksən,
Millətdə qəm, ümmətdə küdurət görəcəksən,
Qıldıqca nəzər millətə heyrət görəcəksən,
Çək başına yorğanını, nikbətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay! [5].

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdırıb belə nəticəyə gələ bilərik ki, 60 il əvvəl, yəni 1962-ci ildən başlayaraq hər ilin 30-31 may günləri- “Sabir poeziya günləri” kimi xalqımız və dövlətimiz tərəfindən böyük təntənə ilə qeyd olunur. M.Ə.Sabirin şair kimi xəlqiliyi və onun dillər əzbəri olan şeirlərinin xalq tərəfindən sevilməsi də keçirilən poeziya günlərinə xüsusi rəng qatır. Sözsüz ki, Mirzə Ələkbərin yaradıcılığında təlim və tərbiyə məsələlərini bir məqalə çərçivəsində elmi baxımdan araşdırılması olduqca çətindir və gələcəkdə bu istiqamətdə tədqiaqların aparılmasına böyük ehtiyac vardır.

Xülasə

Məqalədə Mirzə Ələkbər Sabirin həyatı haqqında qısa məlumat verilmiş, şeirlərinə müraciət olunmuş və bu şeirlərin təlim- tərbiyəvi əhəmiyyəti ətraflı şəkildə təhlil olunmuşdur.

Summary

The article gives brief information about the life of Mirza Alakbar Sabir, refers to his poems and analyzes in detail the educational significance of these poems.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev M.H. Pedaqoj fikir tarixində tərbiyə və təhsil (Dərs vəsaiti). Bakı, 2011.
2. C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasının bibliografik resursları.
3. <https://aia.az>
4. <https://naxcivanxeberleri.com>
5. <https://toplum.tv>
6. S.Məmmədzadə, T.Məmmədova. Ağlar Güləyən (Mirzə Ələkbər Sabirin anadan olmasının 150 illiyi münasibətilə). Metodiki vəsait. Mingəçevir. 2012

SABİR YARADICILIĞININ TƏDRİSİ TARİXİ

Abdullazadə N.Ə.

Dosent

ADPU

Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət tapmışdır.

İlham Əliyev

Açar sözlər: *Sabir, tədris, ədəbiyyat proqramı, dərslik, uşaq şeirləri, satira*

Key words: *Sabir, teaching, literature program, textbook, children's poems, satire*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatını tanıdan və şöhrətləndirən similardan biri də Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur. Klassik Azərbaycan poeziyasının və xalq yaradıcılığının ənənələri üzərində formalaşan Sabir poeziyası yarandığı gündən oxucunu düşündürmüşdür. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin layiqli davamçılarından olan Sabirin “Hophopnamə”si təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın Şərqdə və İranda da realist ədəbiyyatın böyük abidəsi sayılır. Sabir poeziyası güclü satirası, lakonik ifadə tərzı, tipi özünüifşa və bədii-estetik duyumu ilə böyük bir şairlər nəslinin yetişməsində rol oynamışdır. Şairin bütün şeirlərində köhnəliklə yeniliyin, xürafatla dünyəviliyin, tənəzzüllə tərəqqinin mübarizəsi özünü göstərir.

Təsadüfi deyil ki, hələ məktəb illərindən Sabir istedadı ilə müəllimi Seyid Əzim Şirvaninin diqqətini cəlb edir, müəlliminin mənəvi dəstəyi və özünəgüvənlə şeir meydanına atılır və yeni bir poeziya məktəbinin əsasını qoyur. Sabir-satirik, Sabir-müəllim, Sabir-uşaq şairi, Sabir-mollanəsrəddinçi, Sabir-publisist olaraq milli

ideologiya, milli şüur, milli kimlik müstəvisində milli simamızın, milli birliyimizin tərənnümçüsü və ideoloquna çevrilir. Xidmət etdiyi məram və mənsub olduğu ideologiyanın onu ədəbi aləmlə yanaşı, elmi-pedaqoji mühitə səfərbər etməsi də şairin maarifpərvərlik duyğularının bədii təzahürüdür.

M.Ə.Sabirin ədəbiyyat tarixində rolunu (satirik və lirik şeirlər müəllifi, poetik tərcümələr, məzəli felyetonlar, lirik qəzəllər müəllifi) pedaqoji fəaliyyəti tamamlayır. O, xalqının taleyüklü problemini – maarif, təhsil məsələsini zərif vücudunda əlinə qələm aldığı gündən həm qələmi, həm də əməli ilə daşımışdır. Narahat şair ürəyi millətinin maddi güzəranından çox mənəvi tərəqqisi üçün döyünür, vətən övladının acınacaqlı halını köklü şəkildə dəyişib sağlam vücuda, saf istiqbala, özgür düşüncə və təfəkkür tərzinə malik vətəndaşlara çevrilməsinə can atırdı. Sabir poeziyasının, publisistikasının, pedaqoji fikrinin hədəfi məhz bu idi.

Şairin həyat və yaradıcılığını vərəqlədikcə hələ sağlığında əsərlərinin tədrisə gətirildiyini, dərsliklərə daxil edildiyini görürük. Şamaxıda “Üxürət” və “Ümid”, Balaxanıda “Camaat” məktəblərində müəllimlik edən Sabir dərslik ehtiyacını hamıdan yaxşı hiss edir, uşaqların yaş və anlam səviyyəsinə uyğun sadə dildə, anlaşıqlı, kiçikhəcmli şeirlər yazırdı. Əsrin ilk onilliyində yaranan “Birinci il” (1907), “İkinci il” (1908), “Yeni məktəb” və s. dərsliklərə şairin şeirlərinin daxil edilməsi də onun pedaqoji fikir tariximizdə milli özgürlüyü ilə bağlı idi.

Azərbaycan məktəbsünaslığında dərsliklər müəllifi kimi tanınan şair-yazıçı Abdulla Şaiq hələ əsrin əvvəllərində tərtib etdiyi dərsliklərdə Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri ilə yanaşı, həməri M.Ə.Sabirin də həyat və yaradıcılığı ilə bağlı məlumatlara geniş yer vermişdir. 1908-ci ildə III, IV siniflər üçün dərsliklər tərtib etməyi düşünən ədibə ədəbiyyatşünas alim Firudin bəy Köçərli “dərsliklər üçün yeni uşaq şeirləri yazdırmaq məqsədilə M.Ə.Sabirə müraciət etməyi məsləhət görür” [15, s.2]. O deyirdi ki, zamanında heç bir şair böyük Sabir qədər xalqı sevdirməmişdir. 50 ilə yaxın müəllimlik edən A.Şaiqin dərsliklərində Sabir yaradıcılığından nümunələr geniş yer almışdır. Şairin “Çığırma, yat, ay ac toyuq”, “A şirvanlılar”, “Ey pul” satiraları, “Çocuq”, “Nə yazım?” şeirləri, “İsgəndər və fəqir” heka-

yəsi A.Şaiqin müxtəlif dərsliklərində oxu nümunələri kimi verilmiş, ədib özünün Sabirə həsr etdiyi beş şeirini də dərsliklərə daxil etmişdir. Sabirin tərcümeyi-halını qələmə alan A.Şaiq onun haqqında “Ələkbər Sabirin ədəbiyyatımızdakı əhəmiyyəti və mövqeyi”, “Şairi-milli və möhtərəm Sabir əfəndi mərhumun yovmi-vəfatı münasibətilə”, “1905-ci il inqilabından sonra yetişmiş ədəbiyyatımıza səthi bir nəzər” adlı elmi məqalələr də yazmışdır.

Sabirin istər uşaq şeirləri, istərsə də satiralarının ideya məzmunu XX yüzilin ilk onilliyi kimi çarpaşlıq bir dövrdə tədris materialı kimi seçilməsinə zəmin verirdi. Sadə və rəvan üslub, aydın dil, zamanəsinin problemlərini əksətdirmə baxımından aktualıq, bəşəri duyğular və xalqilik Sabir şeirlərinin təkcə mətbuatda deyil, dərsliklərdə də geniş yer alması bəlkə də sağlığında əsərlərinin nəşrini görməyi qismət etməyən taleyinin böyük şairə bir ümidi, bir töhfəsi idi.

1920-ci ildə “Türkcə qiraət kitabı” (yaşlılara məxsus əlifba) dərsliyində Sabirin “Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə”, “Neylərdin, ilahi” və “Oxutmuram, əl çəkin” şeirləri dərc olunur. 1922-ci ildə Fərhad Ağazadə Axundzadə və Məmmədzadə ilə birlikdə hazırladığı “Yeni türk əlifbası” dərsliyinə M.Ə.Sabirin şeirlərini daxil edir. Dərslik 4 dəfə (1922, 1923, 1924, 1925) yüksək tirajla nəşr olunur.

1926-1927-ci illərdən ədəbiyyat dərsləri müstəqil fənn kimi ləğv edilir. 20-30-cu illər dərsliklərində Azərbaycan ədəbiyyatının M.Füzuli, M.P.Vaqif, S.Ə.Şirvani, M.V.Vidadi, A.Səhhət, M.Ə.Sabir, M.Hadi kimi sənətkarları mövcud dərsliklərdə “dinçi, mövhumatçı” adlandırılırdı. Ə.Qarabağlı 1926-cı il “Yeni məktəb” jurnalında “Qiraət kitablarımızda mövhumat üsulu” məqaləsini təhlil edərək yazırdı: “Məqalədə Füzuli, Vaqif, Vidadi, Seyid Əzim, Səhhət, Sabir, Hadi kimi şairlərin dərsliklərdəki əsərlərindən misal gətirilərək “onların dinçi, mövhumatçı” olduqları göstərilir və dərs kitablarından çıxarılmaları tələb olunurdu. Nağıllara, əfsanələr və xüsusən təmsillərə hücum edilir, heyvanları, quşları və qeyri cisimləri insan kimi danışdırmağın uşaqlarda mövhumi fikirlər oyadacağı iddia edilirdi. M.Ə.Sabirin məşhur “Ağacın bəhsi” alleqoriyasından belə bir nəticə çıxarılır ki, uşaqlar həqiqətən ağacların, daşların da insanlar kimi danışdıqlarına, insanların gördükləri işi görəcəklərinə inanacaqlar. Hətta Seyid Əzimin “Aslan ilə iki öküz” kimi düşməyə qarşı əlbir

hərəkət etməyə çağıran məşhur təmsili mövhumı əsər adlandırır” [14, s.30-31].

1920-1930-cu illərdə yaranan ədəbiyyat proqramları həddən artıq ağır mövzularla yüklənirdi. Dərslik müəllifləri dövrün böyük sənətkarları M.Ə.Sabir və C.Məmmədquluzadəni orta məktəb dərsliklərinə daxil etməkdilər ki, bu da ideoloji “təzyiq”dən yaranırdı. 1930-cu il VII sinif “Ədəbiyyat dərsləri” (H.Zeynallı, A.Şaiq, İ.Hikmət və A.Musaxanlı) kitabının “Mübarizə məfkurəsi və inqilab” adlı III bölməsində yenə də “Balaca felyeton”, “Özümündür” və “Şikayət” əsərləri, H.Əfəndizadənin tərtib etdiyi “Beşinci il” dərsliyində “Əkinçi” şeiri şagirdlərə təqdim edilir. “Ədəbiyyat dərsləri”nin sonrakı illər təkrar nəşrlərinə “Satıram” şeiri də əlavə edilir.

Bu illərdə dərsliklərin nəşri, bədii nümunələrin seçimi dövrün tərəqqipərvər qüvvələrini narahat edirdi. Türk ədiblərinin və rus ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərlərindən nümunələrin orta məktəblərə gətirilməsi xalqın tarixi keçmişini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini yadlaşdırır, şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərin, əxlaqi-estetik görüşlərin formalaşmasına xidmət etmək əvəzinə onları milli ruhdan, milli düşüncədən və milli kimlikdən uzaqlaşdırırdı. Bu mənada dövlət xadimi, yazıçı N.Nərimanov “həyat tərzini, çirkin adətləri, fanatizmi və geriliyi tənqid, xalqı öz hüquqları və gələcəyi haqqında düşünməyə öyrətmək və hərəkət yolu göstərmək” baxımından Sabir yaradıcılığını yüksək qiymətləndirir, Sabirin yaratdığı hər bir personajın canlı, təbii təqdimini – mülkədarın zülmkarlığını, kəndlinin yazıqlığını, övrətin mütiliyini şairin yaradıcılığının əsas xüsusiyyəti kimi təqdim edirdi.

1937-ci ildən ədəbiyyatın tədrisində dönüş başlayır. Ədəbiyyat dərslikləri nəşr olunur, Azərbaycan yazıçı və şairlərinin əsərləri dərsliklərə gətirilir. 1939-cu ildə Sabirin uşaq şeirləri M.Seyidzadə tərəfindən toplanıb “Məktəb uşaqlarına töhfə” və “Yaz günləri” adı ilə dəfələrlə nəşr olunur.

Aşağı siniflərdə şairin əmək, zəhmət, məktəb, maarif mövzusunda şeirlərini öyrənən şagirdlər yuxarı siniflərə qalxdıqca şairin ictimai məçmunlu əsərləri ilə tanış olmaq imkanı qazanır. 1948-ci ilin “Ədəbiyyat müntəxəbatı”nda şairin “Balaca felyeton” (“Bir məclisdə 12 kişinin söhbəti”) şeiri, X sinif “Ədəbiyyat müntəxəbatı”nda isə

“Beynəlmiləl”, “Bu əməldən ucalarsan” şeirləri və taziyanələri verilir.

1958-ci il VIII sinif “Ədəbiyyat müntəxəbatı” [10] dərsliyində XIX əsr ədəbiyyatı nümayəndələri Q.Zakir, M.F.Axundzadə, S.Ə.Şirvani və N.Vəzirov, XX əsr ədəbiyyatından “Molla Nəsrəddin”, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərmənov, Ə.Haqverdiyev və H.Cavidin əsərlərindən parçalar daxil edilir.

1966-cı ildə X sinif ədəbiyyat dərsliyində (F.Qasımzadə, M.C.Cəfərov) XX əsr klassiklərindən C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov və H.Cavidin öyrədilməsi ilə bağlı yenə də şagirdlərin diqqəti daha çox sənətkarların sovet dövrü yaradıcılığına yönəldilir, onların əsərlərinin ideya-istiqlamətini sovet məfkurəsi ilə bağlanırdı. M.Ə.Sabiri inqilabi satiranın banisi adlandıran müəlliflər onun fəhlə hərəkatı, İran inqilabı, kəndli mövzusunda satiralarının təhlilində inqilabçı mövqeyini önə çəkirdilər.

1967-ci ildə Q.Musayevin tərtib etdiyi 5-ci sinif üçün “Ədəbiyyat” dərslik müntəxəbatında (7-ci nəşr) [6] toplanan bədii nümunələr içərisində M.Ə.Sabirin “Oxutmuram, əl çəkin” və “Əkinçi” şeirləri verilir. VIII siniflər üçün “Ədəbiyyat” dərsliyində [8] şagirdlər M.Ə.Sabirin 3 satirası (“Satıram”, “Lay-lay”, “Nə işim var?”), axşam (növbəli) orta ümumtəhsil məktəblərinin 7-8-ci siniflər üçün “Ədəbiyyat” müntəxəbatında [7] isə şairin yaradıcılığı ilə geniş şəkildə tanış olurlar.

VIII sinif ədəbiyyat proqramına daxil edilmiş “Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağ manat” şeirində sosial həyatın iqtisadi münasibətləri zəminində gizlənmiş əxlaqi və ictimai münasibətlərin misilsiz təsviri verilir. Bildiyimiz kimi, “Bolonya təhsil siseminə keçid mərhələsində ədəbiyyat fənn kurikulumu sənətkarın tərcümeyihəli, əsərin məzmunu ilə bağlı fakt və məzmunun yüklənmiş şəkildə deyil, zəruri məlumatlardan istifadə yolu ilə müstəqil mühakimə yürütmə, nəticə əldə etmə və təqdimatların hazırlanması yolu ilə mənimsənilməsini vacib bilir, daha dəqiq desək, mövzudan asılı olmayaraq, biliyin müstəqil qazanılması və tətbiq etmək bacarığının formalaşdırılması önə çəkilir” [1, s.195]. Əsərin tədrisi vasitəsilə yaradılmış obrazın – bu obraz kapitalist, bankir, inteligent ola bilər – mənəviyyatı şagirdin gözü qarşısında canlanır. Şagirdlər başa

düşürlər ki, bu adam təkcə var-dövlət hərisi deyil, həm də mənəviyyatsız, biganə bir tipdir. Vətən, millət əldən getsə də, onun kefi sağ olsun. Yeri gələrsə, axıdılan qanlar, göz yaşları da kassada dinarların artmasına əngəl ola bilməz, çünki ləzzətli həyat ancaq əskinas və ağ manatlar sayəsində mümkündür. “Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağ manat” şeirinin tədrisi vasitəsilə şagirdlər Sabir şeirinin bu gün də tərbiyəvi əhəmiyyətini özləri üçün aydınlaşdırır, pul-məslək-əqidə-mənəviyyat prizmasından bu günə müqayisə edirlər.

Yeni nəsil dərsliklərdən VIII sinif dərsliyində şairin 29-cu ildən mütəmadi olaraq ədəbiyyat proqramlarında yer alan “Əkinçi” şeiri [4 s.109], XI sinif Ədəbiyyat dərsliyində [3, s.29-36] şairin həyatı və yaradıcılığı monoqrafik mövzu kimi verilir; “Əkinçi” şeiri vasitəsilə şagirdlər şairin yaşadığı dövrdə Azərbaycan kəndində hökm sürən vəziyyətin bədii təsviri ilə tanış olur, şeirin bəhri, bədii təsvir və ifadə vasitələri haqqında nəzəri məlumatlara yiyələnmiş olurlar. XI sinifdə şairin həyatı və yaradıcılığı ilə tanışlıq Sabirin satirik kimi formalaşmasına təsir edən amilləri, lirikasında ictimai-siyasi hadisələrə münasibəti müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Sovet dövrü ədəbiyyat dərsliklərində tədris olunan “Neylərdin, ilahi” şeiri kurikulum təhsil proqramında yenidən yer alır. Dərslikdə təqdim olunan suallar, məzmunun interaktiv metodlarla mənimsədilməsi şagirdlərə bir daha şairi insan taleyi ilə amansız rəftar, laqeydlilik, haqsızlıq və ədalətsizliklə barışmazlığın narahat etdiyini çatdırır.

Çətin bir yol keçmiş dərslik tarixində Sabirin yaradıcılığının tədrisi, əsərlərinin yer alması bir daha şairin bədii irsinin bəşəriliyini və bütün dövrlər üçün aktuallığını təsdiq edir.

Xülasə

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yetişdirdiyi novator və dahiyənə sənətkarlardan biri də Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur. Onun istər lirik, istərsə də satirik şeirləri bədii-estetik dəyər baxımından hələ sağlığından ədəbi və pedaqoji ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. Uşaqlar üçün yazdığı kiçik həcmli şeirlər əsrin əvvəllərində dərslik müəllifləri tərəfindən ilk qiraət və ədəbiyyat kitablarına tədris materialı kimi daxil edilmişdir.

1930-cu illərdən etibarən Sabirin yaradıcılığı ədəbiyyat proqram-

larında yer alır. Şairin “Balaca felyeton”, “Əkinçi”, “Neylərdin, ilahi?” satiraları, “Beynəlmiləl”, “Səttarxana” lirik şeirləri nəşr olunan bədii qiraət, ədəbiyyat, müntəxəbat dərsliklərinə öyrədilmək üçün daxil edilir. 60-cı illərdən Sabirin həyatı və yaradıcılığı monoqrafik mövzu olaraq tədris olunmağa başlanır. Yeni nəsil kurikulum ədəbiyyat dərsliklərində də şairin həyatı, bədii irsi, poeziyasının səntkarlıq xüsusiyyətləri, ədəbiyyat tarixində mövqeyi tədris edilir. Uzun illər dərsliklərdə verilən “Neylərdin, ilahi?” satirasında XXI əsrdə də milli və bəşəri bələləri şairin humanist mövqeyinin ifadəsi kimi verilir. Bütün bunlar Sabir poeziyasının ədəbiyyat və tədris tariximizdə əbədi ömür qazandığını bir daha təsdiq edir.

Summary

Mirza Alakbar Sabir was one of the innovators and geniuses in the history of Azerbaijani literature. His lyrical and satirical poems have attracted the attention of the literary and pedagogical community since his lifetime in terms of artistic and aesthetic value. At the beginning of the century, small poems written for children were included in the first reading and literature books by textbook authors as teaching materials.

Since the 1930s, Sabir's work has been included in literary programs. The poet's "Little column", "Farmer", "What are you, divine?" satires, "International", "Sattarkhana" lyrical poems are included in the published textbooks of fiction, literature and monasticism. Sabir's life and work have been taught as a monograph since the 1960s. The new generation of curriculum literature textbooks also teaches the poet's life, artistic heritage, the artistic features of his poetry, his position in the history of literature. "What are you, divine?" Given in textbooks for many years. In his satire, national and human tragedies in the XXI century are given as an expression of the poet's humanist position. All this once again confirms that Sabir's poetry has gained eternal life in our history of literature and education.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullazadə N. Sabirin “Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağ manat” şeirinin tədrisi. // Sabirin 150 illiyinə həsr olunmuş Respublika elmi-praktik konfransın materialları. AMİ, “Xəbərlər”in xüsusi buraxılışı, 2011, s.194-198.
2. Babayev A. IX sinifdə M.Ə.Sabirin “Əkinçi” satirasının tədrisi təcrübəsindən. // “Azərbaycan müəllimi”, 1962, 15 mart.

3. Ədəbiyyat. XI sinif dərsləri. Həbibbəyli İ., Əliyev S., Həsənov B, Mustafayeva A. Bakı, 2018, 208 s.
4. Ədəbiyyat. VIII sinif dərsləri. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A. və b. Bakı: “Bakı nəşr”, 2017, 207 s.
5. Ədəbiyyat. 8-ci sinif üçün dərslərlik. Cəfərov N., Araslı N., Hüseynoğlu S. Bakı: “Xəzər”, 2005, 224 s.
6. Ədəbiyyat. 5-ci sinif üçün dərslərlik-müntəxəbat. Tərtib edən: Q.Musayev. Bakı: “Maarif”, 1967, 124 s.
7. Ədəbiyyat. Əliyeva Z., Rəcəbov Ə. Axsam (növbəli) orta ümumtəhsil məktəblərinin 7-8-ci sinifləri üçün dərslərlik-müntəxəbat. Bakı: “Maarif”, 1967, 195 s.
8. Ədəbiyyat. Qarabağlı Ə., Aslanov M. 8-ci sinif üçün dərslərlik. Bakı: “Maarif”, 1967, 240 s.
9. Ədəbiyyat dərsləri. VII il. II kitab. Zeynallı H., Şaiq A., Hikmət İ., Musaxanlı A. Bakı: “Azərnəşr”, 1930, 296 s.
10. Ədəbiyyat müntəxəbatı. Orta məktəbin 9-cu sinfi üçün. Tərtib edən: Ə.Mirəhmədov. Bakı: “Azərnəşr”, 1958, 289 s.
11. Əhmədov C. Mirzə Ələkbər Sabir şeirlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin tədrisi haqqında. // Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi, 1962, bur.1, s.34-40.
12. Kərimov K. IX sinifdə Sabir əsərini necə tədris edirəm. // Azərbaycan müəllimi, 1962, 29 mart.
13. Mirzəyev Ə. VII sinifdə M.Ə.Sabirin “Nədamət və şikayət” satirasının tədrisinə dair. // “Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi”, 1962, bur.2, s.50-60.
14. Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı, 1968, 343 s.
15. Şaiq A. Əsərləri. IV c. Bakı: “Azərnəşr”, 1977, 478 s.

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA MAARİFÇİLİK FƏALİYYƏTİ

Əhmədova A.Ş.

Dosent

ADPU

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin”, “Dəbistan”, satira janrı, maarifçilik, zadəgan tipi

Key words: *"Molla Nasreddin", "Debistan", genre of satire, enlightenment, noble type*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ənənələrini realist üsulu ilə gələcək nəsil oxucularına tanıdan M.Ə.Sabir yaradıcılığı, köhnə qaydalara yenilik gətirən, parlaq gələcəyi əsərləri ilə tərənnüm edən, vətənpərvərlik ideyalarını və mütləqiyyət qarşısında xalqına sahib çıxan ədəbi varlıqdır.

Klassik şeirin qaydalarını dərinlən bilən M.Ə.Sabir, əsərlərində dini qaydaları bir əfsanə saydığı üçün istər xalq üslubunda yazdığı şeirlərində, istəsə də satiralarında yatmış xalqın fikir böhranlarını aradan qaldırmaq düşüncəsilə ədəbiyyat tariximizdə dəyərli bir iz buraxmışdır.

M.Ə.Sabirin demokratiya uğrunda apardığı mübarizədə bir məqsədi var idi, xalqa kömək etmək. Bu məqsədlə yaradıcılığının ilk dövründə maarifçilikdən uzağa gedə bilməmişdir. Vətənpərvərlik hisslərinin son dərəcə güclənməsi nəticəsində yaradıcılığını qüvvətləndirərək inqilabi satiranın güclənməsinə gətirib çıxartmışdır.

S.M.Qənizadə, M.Ə.Sabirin ideyalarını yaxından izləyərək, Sabir yaradıcılığını xalqın qidası adlandırmışdır. M.Ə.Sabirlə məktublaşdığı dövrdə şair S.M.Qənizadəyə acizənə bir məktub yazmışdı. Məktubun səhifələrində Sabir özünü və yaşadığı mühiti belə ifadə edirdi: “Keçən sənə öz həmvətənlərimə xidmət etməyə hümmət bağladığım (məktəb açmaq təşəbbüsündən bəhs olunur), lakin bu xidmətlərə qarşı onlardan mükafat əvəzinə aldığım mücazatlara çox ağladım. Daha təqətim, təqü səbrim başa gəlibdir... (1, s.620)

“Dəbistan” jurnalının baş redaktoru, Ə.İ.Cəfərzadə şairin vəziyyətinin çıxılmazlığından bəhs edərək, onun öz mübarizəsini qətiyyətlə davam etməsini töfsiyə edirdi. 1905-ci il inqilabı M.Ə.Sabirin ədəbi yaradıcılığında bir işıqdı. “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində gizli imzalarla çıxış edən şair yaradıcılığının formalaşmasında mühüm yer tutduğunu dilə gətirir və bu jurnalı həqiqi xalq jurnalı adlandırırdı. “Molla Nəsrəddin”in səhifələrində “Hophop”, “Ağlar-güləyən”, “Qoca İranlı”, “Tükəzban cici”, “Yarı könül” kimi gizli imzalarla maarifçilik mübarizəsini genişləndirirdi.

Qori seminariyasında müəllimlik etmək həvəsinə düşdüüyü

zamanlarda şair, 1907-ci ildən etibarən çox böyük ruh yüksəkliyi ilə rus dilini öyrənməyi qarşısına məqsəd qoydu. Rus klassiklərinin əsərləri ilə maraqlanır, araşdırmaları nəticəsində N.V.Qoqolun yaradıcılığı onu özünə cəlb edir. Sabir Qoqolu, Rus və Ukrayna ədəbiyyatının bədii dilinin mahir tədqiqatçısı kimi qiymətləndirir. (2, s.130)

“Molla Nəsrəddin” jurnalının fəaliyyəti dövründə M.Ə.Sabirin realist əsərləri xalqın bədii fikir inkişafına çox təsir göstərmişdir. M.F.Axundov yaradıcılığını doymadan izləyən və mütaliə edən M.Ə.Sabir, insan şüurunun inkişafı üçün dramaturgiyanın və satiranın rolunu dəstəkləyir və yeni dövrün başlanması üçün açıb ortaya tökdüyü amilləri mühüm şərt hesab edirdi.

M.Ə.Sabir tərəqqipərvər bir şair idi. Əsərlərində və dünya görüşündə daima irəliyə baxmağı həyatın bir qanunu kimi təbliğ edirdi. Şairə görə, cəmiyyətdə insanlar iki cür formalaşır. Birincisi insanlıqdan kənar olub şüursuz və düşüncəsiz bir ömür keçirməli və ya əksinə mübarizə olub şüursuzluğa qarşı mübarizə aparmalıdır. Təbii ki, şair ikinci yolu seçərək xalqına qarşı hikmətamiz fikirləri ilə biganə qalmırdı. Şairin fikrincə ölümə layiq olan siniflərin aqibəti və köhnəlməmiş dünyası artıq təməmindən çürümüşdür və köhnəlmiş dünyanın gələcəyinin olmamasını döndə-döndə əsərlərində satira vasitəsilə göstərirdi.

Qələm dostlarının əsərlərində yenilik uğrunda, köhnəliyə qarşı mübarizəyə diqqət edən Sabir əsərlərində düşməne öldürücü təsir edərək, onları tarixi inkişaf qarşısında aciz və gülünc görürdü.

Ax! Ey keçən günlərim! Vay mənə!

Hər evdən gəlirdi neçə pay mənə,

Plov, halva, bal, yağ, şəkər, çay mənə.

Nə çarə ki, indi bular olmayır!

Qarın dolmayır, dolmayır, dolmayır! (I, s.657)

Şairin “Ax...x...” satirası mövzu və məzmunu ilə keçmişin həsrətini çəkən hər bir zadəgan tipi üçün “keçən günlər” monoloquunu yaradır. Köhnə cəmiyyəti təmizləyib, yeni cəmiyyət yaratmaq məqsədi ilə qələmə aldığı hər satiralarında insanları oyanmağa və gücləndirməyə çağırırdı. Köhnə burjuva cəmiyyətinin ziddiyyətli qüvvələrini, Avropa cəmiyyətinin xəyanətəkar sazişlərini əsərlərində ifşa edirdi.

M.Ə.Sabir xalq ideyalarını səsləndirdiyi əsərlərini üç şəkildə ifadə edirdi. Əsərlərində tənqid etdiyi mənfi xüsusiyyətləri dolayı yollarla verir, ikinci qismində isə bədii surətlərini ideal bir şəkildə tərənnüm edir, üçüncü qismində isə satirik ünsürlərlə lirik ünsürlərin vəhdətinə göstərirdi.

Şairin azadlıq ideyası onun yaradıcılığında və dünyagörüşündə mənəvi yüksəlişdir. Bərabərlik uğrunda apardığı bədii yaradıcılığında, hürriyyət carçısı kimi yüksələ bilmişdir. Azadlıq və insanlıq məfhumlarını bir tutaraq, mövhumat və dini fanatizmi cəmiyyətdən inqilabi yolla yox etmək şüarlarını irəli sürürdü.

Kim ki, insanı sevir, aşıqi-hürriyyət olur,

Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur. (1, s. 671)

Bakı fəhlələrinin çəkdiyi əziyyətlərin real şahidi olan şair, onları mübarizəyə səsləyirdi. XX əsr realistlərində öz çıxışlarında şairə kömək göstərildilər. C. Məmmədquluzadə başda olmaqla bütün realistlər əsərlərində ictimai şəərə qarşı insanları daima mübarizəyə çağırırdılar. Onlar bütün əsərlərində xalqı döyüşkən və alovlu inqilabi mübarizəyə, etiraz ruhuna son qoymalarına dəvət edirdilər.

M.Ə.Sabir XIX əsrdə yaranan satira janrına inqilabi keyfiyyət vermişdir. Xüsusilə Q.B.Zakir, M.Ş.Vazeh, S.Ə.Şirvani kimi satira janrında ədəbiyyatda yeniliyin təməlini qoyan sənətkarlarla müqayisədə, şairin satira janrına ictimai, məzmun və siyasi xarakter verməsi, XX əsr satira janrının yüksəlməsinə və ədəbiyyat tarixində qalıcı xarakter yaratmasına səbəb olmuşdur.

N.Gəncəvi, M.Füzuli, M.P.Vaqif, M.F.Axundov kimi klassiklərlə M.Ə.Sabir, özündən sonra gələn xələflərinə ədəbiyyat tarixində ədəbi yol açmışdır. Sabir yaradıcılığı Azərbaycandakı, Yaxın və Orta Şərqlin bir çox yerlərindəki xalq azadlıq hərəkatına, düzgün istiqamət verən nümunə yaradıcılığı olmuşdur.

M.Ə.Sabirin məktəbini davam etdirən şairlər üç qrupa bölünürdü:

Birinci qrupa Sabirin ideya-mövzu, həm də bədii üslub və sənətkarlıq cəhətlərini öyrənərək xəlqilik yolu ilə gedənlər və Sabir ənənələrini davam etdirənlər daxildir.

İkinci qrupda yaradıcılıqlarının müəyyən dövründə Sabir əsərlərinə meyl edib, onu öyrənməyə çalışan şairlər yer alır. Buraya

Azərbaycan ədəbiyyatından C.Cabbarlı, qismən A.Səhhət və Abdulla Şaiq daxildir.

Üçüncüqrup: Sabir poeziyasını, əsasən, bədii forma xüsusiyyətlərini mənimsəməklə, ideya-mövzucəhətdən çox vaxt nəzirəçi olaraq qalan şairlər. Bura Azərbaycan, Cənubi Azərbaycan və fars ədəbiyyatının onlarca nümayəndəsi daxildir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində, M.Ə.Sabirin həyatında A.Səhhətin rolunu qeyd etməmək mümkün deyil. Şairin mənəvi dostu olan A.Səhhət, dünyagörüşü və düşüncələri ilə hər zaman şairin yanında olmuşdu. Şairin yaradıcılığına hər zaman dəstək verən Səhhət, Sabir yaradıcılığını durmadan izləyərək onun maarifçilik ideyalarının həmfikiri idi.

Xüsusən müasir hadisələri diqqətlə izləyən bu iki şair, ədəbiyyatın yeni istiqamətləri haqqında mətbuatda maraqlı fikirlərlə çıxış edirdilər. Səhhət, Sabir yaradıcılığına çox böyük önəm verildiyi bir zamanda əziz dostunu həmişəlik itirir. Və bu kədərini belə ifadə edir: “Sabir öldü demirəm, şeir evi viran oldu”.

Sabir, ey ən sevimli şairimiz.

Müqtədir, duzlu sözlü şairimiz!

Necə qan olmasın sınıq könlüm,

Səni çox tez ayırdı bizdən ölüm. (4,s.39)

Abbas Səhhət, Sabirin son arzusunu yerinə yetirərək 1912-ci ildə M.Mahmudbəyovun köməyi ilə mərhum ustadın əsərlərini bir yerə toplayaraq “Hophopnamə” adı ilə nəşr etdirdi. Böyük şairin ölümünün altı illiyində Səhhət ətraflı məruzə etmişdir. Mətbuat bu hadisəni “Sabir günü” adı ilə qeyd etmişdir. Beləliklə, iyul ayının 12 hər il Sabir günü kimi qeyd edilməkdədir.

Xülasə

XX əsrin birinci on ilində yaradıcılığını möhkəmləndirdiyi bir dövürdə yazıb yaradan, əsərlərində ədalətsiz mühitə qarşı vətənpərvər ideyaları satiralarında canlandıran, M.Ə.Sabir öz dünya görüşü ilə inqilabçı şair səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir.

Sabirin fikir və duyğularının formalaşmasında “Molla Nəsrəddin” jurnalının ciddi rolu olmuşdur. “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə əməkdaşlıq

etdiyi illərdə şair Bakıda çıxan “Günəş” və “Həqiqət” jurnalları ilə əməkdaşlıq edirdi. Jurnalların səhifələrində “Nizədar” və “Çuvalduz” imzaları ilə əsərlər çap etdirirdi. Sabiri böyük xalq şairi, inqilabçı demokrat şair kimi xarakterizə edən əsas cəhətlər, onun inqilabçı xalq kütlələrinə dərin məhəbbəti, əsərlərində istismar dünyasını nifrətlə suçlaması və azadlığı tərənnüm edən satira və şeirlərində surətlərin hər birinin özünəməxsus fərqi cəhətlərini ortaya çıxarması idi.

M.Ə.Sabirin demokratiya uğrunda apardığı mübarizədə bir məqsədi var idi, xalqa kömək etmək. Bu məqsədlə yaradıcılığının ilk dövründə maarifçilikdən uzağa gedə bilməmişdir. Vətənpərvərlik hisslərinin son dərəcə güclənməsi nəticəsində yaradıcılığını qüvvələndirərək inqilabi satiranın güclənməsinə gətirib çıxartmışdır.

M.Ə.Sabir xalq ideyalarını səsləndirdiyi əsərlərini üç şəkildə ifadə edirdi. Əsərlərində tənqid etdiyi mənfi xüsusiyyətləri dolayı yollarla verir, ikinci qismində isə bədii surətlərini ideal bir şəkildə tərənnüm edir, üçüncü qismində isə satirik ünsürlərlə lirik ünsürlərin vəhdətini göstərirdi.

Summary

Writing in the first decade of the twentieth century, during the period of strengthening his creativity, reviving satire on patriotic ideas against an unjust environment in his works, M.A. Sabir, with his worldview, rose to the level of a revolutionary poet.

The Molla Nasreddin magazine played a significant role in shaping Sabir's thoughts and feelings. During the period of cooperation with the magazine "Molla Nasreddin", the poet collaborated with the magazines "Gunesh" and "Hakikat" published in Baku. He published works on the pages of magazines with the signatures "Nizadar" and "Chuvalduz". The main features characterizing Sabiri as a great folk poet, poet-revolutionary-democrat were his deep love for the revolutionary masses, hatred for the exploitative world in his works, individuality in his satires and poems glorifying freedom.

In the struggle for democracy, M.A.Sabir pursued one goal - to help the people. For this, in the first period of his work, he could not go far from enlightenment. As a result of the sharpening of patriotic feelings, he intensified his creativity and led to an increase in revolutionary satire.

M.A.Sabir expressed his thoughts in three ways. In his works, he indirectly conveys the negative features he criticizes, in the second part he ideally glorifies his artistic images, and in the third part he shows the unity

of satirical and lyrical elements.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, Bakı, 1960, 905 səh.
2. Cəfər Xəndan, Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. *Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı*, Bakı- 1962, 436 s.
3. Hophopnamə. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı-1960, s. 494.
4. Kamal Talıbzadə. “Abbas Səhhət”. Bakı: Gənclik, 1986. 271, s.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ M.Ə.SABİRİN YARADICILIĞINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK MOTİVLƏRİNİN TƏHLİLİ YOLLARI

Həsənli B.A.

Dosent

ADPU

Açar sözlər: *ədəbiyyat, şeir, vətənpərvərlik, dərs, təhlil, sual, şagird, müzakirə, şair,*

Key words: *literature, poetry, patriotism, lesson, analysis, question, student, discussion, poet*

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm ədəbi cərəyanının yaradıcılarından biri, satirik şeirin ən görkəmli nümayəndəsidir. Sabir bədii fikirdə humanizmin və demokratik ideyaların, milli oyanış və dirçəlişin ən fədakar carçılarından. O, molla-nəsrəddinçi satirik şeir məktəbinin yaradıcısı, türk-müsəlman dünyasında satirik şeirin qüdrətli təmsilçisi kimi tanınır. XI sinifdə sənətkarın həyat və yaradıcılıq yolunun öyrənilməsi zamanı vətən, isyiqlal, hürriyyət motivlərinin müzakirəsi mühüm vəzifə kimi qarşıda durur. Bu baxımdan “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir”, “Səttarxana”, “Ruhum” və s. şeirlərinin təhlili üzrə məqsədyönlü iş aparılmalıdır. Məlumdur ki, Sabir ədəbiyyatımızda mövcud olan

satirik ənənələri yeni forma və məzmunla, təzə ideyalarla zənginləşdirib, satirik şeiri xüsusi inkişaf mərhələsinə çatdırmışdır. Bununla yanaşı, şairin yaradıcılığında vətənpərvərlik, tərənnüm motivli əsərlər də mühüm yer tutur.

Vətən, millət, hüriyyət, istiqbal kimi motivlər M.Ə.Sabirin bədii yaradıcılığını əsasını təşkil edir. «Dindirir əsr bizi», «Millət şərqi», «Ürəfa marşı», «İstiqbal bizimdir», «İstiqlahımız lağlağıdır», «Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə», «Ey dilbəri-hüriyyət» və s. şeirlərdə şairin milli duyğuları, azadlıq eşqi daha dərin və geniş şəkildə ifadə edilmişdir.

Ə.Sabirin Vətən və millət mövzusunda şeirləri içərisində «Molla Nəsrəddin» jurnalının 10 mart 1907-ci il tarixli, 10-cu sayında “Qabaqda gedən zəncirli” imzası ilə çap olunmuş «Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir» satirası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu əsər görkəmli türk şairi Namiq Kamalın “Füyuzat” jurnalında çap olunmuş «Vətəndir» rədifli şeirinə nəzirə olaraq yazılmışdır.

Əsərin dərsdə təhlili zamanı şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edilir:

1. Hər iki sənətkarın eyni mövzuda əsər yazması təsadüfidirmi?
2. Sabirin şeiri Namiq Kamalın əsərindən nə ilə fərqlənir?
3. Sabirin satirasının qəhrəmanını səciyyələndirin.
4. Şeirdə vətənin hansı problemləri öz əksini tapmışdır?
5. Şairin oxucuya çatdırmaq istədiyi başlıca fikir nədən ibarətdir?
6. Əsərin müasir dövrdə əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

Dərsdə müzakirə zamanı qeyd edilir ki, hər iki sənətkarın eyni mövzuda dəyərli şeirlər yazması təsadüfi olmayıb, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda və Türkiyədə Vətənin və millətin azadlığı baxımından oxşar proseslərin yaşanmasının nəticəsidir. Namiq Kamalın əsəri ictimai lirikanın dəyərli nümunəsidir, tərənnüm üslubunda yazılmışdır. Əsərin lirik qəhrəmanı vətəni canından artıq sevən, torpaq uğrunda ölməyi, şəhidliyi kama çatmaq kimi dəyərləndirən qeyrətli türk oğludur.

Sabirin şeiri ideya-məzmun baxımından Namiq Kamalın əsəri ilə təzad təşkil edir. Sənətkar bir çox satiralarında olduğu kimi, bu

əsərdə də tipi öz dili ilə ifşa edir. Əsərin ilk bəndindən tipin nitqi onun daxili aləmi, mənəvi mövqeyi, xasiyyəti barədə aydın təsəvvür yaradır.

Tənqidi ruhda yazılmış əsərin qəhrəmanı peşəsi, amaliyol kəsmək, qoçuluq etmək, lovğalıqla ad qazanmaq olan, “millət necə tarac olur-olsun, nə işim var” əqidəsi ilə yaşayan azərbaycanlılardır. Dərsdə müəllimin tapşırığı ilə şairin “Ruhum” şeiri ilə də müqayisə aparılır. Şair “Ruhum” əsərində fəzada pərvaz edən ruhuna müraciət edərək özünün amalından, azadlıq idealından söz açır, xalqımızın bir gün azadlığa çıxacağına dərin inamını ifadə etmişdir. Sənətkarın bu şeirdə öz əksini tapmış azadlıq amalı «Amalımız, əfkarımız ifnayıvətəndir» şeirinin qəhrəmanının həyata baxışları ilə ziddiyyət təşkil edir.

XI sinifdə şairin “Səttarxana” şeiri də tədris olunur. Şagirdlərə əsərin təhlili ilə bağlı aşağıdakı sual və tapşırıqlar verilir:

1. Səttarxan kimdir? Cənubi Azərbaycan haqqında tarix dərslərində öyrəndiklərinizi yada salın.

2. Bu şeir Sabirin satıralarından nə ilə fərqlənir?

3. Sabir Səttarxana, Təbrizlilərə necə münasibət bəsləyir?

4. Səttarxanın hansı cəhətlərinə şair xüsusi diqqət yetirir?

5. Şairin şah rəşiminə münasibəti necədir? Fikrinizi əsərdən nümunələrlə əsaslandırın.

6. Sənətkarın Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazılmış daha hansı əsərləri var? Sizcə, şairin bu mövzuya müraciəti nə ilə əlaqədardır?

7. A. Səhhət yazmışdır: «Sabir əfəndinin əsarı bu beş ilin müddətində İran məşrutəsinə... bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir». Bu fikri necə başa düşürsünüz?

8. “Səttarxana” şeirinin müasir dövrdə əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

9. Əsər sizdə hansı fikirlər, düşüncələr doğurdu?

Dərsdə əsərin təhlili zamanı qeyd edilir ki, 1908-ci ilin payızında Səttarxan fədailəri şah qoşunlarını məğlub etmiş, tarixi qələbə qazanmışdı. Bu qələbə xalqımızın azadlıq mübarizəsində mühüm hadisəyə çevrilməmiş, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir kimi əməl dostlarının, ziyalıların yaradıcılığında əks-səda tapmışdı.

C.Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdiyi “Yaşa” adlı məqalədə yazırdı: “İnsan həddindən artıq bir şeyə sevinəndə çox vəqt dili tutulan kimi olar və əvvəl vəqt bilməz ki, nə desin və nə danışsın.

Şahın namərd qoşunlarının basılmağını eşidib ancaq bunu deyə bilərik: “Yaşa, Səttarxan!”

Sabirin “Səttarxana” şeiri “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1908-ci il 20 oktyabr tarixli 42-ci sayında Məczub imzası ilə çap olunmuşdur. Sənətkarın ideya-məzmun baxımından “Yaşa” yazısı ilə səsleşən, ciddi, lirik planda yazılmış bu şeir Məşrutə inqilabının, milli-azadlıq hərəkatının rəhbəri, «Sərdari-milli» adı ilə şöhrət qazanmış Səttarxana həsr olunmuşdur.

Yaradıcılığında satiraya, tənqidə, ifşaya böyük önəm verən sənətkar sanki bu şeirdə ürəyini boşaldır, ictimai lirika üslubunda, tərənnüm ruhlu misralarla xalqın qeyrətli oğullarına alqış deyir. Milli iftixar hissi ilə yazılmış bu əsərdə Sabirin satiralarındakı “göz yaşları içində gülüş” deyil, təbii, ürəkdən gələn bir sevinc, mənəvi ruh yüksəkliyi vardır. Şeir öz coşqun pafosu, lirik qəhrəmanın hiss-həyəcanının təbiiliyi, hərarətli dili ilə diqqəti cəlb edir.

Şair əsəri oxucuya müraciətlə başlayır, öz sevincinin, ruh yüksəkliyinin səbəbini açıqlayır. Əsərin oxucuya müraciətlə başlaması təsadüfi deyildir. “Əfsanə”, “divanə” sözlərini işlətməklə şair oxucunun onu yanlış anlamamağa çağırır, realıqdan söz açdığını söyləyir. Sənətkarın məqsədi oxucunun diqqətini Təbriz fədailərinin parlaq qələbəsinə cəlb etmək, öz sevincini bölüşməkdir.

Uzun illərdir ki, azadlıq təşnəsi olan şair o qədər həyəcanlıdır ki, oxucunun onu divanə zənn edəcəyini düşünür. O, azadlıq eşqi ilə mübarizəyə atılıb qalib gələn “himməti-valaya”- əsl qeyrət nümunəsi göstərən, insanlara sevinc bəxş edən Səttarxana alqış deməklə Arazın bu tayndakı oxucunu da xəbərdar edir, ayıldır, düşünməyə, onu da öz hisslərinə, duyğularına şərik olmağa səsləyir.

Şeirdə Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq Səttarxanın bir milli qəhrəman kimi dolğun bədii obrazı yaradılmışdır. Şairin təqdimində, Səttarxan xalqın ən qeyrətli oğullarındandır.

Sabir Səttarxanın milliyyət etibarilə azərbaycanlı olmasından böyük iftixar duyğusu keçirir:

İştə Səttarxan, baxız, bir növ iqdamat edib,
Bir vəzirü şahı yox, dünyanı yeksər mat edib,-
İrzü İslamı, vətən namusunu yüz qat edib,
Hörməti-heysiyyəti-millyyətin isbat edib,
İndi dünyanın təvəccöh nöqtəsi İranədir,
Afərinim himməti-halayı-Səttarxanədir.

M.Ə.Sabir Azərbaycan xalqının milli qəhrəmanı Səttarxanı «oddan qorxmayan pərvanəyə» bənzədir. Səttarxanın xidmətlərinin islam dünyası, geniş mənada insanlıq üçün böyük əhəmiyyətə malik olduğu xüsusi vurğulanır:

Afərin, təbriziyan, etdiz əcəb əhdə vəfa!
Düstü düşmən əl çalıb, eylər Sizə səd mərhəba!
Çox yaşa, dövlətli Səttarxan, əfəndim, çox yaşa!
Cənnəti-ələda peyğəmbər Sizə eylər dua.
Çün bu xidmətlər bütün islamədir, insanədir,
Afərinim himməti-halayı-Səttarxanədir.

Güclü düşmənlə mübarizədə Səttarxanın ən böyük dayağı xalqdır. Cənubi Azərbaycanda xalqın Səttarxanla birliyi böyük qələbənin rəhni kimi vəsf olunur. Şair bu birliyi ürəkdən alqışlayır, Səttarxanla yanaşı, təbrizlilərə də “Afərin Təbriziyan etdiz əcəb əhdə-vəfa,”- deyir.

İctimai lirika üslubunda qələmə alınmış «Səttarxana» şeirində Təbriz şəhərindəki yüksək nikbin ovqatın tərənnümü ön mövqeyə çəkilmişdir. Şair azadlıq yolunda qurban getmiş şəhidlərə ümumxalq ehtiramından söz açmışdır:

Ta ki Millət Məcməin Tehranda viran etdilər,
Türklər Səttarxan ilə əhdü peyman etdilər,
Zülmü-istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,
Millətə, millyyəyə can nəqdi qurban etdilər,
Ayeyi «zibhi-əzim» itlaqı ol qurbanədir,
Afərinim himməti-halayı-Səttarxanədir.

Şagirdlərin diqqətinə çatdırılır ki, qısa müddətdə bu şeir Cənubi Azərbaycanın hər yerində geniş yayılmış, böyük maraq doğurmuşdur. Milli-azadlıq hərəkatının himninə çevrilmiş «Səttarxana» şeiri xalq kütlələri, mücahidlər arasında nəğmə kimi oxunmuşdur.

Dərsdə şagirdlərə belə bir sualla da müraciət edilir: “Çar

senzurası “Səttar” adının işlənməsinə icazə verməmiş, ona görə də həm jurnalda, həm də “Hophopnamə”nin inqilabdan əvvəlki nəşrlərində adın yerinə nöqtələr qoyulmuşdur. “Səttarxan” adı ilk dəfə “Hophopnamə”nin 1922-ci il nəşrində işlədilmişdir. Sizcə, çar senzurasının bu mövqeyi nə ilə əlaqədar idi?”

Şagirdlər milli müstəmləkə siyasəti aparan çarizmin Səttarxan hərəkatının Şimali Azərbaycanda da azadlıq hərəkatının alovlandıracağından qorxuya düşdüyünü, hər vəchlə bu mübarizənin qarşısını almağa çalışdığını qeyd edirlər. Məktəblilər dərstdə əsər barədə təəssüratlarını bölüşməklə yanaşı, müasir Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoymasından, onun uğurlu inkişafından, xalqımızın birlik arzularının həyata keçməsinə inamlarından söz açırlar.

Şair təkcə bu əsərdə deyil, «İran özümündür», «İstiqbalımız lağlağıdır», «Mir Həşim Təbrizi», «Satıram», «Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət halal olsun sənə», «Nədir, ayə, yenə üsyanları iranlıların», «Əhli-İranda da, oğlan, yenə himmət görünür», «Avropada Məmdəlinin eşqbazlığı», «Səbəb boynuyoğun oldu», «Müxbirüssəltənəyə» və sair şeirlərində də Cənubi Azərbaycanın istiqlalından bəhs etmiş, milli-azadlıq hərəkatını alqışlamış, hərəkatın düşmənlərinə ağır zərbə endirilmişdir.

Xülasə

Məqalədə ədəbiyyat dərslərində M.Ə.Sabirin yaradıcılığında vətənpərvərlik motivlərinin təhlili yolları tədqiq edilmişdir. Qeyd edilir ki, XI sinifdə ədəbiyyat dərslərində sənətkarın həyat və yaradıcılıq yolunun öyrənilməsi zamanı vətən, istiqlal, hüriyyət motivli əsərlərinin müzakirəsi mühüm vəzifə kimi qarşıda durur. Bu baxımdan ədəbiyyat dərslərində şairin yaradıcılığında vətən mövzusunda şeirlərinin təhlili üzrə məqsədyönlü iş aparılmalıdır. Təlim prosesində həmin əsərlərin təhlili şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində mühüm rol oynayır.

Summary

The article explores ways to analyze the motives of patriotism in the works of M.A.Sabir in literature lessons. It is noted that the discussion of the

works of the motherland, independence, freedom is an important task in the study of the life and career of the artist in the literature classes in the 11th grade. From this point of view, purposeful work should be carried out in the literature classes on the analysis of the poet's poems on the theme of the homeland. The analysis of these works in the learning process plays an important role in patriotic education of students.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Sabir. M.Ə. Hophopnamə. Bakı: Çarşıoğlu, 2004.
2. Həbibbəyli İ. Əliyev S. Həsənov B. Mustafayeva A. Ədəbiyyat. XI sinif. Bakı: Bakınəşr, 2019.
3. Həsənov B., Mustafayeva A., Əliyev S. Ədəbiyyat. XI sinif ədəbiyyat dərslərinin metodik vəsaiti. Bakı: Bakınəşr, 2018.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN MİLLİ KİMLİK VƏ BİRLİK HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİ

Hüseynov N.Ə.

AMEA Şamaxı Astrofizika Rəsədxana

Dosent

ADPU Şamaxı

Hüseynova T.Ə.

AMEA Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası-aparıcı tərcüməçi

Açar sözlər: *Milli münasibətlər, sünni, şiə, təriqət, millət*

Key words: *National relations, Sunni, Shiite, sect, nation*

Mirzə Ələkbər Sabir ilk təhsilini anadan olduğu Şamaxı şəhərində almağa başlamışdır. Balaca Ələkbərin bacarıq və qabiliyyətini nəzərə alan Seyid Əzim Şirvani şagirdinin tərcümələri ilə yanaşı, onun orijinal şeirlərini də oxuyub redaktə edirdi. Seyid Əzimin islam dini və onda yaranmış dini təriqətlər barədə söhbətləri Sabirdə xüsusi təəssürat yaratmışdır. Məlliminin zarafatyana dediyi bir atmacanın təsiri ilə Ələkbərin yazdığı şeir Seyid Əzimin düzəlişlərindən sonra aşağıdakı şəkllə düşmüşdü:

Babam sünni, nənəm şiə, dümək mən,
Nə farsam mən, nə hindəm mən, türək mən.
Muğanda muğbeçə, məsciddə Əkbər,
Təfavütü yox... həqiqətdə zirək mən.

Bu kiçik şeir parçasında Ələkbər atasının sünni, anasının isə şiə təriqətinə mənsub olmasını qeyd etməklə yanaşı özünün milli mənsubiyyətinə də aydınlıq gətirir. Ona görə də özündə islamın bütün tərəflərini birləşdirən zirək və qoçaq bir türk olduğuna işarə edərək, islamda təriqətlərin olmasına etirazını bildirir. Müxtəlif təriqətlərin islamda parçalanma yaratdığını və düşmənçilik toxumu səpməsini qeyd edir. Beləliklə, biz görürük ki, Sabirin digər şeirlərində olduğu kimi bu şeirində də müasir dövrümüzün problemləri ilə həmahəng səslənir. Bu baxımdan şairin 100 il bundan qabaq qaldırdığı bu problemlər hələ də aktuallığını itirməyib. Ona görə də, hesab edirik ki, islamda parçalanma yaradan təriqət məsələlərinə son qoyulmalı və bu məsələlər bu qədər şişirdilməməlidir. Məlum olduğu kimi, Məhəmməd peyğəmbər (S.a.s) islamın ən böyük düşməninə onda parçalanma yaradanın olduğunu bir hədisi-şərifdə qeyd etmişdir.

1905-ci il iyulun 1-də Bakıda «Həyat» qəzetində Mirzə Ələkbərin məşhur «Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza» şeiri çap olundu. Çarizmin fitnəkar milli siyasətini tənqid edən və xalqları təkidlə dostluğa çağıran bu əsərdə erməni daşnaqlarının biz türklərə qarşı yeritdikləri məkrli millətçi soyqırım siyasətinin siyasi-ideoloji mahiyyəti hələ axıradək dərk olunmurdu. Ancaq həmin əsər özünün məzmunu ilə Sabirin o vaxta qədərki şeirlərindən çox seçilirdi və şairin ədəbi dünyagörüşlərində ciddi bir dönüş başladığını göstərirdi. Hazırda da, bu məkrli siyasət davam edir və bu gün ermənilərlə bizim aramızda davam edən müharibənin səbəbi, “parçala hökm sür siyasətidir”.

Böyük şairin realist əsərləri Azərbaycanın, eləcə də digər Şərqi xalqlarının həyatının dərin bədii təsvirini verərək, dostunu və düşməni seçməkdə, azadlıq və milli ideyalar uğrunda mübarizədə geniş xalq kütlələrinin maariflənməsinə yardımçı olmuşdur. Mirzə Ələkbərin tənqid hədəfinə çevirdiyi ictimai tiplər ona daima təzyiqlər göstərmiş və ona qarşı barışmaz mövqe tutmuşlar. Bu qaraguruhnənə və hiddətindən qorunmaq üçün böyük şair öz əsərlərini müxtəlif gizli imzalarla çap etdirmək məcburiyyətində qalırdı. Bu imzaların

tez-tez dəyişməsi, hətta bəzi hallarda hər əsərdə ancaq bir dəfə işlənməsi həm də onların işləndiyi satiranın məzmununa və ya oradakı qəhrəmanın, satira hədəfinin xarakterinə uyğun seçilməsindən irəli gəlirdi. Qeyd etdiyimiz məzəli gizli imzalara «Hophop», «Güləyən», «Ağlar güləyən», «Əbunəsir Şeybani», «Çayda çapan», «Qabaqda gedən zəncirli», «Məczub» və s. misal kimi göstərə bilərik.

Bütün bu təhqirlərə, təqiblərə baxmayaraq, Sabir öz ictimai-milləti mübarizə əzm və amalı ilə dönmədi. Fəaliyyət və mübarizə meydanını həm forma, həm də məzmun və miqyasca genişləndirdi. Əksinə, şairin şeirləri zamanın bütün çatışmayan cəhətlərini və baş verən naqis hadisələrini daha kəskin şəkildə satira hədəfinə çevirirdi. Bütün bunlar böyük şairin necə mübariz olmasının və öz ideyalarından geri çəkilmək istəməməsinin bariz nümunəsidir.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Azərbaycan türk mütəfəkkiri, böyük şairimiz Sabirin (1862-1911) yaradıcılığının əsas qayəsini Türkçülük və İslam dininə xidmət təşkil edirdi. Öz dövrünün digər öndə gedən ziyalıları kimi milli mənsubiyyətimizi bəzən «milləti-islam» olaraq göstərən Sabir həm də, türk millətinə mənsub olmağımızı dayazdığı şeirlərdə qeyd etmişdir. Həmin dövrdə «türk milləti» anlayışına qarşı olanların apardığı geniş miqyaslı təbliğatın nəticəsi olaraq, bir çox hallarda «İslam millət»i ifadəsindən istifadə edilmişdir. Bu baxımdan bizlər hazırda da türk olmağımızı dilə gətirməkdə çətinlik çəkirik.

Açsan gözünü, rəncü məşəqqət görəcəksən,
Millətdə qəm, ümmətdə küdurət görəcəksən,
Qıldıqca nəzər millətə heyvət görəcəksən,
Çək başına yorğanını, nikbətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay.

Millətimizin oyanmasını və tərəqqi etməsini arzulayan şair onu oxumağa, tərəqqi etməyə və siyasi iradə nümayiş etdirməyə çağırırdı. Digər bir satirik şeirində isə, Mirzə Ələkbər Sabir belə yazırdı:

Hər millət edir səfheyi-dünyadə tərəqqi,
Eylər hərə bir mənzili-məvadə tərəqqi,
Yorğan-döşəyimdə düşə gər yadə tərəqqi,
Biz də edərək ələmi-röyadə tərəqqi.

Böyük şairin bütün şeirləri türk-islam millətinin tərəqqi etməsinə, yuxudan oyanmasına çağırışla bağlıdır. Millətin bütün dərd-sərini öz dərdi bilən, onları ürək yangısı ilə qələmə alan şairimiz, “vəzifəm budur əşar yazım, düzü-düz, əyrini həmvar yazım”-deyirdi. Milləti maariflənməyə, oxumağa və zülmətdən uzaqlaşmağa çağırır. Sabirin XX əsrin əvvəllərində yazdığı şeirlər əsasən, müsəlman-türklərinin oyanışına, tərəqqisinə və vətən azadlığı uğrunda mübarizəsinə həsr edilmişdir. Bu baxımdan, şairin şeirləri nə qədər acı, ironiyalı, istehza ilə dolu və dözülməz olsa da, milli özünüdərk kimi qiymətləndirsək, onun yaradıcılığı Azərbaycanda yaşayan türklərin azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxmasında müstəsna rola malikdir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, satirik şeirlər mütəfəkkirin vətəninə, millətinə, dilinə, dininə böyük və sonsuz sevgisi ilə bağlıdır. Şairin şerilərini oxuduqca belə düşünürsən ki, ancaq millətini və dinini böyük məhəbbətlə sevən bir insan bu cür şeirlər qələmə ala bilərdi:

Gör millətinin dərini, axtarma dəvasın,
Əqrəb kimi neştər gücü var dırnağımızda,
İslam susuz olsa, su yox bardağımızda,
Hər künə min tülkü yatıb çardağımızda,
Min hiylə qurub, rütbəvi ikram alarız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alarız biz!

Bu misralardan da görürük ki, şair millətimiz arasında səpilmiş düşmənçilik, milli və dini ayrılıq toxumlarının ifşa olunmasına çalışır. Milləti ayıq-sayıq olmağa düzü yalandan və böhtandan ayırmağa çağırır. Gücün, qüvvətin və dirçəlişin milli birlikdə olmasını yanayana qələmə alır. Müxtəlif vaxtlarda əslən türk olan şahlar arasında müharibələrin baş verməsini türk dünyasının tərəqqisinə deyil, onların tənəzzülünə və geri qalmasına xidmət etdiyini göstərir.

Çox təəssüflə qeyd etməliyik ki, ayrı seçkilik, parçalamaq və dini bölücülük siyasəti bu gündə davam edir. Hazırda da, türk-islam birliyini pozmağa çalışan mənfur qüvvələr var və onlar bu millət arasında nifaq yaratmaq fəaliyyətlərindən əl çəkmək istəmirlər. Ən qorxulusu budur ki, düşmən bu məqsədlə, “sapı özümüzdən olan” insanları min fitnə-fəsadla ələ alır. Onların isə bəziləri başa düşərək, bəziləri isə başa düşmədən bu siyasətdə alət kimi istifadə olunur. Bizlər bir olub birlik olmalı və “parçala hökm sür” siyasətinə qarşı

birləşməliyik! Başa düşmək lazımdır ki, nicat yolumuz ancaq milli birlik və maariflənməkdir!!

Sabirin şeirlərindən hiss etmək olur ki, o, şiəlik və sünnilik, adları altında türk millətinin parçalanmasının əleyhinə olmuş, türkmüsəlman xalqları arasında ən azı mənəvi birliyin olmasına çalışmışdır. Bunun ən bariz nümunələrindən biri də Sabirin ortaq türk dili ideyasını müdafiə etməsidir. Belə ki, Sabir Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan türkcəsinə bir şeir tərcümə etdiyini iddia edən H.Vəzirov bu sözlərinə görə tənqid etmişdir. Sabirin fikrincə, Türkiyə və Azərbaycan türklərinin yalnız bir dili var və bu dil türk dilidir:

«Osmanlıcadan türkə tərcümə» - bunu bilməm

Gerçək yazıyor gəncəli, yainki hənəkdir;

Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma

«Osmanlıcadan türkə tərcümə» nə deməkdir?!

Bu şeir parçasından da görürük ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin dediyi kimi, biz bir millət iki dövlətik. Şair osmanlıcadan türkcəyə tərcümənin nə demək olduğunu anlamadığını ürək yangısı ilə qeyd edir.

Bizə elə gəlir ki, Həsən bəy Zərdabini «mənəvi atamız» adlandıran Sabirin tutduğu milli-dini birlik yolu «Səttarxana» şeirində özünü daha açıq büruzə vermişdir. O, bu şeirində yazır ki, türklər Səttarxanla əhdü-peyman bağlayıb istibdada qarşı islamın, vətənin və millətin namusu uğrunda ayağa qalxmışlar:

Həq mədədkar oldu Azərbaycan ətrakına (Azərbaycan türklərinə),

Ali-Qacarın protes etdilər Zöhəkkına,

Ol şəhidanın səlam olsun rəvani-pakına

Kim, tökülmüş qanları Təbrizü Tehran xakına,

Onların cənnət deyildir mənzili, aya nədir?

Afərinim himməti-valayi-Səttarxanədir.

Göründüyü kimi, Sabirin yaradıcılığında islam və türkçülük bir vəhdət təşkil edir. Beləliklə, o, türkçülük və türk dilinin bütövlüyündən çıxış edərək Azərbaycan və Türkiyə türklərinin dilinin və milli kimliyinin bir olması vurğusunu yapmışdır. Sabir əsrlər boyu türkü bir-birinə qarşı qoyanların olmasını xatırladaraq, artıq buna son qoyulmasını və türklərin bir yumruq kimi birləşməsinin vacib

olmasını bəyan etmişdir. Bir daha qeyd etmək istərdik ki, şairin bütün şeirlərində “parçala, hökm sür” siyasətinə qarşı milli birliyin vacib olduğu dəfələrlə qeyd edilir.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir min illik ədəbiyyat tariximizin geniş göylərini bəzəyən bənzərsiz sənət ulduzudur. Onun “Hophopnamə”si başdan-ayağa zülmə, ətalətə etiraz, insan haqqına və heysiyyətinə qarşı çevrilmiş hər şeyə üsyan və ittihamnamədir. Fitrətən milli və xəlqi şair olan Sabir xalqın ictimai-sosial və psixoloji dərdlərini son dərəcə dəqiqliyi ilə və ürək yanğısıyla deyən, fəryadında gülən, gülüşündə ağlayan vətəndaş sənətkardır. Qüdrətli şair oxucusunu da bütün bu dərdlərin alovuna bürüməyi, onu da özü qədər alovlandırmağı bacarmışdır. Bəzən satiranı belə üstələyən, ürək parçalayan lirikasıyla Sabir bu gün də müasirdir.

İnqilabi-satirik şerimizin banisi və bayraqdarı Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Şirvani (1862-1911) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şərəfli yer tutan böyük simalardan biridir. Onun inqilabi-demokratik poeziyası öz müasirliyi, xəlqiliyi, yüksək sənətkarlığı və dərin realizmi ilə Azərbaycan mədəniyyətinin, bədii və ictimai fikrinin tərəqqisində müstəsna rol oynamışdır. M.Ə.Sabir yaradıcılığının vüsəti, əhatə və təsir dairəsi son dərəcə genişdir. O, XX əsrin əvvəllərində yalnız Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqi bir sıra ölkələrində də xalq azadlıq hərəkatına, ictimai satiranın inkişafına qüvvətli təsir göstərmiş, onlarca satirik şair üçün nümunə olmuşdur. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, hələ böyük şairin sağlığında onun əsərləri yerli mətbuatla yanaşı, Tiflis, Peterburq, Həştərxan, Səmərqənd, İstanbul şəhərlərində və başqa yerlərdə dərc olunmuşdur. Bizdə bu kiçik yazımızda böyük şairin yaradıcılığında milli kimlik və dini məsələlərə münasibətini qismən də olsa araşdırmağa və bu məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışdıq.

Summary

Mirza Alakbar Sabir is a unique art star who adorns the vast skies of our thousand-year literary history. His "Hophopname" is a protest against the oppression, inertia, rebellion and accusations against everything that has turned against human rights and dignity. Being a national and folk poet by nature, Sabir is a civic artist who speaks about the social and psychological problems of the people with the utmost precision and with a burning heart,

laughing and crying in his laughter. The mighty poet was able to ignite the reader in the fire of all these sorrows, to ignite him as much as himself. Sabir is still modern today with his heartbreaking lyrics, which sometimes surpass satire.

Mirza Alakbar Sabir Tahirzadeh Shirvani (1862-1911), the founder and flag bearer of our revolutionary-satirical poetry, is one of the great figures in the history of Azerbaijani literature. His revolutionary-democratic poetry, with its modernity, nationalism, high craftsmanship and deep realism, played an exceptional role in the development of Azerbaijani culture, art and public opinion. The scope, scope and sphere of influence of MA Sabir's work is extremely wide. In the early twentieth century, he had a strong influence on the people's liberation movement, the development of public satire, not only in Azerbaijan, but also in a number of countries in the Middle East, and became an example for dozens of satirical poets. Research shows that during the life of the great poet, his works were published in the local press, as well as in Tbilisi, St. Petersburg, Astrakhan, Samarkand, Istanbul and other places. In this short article, we have tried to study and clarify, at least in part, the attitude of the great poet to national identity and religious issues in his work.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. «Tazə həyat» qəz. 31 dekabr 1907, «İrşad» qəzeti, 24 yanvar 1908. Ətraflı bax: Alxan Məmmədov (Bayramoğlu) M.Ə.Sabirlə «Tazə həyat» qəzeti əməkdaşının görüşü. Azərb. SSR
2. EA-nın Məruzələri. XL I c. Bakı, 1985, №9, səh 70-73, «İrşad»ın xüsusi müxbiri. «Müxbir» jurnalı. 1988, №1, səh. 25-27.
3. Alxan Bayramoğlu. «Hophopnamə»: izah və şərhlər. «Ulduz» jurnalı. 2003, №9, səh. 89.
4. Alxan Məmmədov. Sabir müasirlərimizin gözü ilə. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 11 iyun, 1986.
5. M.Arif. Sabir və Şərq xalqlarının milli azadlıq hərəkatı. «Azərbaycan» jurnalı. 1962, №5, səh.18.
6. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. İki cildə. II c. Bakı. 2004, s. 67.
7. Məmməd Arif. Sabir və Şərq xalqlarının milli azadlıq hərəkatı. «Azərbaycan» jurnalı, 1962, №5, səh. 8-18.
8. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild. Bakı, “ŞərqQərb”, 2004, 480 səh

AZƏRBAYCANIN TALE YÜKLÜ SƏNƏTKARI

Məmmədova Ş.N.

Dosent.

ADPU

Açar sözlər: *satira, tənqid, realizm, təlim, tərbiyə, xalq, azadlıq, tərəqqi, qadın, övlad*

Key words: *satire, criticism, realism, training, upbringing, nation, freedom, progress, woman, child*

Eramızın ikinci minilliyində Azərbaycan poeziyası dünya poeziyasının aparıcı qollarından olmuş, bəşəriyyətə Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Ələkbər Sabir, nəhayət Səməd Vurğun kimi sənət korifeylərini bəxş etmişdir.

Çox qədim tarixi, parlaq sənət inciləri və zəngin ədəbi ənənələri olan Azərbaycan poeziyasında satira, satirik şeir dedikdə dərhal gözüümüz önündə Sabir şeirləri canlanır. Mirzə Ələkbər Sabir mahir satirik söz sərrafı, müstəsna qabiliyyət və istedadla malik böyük xalq şairidir. O yeni tipli satiranın əsasını qoyan, tənqidi realizmin inkişafında misilsiz xidmətləri olan qüdrətli sənətkardır. Onun şeirləri ideya-mövzu və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə də olduqca zəngindir. Bu zənginlik və rəngarənglik isə Sabirin satirik şeirlərinin janrında özünü daha qabarıq göstərir. Sabir öz satirik şeirlərini lirik janrın müxtəlif şəkillərində yazmışdır

Sabir sənətinin gücü, Sabirin sənətkarlıq istedadı məhz onun satiralarındadır. Bu cəhətdən Azərbaycan ədəbiyyatında Sabir tamamilə misilsiz bir şairdir. Xalqa zülm edən mövcud quruluşun bütün özəlliklərinin çürüməkdə, ölgünləşməkdə olduğuna dair fikrini Sabir taziyanələrində konkret tarixi şəxsiyyətləri təsvir etmək yolu ilə üzə çıxarır və beləliklə də, mühüm inqilablaşdırıcı iş görürdü. Düzdür professor M.Məmmədovun göstərdiyi kimi “Sabirə qədərki istər yazılı, istər şifahi xalq poeziyasında satira ünsürlərinə təsadüf edirik. Qədim tarixə malik zəngin xalq yaradıcılığı nümunələrində olduğu kimi, Şərqdə lirikanın, qəzəlin əvəzsiz ustası sayılan Füzuli yaradıcılığında da, aşiqanə qoşmalar müəllifi kimi tanınan Vəqif şeirində də

satirik motivlər tapmaq mümkündür. Azərbaycan klassik poeziyasında nəzərə çarpan həmin motivlər XX əsr realistlərinin yaradıcılığında da parlaq təşəkkül tapdı. Sabirə qədər satirik parçalara, ictimai satiranın nümunələrinə, xüsusən Qasım bəy Zakir və Seyid Əzim Şirvani tərəfindən müstəqil ədəbi cərəyana – tənqidi satirik şeir cərəyanına çevrilmişdir”. (6.10)

XIX əsrin birinci yarısında yaşamış Mirzə Şəfi Vazeh, Qasım bəy Zakir, Mirzə Fətəli Axundov, Seyid Əzim Şirvani orta əsr şairlərindəki həcv yazmaq ənənəsini satira ilə əvəz etmişlər. Yalnız keçən əsrdən həcv XIX əsrdən etibarən Sabir kimi sənətkarların satirasının qalib hücumu qarşısında dayana bilməyib, keçmiş mövqeyini itirməyə başlamış və öz yerini ictimai məzmunlu taziyanə şəklinə vermişdir. Sabir taziyanələrində o zamankı cəmiyyətin, demək olar ki, heç bir təbəqə, silk, rütbə sahibi, Sabirin qələmindən, satiralarından canını qurtara bilməmişdir. Taziyanələrində Sabir “fırıldaqcı zahidləri, savadsız və ləyaqətsiz məktəb müdirlərini, məsləksiz burjua yurnalistlərini, şəhər duması üzvləri olan “qlasnları”, əyyam tacirləri, müftəxor çar məmurlarını və başqa bu kimi ictimai qurupları tənqid hədəfi etmişdir” (3.163).

Mirzə Ələkbər Sabirə qədər köhnə cahil müsəlman ailəsinə qarşı çevrilən tənqid heç bir zaman və heç bir sənətkarın qələmində bu qədər çılpalığı ilə göstərilməmişdir. Sabirin “Üç arvad”, Qoyma gəldi, “Uşaqdır”, “Oxutmuram əl çəkin“, “Üsuli-cədid”, “Çatlayır, Xanbacı, qəmdən ürəyim” kimi bir çox satiralarında köhnə ailə, məişət həyatı, övladı, gənc nəslə məhv edən münasibət bütün parlaqlığı təsvir olunmuşdur.

Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, uşaqdır uşağım!...

Deyərək övladını cahil, cəllad, yolkəsən, qoçu, quldur görmək istəyən cahil ata-anaları Sabir tənqid hədəfinə tuturdu. Avam, cahil ata-anaların görmək istədiyi övladın cəmiyyət, xalq və millət üçün faciə olduğunu dərinlən dərk edir və belə tərbiyə üsuluna qarşı çıxırdı. Sabir yaradıcılığının müsbət tərəflərindən və əsası odur ki, onun şeirlərində tərbiyə təhsil və təlimlə birlikdə götürülür:

Tərbiyə elmsiz deyil məqbul (3. 28)

Sabir tərbiyənin uşağa lap körpəlikdən ana qucağında verilməsinin vacibliyini önə çəkirdi. Uşaqların, gənc nəslin tərbiyəsində ailə

üzərinə düşən vəzifələr Sabirin taziyanələrində bütün ciddiyyəti ilə qoyulmuş və izah edilmişdir “Ata ana bilməlidir ki, yaşlılar uşaqların xarakter,dünyagörüşü və zövqlərinin formalaşmasında bir nümunə olurlar. Ona görə də cahil və avam ata-ana heç olmazsa uşaqlarının xatirinə ailədə, məişətdə özlərini yığıdırmalı, pis sözə pis əmələ yol verməməlidirlər.”(3. 28). Tərbiyəsi olmayan insanla heyvan arasında heç bir fərq görməyən Sabir ata-analıq borcunun təkcə övladın dünyaya gətirilməsi kimi deyil, bu borcun eyni zamanda övladın yaxşı tərbiyələndirilməsi kimi görürdü.

Oğlunun vasitəyi- xilqəti olmaqla fəqət,
Atalıq borcunu ifa edəmən insanlar;
Atalıq borcu eyi tərbiyənin qeyri deyil,
Yoxsa bir işdədir insanlar ilə heyvanlar. (10.122).

Sənətkarın fikrincə, ata-ana dünyadan köçərkən övlad onların yerində qalan ata varisi olsa da, insanın dünyada qalan ən yaxşı mirası onun “elmü ədəb”idir. Sabir bu fikrini bir taziyanəsində belə ifadə etmişdir.

Öymə nəcəbi, öyməyə şayistə nəcəbdir,
Gördük o müləvvəslər kim, paknesəbdir.
Hərçənd ki, dünyada oğul varisi-əbdir.
Ən xeyirli miras, vəli, elmü ədəbdir. (10.129)

Ədib öz övladlarına düzgün tərbiyə verməyi bacarmayan, onları əyri yollara yönəldən valideynlərə öldürücü satirası ilə ağır zərbələr vururdu. Şair “Səbr elə”satirasında övladının təlim-tərbiyəsinə səhlənkar yanaşaraq onların taleyini alt-üst edən valideynlərə kinayə ilə müraciət edərək yazırdı:

Qoyma, balam, oğlunu sən uşqola,
Qorxusu var, axırı kafir ola,
Məşqini ver oğurluğa, sal yola,
Axırı gəl bağlasalar qol-qola,
Ya vel olub düşsə də əldən-ələ,
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə! (10. 186).

Ümumiyyətlə, Sabir təlim- tərbiyə işinə böyük bir xalq və vətənin tale yüklü işi kimi baxırdı.

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir,
Millətin pişvası tərbiyədir.

Tərbiyətlə keçir ümuri-cahan,
Hər işin ibtidası tərbiyədir. (10, 148).

Sənətkar xalqımızın bir çox bələlardan nicat yolunu ilk növbədə elm yolu ilə irəliləməkdə, inkişaf və tərəqqidə görürdü.

Qadın azadlığı uğrunda mübarizə aparan, qadın əsarətinə qarşı atəşli şeirlər yazan şair burada da elm və tərbiyə məsələsini mühüm amil sayırdı. Qadın anadır, ana isə xalqın mürəbbiəsi, gələcək nəslin müəllimidir. Elmlı gözüaçıq ana heç vaxt tərbiyəsiz övlad böyütməyəcəkdir. Bütün bu vəzifələri yerinə yetirən ana qadın mütləq təhsil almalı, savadlanmalıdır.

“Elmlı və elmsiz ana ” şeirində şair anaları təhsil almağa, maarifli olmağa, mədəniyyətə səsləyirdi.

Sənətkar bütün bəzəyi, cəvahiratı bir kənara qoyaraq qadını zamanənin ən böyük bəzəyi hesab edir, onu tərifləyirdi. Bir qadının əsl bəzəyinin isə ağıllı, savadlı, övlad böyütməsidir deyirdi:

Bəzək- bəzək ki, deyirlər, cəvahirat deyil

Cəvahirat bu gün zinəti-həyat deyil.

Nədən cəvahirə fəxr eyləsin gərəkinsan?

... Həqiqi validənin ən şərəfli bir bəzəyi,

Ədəbli, süslü cocuqdur,təcəmmülat deyil. (10.234)

“Ədəbiyyatımızın əsrlərlə sayılan tarixində qadının aldığı şəkil olduqca qərībədir. Adi varlıq sırasından çıxarılan qadın ədəbiyyatımızda insan şəkliindən başqa, hər hansı bir şəkildə desən verilmişdir. Bütün bunları bir yerə topladıqda belə demək olar ki, keçmiş şairlərimizin əsərlərində qadın ya şeytandır, ya mələk, lakin hər halda insan deyildir”. (2.41).

Azərbaycan qadınının faciəli həyatını duyaraqdan birinci göz yaşı tökən, hüquqsuz Azərbaycan qadınının halına ürəkdən yanan Cəlil Məmməduluzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalını nəşr edərkən ilk dəfə bunu, bu “yeni hadisəni” “Molla Nəsrəddin” jurnalında görən Sabir heç də təsadüfi olmayaraq ilk şeirləri ilə bütün diqqətləri ailə məəcəlləsinin üzərinə toplamışdır “Cəhalət ocağı olan əski ailəimizin içərisinə soxulub, onu bütün psixoloji incəliklərinə qədər öyrənib bizə hərtərəfli təqdim edən Sabirin əsərləri adətən tərsinə oxunulsa, o zaman biz Sabirin bu tragikomediyada qadınlara mübət yanaşdığını və onların tərəfində durduğunu, kişiləri amansızcaına tənqid edib,

onların haqsızlıqlarını nümayiş etdirdiyini görürük”.(12.32)

“Övrət nə demək? Xadiməməiz, cariyəmizdir”- öz arvadına, uşaqlarının anasına bir kəniz, bir əşya kimi baxan kişilərin qadına, arvada olan alçaldıcı münasibətini “Gavur qızı” şeirində Sabir tənqid atəşinə tutur və onların öz dili ilə özlərinə nifrət oyadır.

Ərdir, özü bilər, neçə arvad alır, alar,

Heyvan kimi durar, bəxar övrət govur qızı.(10.144)

Sabirin ailə-qadın mövzusunda yazdığı satiralarının hamısında onun qarşılıqlı məhəbbətə və sədaqətə əsalanan mədəni bir Azərbaycanlı ailəsini görmək istədiyinin şahidi olur. O, istəyirdi ki, gərək “övrət ərə, ər övrətə rəğbət” etsin. Qadın kişiyə, kişi də qadına tən olsun. Ailədə ata və ana hüquq, həm də mədrifət cəhətdən öz ərinə tən olsun. Ən əsas hər ikisi savad və mədəniyyət sahibi, zövq və mərifət sahibi olsun. Gərək ailə hörmətsizlikdən, dedi-qodudan və qeybətdən uzaq olsun ki, cəmiyyət üçün də yararlı bir övlad yetişdirə bilsin.

Ata-ananın savadsız olduğu ailələrdə uşaq tərbiyəsinin rüsvayçı vəziyyətdə olduğunu Sabir “Bəxtəvər”, “Uşaqdır”, “Oxutmuram əl çəkin” satiralarında daha aydınlığı ilə göstərmişdir.

Sabir o sənətkarlarımızdandır ki, o bütün varlığı ilə qadını azad edib onu bir ana kimi yüksəklərdə görmək istəyirdi. Sabir göstərirdi ki, uşağa məktəb tərbiyəsindən əvvəl mükəmməl ailə tərbiyəsi vermək lazımdır. Sənətkarın fikrincə “tərbiyəli ana yalnız oxumaq, elm, təhsili ilə yarana bilər

Xülasə

Çox qədim tarixi, parlaq sənət inciləri və zəngin ədəbi ənənləri olan Azərbaycan poeziyasında satira, satirik şeir dedikdə dərhal gözümüz önündə Sabir şeirləri canlanır. Mirzə Ələkbər Sabir mahir satirik söz sənəti, müstəsna qabiliyyət və istedadla malik böyük xalq şairidir. O yeni tipli satiranın əsasını qoyan, tənqidi realizmin inkişafında misilsiz xidmətləri olan qüdrətli sənətkardır..

Ədib öz övladlarına düzgün tərbiyə verməyi bacarmayan, onları əyri yollara yönəldən valideynlərə öldürücü satirası ilə ağır zərbələr vururdu.

Qadın azadlığı uğrunda mübarizə aparan, qadın əsarətinə qarşı atəşli şeirlər yazan şair burada da elm və tərbiyə məsələsini mühüm amil sayırdı.

Bir qadının əsl bəzəyinin isə ağıllı, savadlı, övlad böyütməsidir deyirdi.

Qadın anadır, ana isə xalqın mürəbbiəsi, gələcək nəslin müəllimidir. Elmlə gözüaçaq ana heç vaxt tərbiyəsiz övlad böyütməyəcəkdir. Bütün bu vəzifələri yerinə yetirən ana qadın mütləq təhsil almalı, savadlanmalıdır.

Ümumiyyətlə Sabir Təlim- tərbiyə işinə böyük bir xalq və vətənin tale yüklü işi kimi baxırdı.

Sənətkar xalqımızın bir çox bələlərdən nicat yolunu ilk növbədə elm yolu ilə irəliləməkdə, inkişaf və tərəqqidə görürdü.

Summary

In Azerbaijani poetry, which has a very ancient history, brilliant pearls of art and rich literary traditions, when we say satire, satirical poetry, Sabir's poems immediately come to life before our eyes. Mirza Alakbar Sabir is a skilled satirist, a poet with exceptional ability and talent. He is a powerful artist who laid the foundation of a new type of satire and made unparalleled contributions to the development of critical realism. The writer struck a deadly satire at the parents who failed to bring up their children properly and directed them to crooked ways.

A witness who fought for women's freedom and wrote fiery poems against women's slavery considered the issue of science and education an important factor here as well. He said that the real beauty of a woman is to raise a smart and educated child. Women is mother, mother is coach for nation, and the teacher of future. An intelligent mother never raises uneducated child. Woman, mother who complete all her performing duties should be educated and intelligent.

In general, Sabir regarded the work of education as the work of destiny of great nation and homeland. The artist saw the way out of many troubles of our people, first of all, in the advancement, development and progress of science.

The poet, who fought for women's freedom and wrote fiery poems about women's slavery, considered the issue of science and education an important factor here as well.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Hacıyev T. Sabir: qaynaqlar və sələflər. Bakı. 1980.
2. İbrahimov M. Böyük şairimiz Sabir. Bakı. 1962.
3. Mirhəmədov Ə. Sabir. Bakı. 1958.

4. Məmmədov M. Sabir və mətbuat. Bakı. 1974.
5. Məmmədov M. Şair vətəndaş. Bakı. 1962.
6. Məmmədov M. Sabir və məktəb. Bakı: Maarif, 1968.
7. Məmmədov Ə. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. 1977.
8. Mir Cəlal., Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı. 1982.
9. Novruzov T. M.Ə.Sabir. Bakı. 1986.
10. Sabir M.Ə. Həphəpnəmə. Bakı: Yazıçı. 1992.
11. Sələddin Ə. Sabir və folklor. Bakı. Gənclik. 1969.
12. Məqalələr məcmuəsi. Bakı, 1962.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN MAARİFÇİLİK FƏALİYYƏTİ

Hüseynov M.A.

Dosent

ADPU Ağcabədi

Açar sözlər: *Maarifçilik, satira, milli mənlilik, möhtəşəm, mütərəqqi, klassik*

Key words: *Enlightenment, satire, national identity, magnificent, progressive, classical*

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının şöhrətli simalarından biri olan Mirzə Ələkbər Sabir xaqılımızın böyük şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir.

Sabir təxəllüsü ilə tanınan Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə 1862-ci ildə mayın 31-də Şamaxıda doğulub. İlk təhsilini mollaxanada alıb. Kiçik Ələkbər mollaxanada vaxtından əvvəl yazı yazdığı üçün molla tərəfindən cəzalandırılmışdır. Eynizamanda valdeyinləri Ramazan ayında ona bir günlük oruc tutdurmuşdular. Həm mollaının cəzasından qəlbi sınıan, həm də gün ərzində oruc tutmağın əziyyətinə dözməyən Ələkbər “Tudum orucu İrəmazanda...” sözləri ilə başlayan kiçik bir şeirdə yazmışdır:

Tutdum orucu İrəmazanda,

Qaldı iki gözzərim qazanda

Mollam da döyür yazı yazanda.

Həmin misralar balaca Ələkbərin (Sabirin) ictimai-mənəvi

haqsızlıqlara qarşı ilk etirazı idi. Ələkbərin atası Zeynalabdin kişi mollaxanada oğlunun iztirab çəkdiyini, elə bir bilik qazana bilmədiyini görüb Ələkbəri Şamaxıda yenicə açılmış, xalq arasında rəğbətlə qarşılanan məktəbə qoymağı qərar verir. Həmin məktəbə məhşur şair və səriştəli pedaqoq Seyid Əzim Şirvani rəhbərlik edirdi. Ələkbərin zirək və istedadlı bir şagird olması Şirvaninin diqqətini cəlb etmiş, müəllim-şagird münasibətləri get-gedə dostluğa çevrilmişdi. Seyid Əzimin Sabirə hörmət və məhəbbəti getdikcə artırdı. Hətta o, N.Gəncəvinin “Xəmsə”sini öz şagirdinə hədiyyə etmişdi. Gələcək də Sabirin maarifçilik fəaliyyətində onun ilk müəllimi S.Ə.Şirvaninin misilsiz xidmətləri olmuşdur. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə doğru maarifçilik hərəkatına yeni bir çalar-siyasi düşüncə də əlavə edilməyə başladı. Buna səbəb xalqların get-gedə ayrılması, milli mənlilik şüurunun artması idi. Artıq Azərbaycanda siyası qüvvələr fəallaşmağa başlamış, xalqın milli mücadiləsi yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Sabirin ayıq və həsas şair dünyası bütün yeniliklərə fəal münasibət bəsləyirdi.

1903-cü ildə Tiflisdə “Şərqi-Rus” qəzeti nəşrə başladı. Sabir qəzetin nəşrini alqışladı və qəzetdə çap etdirdiyi şeirində cəmiyyətin inışafında mətbuatın əhəmiyyətini, böyüklüyünü diqqətə çadırdı və xalqın tərəqqisində ona uzun müddətli, səmərəli fəaliyyət arzuladı.

Sabirin fikir və duyğularının mübariz ruhda formalaşmasında 1906-cı ildən nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı əhəmiyyətli rol oynadı. M.Ə.Sabir “Dəbistan” (1906) və “Rəhbər” (1907) uşaq jurnallarının nəşrə başlaması, habelə Bakıda Azərbaycan müəllimlərinin birinci (1906) və ikinci (1907) qurultaylarının keçirilməsi, həmin qurultayların qəbul etdiyi mütərəqqi istiqamətli qərarlara uyğun olaraq həyata keçirilən bir sıra tədbirlər haqqında məqalə və satirlər qələmə alması, uşaq dərslərləri üçün “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Cütü” kimi klassik uşaq şeirlərini yazması, onun bu addımlarının ədəbi və elmi-pedaqoji ictimaiyyət tərəfindən təqdir edilməsi, şairi ruhlandırır, onu tərəqqi və inkişaf uğruna mübarizəyə yeni qüvvə ilə qoşulmaya sövq edirdi. Sabirə göndərilən məktubda xəbər verilir ki, yaxın zamanlarda Qori seminariyasında Azərbaycan bölməsində müəllim yeri boşalacaqdır. Dostları şairə həmin yeri tutmaq üçün cəhd etməyi məsləhət görür və bu işdə ona kömək edəcəklərini vəd

edirdilər. Sabirin səylə rus dilini öyrənməyə başlaması da seminariyaya müəllimliyə hazırlaşması ilə bağlı idi.

Həmin dövrdə Sabir “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə yanaşı bir müddət “İrşad” və “Təzə həyat” qəzetinin Şamaxı üzrə xüsusi müxbiri işləmişdi. 1908-ci il aprelin 11-də Bakı quberniya ruhani idarəsində imtahan verən şair mayın 7-də Tiflisə gedib Qafqaz ruhani idarəsinin verdiyi 944 nömrəli attestat ilə Ana dili və şəriət müəllimi hüququ alır. Həmin vaxt Qoridən aldığı yeni bir məktubla o seminariyaya müəllim düzəlməkdən ümidini kəsir. Bundan sonra Sabir dostu A.Səhhətlə birgə Şamaxıda dövlət məktəbi açmaq istəyir, ancaq hökumət icazə vermədiyinə görə, bu niyyət baş tutmur. Bir müddət Şamaxıda Əbdulxaliq Əfəndinin məktəbində köməkçi müəllim kimi dərs deyir. Sabirin öz dostu S.M.Qənizadəyə yazdığı 17 avqust 1908-ci il tarixli məktubundan məlum olur ki, müəllim yoldaşları onun dərin bilik və pedaqoji ustaqlıqla verdiyi dərsi təqdir edirdilər. Həmin günlərdə qələmə aldığı “Cümə” başlıqlı məqaləsində Sabir yazırdı: “...Yaşasın övladi-vətən əflasına, insaniyyət və ilamiyyət əhyasına, maarif və məktəb icrasına, bəzi himmət və sərfi-həmiyyət edən zəvati-möhtərəmə!”.

1908-ci ilin yayında Sabir Şamaxıdakı karvansaların birinin iki otağını xalçaçı dostu Hacı Ağa Əlinin köməyi ilə təmir etdirib, sentyabr ayında Hacıbala Zamanov adlı bir nəfər həmyerlisi ilə bərabər “Ümmid” məktəbini açır. 60-a yaxın şagirdin oxuduğu bu məktəbdə şagirdlər skamyada oturur, dərstdə əyani vasitələrdən istifadə olunur, tarixi yerlərə ekskursiyalar təşkil edilirdi. Şagirdlər həmçinin şəhərdə keçirilən kütləvi bayram tədbirlərində öz çıxışları ilə yaxından iştirak edirdilər. “Ümmid” məktəbində Ana dili, fars dili, hesab, coğrafiya və digər təbiət elmlərinə dair ibtidai məlumatlar da verilmirdi. Məktəbdə həmçinin Quran və şəriət qaydaları da öyrədilirdi. Dövrünün görkəmli maarifçisi və ədəbiyyat xadimi Haşım bəy Vəzirov Azərbaycan bölgələrini gəzərkən Şamaxıda da olmuş, səfəri çərçivəsində “Ümmid” məktəbinə baş çəkmişdi. O “Ümmid” məktəbi haqqındakı təəssüratını “İttifaq” qəzetində aşağıdakı kimi ifadə edirdi: “...Sabirin məktəbində uşaqlar gözəl bir tərzdə təlim tapırlar. Bu məktəbdə mübtədi elmlər keçirilir, lakin əsaslı və davamlı verilir”.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi “Ümmid” məktəbində Sabir

nümunəvi təlimlə öz işini bitmiş hesab etmirdi. O, şəhərdə (Şamaxıda) keçirilən mədəni-kütləvi tədbirlərdə, Novruz, Qədri-Xum kimi milli və dini bayramlarda istədalı şagirdlərin çıxışlarını təşkil edirdi. Uşaqlar öz müəllimlərinin rəhbərliyi ilə kütləvi bayram mərasimlərinin keçirildiyi yerlərə gəlib böyükər qarşısında şeir söyləyir, sonra da onlara müraciətlə imkanlı şəxslərdən məktəb və digər mədəni-maarif ocaqlarının açılmasına maddi və mənəvi köməklik göstərilməsini xahiş edirdilər.

Lakin Sabirin getdikcə genişlənən maarifçilik fəaliyyətindən narazı qalan köhnəfikirli və qaraguruhçu qüvvələr hər cür yeniliyin qarşısına sədd çəkmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Cəmi bir tədris ilə fəaliyyət göstərən məktəb 1909-cu ilin yayında bağlandı. İşsiz qalan Sabir özünə, xaqılın gələcəyinə bəslədiyi ümid və arzularına göstərilən bu haqsız və qərəzli münasibətlərdən dərin ruhi sarsıntılar keçirir. Məcburən, işləmək məqsədilə Bakıya səfər edir. Bakıda tərəqqipərvər, qayğıkeş sabirsevərlər tərəfindən mührəbanlıqla qarşılınıb, qayğı ilə əhatə olunması sanki onun yaralı qəlbinə şəfaverici məlhəm qoymuşdu. Bakıda olarkən Sabirin dostu Məhəmməd Hadi İstanbula getməyə hazırlaşdığı üçün Sabirdə onun yerində “Səda” redaksiyasında işə düzəlir. Elə bu vaxt uşaqlıq və məktəb dostu S.M.Qənizadənin vasitəçiliyi və köməyi ilə 1910-cu ilin fevralın ilk günlərində Bakının Balaxanı kəndində “Nəşri-Maarif” cəmiyyətinin nəzdində fəaliyyət göstərən camaat məktəbinə şəriət və Ana dili müəllimi vəzifəsinə təyin edilir. Şair 1910-cu il fevralın 7-də və 14-də “Səda” qəzetində dərc etdirdiyi şeirlərini belə imzalayır: “Balaxanı məktəbi müəllimlərindən Ələkbər Sabir Tahirzadə”.

Sabir Balaxanı məktəbində işlədiyi qısa müddət ərzində təlim-tərbiyədə nəzərə cərpacaq uğur qazandı. Şagirdlər digər fənlərlə yanaşı şəriət və Ana dilindən də yüksək qiymət aldılar. Onun fəaliyyəti valideynlər və pedaqoji rəhbərlik tərəfindən təqdir olunmağa başladı. Lakin şair-pedaqoqun bədxahları burada da yatmamışdılar. Növbəti dərs ilinin başlanğıcında məktəbdə yaranan böhranlı vəziyyətdən istifadə etməyə çalışan keçmiş şəriət müəllimi Molla Abdulla və tərəfdarları məktəbin bəzi müəllimləri ilə yanaşı, Sabirin də Balaxanıdan çıxıb getməsi üçün canfəşanlıq etməyə başladılar.

Həm məktəbdə, həm də mətbuat orqanlarında gərgin işləməsi

və ailəsindən kənarda yaşaması Sabirin xəstələnməsinə səbəb olur. Xəstəliyinin getdikcə şiddətlənməsi şairi 1910-cu ilin dekabrın əvvəlində Bakıdan işdən ayrılıb, Şamaxıya öz ailəsinin yanına getməyə məcbur etdi.

Uzun sürən xəstəlikdən sonra şair 12 iyul 1911-ci ildə 49 yaşında Şamaxıda vəfat etdi. Cənazəsi Şamaxıda “Yeddi künbəz” qəbirstanlığında torpağa tapşırıldı.

Sabirin müasirləri, xüsusən onun keçmiş şagirdləri bütün ömürləri boyu onu unutmamış, şairin şəxsiyyətindən, həyatından bəhs edən bir sıra xatirələr yazıb nəşr etdirmişlər. M.Ə.Sabirin Balaxanı məktəbindəki keçmiş şagirdlərindən ictimai xadim və şair Əlisəttar İbrahimov öz xatirəsində sevgili müəlliminin şagirdlərlə mehriban rəftarından danışmaqla yanaşı, Balaxanı kənd məktəbinin yanında fəaliyyət göstərən “Nur” adlı bədii qiraətxananın işində yaxından iştirakını da qeyd edirdi.

Balaxanıda çalışdığı dövrdə müəllim Sabirin şöhrəti daha da yayılmışdır, məktəbdə “üç-dörd ay müddətində göstərdiyi hünəri sayəsində aylıq maaşı iyirmi manat artırılmışdır”.

Sabirşünas Əziz Mir Əhmədov şairin tələbələrinin xatirələrinə əsaslanaraq yazmışdır: “Sabir bir müəllim və tərbiyəçi olaraq çox müdrik, həssas və coşqun ruhlu adam olmuşdur. Keçdiyi ədəbi qiraət dərslərində şagirdlərə mümkün qədər ətraflı bilik vermək və xüsusilə onlarda bədii zövq tərbiyə etmək üçün böyük şövq ilə çalışmış”.

Gətirdiyimiz misallar göstərir ki, keçmiş şagirdlərinin xatirələri M.Ə.Sabirin maarifçilik fəaliyyətini öyrənmək üçün xüsusi əhəmiyyəti olan tarixi sənədlərdir. Yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq, belə bir fikir söyləmək olar ki, şair Sabirin xalq qarşısındakı misilsiz tarixi xidmətlərini müəllim Sabirin pedaqoji fəaliyyəti tamamlamışdır.

Azərbaycan xalqı görkəmli söz sənətkarı və dövrünün maarifçisi M.Ə.Sabiri heç vaxt unutmur. Onun xatirəsi əbədiləşdirilir. 1922-ci ildə N.Nərimanovun təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində Sabirin möhtəşəm heykəli qoyulmuşdur. Sabirin irsinə maraq getdikcə güclənməyə başladı, şairin həyat və yaradıcılığı haqqında məqalələr və monoqrafiyalar çap edildi. Disertasiyalar müdafiə olundu.

Müstəqillik illərində Sabirə diqqət daha da artırıldı. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İ.Əliyevin 2010-cı il 1 iyun tarixli

sərəncamı ilə Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Mirzə Ələkbər Sabirin anadan olmasının 150 illiyi qeyd olunurdu. Sərəncamda deyilirdi ki: “Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlik poeziyanın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət tapmışdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalı ətrafında formalaşmış ədəbi cərəyanın aparıcı simalarından olan mütəffikir şairin yüksək istedadla yaratdığı əsərlərin başlıca mövzusunun mənəvi saflığa, mədəni yüksəlişə və maariflənməyə çağırış təşkil etmişdir”.

Bu il Azərbaycan xalqı öz doğma şairinin 160 illik yubileyini qeyd etməyə hazırlaşır. Bu məqsədlə elmi konfranslar, digər mədəni-kütləvi tədbirlər həyata keçirilir.

Xülasə

Məqalədə görkəmli Azərbaycan şair və mütəfəkkiri M.Ə. Sabirin maarifçilik fəaliyyətindən bəhs edilir, qeyd edilir ki, o Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, uşaqların təhsil almasında misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Summary

In the article, the prominent Azerbaijani poet and thinker M.A. Sabir's educational activity is mentioned, it is noted that he was engaged in pedagogical activity in different regions of Azerbaijan, rendered unparalleled services in children's education.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. I cild. Bakı, 2004.
2. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. II cild. Bakı, 2004.
3. Mir Cəlil, Fəridun Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
4. Qara Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 2007.
5. Novruzov.T. Sabir ədəbi məktəbi. Bakı, 1992.

M.Ə.SABİRİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ MƏKTƏB VƏ ELM QOYULUŞU

Məhərrəmovə C.O.

Dosent

ADPU

Açar sözlər: məktəb, jurnal, istedad, xalq, poeziya, əsər, dərslik

Key words: school, journal, talent, people, poetry, work, textbook

1906-cı ildə “Dəbistan” jurnalında dərc etdirdiyi “Məktəb Şərqisi” şeirindən başlamış 1911-ci ildə xəstəliyinin şiddətlənməsi ilə əlaqədar olaraq mətbuatdan ayrıldığı son günlərə qədər Sabir məktəbliləri heç vaxt yaddan çıxarmamış, Azərbaycan uşaq poeziyasının parlaq incilərini qələmə almışdır. Vətən övladının təhsil və tərbiyəsinə xüsusi qayğı göstərən, bir müddət məktəblərdə bilavasitə dərs verən böyük şair uşaq psixologiyasına dərinlən bələd idi. Bütün bunlar Sabirin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdə bədii ifadəsini tapmışdır. Sabirin istedadına bələd olan müasirləri və qələm dostları ilk məktəb dərsliklərinin müəllifləri xalq şairi ilə müntəzəm əlaqə saxlayır, məktəblilər üçün əsərlər yazması barədə ona sifarişlər verirdilər. Şair bu sifarişləri məmnuniyyətlə yerinə yetirir, uşaq ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuş əsərlərini yazıb yaradırdı. Sabirdə dərslik müəllifləri Abbas Səhhət, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Süleyman Sani Axundov, Fərhad Ağazadə və başqaları arasında olan şəxsi tanışlıq və dostluq və onun yaradıcılıq əlaqələrində mühüm rol oynayırdı. Böyük şairin uşaqlara aid bir sıra şeirlərini dövrü mətbuat orqanlarında deyil, məhz məktəb dərsliklərində çap etdirməsi də bununla əlaqədar idi.

Xalq şairinin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərinin əksəriyyəti ilk dəfə “Birinci yol” (1907), “İkinci yol” (1908) və “Yeni məktəb” (1909) dərsliklərində nəşr olunmuşdur. “Yaz günləri” və “Uşaq və buz”, “Ağacların bəhsi”, “Cütçü” və s. belə şeirlərdəndir. Nəşr tarixi son illərə qədər məlum olmayan bu əsərlər haqqında filoloji elmlər namizədi Əziz Mirəhmədov yazır: “Çox güman ki, şairin məktəb uşaqları üçün yazdığı və hələlik tarixi məlum olmayan şeirlərin çoxu

1908-1909-cu illərə aiddir (“Camuşçu və sel”) “Yalançı çoban”, “Molla Nəsrəddin və oğlu”, “Cütçü”, “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Ağacların bəhsi” və s.”. Bəlkə də bunların bir çoxunu şair xüsusi olaraq öz şagirdlərinə oxutmaq üçün yazmışdır. Bunlardan böyük bir qisminin ancaq müəllifin ölümündən sonra çap edilməsi də belə bir ehtimala əsas verir”¹.

Azərbaycan uşaq poeziyasının nadir nümunələri olan bu şeirlərin hər biri formaca özünəməxsus keyfiyyətlərə malikdir. Sabirin şeirlərinin adları belə onların janrını təyin edir. “Məktəb şərqişi”, “Məktəbə təğrib”, “Məktəb uşaqlarına töhfə” və s. Şair uşaq şeirləri seçərkən xalq mahnıları və mərasim nəğmələrindən də istifadə edirdi. Məsələn, “Gəl, gəl a yaz günləri” məşhur şeirində olduğu kimi. Cəmi si səkkiz misradan ibarət olan bu şeirin forması xalq mahnısına oxşayır. Şeirin qafiyə və Azərbaycan uşaq poeziyasının nadir nümunələri olan bu şeirlərinin hər biri formaca özünəməxsus keyfiyyətlərə malikdir.

Şair bu şeirdə uşaqlara ilin ən gözəl fəsli olan baharın təbiətdə hansı dəyişiklikləri əmələ gətirdiyindən danışır.

Gəl, gəl a yaz günləri
İlin əziz günləri
Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları.
Çaylar daşib sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək (7, s.188).

“Uşaq və buz” şeirində isə dərəcə gedən bir məktəbli sürüşüb yıxılır və qeyzlə buza belə deyir:

Sən nə yamansan a buz!
Adam yıxansan a buz!
Az qalıb ömrün sənin,
Yaz gələr artar qəmin,
Əriyib suya dönərsən,
Axıb çaya gedərsən (7, s.187).

¹Ə.Mirəhmədov. M.Ə.Sabir. Bakı, 1958, səh.39

Şair məktəblinin dili ilə tezliklə yazın gələcəyini, onun yıxılmasına səbəb olan buzun yaz günəşinin isti şüaları altında əriyib suya dönəcəyini, axıb çaya gedəcəyini söyləyir. Şeiri oxuyan hər bir məktəbli üçün bu hisslər tanışdır və o başa düşür ki, bu gün onun yıxılmasına səbəb olan buz sabah əriyib tarlaları, çəmənləri suvaracaqdır. Bu da bol məhsul deməkdir.

Yazdığı gündən uşaqların sevə-sevə oxuduqları “Məktəb şərqi” şeirində uşaqların dili ilə məktəb cənnətə bənzədilir. Şərqi özünəməxsus keyfiyyətlərə malikdir. Şərqidə hər misranın əvvəlinci iki sözü ya eyni şəkildə təkrar olunur, yaxud sinonim sözlərlə əvəz olunur.

Məktəb, məktəb, nə dilgüşəsən.
Cənnət, cənnət desəm sözasan.
Şadəm, şadəm təfərrücündən,
Əlhəq, əlhəq gözəl binasən.

Göründüyü kimi, şeirin hər bəndinin qafiyələnmə qaydası xalq bayatılarında, yaxud rübailərdə olduğu kimidir.

Sabirin uşaq şeirlərinin bir çoxu xalis nəğmədir və bunlarda nəqarətlərin olması təbiidir. Heca vəznində yazılmış “Məktəbə təqrib” şeirində nəğmə poetikası daha qabarıq və ifadəlidir.

İki misralı nəqarət şəklində şəklini dəyişmədən şeirin bütün bəndlərində işlənmişdir:

Mənim bağım, baharım!
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur ey vəfalı oğlum!
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə cavanım! (7, 185)

Şair valideynin dili ilə övladına müraciət edir. Ana oğlunu əzizləyə-əzizləyə məktəbə getmək üçün yuxudan oyadır. O, “çox yuxulamaq şeytandan”, “tez durmaq Allahdandır”- deyərək oğlunu tənbellik kimi bəladan uzaqlaşdırmağa çalışır. Valideyn məktəbin, elmin, əhəmiyyətini, elmsizliyin bir bəla olduğunu, müəllimə ehtiram etməyin vacibliyini övladına dönə-dönə başa salır.

Nəsihət al, nəsihət,
Qıl kəsbi-elmə qeyrət!

Elmsizlik bəlası
Müşkül olur, həqiqət!
Ey gözü, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!
Müəllimin kəlamın
Al, saxla ehtiramın.
Həqdən edər təmənnə
Məktəbinin davamın.
Ey gözü, ey canım.
Get məktəbə cavanım.

Balaxanı kəndində müəllim işləyərkən Sabirin uşaq ədəbiyyatına meyil və həvəsi daha da güclənir. Şairin yaradıcılığına silsilə təşkil edən uşaq şeirlərinin əksəriyyəti məhz Balaxanı məktəbində müəllim işlədiyi dövrdə yazılmışdır. Təkcə kəmiyyət cəhətdən deyil, ideya məzmunlu və şəkli xüsusiyyətlərinə görə də bu şeirlər Sabirin pedaqoji fəaliyyətinin ilk illərində yazdığı uşaq əsərlərindən seçilir. Belə ki, əvvəllər “Məktəb şərqi”, “Yaz günləri” tipli kütləvi uşaq nəğmələri, şən və oynaq şərqlər qələmə alan şair Balaxanıda müəllimliyi zamanı mənzum hekayə, təmsil janrına daha çox meyil edir, məktəblilər üçün həyati hadisələrdən ibarət süjetli, nəsihətamiz əsərlər yazıb yaradırdı.

Sabirin uşaq şeirlərinin məzmun və formasında nəzərə çarpan bu yenilik, bir tərəfdən şairin müəllimliyi ilə bağlı idisə, digər tərəfdən də öz əsərlərinin nəşr olunduğu mətbu orqanların xarakteri və xüsusiyyətləri ilə əlaqədar idi. Məktəb dərslikləri və uşaq jurnallarına yazarkən nəğmə janrına üstünlük verən şair kütləvi mətbuat üçün mənzum hekayə və təmsil janrını daha əlverişli forma saymışdır. Çünki dövrü mətbuatı, qəzet və jurnalları uşaqlara nisbətən onların valideynləri, gələcək nəslin tərbiyəçiləri daha çox müətlə edirdilər. Mənzum hekayə və təmsil janrının ictimai-bədii təsir gücünü və tərbiyəvi əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərkən Sabir məhz bu cəhətləri nəzərə alırdı.

Şairin istər “Həftəyi-ədəbi” guşəsi üçün yazdığı “Təbib və xəstə”, “Qoca bağban”, “Qarınca” şeirlərini, istərsə də sonralar “Günəş”, “Yeni həqiqət” qəzetlərində dərc edilmiş “Azarlı kəndçi”, “Camuşçu və sel”, “Hörümçək və ipəkqurdu”, “Artıq alıb, əskik satan

tacir”, “Yalançı çoban” və s. mənzum hekayə və təmsillərinin uşaqlarda müsbət əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyələndirilməsi işində mühüm rolu olmuşdur. Bu silsiləyə daxil olan əsərlərin ideya məzmununda iki xüsusiyyət diqqəti cəlb edir: şair bir tərəfdən vətənpərvərlik, əməyə məhəbbət, dostluqda vəfalı olmaq, qocalara, ata-anaya hörmət, doğruluq kimi yüksək əxlaqi sifətləri tərənnüm edir. Digər tərəfdən də uşaqların ailədə düzgün tərbiyəsi qayğısına qalaraq artıq alıb əskik satan tacirləri, südə su qatan alverçiləri, zəhmətdən boyun qaçıran tənbəlləri, oğurluq, yalançılıq kimi çirkin əməlləri özünə peşə edən dələduzları tənqid atəşinə tutur.

Sabirin uşaq şeirləri məzmunca dolğun, formaca maraqlı və rəngarəngdir. Şair həmişə çıpaq nəsihət və təsvirçilikdən qaçmağa çalışır, mənalı bə bitkin süjetlər qurur. Elə buna görədir ki, Sabirin uşaqlar üçün yazdığı nəğmələr, mənzum hekayələr və təmsillər ədəbi-bədii təravətini indi də saxlayır, məktəblilərin yüksək ideya estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayır.

Xülasə

Sabirin uşaq şeirləri məzmunca dolğun, formaca maraqlı və rəngarəngdir. Şair həmişə çıpaq nəsihət və təsvirçilikdən qaçmağa çalışır, mənalı bə bitkin süjetlər qurur. Elə buna görədir ki, Sabirin uşaqlar üçün yazdığı nəğmələr, mənzum hekayələr və təmsillər ədəbi-bədii təravətini indi də saxlayır, məktəblilərin yüksək ideya estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayır

Summary

Sabir's children's poems are full of content, interesting in form and colorful. The poet always tries to avoid naked advice and description. He builds meaningful and exhaustive subjects. That is why, the songs, stories and fables written by Sabir for children still retain their literary and artistic freshness and play an important role in the high ideological and aesthetic education of schoolchildren.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. A.Zamanov. “Əməl dostları”. Bakı, 1979
2. Ə.Əzimov. “Uşaqların sevimliləri”. Bakı, 1979

3. M.Ağamirov. "Sabirin dünya görüşü". Bakı, 1962
4. Ə.Mirəhmədov. "Sabir". 1958
5. M.S.Tahirli. "M.Ə.Sabirin seçilmiş şeirlərinə ön söz". Bakı, 1955
6. R.Namazov. "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı". Bakı, 1984
7. Ş.Məmmədova. Azərbaycan uşaq antologiyası. I cild. Folklor və uşaq poeziyası. Bakı, 2018

AZƏRBAYCAN MAARİFÇİLİYİ: SABİRİN YARADICILIĞINDA PSIXOPEDAQOJİ MƏSƏLƏLƏR

Rzayeva N.T.

Dosent

ADPU

Acar sözlər: *ədəbiyyat, uşaq, dəyər, ağıl, ailə, qadın, şəxsiyyət*

Key words: *literature, child, value, sense, family, women, personality*

Azərbaycan milli mədəniyyətinin inkişafı tarixində XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Özünəməxsus psixoloji çalarlarla xarakterizə olunan və maarifçilik məfkurəsinin əsas ideoloji axını olan bu mərhələ müxtəlif ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da elmlərin differensiasiyası prosesi ilə səciyyələnir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai, ədəbi, psixoloji və pedaqoji fikrinin maarifçilik ideologiyası zəminində inkişafı və yetkinləşməsi onun orijinal spesifik xüsusiyyətlərini şərtləndirir. Azərbaycan maarifçilik məfkurəsinin əsas məzmununu və ideya istiqamətini orta əsrlərdən, feodalizmdən qalma, köhnəlmiş, ömrünü yaşamış həyat-məişət tərzinin tənqidi, kapitalizmin inkişafı ilə əmələ gələn yeni əlaqə və münasibətlərin təbliği təşkil edir. Bu məfkurənin məqsədini müasir elmi-təbii biliklərin nailiyyətlərini geniş kütlə arasında yaymaq yolu ilə milli şüuru oyatmaq, yeni dünyagörüş formalaşdırmaq, insanları dünyanın sirləri ilə tanış etmək, dini mövhumatın buxovundan qurtarmaq, cəmiyyətdə şəxsiyyətin fəal mövqeyini və azadlığını təmin etmək, bütün sosial məsələləri xalq mənafeyinə uyğun düzgün nizamlamaq, son nəticədə vətəndaş-

ların ahəngdar inkişafına səbəb olan cəmiyyət yaratmaq təşkil edirdi. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan siyasi, ictimai fikrinin bütün sahələrini əhatə edən bu məsələlər eyni dərəcədə dövrün psixoloji fikrinin önəmli problemləri idi. Bunların öyrənilməsində maarifçilərin müxtəlif janrlarda və mövzularda yazdıqları bədii, elmi və publisist əsərlər zəngin material verir və mənbə təşkil edir. Azərbaycan maarifçiləri görüşlərində hansı psixoloji məsələlərə üstünlük vermişlər və onları necə həll etmişlər? Bu suallar M.F.Axundov, H.Zərdabi, R.Əfəndiyev, F.Köçərli, M.T.Sidqi, S.M.Qənizadə, N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, M.Ə.Sabir, Ü.Hacıbəyov və onlarla digər görkəmli maarif, mətbuat və ədəbiyyat xadimlərinin yaradıcılığında prioritet istiqamətlərdəndir. Bu dövrün mütəfəkkirləri mənsub olduqları xalqın psixologiyasını dərinlən bilirdilər, xalqla ünsiyyətə girməklə mühitin bəlalərinə dərinlən bələd idilər və irəliləyişə mane olan bütün mənfiyyətləri üzə çıxarırdılar. Maarifçilik konsepsiyasında insanların bərabərliyi, şəxsiyyətin formalaşmasında mühitin rolu, tərbiyə və özünütərbiyə, idrakda insan ağılının əsas götürülməsi aparıcı yer tuturdu. Müasir milli müstəqillik məkanında bu məsələlərin tədqiqatına cəlb olunması artıq zərurətə çevrilmişdir. Digər tərəfdən insan-şəxsiyyət problemi xüsusilə də özünədərək, mənlilik şüuru, milli oyanış və elmsizlikdən elmə, tərəqqiyə doğru məsələlər əbədi, bitməyən, daim təkmilləşən, dövrə, zamana görə yeni keyfiyyət qazanan bir mövzudur. XIX-XX yüzillikdə bu mövzular daha yeni məzmun almış və geniş formada zənginləşdirilərək insana yeni baxışın əmələ gəlməsində özünü göstərmişdir. Bu mənada M.Ə.Sabir yaradıcılığı bütöv bir konsepsiyadır və tədqiqat üçün böyük mənbədir. Bu konsepsiyada empirik faktlar əsasında psixoloji xüsusiyyətlər məharətlə açıqlanır. Sabir “təbii insan” konsepsiyasını rəhbər tutaraq cəmiyyət məsələlərini bu mövqedən həll edir. Onun yaradıcılığında maraqlı, məzəli, çox vaxt tikanlı gülüş vasitələri, psixoloji sirayət gücü ilə əks etdirilən məsələlər: insanların bərabərliyi, milli dirçəliş, şəxsiyyətin formalaşmasında mühitin rolu, tərbiyə, özünütərbiyə, özünədərək, idrakda insan ağılının əsas götürülməsi, uşaq tərbiyəsi, ailənin psixoloji aləmi və qadına münasibət, şəxsiyyət tərbiyəsində əxlaqi şüur və mənlilik şüurunun səciyyəsi, şüurun imperativləri - hər şey aparıcı yer tutur, öz

inandırıcı inikasını tapırdı. Digər tərəfdən sözdən psixoloji səriştə ilə istifadənin gücü geniş idi. Yazılarda bu və ya digər məsələ barədə mücərrəd mühakimələr kənara qoyulur, insanı düşünməyə lazımi nəticəni özü çıxarmağa istiqamətləndirən yollar çoxdur. M.Ə.Sabir irsində psixoloji səriştə ilə açıqlanan fikirlər çoxdur. XX əsrin böyük ictimai tərəqqi, kəskin sinfi mübarizə illərinin tələblərindən yaranmış “Molla Nəsrəddin” jurnalında Sabirin bu psixoloji fikirləri aparıcı yer tuturdu.

M.Ə.Sabir yaradıcılığında pedaqoji, psixoloji məqamların psixoloji qayəsi barədə apardığımız təhlillər zamanı əsas götürdüyümüz müddəaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

❖ M.Ə.Sabir yaradıcılığında psixoloji ideyaların kamilliyi və zənginliyi ilə səciyyələnir. O, psixoloji amilləri güzəran psixologiyası ölçüləri ilə deyil, elmə söykənən konsepsiya əsasında açıqlayırdı. Elə bu səbəbdəndir ki, M.F.Axundov tərəfindən əsas qoyulan “tənqidi təfəkkürün” psixoloji çalarları Sabirin irsində daha da formalaşmış, geniş kütlənin buxovlanmış şüurlarını açmağa yönəlmişdir. Şair milli şüuru formalaşdırmaq üçün xalqın təfəkküründə olan idealları lağa qoymaq, tənqid etmək yolu ilə xalqı cəhalət pərdəsi altından çıxarmağa çalışırdı. Burada yeni dərk etmə var, ayrı-ayrı fərdləri deyil, xalqı düşünür və tənqiddən məharətlə istifadə edir. Özü də həqiqəti xalqın üzünə deyir; Misralarında dediyi kimi:

Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın,
Tək-tək ayılan varsa da, haqq dadıma çatsın,
Mən salim olum, cümlə cahan batsa da, batsın;
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

❖ M.Ə.Sabir yaradıcılığında orijinal insan konsepsiyası formalaşmışdır. Bu çoxcəhətli konsepsiyada başlıca yeri şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı və formalaşması problemi tuturdu. Burada ağıl və təfəkkürə istinad olunaraq 2 başlıca məsələ araşdırılır:

a) Mövcud mühit və tərbiyə insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına necə təsir edir? Bu cəmiyyətdə insana münasibət necədir?-

b) İnsanın bir şəxsiyyət kimi formalaşması üçün nə lazımdır,

ona münasibət necə olmalıdır? Bu məsələlər hələ qədim zamanlardan dünyanın elm xadimlərini düşündürmüşdür. (Aristotel-İnsan təbiəti necədir?; Platon-İnsanın təbiəti necə olmalıdır?) Bu məsələyə Sabir yeni kontekstdə yanaşmış, birinci məsələni pedaqoji psixologiya, ikinci məsələni isə sosial psixoloji kontekstdə təhlil etmişlər.

❖ Orta əsrlərdə Azərbaycan psixologiyasında xüsusi aktuallıq kəsb edən ağıl anlamı jurnalda geniş mənada işlənmişdir. Burada ağıl sosial-psixoloji kontekstdə “anlama dərdi” kimi mənalandırılmışdır.

❖ M.Ə.Sabirin yaradıcılığında dövrün əsas psixoloji beləsi olan uşaq psixologiyası, elm, təhsil və tərbiyə məsələsi tipoloji kontekstdə özünəməxsus bir meyar – uşaqların əqli inkişaf səviyyəsi və şəxsiyyət kimi formalaşması əsasında təhlil olunur. Uşaqların hərtərəfli inkişafında ailənin psixoloji mövqeyi xüsusi vurğulanır. M.Ə.Sabir həm bir etnopedaqoq və həm də bir pedaqoq olaraq mənzum hekayələrində əmək tərbiyəsinə, uşaqları halal əməyə səsləməyə önəm verir. Bu misralarla yetişən nəslə halal əməyə sevgi, tənbəlliyə isə nifrət hissləri aşıl原因an misraları psixopedaqoji fikir tariximizi zənginləşdirən dəyərlər kimi də qiymətləndirilə bilər. M.Ə.Sabirin “Camuşçu və sel” əsərində müəllifin istinad etdiyi xalq pedaqogikası süjeti uşaqların maraq dairəsi, yaş səviyyələri, dərk etmə qabiliyyəti baxımından, həmçinin, ideya-məzmun cəhətdən sərfəli olan estetik təsirin daha da qüvvətliliyi mənasında ilk mənbəni təkrar etməyən, orijinal ideyalı və məzmunlu uşaq əsəri kimi meydana çıxmışdır. “Camuşçu və sel” əsərinin məzmunu uşaqların həyatı və tərbiyəsi ilə bilavasitə əlaqələndirməyə xidmət edir.

Şair «Oxutmuram, əl çəkin!» şeirində də cahili onun özünün dili ilə tənqid edir. Təhsilin, elmin səmərəsini başa düşməyən ata qabiliyyətli, oxumağa çalışan oğlunu məktəbə qoymur ki, dinə ziyandır. Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin! Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin! Misraları bu xüsusda önəmlidir.

M.Ə.Sabirə görə tərbiyə insana bütün ömrü boyu yol göstərən çilçirağıdır və elmin əhəmiyyəti bu kontekstdə əsas paradigma kimi götürülür. O, «Tərbiyə» adlı şeirində yazırdı:

Ümmətin rəhnəması tərbiyədir,

Millətin pışvası tərbiyədir.

Tərbiyətlə keçir ümuri-cəhan,

Hər işin ibtidası tərbiyədir...
Tərbiyə elmsiz deyil məqbul,
Ki, onun müqtəzası tərbiyədir

❖ M.Ə.Sabir yaradıcılığında qadın şəxsiyyətinin formalaşması məsələləri dövrün mühüm sosial-psixoloji problemi kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Sabir qadının bir şəxsiyyət kimi inkişaf yolunu onun maariflənməsində görürdü. O, belə fikirdə idi ki, qadın mövcud sosial-maddi bələlardan xilas olmaq üçün savad almalıdır. Dövrün “Sən qadınsan, çox şeyi başa düşməzsən” müddəasının mürəccəliyini molla-nəsrəddinçilər sosial-psixoloji tərəfdən açıqlamış, “mən də insanam” formulunu ona qarşı qoymuşlar. Ailədaxili münasibətlər və onun ətrafdakı psixoloji iqlimi uşaqların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin özünəməxsus sahəsini təşkil edir. M.Ə.Sabir «Nədamət və şikayət» şerində əsrin qabaqcıl adamı şairlə onun son dərəcə geridə qalmış nadan arvadı qarşılaşdırılır. Qadın ərinin kitab oxumasından, şer yazmasından vahimə duyur. Bu işə ailədə psixoloji gərginlik yaradır.

Milli mədəniyyətimizin dəyərli nümayəndələrindən sayılan M.Ə.Sabirin yaradıcılığı bütövlükdə həqiqətən şüurları buxovlanmış, idrakı paslanmış kütlənin psixoloji yeniləşməsinə, milli şüuru formalaşdırmağa, şəxsiyyətin özünüdərkinə şərait yaratdı, yaxşını yaxşı, pisi pis gördü.

Özünün dediyi kimi:

“Şairəm çünki vəzifəm budur: əsar yazım,
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar yazım,
Günü parlaq, günüzü ağ, gecəni tar yazım,
Pisi pis, ayrını əyri, düzü həmvar yazım.”

Bu gün Azərbaycançılıq məfkurəsi müstəqil Respublikamızın ideoloji atributunu təşkil etdiyi hər bir dövrdə M.Ə.Sabir yaradıcılığına müraciət və onun gənc nəsle çatdırılmasının əhəmiyyəti daha çox diqqəti cəlb edir. Bu yaradıcılıqda tənəkkürün psixoloji çalarları ilə əhatə olunan məsələlər, insan və onun şəxsiyyəti, cəmiyyətdə tutduğu mövqe, həyata münasibət, ünsiyyət, özünüdərk, özünə-nəzarət, ailə, qadın və tərbiyə və s. kimi məsələlər prioritet əhəmiyyət kəsb edir. Hər işin ibtidası tərbiyədir deyən və **“Dindirir əsr bizi,**

dinməyiriz”- milli dirçəliş andı kimi səslənən müddəalar dahi Sabirin yaradıcılığının əsasında durur və onu bütün dövrlər üçün aktuallığını itirmir. Mövlana Cəlaləddin Ruminin:”Ölümümüzdən sonra məzarımızı yerdə arama. Ariflərin könuəllərindədir məzarımız bizim” sözləri dahi Sabir və onun kimi dahilər üçün də eyni səslənir.

Xülasə

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda milli mədəniyyətin inkişaf tarixində xüsusi mərhələdir və maarifçilik anlayışı ilə səciyyələnilir. Bu dövrün görkəmli simalarından olan M.Ə.Sabirin yaradıcılığında maraqlı, gülməli, çox vaxt tikanlı gülüş vasitələri psixoloji yoluxma gücündə, insanların bərabərliyi, milli dirçəliş, şəxsiyyətin formalaşmasında mühitin rolu ilə öz əksini tapmışdır. ----, təhsil, özünütərbiyə, özünüdərk, idrak, uşaq tərbiyəsi, ailənin psixoloji dünyası və qadına münasibət və s. məsələlər aparıcı yer tutmuşdur.

Summary

The beginning of the twentieth century is a special stage in the history of the development of national culture in Azerbaijan and is characterized by the concept of enlightenment. Interesting, funny, often thorny means of laughter in the works of M.A.Sabir, one of the prominent figures of this period, reflected in the power of psychological infection, equality of people, national revival, the role of the environment in the formation of personality, education, self-education, self-awareness, cognition, child rearing, psychological world of the family and attitude to women, etc. issues have taken a leading place.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə Ə.Ə. Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş. Bakı, 2003
2. Məmmədov X.Q. “Əkinçidən” “Molla Nəsrəddinə” qədər. Bakı, 1987
3. Sabir M.Ə. Hophopnamə. III cild. Bakı, 1965, s.350.
4. Rzayeva N.T. Azərbaycan maarifçiliyinin psixoloji konsepsiyası. (nam.diss.), Bakı, 2004
5. Онтология педагогической мысли Азербайджанской ССР. М, 1989
6. <https://525.az/news/150123-sabir-satirasinda-ozunutanima-ve-milli-kimlik-iii-meqale>

7. <https://www.libraff.az/books/adult-fiction/classics/m.-.sabir.-hophopnam/?sl=ru>

M.Ə.SABİRİN ƏSƏRLƏRİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏRİN ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Rüstəmov Ə.M.

Dosent

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Açar sözlər: *Onomastik, Sabir poetik, toponim, antroponim, satira*

Key words: *Onomastic, Sabir poetic, toponym, anthroponym, satire*

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində xüsusi adlar-onomastik vahidlər xüsusi bir lay təşkil edir. Belə ki, müəyyən bir hadisə bağlı olaraq onomastik vahidlər (toponim, etnonim, atroponim, hidronim, zoonim və s.) daha çox diqqəti cəlb edir. Həmin onomastik vahidlər zaman-zaman poetik vahidlərə çevrilir. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları çox genişdir. Həm yazılı ədəbiyyatda, həm də folklorlarda bunu görürük. Dilçilikdə onomastik vahidəri bu istiqamətdə öyrənen sahə **poetik onomastika** adlanır. Burada əsasən, bədii əsərlərə, oradaki suretlərə, hadisələrin təsvir olunduğu, yerlərə və s. verilən adlar, onların üslubi xüsusiyyətləri, əsərin ideya-bədii təsir qüvvəsini artırması tədqiqat obyektı kimi götürülür.

Onomastik vahidlər poetik əsərlərin mühüm ünsürlərindən olduğu üçün, söz sənətkarları bunların seçilib işlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verirlər. Bədii əsərlərdə müsbət və mənfi surətlərə ad seçərkən birinci növbədə yazıçının həmin surətə münasibəti ifadə olunur. Azərbaycan klassik yazılı ədəbiyyatında onomastik vahidlərin üslubi imkanları öz əlamət və xüsusiyyətlərinə görə şifahi xalq ədəbiyyatından müəyyən dərəcədə fərqlənir. Bədii əsərlərdə onomastik vahidlərin seçilməsinə yazıçılar son dərəcə şüurlu yanaşır, onları əsərin məqsədi ilə uyğunlaşdırmağa çalışırlar.

Bu cəhətdən, bədii əsərlərdəki xüsusi adların seçilməsi, toplanması, linqvistik baxımdan təhlil olunması, üslubi xüsusiyyətlərinin

öyrənilməsi olduqca vacibdir.

Böyük Azərbaycan satiriki, inqilabi satiranın banisi, bütün dövrlərin güzgüsü olan Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında onomastic vahidlər üslubivə kimə sənətkarlıqla verilmişdir. M.Ə.Sabir yaradıcılığında xüsusi adlardan komik vasitə kimi geniş istifadə etmişdir. Onomastik leksika onun yaradıcılığında rəngarəng üslubi çalarlar yaratmışdır.

Antroponimlər vasitəsi ilə yaradılan üslubi onomastikanın zəngin materiallarına rast gəlirik. Bu tipli satirik əsərlərdə ədib köhnə dünyanın cahilliyini, avamlığını, qadın hüquqsuzluğunu nəzərə çarpdırmaq üçün, ənənəvi adlardan istifadə etmişdir. Onun satirələrində, Fatma, Tükəzban, Xandostu, Şahbaci, Xanbaci, Xansənəm, Ağca kimi qadın adları, Feyzi, Sadıq, Fərhad, Xankişikimi kişi adları bu məqsədlə işlənmişdir.

*Çatlayır, Xanbaci, qəmdən ürəyim,
Qovuşub lap açığımdan kürəyim.*

*Tez durub sübh sağardım inəyi
Xansənəmdən dinləməzdim köməyi. (səh.171)*

*Xanbibim falcı, nənəm bağ toxuyan
Bizdə, haşa, yox idi bir oxuyan (2-172)*

*Xandostu, amandı, qoyma qəldi
Kirdarı yamandı, qoyma qəldi (səh.142)*

*Oğlumuz ay Xansənəm, bir yekə pəlvən imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş! (2-129)*

*Qismətin olmur olmasın!
Başına eşqi dolmasın!
Rişini Zalxa yolmasın! (2-119)*

*Nəyləyirik Fatma-Tükəzbanlar
Annaları, Sonyaları yanlarıq
Ay bərəkallah, nə gözəl canlarıq (2-203)*

M.Ə.Sabirin yaradıcılığında qadın adları onun dilinin xəlqiliyindən, milliliyindən xəbər verir. Onun satıralarında qadın adlarına satirik tip kimi rast gəlirik.

***Tacirlərimiz, Sonyalara bənd olucaqmış,
Fatma, Tükəzbanları neylərdin ilahi (2-178)***

Əks qütbdə dayanan mənəvi-əxlaqi cəhətdən antipod hesab edilən ümumiləşmiş tiplərin adları dil və üslub baxımından maraqlı doğurur. Onun əsərlərində Anna və Sonya kifayət qədər motivləmiş, obrazlıq yükü qazanmış adlardır.

M.Ə.Sabirin əsas xüsusiyyətlərindən biri, tipi öz dilindən tənqid atəşinə tutmaqdan ibarət idi. Digər mühüm xüsusiyyət tərsini deməklə obraza qarşı özünün kəskin münasibətini bildirməkdən ibarət idi.

Ədəbin yaradıcılığında ayama, ləqəb və təxəllüslər kimi, gizli imzalar da dildə ciddi üslubi məqsəd daşıyır. Bu cəhətdən mətbuatda yazılan adların və imzaların seçilməsi daha qabarıq üslubi xüsusiyyətlərə malik olur.

Şeirlərinin məzmunu ilə bağlılıqdan asılı olmayaraq, bu imzaların əksəriyyəti komik təbiətə malikdir. “Qabaqda gedən zəncirli”, “Obaşdançı”, “Qarınqulu”, “Boynuyğun”, “Güləyən”, “Ağlar-Güləyən” belə imzalardandır.

Sabir dövrünün mətbuat orqanlarının əksəriyyətində müxtəlif imza və təxəllüslərlə çıxış edirdi. **“Molla Nəsrəddin”, “Həyat”, “İrşad”, “Bəhlul”, “Dəbistan”, “Zənbur”, “Günəş”, “Yeni həqiqət”, “Həqiqət”, “Füyurat”, “Təzə həyat”**

M.Ə.Sabirin əsərlərinin çap olunduğu mətbuat orqanları idi ki, ədib daha çox əsərlərini C.Məmmədquluzadənin redaktoru olduğu **“Molla Nəsrəddin”** jurnalında nəşr etdirmişdir.

M.Ə.Sabirin çoxsaylı imzaları içərisində imzasız yazdığı, nöqtələr vasitəsi ilə imzaları ifadə etdiyi nümunələrdə var.

Şairin **“Həyat”** qəzetinin bağlanması münasibəti ilə şeir də yazmışdır:

***Gətsin qabağa qonşular, islam dayandı
Əfsus “Həyat” isə mamət oldu, qapandı (2-40)***

Milli mətbuatımız-o cümlədən ktemafonimlərimiz haqqında məlumat verən qəzet və jurnal adları həm də bədii vasitə kimi işlənilir.

Bu qəbildən **“Dəbistan”, “Səda”, “Nicat”, “Bəhlul”, “Bürhani tərəqqi”, “Əbrar”, “Əkbər”, “Zənbur”, “İrşad”, “İşıq”, “Təzə həyat”, “Təkamül”, “Həmiyyət”, “Ülfət”, “Həyat”, “Şərqi-Rus”** və s. kimi mətbuat orqanlarında çıxış etmiş, öz ideya istiqamətini satirik dillə ifadə etmişdir.

M.Ə.Sabirin satiralarında lap qədim dövrdən tutmuş Məmmədli şah qədər İran şahlarının adlarını çəkir. Bu adların əksəriyyəti Məmmədli şahla bağlı olaraq satirik dillə verilmişdir.

Onun satiralarında tarixi keçmişimizi əks etdirən Azərbaycan, ümumtürk, tarixi şəxslərin, sülalələrin, dövlətlərin adları tarixi keçmişinə ekskurs etmək və bundan nəticə çıxarmaq məqsədi güdür. Bu cəhətdən M.Ə.Sabirin **“Fəxriyyə”** şeiri bu cür onomastik vahidlərlə zəngindir.

***Bir vəqt Qərəqoyun, Ağqoyun olduq,
Azərbaycana, həm Anatomiya dolduq,
Ol qədr qırıb bir-birimizdən yorulduq
Qırıldıqca yorulduq və yorulduqca qırıldıq. 2-91]***

***Turanlılar, adiyi-şüqli-sələfiz biz.
Öz qovmumuzun başına əngəl kələfiz biz [2-91]***

İlk dəfə **“Molla Nəsrəddin”** jurnalında (1907) imzasız nəşr olunan **“Fəxriyyə”** şeirində Sabir turanlıların **“öz qövlərinin başına”** əngəlkələf olduqlarını bildirmək üçün tarixi-coğrafi adlara-antroponimlərə, toponimlərə, etnonimlərə müraciət edir, onların tarixdə oynadıqları rolu tarixilik baxımından verir. Məsələn, Məlikşah Büzurg, Çingiz xan (monqol xanı), Xarəzmlər, Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu şahları, Teymurləng, İbrahim xan, Toxtamış xan (monqol-tatar xanı), Qızıl Orda dövləti, Şah İsmayıl, Sultan Səlim (Türkiyə sultanı), Nadir şah kimi tarixi şəxsiyyətlərin rolunu göstərir, bəzən təəssüf hissi keçirir, millətin bir-birinin qanına qəltan etməsinə acıyır. Hadisələrə müasirlik nöqteyi-nəzərdən yanaşır.

***Əlyövmlər uruslaşmaq ilə zişərəfiz biz
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz. [2-92]***

Sabir nə qədər də müasirdir, dövrünün və dövrümüzün müasiridir! Sabir zamanında mövcud olan urusbaşlılar günümüzün

“beşinci kalon” hesab edilən ruspərəstlərə, dilini, dinini dananlara çox uyğun gəlir.

M.Ə.Sabir təkcə İran və Türkiyədə deyil, dünyanın müxtəlif ölkələrində baş verən hadisələrə münasibət ifadə edir. Böyük satirik olan Sabir bu adları verməklə bir tərəfdən satirik məqsəd güdür, digər yandan həmin dövrdəki real hadisələri əks etdirir:

İndi yenə var təzə xəbər, yaxşı tamaşa,

İranlılıq, osmanlılıq ismi olub ehya,

Bir qitə yer üstündə qopub bir yekə dəvə [2-921]

Bu şeir “**Fəxriyyə**” adlanır. Əslində bu şeir Sabir dövründə də, indi də əsl mərsiyədir. Dünənimizin mərsiyəsi!

İtilən torpaqlarımızın, bölünmüş ərazilərimizin akroşeiridir.

M.Ə.Sabirin yaradıcılığında 1905-1907-ci il hadisələri, ermənilərin havadarlarına arxalanaraq törətdikləri cinayətlər qaçqınlıq dövrünün dəhşətləri də öz əksini tapmışdır. “**Bizə nə**” şeiri diqqəti daha çox cəlb edir. Şeirdə Zəngəzur qaçqınlarının acı taleyi satirik dil ilə təsvir olunur.

Bu da sözdürmü, qazandıqlarımızın parələri

Hey verək boğulmasın Zəngəzur avarələri?.

Və yaxud:

Baxmarıq guşeyi-çəşm ilə daha Zəngəzura.

Çulğayb Zəngəzuru indi boranlıq, bizə nə?!

Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə [2.117]

Bu satirada Sabir antpodu-tipi öz dilindən atəşə tutur. Bu da Sabir satiralarının əsas xüsusiyyətlərindən hesab olunur.

Zülmə, istibdad quruluşuna kəskin nifrət haqq və ədalətin qələbəsinə dərin inam şairin təbliğ və tərənnüm etdiyi başlıca motivlərdir. Sabirin, Zilli Sultan və Məmədəliyə münasibəti tamam satirik mahiyyət daşıyır. İranda hakimiyyət sürən Nəsrəddin şahın oğlu Zilli Sultanın yipik xüsusiyyətlərini açıb göstərmək üçün, Sabir öldürücü satira janrına müraciət etmişdir. Dialoq şəklində yazılan bu əsərdə Sabir öldürücü satiradan istifadə etmişdir:

Camaat

Zilli Sultan, bura soy döyüb aldıqlarını

Söyüb aldıqlarını, söydürüb aldıqlarını

Zilli Sultan

Tövbə, əttövbə xəta ruhinə etdiklərimə!

Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

Şairin şeirlərində İran şahı Məhəmmədəlinin real adı təhrif olunur və satirik dillə tənqid olunur:

Görəsən Məmdəlinin yaptığı əfali nədir?

Bu cəhətdən onun qayeyi-amal nədir [2.179]

M.Ə.Sabirin satiralarında zoonimdən, yəni heyvan və quş adları allegorik məqamda xüsusi adlar kimi işlənir: Bu cəhətdən şairin “**Ağacların bəhsi**”, “**Qarğa və tülkü**”, “**Hörümçək və ipəkqurdu**” təmsilləri diqqəti cəlb edir.

Qeyd etmək istəyirik ki, Azərbaycan poetik anomastikası müxtəlif dil qanuna uyğunluqları və kateqoriyaları ilə zəngindir. Burada böyük satirik, xalqın həqiqi şairi M.Ə.Sabirin yaradıcılığına yığcam şəkildə toxunuldu. Dilimizin bir sıra aktual problemlərinin dəqiq işıqlandırılmasında bu sahənin dərin elmi tədqiqinin xüsusi əhəmiyyəti ola bilər.

Xülasə

Məqalədə M.Ə.Sabirin yaradıcılığında onomastik leksikanın üslubi xüsusiyyətləri göstərilir. Burada antroponimlər vasitəsi ilə yaradılan üslubi onomastikanın materialları təhlil olunur, nümunələr göstərilir. Məqalədə həmçinin ktemafonim, antroponim, təxəllüs və allegorik əsərlərdə üslubi onomastika təhlil olunur.

Summary

The article shows the stylistic features of onomastic vocabulary in the works of M.A.Sabir. Here the materials of stylistic onomastics created by means of anthroponyms are analyzed, examples are shown. The article also analyzes stylistic onomastics in ktemaphonim, anthroponym, pseudonym and allegorical works.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

- 1.Afad Qurbanov-Azərbaycan dilinin onomologiyası (Maarif B.1988)
- 2.M.Ə.Sabir “Hop-Hopnamə” (Bakı 1992)

SABİR VƏ İSLAM DİNİ MƏSƏLƏSİ: YANLIŞ YOZMA VƏ TƏHLİLLƏR

Umudov Q.U.

*Dosent,
ADPU*

Açar sözlər: *Sabir, din, mövhumat, satira, tənqid*

Key words: *Sabir, religion, superstition, satire, criticism*

Azərbaycan realist poeziyasının ən görkəmli, yaradıcı simalarından biri M.Ə.Sabirdir. Professor N.Paşayeva yazırdı: “XX əsrin əvvəllərində yeni bir mərhələyə qədəm qoyan Azərbaycan ədəbiyyatı ictimai-siyasi həyatda baş verən hadisələrə daha fəal müraciət etməklə yeni ideya keyfiyyətləri qazandı. Ədəbiyyat ənənəvi epigon mövzulardan uzaqlaşaraq... xalqın dərd və ələm yükünün təsvirinə daha çox fikir verməyə başladı” [9, s. 5]. Bu fikir M.Ə.Sabirin yaradıcılığına da aid olmaqdadır.

M.Ə.Sabir XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərində ədəbiyyat aləminə daxil olmuş, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ən fəal üzvü kimi parlamiş, öz poetik dühası ilə “Sabir” ədəbi məktəbini formalaşdırmışdır. Realist, satirik məzmunlu poeziyanın ən gözəl, misilsiz nümunələrini yaradan Sabirin adı ədəbi məktəb banisi olaraq ədəbiyyat tarixinə əbədi həkk olunmuşdur.

Şairin həyat və yaradıcılığından çox yazıb, çox bəhs etmişlər. Milli ədəbiyyatşünaslıqda “Sabirşünaslıq” adlanan ayrıca bir sahə də formalaşmışdır. Sabir irsinin öyrənilməsində Abbas Səhhət, Əziz Şərif, Cəfər Xəndan, Əziz Mirəhmədov, Abbas Zamanov, Məmməd Məmmədov, Nərgiz Paşayeva, Alxan Bayramoğlu, Əli Saləddin, Təyyar Salamoğlu, Eyvaz Eminaliyev və başqalarının xidmətlərini qeyd etmək lazımdır. Sabir irsi bir çox aspektlərdən araşdırılıb öyrənilmiş, sabirşünaslar ayrı-ayrı problem məsələlərə fərqli rəqurslərdən işıq salmağa səy göstərmişlər. Şairin poetik yaradıcılığının forma və məzmun, mövzu və ideya baxımından təhlili zamanı doğru olan qənaətlərlə yanaşı, yanlış şərhlərin, doğru olmayan mövqelərin olduğunu da görmək mümkündür. Bu hal özəlliklə “Sabir və İslam” probleminə özünü göstərir.

Şairin həyat və yaradıcılığının tədqiqi zaman etibarilə, daha çox sovet dönəmi ilə bağlıdır. Yuxarıda adını çəkdiyimiz sabirşünasların əksəriyyəti, onların yazdığı tədqiqat işləri məhz həmin dövrə aid olmaqla, dövrün ideoloji düşüncə sistemindən kənara qaça bilməmişdir. Bildiyimiz kimi, ötən əsrin iyirminci illərinin sonlarından başlayaraq, ələlxüsus 30-40-cı illərdə keçmiş mədəni irsə və müasir ədəbi prosesə münasibətdə antoqonizm, məsələlərin təhlili zamanı hər bir şeyi sinfi mahiyyət mövqeyindən dəyərləndirmə öz həddini aşmış, ifrat səviyyəyə çatmışdı. Hər cür milli mədəni irs, incəsənət, ədəbi-bədii yaradıcılıq nümunələri vulqar sosioloji düşüncəsi ilə təftiş edilir, sənətkarların sinfi mənşəyi daha çox qabardılırdı. Proletkultçu baxış səbəbindən yazarların sinfi “düşüncəsi”ni ifşa edən tənqidi əsərləri həddən artıq idealizə edilir, sənətkarlıq cəhətləri bir o qədər nəzərə alınmırdı. O dövrün ədəbi tənqidçiləri M.Ə.Sabir, V.Mayakovski kimi şairləri inqilabçı adlandırmaqdan da çəkinmirdi. Sovet əkstəbliqat məşını tərəfindən sovet xalqı üçün təhlükə hesab edilən “pantürkist”, “panislamist” adlandırılan “fobiya”lar meydana gəlmişdi. İş o yerə gəlmişdi ki, SSRİ-nin bütün şəhər və kəndlərində “Mübariz Allahsızlar cəmiyyəti” adlanan bir təşkilat da yaratmışdılar. Dini inancları İslama bağlı, əhalisinin əksəriyyəti qeyri-slavyan tərkibli olan müttəfiq respublikalardakı vəziyyət daha çox nəzarət altına alınmışdı.

Az-çox dini xurafatı, fanatizmi, mövhumi düşüncə və hərəkətləri, geriliyi tənqid edən ədib və şairlər cəmiyyətdə daha çox idealizə edilir, kommunist – bolşeviklər onları allahsız – ateist adlandırmaqdan belə çəkinmirdilər. Həmin dövrdə Sabirdən bəhs edən ədəbiyyatşünaslar, bir qayda olaraq şairin dinə qarşı olduğunu vurğulamışlar. Bu həqiqətdən belə idimi? Sabir dinə - İslama qarşı olan bir dinsiz atesit idimi? Əsla yox! Ədib öz dini İslama sadıq olan gerçək bir müsəlman idi. Görkəmli ədəbiyyatşünas, akademik Bəkir Nəbiyev yazırdı: “Sabir dinsiz, imansız şair olmayıb. O, ömrünün sonuna qədər Allaha inanmış, dini mövzuda əsərlər yazmış, Məhəmməd (ə) haqqında “Eydi-mövludi-nəbi” (“Peyğəmbərin doğum günü bayramı”) adlı son dərəcədə səmimi şeiri “Hophopnamə”nin 1922-ci və 2004-cü il nəşrlərində özünə yer almışdı” [8, s.32].

Şairin sanki uşaqlıqdan dinlə, dini ayinlərlə arasının olmadığını

uyduraraq, məndən özlərinə sərf edən qənaəti çıxarıb önə çəkən sovet tədqiqatçıları gələcək ədibin 8 yaşında ikən ağına gələn şeirə isnad etmişlər:

Tutdum orucu irəmazanda

Qaldı iki gözlərim qazanda.

Mollam da döyür yazı yazanda [10, s.21].

İslam dinində ibadətə bir növü olmaqla Ramazan ayında oruc tutmaq fərzdır. Sovetlərə qədər hər bir müsəlman ailəsində həddi buluğa çatmış hər bir kəsin oruc tutub namaz qılması vacib qayda sayılırdı. Uşaqları isə buna heç kim məcbur etməirdi. Bir çox halda uşaqlar özləri buna həvəs göstərir, ilk dəfə oruc tutanlara ailə üzvləri hədiyyələr verərdi. İftar üçün bişirilən xörək qazanında balaca Ələkbərin gözüünün qalması da təbii idi. Digər məsələ-mollaxanada mollaşının dediyini yerinə yetirməyən öyrəncinin cəzalandırılması halları isə mövcud olmuşdur. Hətta uşaqları fəlaqqa salıb əl və ayaqlarına çubuq ilə döyürdülər. Bunun isə islami əhkamlara dəxli yoxdur. Belə hal mövhumu və mollaşın təlim metodu ilə əlaqədar bir iş idi.

M.Ə.Sabirin əldə olan külliyyatı ilk dəfə 1914-cü ildə çap olunmuşdur. Kitab ikinci dəfə 1922-ci ildə nəşr edilir. İlk nəşrlərdə şairin sonrakı sovet nəşrlərinə (1934, 1948 və s.) salınmayacaq bir sıra dini məzmunlu şeirləri də yer almışdı. 1934-cü ildə “Mirzə Ələkbər Sabir. Bütün əsərləri” – adı ilə çıxan nəşrdə vəziyyət dəyişir. Şairin dini məzmunlu əsərləri bu nəşrə daxil edilmir. “Hophopnamə”-nin 1948-ci il nəşrində də bu hal təkrar olunmuşdur. 48-ci ilin nəşrində şeirlər janrı və yazıldığı illər üzrə qruplaşdırıldığı halda, 34-cü ilin çapında əsərlər mövzu və ideyasına görə tərtib edilərək on altı bölmə üzrə qruplaşdırılmışdı. “Sabir və din” adlandırılan V bölməyə ədibin guya İslam dini əleyhinə yazılmış 19 şeiri daxil edilmişdi. Halbuki bu şeirlərin heç biri dinin əleyhinə yazılmamışdır. Tam əksinə, din adından dəstəvuz edib nalayiq hərəkətlərə yol verən, yalandan vəd verib başları piyləyən, avam camaatı aldadan, onların kasıbkarlığına, ruzisinə qənim kəsilən, yüz oyundan çıxıb, tamahı ucundan min firıldaq işlədən, əslində büsbütün küfrə bulaşmış, mollalar, rövzəxanlar, vaizlər, ehsan düşkünləri çox ciddi tənqid olunur, satira atəşinə tutulurdu.

Məsələn, onlardan biri – “Götürüldü” satirasından son parşaya diqqət edək:

Şadəm gələcək günlərimiz keçsə bu nisbət,
Qorxun bu ki, gündən-günə bədtər ola halət,
Bir gün gələ bidar ola bilcümlə cəməət,
Təsviri ibadətdən edə fərq bu millət,
Meydana çıxa bizdəki hər dürlü xəyanət.
Nə töhfə gələ bizlərə, nə nəzr, nə rüşvət,
Hətta deyələr: molla! Ziyafət götürüldü”
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü! [10, s.153].
Yaxud, şairin Füzuliyə nəzirə olaraq yazdığı:
... Bimar tənim küftəvi-bozbaş ələmindən;
Xumin ciyərim dolma, badımcanın üçündür [10, s.145].

Eləcə də:

Ax! Ax!... Ey keçən günlərim! Vay mənə,
Hər evdən gəlirdi neçə pay mənə,
Plov, halva, bal, yağ, şəkər, çay mənə,
Nə çarə ki, indi bahar olmayır,
Qazın dolmayır, dolmayır, dolmayır! [10, s.151].

Bir sözlə, kitabda Sabirin din əleyhinə yazdığı şeirləri kimi təqdim olunmuş bu tipli: - “Mollanın dərdi”, “Ey vaizi-suxənvər”, “Ehsan”, “Cibim dolmayır”, “Götürüldü”, “Bah-bah, yenə bah-bah...”, “Bundan sonra”, “Bu gün”, “Ay can, ay can”, “Yox, yazmaram!”, “Kəndçi və axund”, “Zahidin xülyası”, “Zahidə təklif”, “Usanmadın?!”, “Vaiz”, “Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!” və s. əsərləri, nümunələrdən göründüyü kimi, İslam dini əleyhinə yox, özünü dindar, mömin kimi göstərərək tamah və nəfslərinə uyub azanları, saxta iman sahiblərini, küfrlə məşğul olub əməllərini elmlə pərdələyənləri, hər cür yeniliyə qarşı çıxan, dini dəridən bilməyən, xalqın qəzet, jurnal məktəb vasitəsilə qəflət yuxusundan oyandırılmasından təşvişə düşən gerilik düşkünlərini rüsvay edirdi. Sabirin bu qəbil şeirləri xalqın gözünü açır, saf, müqəddəs, həqiqi dini, islam əxlaqına sahib olan vicdanlı din xadimlərini şərqləndirən, oyunbazlardan ayırmağı, tanımağı tövsiyə edirdi. Akademik Bəkir Nəbiyev bu xüsusda yazırdı: “Məşhur “Aldanmaram” satirası Sabirin din dəlillərinin tərkisi- silah olunduğu bu cür əsərlərinin ən kamil nümunə-

lərindən biridir.

Aldanmaram ki, doğrudur ayinin ey əmu!

Kəssin məni, həqiqi isə dinin ey əmu!

İmanına qəsəmlə çapırsan cəməti,

Quldurçuluq tufəngimdir dinin, ey əmu!

İkinci misradakı “isə” kəlməsi İslamın bir haqq dini olduğuna, onun əzəmətinə, qüdrətinə, şübhə doğurmaq məqsədi daşımır, ümumiyyətlə, bu şeir imanına and içə-içə xalqı soyan vəzifəli din xadimlərinin çirkin əməllərini “doğrultmaq” cəhdlərinin ifşa edir” [18, s.32].

Bir “allahsızlar cəmiyyəti” olan sovet quruluşu, ateist kommunist bolşeviklər hər vəchlə son doğru din olan İslamı gözdən salmağa çalışır, Mirzə Cəlil, Sabir və bu kimi sənətkarların əsərlərindən çıxan gerçək ideyanı təhrif edib dolaşıq kontekstə salaraq, xalqı qarışdıraraq, tam əks bir effekt yaratmaq məqsədilə istifadə edirdilər. Çünki bədii söz sənəti bütün zamanlarda istənilən təbliğat üçün ən effektiv vasitə olmuşdur. 30-cu illərin əvvəllərində Kremlin tələbi ilə yarıdılmış “Mübariz allahsızlar kitabxanası” seriyasından buraxılan “M.Ə.Sabir. Din əleyhinə şeirlər” kitabı da bu məqsədə xidmət edirdi. Kitabçada şairin iyirmi beş satırası verilmişdir.

Sabiri ateist fikirli sənətkar kimi təqdim etmək “ənənə”si sovet dövrünün sonlarına qədər davam etmişdir. Bu mövzuda şairlə bağlı yazılmış monoqrafiyalarda, dövrü mətbuat səhifələrində dərc edilən məqalələrdə, ali və orta ixtisas məktəblərində tədris edilən “Elmi ateizm” fənlərində bəhs olunur, söhbətlər aparılırdı. Şairdən yersiz, hədəfə nişan olmayan sitatlar gətirilirdi. Sözlərimizin təsdiqi üçün bir neçə faktı misal göstərmək kifayətdir.

Məsələn, 1970-ci ildə “Gənclik” nəşriyyatı tərəfindən Sabirin satıralarından ibarət “Tək səbir” adlı kitab nəşr edilir. Oradakı şeirlər kitabın titullu səhifəsində “Din əleyhinə şeirlər” kimi təqdim olunur. Halbuki, o şeirlərin heç biri şair tərəfindən din əleyhinə yazılmamışdır. Adı kitaba başlıq seçilmiş “Tək səbir” şeirinə diqqət yetirək:

Ta gəlirik bir də bir az anlayaq,

Məhzəri irfanda vurur tək səbir.

Ya deyirik işləri sahmanlayaq,-

Məclisi ayyamda vurur tək səbir [15, s.13].

Şeirin digər bəndləri də büsbütün dinin deyil, bidətin, çirkin mövhumı fərziyyələrin tənqidi anlamındadır. Hər cür nöqsandan uzaq, Yaradanın vəhyi-kəlamından, ilahi tövsiyələrdən ibarət olan müqəddəs kitabımız da pir, ocaq, fal, tək əsbir kimi nəsnələri qəti olaraq şirk hesab etmişdir. Təəssüf ki, bir çox ziyalılarımız, alimlərimiz də bilərəkdən və ya bilmədən dövrün, rejimin təzyiqi altında məsələni tərsinə anlamış və oxucuya da həmin babətdə çatdırmışlar. Məsələn, sovet filosofu Mədhət Ağamirov yazırdı: “İslam dini müsəlman xalqlarının, o cümlədən də Azərbaycan xalqının da həyat və məişətində xeyli kök salmışdı. Onun bir sıra əhkamları, müxtəlif əxlaq normaları insanların həyatına öz mənfi təsirini göstərir, köhnə adət-ənənələrin saxlanmasına kömək edir, ölkədə cəhalət və nadanlığın aradan qalxmasına mane olurdu. Sabir islam dini əxlaqının tələblərini təbliğ edən, xalqın maarifə üz tutmasını istəməyən qüvvələri onların öz dili ilə ifşa edirdi:

Çoxdur zərəri adəm üçün elm oxumağın,
Sən say və deyim mən:
Əvvəl bu ki, məktəbdə olur təlx damağın,
Ey dideyi-rövşən!
Bir də gözünün nuru gedib kor olacaqsan,
Canın da sağ olmaz.
Rəngin saralıb axırı rəncur olacaqsan,
Bağrında yağ olmaz.
Axırda tutaq, ölməyib onversetə getdin
Qurtardın özün də:
İnsaf ilə söylə, bu işi yaxşımı etdin?
Bir dur bu sözündə!

Sabir göstərirdi ki, insanların həyatını məhdudlaşdıran, onların yaşayışı üçün mürtəce qayda və normalar qoyan islam dini əxlaqı təhsilin geniş yayılmasına ciddi əngəl törədir” [1, s.180].

Cəfəngiyyatdan başqa bir şey deyil. İslam dini əxlaqı tərəqqiyə, elmə, təhsilə qarşı heç zaman səddə yaratmamış, əksinə, “beşikdən qəbr evinə qədər” elm oxumağın faydasını göstərmişdir. Nümunə kimi verilən şeirin isə İslam dininə heç bir aidiyyəti yoxdur. Sabir məsələni özünü dinçi kimi qələmə verən, xalqın “xəbi-qəflət”dən ayılmasını istəməyən, onu həmişə kor, avam görmək istəyən mühafi-

zəkar yalançı vaizin dili ilə satirik tərzdə ifadə etmişdir.

Bu tipli yanlış şərh və yozumlara aid istənilən qədər misal göstərmək olar. Yazının imkanlarının məhdudluğu səbəbindən indilik kifayətlənirik.

Böyük Sabir hər daim öz dinini, peyğəmbərini sevən, bir müsəddiq idi. “Yeri gəlmişkən, onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, M.Ə.Sabir özü itaət və ibadət tələblərinə çox ciddi surətdə əməl edən imanlı və etiqadlı bir müsəlman idi. O ki qaldı şairin din xadimlərini kəskin tənqid etmişinə, onları “müsəlmançılıq” adı altında yer verdikləri riyakarlıq və xalq kütlələrinə aldatdıqlarına görə həcv atəşinə tutmasına, bu da təqvalı (Allaha etiqadlı – Q.U.) bir insan kimi onun düzlüyündən və təmizliyindən, cəmiyyətin o vaxtkı həyatında mövcud olan saysız-hesabsız naqisliklərin aradan qaldırılması arzusunun irəli gəlirdi və bununla əlaqədar olaraq tariximizin məlum dövründə M.Ə.Sabirin atesit kimi qələmə verilməsi həmin dövrün neqativ məzmunlu tələbləri ilə bağlı olan uydurmadan başqa bir şey deyildi” [2, s.30-31].

Bəli Sabir siddiq, təqvalı bir müsəlman idi. Onu dini məzmunlu şeirləri, mərsiyə və növhələri də bunu sübut etməkdədir. Füzulidən təzminlə yazdığı, görklü Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) mövludu münasibətilə qələmə aldığı “Eydi-mövludi-Nəbi” şeirindən bir neçə misraya diqqət yetirsək, dediyimiz yəqinləşər:

Həmdülillah ki, bizə şamil olub lütfi-xuda,

Bu mübarək günü dərk etməyə ömr etdi vəfa,

Eydi-mövludi-nəbidən gözümüz tapdı ziya,

Qılın, ey ümməti-mərhumə bu gün vəcdü-səfa... [14, s.298].

Sonda söykənəcək olaraq bir daha akademik B.Nəbiyevin yazdığı fikrə üz tutaq. O yazırdı: “...Sabirin ağır xəstə ikən Tiflisdən Şamaxıya, əziz dostu və məsləkdaşı A.Səhhətə yazdığı məktubundan aldığım bu müxtəsər fikirlərə diqqət edək:

“Mövlam gözəlin eylər. Neylərsə gözəl eylər...”

(15 iyun 1911-ci il).

Əhli-əyalımı sizə, sizi də Allaha tapşırıram

(27 iyun 1911-ci il)

Bu sarsılmaz əqidənin daşıyıcısı olan böyük şairi dinsizlikdə günahlandıрмаğın özü böyük qəbahət və günahdır” [8, s.32-33].

Qəlbi Allah sevgisi ilə dolu olub, xalqı üçün uca Yaradandan imdad diləyən ümmətin və millətin oyanması, tərəqqisi yolunda ömrünü şam kimi əridən böyük şairimizə Allah rəhmət eləsin!

Xülasə

Azərbaycan realist poeziyasının ən görkəmli simalarından biri M.A.Sabirdir. Sabirin satiralarından bəhs edən sovet tədqiqatçıları şeirləri təhlil edərkən bəzən səhvə yol verirdilər. Bu daha çox “Sabir və din problemi”nin şərhində özünü göstərir.

Dövrün və sovet ideologiyasının təzyiq və təsiri altında Sabir ateist-tanrısız şair kimi təqdim edilir, şeirləri yanlış şərh olunur. Halbuki mömin, dininə sadıq olan böyük şair öz kəskin satiraları ilə yalançı ruhaniləri, riyakar mollaları tənqid edirdi. Bu və digər məsələlər məqalədə öz əksini tapıb.

Summary

One of the most prominent figures of Azerbaijani realist poetry is M.A.Sabir. Soviet researchers, who spoke of Sabir's satires, sometimes erred in their analysis of the poems. This is most evident in the commentary on “Sabir and religion problem”.

Under the pressure and influence of the time and Soviet ideology, Sabir was presented as an atheist-godless poet, and his poems were misinterpreted. However, the great poet who was a believer and faithful to his religion, criticized false clergy, hypocritical mullahs with his sharp satires. This and other issues are reflected in the article.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ağamirov M.Sabirin dünyagörüşü. Bakı: EA nəşri, -184 s.
2. Aslanov S. Mirzə Ələkbər Sabir yalnız şair idimi. Bakı:, AMEA, NPB, -2004, -108 s.
3. Eminalıyev E. Mirzə Ələkbər Sabir: həyatı və sənəti. Bakı: EBS, -2012, -176 s.
4. Xəndan C.Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: Azərnəşr, -1962, -436 s.
5. Lukyanova A. Sabir yaradıcılığının əsas nöqtələri. Bakı: AMEA, Əİ, Nurlan, -2002, -32 s.

6. Mirzə Ələkbər Sabir-150 (Bibliografiya), Bakı: M.F.Axundov ad.Milli Kitabxana, 2017,-
a. 384 s.
7. M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı: CBS, -2012, 456 s.
8. Nəbiyev B.Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Şirvani/ M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı:
a. CBS, -2012, s.7-42
9. Paşayeva N. Sabir novatorluğu, Bakı: Mütərcim, -1997, -112 s.
10. Sabir M.Ə. Bütün əsərləri. Bakı: -1934, - 462 s.
11. Sabir M.Ə. Din əleyhinə şeirlər. Bakı: Azərnəşr, -1938
12. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Bakı: Azərnəşr, -1948, -504 s.
13. Sabir M.Ə. Hophopnamə. 3 cildə, I cild. Bakı: EA nəşri, -1962, -321 s.
14. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Bakı: Təhsil, -2012, -562 s.
15. Sabir M.Ə. Tək səbir (Din əleyhinə şeirlər). Bakı: Gənclik, 1970, -32 s.
16. Sona Xəyal. Mirzə Ələkbər Sabirə yeni nəzər. Bakı: AMEA Əİ, Örnək, -2002, -90 s.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNİN DİLİ VƏ ÜSLUBU

Heydərova Z.K.

F.ü.f.d.

ADPU Şəki

Açar sözlər: *XX əsrin əvvəlləri, uşaq şeirləri, dil, üslub, uşaq psixologiyası*

Key words: *early XX century, children's poems, language, style, child*

Zəngin Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinin bir qolunu uşaqlarımız üçün yazılmış ədəbiyyat təşkil edir.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının tarixi qədimdir. Lakin Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının belə qədimliyinə baxmayaraq, onun çiçəklənmə, yetişmə dövrü keçən əsrin sonlarına, əsrimizin əvvəllərinə təsadüf edir [2, 68].

Əsrin əvvəllərində Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi hadisələr milli şüurun oyanmasına, elm, maarif və mədəniyyətin çiçəklən-

məsinə təkan verdi. XX əsrin əvvəllərində xalqın içindən gələn vətəndaş yazıçılar, vətəndaş pedaqoqlar xalqın azyaşlı nümayəndələri üçün ədəbiyyat nümunələrini yaratmaq məsələsini günün zərurətinə çevirərək, bütün qüvvə və bacarıqlarını bu istiqamətə yönəldilər

Dövrün uşaq ədəbiyyatının müəyyən bir hissəsini dərsliklər və onlarda istifadə edilmiş oxu materialları təşkil edirdi. Bu materiallar dilinin sadəliyi, aydınlığı, lüğət tərkibinin uşaq təfəkkürünə maksimum yaxınlığı ilə şərtlənirdi.

Elə bu səbəbdən də “Uşaq ədəbiyyatı sözün əsil mənasında məhz bu dövrün məhsuludur” [5, 221] deyən prof. T.Hacıyev tamamilə haqlıdır. XX əsrin əvvəllərində yaranmış uşaq ədəbiyyatı ilk növbədə dilinin demokratizmi, xəlqiliyi, bütün bunların nəticəsində dil və üslub novatorluğu ilə özündən əvvəlkilərdən seçildi.

XX əsrin əvvəllərində uşaqlarımız üçün yazıb-yaradan şairlərimizdən biri də böyük satirik Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur.

M.Ə.Sabir sənətinin böyük gücü, istedadı, yaradıcılıq axtarışlarının səmərəli bədii nəticələri onun uşaq şeirlərində də özünü göstərir. Sabirin uşaq şeirlərinin dili öz sadəliyi, aydınlığı, təbiiliyi, uşaq psixologiyasına uyğunluğu və xəlqiliyi ilə seçilir:

Dərsə gedən bir uşaq, Çıxdı buz üstə qoçaq. Sürüşdü birdən-birə, Düşdü üz üstə yerə. Uşaq durub neylədi – Buza belə söylədi: Sən nə yamansan, a buz! Adam yıxansan, a buz! Az qalıb ömrün sənin Yaz gələr artar qəmin. Əriyib suya dönərsən! Axıb çaya gedərsən! (MƏS).

Uşaqla bu cür təbii və səmimi dillə, üslubla danışmaq hallarına Sabir qədər demək olar ki, heç bir sənətkarın yaradıcılığında rast gəlmirik. Cəmi 44 sözdən ibarət olan bu şeirin bədii leksikası Sabirin uşaq şeirlərinin dil xüsusiyyətini öyrənmək baxımından çox səciyyəvidir [3, 57]. Burada işlənən sözlərin demək olar ki, hamısı balaca oxucunun anlayacağı sözlərdir.

Sabirin uşaq şeirlərinin hamısına sanki bir uşaq psixologiyası hopdurulmuşdur. M.Ə.Sabir uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə – şeirlərdə heç bir çətin söz işlətməmişdir. Bu mənada Sabirin “Gəl, gəl a yaz günləri” adlı şeiri çox səciyyəvidir:

Gəl, gəl a yaz günləri! İlin əziz günləri! Dağda ərit qarları, Bağda ərit qarları. Çaylar daşıb sel olsun, Taxıllar tel-tel olsun!

Ağaclar açsın çiçək, Yarpağı ləçək-ləçək!

Bu şeirdə heç bir dənə də ərəb, fars sözü yoxdur. Bu şeir bütün uşaqlar tərəfindən hələ o zaman başa düşüldüyü kimi, indi də başa düşülür. Həm də bu kiçik parçada gözəl və təbii bir lövhə vardır [1].

Uşaq əsərlərinin dil və sənətkarlığına böyüklər üçün yazılmış əsərlərdən daha çox diqqət və səy tələb olunur. Bu əsərlərin məqsədi uşaqları sağlam düşüncəli və zövqlü adamlar kimi yetişdirməkdir. M.Ə.Sabirin şeirlərində sözlər, ahəng, intonasiya elə seçilmiş, uşaq psixologiyası ilə elə uyğunlaşdırılmışdır ki, düşünürsən ki, bundan artıq uşaq əsəri üçün nə etmək olar? Elə bu səbəbdən də onların əsərləri bu gün də uşaq şeiri yazanlar üçün nümunə kimi dərk olunmağa layiqdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının təşəkkülündə rus ədəbiyyatından, xüsusən İ.A.Krılodan M.Ə.Sabirin uşaqların anlayıb başa düşdüyü təmsillərin tərcüməsi öz yaradıcı yönümü ilə diqqəti çəkir.

M.Ə.Sabirin İ.A.Krılodan etdiyi tərcümələr uşaqlar üçün yazdığı orijinal əsərlər kimi səslənir, uşaqları öz ritmi, intonasiyası, ahəngi ilə (elə böyükləri də!) cəlb edir, onların tez mənimsənilməsinə heç bir maneə yaratmırdı:

Tülkü görcək yavaş-yavaş gəldi, Endirib baş, ədəblə çömbəldi. Bir zaman həsrət ilə qarğa sarı, Altdan-altdan marıtdı baş yuxarı Dedi: Əhsən sənə, a qarğa ağa! Nə nəzakətlə qonmusan budağa! Bəzədin sən bu gün bizim çəmənini, Şad qıldın bu gəlməyində məni. Nə gözəlsən, nə xoşliqasan sən, Yeri var söyləsəm, hümasan sən. Tüklərindir ipək kimi parlaq, Bəd nəzərdən vücudun olsun azad! Bu yəqindir ki, var sevimli səsin, Oxu, versin mənə səfa nəfəsin! [4, 41].

Göründüyü kimi, şeirin məzmununu qorumaq şərtilə, böyük şair xalq koloritli söz və ifadələr vasitəsilə şeiri milliləşdirməyə və uşaq ruhuna uyğunlaşdırmağa çalışmış və öz məqsədinə nail olmuşdur.

Şeirdə işlənmiş *yavaş-yavaş gəlmək, çömbəlmək, altdan-altdan marıtmaq, yeri var, ipək kimi, bəd nəzərdən azad olmaq, sevimli səs* və s. ifadələr, sözlər şeirin həm məzmununun mənimsənilməsinə, həm də uşaqların onu asan oxuyub əzbərləmələrinə kömək edir. Şairin üstünlüyü və təmsilə yaradıcı münasibəti şeiri orijinalında olmayan ibrətamiz, müdrik bir bəndlə yekunlaşdırması ilə dəqiqləşir.

Şair yazır:

Olmasaydı cahanda sarsaqlar, Ac qalardı, yəqin ki yaltaqlar.

Bu misralar şairin balaca oxucularına təlqin etmək istədiyi hikmətdir və təsadüfi deyildir ki, həmin misralar bu gün xalqın dilində aforizmə çevrilmişdir.

Əsas lüğət fondu dil üçün nədirsə, A.Səhhətin, M.Ə.Sabirin, A.Şaiqin şeirləri də uşaq ədəbiyyatı xəzinəsi üçün odur; tarixi-mədəni inkişafda çox-çox yeni uşaq əsərləri gəlir, oxunur, sevilir, köhnəlir, ancaq onların şeirləri həmin tərəvətdə qalır [6, 38].

Öz müasirliyini və yeniliyini saxlayan həmin əsərlər bu gün də təkrar-təkrar nəşr olunur, uşaqların fikri, əxlaqi keyfiyyətlərinin inkişafına yardım göstərir.

Xülasə

Məqalədə M.Ə.Sabirin uşaq şeirlərinin dil və üslub xüsusiyyətləri geniş təhlil olunmuş, şeirlərin dilinin aydınlığı, sadəliyi və uşaq psixologiyasına uyğunluğu öz əksini tapmışdır.

Summary

In the article the language and stylistic features of Sabir's children's poems have been extensively analyzed, the clarity, simplicity of the language of the poems and their relevance to child psychology has been reflected.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Uşaqlar üçün yazılmış əsərlərdə dil məsələsi. "Azərbaycan gənclər" qəzeti. 1955, 8 iyul
2. Elçin. Klassiklər və müasirlər. Bakı, 1987.
3. Əhmədov C.M Uşaq və zaman. Bakı, "Yazıçı", 1992.
4. Əhməd V. Rus uşaq ədəbiyyatı və Azərbaycan. Bakı, "Bilik", 1992.
5. Hacıyev T.İ Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, "Maarif", 1987.
6. Hacıyev T.İ. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, "Maarif", 1977.
7. Mirzə Ələkbər Sabir. Həfəvnamə. III c. Bakı, EA nəşri, 1965.

SABİR SATİRASININ JANR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Həsənova Ş.Ə.

F.ü.f.d.

ADPU

Açar sözlər: *klassik, janr, həcv, satira, mərsiyə, parodiya, ədəbiyyat, ədəbiyyat, poeziya*

Key words: *classic, genre, comedy, satire, lament, parody, literature, literature, poetry*

Sabirin poeziyası poetik janrları və formaların müxtəlifliyi və əlvanlığı ilə seçilir. O, klassik Azərbaycan poetik janrlarının çoxundan istifadə etmişdir. Lakin bu janr və formalar Sabir şeirində tamamilə yeni məzmun, yeni sosial funksiya ifadə edir ki, bunu biz ümumi bir anlayışla – satira anlayışı ilə səciyyələndirə bilərik. Belə ki, Sabir lirik janr və formaları satirik janr və formalara çevirmişdir. Ancaq bu, sabir şeirində mexaniki islahat kimi başa düşülməməlidir. Sabir klassik poetik janr və formaların şəkli xüsusiyyətlərini, ənənəvi sistemini saxlamaqla, gerçəkliyə satirik bədii münasibəti ifadə etməyə nail olmuşdur. Məsələn, Sabirin bir çox şeirləri həcv xarakteri daşıyır. Lakin bu həcvlərin janr-şəkil xüsusiyyətləri özünəməxsusdur.

Məlumdur ki, klassik Şərq şeirinin janrlarından olan həcv hər hansı konkret şəxsin xarakterini, hərəkət və davranışını ifşa edən şeir şəklidir. Yaxın Şərqdə və Azərbaycan poeziyasında həcvin ənənələri qədimdir. Şərqin Firdovsi, Qətran Təbrizi, Xəqani kimi şairləri öz həcvlərini hakim şəxslərin çirkin hərəkətlərinə qarşı çevirirdilər. Həcv forması Azərbaycan poeziyasında tənqidi başlancığın qüvvətləndiyi dövrlərdə daha geniş yayılmışdır. XIX əsrin şairləri bu formadan tez-tez istifadə etmişlər.

Onların həcvləri təkcə şəxsi yox, müəyyən mənada münasibətin ifadəsidir. Bunula belə, həcv daha XIX əsrdə realist ədəbiyyatın ideya-estetik tələblərini ödəmirdi. Həcvçiliyin ictimai ictimai satira ilə əvəz etmək zərurəti meydana çıxdı. 1875-1877-ci illərdə “Əkinçi” qəzeti bu məsələdə aydın mövqe tutdu. Axundovun realist, ədəbi məktəbinin davamçısı dramaturq H. Vəzirovun “Əkinçi”də həcvi

ictimai məzmunlu satira ilə əvəz etmək problemini irəli sürdü. Sabirin inqilabi satirasına qədər Azərbaycan şeirində satirik şeirin maarifçi tənqidi rolu görkəmli nailiyyətlər əldə etdi (1)

Yeri gəlmişkən bunu da göstərək ki, Sabirin “həcv” sözü iki mənada-həcv və satira mənasında işlənmişdir. Məsələn, “Təraneyi-şairanə” şeirində qərəzçilik məqsədilə həcv yazan şairləri Sabir kəskin tənqid edirdi:

*Deməm ki, şair olub həcvi-nasə aç dilini,
Əminə həcv, kəməli-əza deyil də, nədir?*

*Qərəzlə bir kəsə ithami-ləğvkarana –
Zəhi qəbahəti-aqlü zəka deyil də, nədir?*

*Deməm ki, fasidi vəsf et, sakın fəsadından!
Yamanə yaxşı demək nasəza deyil də, nədir? (3)*

Göründüyü kimi Sabir hətta həcvin mənasını dar və məhdud başa düşməkdən uzaq idi. Hər hansı real şəxsi qərəzlə ittiham etmək-əsl həcvin məziyyəti ola bilməz. Həcv-həqiqət hissi ilə aşılmalı, realist məqsəd və məna ifadə etməlidir. Beləliklə, biz Sabir estetikasında həcvin daha geniş anlayışı ilə- satira anlayışı ilə rastlaşırıq.

Sabir həcv dedikdə həqiqəti ifadə, qərəzçilikdən uzaq realist və inandırıcı poeziyanı nəzərdə tuturdu.

Sabir satiralarında konkret olaraq adı çəkilən və əməllərinə tənqidi münasibət bildirilən şəxslər həcv şəklində tənbəh və məzəmmət olunmur; şair hər şeydən əvvəl, bu şəxslərin ictimai cəhətdən səciyyələndirir və beləliklə, bu şəxslər Sabirin ironik-ifşaediici təsviri sayəsində tip səviyyəsinə qaldırılmış olurlar. Bu üsul Sabirin yaradıcılığında onun əsərlərinin tarixi reallığını konkretliyini təmin edir. Belə hallarda Sabir orta səviyyəli həcvçilərə məxsus ifrat söyüşlərdən tabu və effemizləri şeirə salmaqdan tamamilə uzaqdır.

Klassik şeirin qəzəl, qəsidə və başqa janrlarını epiqonçuluq mənasında yaşadıb davam etdirmək məsələsinə Sabirin özünəməxsus kəskin tənqidi münasibəti var idi. O, ədəbiyyatın həyatı idrak forması olduğunu çox gözəl başa düşürdü və buna görə əsərlərində, hətta zahirən ənənəvi şeirlərində belə həqiqəti sədaqət ölçüsünü saxlayırdı.

Sabir inqilabi satirik poeziyanın janrlarını klassik poeziyadan,

özü də romantik Şərq poetikasıdan öyrənir, yeni şəkildə işlədirdi. Belə formalarla bəzən ən yeni, hətta ilk baxışda bu formaların ənənəvi estetik funksiyası ilə bir yerə sığmayan məzmun, fikir və ovqat aşılıyır. Mərsiyə-satirik forması Sabirin yaradıcılığında bunu ən parlaq təzahürüdür.

Burada mərsiyə klassik ədəbiyyat tarixində ölümə məhkum köhnəpərəst və düşmən tipləri, ədət və ənənələrin “şərəfinə”, “taleyinə” ağlamaq mənasında anlaşılan bir formadır. Sabirin poeziyasında ölümə məhkim edib “aldadıcı” belə tiplərin bütöv bir silsiləsi vardır ki, bunların şair milli-tarixi gerçəkliyi dərinlən öyrənmək sayəsində ədəbiyyata gətirə bilmişdir.

Mərsiyə formasını Sabir xalqa “ağlatmaq” üçün yox, düşündürmək üçün işlədirdi. Sabirin bu yaradıcılıq məqsədi onun “ağladıqca kişi qeyrətsiz olur, necə ki, ağladı İran oldu” misralarında çox gözəl açılır. Həm də məhərrəmlik təziyyəsi üçün yazılan mərsiyə Sabir də ictimai satira səviyyəsinə yüksəldilmişdir.

M. Ə. Cadir satiralarının xeyli hissəsi özünün dediyi kimi, “Ərzi-hal” və ya “zəbani-hal”dan ibarətdir. Yəni şair oxucuya demək istədiyi fikri, mətləbi birinci şəxsin adından söyləmək yolu ilə ifadə edirdi. Azərbaycan şeiri tarixində bu forma ilk dəfə Sabir poeziyasında vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır.

Sabir məktəbində mərsiyədən kinayə, ictimai satira, inqilabi ideyaları ifadə etmək hallarına tez-tez rast gəlirik. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Sabir eyni zamanda bu sözün həqiqi mənasında, ənənəvi mərsiya formasında da şeirlər yazmışdır. Onun mərsiyələri müxəmməs, qəzəl və qəsidə janrlarındandır. M.Ə. sabirin H. Zərdabının vəfatı münasibətiylə yazdığı “Yənin” mərsiyəsi məlumdur. Müzəffərəddin şahın vəfatına yazdığı mərsiyələri də vardır. O, eyni zamanda Şamaxı müctəhidi Hacı Məcid Əfəndinin vəfatı münasibətiylə, habelə gəncliyində Orta Asiya və Yaxın Şərqə səyahət dövründə bəzi mərsiyələr də yazmışdır. Bu, hər şeydən əvvəl, o dövrdə şiyyə müsəlmanlarının məhərrəmlik təziyyəsində yazılan və xalqa ağlatmaq məqsədi güdən mərsiyə ədəbiyyatının Azərbaycanda geniş yayılması ilə bağlıdır. XIX əsrdən Raci, Pürçəm, Dilsuz kimi görkəmli şairlərin mərsiyələri xalq arasında geniş yayılırdı. Odur ki, Sabir də bu janra müraciət edirdi.

Sabir Azərbaycan poeziyasında satirik janrların bütöv bir sistemi yaratdı və bu janrların hər biri milli poetik təfəkkürün yaxşı xüsusiyyətlərini, obrazlı-poetik imkanlarını özündə toplayıb, sintez halında birləşdirdi. Biz bunu həcv, mərsiyə formalarını nəzərdən keçirdikdə çox aydın şəkildə gördük. Sabirin satira arsenalında elə formalar, janrlara təsadüf etmək olar ki, bunlar mahiyyətə xalis ümumi satirik janrlardır. Lakin sabir onlardan istifadə edərkən həmin janrları milli ədəbi-bədii xüsusiyyətlərlə zənginləşdirmişdir. Belə janrlardan biri parodiyadır. Sabir bu janrı milli satirik poeziyaya əsaslı surətdə daxil etmişdir. Məlumdur ki, parodiya hər hansı yazıçının əsərinin üslubi vasitələrinin kritik şəkildə işləyib gülüş hədəfinə çevirmək məqsədi ilə onu şüurlu surətdə təşrif edilmiş formada təqdim etməkdən ibarət tənqidi-satirik janrdır. Məsələn, Servantesin “Don Kixot”u cəngavər romanlarına parodiya şəklində imzalanmışdı (1).

Eyni zamanda, parodiyadan müraciət olunan bədii əsərin üslubunu və təsvir obyektini dəyişməklə başqa məsələlər də gülüş hədəfinə çevrilir.

Ümumiyyətlə, satirik ədəbiyyatda əvvəllər yazılmış bədii əsərlərə müraciət edərkən yazıçı müxtəlif məqsədlər izləyə bilər. Bu məqsədlərdən biri də mövcud ictimai-siyasi hadisələrə, mənəvi-əxlaqi məsələlərə münasibət bildirmək üçün əvvəllər yazılmış əsərlərdən bir vasitə kimi istifadə olunmasıdır. Görkəmli ədəbiyyatşünas Əkrəm Cəfər bu cür əsərləri təhzil adlandıraraq yazır ki, təhzildə şair başqa bir şairin ciddi əsərinin formasından istifadə edərək cəmiyyətdəki mənfi hadisələri və yaramaz tipləri həcv edir (2). Əgər təhzili, şərti olaraq, ədəbiyyatşünaslıqda parodiya adlandırılan janrın bir növü kimi qəbul etsək, deyə bilərik ki, Sabirin də satirik parodiyaları ciddi ictimai-əxlaqi hadisələrə həsr olunmuşdur.

Beləliklə, parodiya-təhzil Sabir yaradıcılığında ayrıca bir janr kimi özünü göstərir. Bu məsələni xüsusi tədqiq edən Əkrəm Cəfər Sabirin 18 şairə 34 təhzil yazdığını müəyyənləşdirmiş və həmin əsərlərin poeziyamızda bu poetik janrın orijinal nümunələri olduğunu sübut etmişdir. Lakin parodiyalar Sabirin yaradıcılığında yalnız xüsusi janr kimi yox, həm də sabir məktəbinin, Sabir ənənəsinin çox mühüm hadisəsi kimi də əhəmiyyətlidir. Sabir bir çox müasirlərinin şeirlərinə parodiya yazmış və bu parodiyaları biz onun poetik

məktəbindən kənarda izah edə bilmərik.

Sabir yalnız ayrı-ayrı şairlərin əsərlərini deyil, bədii ədəbiyyatın bir sıra janr, üslub və başqa forma və məzmun xüsusiyyətlərini də kinayəli yolla parodiya hədəfinə çevirmiş, eyni zamanda qeyd etdiyimiz kimi, onların vasitəsilə dövrün hadisələrinə öz münasibətini bildirmişdir. Onun parodiyalarını aşağıdakı şəkildə təsnif etmək olar:

1. Azərbaycan və Yaxın Şərq şairlərinin əsərlərinə yazılan parodiyalar (qəzəl, qəsidə, məsnəvi, rübai və s.)

2. Klassik ədəbiyyatın məşhur qəhrəmanlarına yazılan parodiyalar.

Sabirin parodiya yaradıcılığı Azərbaycan satirik şeiri tarixində tamamilə yeni bir səhifədir. Bu parodiyalar tipoloji baxımdan müxtəlifdir. Sabir böyük Füzulinin bir sıra məşhur qəzəllərinə parodiya yazarkən məqsədi heç də Füzulinin şeiri əleyhinə çıxmaq, dahi şairin obrazına zidd mövqe tutmaq olmamışdır. Məsələn, Füzulinin "Can verməqəmi eşqi ki, eşq əfyati-candır", "Ah eylədiyim sərvü-xuramanım üçündür", "Könlüm açılır zülfü-pərişanını görcək" və başqa qəzəllərinə yazılan parodiyalarında Sabir Füzuli şeirinin köməyi ilə tamam yeni mövzular işləyirdi. Füzulinin lirik qəzəli əsasına Sabir yeni qəzəl-parodiya janrı yaratmışdır. Parodiya üçün seçilən qəzəlin formasını, əsas poetik qurluşunu, obrazlarını və ifadə tərzini, lüğət tərkibini saxlamaq,ancaq müraciət hədəfini dəyişdirmək, ona acı və sərt bir münasibət aşılamaq Sabir parodiyasının özünəməxsus cəhəti kimi müəyyənləşdirə bilər.

Füzuli şeirinin obraz, struktur ünsürləri Sabirin şeirində satirik funksiya daşıyır. Burada Sabirin məharəti ondadır ki, bu proses mexaniki baş vermir, təbii və realistik keyfiyyətlər qazanır. Məsələn,

*Can vermə qəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,
Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır! (3)*

qəzəlin vəznini, poetik tərkibini saxlayaraq Sabir parodik tərzdə "Təhsili-elm" şeirini yazmışdır. Burada həm öz söləfindən istifadə, həm də orijinal keyfiyyətlər vardır:

*Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır,
Həm əqlə ziyandır;
Elmə gəzənin küfrü zəbanlarda bəyandır
Mərufi- zəmandır*

Füzulidə eşq "afəti-candır", Sabirdə elm. Sabir eşq sözünü elmlə əvəz etməklə şeirə yeni məna və məzmun vermişdir.

Firdovsinin "Şahnamə"sinə parodiya yazmaqla da Sabir artıq başqa məqsəd izləmiş, göz önündə İran tarixinin bərbad, faciəli bir dövrünü canlandırmışdır.

Sabirin bir sıra parodiyaları "Fyuzat" jurnalında dərc edilmişdir. Bu əsərlər tipoloji baxımdan Sabirin Füzuliyə, Firdovsiyə, Seyid Əzimə yazdığı parodiyalardan seçilir. Belə ki, Sabir bir sıra görkəmli türk şairinə parodiya yazmaqla, özünün ideya cəhətdən "Fyuzat"da çıxış edən bəzi müəlliflərdən ayırdığını göstərirdi. Məsələn, Əlibəy Hüseynzadə "Fyuzat" (5) jurnalı səhifələrində "İttihad və tərəqqi" firqəsinin ideoloqlarından biri olan dostu Abdulla Cövdətin (1869-1932) bir neçə şeirini dərc etmişdi. Sabir A. Cövdətin

"Yolunda bin həqiqət verdiyim bir şanlı rüyadən

Qalan pişaniyi-ömrümdə bir nabud kövkəbdir".

Tənəffürlər, tərəhhümlər, təxəttürlərlə dünyadən

Güzarim zəxmə-dari-vəsl bir hicri-mükövkəbdir". (3)

qitəsinə satirik parodiya ilə cavab vermişdi. Çünki "Şanlı rüyalar"la, dünyanın keçmişlərindən cana gəlmiş bəxt ulduzu ilə Sabirin nikbin, gələcəyə inamla dolu ədəbi görüşlərin arasında müəyyən zidiyyət var idi. Abdulla Cövdətin qitəsinə satirik bir mövqedən parodiya yazmaq Sabir üçün təsadüfi hal olmayıb, qanunauyğundur.

Sabirin Türkiyə təhziat ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Namiq Kamala (1840-1888) yazdığı parodiya A. Cövdət qitəsinə yazılan parodiyadan fərqlənir. Namiq Kamalın demokratik görüşləri Sabirə yaxın idi. Namiq Kamal birinci Türkiyə Konstitusiyasının (1876) hazırlanmasında görkəmli rol oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, onun şeirləri 1905-ci ildən sonra Azərbaycan mətbuatında çap edilirdi. "Fyuzat" jurnalının 1907-ci il 3 mart tarixli 3-cü nömrəsində İranda ictimai hərəkət tarixinə dair bir məqalə buraxılmışdı. Həmin məqaləyə Namiq Kamalın aşağıdakı şeiri də əlavə olunmuşdur:

"Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir,

Sərhəddimizə qələ bizim xaki-bədəndir",

"Osmanlılarız, zinətimiz qanlı kəfəndir

*Qovğadə şəhadətlə bütün kam alırız biz,
Osmanlılarsız, can veririz, nam alırız biz...”*

Sabir Namiq Kamalın yüksək romantik pafoslu şeirini öz üslubuna uyğun dəyişdirib, onun poetik strukturu əsasında münasibət ifadə edən yeni bir şeir yazmışdır. Füzuliyə parodiyalarda olduğu kimi, burada da tənqid və ironiya hədəfi şeirin müəllifi yox, tamam başqa siyasi-ictimai qüvvələrdir. Namiq Kamalın şeiri Sabir üçün bu işdə ancaq köməkçi rolu oynamışdır. Parodiyanın bu tipi Sabirin ciddi satira üslubu ilə sıx bağlıdır. Şeirin tənqid hədəfi-ümumiləşdirici “Qafqazlılar” obrazıdır:

*Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir,
Kinü qərəzü hirs bizə ziynəti-təndir.
Əf'al yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,
Dünyadə əsarətlə bütün kam alırız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz!*

Sabir N.Kamalın həmin şeirinə ikinci bir parodiya da yazmışdır ki, burada satira hədəfi köhnəpərəst və pozğun əxlaq sahibləri, şəhvət düşkünləridir. “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc edilmiş bu satirada “millətin ağsaqqalı”, onun “yol göstəricisi” olan “məmun müsəlmanların” etinasızlığı gülüş hədəfinə çevrilir:

*Yox fərq bizim hündür ilə alçağımızda,
Daim görürüz iş bu qocalmış çağımızda,
Cüt-cüt durur övrət solumuzda, sağımızda,
Şəhvət quluyuz, nəfsdən imdad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!*

Şübhəsiz, M.Ə.Sabir Namiq kamalın böyük romantik amallarını ürəkdən bəyəniirdi. Lakin onun şeirinin formasından istifadə edərək öz məqsədinə uyğun məzmunu ifadə etməklə satirik effekt yaradırdı.

“Fyuzat”ın 1907-ci il 2 iyul tarixli 21-ci nömrəsində Rəcəzadə Mahmud Əkrəm bəyin “Yad et....” rədifli məşhur romantik ruhlu şeiri çıxmışdı.

*“Vəqta ki, gəlib bəhar... yeksər
Əşyadə ə'yan olur təğəyyür;
Vəqta ki, həzar eşqərvər
Yarpaqlar ilə edib təsəttür,*

*Bilməm kimə qarşı həsrətindən
Başlar nəvəhatə bitəxxür.
Qıl göy üzünün lətafətindən
Safıyyəti-üşümi təxəttür,
Yad et bəni, bir dəqiqə yad et....” (4)*

M.Ə. Sabir isə ona “Vəqta ki, qopur bir evdə matəm” misrası ilə başlayan parodiyasını yazdı. O, burada oxucunun diqqətini Mahmud Əkrəm bəyin mücərrəd “baharının” tərənnümünü müasir gerçəkliyin sinfi ziddiyyətləri ilə dolu real mənzərələrinə yönəltdi:

*Vəqta ki, qopur bir evdə matəm,
Təşkil edilir büsati-ehsan,
Məlumlar əyləşir müəmməm,
Təfrih ilə əllərində qəlyan,
Ev sahibinin xəyalı bərhəm,
Əfkəri qonaqların fisincan,
Bişdikcə qazan-qazan mütəncəm,
Gəldikcə tabaq-tabaq badımcən –.
Yad et məni, yağlı-yağlı yad et!*

Sabir bu parodiyada eyni ənənəvi üslubu, poetik quruluşu başqa bir ideya-estetik mövqeyin ifadə vasitəsinə çevirdi. C. Xəndan demişkən, “Hər iki şeirin müqayisəsi göstərir ki, biri fərdi-intim hisslərin tərənnümünə, digəri isə ictimai satirik ideyaların təbliğinə həsr olunmuşdur. Biri romantik, digəri realist üslubda yazılmışdır. Biri tərənnüm, o biri ifşa edir. Birində təbii mənzərə, o birində cəmiyyətin faciyyəli həyatında canlı bir lövhə nəzəri cəlb edir... Bütün bunlar göstərir ki, öz nəzirəsində Sabir epiqonçuluq yolu ilə getməmiş, öz siyasi-ictimai qiyməti ilə müqayisə olunmaz dərəcədə duran orijinal bir sənət nümunəsi yaratmışdır”.

Sabirin Mahmud Əkrəm bəyin “Fyuzat”da çıxan “Bahardan bir yarpaq, yaxud zümzümədən bir nəğmə” şeirinə bir parodiyası da vardır.

M. əkrəm bəyin şeirinin bütün poetik ruhu və məğzi bu bənddədir:

*Quşlar çəmənsiz olmaz,
Könlüm də sənsiz olmaz!....”*

M.Əkrəm bəyin şeirində dünya, həyat idi illik-romantik şəkildə

qələmə alınır. Şeirin bu qayəsi Azərbaycanda təşəkkül tapan realist-satirik poeziyanın ruhuna, sosial pafosuna uyğun gəlmirdi. Bu, heç də sabiri təmin etmirdi. Və onun parodik münasibətinin hədəfinə çevrilirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, başqa parodiyalarda olduğu kimi, burada da, Sabir parodiya yazdığı şairə nəzakətlə yanaşırdı. “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdiyi məşhur parodiyasında şair M.Əkrəm bəyin şeirindəki poetik material əsasında sosial ziddiyyətləri əks etdirən tamam yeni bir şeir yaratmışdı.

*Atmış niqabi-hüsnin məcmuəyi-təvəngər,
Məcmuədə düzülmüş eyzən xuruş sərəsər,
Həsratkeşani-mətbəx, gürgani-bətnpərvər,
Cari boğaza şərbət, sari-məzaqə şəkkər,
Əksi-buxari-dolma, zilli-əmmameyi-sər,
Dəryayi-iştəhayə olmaqda behcətavər,
Hüzzar içində əsla yox bir fəqirü müztər,
İftar vəqtidir ha, ey vaizi-süxənvər!
İş başbilənsiz olmaz!*

Misraları ilə şair məsələyə realist poeziyanın ideya-estetik prinsipləri mövqeyindən yanaşır, sənətə qeyri-ictimai baxışlara qarşı çıxırdı:

*Sərsüfrə sənsiz olmaz!
Heyhat, olurmu çeşmim haiz bu iqtidari
Ta yanmadıqca könlüm, ey könlümün mədari?!
Əşari-atəşin-dəm yaxdıqca qəlbi-zari,
Təqlid edir təbiət mürğani-növbəhəri.
Şair süxənsiz olmaz,
Şeir isə sənsiz olmaz!*

Bu parodiya Sabirin realist, ədəbi-estetik mövqeyinin aydın ifadə edən digər şeirləri ilə yaxından səsleşirdi. Lakin nədənsə Sabirin bu şeiri də uzun müddət “Hophopnamə”lərə (son akademik nəşrə qədər) nəzirə adı ilə daxil edilmişdir. Əsl həqiqətdə isə sabir şeiri Ricaizadənin şeirinə nəzirə yox, parodiya olaraq yazmışdır. Əkrəm Cəfərin qeyd etdiyi kimi, “sabirin şeiri ona qarşı (yəni Ricaizadənin şeirinə qarşı-T.N) acı-acı rişxəndlər, tənəli istehzalar, şiddətli töhmətlərlə dolu bir xitabdır”. Bunu həqiqətən belə olduğuna inanmaqdan ötrü hər iki şeirdən bəzi parçaları müqayisəli surətdə nəzərdən

keçirək.

Ricaizadə deyirdi:

*Etdikcə bən tamaşa həngameyi-bahari,
Məsturi-dudi-sevda ətrafi-guhsari,
Gördükcə pürsükunət dəryayi-biqərari,
Bir şövq ilə olur şeirin əvəsgüzari.*

Ricaizadə şeirini gözələ xitabən söylədiyi halda, Sabir üzünü yoxsula tutaraq deyirdi:

*Etdikcə mən tamaşa, gördükcə işbu kari
- Acizdə inkisari, saildə itzirari, Miskində intizari,
Miskində intizari, tacirdə ehtikari,
Əşkim olur gözümdən xuni-ciyərlə cari*

Beləliklə, parodiya yazarkən şair liirik romantik şeirin poetik vasitələrini tamam yeni, daha kəskin sosial problematikanın ifadəsinə uyğunlaşdırmışdır.

Ümumiyyətlə, sabiirin Füzuli, Namiq Kamal, Abdulla Cövdət, Mahmud Əkrəm və başqa türk şairləri yazdığı şeirin, o cümlədən şairin ideya-estetik amalına əks mğvqə tutmasından ibarətdir. Yəni, əgər parodiya yazılan şeir həyatı, gözəli vəsf edirdisə, Sabir həmin şeirin bütün poetik vasitələrini həyata kəskin satirik münasibətin ifadə vasitəsinə çevirirdi. İkincisi, sabir parodiya yazmaq istədiyi şeirin üslubunu dəyişdirir, onu satirik formaya salırdı. Sabirin parodiya poetikasında bu, əsas xüsusiyyətdir. Belə ki, Sabir romantik şairlərin şeirləri əsasında yazdığı parodiyalarda belə həmin şairlərin romantik üslubundakı fərqli olaraq yeni, realist satirik şeir üslubu yaradırdı. Beləliklə, parodiya sabir yaradıcılığında müxtəlif üslubların mübarizə və dialektikasından yaranırdı ki, Sabir məktəbinin xüsusiyyətlərindən danışarkən janrın bu keyfiyyətini ayrıca açmaq gərəkdir.

Milli poeziyaya parodiyanı gətirmək və onun janr hüququnu təsbit etməklə Sabir poetik prosesin daha canlı və dinamik hərəkətini təmin etmişdir. Parodiya ilə poeziya öz inkişafında ənənəbi dəyişməz qəliblərdən çıxır, onda donuq və durğun formalar, normativ poetik təfəkkür qarşıdurma hissi güclənirdi.

Sabir Şərq və Azərbaycan şairlərinin şeirlərinə parodiya yazarkən hər şeydən əvvəl həyatın müasirlik prinsiplərindən çıxış edirdi. Bunula da şeirin sosial gerçəkliyə dəyişdirici təsirini gücləndirirdi.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir (1862-1911) Azərbaycan realist ədəbiyyatında tamamilə yeni bir məktəbin, milli poeziyada orijinal bir üslubun banisi olan novator sənətkardır. Sabirin adı, hər şeydən əvvəl, dahi satirik şair kimi ədəbiyyat tariximizə düşmüşdür.

Sabirin satirik poeziyası sənətkarlıq, bədii forma etibarilə azərbaycan, eləcə də Yaxın və Orta Şərq şeirində xüsusi yer tutur. Sabirin şeir dili canlı xalq dili və klassik Şərq şeirinin ifadə xüsusiyyətləri əsasında formalaşmış zəngin, rəngarəng, duzlu-məzəli dildir. Şair mükəllimə formasından çox və məharətlə istifadə etmişdir. Şeirlərini əruz vəzninin ən şux, oynaq bəhrlərində yazmışdır. Klassik şeir janrı və şəkilləri-qəzəl, məsnəvi, qitə, bəhri-təvil, fəxryyə və s. də Sabir yaradıcılığında yeni məzmun almışdır. M.Ə. sabirin klassik Şərq poeziyası ənənələri əsasında yazdığı lirik şeirləri, o cümlədən qəzəlləri, mərsiyələri və s. orijinal sənətkarlıq nümunələri olsa da, o ədəbiyyat tarixində əsasən öz satiraları ilə qalmışdır. Dahi sənətkarın satiraları canlı realizm nümunələridir. Zəmanəsinin bütün problemlərinə dərinləndirən bələd olan şair onların köklərini açıb göstərməyə çalışmış, bir vətəndaş və sənətkar kimi öz vəzifəsini də “pisi-pis, əyrini-əyri, düzühəmvar” yazmaqla görmüşdür.

Sabirin satiraları mövzu, ideya, məzmun və mündəricə baxımından nə qədər müxtəlifdirsə, poetik forma, janr şəkil etibarilə də bir o qədər rəngarəngdir.

Sabir satirasının forma-janr və şəkil xüsusiyyətləri ədəbiyyatşünaslıqda çox az öyrənilmişdir. Lakin Sabir poeziyasının, sabir satirasının gücünü qüdrətini axıra qədər başa düşüb düzgün qiymətləndirmək üçün həmin mövzu xüsusi olaraq təşkil edilib araşdırılmalıdır. Bu baxımdan sabir satirasının janrlarını obyektiv-elmi münasibətlə tədqiq etmək aktualıq kəsb edir. Belə bir kontekstdə janr və şəkil anlayışlarının da məzmunu açıqlanmalıdır.

Summary

Mirza Alakbar Sabir (1862-1911) is an innovative artist who is the founder of a completely new school in Azerbaijani realist literature, an original style in national poetry. Sabir's name, first of all, has entered our literary history as a great satirical poet.

Sabir's satirical poetry occupies a special place in Azerbaijan, as well as in the poetry of the Middle East. Sabir's poetic language is a rich, colorful, salty-funny language formed on the basis of the living folk

language and expressive features of classical Eastern poetry. The poet used the form of the dialogue very much and skillfully. He wrote his poems in the most cheerful and playful way. The genre and images of classical poetry - ghazal, masnavi, gita, bahri -tavi honorary and other have acquired a new content in Sabir's work. Although M.A.Sabir wrote lyrical poems based on the traditions of classical Eastern poetry, including ghazals, laments, and other original works of art, he remained in the history of literature mainly with his, satires. The satires of the great artist are examples of living realism. The poet, who is deeply acquainted with all the problems of his time, tried to reveal their roots, and fulfilled his duty as a citizen and artist. Sabir's satires are as diverse in terms of subject idea and content as they are in terms of poetic form, genre, and image. The form, genre and picture features of Sabir's satire have been little studied in literature. However, in order to fully understand and correctly evaluate the power of Sabir's poetry and Sabir's satire, this subject must be specially organized and studied. From this point of view, it is important to study the genres of Sabir's satire on an objective-scientific level. In such a context, the content of the concepts of genre and image should be disclosed

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. А.Квятовский. Поэтический словарь. М., 1966, с.195
2. Əkrəm Cəfər. Sabir yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr. Azərbaycan SSR EA-nın xəbərləri, ictimai elmlər seriyası, 1962, № 2, s.47.
3. K.Məmmədov. XIX əsr Azərbaycan şeirində satira. Bakı, 1977, s.42.
4. Füzuli əsərləri II c, Bakı, 1958, s.82.
5. "Füzat" jurnalı, 1906, 26 noyabr, № 3.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞINDA GƏNC NƏSLİN MİLLİ RUHDA FORMALAŞMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Sultanova İ.H.

Ps.ü.f.d.

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *milli xüsusiyyətlər, şəxsiyyətin formalaşması, milli adət-ənənələr, sosial-mədəni irs*

Key words: *the national feature, the formation of the personality, national customs and traditions, social and cultural heritage*

Gələcək nəslin milli mədəniyyət və adət-ənənələr ruhunda, milli hisslərə malik şəxsiyyət kimi formalaşması, şəxsiyyətin etnopsixoloji məsələləri, təlim-təربiyəsi ilk dəfə folklor nümunələrində aydın bir formada əks olunmuş, klassik Şərq fəlsəfəsində, Azərbaycan ədəbiyyatında daha yüksək formada və dərin məzmununda inkişaf etdirilmişdir. Milli maarifçilərimizdən biri olan XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin və demokratik ideyaların inkişafında müstəsna rolu olan, böyük xalq şairi, görkəmli mütəfəkkir Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında da böyüməkdə olan nəslin mənəvi təربiyəsi və onlarda nəcib sifətlərin, müsbət mənəvi hisslərin təşəkkül tapıb formalaşması məqsədi ilə öyüd-nəsihətlərə, təربiyəvi fikirlərə geniş yer verilmişdi. Çox zəngin və dəyərli materiallar qaynağı olan bu əsərlərdə xalqımızın etnik xüsusiyyətləri, milli xarakteri, adət-ənənələri, hiss və emosiyaları öz parlaq əksini tapmışdır. Haqqında danışdığımız əsərlərin hər biri yoldaşlıq, hümanizm, ədalətlik, vətənpərvərlik və digər yüksək mənəvi keyfiyyətlərin aşılması üçün zəngin material verir. Onun fikrincə, təربiyə insanı təkmilləşdirir, inkişaf etdirir, ondakı imkanları, qabiliyyətləri üzə çıxarır, millətə layiqli üzvlər hazırlamağa şərait yaradır. Sabir yazırdı:

Ümmətin rəhnüması təربiyədir,

Millətin pişvası təربiyədir.

Təربiyəylə keçir ümuri-cəhan,

Hər işin ibtidası təربiyədir.

Valideynin, təbii, övlada

Nəzəri-ehtinası təربiyədir.

Çünki övlad neməti-həqdır.

Şükri-həqqin ədası təربiyədir. (1, s. 353).

Aydın olur ki, gənc nəslin təربiyəsi xalqın ümdə məsələlərindəndir. Çünki o, xalqın yol göstəricisidir. Övladı olan hər bir valideynin valideynlik vəzifəsi övladına verdiyi gözəl təربiyədə öz ifadəsini tapır. Öz övladını layiqincə təربiyə etməyən ana valideyn adı daşımağa layiq deyil. Sabirin “Analar bəzəyi” şeirində bu fikir qabarıq şəkildə ifadə olunur:

*Bəzək, bəzək ki, deyirlər, cəvahirət deyil,
 Cəvahirət bu gün ziynəti-həyat deyil.
 Nədən cəvahirə fəxr eyləsin gərək nisvan,
 Cəmadə fəxr isə şayani-ümməhat deyil.
 Həqiqi valideynin ən şərəfli bir bəzəyi
 Ədəbli, uslu çocuqdur, təcəmmulat deyil.
 O mədərin ki, yox övladə hüsn-tərbiyəsi,
 Səzayi-məkrəməti-nami-validat deyil.
 Həyata layiq olan ziynət-elm gövhəridir
 Ki, böylə bir dirilik qabili-məmət deyil. (1.s.356).*

Şair qeyd edir ki, ağıllı, düşüncəli valideyn özü və övladı üçün bəzəyi cəvahirətdə, qiymətli daşlarda deyil, onun əsil insani, əxlaqi keyfiyyətlərində-gözəl tərbiyəsində, xalqına fayda verə biləcək biliklərə yiyələnməsində görür. Sabir ailədə uşağın tərbiyəsi üçün valideynlərindən məsuliyyət tələb etdiyi kimi, uşaqlardan da atəanaya hörmət etməyi, öz övladlıq borcunu yəinə yetirməyi tələb edir.

*Şimdi biz onları əvəz edəlim,
 Onların xahişincə yol gedəlim.
 Soralım hər zaman rızalarını,
 Atalım xeyrim dualərini. (1.s.385-386)*

M.Ə.Sabir yaradıcılığında xalqın etnik-psixoloji xüsusiyyətləri içərisində özünəməxsus yer tutan milli adət-ənənələr məsələsinə geniş yer ayrılmışdır. Məlumdur ki, bu və ya digər xalqa məxsus etnik xüsusiyyətlər bariz şəkildə ilk növbədə adət-ənənələrdə əks olunur. Adət-ənənələr sosial və mədəni irsin nəsildən-nəslə keçən və uzun müddət qorunub saxlanılan iş, hərəkət, rəftar və davranış zamanı nəzərə alınan ünsürlərdir. M.Ə.Sabir Azərbaycan xalqına xac olan adət-ənənələrindən və əsas milli xüsusiyyətlərdən biri olan valideynə hörmət və ehtiram, övladlıq borcu məsələlərini də ön plana çəkərək yazır:

*Pəyi altındadır behişt ananın
 Bu hədisi-şərifdir, inanın!
 Bizə lazımsa həqqə qul olalım,
 Valideynə müti oğul olalım.
 Ataya hörmət etməyən çocuğun
 Anaya xidmət etməyən*

*Nə olur kəndi nəfsinə xeyri?
Nə də ondan vəfa gərər qeyri?
Şübhəsiz xüsrədən kənar olmaz
İki dünyada bəxtiyar olmaz (1.s.385-386)*

Sabir şəxsiyyətin öz millətinin yaşayış tərzinə, mühitinə, şəraitinə, onun tarixi ilə bağlı hadisələrə, millətin müqəddaratı ilə əlaqədar məsələlərə, problemlərə laqeyd emosional münasibət bəsləyənləri, mənsub olduğu milli gerçəkliyin ayrı-ayrı cəhətlərinə biganə qalanları, bir sözlə, milli hisslərdən məhrum olanları satirik dillə tənqid edərək yazır:

*Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi kərim,
Dünyavü cahan ac olur olsun, nə işim var?!
Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yatmışları razı deyilməkim sə oyatsın,
Tək-tək ayılan varsa da haq dadına çatsın,
Mən salim olum, cümlə cahan batsa da batsın.
Millət necə tarac olur olsun nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!*

M.Ə.Sabir xalqın nankor övladlarının, onun taleyinə biganə olanların, tüfeyli həyat keçirənlərin, fitnəkarların xarakterində mövcud olan xoşagəlməz halları, pis cəhətləri, mənfi xarakterik keyfiyyətləri bir-bir sayır. Psixoloji tədqiqatlar sübut edir ki, milli hisslər, milli xarakter və xüsusiyyətlərdə varislik elementləri vardır. Onlar nəsildən-nəslə keçərək inkişaf edir. Hər bir yeni nəsildə bir tərəfdən özündən əvvəlki nəslin etnik-milli birliyə xas olan hiss və xüsusiyyətlərinin bəzi cəhətləri möhkəmlənir, bəziləri sıradan çıxır, habelə mövcud cəmiyyətin yeni xarakter xüsusiyyətləri ilə əlaqədar daha da inkişaf edir, zənginləşir. Ədib xarakterik keyfiyyətlərin nəsildən-nəslə keçdiyini, körpəlikdən başlayaraq şəxsiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində ömür boyu necə davam etdiyini göstərir:

*Zülmətsevər insanlarınız üç-beş yaşımızdan,
Fitnə göyərir torpağımızdan-daşımızdan,
Tarac edərək bac alırsız qardaşımızdan,
Çıxmaz, çıxma bilməz də bu adət başımızdan...
Əslafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!
Öz qövümüüzün başına əngəlkələfiz biz! (2.səh.91.)*

“Bizi əsr dindirirdi, biz isə dinməyirdik”, “əcənəbi seyrə balonlarda çıxırdı, biz isə hələ avtomobil minməyirdik” deyən Sabir Azərbaycanın elmi-iqtisadi cəhətdən inkişafını arzu edirdi. Ədib dediyi kimi, xalqı “tək-tək oyanan” yuxudan oyanmağa çağırırsa da, çoxları “millətin düşmənlərə möhtac olmasını”, “yatanların hələ də yatmasını” istəyir, “tək-tək ayılanların” qorxusundan hələ bir “haqqı dada” çağırırdı.

Yuxarıda deyilənlərdən göründüyü kimi, M.Ə.Sabirin əsərlərində Azərbaycan xalqının həyatına aid, məişət məsələlərindən tutmuş onların xarakterinin tarixən formalaşmasına qədər böyük inkişaf yolu keçməsi prosesi əks olunur, milli hisslər, milli xüsusiyyətlər, milli adət-ənənələrlə əlaqədar hadisələrə toxunulur, xalqın təfəkkür tərzinin inkişafına təkan verilir. Bunlar əminliklə deməyə imkan verir ki, Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı Azərbaycan psixoloji fikrinin yaranması, formalaşması və inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Xülasə

Tədqiqat işi M.A.Sabirin əsərlərində milli xassələr problemlərinə həsr edilmişdir. Sabirin hekayə xəttinin Azərbaycan xalqının milli hissi, milli xarakteri, milli adət və ənənələri olduğunu vurğuladı.

Summary

Research paper is devoted to problems of national properties in the works M.A.Sabir. Emphasized that the storyline works Sabir is a national feeling, national character, national customs and traditions of Azerbaijan people.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Sabir M.Ə. seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərnəşr, 1934
2. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Bakı: 1992.
3. Sultanova İ.H. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda milli hisslərin formalaşması. Bakı: BAPSQ-nin mətbəəsi, 2004.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ PEDAQOJİ-PSIXOLOJİ MƏQAMLAR

Camalov K.H.

*Pedaqogika elmləri doktoru
Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu*

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir; uşaq şeirləri; ailə; uşaq, yeniyetmə və gənclər; tərbiyənin mahiyyəti; doğruluq və düzlük*

Key words: *Mirza Alakbar Sabir; children's poems; family; children, adolescents and young people; the essence of education; truthfulness and honesty*

Uşaqlar, yeniyetmələr, gənclər bizim gələcəyimizdir. Onları xoşbəxt gələcək görüşü ruhunda böyütmək, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq ümumxalq əhəmiyyətli bir məsələdir. Bu işdə gecikmək, “uşaqdır, sonra düzələr”, “böyüyəndə anlar” “fəlsəfəsi” ilə arxayınlaşmaq, özünə təsəlli vermək gəlmiş-getmiş çox insanları zillət, fəlakət oduna salmışdır. Əyri bitmiş ağacı düzəltmək çətin olduğu kimi mənəvi cəhətdən şikəst böyüyən uşaqları sağaltmaq ondan da çətindir. Uşaq və yeniyetmələrin yenidən tərbiyəsi böyük pedaqoji ustalıq, dərin bilik, təcrübə, səbr, dözümlü və vaxt istəyir. Altı aylıq uşağın tərbiyəsi üçün bir psixoloqdan məsləhət istədikdə o, uşağın yaşını öyrənib valideynlərin altı ay gecikdiklərini söyləmişdir. Bu kimi narahat edici məsələlər uşaq ruhunun bilicisi adlandırdığımız pedaqoq və maarifçi Mirzə Ələkbər Sabiri də dərinlən düşündürmüşdür. Müdrik Sabir tək uşaq şeirləri yazmaqla işini bitmiş hesab etməmiş, həmçinin hansı üsul, vasitə və tərzlərdən istifadə etməyin yollarını da göstərmişdir. Akademik Əziz Mirəhmədovun sözləri ilə desək “uşaq şeirlərində biz həm əsrin tələbləri, həm də uşaq ədəbiyyatının inkişafı nöqteyi-nəzərindən mühüm bir məsələni şair tərəfindən səylə işləndiyini görürük” [1, səh.245].

Mirzə Ələkbər Sabirin “özünəməxsus orijinal uşaq şeirlərinin formaları onların mündəricəsinə tam uyarlıdır” [2, səh.120]. “Ə.Sabir Tahirzadə” adlı bir çox imzası ilə “Məktəb şagirdlərinə töhfə”

[“Səda” qəzeti, 25 fevral 1910, №46], “Ə.Sabir Tahirzadə” imzası ilə “Təbib ilə xəstə” [“Həqiqət” qəzeti, 18 iyun 1910, №138], yaxud “Ə.S.” imzası ilə “Molla Nəsrəddinin yorganı” [“Günəş” qəzeti, 23 noyabr 1910, №75], yenə də “Ə.S.” imzası ilə “Molla Nəsrəddin və oğru” [“Günəş” qəzeti, 2 yanvar 1911, №1], “Ə.S.” “Yalançı çoban” [“Yeni həqiqət” qəzeti, 11 fevral 1911, №18] mənzum hekayələrini ancaq və ancaq valideynlərə kömək kimi uşaqların tərbiyəsinin formalaşmasına həsr etmişdir.

Mirzə Ələkbər Sabir uşaqlarını məktəblərə verməyən valideynlərə üz tutaraq deyirdi ki, əgər cənnət, hətta cənnətin misilsiz guşəsini arzulayırsınızsa o zaman uşaqlarınızı elm, təhsil alması üçün məktəblərə göndərin. Yeddi bənddən ibarət “Məktəb şərqisi” şeirində “Ə.Sabir Tahirzadə Şamaxı” adlı imza ilə yazırdı:

*Məktəb, məktəb, nə dilgüşasən
Cənnət, cənnət desəm səzasən.
Şadəm, şadəmtəfərrüciündən,
Əlhəq, əlhəq, gözəl binasən! [3, səh.107]*

Mirzə Ələkbər Sabir yazır ki, kiçik yaşlarından uşağın arzu və istəklərinin qeyd-şərtsiz yerinə yetirilməsi onun xudpəsənd böyüməsinə şərait yaradır. Belə uşaqlar sonralar cəmiyyətdə də xudpəsənd, müstəbid olurlar. Onların bu arzu və istəkləri cəmiyyətin mənafeyi ilə uyğun gəlmir. Çox vaxt bu arzu və istəkdən əl çəkmək böyük mənaəvi və fiziki qüvvə, vətəndaşlıq qeyrəti, iradə istəyidir. Bəzən yeniyetmədə bu qüvvə və qeyrət, vətəndaşlıq duyğusu çatışmır, öz cüzi mənafeyini cəmiyyətin mənafeyindən üstün tutur. Buna görə də uşağın tərbiyəsi ailənin düzgün tərbiyə baxışından yaranır. Cəmiyyət hər bir valideyn qarşısında mərd, əsil vətəndaş, gözəl insan yetişdirmək kimi şərəfli bir vəzifə qoyur. Ona görə də şair “uşaqlar üçün sadə, yığcam əsərlər yazmaqla” [4, səh.211] istəyir ki, valideynlər balaca yaşlarında uşaqları əməyə, zəhmətə alışdırsın. Bu münasibətlə Mirzə Ələkbər Sabir yazır:

*Ey uşaqlar, uşaqlıq əyyami, –
Gələn əyyamın ondadır kami.
Kim ki, qeyrətlə zəhmətə alışar,
Kəsbi-irfanəruzü şəb çalışar, -
Zəhməti mayeyi-səadət olar,*

*Yaşadıqca həmişə rahat olar.
 Kim ki, tənbəlliyə məhəbbət edər,
 Daim əyləncələrlə ülfət edər,
 Keçirir vaxtını cəhalət ilə,
 Bütün ömrü keçər səfalət ilə.
 İştə, övlad, siz bu halı görün,
 Bu iki vazeh ehtimalı görün;
 Vaxtdən daim istifadə edin,
 Elm təhsilini iradə edin... [3, səh.119].*

Ailədəki saflıq, mehribanlıq, səmimiyyət, yüksək ideal uşağın mənəvi cəhətdən sağlam böyüməsi üçün ən etibarlı zəmindir. İlk dəfə dünyaya göz açan uşaq ailədə hökm sürən münasibətlər mövqeyindən ətraf mühitə qiymət verir; ailə münasibətlərində cəmiyyətin bir növ modelini görür. Buna görə də istər ailədə, istərsə də hər hansı bir kollektivdə uşaq-yeniyetmə elə bir qayğı ilə əhatə olunmalı, ona elə bir şərait yaradılmalıdır ki, o, keçmişin iyrənc qalıqları – oğurluq, quldurluq, şəxsi mənfəət güdmək kimi hərəkətlərə yol verməsin: öz insanlıq ləyaqətini səmərəli, şərəfli əməkdə görsün.

“Ə.S.” imzası ilə “Yeni füyuzat” jurnalında işıqlandırdığı “Uşaq və pul” şeirində oxuyuruq ki, yol ilə gedən bir sail qocanın bumajniki düşür. Bunu görən uşaq onu götürərək evə çatmağa tələsir. Anasına yolda baş verən olub-keçənləri danışır. Bundan sonra onların da artıq pulu olacağını, heç nəyə ehtiyacı qalmayacaqlarını dedikdə ana bir başqa məzmununda övladına təsirli sözlə belə başa salır:

*Dedi: “Oğlum, nə sərd imiş qanın
 Ki, buna razı oldu vicdanın?
 Tifli-məsum ikən günah etdin,
 Kəndi vicdanını təbah etdin.
 Niyə verdin fənayə doğruluğu,
 İrtikab eylədin bu doğruluğu?
 Hiç zənn etməm, özgənin mali
 Bizi zəngin qılıb, edə ali.
 Yox, yox, oğlum, inan ki, xar oluruz!
 Ərzəli-əhli-ruzigar oluruz!
 Xain olsa qəgər bu dünyadə,
 İrzü namusumuz gedər badə;*

*Gözümüz müntəhayi-zillətdən
Baxamaz kimsəyə xəcalətdən;
Gərçi pul çox fərhəfəzadır, oğul,
Leyk namus pəkbəhadır, oğul!” [5, №6].*

Burada görkəmli fıransız təyyarəçisi və yazıçısı Antuan Ekzüperinin aşağıdakı sözlərini xatırlatmamaq olmur: “İnsan olduğunu düşünmək – öz məsuliyyətini hiss etmək deməkdir”. Mirzə Ələkbər Sabir uşaq şeirlərində onu da göstərir ki, hər bir valideyn isə övladının kimlərlə yoldaşlıq, dosluq etdiyini, bu dostluğun hansı prinsiplər üzərində qurulduğunu bilməli, övladının düzgün yoldan sapmasına imkan verməməlidir.

“Ə.S.” imzası ilə çap olunan M.Ə.Sabirin “Camuşçu və sel” əsərində də, həmçinin, ideya-məzmun cəhətdən sərfəli olan estetik təsirin daha da qüvvətliliyi mənasında ilk mənbəni təkrar etməyən, orijinal ideyalı və məzmunlu uşaq əsəri kimi meydana çıxmışdır. “Camuşçu və sel” əsərinin məzmunu uşaqların həyatı və tərbiyəsi ilə bilavasitə əlaqələndirməyə xidmət edir.

M.Ə.Sabirin “Ə.S.” imzası ilə qələmə aldığı “Artıq alıb, əskik satan tacir” şeiridə uşaqların maraq dairəsi, yaş səviyələri, dərk etmə qabiliyyəti baxımından da təqdirəlayiqdir. Göstərilir ki, çəkiddə artığına alıb əskiyinə satan tacirin oğlu atasının dəsti-xəttini tutub. Atasının dükanda olmamasından istifadə edən oğul atasından oğurlamaq istəyir. Ata oğlunu oğurluq üstündə tutan zaman oğlunu sillələyir. Bunu görən nurani qoca isə işə qarışaraq belə deyir:

*Əkdiyin danənin budur səməri,
Səndən əxz əyləyib həmin hüənəri.
...Tərbiyətmüstəhəddir, övlad
Pədarindən nə görsə, əylər yad.
...Saleh ol, saleh olsun övladın!
Taleh ol, taleh olsun övladın! [6, №96].
Sonda belə nəticəyə gəlirik:*

✓ Mirzə Ələkbər Sabir uşaqların, yeniyetmələrin tərbiyəsini, onların bir şəxsiyyət kimi, vətəndaş kimi, kamil insan kimi tərbiyə olunmasını vəzifəsindən asılı olmayaraq hər bir valideynin borc, şərəf işi hesab etmişdir;

✓ Mirzə Ələkbər Sabir hər bir valideynin əməlini aydın,

sadə, təsirli misralarla göstərmişdir;

✓ Mirzə Ələkbər Sabir hər bir uşaq şeirində valideynləri və uşaqları halal əməyə səsləmiş, işgüzarlıq tərbiyəsinə önəm vermişdir;

✓ Mirzə Ələkbər Sabirin uşaqlar üçün sadə yazdığı hər bir şeirinfinalında və ya sonunda ibrətamiz nəticə çıxarmışdır;

✓ Uşaqların maraq dairəsini, yaş səviyyələrini nəzərə alan Mirzə Ələkbər Sabirin yazdığı hər bir şeir ibrətamiz səciyyə daşıyır;

✓ Mirzə Ələkbər Sabir uşaqlar üçün yazılmış əsərlərinin hər birində atalar sözlərindən istifadə edərək estetik fikri daha qabartmış, ümumiləşdirici mahiyyəti və bədii ifadəni aydın fərqləndirmişdir;

✓ Mirzə Ələkbər Sabir uşaqları vətənə, xalqın adət və ənənələrinə və ya milli dəyərlərə məhəbbət ruhunda böyütməyi əsas amil saymışdır.

Xülasə

Məqalədə Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirlərindəki pedaqoji-psixoloji məqamlar tədqiq və təhlil obyektinə çevrilmişdir. Qeyd edilir ki, Mirzə Ələkbər Sabir uşaqların, yeniyetmələrin tərbiyəsinə, onların bir şəxsiyyət kimi, vətəndaş kimi, kamil insan kimi tərbiyə olunmasını vəzifəsindən asılı olmayaraq hər bir valideynin borc, şərəf işi hesab etmişdir. Tədqiqatçı alim qeyd edir ki, Mirzə Ələkbər Sabir hər bir valideynin əməlini aydın, sadə, təsirli misralarla göstərmiş, hər bir uşaq şeirində valideynləri və uşaqları halal əməyə səsləmiş, işgüzarlıq tərbiyəsinə önəm vermişdir. Uşaqların maraq dairəsini, yaş səviyyələrini nəzərə alan Mirzə Ələkbər Sabir atalar sözlərindən istifadə edərək estetik fikri daha qabartmış, ümumiləşdirici mahiyyəti və bədii ifadəni aydın fərqləndirmişdir. Məqalədə o da vurğulanır ki, Mirzə Ələkbər Sabir uşaqları vətənə, xalqın adət və ənənələrinə və ya milli dəyərlərə məhəbbət ruhunda böyütməyi əsas amil saymışdır.

Summary

In the article, the pedagogical-psychological aspects of Mirza Alakbar Sabir's children's poems became the object of research and analysis. It is noted that Mirza Alakbar Sabir considered the upbringing of children and adolescents, their upbringing as a person, as a citizen, as a perfect person, a duty and honor of every parent, regardless of their position. The researcher-scientist noted that Mirza Alakbar Sabir showed the actions of each parent with clear, simple, effective verses, called parents and children to halal work in each children's poem, and attached importance to business

education. Taking into account the interests and age levels of the children, Mirza Alakbar Sabir used proverbs to emphasize the aesthetic idea, generalization and artistic expression. Distinguished religion. The article also emphasizes that the children of Mirza Alakbar Sabir are in the spirit of love for the motherland, the customs and traditions of the people and national values. He also considers enlargement to be a key factor.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əziz Mir Əhmədov. Sabir. Bakı: Azər nəşr, 1958, 444 səh.
2. Tərlan Novruzov. Sabir ədəbi məktəbi. Bakı: Yazıçı, 1992, 216 səh.
3. Mirzə Ələkbər Sabir. Həfəzlər. İki cildə, II cild, Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 384 səh.
4. Kamal Camalov. Mollanəsrəddinlərin maarifçilik ideyaları. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 356 səh.
5. "Yeni füyuzat" jurnalı, 1910, №6
6. "Yeni həqiqət" qəzeti, 1911, №96

M.Ə.SABİRİN UŞAQ ƏSƏRLƏRİNİN MÖVZU VƏ İDEYASI

Baxşiyeva Ü.E.

f.ü.f.d.

ADPU

Açar sözlər: *M.Ə.Sabir, əmək, elm, tərbiyə, uşaq*

Key words: *M.A.Sabir, labor, science, education, child*

İnqilabi-satirik şeirimizin banisi, görkəmli şair, pedaqoq M.Ə.Sabirin yaradıcılığı mövzu və janr zənginliyi baxımından Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutmuşdur. M.Ə.Sabir hələ kiçik yaşlarından iti zəkası, dərin təfəkkürü ilə yaşıdlarından seçilmiş və müəllimi S.Ə.Şirvaninin diqqətini cəlb etmişdir. 8 yaşında ikən köhnə dərslər üsulundan şikayətlənən M.Ə.Sabir yazdığı kiçik şeiri ilə gələcəkdə qazanacağı böyük uğurların təməlini qoymuşdur. Şeirdə mollaxanalarda mövcud olan təlim üsulunun tənqidi verilmişdir. Sabir gənc yaşlarında İranı, Orta Asiyı, İraqı səyahət etmişdir. Bu səyahəti və yaşadığı dövrün

ictimai-siyasi mühiti şairin yaradıcılığına təsirsiz ötüşməmişdir. Eyni zamanda XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda maarif, təhsil geridə qalmış, cəhalət, savadsızlıq hökm sürməkdə davam edirdi. M.Ə.Sabir və onun kimi digər ziyalılarımız xalqın görən gözü və döyünən ürəyi idilər. Sabir satirik şeir üslubuna müraciət etməklə cəhaləti, mövhumatı, təhsilsizliyi, geriliyi tənqid etmişdir. Şairin yaradıcılığında satiranın ifşa subyektləri çoxaldıqca onu istəyən qüvvələrin sayı artmışdır. Sabir əsərlərini «Molla Nəsrəddin», «Səda», «Həqiqət», «Zənbur», «Günəş» kimi qəzet və jurnallarda çap etdirmişdir. Şairin vəfatından sonra onun yaxın dostu A.Səhhət və müəllim Mahmudbəy Mahmudbəyovun böyük səyi nəticəsində 1912-ci ilin sonlarında M.Ə.Sabirin əsərləri “Hophopnamə” adı ilə çapdan çıxmışdır. «Hophopnamə»də «Uşaqlara hədiyyə» başlığı altında verilmiş hissədə şairin gənc nəslin təlim-tərbiyəsindən bəhs edən əsərləri təşkil etmişdir. Bu əsərlərə «Məktəb şərqi», «Məktəbə tərgib», «Elmə tərgib», «Uşaq və buz», «Yaz günləri», «Cütcü», «Məktəb uşaqlarına töhfə», «Məktəb şagirdlərinə töhfə» şeirləri, «Örümçək və İpək qurdu», «Qarğa və Tülkü», «Ağacların bəhsi» təmsilləri, «Təbib və xəstə», «Qoca bağban», «Qarınca», «Molla Nəsrəddinin yorğanı», «Uşaq və pul», «İsgəndər və fəqir», «Azarlı kəndçi», «Camuşçu və sel», «Molla Nəsrəddin və oğru», «Artıq alıb, əskik satan tacir», «Yalançı çoban» mənzum hekayələrini nümunə göstərə bilərik.

M.Ə.Sabirin uşaq əsərləri mövzu və ideya baxımından uşaqların təlim və tərbiyəsində böyük rola malikdir. Şairin «Məktəb şərqi», «Məktəbə tərgib», «Elmə tərgib», «Uşaq və buz», «Yaz günləri», «Cütcü», «Məktəb uşaqlarına töhfə», «Məktəb şagirdlərinə töhfə» və s. şeirlərində elmə, təhsilə çağırış, əməyə, təbiətə sevgi, valideynə, böyüklərə hörmət və ehtiram kimi tərbiyəvi məsələlərə toxunulmuşdur. Sabirin yaşadığı mühit cəhalətin, savadsızlığın hökm sürdüyü bir dönm idi. Məhz elmə, məktəbə sevgi yaradan şeirlərin təbliği maarifçilik ideologiyasının tərkib hissəsindən birini təşkil etmişdir. Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda məktəb təlim üsullarının çox qədim tarixi mövcud olmuşdur. XII əsrdə dahi N.Gəncəvinin poemalarında Azərbaycanda təlim üsullarının müxtəlif növlərindən istifadə olunması faktları mövcud-

dur. Məsələn, Nizaminin ədəbi qəhrəmanlarının bəziləri (Xosrov, Bəhram) fərdi təhsil almış, lakin “Leyli və Məcnun”, “İsgəndərnamə” əsərlərində sözüün həqiqi mənasında məktəbdən, sinif-dərs sisteminədən danışılmışdır. Məsələn, “İsgəndərnamə” poemasında Ərəstunun təlim vermək üçün bir “ev düzəltdiyi” və burada “yüz nəfər şagirdə dərs öyrətdiyi” göstərilir. “Leyli və Məcnun” poemasında isə Qeysin təlim almasını təsvir edərkən oməktəbə getmiş və burada “bir bölük” uşaqla birgə təhsil almışdır:

*Atası gördükdə gülüb sevindi,
Məktəbə yolladı oğlunu indi.
Bilikli alimdən istədi kömək,
Ona gecə-gündüz sərf etsin əmək.
Ona yoldaş oldu bir bölük uşaq,
Sən bir onlardakı səadətə bax...*

Qadın təhsili, oğlanlarla qızların birgə təhsil alması, dinindən, irqindən, cinsindən asılı olmayaraq hər kəsin təhsil almaq hüququnun bərabərliyi və s. haqqında orta əsrlər üçün çox mütərəqqi hesab olunan pedaqoji ideyalar “Leyli və Məcnun” poemasında öz əksini tapmışdır:

*Hərəsi bir yerdən, bir qəbilədən,
Bu ədəb evində öyrənirdi fənn.*

Beləliklə, bütün qeyd olunanlar bir daha aydın göstərir ki, təlimin uzun əsrlər boyu başlıca təşkili forması olan “sinif – dərs sistemi” haqqında mütərəqqi pedaqoji ideyanı Şərq ədəbiyyatında və pedaqoji fikir tarixində ilk dəfə məhz dahi Nizami Gəncəvi irəli sürmüşdür.

Nizami ənənələrinə sadıq qalan M.Ə.Sabir də «Məktəbə tərgib», “Məktəb şərqisi” şeirlərində məktəbi öz ziyası ilə hər tərəfi nura qərq edən ən gözəl bina adlandırmışdır. Şeirdə şair məktəbi cənnətə bərabər qiymətləndirmiş və yeni tipli məktəblərin fəaliyyətindən çox şad olmasını vurğulamışdır. Şair təlim üsulunda yeniliyi dəstəkləmişdir.

*Məktəb, məktəb, nə dilgüşasən,
Cənnət, cənnət desəm səzasən.
Şadəm, şadəm təfərrücündən
Əlhəq, əlhəq, gözəl binasən!*

M.Ə.Sabirin “Elmə təğrib” şeiri ilk dəfə “Tazə həyat” qəzetində (31 avqust 1907-ci il, №109) çap olunmuşdur. Bu şeirdə vurğulanmışdır ki.hər bir millətin tərəqqi etməsinin, digər xalqlarla rəqabət aparmasının yeganə yolu elmdir. M.Ə.Sabir dövrünün açıqfikirli ziyalı kimi həmin dövrdə xalqının elmi- mədəni səviyyəsinin geridə qalmasının təəssübünü çəkmişdir. Bütün dünya ölkələrini öz zəkası, öz yaradıcılığı,öz sözü qarşısında diz çökdürməyə qadir olan Nizamilər, Füzulilər yetişdirən Azərbaycan xalqının XIX əsrin əvvəllərində müstəmləkə siyasətinin təsiri səbəbindən təhsildən geri qalması həmin dövrün milli maarifpərvər ziyalılarını, sənətkarlarını hər zaman düşündürmüşdür. Onlar öz əsərlərində geriliyi, cəhaləti yaradan səbəbləri açıqlamağa çalışmışlar və onun çıxış yollarını göstərmişlər. “Elmə təğrib” şeiri də bu baxımdan Sabir yaradıcılığında özünəməxsus yerə malikdir.

*Elm ilə sərfəraz olmasaq biz,
Cümlədən biniyaz olmasaq biz,
Bizdə fəxrü mübahat olurmu?
Qeyrilərlə müsavat olurmu?
Hər bir təifə bir səyaq ilə
Çatdı izzətə ittifaq ilə,
Düşdük zillətə biz nifaq ilə ,
Məktəb açmalı iştiaq ilə.
Oxuyun,əzizlər, oxumaq zəmanidir!
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır!*

“Məktəb şagirdlərinə töhfə” şeirini şair uşaqlara müraciətlə yazmışdır. Uşaqlar uğurlu cəmiyyətin bünövrəsi və qurucularıdır. Sabirin bu şeirdə ürək yanğısının, fəryadının səsinə duymamaq mümkün deyildir. Şair şeirdə uşaqları xalqın səadəti, millətin ümid gözü, nicatı adlandırmışdır. Onları zəhmətə alışmağa, elm öyrənməyə səsləmiş, tənbəllikdən uzaq olmağa çağırmışdır. Tənbel insan ömrünü səfalət içərisində keçirməyə məhkumdur.

*Kim ki, tənbəlliyə məhəbbət edər,
Daim əyləncələrlə ülfət edər
Keçirir vaxtını cəhalət ilə,
Bütün ömrü keçər səfalət ilə.*

«Uşaq və buz», «Yaz günləri» şeirləri kiçikyaşlı uşaqların yaş

anlam səviyyəsinə uyğun yazılmış, dili sadə, təbiət təsvirinin yer aldığı gözəl şeirlərdən biridir.

Sabirin uşaq əsərlərində əxlaq və əxlaq tərbiyəsi, əmək tərbiyəsi, insanın mənəvi kamilliyi məsələlərinin ən parlaq boyalarla verilməsini xüsusi qeyd olunmuşdur. “Yalançı çoban” mənzum hekayəsində çoban yalan danışaraq canavarın onun sürüsünə hücum etdiyini deyir. Hər dəfə insanlar çobana inanaraq köməyə gəlirlər və sonda aldadıldıqlarının şahidi olurlar. Lakin bir dəfə çobanın sürüsü həqiqətən canavarın hücumuna məruz qalsa da insanlar artıq ona inanmadıqlarından köməyə gəlmirlər. Nəticədə çobanın sürüsü tələf olur. Əsərdə yalan danışmaq kimi mənfi xüsusiyyətlər tənqid edilmişdir. “Uşaq və pul” mənzum hekayəsində Sabir halal zəhmətlə qazanılmış pulun haram puldan üstünlüyü məqamlarına toxunmuşdur. Əsərdə valideynin düzgün tərbiyə üsulunu tətbiq etməsi məqamları rəğbətlə qarşılanmışdır. Belə ki, ana övladının küçədən tapdığı pulun haram olmasını ona izah edir. Övladının vicdanının buna necə razı olduğuna təəccüb edir. Ana namusla, vicdanla, halal zəhmətlə yaşamağı hər şeydən üstün tutmuşdur. «Artıq alıb, əskik satan tacir» mənzum hekayəsində isə Sabir pis əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri tənqid etmişdir. Əsərdə şair “Uşaq və pul” mənzum hekayəsindən fərqli olaraq düzgün tərbiyənin verilməməsinin acı nəticələrini təsvir etmişdir. Əgər “Uşaq və pul” mənzum hekayəsində ana halallığın, saflığın, dürüstlüyün və düzgün tərbiyə verməyin rəmzi kimi təsvir olunmuşdursa, bu mənzum hekayədə isə tərbiyə məsələlərində təzad təşkil etmişdir. Belə ki, tacirin pis əməllərini müşahidə edən oğlu da atasından oğurluq etməyi öyrənir. Sonda qocanın sözləri ilə şair oxucuya çatdırmaq istədiyi başlıca ideyanı aşılıyır. İnsan özü əməlində düzgün, tərbiyəli olub övladına nümunə göstərməlidir:

Tərbiyət müstəhəqqdir, övlad

Pədarindən nə görsə, eylər yad.

Saleh ol, saleh olsun övladın!

Taleh ol, taleh olsun övladın!

«Camuşçu və sel» mənzum hekayəsində camış saxlayan bir kişinin südə su qatıb satması, haram işlə məşğul olması təsvir olunmuşdur. Əsərdə insanın başına gələn çox işlər fələyin qəzası deyil, əməlin cəzası kimi dəyərləndirilmişdir. Lakin “Artıq alıb, əskik satan

tacir” mənzum hekayəsindən fərqli olaraq buradakı oğul atasına onun haram işlə məşğul olmasını xatırladır.

Qatdığın su yığıldı seyl oldu.

İndi camuşunu apardı isə,

Başına məhşəri qopardı isə.

Söyləmə kim, fəlak qəzasıdır ol,

Tutduğun işlərin cəzasıdır ol.

Sabir valideyn övlad arasında düzgün tərbiyə sisteminin qurulmasını müxtəlif üsullardan istifadə etməklə təqdim etmişdir. Sonda belə nəticəyə gələ bilərik ki, “Nə qədər ki, dünyada alıb-verirsən nəfəs, sən düzlük qapısını döyməyə göstər həvəs”, - deyən şair-pedaqoq, dahi Nizaminin bütün yaradıcılığı boyu dönə-dönə insanları düzlüyə, doğruluğa səsləməsi fikirləri M.Ə.Sabir yaradıcılığının əxlaqi-tərbiyəvi məqamlarının ana xəttini təşkil etmişdir.

Doğruluq yaxşıdır, uymayın yada,

Bircə düzlükdədir nıcat dünyada.

Sağ qulaq düzlükdən eyləsə həzər,

Bir çox sol qulaqlar çəkəcək zərər (N.Gəncəvi)

«Örümçək və İpək qurdu», «Ağacın bəhsi» təmsillərində isə lovğalıq, paxıllıq, eqoizm kimi mənfi insani keyfiyyətlər tənqid olunmuşdur. «Örümçək və İpək qurdu» təmsilində hörümçəyin timsalında paxıl, lovğa insanların, «Ağacın bəhsi» təmsillərində isə alma, palıd, şam ağacının simasında lovğa, xudpəsənd, özündən razılıq kimi pis əxlaqi keyfiyyətlərin tənqidi verilmişdir. Sabirin uşaq əsərlərinin mövzu dairəsinə nəzər salsaq, əmək mövzusu, zəhmətə sevgi motivlərinin mövcudluğunu görə bilərik. “Qarınca” əsərində balaca qarışqanın özündən qat-qat böyük yükü daşmasının sirrini şair onun qeyrəti ilə, qəlbindəki eşqi ilə bağlayır. Qarışqanın bu hərəkəti əsərdə rəmzi mənə daşıyır. Şairə görə insan bir şeyi ürəkdən istəyərsə o hər şeyə nail ola bilər. “Qoca bağban” əsərində zəhmətə və əməyə sevgi məsələsinə toxunulmuşdur. Belə ki, əsərdə yer şumlayıb alma ağacı əkən yüzyaşlı qoca bağbana bir neçə gəncin istehza ilə gülməsi tənqid hədəfinə çevrilmişdir. Gənclərin qocaya bəhərdən yemək qismətin olmayacaq, ağacı niyə əkirsən ? deməsinə qoca belə cavab verir:

*Dedi: "Əkmişlər ,almışız,yemişiz,
Xeyrlə yad edib dua demişiz:
Əkəriz biz daha yeyənlər üçün,
Əhli-xeyrə dua deyənlər üçün."*

M.Ə.Sabirin "Qoca bağban" əsərindəki əxlaqi-tərbiyəvi məqamlar Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Xeyirli işin faydası" mənzum hekayəsinin ideya xətti ilə oxşarlıq təşkil edir. Hər iki əsərdə əmək-sevərlik, zəhmətsevərlik ideyasının təbliği verilmişdir. Maraqlı məqamlardan biri budur ki, hər iki sənətkar gəncliyi tənbellikdən uzaq olmağa çağırmış və yaşlı nəslin nümayəndələrinin simasında zəhmətsevərliyi təbliğ etmişlər. Tənbel gənclər sonda aldıkları cavablardan utanmış və islah olunmuşlar.

Xülasə

M.Ə.Sabirin yaradıcılığında uşaq poeziya nümunələri əhəmiyyətli yer tutur. Məqalədə Sabirin uşaq əsərləri ideya və mövzu xüsusiyyətlərinə görə təhlil edilmişdir. Təhlil prosesində Sabirin uşaq əsərləri daha çox ictimai-siyasi və tərbiyə məsələləri kontekstində dəyərləndirilmişdir.

Summary

Examples of children's poetry occupy an important place in the works of MA Sabir. The article analyzes Sabir's children's works according to the features of ideas and themes. In the process of analysis, Sabir's children's works were evaluated in the context of socio-political and educational issues.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Həsənlı B. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, Müəllim, 2015
2. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. (İki cildə I cild) Bakı, Şərq-Qərb, 2004
3. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. (İki cildə II cild) Bakı, Şərq-Qərb, 2004
4. N.Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı, Çarşıoğlu, 2004
5. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Bakı Universiteti, 2007

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN ŞƏRQİLƏRİ

Əliyeva S.Ə.

f.ü.f.d.

ADPU

Açar sözlər: *nəğmə təlimi, «Uşaq və buz», uşaq dünyagörüşü, nəğmə, janr*

Key words: *song training, "Children and Ice", children's worldview, song, genre*

Şərqi uşaq ədəbiyyatında ən geniş yayılmış janrlardan biridir. Lakin uzun müddət o, «kölgədə qalmış bir janr» kimi formalaşa bilməmiş, öz varlığını yalnız XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində göstərə bilmişdir.

Şərqilər lirik şeir kimi yaranmış, lakin şərqiyyə çevrilə bilməmişdir. Bu sahənin tədqiqatçıları olan Qara Namazov², Aydın Hacıyev³, Nigar Qasımova⁴, bizim uşaq ədəbiyyatının ilkləri olan M.Ə.Sabir, A.Səhhət, R.Əfəndiyev, A.Şaiq və başqa sənətkarların uşaqlar üçün yazdıqları şeirlərin janrını araşdırmamış, bunların yalnız təhlili ilə kifayətlənmişlər. Lakin sonralar Ə.Mirəhmədov, M.Məmmədov, Ə.Əzizov və C.Əhmədov bu janrla bağlı maraqlı tədqiqatlar aparmışdır.

Şərqilərin meydana gəlməsi bir zərurətlə bağlı idi. Bu janra konkret sərhəd qoymaq olmaz. İnqilabdan əvvəl Azərbaycanın ucqar rayon və kəndlərində uşaqların təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmağı demək olar ki, tək-tək ziyalı insanlar fikirləşirdilər. Ağır əmək, ağır güzəran, ağır yaşayış heç vaxt uşaqların mənəvi ruhunu qıra bilməmişdir. Elə bu şərqilərdə birinci nəzər-diqqəti cəlb edən uşaq nikbinliyi, uşaq dözümlülüyüdür.

*Gün çıx, çıx, çıx,
Kəhər atı min çıx.
Oğlun qayadan uçdu,*

² Qara Namazov. *Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı*. Bakı, 1984.

³ Aydın Hacıyev. *Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı*. Bakı, 1966.

⁴ Н.Ф.Касумова. *Развитие азербайджанской детской литературы в начале XX века*. Баку, 1966.

*Qızın təndirə düşdü.
Keçəl qızı qoy evdə,
Saçlı qızı götür çıx.*

Bütün bu deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, şərqlərin tarixi XIX əsrin sərhədlərindən də o tərəfə keçir və itir. Bildiyimiz kimi, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri ictimai-siyasi, mədəni hadisələrlə zəngin olan bir dövrdür. Bu dövrdə yaradılan yeni tipli maarif ocaqlarında çalışan ziyalılar bu mövzuya müraciət edərək şərqlərin məktəbdə öyrədilməsinin zəruriliyinə çalışırlar. Onların fikrincə, şərqlərin məktəblərdə tədrisi uşaqlarda vətənpərvərlik hissini artırır, təbiətə, həyata sevgi aşılayır. A.Səhhətin təbircə desək, mədəni millətlərdə gördüyümüz kimi, böyük fədakarlıqlar uşaqlıqda öyrədilmiş belə nəğmələrin nəticəsidir.

Belə isə bəs biz niyə nəğmə təlimini faydasız sanıb nəzəri etibara salmayırıq?

Bizim şərqçi yazan sənətkarlarımızın əksəriyyəti əlinə qələm alanda birinci növbədə vətən övladının taleyini, xoşbəxtliyini düşünmüş və bunu gətirib məktəbə, xalq maarifinə bağlamışdır. Bu xüsusiyyət həm Sabirdə, həm Şaiqdə, həm də R.Əfəndiyevdə müşahidə olunur. Heç də təsadüfi deyil ki, M.Ə.Sabirin birinci şərqisi «Məktəbə tərəqib (çığırış)» adlanır. Bu şərqçi Sabirin ən çox oxunan əsərlərindən biridir və belə səpkili şərqilər Sabir yaradıcılığında silsilə təşkil edir. 1907-ci ildə yazılan bu nəğmədə məktəbə çağırış, elmə həvəs hissənin təbliği çox güclüdür.

*Mənim bağım, baharım,
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, yaraşıqlı oğlum!
Ey gözüüm, ey canım,
Get məktəbə cavanım!*

Sabir bir müəllim kimi böyük arzularla, xülyalarla yaşayırdı. Sabir məktəbin xüsusiyyətlərini şeirlərində sadalayır:

*Məktəbdə var şərəfət,
Dəftərdə var lətafət,
Cari olur qələmdən,
Şirin-şirin hekayət.*

*Ey gözüüm, ey canım,
Get məktəbə cavanım!*

Sabir istedadının ən parlaq və ən canlı ifadəsi, mövzusu xalq ədəbiyyatından alınmış, bu gün də öz bədii dəyərini itirməyən, dillər əzbəri olan şərqilərindən biri də «Uşaq və buz»dur. Şeir 1907-ci ildə yazılmış və «Birinci il» dərsliyində çap edilmişdir. Bu şeirdə hər söz, hər ifadə öz balaca oxucusu ilə sanki dil açıb danışır. Bu şeirdə qış fəslə ilə əlaqədar kiçik bir hadisə təsvir olunur. Balaca bir uşaq dərsə gedəndə ayağı sürüşür və üzü üstə yerə dəyir. Lakin o sarsılmaz, ağlamır. Ayağa durur və buzu ittiham etməyə başlayır. Onun bütün «nöqsanlarını» üzünə deyir:

*Sən nə yamansan, a buz,
Adam yıxansan, a buz.*

Şeirdə buz alleqorik bir obrazdır. O, uşağın dediklərini sakit bir tərzdə dinləyir. Uşaq da bir şey edə bilmir, qəzəblənir və qəzəbini cilovlaya bilmir: yaz gələr, gün çıxar, onda sənə aqibətini görərik.

*Əriyib suya dönərsən,
Axıb çaya gedərsən.*

Bir anlığa uşaq dünyagörüşünün sərhədlərindən kənara çıxan və bu uşağın mömin olmasını və yaxud anasını gözüümüz önünə gətirək: mömin ata bu halı adi bir vəziyyət kimi qarşılayacaqdı və deyəcəkdə ki, allah, sənə çox şükür, bu bələdan da yaxşı qurtardıq və durub yoluna davam edəcəkdə, nəzir verəcəkdə ki, onu bir xətər toxunmadı. Cəmi 44 sözdən ibarət olan bu nəğmədə Sabir uşaq dünyagörüşündə böyük bir aləm yaradır. O demək istəyir ki, yıxıldın, inildəmə, ağlama, əcdadın kimi Allahdan kömək diləmə. Qalx və ittiham et!

Bu dövrdə yaranan şərqilərin böyük bir qismi daha çox təbiətlə, heyvanlarla bağlıdır. Bu tipli şərqilərdə ilk diqqəti cəlb edən xüsusiyyət onların xalqı ruhda olmasıdır. Bu şərqilərdə şifahi xalq ədəbiyyat motivləri aydınca hiss olunur. M.Ə.Sabirin «Yaz günləri» şeiəri təbiət təsvirinə həsr olunub. Kiçik həcmli bu şərqidə daxili süjet, yüksək emosionallıq var. Baharın gəlişi, yaz günləri şərqidə belə təsvir olunur.

*Gəl, gəl, a yaz günləri,
İlin əziz günləri,*

*Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları
Çaylar daşıb sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun,
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək.⁵*

Nəğmə kiçikdir, lakin baharın gəlişindən sonra təbiətdə baş verən dəyişikliklər balaca oxucunun gözləri qarşısında böyük bir aləm yaradır.

Azərbaycan uşaq poeziyası 1960-cı illərdə yenri inkişaf mərhələsinə, daha ciddi axtarışlar dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu dövrdə uşaq şeirini müxtəlif nəsillərin nümayəndələri təmsil etmişlər. Hələ ilk mədəni və quruculuq illərində ədəbiyyata gələn, uzun illər bu ədəbiyyatın önündə gedən M.Rzaquluzadə, M.Seyidzadə, M.Dilbazi, Ə.Cəmil, N.Rəfibəyli, R.Rza kimi söz ustalarımız zəngin mündəricəli lirik şeir, nəğmə və poemalar yazmışlar.

Bu gün bizim uşaq yazıçılarımızın əsərləri artıq Azərbaycan sərhədlərinin hüdudlarından kənarda da sevilə-sevilə oxunmaqdadır. Bu isə Azərbaycan ədəbiyyatının necə bir zənginliyə malik olmasının bariz nümunəsidir.

Xülasə

«Mirzə Ələkbər Sabirin şərqiləri» adlanan məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının bir qolu olan uşaq ədəbiyyatı, onun inkişafı haqqında qısa məlumat verilir. Məqalədə uşaq ədəbiyyatının ən geniş yayılmış janrlarından biri olan şərqilərdən söz açılır.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində tətbiq olunmağa başlayan şərqilərə bəzi maarifpərvər ziyalılarımızın müxtəlif mövqedən yanaşmaları göstərilir. Məqalədə bu janrla bağlı tədqiqat aparan G.Namazov, A.Hacıyev, N.Qasımova, Ə.Mirəhmədov, M.Məmmədov, Ə.Əzizov, C.Əhmədov kimi alimlərin adları çəkilir.

Şərqilərin tarixi ilə bağlı məlumatda şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində nəğmələr xüsusi yer tutur. Məqalədə uşaqlar tərəfindən indi də oxunan şifahi xalq ədəbiyyatında lirik növün nəğmə, şərq

⁵ M.Ə.Sabir. *Hophopnamə*. Bakı, 1980, səh.382.

janrından nümunələr verilir. Bu nümunələrdə savadsız balacaların o dövrdəki uşaq nikbinliyinin, uşaq dözümlülüyünün, zəhmətsevərliliyinin şahidi oluruq.

«Mirzə Ələkbər Sabirin şərqləri» məqaləsində şərqlərin dilinin sadəliyi, aydınlığı, təbiiliyi, uşaq psixologiyasına uyğunluğu və xəlqiliyi xeyd edilir. M.Ə.Sabirin birinci şərqisi olan «Məktəbə tərqib (çağırış)», «Məktəb uşaqlarına töhfə» şərqisindən nümunələr verilir. Sonra şairin təbiət hadisələri ilə bağlı «Uşaq və buz», «Yaz günləri» adlı şərqlərindən nümunələr verilərək, qısa təhlil qeyd edilmişdir.

Sonda uşaq ədəbiyyatının XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq inqilabdan sonrakı 40-60-cı illərdəki və müstəqillik dövründəki uşaq yazarlarının adları qeyd edilmişdir. Müasir uşaq ədəbiyyatımızın davamçıları olan Zahid Xəlil, Qəşəm İsabəyli, Rafiq Yusifov, Reyhan Yusifqızı, Ələmdar Quluzadə, Sevinc Nuruqızının adları çəkilmişdir.

Summary

It was given about M.A.Sabir's literature for children as the branch of literature and its developing in the article which named "Songs of Mirza Alakber Sabir."

The article deals with the oriental genre, one of the most common genres of children's literature.

From different points of view, are shown the approaches some of our enlightened intellectuals to the East, which began to be applied in the late XIX and early XX century. The article names such scientists as G.Namazov, A.Hajiyev, N.Gasimova, A.Mirahmadov, M.Mamedov, A.Azizov, J.Ahmedov, who are engaged in research in this genre.

Songs take a special place in the information about the history of the East among the samples of folk literature. The article provides examples of lyric songs and oriental genres in folk literature, which are still reading by children. In these examples, we see the childish optimism, childish tolerance and hard work of illiterate children of that time.

The article "Songs of Mirza Alekbar Sabir" emphasizes the simplicity, clarity, naturalness, relevance and folklore of the eastern languages for child psychology. Examples are given from the first eastern book by M.A.Sabir, "Encouragement to school", "Contribution to school education". Then a short analysis of the natural phenomena of the poet "Children and Ice", "Spring Days" was given using examples from the east.

At the end, the names of children's writers of children's literature of the

late XIX - early XX centuries, in the 40-60s after the revolution and in the period of independence were named. The names of the successors of our modern children' literature Zahid Khalil, Gasham Isabeyli, Rafiq Yusifoglu, Reyhan Yusifgyzy, Alamdar Guluzade, Sevinj Nurugzyzy were mentioned

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə. Maarif pərvanəsi. Bakı, 1982.
2. Əfəndiyev R. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 1982.
3. Məmmədov M. Sabir və məktəb. Bakı, 1968.
4. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 1984.
5. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Bakı, 1980.
6. Z.Xəlil, Əsgərli F. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 2011.
7. Köçərli F. Balacalara hədiyyə. Bakı, 1982.
8. Nəciyev A. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1966.
9. Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. II cild, Bakı, 1975.
10. Həsənli B. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Müəllim, 2015.
11. Z.Xəlil. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, Bakı, ADPU, 2019.
12. Məmmədova Ş. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. I, II, III cildlər. Bakı, 2018.
13. Məmmədova A. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 2012.
14. Məmmədov M., Babayev G., Cavadov T. Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı.

MAARİFÇİLİK TARİXİMİZİN GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ – MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

Seyidova Ş.İ.

*Baş müəllim
ADPU Şamaxı*

Açar sözlər: *maarif, təlim, cəhalət, inkişaf*

Key words: *education, training, ignorance, development*

Xalq şairi Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində mühüm yer tutan böyük simalardan biridir. Onun poeziyası öz müasirliyi, xəlqiliyi, yüksək sənətkarlığı və dərin realizmi ilə Azərbaycanın mədəniyyət tarixində müstəsna rol oynayır.

Əsrlər, qərinələr keçsə də, Sabir unudulmamış və unudulmayacaqdır. Çünki, o, pedaqoji fikir, maarif, məktəb, təlim-tərbiyə sahəsində zəngin irsə malikdir. Sabirin amalı xalqın maariflənməsi yolu ilə onu cəhalət və avamlıq girdabından qurtarmaq idi.

Sabir heç vaxt qaraguruhn sözlərinə baxmayaraq tutmuş olduğu düz yoldan çəkinmədi, mübarizə apararaq qalib gəldi. Sabir yazırdı:

Nə qəm, uğratsa da bir gün infayə zaman,

Mən gedərsəmsə də, məramım yenə dünyada durar!

Sabir geniş mənada maarifçidir. O, yalnız məktəbyaşlı uşaqların tərbiyəçisi və müəllimi kimi məhdud dairədə qalmır. Sabiri yalnız bir məktəb müəllimi kimi qələmə verməklə, onun böyük maarifçi, ictimai xadim kimi rolunu azaltmış olarıq. O, həm dar, həm də geniş mənada müəllim və tərbiyəçidir. Sabirin şerlərinin xeyli hissəsi didaktik səciyyə daşıyır. O, köhnə məktəbə, yanlış təlim-tərbiyə üsullarına, cəhalət və avamlıq əleyhinə çıxmışdır. [1]

Sabir gənc nəslin yeni üsulla tərbiyəsi və təlimi, mütərəqqi məktəb uğrunda mübarizə aparmaqla həyatdan uzaq elmi kəskin tənqid edərək qabaqcıl elmi fikrin təbliğatçısı olmuşdur.

Şair məktəb, maarif, mədəniyyət sahəsində kiçik bir müvəfəqiyyətə sevinmişdir. Bu baxımdan onun “Molla Nəsrəddin” jurnalındakı fəaliyyətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Şair həmçinin “Şərqi-Rus” qəzetinin nəşri ilə əlaqədar yazdığı şərdə qəzetin nəşrini alqışlamış və qəzetin vəzifələrini şərh edərək göstərirdi ki, qəzet gərək dünyanı işıqlandırsın, hər yerə nur saçsın, hər bir sözə fayda versin, xalqa xidmət etsin, elmin, təhsilin təbliğatçısı olsun, çünki bu əsrdə elmsiz keçinmək mümkün deyil, şəriətdə də heç bir elm bizə haram buyrulmamışdır, qadağan edilməmişdir. Elmi fikirlər bütün dünyanı tutmuşdur, halbuki, biz ondan faydalana bilmirik. [2]

Şairin yaradıcılığında 1905-1907-ci illər inqilabı öz əksini daha qabarıq göstərir. İnqilabdan sonra mədəni-maarif sahəsində yaranan canlanma, bir sıra xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranmasına, məktəblərin, kitabxanaların açılmasına qəzet və jurnalların nəşrə başlamasına səbəb oldu. Bu proseslər heç də mürəccə qüvvələrin ürəyindən olmamış, onlar tələş və həyəcanlarını gizlətməmişlər. Sabir bunları görmüş və öz şerlərində ustalıqla təsvir etmişdir:

*Səs ucalaşdı, qoymayın!
Millət oyaşdı, qoymayın!
Riştəyi-dərsə, məktəbə...
Cümlə dolaşdı qoymayın! [5]*

Sabir xalqın tərəqqi və inkişafı üçün gənc nəslin təlim və tərbiyyəsinə xüsusi əhəmiyyət verərək insan şəxsiyyətinin formalaşmasında mühitin, tərbiyənin və şəxsin daxili imkanlarını önə çəkmişdir. O, insan şəxsiyyətinin formalaşmasında, dəyişdirilməsində, inkişaf etdirilməsində və daxili imkanlarının üzə çıxarılmasında tərbiyəyə daha yüksək qiymət vermişdir. O, tərbiyənin mütəşəkkilliyini, ardıcılığını, tələblə insan şəxsiyyətinə hörmətin birləşdirilməsini irəli sürür. [4]

*Sabir yazır:
Ümmətin rəhnuması tərbiyədir,
Millətin pişvası tərbiyədir.
Tərbiyyətlə keçir ümuri-cahan,
Hər işin ibtidası tərbiyədir. [5]*

Şair elmlə, təlimlə və təhsillə bağlı olmayan tərbiyəni məqbul saymır. Öz övladını layiqincə tərbiyə etməyən ana, valideyn adı daşımağa layiq deyil. Sabir tərbiyəni elmlə, həyatla bağlamaqla ona yeni məzmun verir, hamının tərbiyə olunmasını mümkün bilir. İnsan tərbiyəsi anlayışına insanın yüksək əqli və əxlaqi keyfiyyətlərinin daxil olduğunu göstərir. Sabirə görə, insanın inkişafı onun yaşadığı şəraiti əks etdirən şüursuz proses deyil, şəraitə təsir edə bilər, etməlidir və dəyişməlidir.

Sabir özünün yeni insan tərbiyəsi haqqında fikirlərinin həyata keçirilməsində əsas vasitə təlimi hesab etmiş, böyük müəllimi S.Ə.Şirvaninin yolu ilə getmiş, xalq məktəblərinin sayını artırmağı, onun şəbəkəsinin genişləndirilməsini zəruri hesab etmişdir. O, dövründə mövcud olan köhnə məscid və mədrəsə məktəblərini kəskin tənqid atəşinə tutmaqla yeni tipli “Üsuli-Cədid” məktəblərinin yaradılmasını təbliğ etmiş, özü bu tipli məktəblərin təşkilatçılarından olmuşdur. Sabir cəhalətdən, maarifsizlikdən, təhsilsiz, məktəbsiz qəflət yuxusunda yatmaqdan ölümü üstün tutmuşdur.

Sabir böyüyən nəslin məktəb vasitəsilə kamala çatmasını və vətənpərvər kimi böyüməsini arzu edirdi.

Bu arzuların yerinə yetirilməsi üçün “Məktəb şagirdlərinə tövhə”, “Məktəbə təğrib” və digər şeirlərində məktəbin yüksək rolunu, elmsizlik və cəhalətin böyük bəla olduğunu və bu bəlanın əlacının məktəb olduğunu göstərir. O, səylə oxumağa, mətanət və səbat göstərməyə çağırır. Sabir “Məktəbə təğrib” şeirində yazır:

*Dur məktəbə get oğlum!
Elm öyrən, imtahan ver,
Qədrini bil elmi fəzlin,
Elmin yolunda can ver,
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım! [5]*

Sabirin fikrincə, elm xalqın surəti halını göstərən aynədir, elm bədəndə ruh kimidir, əgər ruh yoxdursa, bədən ölüdür. Elm vətənin şərəfidir: elm insanı şərəfləndirirsə, nə üçün insan ona rəğbət göstərməsin, onu öyrənməsin.

Lakin Sabiri əhatə edən mühit heç də belə düşünmürdü, əksinə elmə, təhsilə qarşı çıxırdı. Sabir göstərirdi; elmə, kamala ona görə fikir vermirlər ki, hər kəs öz cibini, nəfsini güdür. Onun belələrinə cavabı aşağıdakı şeir parçasında daha aydın verilmişdir:

*Dindirir əsr bizi dinməyiriz,
Açılan toplara diskinməyiriz,
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobil minməyiriz. [5]*

Sabir müəllimə yüksək qiymət vermişdir. O, xalq müəllimlərini maarif cəbhəsinin döyüşçüləri sanmış, xalqın mədəni inkişafında müəllimlərin xidmətini təqdir etmişdir. O, insana, xalqa xeyirxah xidməti ən müqəddəs vəzifə hesab edirdi. Müəllim təşəbbüskar olmalı, yaradıcı işləməli elmin nailiyyətlərindən istifadə etməyi bacarmalıdır.

O müəllimin nitqinə, sözünə böyük diqqət yetirirdi. Sabir sözü səmanın günəşi, zülməti dağdan həqiqət nuru, fikir sahiblərini gözəlliyi məftun edən qüdrətli silah hesab edirdi.

Sabir müəllimdən millət, xalq uğrunda canını verməyi tələb edirdi.

Sabirin əsərlərində əxlaq tərbiyəsinə, vətənpərvərliyə düzgünlük və doğruluğa, dostluq və yoldaşlığa, böyük hörmət və s.

keyfiyyətlərə yüksək qiymət verilir. O, vətənə, xalqa xidməti adamların mənsub olduğu və tutduğu vəzifələri ilə deyil, gördüyü konkret əməli işlə qiymətləndirməyi tələb edirdi.

Sabir uşaqlar üçün çox şerlər yazmışdır. Onun uşaq şerləri məktəbliləri vətənpərvər, humanist, əməksevər, əsl dost, doğrucu olmağa, böyüyə, ata-anaya hörmət etməyə çağırır.

Sabir ailə tərbiyəsinə, ailənin məktəblə əlaqəsinə əhəmiyyət verərək deyirdi ki, valideynlər övladlarının tərbiyəsi üçün tam məsuliyyət daşımalıdırlar. O, düzgün ailə tərbiyəsinə valideynlərin xoşbəxtliyi adlandırıb, ailədə düzgün tərbiyə verməyən valideynləri kəskin tənqid edirdi.

Sabir sağlam düşüncəli, vətənpərvər, millətsevər, əməksevər insan tərbiyə etmək üçün valideynlərin elm öyrənib savadlanmasını zəruri sayırdı.

Sabirə görə, əsl insanın tərbiyəsi insanın azad yaşadığı cəmiyyətdə mümkündür. Sabir bunu görürdü.

*Sanma əzdikə fələk bizləri viranlıq olur,
Un təmənnası ilə buğda dəyirmanlıq olur,
Qarışıqdır hələki millətin istedadı-
Ələnirsə, safı bir yan, tozu bir yanlıq olur
Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi,
Yağı yağ üstə çıxır, ayrıları ayrınlıq olur. [5]*

Maarif sahəsində fikir və fəaliyyətinə şairin mollaxana təhsilindən qalan acı xatirələr də təsir etmişdir. Bilirik ki, atası kiçik baqqal dükkanı olan dindar bir kişi idi və Ələkbəri gələcəkdə ruhani görmək istəyirdi. Buna görə oğlu səkkiz yaşına çatanda onu mollaxanaya qoymuşdu. Mollaxanada isə şagirdlərin ilk vəzifəsi Quranı oxumaq idi. Ancaq Ələkbər Quranı oxuyub başa vurmada yazı yazdığı üçün mollası tərəfindən fəlaqqaya salınıb döyülmüşdü. Onu sıxan yalnız mollaxanadakı dözülməz qanun-qaydalar, maraqsız keçən dərslər idi. O bu sistemi dəyişmək niyyətində idi əslində. Mövcud vəziyyətdən çıxış yolu kimi Sabirin satiralarında məktəbə, ictimai-mədəni və texniki tərəqqiyə, milli-mənəvi özünüdərkə dəvət motivi ön mövqeyə çəkilmişdir. Bu məqamda şairin seçdiyi oyanmış qəhrəman “Qanma!” əmrinə “Qabili-imkanmı olur qanmamaq?” cavabını verir. Milli oyanışa nail olmağın yolunu şair elmə və təhsilə yiyələnməkdə,

özünüdərkətmədə, dünya işlərindən baş çıxarmaqda görür. Ona görədir ki, M.Ə.Sabirin yaradıcılığında məktəb, maarifçi ziyalı, məktəbə gedən uşaq, elmə, təhsilə köhnəpərəst münasibətin tənqidi mühüm yer tutur. Şərti olaraq bu tip şeirləri maarifçi satirik şeirlər adlandırmaq olar. “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan”, “Neçin məktəbə rəğbətım olmayır”, “Uşaqdır”, “Uçitellər”, “Müəllimlər syezdi”, “Oxutmuram, əl çəkin”, “Ürəfa marşı” və s. kimi satiralarında elmsizliyin, savadsızlığın bəlaları, məktəbin və təhsilin düşmənlərinin ifşası, yalnız elm öyrənməklə, təhsil almaqla özünüdərkın isbatı kimi öz dövrü üçün çox aktual olan məsələlərdən söz açılmışdır.

Sabir dolayı yolla məktəbin milli oyanışın, dirçəliş və tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi olduğu qənaətindədir. Şairin yaradıcılığındakı cəhalət, mövhumat və fanatizmə qarşı kəskin mübarizə nəticə etibarilə köhnə həyat tərzindən və gerilikdən xilas olmaq, yeniləşməyə meyl etmək qayəsini izləyir. Cahil mollaların, mənəvi əsərin əsas baiskarları olan yalançı din xadimlərinin tənqidi baxımından Sabir mollanəsrəddinçi şairlərin hamısından irəlidədir. Şair savadsız, köhnəpərəst, şəxsi mənafeələrini üstün tutan qondarma din təmsilçilərini sadəcə tənqid etməklə kifayətlənmir, sona qədər ifşa etmək üçün onların iç üzünü, mənfur niyyətlərini böyük cəsarətlə açıb göstərir. Sabir hətta xalqdan uzaq düşən belə üzdənirəq bəndələrin yeri gəldikdə yad ölkələrin maraqlarını həyata keçirən misyonerlərlə də həmrəy ola biləcəklərini yada salır. Bununla belə, yalançı, ikiüzlü, riyakar din xadimlərinə barışmaz münasibət bəsləyən M.Ə.Sabir ateist, dinsiz deyildir. O, islam dininə inanan, ehtiram göstərən, lakin bu dindən xalqın ələhinə bir vasitə kimi istifadə edənlərə qənim kəsilən vətəndaş, Azərbaycan şairidir. Sabir “A Şirvanlılar” şeirində islam dini içərisində bölücülüyn, sünnü-şiə ayrışeçkiliyinin də ələhinə olduğunu, islamın bütövlüyünü qoruyub saxlamağa tərəfdar çıxdığını, özünün müqəddəs Qurana qail olduğunu açıq-aşkar bəyan etmişdir. O dininə bağlı olduğu qədər, həm də dinin təhsildən ayrı olmasının, dünyəvi təhsilin tərəfdarı idi. “Ümid” məktəbində şairin dər sistemi də bunu sübut etməkdədir.

Sabir yaradıcılığında elmə, ziya əleyhinə olan valideynlər də tənqid atəşinə tutulur.

*Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma,
Qanun tələf oldu!
Gündüz, gecə səy əyləyibən dərsə alışma,
Canın tələf oldu!*

Və ya

*Tərpənmə, amandır, bala qəflətdən ayılma
Tərpənmə, amandır, bala qəflətdən ayılma
Açma gözünü, xabi – cəhalətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!...*

“Bilməm nə görürdür bizim oğlan oxumaqdan?!”, “Tərpənmə, amandır, bala qəflətdən ayılma”, “Ata nəsihəti”, “Uşaqlara” kimi əsərlərində də bu kimi ideyaları görə bilərik.

M.Ə.Sabirin maarifçilik fəaliyyəti bu gün də dövründə olduğu qədər aktualdır. Onun hər bir məsələyə fikri dövründə əks-sədalara çevrilmişdir. Məhz buna görə də o dövrdə də indiki kimi Sabir bir şair kimi, həm də əsl insan kimi sevilmişdir.

Xülasə

Məqalədə Mirzə Ələkbər Sabir yalnız tanınmış şair kimi deyil, həm də böyük pedaqoq, maarifçi kimi tədqiq edilmişdir. O, maarifçilik sahəsində və pedaqoji fəaliyyətdə əsl vətəndaş mövqeyi nümayiş etdirmişdir. M.A.Sabir valideynlərin övladlarının təhsilinə etinasızlığını da kəskin şəkildə tənqid etmişdir.

Summary

In the article, Mirza Alekper Sabir is considered not only as a famous poet, but also as a great teacher and educator. He demonstrated a genuine civic position in the field of education and pedagogical activity. M.A.Sabir also sharply criticized the indifference of parents to the education of their children

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. A.Bayramoğlu. Şamaxıda maarif və maarifçilik, Bakı. 1997
2. A.Bayramoğlu. Sabir, Bakı. 2001

3. Ə.Seyidov. Azərbaycanpedaqoji fikir tarixi, Bakı – 2014
4. Mirzə Ələkbər Sabir. *Hophopnamə*: I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
ISBN 9952-418-26-1.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN YARADICILIĞINDA AİLƏDƏ UŞAQLARIN ƏXLAQ TƏRBIYƏSİ MƏSƏLƏLƏRİNİN QOYULUŞU

Cəfərova S.N.

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözləri: *cəmiyyət, uşaq, ailə, dəyər, əxlaq, tərbiyə*

Key words: *society, children, family, values, morals, upbringing*

Cəmiyyətin bütün sosial qurumlarının içində ən aparıcı mövqelərdən biri ailəyə məxsusdur və ailə bir yerdə yaşayan kişi, qadın, uşaqlar və digər yaxın qohumlardan ibarət insan qrupudur. Azərbaycan ailələrinin tarixi kökləri çox qədimdir və bu ailələr özünəməxsus yaşam tərz, tərbiyə, adət-ənənələr məcmusu ilə uzun əsrlər boyu mövcud olmuş və bəşəriyyətin tarixi inkişaf zamanı get-gedə möhkəmlənmişdir.

Azərbaycanda ailə dəyərləri və adət-ənənələri, uşaqların tərbiyəsi daim elm xadimlərini, maarifpərvər şəxsləri, eləcə də mütərəqqi pedaqoqları düşündürən başlıca məsələlərdən idi.

Özünün satirik şeirləri və məqalələri ilə ailə, təhsil və tərbiyə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirən, inqilabi-demokratik hərəkatın nümayəndəsi Mirzə Ələkbər Sabir (1862-1911) olmuşdur. Dövrünün digər ictimai xadimləri kimi feodal patriaxal ailə münasibətlərini kəsinliklə tənqid edən Sabir, uşaqların ailədə hərtərəfli tərbiyə edilməsi və əxlaqi cəhətdən düzgün qayda-qanunlarla, ata-anaya hörmət ruhunda tərbiyəsinə diqqət verirdi. Görkəmli pedaqoq hesab edirdi ki, uşaqların əqli düşüncəyə, nəcib əxlaqi keyfiyyətlərə malik, təhsilli, cəmiyyətə, xalqa layiqli insan kimi yetişdirilməsi valideynlərinin ümdə vəzifəsidir. Onun “Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad”, “Uşaqlara”, “Uşaqdır”, “Ata nəsihəti” və s. bu qəbildən olan

digər satiralarında valideyn-övlad münasibətləri, övladlarını düzgün tərbiyə edə bilməyən, özlərinin də əxlaqında qüsurlar olan cahil valideynlər tənqid edilmişdir.

Sabirin “Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad” şeirinə nəzər yetirək:

*“Rahət niyə lazım edə dünyada məişət,
Quldurçuluq öyrət;
Tainki qumar oynaya, qətl eyləyə, qarət,
Xoşdur belə sənət;
Dünyanı soyub eyləyə hər gün səni xüsrənd,
Sağ ol, belə fərzənd!
Evdə tapılır indi dəxi çay, plov, qənd,
Kimdir sənə manənd! [3, 43]*

Şeirdə şair göstərməyə çalışırdı ki, valideynlər uşağını elmdən, təhsildən uzaq qalmasına göz yumur, quldurçuluq, qumarbazlıqla məşğul olmasını isə tərif edirlər. Valideynə görə bu məşğuliyyət onu cəmiyyətdə söz sahibi, hörmət sahibi edəcəkdir. Sabir bu düşüncədə olan valideynləri tənqid atəşində tutur, uşaqların gələcək tərbiyəsində baş verən nöqsanların günahını valideyndə görürdü.

M.Ə.Sabirin satira və şeirlərini təhlil edərkən aydın nəzərə çarpır ki, valideynlər başlıca olaraq tərbiyənin məqsədini dərk etməli və bunu aydın təsəvvür etməlidirlər. Şairə görə ailələrin bir çoxu uşaq tərbiyə edərkən tərbiyənin əsas məğzini, məqsədini anlamır və tərbiyə işinə etinasız yanaşır. Bu səhlənkarlıq da uşaqların tərbiyəsinə və əxlaqında böyük səhvlərə yol açır.

Sabir göstərirdi ki, valideynlər ailəyə yalnız birgəyaşayış məsələsi kimi baxmamalıdırlar, onlar uşaqların tərbiyəsinə ciddi yanaşmalı, doğru tərbiyə üsullarını seçməli, övladlarında nə kimi sifətlər tərbiyə edəcəklərini dərk etməli, öz valideynlik borcunun nələrdən ibarət olduğunu anlamalıdırlar.

Sabir vurğulayırdı ki, uşaqların tərbiyəsinə ailədə vahid tələb və valideynlər arasında yekdillik olmalıdır. Tərbiyədə vahid tələb olmazsa bu uşağın tərbiyəsinə mənfi təsir göstərərək onda ikiüzlülük kimi pis sifətlər formalaşdıracaqdır. Bu zaman uşaq ananın yanında bir cür, atanın yanında başqa cür hərəkət edəcəyinə, sonda isə öz bildiyini etməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Tərbiyənin uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında güclü qüvvə olduğunu düşünən şair, tərbiyənin gücünə inanaraq hər kəsin tərbiyəyə ehtiyacı olduğunu vurğulayırdı. Sabirin pedaqoji görüşlərində və məqalələrinə nəzər yetirdikdə görmək olur ki, düzgün insanın ahəngdar inkişafına və tərbiyəsinə ictimai mühit də təsir göstərir. Şair düşünürdü ki, tərbiyə insanın daxili potensiallarını üzə çıxaran, onu inkişaf etdirən, qabiliyyətlərini hərtərəfli təkmilləşdirən və cəmiyyətdə mühüm mövqe tutmağa ximdət göstərən vacib amildir. Tərbiyənin insan yetişdirməyin ibtidaisi hesab edən şair hər bir işin təməlində düzgün əxlaqi keyfiyyətlərin və vərdişlərin aşılanmasını vacib bilirdi.

M.Ə.Sabir uşaqları haqqın neməti adlandırır və valideynlərin ən ümdə məsələsi övladlarını tərbiyə etmək olduğunu ön plana çəkirdi. O hesab edirdi ki, insanın həm fiziki, həm mənəvi qüvvələrinin inkişaf etdirilməsində tərbiyə mühüm hərəkət verici qüvvədir. Tərbiyəni insanların həyatında ən qiymətli zinət olduğunu düşünən şair vurğulayırdı ki, insanın aqlının, düşüncəsinin, əxlaqi potensialının artmasında tərbiyə ən qiymətli xəzinədir.

Sabir öz satiralarında uşaqların ailədə əxlaq tərbiyəsinə geniş yer ayırmışdır. Şair düşünürdü ki, uşaqları tərbiyə etməyin əsas məqsədi onlara əxlaqi qayda-qanunların əzbərlənməsi deyil, düzgün əqidə və davranışın, dünyagörüşünün formalaşdırılmasıdır. Sabirə görə ailədə əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşdırılması tərbiyənin ən başlıca məqsədi olmalıdır, çünki əxlaqi keyfiyyətlər uşaqlarda düzgünlük, doğruluq, insanpərvərlik, vətənpərvərlik kimi keyfiyyətləri formalaşdıracaq. Bu keyfiyyətlər uşaqların cəmiyyətdə öz düzgün mövqeyini tapmasına, onların ahəngdar inkişafına şərait yaradacaq, belə əqidədə böyüyən hər bir gənc vətənin gələcəyi, səadəti uğrunda əllərindən gələni əsirgəməyəcəklər.

M.Ə.Sabirin “Uşaq və pul” şeiri ailədə əxlaqi dəyərlərin aşılanamaması və formalaşdırılması baxımından xarakterikdir. Şeirdə göstərilir ki, məktəbdən evə qayıdan uşaq küçədə pul qabı tapıb, sevincək halda anasının yanına qaçır. Tapdığı pul sayəsində var dövlətə sahibləndiklərini, səadətə çatdıqlarını, bundan sonra heç bir çətinliklərin olmayacağını söyləyir. Ana isə öz-özlüyündə çox utanır, oğlunu bu xislətdə tərbiyə etdiyi üçün xəcalət çəkir, onu məzəmmət

edir. Ana oğluna izah etməyə çalışır ki, bu əmələ görə o, ilk növbədə Allah qarşısında, daha sonra isə cəmiyyət qarşısında səhv hərəkət edib və törətdiyi iş cinayətdir.

*“Oğlum, nə sərd imiş qanın,
Ki buna razı oldu vicdanın?
Tifli-məsum ikən günah etdin,
Kəndi vicdanını təbah etdin”* [3, 124]

Göründüyü kimi, Sabirin bu şeirdə canlandırıdığı ana obrazı həm əxlaqi baxımdan, həm də əqli cəhətdən savadlı və dünyagörmüş qadındır. Ana zamanında oğlunun törətdiyi əməlin səhv olduğunu ona izah edərək, vicdanın, ləyaqətin insan həyatında ən vacib əxlaqi keyfiyyət olduğunu sərgiləməyə çalışır. Əgər ki, zamanında bu cür mənfi əxlaqi hərəkətin qarşısı alınmazsa gələcəkdə bu tərbiyədə yetişən uşaqlar daha çox bəlalara düçar olacaqlar.

Sabirin satıraları içərisində “Olmur-olmasın” şeiri də əxlaqi nöqteyi cəhətdən xarakterikdir. Şeirdə əxlaqdan bixəbər olan ata övladının məktəbdən uzaqlaşmasına, dərstdən kənar qalmasına göz yumur, avara, sərgərdan gəzməsinin tərəfdarı olaraq, bir işin, sənətin sahibi olmasına qarşı çıxır, onu əməyə sevgi, məhəbbət ruhunda tərbiyə etmir. Şeirə nəzər yetirək:

*“Küçədə tullan, ey oğul, sənətin olmur olmasın,
Sənətə, dərsə, məktəbə rəğbətin olmur olmasın”* [3, 155]

Cəhalət və qəflət yuxusunda qalan ata, övladının təhsilsiz qalmasına biganə yanaşır, məktəbə gedən insanlara cəmiyyətin pis baxdığını düşünür, övladının tərbiyəsində etdiyi səhvlərin və onun gələcəkdə hansı mənfi əməllərə düçar olacağını fərqi nəzərə almır. Göründüyü kimi bu xarakterə malik valideynlər şairin satıralarını ən çox hədəfində olan insanlardır.

Görkəmli pedaqoq əxlaq tərbiyəsinin ən mühüm komponentlərindən olan ailədə vətənpərvərlik tərbiyəsinin aşılmasının əhəmiyyətini hər zaman öz pedaqoji görüşlərində ön plana çəkirdi. Sabir hesab edirdi ki, vətən anlayışı hər bir ailədə ən yüksək mövqedə dayanmalı, kiçik yaşdan etibarən uşaqları torpağa məhəbbət ruhunda böyütmək lazımdır. Şairin “Şimdi hər millət edir nəfsini irfanə fəda” şeirinə nəzər yetirək:

*Şimdi hər millət edir nəfsini irfanə fəda,
Vətən övladı üçün elmə, dəbistanə fəda.
Qara məxluqlar deyil bizdəki ariflərdə,
Vətən övladın edir nəf'i cibişdanə fəda [3, 314]*

Bir bəndlik bu şeirdə nə qədər dərin mənalara olduğu kimi şəiri təhlil edərkən görmək mümkündür. Şair bu şeirdə vurğulayır ki, yetkinlik yaşına çatmış hər millətin övladı elmə təhsilə maraqlı göstərməlidir, əgər vətənimizin övladlarının elmə, təhsilə marağı olsa ziyalılar hər bir vəchlə onların yolunda məktəblərin açılması üçün əllərindən gələhəyata keçirərlər.

Ümumiyyətlə vurğulamaqla lazımdır ki, M.Ə.Sabir vətənpərvər insan olmuşdur. Məhz bu səbəbdən də ailədə vətənə sevgi, məhəbbət hisslərinin aşılmasını vacib bilmiş, özü də öz ailəsində övladlarını bu ruhda böyütməyə çalışmışdır. O xalqa, vətənə xidmət etməyi hər şeydən üstün tutaraq, vətənə olan məhəbbəti sözlə deyil, əməllə nümayiş etdirməyi insanlara məsləhət görürdü. Sabir düşünürdü ki, sağlam ailədə və psixoloji iqlimdə böyüyən hər bir uşaq vətənpərvər, millətpərvər bir insan olaraq tərbiyə ediləcəkdir. Bu cür uşaqlar Vətənin gələcəyi uğrunda əllərindən gələni əsirgəməyəcəklər.

Bələliklə, M.Ə.Sabirin yaradıcılığında satira və şeirlərə nəzər yetirdikdə gördük ki, onun toxunduğu ən vacib məsələlərdən biri ailədə uşaqların əxlaqi cəhətdən tərbiyə edilməsi idi. Şairin şeirləri bu gün də öz aktuallığını və əhəmiyyətini itirməmişdir.

Xülasə

Məqalə M.Ə.Sabirin yaradıcılığında ailədə uşaqların əxlaqi tərbiyəsindən bəhs edilir. Görkəmli pedaqoq öz pedaqoji görüşlərində əxlaq tərbiyəsindən ən mühüm komponentlərindən hissələrindən biri olan vətənpərvərlik tərbiyəsindən ailədə aşılmasının vacibliyini də göstərmişdir. Şairin şeirləri bu gün də öz aktuallığını və əhəmiyyətini itirməmişdir.

Summary

The article deals with the moral upbringing of children in the family in the works of M.A.Sabir. The prominent educator always showed in his pedagogical meetings the importance of inculcating patriotic education in

the family, which is one of the most important components of moral education. The poet's poems have not lost their relevance and importance today.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Cəlal M. Mirzə Ələkbər Sabirin sənət dünyası. Bakı, "Elm və Təhsil", 2017, 128 s.
2. Hüseynov F. Molla Nəsrəddin və Mollanəsrəddinçilər. Bakı, Yazıçı, 1986. 273 s.
3. Sabir M.Ə. Hophopnamə (I cild) Şərq-Qərb, Bakı 2004, 478
4. Seyidov Ə. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən. Bakı, 1987, 299 s.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİ

Qəhrəmanova K.M.

*Yevlax şəhər M.Ə.Sabir adına 2 saylı
tam orta məktəb*

Açar sözlər: *gənc nəsil, məktəb, tərbiyə, təhsil, maarif*

Key words: *young generation, school, upbringing, education, enlightenment*

Azərbaycanın böyük xalq şairi, satiriki, filosofu, müəllimi, ictimai xadimi olan M.Ə.Sabir dünya ədəbiyyatının ən görkəmli imalarındandır. "Molla Nəreddin" ədəbi məktəbinin başçılarından biri kimi o, Azərbaycanla birlikdə Şərqin bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafına qüvvətli təsir göstərmiş, öz dəsti-xətti ilə seçlən poeziya məktəbi yaratmışdır.

M.Ə.Sabir Azərbaycan satirik şerinin ən qüdrətli yaradıcısıdır. O, bütün ruhu, canı, qanı ilə xalına bağlı idi. Onun qüdrətli bir sənətkar, ədəbiyyat xadimi və şəxsiyyət kimi formalaşmasında Azərbaycan mədəniyyətinin çoxəsrlik ənənələri ilə yanaşı, xalq mənəviyyatının, adətlərin və islam təfəkkürünün də təsiri olmuşdur. Valideynləri Ələkbəri ruhani görmək istəyirdilər. Bu ümidlə atası onu

səkkiz yaşında mollaxanaya qoymuşdu. Gələcək şairinilk bədii yaradıcılıq “Addımı” da buradan başlayır:

*Tutdum orucu irəmazanda,
Qaldı iki gözlərim qazanda.
Mollam da döyür yazı yazanda.*

Bu üç misralıq ilk şeir mollaxanada oxuyarkən yaşadığı sarsıntılardan doğmusdur.

On iki yaşında ikən Sabir, görkəmli maarifpərvər şair S.Ə.Şirvaninin yenu üslubda açdığı Şamaxı quberniya məclisi məktəbində oxumuşdur. Bu məktəbə keçməsi Ələkbərin mənəvi inkişafında böyük rol oynamışdır. O, burada dünyəvi elmləri böyük həvəslə öyrənmişdir. S.Ə.Şirvani gənc Sabirin həvələndirilməsində, bədii zövqünün inkişaf etdirilməsində, istedadının istiqamətəndirilməsində və formalaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. O, bütün yoldaşlarından yaşca kiçik və zəif olsa da, zəki və istedadlı idi. Sabir bədii yaradıcılığa çox erkən, hələ Şamaxıda ibtidai məktəbdə oxuyarkən başlamışdır. Və bu məhs görkəmli şair S.Ə.Şirvaninin təsiri ilə olmuşdur.

M.Ə.Sabir realist əsərləri ilə Azərbaycan, eləcə də Şərq xalqlarının həyatının dərin, inandırıcı bədii təsviini verərək, azadlıq, ədalət, milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizədə geniş xalq kütlələrinə yaxından kömək etmişdir.

Şair ona qarşı olan bütün təzyiqlərə, təhqirlərə baxmayaraq öz mübarizəsindən dönmədi, əksinə, daha da əzmlə, daha dageniş fəaliyyət göstərirdi. Təsədüfi deyil ki, Sabir 1906-cı il mayın 7-də Şamaxıda ilk müəlman kitabxana-qiraətxananın açılmasında yaxından iştirah etmiş, həm də bu mədəniyyət ocağının açılışındakı çıxışına görə mükafat almışdır.

M.Ə.Sabiq tərəqqiyə, maarifə çağırış ruhunda şeirlər yazırdı. Gənc nəslin təlim-tərbiyə məsələsi həmişə şairi düşündürmüşdür. Sabir:

*Ey millətin ümmidi, dilü, uşaqlar!
Validlərinin sevgili cananı, uşaqlar!*

deyə xitab edərək gənc nəslə təhsilə, elm öyrənməyə çağırırdı. Onun şeirləri təhsilin, elmin nə qədər vacib olduğunu təbliğ edirdi. Bakıda Azərbaycan müəllimlərinin birinci (1906) və ikinci (1907)

qurultaylarının keçirilməsi onu milli-mədəni inkişaf ruhunda şeirlər yazmaq üçün daha da ruhlandırırdı.

1908-ci il aprelin 11-də Bakı quberniya ruhani idarəsində imtahan verən şair mayın 7-də Tiflisə gedib Qafqaz ruhani idarəsinin verdiyi 944 nömrəli attestat ilə Ana dili və şəriət müəllimi hüququ alır. Lakin Qoridən aldığı yeni bir məktubdan sonra o, seminariyaya müəllim düzəlməkdən ümidünü kəsir. Sabir dostu Abbas Səhhətlə birlikdə Şamaxıda dövlət hesabına məktəb açmaq istəyir, ancaq hökumət icazə vermədiyi üçün bu niyyət baş tutmur. Sabir bir müddət Şamaxıda Əbdülxaliq Əfəndinin məktəbində köməkçi müəllim kimi də dərs deyir.

M.Ə.Sabirin 1908-ci ildə öz dostu S.M.Qənizadəyə yazdığı məktubdan məlum olurdu ki, müəllim yoldaşları onun dərin bilik və pedaqoji ustalıqla verdiyi dərsləri çox bəyənərək qəbul edirlər.

M.Ə.Sabir millətin milli və mənəvi, dinivə ruhi kamilliyə çatmağının ən başlıca yollarını elm və təhsildə görürdü. O, bütün varlığı ilə məktəb və maarif şəbəkəsinin genişləndirilməsi üçün, gənc nəslin təhsil alması üçün çalışırdı, mübarizə aparırdı.

1908-ci ilin yayında M.Ə.Sabir Şamaxıdakı karvansarayların birinin iki otağını xalçaçı dostu Hacı Ağəlinin yaxından köməyi ilə təmir etdirib, sentyabr ayında Hacıbala Zamanov adlı bir nəfər həmyerlisi ilə bərabər “Ümmid” məktəbini açır. 60-a yaxın şagirdin oxuduğu bu məktəbdə də yeni üsluda olan başqa məktəblər kimi şagirdlər skamyada oturur, ekskursiyaya çıxır, dərslərdə əyani vəsaitlərdən istifadə edilir, nəğmə dərsi də keçir, eyni zamanda şəhərdə olan kütləvi bayram tədbirlərində öz çıxışları ilə iştirak edirdilər. Burada ana dili, fars dili, hesab, coğrafiyaya və digər elmlərə dair ibtidai məlumat verilir, Quran və şəriət öyrədilirdi.

Dövrünün görkəmli mətbuat və ədəbiyyat xadimlərindən olan Həşim bəy Vəzirov “Ümmid” məktəbi haqda özünün “ittifaq” qəzetində yazırdı: “Sabirin məktəbində uşaqlar gözəl bir tərzdə təlim tapırlar. Bu məktəbdə mübtədi elmlər keçirilir, lakin əşli və davamlı keçirilir.” Cəmi bir tədris ili fəaliyyət göstərən “Ümmid” məktəbi 1909-cu ilin yayında bağlanır. İşsiz qalan Sabir özünə, xalqın gələcəyinə bəslədiyi ümid və arzularına götürilən bu haqsız və qərəzli münasibətdən dərin ruhi sarsıntılar keçirir. Şamaxıda ağır günlər

keçirən şair işləmək məqsədi ilə məcburən Bakıya gəlir. Bakıda tərəqqipərvər, qayğıkeş Sabirsevərlər tərəfindən mehribanlıqla qarşılanıb qayğı ilə əhatə olunması sanki onun yaralı qəlbinə şəfaverici məlhəm olur və onda daha böyük şövqlə yazıb-yaratmağa, çalışmağa həvəs oyadır. Uşaqlıq və məktəb dostu S.M.Qənizadənin vasitəçiliyi və köməyi ilə 1910 cu ilin fevralında Balaxanı kəndində “Nəşri-maarif” cəmiyyətinin nəzdində fəaliyyət göstərən cammat məktəbinə şəriət və (türk) Ana dili müəllimi vəzifəsinə təyin edilir. 1910-cu ilin fevralın 7-də və 14-də “Səda” qəzetində dərc etdirdiyi şeirlərini abir belə imzalayır. “Balaxanı məktəb müəllimlərindən Ə.Sabir Tahirzadə”.

Sabir, Balaxanı məktəbində işlədiyi qısa müddət ərzində təlim-təربiyədə nəzərə cərpacaq dərəcədə uğur qazandı. Şagirdlər digər fənlərlə yanaşı, şəriət və Ana dilindən də müvəffəqiyyətlə imtahan qiyməti aldılar. Onun fəaliyyəti valideyinlər və pedaqoji rəhbərlik tərəfindən bəyənilirdi və alqışlanmağa başladı.

Sabirə görə, hər cəhətdən kamil bir cəmiyyətə və dövlətə nail olmağın başlıca yollarından biri də gənc nəslin maarifləndirilməsi, onların əsil vətəndaş kimi yetişdirilməsidir. Bunun üçün isə zamanla ayaqlaşa bilən məktəblərin və maarif ocaqlarının çox olması lazımdır. Şair bunu həlli vacib məsələ kimi irəli sürürdü. Çünki milli tərəqqi və səadətimizi vətən övladlarını dövrün tələbinə cavab verən təhsil ocaqlarında təlim tapmalarında və milli ruhda təbiyə olunmalarında görürdü. Ruhsuz bədən məhvə məhkum olduğu kimi, milli məktəbi olmayan millət və cəmiyyətin də axırı puçdur.

M.Ə.Sabir yeniyetmə və cavanlarımızın günlərini boş-boşuna keçirib millət üçün yararsız bir varlığa çevrilmələrinin səbəbini onların təhsildən, təlim-təربiyədən kənarda qalmalarında, bunun günahını isə valideyinlərdə görərək yazırdı: “Biz onları təbiyə etmədik, məktəbdə oxutmadıq, onların səadətinə, əxlaqına, islamiyyətinə belə xidmət qılmaдық. Ata olub da onların barəsində atalıq həqqin ifa etmədik. Nəycün övladımız haqqında bunca cəfalar rəva görürük? Və nə səbəbə onların zəyе olmalarına razı oluruq? Və yenə onlar üçün məktəbi-milli açıb təlim еtdirmirik? “Bu sual və çağırışların arxasında Sabirin millət, vətən sevgisi dururdu. Gənc nəslin təlim-təربiyə məsələsi həmişə şairi düşündürmüşdür. O, bir

tərəfdən məktəb açılması, proqram və dərslərlərin hazırlanmasında iştirak edir, ibtidai sinif dərsləri üçün uşaq şeirləri yazır, digər tərəfdən də elm və təhsilə, əxlaq və mədəniyyətə yad münasibət bəsləyib qeyri-əxlaqi vərdiş və hərəzlərə meyilli olan uşaqları öyüdlərlə düz yola yönəltməyə çalışırdı. O, əsl pedaqoq və vətəndaş kimi gənc nəslə cəmiyyətə və valideynə layiqli övlad olmağı, onlara çəkilən əməyi doğrultmağı tövsiyə edirdi.

Sabir, həm də hadisələrin gələcək inkişafına ayıq nəzərlərlə baxırdı. 1906-cı ildə keçirilmiş Azərbaycan müəllimlərinin birinci qurultayının qəbul etdiyi qərarların çoxu həyata keçməyib elə kağız üzərində qalmışdı, müəllimlərin Sabirin dediyi kimi, “bəytülmalları baş tutmamışdı”. Şair burada “çəkdiz mi heç xəcalət?” deməklə, əslində müəllimlərin ötənlərdən nəticə çıxarmalarını istəyirdi. Sabir qurultayda milliəlifbanın tərtibi, təlim üsulunun təkmilləşdirilməsi, riyaziyyat və həndəsə fənlərinə geniş yer verilməsi, ha belə ana dilində dərslərin yaradılmasını ümüd edirdi ki, “hər kəs oxuyub elmdə bidar olacaqdır”.

Azərbaycan müəllimlərinin ilk iki qurultayının qəbul etdiyi qərarlara uyğun olaraq, yerlərdə ana dilində milli ruhlu məktəblər açılır, onlara uyğun proqram və dərslər, oxu kitabları hazırlanır, habelə “Dəbistan”, “Rəhbər” və s. kimi uşaq jurnalları nəşr edilirdi. Şair də bütün bu işlərdə öz imkanları daxilində yaxından iştirak edirdi.

1907-ci ildə çap olunan “Milli nəğmələr” məcmuəsində şairin “Məktəbə təğrib”, “Birinci il dərsliyində”, “Uşaq və buz”, “Yaz günləri”, 1908 və 1909-cu illərdə çıxan “İkinci il” və “Yeni məktəb” dərslərlərində isə “Ağacın bəhsi”, “Cütçü”, “Qarğa və tülkü” şeirləri çap olunmuşdur.

Məktəbdə var şərəfət,

Dərtəfdə var lətafət.

Cari olur qələmdən

Şirin-şirin hekayət

deyən şair elmin, məktəbin mahiyyətini, faydasını gənc nəsle çatdırmağa çalışmışdır.

M.Ə.Sabirin uşaq şeirləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını qızıl fonduna daxil olan dəyərli sənət nümunələridir. “Hər işin ibtidaisi

tərbiyədir” qənaətinə möhkəm inam bəsləyən Sabir uşaqlar üçün yazılmış şeirlərində onları məktəbə getməyə, elm və təhsil almağa, cəmiyyət üçün yararlı, faydalı insanlar olmağa həvəsləndirməyə çalışmışdır.

*Elm öyrən, imtahan ver,
Öz fəzlini nişan ver.
Qədrini bil elmü fənnin,
Elmin yolunda can ver.
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!*

Şair uşaqları elmə, təhsilə səsləməklə yanaşı, cahilliyi, nadanlığı, tənbelliyi, səhlənkarlığı tənqid edirdi.

*Mənim bagım, baharım!
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfalı oğlum!
Ey gözüüm, ey canım!
Getməktəbə cavanım!*

M.Ə.Sabirin ölməz irsindən “Yaz günləri” şeirini xatırlayaq.

*Gəl, gəl, a yaz günləri!
İlin əziz günləri!
Dağda ərit qarlar,
Bağda ərit qarları.
Çaylar daşib sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək.*

Şeirin dili sadə, aydın, təmiz və yadda qalandır. Şair təkcə təbiət hadisəsini vəsf etmir, o, həm də sabaha ümüd yaradır.

Sabir özünəməxsus ədəbi irsi ilə milli ədəbiyyatımızı zənginləşdirdi. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının nadir incilərini yaradaraq millətinin balalarına hədiyyə etdi, uşaqlar bu şeirlərlə dilimizi, sözüümüzü, vətənimizi, millətimizi, təbiətimizi sevdilər.

Sabir yalnız ədəbiyyat tariximizə deyil, xalqımızın milli şüuruna, dünyagörüşünə, mədəniyyətinə dərinədən təsir etmiş mütəfəkkir şairdir.

Gələcək nəslin maariflənməsi üçün əlindən gəldiyi qədər səy göstərən şairin xatirəsini yaşatmaq,yeni oxucu nəslinin diqqətini əsərlərinə cəlb etmək bizim borcumuzdur. Maarifçilik ideyaları, bərabərlik, ədalət, azadlıq, ana dili məsələləri Sabir yaradıcılığında öz parlaq əksini tapıb. Sabir həmişə aktualdır və aktual olacaq, Sabirin fəlsəfəsi yalnız öz dövrü üçün deyil, bütün dövrlər üçün əhəmiyyətlidir.

Orta məktəb kitabxanasında çalışan pedaqoji işçi olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, bu gün orta məktəb dərsliklərində dahi Sabir yaradıcılığına çox az yer verilir. Dəqiq desək, cəmi üç əsəri: "Cütçü", "Əkinçi", "Neylərdin ilahi?!" şeirləri öz əksini tapır. Halbuki, neçə-neçə nəsillər Sabirin "Uşaq və buz" və.s şeirləri ilə böyüyüblər. Cox istərdik ki orta məktəb dərsliklərində Sabir yaradıcılığına böyük yer verilsin.

Çox illər keçəcək, ancaq Sabirin yaratdığı sənət inciləri nəsillərdən-nəsillərə keçərək Sabiri yaşadacaq.

Xülasə

Sabir özünəməxsus ədəbi irsi ilə milli ədəbiyyatımızı zənginləşdirdi. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının nadir incilərini yaradaraq millətinin balalarına hədiyyə etdi, uşaqlar bu şeirlərlə dilimizi, sözüümüzü, vətənimizi , millətimizi, təbiətimizi sevdilər.

Sabir yalnız ədəbiyyat tariximizə deyil, xalqımızın milli şüuruna, dünyagörünüşünə, mədəniyyətinə dərinlən təsir etmiş mütəfəkkir şairdir.

Gələcək nəslin maariflənməsi üçün əlindən gəldiyi qədər səy göstərən şairin xatirəsini yaşatmaq,yeni oxucu nəslinin diqqətini əsərlərinə cəlb etmək bizim borcumuzdur. Maarifçilik ideyaları, bərabərlik, ədalət, azadlıq, ana dili məsələləri Sabir yaradıcılığında öz parlaq əksini tapıb. Sabir həmişə aktualdır və aktual olacaq, Sabirin fəlsəfəsi yalnız öz dövrü üçün deyil, bütün dövrlər üçün əhəmiyyətlidir.

Summary

Sabir enriched our national literature with his unique literary heritage. Azerbaijan created rare pearls of children's literature and presented them to the children of its nation, and the children loved our language, our word, our homeland, our nation, our nature with these poems.

Sabir is a thoughtful poet who has deeply influenced not only our literary history, but also the national consciousness, worldview and culture of our people.

It is our duty to keep alive the memory of the poet who did his best to enlighten the next generation, to draw the attention of the new generation of readers to his works. The ideas of enlightenment, equality, justice, freedom, mother tongue are reflected in Sabir's work. Sabir is always relevant and will be relevant, Sabir's philosophy is important not only for his time, but for all times.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 384 səh.
2. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 480 səh.
3. Mirzə Ələkbər Sabir – 150 (məqalələr toplusu). Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 156 səh.
4. Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı, 1968, 343 s.
5. E.Eminaliyev. Mirzə Ələkbər Sabir: həyatı və sənəti. Bakı, ”CBS” 2012, 176 s.
6. Xəndan C. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, III c., Bakı: Çarşıoğlu, 2010, 453 s.
7. Xəndan C. Şairin həyatı. Bakı: Gənclik, 1977, 90 s.
8. Xəndan C. Sabir. Bakı: EA AzF, 1940, 166 s.
9. Sabir xatirələrdə. Bakı: Gənclik, 1982, 164 s.

SABİR TƏLİM VƏ TƏRBİYƏ HAQQINDA

Şahbazova Q.L.

*Baş müəllim
ADPU Şamaxı*

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir, pedaqoji fikirlər, məktəb, təhsil, tərbiyə*

Key words: *Mirza Alakbar Sabir, pedagogical ideas, school,*

Azərbaycanın böyük şairi, müəllim və pedaqoqu Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti Cənab İlham Əliyevin verdiyi sərəncam xalqımızın mütərəqqi şəxsiyyətlərinə, mütəfəkkirlərinə onların milli-mənəvi irsinə diqqət və qayğının bariz təzahürüdür. Həmin sərəncamda deyilir: "...Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlük poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət tapmışdır. "Molla Nəsrəddin" jurnalı ətrafında formalaşmış ədəbi cərəyanın aparıcı simalarından olan mütəfəkkir şairin yüksək istedadla yaratdığı əsərlərin başlıca mövzusunun mənəvi saflığa, mədəni yüksəlişə və maariflənməyə çağırış təşkil etmişdir" (1).

Xalqın içindən çıxmış və xalqın ictimai-bədii, fəlsəfi fikrin inkişafında müstəsna rol oynamış Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə (1862-1911) satirik şeirin böyük ustası kimi tanınmış və həmçinin Azərbaycan pedaqoji fikrinin zənginləşməsində böyük xidmətləri olmuşdur.

Yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli simalarından olan Sabir Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. O, milli ədəbiyyatın, Xaqani, Nizami, Füzuli, Vədadi, Vaqif, Axundov, Seyid Əzim kimi klassiklərin, çoxəsrlük Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Sabirin «Hophopnamə» adı ilə tanınan şeir kitabı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsidir.

Sabir türk xalqları arasında tək-tək şairə nəсіб olan şən-şöhrət sahibidir. «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin başçılarından biri kimi o, Azərbaycanla birlikdə Şərqin bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa qüvvətli təsir göstərmiş, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır.

Sabirin adı həmişə maarif, məktəb, gənc nəslin təlim və tərbiyəsi məsələləri ilə yaxın olmuşdur. Sabir yalnız öz dövrünün rəzalət və cəhalət dünyasını tənqid etməmiş, həm də uzaq gələcəyin tərbiyəvi problemlərini müəyyənləşdirmiş, yeni dövrə gedən qüsurları

bir-bir göstərmiş və onların aradan qaldırılmsaı yollarını da göstərmişdir. M.Ə.Sabir yaradıcılığında öz dövrünün geriliklərini, avamalıq və cahilliklərini ciddi tənqid etmişdir.

...Ələkbər hələ 5-6 yaşında olduğu zaman atası ona dərviş paltarı geydirmiş, dini şeirlər oxumağı öyrətmiş və uşaq səkkiz yaşına çatdığı zaman onu molla məktəbinə qoymuşdur. Sabir bu məktəbdə oxuduğu zaman ilk üç misralıq şeirini yazmışdır ki, bu şeirdən o dövrün məktəbini, qaydalarını müəyyən qədər bilmək olur:

Tutdum orucu irəmazanda,

Qaldı iki gözüm qazanda ,

Mollam da döyür yazı yazanda... (2,s. 303)

Sabir bir-ki il bu məktəbə davam etdikdən sonra atası artıq oğlunun ana dilində və farsca yazıb oxuması ilə kifayətlənərək onu təhsildən ayırmaq və öz dükanında bir köməkçi işlətmək istəyirdi. Lakin Ələkbər məktəbə, ədəbiyyata elə bağlanmışdı ki, onu bu yoldan ayırmaq çox çətin idi. Sabirin “Oxutmuram əl çəkin!” satirası da elə bir qədər avtobiografik mahiyyətdə olub, uşaqlarını məktəbə qoymayanları tənqid edir, uşaqlıqda atası ilə özü arasında baş vermiş hadisə də bədii şəkildə öz əksini tapır.

”Oğul mənimdir əgər , oxutmuram əl çəkin,

Eyləməyin dəngəsər oxutmuram əl çəkin.”(2, s. 222)

Sabir təhsilini Şamaxıda Seyid Əzim Şirvaninin ana dilində açdığı “Yeni üsul” (“Üsuli-cədid”) (1869) məktəbində davam etdirmişdir ki, onun da Sabirin yetişib formalaşmasında böyük rol oynamışdır (3, s. 442).

Gənc nəslin təlimi, tərbiyəsi və təhsili Sabiri ən çox məşğul edən məsələlərdən biri olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, Sabir bir sıra əsərlərini, xüsusi ilə satiralarını bilavasitə məktəb, tədris və tərbiyə məsələlərinə həsr etmişdir. Şair öz satiralarında, həm də publisist əsərlərində “Üsuli-Cədid” məktəblərindən vahiməyə düşən mürteceləri, “övladi – vətənin” təlim-tərbiyəsi üçün bir qəpik pul verməyən varlıları, “Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!” – deyib, öz uşağını məktəbə qoymayan cahilləri tənqid etmişdir.

Sabir özü də Şamaxıda 1908-ci ildə “Ümid” adlı yeni üsullu məktəb açmışdır.

Burada Sabir məktəbdarlıqla, müəllimliklə məşğul olmuş,

uşaqlara oxutmaq üçün dərs vəsaitləri, mənzum şeir və hekayələr yazmışdır.

Sabir uşaqlara xalqın, millətin gələcəyi, ümid çırağı kimi baxırdı: “Ey millətin ümidi, dilü-canı uşaqlar”- deyərək uşaqların parlaq gələcəyinə ümidlə baxırdı.

Xürafatçı ruhanilər də öz növbəsində Sabirin yaratdığı yeni üsullu məktəbin əleyhinə təbliğat aparır, onun fəaliyyətinə mane olmağa çalışırdılar. Cəhalətpərəst din dəllalları da bağırırdılar:

“Bah!.. bu imiş dərsi- üsuli-cədid?!”

Yox!... Yo....x! oğul, məktəbi – üsyandı bu!

Molla deyil bundakı təlim edən!

Əlhəzər et, bir yeni şeytandı bu!

Dur qaçaq, oğlum baş ayaq qandı bu!...!(2,s. 177).

Sonralar Sabir pedaqoji fəaliyyətini Balaxanıda Hacı Zeynalabdın Tağıyevin “Nəşri maarif” Xeyriyyə cəmiyyətinin açdığı ibtidai məktəbdə, sonra isə Sabunçu məktəbində davam etdirmişdir. Sabir bir müəllim və tərbiyəçi olaraq, çox müdrik, həssas və coşqun ruhlu adam olmuş, keçdiyi ədəbi qıraət dərslərində şagirdlərə mümkün qədər ətraflı bilik vermək və xüsusilə, onlarda bədii zövq tərbiyə etmək üçün böyük şövqlə çalışmış.

Qeyd edildiyi kimi M.Ə.Sabir öz yaradıcılığında, pedaqoji fəaliyyətində elmə, təhsilə xüsusi diqqət yetirmiş, “Yeni tipli məktəb”, “Ana dili təhsili”, tərbiyə və təhsil problemləri, uşaq ədəbiyyatı məsələləri Sabir yaradıcılığının ana xəttini təşkil etmişdir.

Böyük mütəfəkkirin bu sahədəki fəaliyyətini əsasən aşağıdakı istiqmətlərə, qollara bölə bilərik:

1. Elmə, təhsilə olan nadan münasibəti, cəhaləti, avamlığı tənqid edən satirik- tənqidi şeirlər.

2. Şairin elm, tərbiyə, təhsil, maarif haqqında dəyərli fikirləri və bu sahədə elmi- pedaqoji yazıları və maarifçi şeirləri.

3. Sabirin məktəbdarlıq fəaliyyəti .

4. Sabirin pedaqoji fəaliyyəti.

5. Sabirin uşaqlar üçün yazdığı şeirlər.

6. Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalında fəaliyyəti.

Sabir “Uşaqdır” adlı əsərində avam, cahil, savad və mədəniyyətə geri qalmış feodal-patriarxal ailədə aparılan tərbiyə işlərini,

belə ailədə uşağın tərbiyəsi üçün zərərli olan tədbirləri satirik qələmlə tənqid etmişdir. Belə ailələrdə valideynlər uşağın təlim-tərbiyəsinə etinasızlıqla yanaşırlar. Uşaq söysə də, döysə də, sındırsa da olar, nə qədər nalayiq iş tutsa da qoy tutsun, böyüyəndə pis işlərdən əl çəkər. Bu cür ailələrdə “tərbiyə işi” Sabir satirasında belə qələmə alınmışdır:

Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!

Nə ədəb vaxtıdır, qoy söysün, uşaqdır uşağım!

...Bir söyüşdən ötəri etmə əziyyət balama,

Göyərək coşma, utan, qonşuları yığma dama,

Sənə söydükləri getsin başı batmış atama,

Qışqırır bağrını da yarma, uşaqdır uşağım!

Nə ədəb vaxtıdır, qoy söysün, uşaqdır uşağım! (2, 143)

Sabir ailədə uşaq tərbiyəsinin mənfi cəhətlərini tənqid etməklə bərabər, eyni zamanda ata-anaların övladlarının məktəbə getmələrini, elm, təhsil və tərbiyəsinə qayğı göstərdiklərini də təqdir etmişdir:

Mənim bağım-baharım,

Fikri ziyalı oğlum!

Məktəb zamanı gəldi,

Dur, ey vəfalı oğlum!

Ey gözüüm, ey canım!

Get məktəbə, cavanım!

...Elm öyrən, imtahan ver,

Öz fəzlini nişan ver,

Qədrin bil elmü fəzlin,

Elmin yolunda can ver!

Ey gözüüm, ey canım!

Get məktəbə, cavanım!...(4,376)

Sabir məqalələrində yazırdı ki, başqa millətlərdən geri qalmaq üçün indi millətə oxumaq lazım, elm, bilik lazımdır, “Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır, biz hələ avtomobil minməyirik” (2,s. 272) – deyirdi.

Şeirlərində gənc nəsə nəcib əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq Sabir yaradıcılığının səciyyəsi idi. O demək olar ki, bütün şeirlərində uşaq, yeniyetmə və gəncləri təhsil qazanmağa, elmə, maarif və mədəniyyətə yiyələnməyə səsləyirdi:

*“Elmin izzəti payıdar olur,
Cahilin nikbəti canşıkar olur;
Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,
Millət elm ilə bərqərar olur.
Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır!
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır!”* (2,s. 378).

Sabirin təhsil, tərbiyə maarif haqqındakı fikirləri və onun əməli pedaqoji fəaliyyəti Sabiri Azərbaycanın böyük xalq müəllimləri sırasına qədər yüksəltmişdir.

Xülasə

Məqalədə göstərir ki, Sabir Azərbaycan satirik şeirinin inkişafında, pedaqoji fikrin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur. Sabir böyük şair olmaqla bərabər həm də böyük müəllim, pedaqoq maarifçi, məktəbdar olmuşdur. Məqalədə şairin əsərləri pedaqoji cəhətdən təhlil edilir və məktəbdarlıq fəaliyyəti şərh edilir.

Summary

The article specifies the role M.A.Sabir in the development and history of educational thought of Azerbaijan examines ideas about the upbringing and education in her poems, nonfiction articles, it also shows and teacher activities.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev İ.H. Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 1 iyun 2011-ci il. Bakı şəhəri. Xalq qəzeti, 2 iyun 2011.
2. «İrşad» qəz., 24 yanvar 1908; Alxan Bayramoğlu. Sabir Bakıda, Bakı, 2012, s. 12
3. Sabir. Hophopnamə. Bakı, Yazıçı, 1992.
4. Hüseynzadə R.L. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: ADPU, 2020.

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Bayramova N.İ.

Baş müəllim

ADPU Quba

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, satira, şeir, ədəbiyyat, etnik*

Key words: *multiculturalism, tolerance, satire, poetry, literature, ethnicity*

Məhz tarixi köklərimizdən qaynaqlanıb gələn münasibətlər ölkəmizdə multikulturalizmin artıq alternativli olmayaraq həyat tərzinə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Möhtərəm Prezidentimiz Cənab İlham Əliyevin də dediyi kimi: *“Leksikonumuzda nisbətən yeni söz olan multikulturalizm ənənələri Azərbaycanda əsrlər boyu mövcud olub. Sadəcə, müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyətin dəyişməyib”* [AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEV, 2017, s. 4]. Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi köklərini araşdıran zaman multikultural əhvalın, tolerant ruhun klassik ədəbiyyatımızın hər bir mərhələsində hakim olduğunun şahidi oluruq. Əminliklə deyə bilərik ki, klassik ədəbiyyatımızın hər bir nümayəndəsi multikultural dəyərləri öz dünyagörüşlərinə qəbul etmiş və təbliğ edərək gələcək nəsillərə miras qoymuşlar. Belə dahilərimizdən biri də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində satirik şeirin ən görkəmli nümayəndəsi kimi tanınan, şeir və qəzəlləri bu gün də aktual sayılan Mirzə Ələkbər Sabirdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq ədəbi simalarından olan Mirzə Ələkbər Sabiri milli ədəbiyyatımızda tənqidi realizmin əsas yaradıcılarında biri saysaq yanlışdır. Yaratdığı əsərlər özünün humanizm, demokratik ideyalar ilə zəngin olub həm zamanında, həm də bu günkü dövrümüzdə belə milli oyanışın, milli dirçəlişin carçısı hesab oluna bilər. Bir mollaəsrəddinçi kimi dövrünün eyib və çatışmazlıqlarını, aktual problemlərini hədəf atəşində saxlamaqla yanaşı onun əsərləri multikultural dəyərlərin, tolerant baxışların

təbliğatçısı olmuş, bu dəyərlərin oxucularının təfəkkürünə hopmasında böyük rolu olmuşdur. Bu günkü məqaləmizdə Sabir yaradıcılığa fərqli rakusdan baxacaq və multukultural dəyərləri aşılayan əsərlərinə hədəflənəcəyik.

Ancaq əvvəlcə kiçik bir araşdırma aparaq, bəs kim idi Sabir?

Türk-müsəlman dünyasında satirik şeirin qüdrətli təmsilçisi Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadə (Mirzə Ələkbər Sabir) 1862-ci il may ayının 30-da Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən sayılan Şamaxıda doğulmuş, ilkin təhsilini mollaxanalarda almışdı. Mollaxana təhsili sayəsində ərəb və fars dillərinə yiyələnsə də onu qane etmirdi:

“Orucu tutdum irəmazanda,

iki gözüüm qaldı qazanda,

Mollam da döyür yazı yazanda...” [M.Ə.Sabir.. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, II cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, s-37, -383 s.]

“Molla da döyür yazı yazanda” adlı kiçik satirik parçası da onun uşaqlıq hisslərinin bir məsum xatirəsi sayılır. Sanki bu misralarda Sabirin təhsil sistemini dəyişmək, dünyəviləşmək arzusu dururdusa, böyüdükcə ümumən cəmiyyətin eybəcərliklərini dərk etdikcə yeni bir dünya, yeni cəmiyyət yaratmaq arzusu alovlanır və ona daha kəskin satiralar yazmağa vadar edirdi. 1874-1883-cü illərdə Şamaxı quberniya məclisi məktəbində təhsil aldığı zaman müəllimi Seyid Əzim Şirvanidən dünyəvi elmləri həvəslə öyrəndikdə ətrafını dəyişmək arzusu onu daha da həvəsləndirir. Satirasını daha da gücləndirirdi. Atası onun tacir olmasını arzulasa da Sabir öz yolunu artıq seçmişdi. Ədəbiyyat onun öz amalları uğrunda mübarizə yolu oldu. Onun satirik şeirləri isə bu mübarizədə onun amansız silahına çevrildi.

1884-1886 illərdə Şərq ölkələrinə İrana, Xorasana, Səmərqəndə, Buxaraya etdiyi səyahətlər onun dünyagörüşünü, biliyini inkişaf etdirməklə yanaşı müsəlman dövlətlərindəki şərait, əhalinin acınacaqlı vəziyyəti, cahilliyi və bütün bunları doğuran səbəbləri görə bilməsi onun satirasının gücünü artırırdı.

1887-ci ildə öz qohumlarından Billurnisə adlı bir qızla ailə həyatı qurdu və bu nigahdan onun səkkiz qızı və bir oğlu olmuşdu.

Sabir çox ağır həyat yaşamışdı, müəyyən dövrlərdə ailəsini saxlamaq üçün sabun bişirib satardı. 1902-ci ildə baş verən zərzələdə evində olması onu maddi cəhətdən çox zəiflətdi. Lakin bütün bu məşəqqətli həyat Sabirin ruhunu sındıra bilmədi, o, yazıb yaratmaqda davam edirdi. Özünün sabun bişirmək peşəsinə isə dostu Abdulla Şaiqlə söhbət edərkən maraqlı bir izah verirdi ki, insanların batini kirini təmizləmək əlimizdən gəlmir. Ona görə də zahiri kirini təmizləmək üçün sabun bişirmək peşəsini qəbul etmişəm. Sabirin dost olduğu insanların onun həm şəxsi həyatında, həm də yaradıcılığında böyük yeri olmuşdur. Onların sırasına Abbas Səhhəti, Firudin bəy Köşərli, Həsən bəy Zərdabini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Dostlarının sayəsində Sabirin yaradıcılığı dövrü qəzet və jurnallarda çıxış etməyə başlayır. 1905-ci ildə “Həyat” qəzetində çap olunan “Beynəlmiləl” şeiri onu məşhurlaşdırdı. Sonralar “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə əməkdaşlığı onun satiralarına geniş oxucu kütləsi qazandımaqla yanaşı Mirzə Cəlillə möhkəm bir dostluq formalaşdırdı. Satiralarında çarizmin burjua-mülkədar ağalığının ədalətsiz qanunlarını qamçılamaqla Azərbaycan ədəbiyyatında inqilabi-satirik şeirin təməlini qoydu. Daha sonralar isə Sabirin əsərləri Azərbaycan hüdudlarını aşmağa başladı. Hələ onun sağlığında belə yerli mətbuatla yanaşı Səmərqənd, Peterburq, Həştərxan, Tiflis və İstanbul mətbuatlarında işıq üzü görmüşdü.

Çətin, maddi ehtiyaclar içində keçən həyat təbii ki, sonda öz sözünü dedi. Uzun sürən ağır xəstəlik (qaraciyər sirrozu) onu tamamilə zəiflətdi və 1911-ci ildə vəfat etdi. Sabir Şamaxıda yerləşən “Yeddi günbəz” qəbristanlığında dəfn edilmişdir. Bütün ömrü boyu əsərlərini bir kitab şəklində çap etdirmək arzusu ilə yaşasa da sağlığında bu ona nəsib olmadı. Yalnız ölümündən sonra onun sədaqətli dostları onun şeirlərini toplamağa başladılar. Bu işdə Abbas Səhhətin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Firudin bəy Köşərlinin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, hətta onun xalq içindən çıxan adi sırayı oxucularının da böyük rolu olmuşdu. “Kaspi” qəzetinin redaktor müavini Mehdi bəy Hacınski öz qəzetində xalqa müraciət edərək yazırdı: *“Biz Qafqaz müsəlmanlarına, xeyrixahlara müraciət edərək, onları öz şair və yazıçılarından şərəfinə heykəl qoyan avropalıların yolu ilə getməyə çağırırıq. M.Ə.Sabirin buna ehtiyacı yoxdur, fəqət ona lazım olan*

yeganə şey - əsərlərini nəşr etdirməkdir...”[M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, I cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, s-6, -477 s.]

Böyük əziyyətlərdən sonra Sabirin ilk kitabı işıq üzü gördü. 1913-cü ildə “Hophopnamə” adı altında 104 səhişəlik kitab 2000 tirajla kitab mağazalarına daxil oldu. Bu iş sonralarda davam etdirilərək onun əsərləri toplanır, zənginləşir və “Hophopnamə” dəfələrlə nəşr etdirilirdi. Nəhayət, 2004-cü ildə “Hophopnamə” son zəngin iki cildlik variantında nəşr etdirildi.

Sabir hələ balacalıqından yaradıcılına lirik şeirlərlə başlasa da, çox keçmədi ki, zəmanəsinin fanatizmini, geriliyin, cəhalətini, avamlılığını satira atəşinə tutmağa başladı:

*“Şairəm, çünki vəzifəm budur əsar yazım,
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar, yazım,
Günü parlaq, günüzü ağ, gecəni tar yazım,
Pisi pis, ayrını ayri, düzü həmvar yazım,
Niyə bəs böylə bərdədirsən, a qare, gözünü?
Yoxsa bu ayinədə ayri görürsən özünü?!”*

[M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, II cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, s. 72, - 383 s.]

Əsərlərinin qayəsini insanlığa məhəbbət, humanizm təşkil edən şairinin zamanında da Azərbaycan torpağı müxtəlif millətlərlə, etniklərlə zəngin idi. Lakin dövrün düzgün yürüdülməyən siyasəti onlardan bəzilərinə düşmənə çevirmişdi. Sabir əsərlərində bu irticanı ittiham etməkdən çəkinmir, hər zaman satira hədəfində saxlayırdı:

*“Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!
Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?!
Məzlumların göz yaşı dərya olacaqmış,-
Bilməm belə dövrənləri neylərdin, ilahi?!
Hökm eyləyəcəkmiş bütün aləmdə cəhalət,-
Dildadəyi-irfanları neylərdin, ilahi?!”*

[M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, I cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, s-145, - 477 s.]

Şairin “Beynəlmiləl” adı altında yaratmış olduğu şeirlər özünün multikultural dəyərləri ilə zəngin olub, insanlar arasında sülhün, əmin-amanlığın təbliğinə xidmət edir:

*“Kim ki, insanı sevər, aşıqi hürriyyət olur.
Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur”*

[K.Abdulla, İ.Həbibbəyli, V.Məmmədəliyev və başqaları. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları, Bakı, 2016, BBMM, s-194, -287 s.]

Sabir irqi, dini, etnik fərqliliklərinə görə fərqləndirmə aparan müsəlmanları belə tənqid hədəfinə tutmaqdan çəkinmir, onları “iblisi-məlunlar” adlandırırdı. Şair üçün insanlar arasında ayrı-seçkilik aparmaq yolverilməz idi:

*“Babam sünni, nənəm şiə, dürək mən,
Nə farsam mən, nə hindəm mən, türək mən!
Muğanda - muğbeçə, məsciddə - əkbər,
Təfavüt yox... həqiqətdə zirək mən!...”*

[M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, II cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, s-72, -383 s.]

Əsərlərində dövrünün ən aktual problemi olan qadın azadlığı, qadınların təhsil problemi, ümumilikdə uşaqların oxumasına mane olan cahil valideynlər ön plana gətirilir və səbəbləri araşdırılırdı:

*“Xandostu, amandı, qoyma gəldi!
Didarı yamandı, qoyma gəldi!
Vay, vay! Deyəsən başər deyil bu!
Bir şəklə uyan təhər deyil bu!
Allahı sevirsən, ər deyil bu!
Ərdodu, qabandı, qoyma, gəldi!
Didarı yamandı, qoyma gəldi!”*

[M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, I cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, s-182, -477 s.]

*“Oğul mənimdir əgər, oxutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Gərçi bu bədbəxt özü elmə həvəskardır,
Kəsbi-kəmal etməyə səyi dəxi vardır,
Məncə bu işlər bütün şiveyi-küffardır,
Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!”*

[M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, I cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, s-272, -477 s.]

Yaxud, “Vah! Bu imiş dərsi-üsuli-cədid? şeirində mədrəsələrdə aparılan dərslərin keyfiyyətini elə mollaların savadsızlığını ifşa edərək yazır:

*“Vah!...bu imiş dərsi-üsuli-cədid?!
Yox...x! Yox...x! oğul, məktəbi-üsyandı bu!
Molla deyil bundakı təlim edən!
Əlhəzər et, bir yeni şeytandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!...
Düz yeri bir yupyumuru şey qanır,
Həm də deyir sutkada bir fırlanır,
Ay dolanır, göy dayır, gün yanır,
Kafirə bax, gör nə bədgümandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!...*

[M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, I cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, s-218, -477 s.]

Sabir yaradıcılığında multikultural və tolerant dəyərləri bir məqalə ilə ifadə etmək qeyri-mümkündür. Sadalanan bu incə məqamlar Sabir yaradıcılığının kökündə multikultural dəyərlərin yaşadığının sübutudur. Deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycan qədim dövrlərdən müxtəlif etnos və konfessiyaların yaşadığı diyar olsa da, həyat tərzlərində olan bu mehriban, tolerant münasibətlər ta qədimdən başlayaraq ədəbiyyatımıza, publisistikamıza da təsirsiz qalmamış, klassikamıza hopmuş multikultural dəyərlər bu gün multikulturalizmi həyat tərzimizə çevrilməsinə Sabir kimi ölməz ədiblərimizin şeir və qəzəlləri sayəsində gələcək nəsillərə miras kimi ötürülmüşdür.

Xülasə

Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşən Azərbaycan bu gün bütün dünyada multikulturalizmin bərqərar olduğu bir ölkə kimi tanınmaqdadır. Özünün multikultural həyat tərzii ilə bütün dünyanın diqqət mərkəzində olan dövlətimiz bu dəyərləri bir gündə qazanmamış, uzun tarixi yolun və düzgün yürüdülmən daxili və xarici siyasətin sayəsində nail olmuşdur. Qoynuna aldığı xalqların qardaş və dost olması, bir-birlərinə tolerant münasibət bəsləməsi sayəsində öz dini etiqadlarını, milli-mənəvi dəyərlərini, ana dillərini, mədəniyyətlərini, adət və ənənələrini saxlamaqla yanaşı, həm də inkişaf etdirir.

mələri üçün demokratik səraitə də malik olmuşlar.

Summary

Located at the crossroads of Europe and Asia, Azerbaijan is now recognized around the world as a country where multiculturalism has been established. Our state, which is in the center of attention of the whole world with its multicultural way of life, did not achieve these values in one day, thanks to a long historical path and well-conducted domestic and foreign policy. Thanks to the brotherhood and friendship of the peoples they embraced, and their tolerant attitude to each other, they not only preserved their religious beliefs, national and spiritual values, mother tongues, cultures, customs and traditions, but also had a democratic opportunity to develop them.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında Bakı- 2017, 527 s.
2. M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, I cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, ISBN, 9952-418-26-1.
3. M.Ə.Sabir. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: Hophopnamə, II cild, Bakı: 2004, Şərq-Qərb, 383s.
4. K.Abdulla, İ.Həbibbəyli, V.Məmmədəliyev və başqaları. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları, Bakı, 2016, BBMM, -287 s.

M.Ə.SABİRİN YARADICILIĞINDA MƏKTƏB VƏ MAARİF MƏSƏLƏLƏRİ

Heybətova A.C.

Müəllim

ADPU

Açar sözlər: *poeziya, satira, maarif, təmsil, məktəb*

Key words: *poetry, satire, education, fable, school*

XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatının əsas ideya mövzularından olan maarifçilik bir sıra şairlərlə bərabər M.Ə.Sabirin də yaradıcı-

lığında ən mühüm istiqamət idi. Doğrudur, o, yaradıcılığa böyük Azərbaycan şairi M.Füzulinin təsiri ilə başlamış və ilk qələm təcrübələri məhz klassik janr olan qəzəllərdən ibarət olmuşdur. Lakin illər şairin təfəkkür və düşüncəsini daha da təkmilləşdirmiş, iti zəkası, müşahidə qabiliyyəti, ruhundakı vətənpərvərlik hissləri onun yaradıcılığına yeni istiqamət vermiş və böyük şairin yaradıcılığının əsas mövzu ideyası maarifçilik olmuşdur. İlk mətbu şeirini 41 yaşında – 27 iyun 1903-cü il tarixində “Şərqi rus” qəzetində dərc etdirmiş şair qəzetin nəşrə başlamasını millətimiz üçün mühüm hadisə sayır, xalqın maariflənməsi yolunda atılan sevindirici addım kimi qiymətləndirirdi.

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir,

Millətin pişvası tərbiyədir – deyən böyük mütəfəkkir daim yeni məktəb, müasir təlim-tərbiyə üsulları uğrunda yorulmadan çalışmışdır. Eyni zamanda tərbiyə ilə elmin bir-biri ilə sıx bağlı olduğunu, gözəl tərbiyə dedikdə gənc nəslin demokratik ruhda, savadlı şəkildə böyüməsini millətimizin nıcatının ən mühüm vasitələrindən olacağına inanırdı:

Tərbiyə elmsiz deyil məqbul

Ki, onun müqtəzası tərbiyədir.

M.Ə.Sabirin yaradıcılığında maarif məsələlərinin əsas yer tutması həm də onun pedaqoji fəaliyyəti ilə bağlı idi. “Bu tərəqqipərvər ictimai xadimlərin fəaliyyət dairəsi çoxcəhətli idi. Onlar bədii yaradıcılıqla yanaşı müəllimlik edir, dərslük, dərs vəsaitləri və proqramlar hazırlayır, dövrü mətbuatda fəal iştirak edir, teatr tamaşaları hazırlayır, aktyor və rejissor kimi də işləyir, maarif, mədəniyyət və incəsənətin bütün sahələrində böyük fədakarlıq göstərirdilər. Ziyalıları düşündürən vacib məsələlərdən biri də yeni üsullu məktəb, yeni tələblər səviyyəsində uşaq əsərlərinin yaradılması idi” [1,s.4]. 1908-ci ildə Şamaxıda açılan “Ümid məktəbi”ndə müəllim kimi fəaliyyətə başlayan şair artıq bundan sonra satiralarında elm və təhsil məsələlərini daha qabarıq şəkildə təsvir etmiş, kiçik yaşlı uşaqlara məktəbi sevdirmək yolunda dayanmadan çalışmışdır. “Məktəbə çağırış”, “Uşaqlara”, “Məktəb şərqi” (şairin ilk uşaq şeiri), “Məktəb uşaqlarına töhfə”, “Məktəb şagirdlərinə töhfə” və s. əsərləri sadə, anlaşılıqlı dildə yazılması ilə bərabər, həm də asan

əzbərlənən şeirlərdir. Məhz bu keyfiyyətlərinə görə Sabirin şeirləri daim ibtidai siniflərin oxu dərsliklərində yer alır və şagirdlər bu əsərləri çətinlik çəkmədən, sevə-sevə öyrənirlər. Bu əsərlərin içində şairin uşaqlar üçün yazıb yaratdığı, başqa dillərdən Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi təmsillərin xüsusi yeri var. “Qarğa və tülkü”, “Təbib ilə xəstə”, “Qoca bağban”, “Qarınca”, “Molla Nəsrəddinin yorğanı”, “Uşaq və pul”, “İsgəndər və fəqir”, “Azarlı kəndçi”, “Hörümçək və ipəkqurdu”, “Yalançı çoban”, “Qarğa və tülkü” (İ.Krlovdan tərcümə), “Camışçı və sel”, “Ağacların bəhsi” kimi təmsillər bir əsrdən çoxdur ki, kiçik yaşlı uşaqların təlim və tərbiyəsində mühüm rol oynayan əsərlər kimi aktualdır. Bu təmsillər müxtəlif mövzulara həsr olunsada hamısı üçün ortaq ideya mövzular vardır. Dürüstlük, təvazökarlıq, işgüzarlıq, ayıqlıq, zəhməti sevmək bu əsərlərdə yüksək insani keyfiyyətlər kimi uşaqlara aşılaraq, tənbellik, yalançılıq, oğurluq, paxıllığın pis cəhətlər olduğu üçün insanların onlarda çəkinməli olduğu təbliğ olunur:

*Bax, yalançı tanıldı çünki çoban,
Doğru derkən sözü göründüyü yalan.
Hərgiz, oğlum, yalan demə ki, xuda
Dust tutmaz yalançının əbəda!
Həm də xəlf içrə hörmətin olmaz,
İzzətin, qədrü qiymətin olmaz.
“Evi yandı yalançının, - derlər, -
Ona bir kimsə etmədi bəvər” [2, s.321].*

M.Ə.Sabirin yaradıcılığından bəhs edərkən şübhəsiz ki, ilkin ağıla gələn şairin sarkazmlarla zəngin satiraları olur. Münasibət bildirdiyi bütün məsələlərə dair şairin satiraları olduğu kimi, maarif məsələləri də bu satira nümunələrindən bir çoxunun əsas mövzu ideyalarından olmuşdur. Ustadı Seyid Əzim Şirvanidən dərs almış olsa da ədəbiyyat tarixinə bir davamçı kimi deyil, öz üslubu, dəsti xətti ilə yeni nəfəs gətirən Sabir tənqidi realizmin banilərindəndir. O, öz ideyaları ilə ədəbiyyatımızı keyfiyyətə yeni bir mərhələyə qaldırmışdır. Şairin üslubunun özünməxsusluqlarından biri yaratdığı obrazları öz dilləri ilə tənqid etməsi idi. Satiralarındakı bu üslub onun dəsti xəttinin daima seçilib tanınmasına səbəb olmuşdur. Şairin “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan”, “Tərpənmə amandır,

bala, qəflətdən ayılma”, “Neçin məktəbə rəğbətim olmayır”, “Oxutmuram, əl çəkin!”, “Uşaqdır” kimi satiralarında elmsizliyi, savadsızlığı özünə dərd etməyən, əksinə məktəbi uşaq üçün ziyanlı sayan avam insanlar hədəfə çevrilir.

Əsrin əvvəllərində nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalı ilə sıx əlaqə M.Ə.Sabirin yaradıcılığına bir qədər də təkan vermiş, məktəb və maarif məsələlərinə həsr etdiyi şeirləri mütəmadi olaraq jurnalın demək olar ki, hər sayında dərc olunmağa başlamışdı. Artıq jurnalın poeziya qolu bilavasitə M.Ə.Sabirin adı ilə bağlanırdı. “Üsuli-cədid” adlanan yeni dərs üsulunun ən mühüm tərəfdar və təbliğatçılarından olan şairin “Uçitellər”, “Baş tutdu...”, “Bu boyda, bu boyda!”, “Vah! Bu imiş...”, “Təşəkkür” və s. satirik şeirlərində köhnə dərs üsullarının heç bir işə yaramadığını, əksinə insanları qaranlıq düşüncəyə elmsizliyə sürüklədiyini dönə-dönə vurğulayırdı.

Şairin elmsizliyi tənqid edən satiralarından bəhs edərkən şübhəsiz, ilk yada düşən şeirlərdən biri “Oxutmuram, əl çəkin” əsəridir. Baş verən bir hadisədən təsirlənərək yazılan bu satirik şeirin maraqlı yaranma tarixçəsi vardır. Belə ki, Balaxanıda müəllim kimi çalışdığı zamanlarda Dostəli adında bir oğlanın atasından xəbərsiz yeni üsullu məktəblə tanış olması, onun bu məktəbi, müəllimlərin də onu bəyənməsi səbəbindən təhsilini burada davam etdirmək istəməsi sonradan faciəyə səbəb olur. O, hər gün səhər gündəlik paltarında molaxanaya gedib 1-2 saat orada dərs oxuyar, sonra gizləncə çıxıb kəndin kənarında, daşın altında gizlədiyi formasını geyib məktəbə gedərmiş. Dostəli burada həvəslə yeni biliklərə yiyələnir, müəllimlərinin sevimlisinə çevrilmişdi. Ona dərs deyən müəllimlərdən biri də böyük şair M.Ə.Sabir idi. Bir neçə ay beləcə davam edən Dostəlinin izinə düşürlər, mollaxandan atası Zeyqəm kişiye bu barədə məlumat verirlər. Zeyqəm kişi hay-küylə məktəbə gəlir və oğlunu çölə çıxarıb ağaca bağlayır. Heç kəsi yaxına gəlməyə qoymur, “uşaq mənimdir, oxutmuram da, əl çəkin deyir” və uşağı o ki var döyür. Sonda Zeyqəm kişinin qardaşı gəlib uşağı onun əlindən ala bilir. Dostəli təhsilini məktəbdə davam etdirə bilməsə də o, çox gözüaçıq yeni fikirli və savadlı bir molla olur. Sabirin yaradıcılığını əzbərdən bilir.

Bu hadisədən sonra M.Ə.Sabir özünün məşhur “Oxutmuram əl çəkin” şeirini yazır. Şeir “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc olunur,

dillər əzbəri olur:

*Oğul mənimdir əgər, oxutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Bəs ki, uşaqdır hələ, yaxşı-yaman sanmayır,
Elmin əbəs olduğun anlamayır, qanmayır,
Sair uşaqlar kimi, hər sözə aldanmayır,
Eyləyir ömrün hədə, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram əl çəkin! [2,193-194]*

Məşhur karikaturaçı-rəssam Əzim Əzimzadə şeirə aid rəsm əsəri yaradır. Şeir günümüzdə qədər aktuallığını itirmir, kiçik yaşlılardan tutmuş böyüklərə kimi Sabirsevərlər şeiri yadda saxlayır. Bəstəkar Zakir Bağirov şeirə mahnı bəstələyir.

Poeziyanın istiqamətini dəyişməyə qadir olan böyük şair mütəfəkkir M.Ə.Sabirin yaratdığı şeirlər yüz ildən çoxdur ki, məktəb dərsliklərini bəzəyir, uşaqları elmə, təhsilə həvəsləndirməkdə müəllimlərə bilavasitə kömək edir. Yaradıcılığı daim aktual olaraq qalan və ölümsüz həyat yaşayan Sabirin şeirləri milli özünü dərk etmə prosesinin tərkib hissəsidir. Şairin həyatı ehtiyac içində keçsə dəyəşədiyi dövrdə lazımı qayğı görməsə də dövrümüzdə onun irsinə yüksək qayğı göstərilir. Adına Pedaqoji Kollec fəaliyyət göstərir, Bakının mərkəzindəki ən gözəl parklardan biriböyük şairin adını daşıyır. Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2010-cu il 1 iyun tarixli sərəncam vermiş [5] və tədbirlər planı hazırlanıb həyata keçirilmişdir. Şairin bütün əsərləri ilə toplanıb yeni əlifba və tərtibatla nəşr olunmuş, Şamaxıda ev muzeyi fəaliyyətə başlamışdır.

Xülasə

Məqalədə M.Ə.Sabir yenilikçi şair və vətəndaş kimi qiymətləndirilir. Sabir Azərbaycanın digər görkəmli mütəfəkkirləri kimi milli təhsil, məktəb, elm sahəsində yenilikçi ideyalarla çıxış etmiş,müasir, yüksək inkişaf etmiş, vətəninə və xalqını sevən gənc nəsillərin yetişdirilməsi və tərbiyələndirilməsində böyük xidmətlər göstərmişdir.

Summary

In this article M.A.Sabir is rated as an innovator, a poet and citizen. M.A.Sabir like other progressive intellectuals of Azerbaijan put forward innovative ideas of national education, school, science, education and upbringing of youth did much to create a new, modern, highly developed, loving his country and people of generations.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. III cild. Bakı, 2005
2. Mirzə Ələkbər Sabir, Hophopnamə. Bakı, "Turan" nəşrlər evi, 2002. 367s.
3. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. 2 cildə, I cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2004
4. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. 2 cildə, I cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2004
5. <https://president.az/az/articles/view/170>
6. Talıbzadə K.Sənətkarın şəxsiyyəti. Bakı: Yazıçı, 1978

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN SATİRA YARADICILIĞINDA NOVATORÇULUQ

(8 və 11-ci siniflərin “Ədəbiyyat” dərslikləri əsasında)

Aynur Qafarlı

*“Türk araşdırmaları” bölməsinin kiçik elmi işçisi
ADPU*

Açar sözlər: *ümumtəhsil məktəbləri, satira, kəndli, mülkədar, ədəbiyyat.*

Key words: *secondary schools, satire, peasant, landlord, literature.*

Azərbaycan ədəbiyyatı zənginliyinə görə dünyanın ən zəngin ədəbiyyatlarından biridir. Həm mövzu, həm də ideya baxımından bu ədəbiyyatın özünəməxsusluğu var. “Dədə Qorqud”dan, habelə Ə.Xəqanidən, N.Gəncəvidən üzübəri baxsaq, görürük ki, bu ədəbiyyat milli varlığını qorumaqla, bəşəri və dünyəvidir. İnsan və insana

münasibət, humanizm və humanist ideyalar, nəinki onun axan qanı, o cümlədən onun şah damarını təşkil edən canlı orqanizmdir. Bu ədəbiyyatı yaradanlar həm dahi şəxsiyyət, həm də bir ədəbi məktəbdir. Belə ki, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Xətayi, Vəqif, Zakir, Axundzadə və başqaları bu sırada olan, söz mülklərinin gücü ilə bütün dünyanı heyrətə gətirən simalardır. Belələrindən biri də böyük və dahi Azərbaycan şairi Mirzə Ələkbər Sabirdir. M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında böyük bir ədəbi məktəbin əsasını qoymuş, yeni bir cığır açmışdır. Azərbaycan satirası hələ də bu günədək bu misilsiz sənət xəzinəsindən bəhrələnir, bu ənənələri davam və inkişaf etdirir. O, nəinki Azərbaycan ədəbiyyatında, həmçinin də bütöv yaxın Şərqdə yeni bir ədəbi məktəb yaratmış Azərbaycan şairlərindəndir. Özü də satiranın ən çətin bir formasında; tipi öz dili ilə danışdırıb ifşa etmək formasında... və bir də satirik növə yeni janrları əlavə etməklə: satirik qırmanc, sual-cavab, bəhri-təvil və s. Həmçinin mövzuca da Sabir satiraları rəngarəngdir. İnsan həyatının o sahəsi yoxdur ki, orada Sabir satiraları öz atını çapmasın. Yüksək sənətkarlığı və sözün ilahi gücü ilə... Mövzu baxımından çox varlı olan Sabir satiraları insanların maariflənməsi, gerçəklikləri olduğu kimi anlaması, sözün əsl mənasında ağı qaradan seçməyi üçün də ən güclü bir vasitə rolunu oynayır. Sabir satiralarını oxuyan oxucu bu satiralardan özünə yaxşı mənada nə isə götürür, öz həyatını həmin satiralarda axtarmaqla özündə özünüdərkə qovuşur. M.Ə.Sabir satiralarını təhlil etməklə bu cür fikirlərin sayını çoxaltmaq olar. Ancaq bir oxucu, həm də tədqiqatçı kimi mənim məqsədim heç də bundan ibarət deyil. Məqsədim ümumtəhsil məktəblərinin “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərslərlərdə tədris edilən Sabir yaradıcılığına aid əsərlərin məzmunu və təhlili barədə öz metodiki tövsiyələrimi verməkdir.

Bildiyimiz kimi, M.Ə.Sabir yaradıcılığı ilə şagirdlər ilk dəfə ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində tanış olurlar. Axı Sabir satiraları ilə yanaşı, gözəl lirik şeirlər müəllifi və həm də uşaqlar üçün şeirlər yazan şairimizdir. Bu səbəbdən də orta ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində Sabir şeirlərinə də xüsusi yer ayrılır. Ölinə yenicə qələm götürüb yazı vərdişlərinə yiyələnən, kitab oxumaq vərdişi qazanan aşağı sinif şagirdləri uşaq şeirləri yazan bir sıra Azərbaycan şairlərinin şeirləri ilə bərabər, M.Ə.Sabirin şeirləri ilə

də tanış olurlar. Böyük şairin ibtidai siniflərdə “Uşaq və buz” (1, 86), “Yaz günləri”, “Çütçü”, “Yalançı çoban” (sinifdən xaric oxu materiallarında) və digər şeirləri kiçikyaşlı uşaqların oxuyub-öyrənmələri üçün nəzərdə tutulur, məktəblilər həmin şeirləri çox həvəslə oxuyub əzbərləyirlər və bu şeirlər ömürlük yaddaşlarından silinmir.

Mən deyərdim ki, hələ indiyədək uşaqlar üçün yazılan şeirlər içərisində az-az bu cür nümunələrə rast gəlmək mümkündür. Həm də yuxarıda göstərilən nümunələrin hər biri bir sənət nümunəsidir. “Yaz günləri” şeirini oxuyan oxucu-şagird şeirdə yazın gəlişini səbirsizliklə gözləyir və həm də yazı sevgisini etiraf edir. Bu etiraf oxucu-şagirdin həm də iç dünyasından gələn etiraf kimi səslənir.

“Uşaq və buz” şeirində isə canlı qış fəslində baş verən hadisələr dilə gətirilir (1, 86). Məktəbə-dərsə gedən uşaq və buz arasında baş verən hadisədən söhbət açılır. Həmin hadisə uşağın dili ilə nəql olunur. Buzda sürüşüb üzüstə yerə yıxılan məktəbli uşaq buzu, daha doğrusu, bütövlükdə qışı yazla – onun gəlişi ilə qorxudur. Bununla da yaz fəslini bütün fəsillərin fəvqündə görür.

Ümumiyyətlə, M.Ə.Sabirin istər bu əsərlərində, istərsə də digər uşaq şeirlərində biz sanki canlı orqanizmin fəaliyyətini hiss edirik. Təkcə bu uşaq şeirləri ilə Sabir böyüklüyün – ədəbiyyatda böyüklüyün parlaq, ləkəsiz nümayəndəsi kimi görünür. Ancaq o, ədəbiyyatda böyük satirik – özü də yenilikçi böyük satirik şairdir. İstəyirəm ki, bu elmi publisistik məqaləmdə şairin orta ümumtəhsil məktəblərinin 8 və 10-cu siniflərin “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərslərində verilən satirik əsərlərinə elə bu yöndən yanaşım.

Satirik şeirin böyük ustadı sayılan M.Ə.Sabirin 1907-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunan və şairin kəskin tənqidi məzmunu malik əsərlərindən biri olan “Əkinçi” şeiri 8-ci sinfi üçün “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərslərinin “Tənqidi realizm və romantizm dövrü” bölməsində şagirdlərə təqdim olunur (2; 109-113).

Bu satirada mülkədar obrazının daxili aləmi, zəhmət adamına – əkinçiyə münasibəti şairin dili ilə açılır. Şairin bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etməsi əsərin gücünü artırır. Bu satirada yuxarı təbəqələrə mənsub olanların nə qədər əzəzil və zalım, aşağıların isə cəfəkeş olmaları ilə bərabər, həm də yazıq və fağır

olmaları göstərilmişdir. Əsərin bədii gücü ondan ibarətdir ki, şair tipi öz dili ilə ifşa edir. Şeirin hər bəndində biz bunu görürük. Aşağıda verilən nümunə ilə fikrimizi əsaslandırmağa çalışaq:

*Məzlumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!
Qoyma, özünü tülküyə, adə əkinçi!
Bir hüzlə hər gündə gəlib durma qapımda,
Yalvarma mənə, boynunu kəc burma qapımda,
Gahi başına, gah döşünə vurma qapımda,
Ləğv olma, ədəb gözlə bu məvadə əkinçi!
Lal ol, a balam, başlama fəryadə, əkinçi! ... (2; 109)*

Bu parçada yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlər birbaşa təsdiqini tapır. Bu satira sadə əmək insanının məşəqqətli həyat tərzini əyani şəkildə göstərən real sənət nümunəsidir. Əsər əruzun həzəc bəhrində yazıldığı üçün çox oynaq və axıcı səslənir, oxucu-şagird onu asanlıqla qavrayır və hətta əzbərləməkdə heç bir çətinlik çəkmir.

Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərslində “Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və romantizm dövrü” bölməsində Mirzə Ələkbər Sabirin həyatı, yaradıcılıq yolu haqqında məlumat verilir, “Neylərdin, ilahi?!” satirik şairi tədris olunur (3; 29-36).

“Neylərdin, ilahi?!” satirasında Sabir insan həyatının hər bir nöqtəsinə toxunmaqla Allaha müraciət edir və Yaradana – Allaha xitabən, əslinə qalanda bütün günahları mətnaltı verməklə, insan övladının özündə görür. Sözünl əsl mənasında, insanın başına gələ biləcək bütün faciələrdə onun özünü suçlayır, onun özünü qınaq obyektinə çevirir. Allahı isə sadəcə olaraq onları – bu əzabkeş insanları yaratmaqda qınayır. Satira beytlər şəklindədir. Orta məktəb dərsləklərində 11 beyti verilən satiranın hər beytində iki obrazın xarakterini şair sözünl gücü ilə real çılpalığınl ortaya qoya bilmişdir. Şeirnl hər beytində əzənl və əzilənl qarşı-qarşıya qoyulur. Satiranın ayrı-ayrı beytlərindən misal göstərməklə biz bunu daha yaxşı izah edə bilərik:

*Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi,
Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?!*

*Artdıqca həyasızlıq olur el mütəhəmmil,
Hər dərdə dözən canları neylərdin, ilahi?!.. (3; 34)..*

Gördüyümüz kimi, ilk beytlərdə şair Yaradanın öz haqqını, hüququnu bilməyənlərin yaranmasında və yaradılmasında rolunun olmasını açıqlayır, bundan da təəssüf hissi keçirdiyini dilə gətirir. Bir neçə beytdən sonra isə əsl mətləbə keçir.

*Məzlumların göz yaşı dərya olacaqmış, –
Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi?!*

*Səyyadi-cəfakarda rəhm olmayacaqmış, –
Ahuları, ceyranları neylərdin, ilahi?!*

*Bağın, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmış,
Töxm əkməyə dehqanları neylərdin, ilahi?!... (3; 34)..*

Göründüyü kimi, bu nümunədə şair insan taleyinə laqeydlikdən danışmaqla, həm də digər tərəfin bunu könüllü olaraq qəbul etməsindən danışır. İnsan ləyaqətini alçaldan, onu əzən hər bir məqama toxunmaqla, dahi şair həyasızlığın, laqeydliyin, biganəliyin artması və sədaqətin azalması hallarının da artıq gündəlik həyat tərzinə çevrilməsini yüksək səviyyədə deməyi bacarır. Bununla da hələlik o bütün zamanların söz ustadı olmaq şansını öz yaradıcılığında qoruyub saxlayır. Kəskin tənqidi məzmunu ilə seçilən “Neylərdin, ilahi?!” satirası əruzun həzəc bəhrində qələmə alınmışdır.

Bu satira orta məktəb şagirdlərinin də qavrayıb anlayacağı, ağı qaradan seçməyi bacaracağı anlamda yazılan əsərdir. Şeirin əzbərlənməsi də, öyrənilib üzərində təhlil aparılması da çox asan və maraq doğurandır. Şeiri təhlil edən orta məktəb şagirdi pisliyin – istismarçı olmağın, eləcə də istismarçılığa məruz qalmağın nə demək olduğunu anlayır və yaxşını pisdən seçməyin artıq fərqi varə bilər. Gələcək həyatında insani keyfiyyətləri özündə tapmaq haqqında düşünür. Xeyirlə şəri, haqla nahaqqı, yaxşıqla pisliyi ayırd etmiş olur.

Beləliklə, M.Ə.Sabirin “Neylərdin, ilahi?!” satirası, nəinki onun

yaradıcılığında, hətta bütöv Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri və sanbalı olan söz incisidir. Bu inci söz sənətimizi və ədəbiyyatımızı bəzəyən, ona şərəf gətirən çox dəyərli incidir.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında böyük bir ədəbi məktəbin əsasını qoymuş, yeni bir cığır açmışdır. Azərbaycan satirası hələ də bu günədək bu misilsiz sənət xəzinəsindən bəhrələnir, bu ənənələri davam və inkişaf etdirir. M.Ə.Sabir yaradıcılığı ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərinin “Azərbaycan dili 1”, 8 və 11-ci siniflərinin “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərsliklərində tədris olunur. Məqsədim orta məktəb dərsliklərində tədris olunan Sabir yaradıcılığına aid əsərlərin məzmunu və təhlili barədə öz metodiki tövsiyələrimi verməkdir.

Summary

Mirza Alakbar Sabir laid the foundation of a great literary school in Azerbaijani literature and opened a new path. Azerbaijani satire still enjoys this incomparable treasure of art, continues and develops these traditions. M.A.Sabir's creativity is taught in the textbooks of primary schools on “Reading”, 8th and 11th grades on “Literature”. My goal is to give my methodological recommendations on the content and analysis of Sabir's works taught in secondary school textbooks.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün “Azərbaycan dili” fənni üzrə dərslik / R.İsmayılov, S.Abdullayeva, G.Orucova, D.Cəfərova. – Bakı: “Altun kitab”, – 2016, – 160 s.
2. Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərslik / S.Əliyev, B.Həsənov, A.Mustafayeva, N.Verdiyeva, S.Məmmədova. “Şərq-Qərb”, – Bakı, – 2019, – 208 s.
3. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərslik / İ.Həbibbəyli, S.Əliyev, B.Həsənov, A.Mustafayeva. – Bakı: “Bakı”, – 2018, – 208 s.
4. Sabir. Hophopnamə. – Bakı: I cild, – “Şərq-Qərb”, – 2004, – 480 s.
5. S Sabir. Hophopnamə. – Bakı: II cild, – “Şərq-Qərb”, – 2004, – 384 s.
6. XI sinif şagirdləri üçün elektron vəsait. <http://edebiyat.ucoz.com>.

7. XX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası (1905-1920-ci illər). – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005, – səh.6-8; 10-13

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞININ BƏZİ ORİJİNAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dadaşov Ç.Z.

*Baş müəllim
ADPU Şamaxı*

Açar sözlər: *satira, şair, folklor, həmrəz, arxaik, üslub*

Key words: *satire, poet, folklore, comrade, archaic, style*

Yeni dövr ədəbiyyatımızın görkəmli simalarından biri Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Azərbaycanın böyük mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. Sabir inqilabi-satirik şeirimizin banisi kimi tanınır. Onun inqilabi-demokratik poeziyası öz xəlqiliyi və dərin realizmi ilə Azərbaycan ədəbiyyatında bədii və ictimai fikrin inkişafında böyük rol oynamışdır. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin aparıcı simalarından biri kimi o, Şərqin bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa da qüvvətli təsir göstərmişdir. Hələ şairin sağlığında onun əsərləri yerli mətbuatla yanaşı, Tiflis, Peterburq, Səmərqənd, İstanbul şəhərlərində və başqa yerlərdə çıxan qəzet, jurnal və məcmuələrdə də dərc olunmuş və geniş şöhrət tapmışdır. Sabirin “Hophopnamə” adı ilə tanınan kitabı realist ədəbiyyatın gözəl nümunəsi, milli-bədii fikrin böyük abidəsi sayılır.

M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın ən qüvvətli nümunələrini qələmə almışdır. O, dövrünə qədər mövcud olan satira ənənələrini zənginləşdirmiş, satiraya yeni üslub gətirmiş, ifşa etmək istədiyi tipi öz dili ilə danışdıraraq daxili aləmini açmış, nöqsanlarını, mənfi cəhətlərini həmin tipin öz sözləri ilə ifadə etmişdir.

Sabir yaradıcılığının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də xalq məsəllərindən, danışiq dilinin zənginliyindən istifadə etməsidir. O əsərlərində obyektə müraciət etmək istəyəndə xalqa arxalanır, xalq dilində hamıya aydın olan söz, ifadə və surətlərlə danışdırırdı:

Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə!

Nə də tərpnəməyir üstündəki yorğan, ölübə!

Bu nümunədə xalq dilinin canlı danışq sözləri işlədilmişdir.

Sabir Azərbaycan dilinin zəngin söz xəzinəsindən istifadə edən, şeiri xalq danışq dilinə yaxınlaşdıran sənətkarlardan biridir. Onun şeirlərindəki bu dil sadəliyi heç vaxt məzmun dayazlığından irəli gəlmir, əksinə, ideyanın xəlqi olmasından irəli gəlir. Sabirin şeirlərində bədii dilin sadəliyi ayrı-ayrı sözlərlə verilmir. Onun ifa xüsusiyyəti, şeir dili belədir:

Nə soxulmusan araya, a başı bəlalı, fəhlə?

Nə xəyalilə olubsan belə iddialı, fəhlə?!

Bu nümunədəki söz və ifadələrin hamısı canlı xalq dilinə xasdır. Sabirə qədər heç bir şairdə canlı xalq dilinin zəngin ifadəsini tapmaq mümkün deyil. Əsasən geridə qalmış adamların, tənqid obyektı olan tiplərin zehninə nüfuz etmək və bu yolla oxucuda gülüş, nifrət oyatmaq şairin çox işlətdiyi üsullardandır. Belə tiplər bütün daxili və zahiri aləmi ilə oxucunun gözü qarşısında canlanır. Sabirin şeir dilimizə gətirdiyi bir yenilik də şairin külli miqdarda təqlidi sözlər işlətməsi hesab olunmalıdır. Təqlidi sözlər əşya və hərəkətin adı deyil, bəlkə bu hərəkətin təxmini əksidir. Bunlar Sabir şeirinin əxalqi dilindən, folklordan gəlmişdir. Sabirə qədər şeirimizdə təqlidi sözlər olduqca az, tək-tək hallarda özünü göstərmişdir. Sabir şeirində isə təbiətin müxtəlif səslərinə təqlid ilə yaranmış, qədimdən canlı dildə mövcud olub, şeirə, yazılı ədəbiyyata daxil ola bilməyən təqlidi sözlər çox geniş yer tutur.

Mırt-mırt oxumaqdan kişi, bir qanki, pul olmaz

Mırtılda dəmadəm

Nagah olub gülləfəşan partapart

Başsaçlı, ayaqçəkməli mırt-mırt danışanlar...

İnsan dözəməz bu şarpaşarpa

Gup-gup döyünüb darıldı bağrım.

Hadisənin mahiyyətini dolğun və obrazlı şəkildə ifadə etməkdə bu kimi sözlərin qiyməti hədsizdir. Sabir dilinin dəyərli, diqqətə layiq bədii ifadə vasitələrindən biri olan bu sözləri başqa sözlərlə, ifadələrlə əvəz etmək ya mümkün deyil, ya da mümkün olsa da, bədiiliyin, obrazlılığın, ifadəliliyin itməsi, pozulması hesabına mümkündür.

Sabir yaradıcılığında məişət sözlərinə də rast gəlmək mümkündür. Şeir dilini adi məişət dili ilə yaxınlaşdırmaq meyli-hələ Vaqif və Vidadi yaradıcılığı ilə başlanan, XIX əsr şairləri tərəfindən daha da inkişaf etdirilən bu meyl, Sabir şeirində başa çatdırılmış oldu. Sabir bütün məhdud üslub çərçivələrini, bütün şərtlilikləri vurub dağıtdı, şeirimiz üçün çox böyük meydan açdı.:

Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!

Bizim qazanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Gördüyümüz bu nümunədə xalq məişətinə məxsus bir sıra söz və ifadələr işlədilmişdir.

Ədəbiyyatımızda süjetli satiranın ilk nümunələrinin yazılması da Sabirin adı ilə bağlıdır. Balaca, canlı həyat səhnəcikləri yaratmaq da Sabir satirasının gözəl bir üsuludur. "Yeni və köhnənin söhbəti", "Əhvalpürsanlıq, yaxud qonuşma" şeirləri bu üsul ilə yazılmışdır:

- *Nə xəbər var, məşədi?*

- *Sağlığın!*

- *Az-çox da yenə?*

- *Qəzet almış Hacı Əhməd də...*

- *Pah Oğlan, nəmə nə?...Sən özün gördün alanda?*

- *Belə nəql eylədilər!...*

Şeir canlı danışığa nə qədər yaxınlaşdırılmışdır. Bu adi, sırf danışiq tərzidir. Lakin şair söz, kəlam, ifadələr axını içərisində gizlənmiş, seçilməsi çətin olan şeirləri başqalarından ayırıb seçə bilirdi, fərqləndirib ümumiləşdirə bilirdi.

Ümumən folklor motivləri, elin canlı danışığı, söz-söhbəti, xalqın milli düşüncəsi Sabir satiralarının qanı, canıdır. Şifahi söz sənətinin qiymətli incilərinə qırılmaz tellərlə bağlılıq Sabir şeirinə sadəlik, duzluluq, axıcılıq, müdriklik, şirinlik, canlılıq, obrazlılıq, konkretlik və kəsərlilik gətirmişdir.

Çığıрма, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca darı gör!

Sus, ay yazıq, fəzadəki üqabi-canşikarı gör!

Təbiidirki, bu cür "can, qan", "ruh", "folklardan qidalanma" və s. Bir ilin, beş ilin yox, yüz illiklərin, minilliklərin bəhrəsi, qədimirsən, zaman-zaman baş vermiş genetik prosesin nəticəsi idi.

Sabir satiralarının orijinal cəhətlərindən biri də tiplərin xarici görkəmini yaradaraq oxucuda onun haqqında müəyyən təsəvvür

yaratması idi:

*Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!
Didarı yamandı, qoyma, gəldi!
Dudkeş kimi bir papaq başında,
Ağ tükləri bəllidir qaşında,
Gərki qocadır-babam yaşında
Amma sorağındı qoyma gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!*

Sabir “düzü həmrəz” yazmaq, lakin əyri kimi göstərmək ehtiyacı qarşısında olduğuna görə, müsbət bir hadisəni mənfi tipin dili ilə mənfi göstərmiş və:

*Məktəblər açıb, eyləyin ehsan- deyirlər,
Məktəbdə qoyun ustulu, daskanı-deyirlər.
Pər-puç eləyin, çubu fəlləqanı-deyirlər,
Dişrə çıxarın, həzrəti-mollanı-deyirlər,
Molla qovula, yəni müəllim gələ, vah... vah!
Lahevlə vəlaquvvətə illah və billah!
demişdir.*

M.Ə.Sabirin yaradıcılığında müşahidə edilən bədii ifadə vasitələri, tipin ifşa üsulu, qəhrəmanın estetik ideallarının təqdimat tərz, “Hophopnamə”nin sturuktur sxemi, şairin poeziyasının klassik köklərə, xalq folkloruna bağlılığı kimi mühüm amillər realistik ədəbi metodla tam uzlaşır.

Sabirin satira yaradıcılığını tam qavramaq üçün ilk növbədə şairin özünün ideyalarının mündəricəsinə nəzər salmaq vacibdir. Bu ideyalarda həyatın gözəlliyi, təbiətin harmoniyası, bəşərin ülviliyi əks olunmuşdur. Sabir qəhrəmanlarının əsas mübarizə meydanı ideyaların toqquşduğu, mövqelərin üz-üzə gəldiyi mənəvi məkandır.

Sabir ilk dəfə danışiq dili ilə kitab dili arasında olan çərçivədən kənara çıxmışdır. Şairin danışiq dilini şeirə gətirməsi ədəbiyyatda böyük bir hadisə olmuşdur. Bu xüsusiyyət şairə geniş xalq kütlələri ilə danışmaq imkanı vermişdir.

Oxucu onun şeirlərində öz arzu və istəklərini tapırdı. Sabir bizdə ictimaiyyətin tam bir sinfini zahirə çıxardı ki, o, yetişincəyə qədər ədəbiyyat bu sinfin barəsində sükutda idi. Onun əsərlərinin dili sadəliyi, səlisliyi ilə seçilir. Sabir əsərlərində tipin həm xarici, həm də

daxili portretini yaradaraq oxucuda həmin tipə qarşı münasibət yaradırdı. O, canlı danışq dilindən götürülmüş ifadələri, məişət sözlərini, arxaik sözləri, folklor nümunələrini, təqlidi sözləri şeir dilinə gətirərək ona həyatilik qazandırmışdır.

Ümumiyyətlə, Sabir şeirləri bütün dövrlər üçün aktual olan məsələlərə toxunmuşdur. Onun yaradıcılığında müasirlik, aktualıq və həyatilik güclüdür. Sabir yaradıcılığının orijinallığı ondadır ki, onun öz dəst-xətti, özünə məxsus üslubu, şeir dili olmuşdur. O heç kimi təkrarlamamış, kiməsə bənzəmək istəməmişdir. Sabirin yaratdığı tiplər öz zaman və məkanından çıxıb bir çox dövrlər, ölkələr üçün xarakterikdir.

Xülasə

Məqələdə M.Ə.Sabirin yaradıcılığında onun özünə xas olan əsas cəhətlər, bəzi orijinal xüsusiyyətlər araşdırılmışdır. Şairin inqilabi-demokratik poeziyası öz xəlqiliyi vədərin realizmi ilə bədii-ictimai fikrin inkişafında xüsusi rol oynamışdır.

“Hophopnamə” kitabı realist ədəbiyyatın gözəl nümunəsi kimimilli fikrin möhtəşəm abidəsidir.

M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın ən qüvvətli nümunələrini qələmə almışdır. Sabir yaradıcılığının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də xalq məsəllərindən, danışq dilinin zənginliyindən istifadə etməsidir. O əsərlərində obyektə müraciət etmək istəyəndə xalqa arxalanır, xalq dilində hamıya aydın olan söz, ifadə və surətlərlə danışdırırdı. Sabir yaradıcılığında məişət sözlərinə də rast gəlmək mümkündür. Şeir dilini adi məişət dilinə gətirmişdir.

Şeiri canlı danışğa yaxınlaşdırmaqla maraqlı epizodlar yaratmışdır. Ədəbiyyatımızda süjetli satiranın ilk nümunələrinin yazılması da Sabirin adı ilə bağlıdır. Şairin danışq dilini şeirə gətirməsi ədəbiyyatda böyük bir hadisə olmuşdur. Bu xüsusiyyət şairə geniş xalq kütlələri ilə danışmaq imkanı vermişdir.

M.Ə.Sabirin yaradıcılığında müşahidə edilən bədii ifadə vasitələri, tipin ifşa üsulu, qəhrəmanın estetik ideallarının təqdimat tərzı, “Hophopnamə”nin sturuktur sxemi, şairin poeziyasının klassik köklərə, xalq folkloruna bağlılığı kimi mühüm amillər realistik ədəbi metodla tam uzlaşır. Ümumiyyətlə, Sabir şeirlərində bütün dövrlər üçün aktual olan məsələlərə toxunmuşdur. Onun yaradıcılığında müasirlik, aktualıq və həyatilik güc-

lüdür. Sabir yaradıcılığının orijinallığı ondadır ki, onun öz dəst-xətti, özünə-məxsus üslubu, şeir dili olmuşdur.

Summary

The article examines the main features of MA Sabir's work, some original features. The poet's revolutionary-democratic poetry played a special role in the development of eternal and social thought with the realism of his nationality and destiny.

The book "Hophopname" is a great example of realist literature, a magnificent monument of national thought.

M.A.Sabir wrote the strongest examples of satire in Azerbaijani literature. One of the characteristic features of Sabir's work is his use of folk proverbs and richness of spoken language. In his works, he relied on the people when he wanted to address the object, and spoke in the vernacular with words, expressions and images that were clear to everyone.

It is also possible to come across everyday words in Sabir's work. He brought the language of poetry into the language of everyday life. He created interesting episodes by bringing the poem closer to live speech. The writing of the first examples of plot satire in our literature is also connected with Sabir's name.

The poet's introduction of spoken language into poetry was a great event in literature. This feature allowed the poet to speak to a wide audience. Important factors such as the means of artistic expression observed in the work of MA Sabir, the method of exposing the type, the style of presentation of the hero's aesthetic ideals, the structural scheme of "Hophopname", the poet's connection to classical roots, folklore are fully consistent with the realistic literary method.

In general, Sabir's poems touched upon issues that are relevant for all periods. Modernity, relevance and vitality are strong in his work. The originality of Sabir's work is that he had his own style, language of poetry.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbas Zamanov. "Sabir gülür". / Ön söz, red.: H.Araslı. – Bakı: Gənclik, 1985.
2. Abbas Zamanov. "Sabir bu gün" / Ön söz, red.: Elçin - Bakı: Gənclik, 1985.
3. Abbas Zamanov. "Sabir və müasirləri" / red.: H.Araslı. - Bakı :

Azərbaycan, 1973.

4. Mir Cəlal Paşayev. "Mirzə Ələkbər Sabirin sənət dünyası". Bakı. Elm və Təhsil, 2017

SABİR VƏ CƏMİYYƏT

Eyyubov Ə.Ə.

Baş müsəllim

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *satira, bədii, məzmun, əsər, jurnal, fikir*

Key words: *satire, fiction, content, work, magazine, idea*

Mirzə Ələkbər Sabir yeganə şairdir ki, hər il onun yubileyi Şamaxıda və bir çox yerlərdə keçirilir. O, öz yaradıcılığı ilə həmişə ətrafdakı çatışmazlığı tənqid etmişdir. Lakin Sabir bunla kifayətlənməyib müxtəlif yerlərə səyahət etməklə orda olan mənfi əlamətləri qələmə ala bilmişdir.

Beləliklə, Sabir 22 avqust 1884-cü ildə səyahətə çıxmışdır. A.Səhhətin yazdığına görə, o, Xorasan, Səbzəvar, Nişapur, Türbəti-Heydəriyyə, Türbəti-Cami, Xoy, Səmərqənd, Buxara tərəfləri gəzmış və bu zaman səyyar ticarətlə öz güzəranını təmin etmişdir.

1893-cü ildə, Yaxın Şərqə ikinci səfəri zamanı Aşqabadda vaxtı ilə buraya köçmüş şirvanlılarla ünsiyyət bağlayır. Onunla tanış olan Salman Mümtazın xatiratından öyrənirik ki, Sabir şamaxılı tanışlarından biri ilə şərik olub, sabun bişirməklə dolanırmış. Həmin xatirədən onun öz müasirlərindən bəzilərinə (məs. Şamaxılı şair Müştəqi) «loğaza qoyduğu», yəni satiraya hədəf etdiyi, habelə öz mersiyləri ilə yerli camaat arasında şöhrət tapdığı da aydınlaşır.

Sabir Aşqabaddan Mərvə gedir. O yerlərin həyatı, əhalinin yoxsulluq və cəhələri şairə ağır təsir bağışlayır. Mərvdə bir neçə tərəqqipərvər alim və yazıçı ilə görüşüb tanış olur. O zaman yazdığı satirik şeirlərdən birində Həmədan şəhərinin geriliyi tənqid olunur

1901-ci ildə ali təhsilini tamam edib Şamaxıya qayıdan həmyerlisi Abbas Səhhətlə dostluğu və onların Ağəlibəy Nəsehi, Məhəmməd Tərrahla birlikdə tez-tez yığışib poeziya, söz sənəti

haqda söhbətlər etmələri, bədii yaradıcılıq problemləri və zaman barədə ədəbi müzakirələr aparırdı. O, həm də dövrün qabaqcıl ziyalılarından, Tiflisdə Aleksandr adına Pedaqoji İnstitutun məzunu Mahmudbəy Mahmudbəyovla da dost idi. M.Mahmudbəyov onun şeirlərinin üzünü köçürüb yerli ziyalılar arasında yayırdı.

Burada bir cəhət də qeyd olunmalıdır; o da Şamaxının ictimai-mədəni həyatına M.Mahmudbəyov, S.M.Qənizadə və b. kimi ali təhsilli, qabaqcıl düşüncəli, müasir baxışlı gənclərin daxil olması idi. Əgər A.Naseh klassik ədəbi ənənələrin qızgın müdafiəçisi və müəyyən ədəbi nüfuz sahibi idisə, bu ziyalı gənclər sənətə münasibətdə yenilik tərəfdarı və təbliğatçıları idilər. S.M.Qənizadənin Naxçıvana – Məhəmmədəğa Sidqiyyə göndərdiyi məktublarının birindən aydın olur ki, o, Şirvanın, yəqin ki, Sabir, Səhhət, Tərrah və b. cavan şairlərinə ədəbiyyatda klassik ənənələrin əsiri olmaqdansa milli-ictimai düşüncənin inkişafına çalışmağın, bunun üçün də folkloru, «millət nağılları»nın yenidən işlənilməsinə, bir sözlə aydın süjetə və ideya-tərbiyəvi keyfiyyətə malik əsərlərin yazılmasına üstünlük verməyin zamanın tələbinə görə daha faydalı olduğu fikrini söyləmiş və onları süjetli əsərlər yazmağa dəvət etmişdi. S.M.Qənizadənin qənaətinə görə, «İndiki bu mədəniyyət əsrində ki, hər şey öz rəngində dolanıb, qeyri bir səliqə üzrə təbdil olmuşdur və meydani-nəzmdə guyiməcazidən daha bir nişan qalmamışdır, köhnə sələhşüurluq şivəsilə çövgani-zəban oynadıb zülf və kakilə mədh və rəvac oxumaqlıq sünni-şeyriyyədə hünər sayılmayıb məsxərəbazlıq görünür. Bəs bu əsrin şairləri üçün hekayənəvislik qəzəlxanlıqdan müstəfid və vacibraqdır. Hərgah şeir yazmaqla bir nəfərin mənzuri şöhrət olmuş olsa da, bişəkk ki, yenə öz əsrinə xidmət etmək muradına nail ola bilər..!»

Doğrudur, «Şirvanın növcavan şairləri» S.M.Qənizadənin təklifinə əvvəlcə çox soyuq yanaşdılar. Lakin getdikcə zamanın yenilik ruhlu nəfəsi onlara da sirayət etməyə başladı. Təsədüfi deyil ki, XX əsrin yeni şeir manifestləri – realist və romantik yaradıcılıq prinsipləri nəzəri və əməli cəhətdən Sabir və Səhhət tərəfindən hazırlanıb həyata tətbiq olundu. Bu işdə Şamaxı şairləri ilə o dövrün görkəmli mədəniyyət xadimi, müəllim və ədəbiyyatçı-alim Firidunbəy Köçərlinin (1863-1920) qiyabi dostluğu və yaradıcılıq

məsələləri barədə onlara yazdığı məktubların da müəyyən rolu olmuşdur.

Sabirlə C.Məmmədquluzadə arasındakı ideya-məslək dostluğu kimi, şairin adı ilə bağlı olan ədəbi məktəb – Sabir ədəbi məktəbi də «Molla Nəsrəddin» jurnalı səhifələrində yetişib kamala çatdı və həmin ədəbi məktəbin Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, M.Möcüz, Ə.R.Şamçızadə, M.H.Zeynalov və b. nümayəndələri yetişdi. Bu satira özünün dəyişdiricilik gücü ilə xalqın ictimai-milli şüurunda mövcud acınacaqlı vəziyyətindən çıxmaq üçün silkinib ayağa qalxmaq, hərəkətə gəlmək ovqatını yaratmaqla inqilabi mahiyyət, dəyişdiricilik keyfiyyəti qazandı. Bu poeziyanın inqilabi məzmunu cəmiyyətdə olan bütün zümrələri öz dialoq və monoloqları ilə hərəkətə gətirib yeniliyə, tərəqqi və istiqlaliyyətə, parlaq istiqbala doğru yönəldə bilməsində idi. Onun hər satirasında sanki yeni, özgün danışiq, mükəlimə və mühakimə çaları var. Bu çalarlar arasındakı fərq hər satiradakı ictimai tipin, hər şeirdəki qəhrəmanın, lirik «mən»in arasındakı fərq qədərdir.

«Molla Nəsrəddin»də iştirak etdiyi illər (1906-1911) zamanca bir o qədər böyük olmasa da, Sabirin yalnız Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqdə çox qüdrətli bir şair kimi tanındığı dövrdür. Jurnalın elə nömrələri var ki, orada onun iki əsəri çap olunmuşdur.

Sabir realist əsərləri ilə Azərbaycan, eləcə də Şərq həyatının dərin, çeşidli, inandırıcı bədii təsvirini verərək, dostu və düşməni seçməkdə, azadlıq və milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizədə geniş xalq kütlələrinə yaxından kömək etmişdir. Şair satira qəhrəmanlarının, tənqid hədəfinə çevirdiyi ictimai tiplərin, qaraguruhun tənə və təzyiqindən qorunmaq üçün şeirlərini müxtəlif gizli imzalarla çap etdirirdi. Bu imzaların tez-tez dəyişməsi, hətta bəzi hallarda hər əsərdə ancaq bir dəfə işlənməsi həm də onların işləndiyi satiranın məzmununa və ya oradakı qəhrəmanın, satira hədəfinin xarakterinə uyğun seçilməsindən irəli gəlirdi. Həmin satirik gizli imzalara «Hophop», «Güləyən», «Ağlar güləyən», «Əbunəsir Şeybani», «Çayda çapan», «Qabaqda gedən zəncirli», «Məczub», «Yetim qızciq» və s. daxildir.

Bütün təzyiq, tənə və təhqirlərə baxmayaraq, Sabir öz ictimai-milli mübarizə əzm və amalından dönmədi. Fəaliyyət və mübarizə

meydanını həm forma, həm də məzmun və miqyasca genişləndirdi.

Biz onu bir tərəfdən Şamaxıda 1906-cı il mayın 7-də açılan ilk müsəlman kitabxana-qiraətxanasının təşkilati işlərində yaxından iştirak etməklə yanaşı, bu mədəniyyət ocağının açılışındakı çıxışına görə mükafat alan bir şair və mədəniyyət xadimi kimi görür, digər tərəfdən də 1906-cı ildə erməni müsəlman davası zamanı Qarabağ zərərdidələrinə kömək məqsədilə Şamaxıda keçirilən ianə kompaniyası və Nəcəf bəy Vəzirovun «Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük» əsərinin tamaşaya hazırlanmasında iştirak edən, həm də bu prosesin və tamaşanın keyfiyyətinin mətbuat səhifələrində ictimai məzmunlu publisistik məqalələrlə işıqlandırılması şəraitində görürük... Sabir həmin tamaşaların hazırlanması zamanı təşkilati işlərlə yanaşı, pərdələrarası fasilələrdə oxunmaq üçün tamaşanın məzmununa və dövrün tərəqqiyə, maarifə çağırış ruhuna uyğun şeirlər yazıb uşaqlara əzbərlədirdi.

«Cavablar cavabı», «Əlminnətü-lillah ki, «Dəbistan»da qapandı» satiraları, «Mətbuat», «Ləbbeyk icabət» məqalələri və s. bu şair vətəndaş fəallığının nəticəsi kimi üzə çıxmışdı. Xalqların tərəqqisində milli mətbuatın rolunu qiymətləndirən «Mətbuat» məqaləsindən görünür ki, Sabir milli mətbuatın inkişaf səviyyəsini xalqların tərəqqi, mədəniyyət göstəricisi kimi götürür. Məhz bu qənaətlərin və mətbuatı xalqın «görən gözü», «eşidən qulağı» hesab etməsinin nəticəsi idi ki, şair milli mətbuatımızın sayca çoxalması və davamlılığı, inkişafı üçün vətəndaş narahatlığı keçirir, qızğın fəaliyyət göstərirdi. O, «Ləbbeyk icabət» məqaləsində bu məqsədlə xalqı «İrşad» qəzetinə abunə olmağa çağıraraq, sözlərini aşağıdakı misralarla tamamlayırdı:

Milliyyəti yad eyləyin, ey milləti naci!

Pək təhlükəli xəstədir islam məzacı!

Buradan görünür ki, Sabiri təkcə Azərbaycan, öz həmvətənləri deyil, bütövlükdə islam şərqə narahat edirdi. Çünki o, Azərbaycanın tərəqqi və inkişafını dünyadan, islam şərqindən təcrid olunmuş şəkildə təsəvvür etmirdi. Odur ki, «İrşad» qəzetinin 13 oktyabr 1906-cı il tarixli nömrəsində çap etdirdiyi «Qeyrət» başlıqlı məqaləsində o dövrdə islam xalqlarının, islamiyyətin tərəqqisi problemləri ilə bağlı mətbuatda xüsusən «Bizə hansı elmlər lazımdır?» ümumi başlığı ilə

gedən mübahisə və fikir mübadilələrinə öz münasibətini bildirərək yazırdı:

«Zənni-acizanəmə görə bunca təqib və təhrisdən murad islamın ancaq islamiyyət ilə bərabər edəcək olduğu tərəqqisidir ki, onun sayəsində hər cəhətlə qeyrəti-islam və namusi-millət mülahizə olunsun; nəinki daireyi-islamdan xaric tərəqqidir ki, onilə nə irzi-islam mühafizə və nə qeyrəti-milliyət mülahizə oluna bilər».

Sabirə gbrə, islama daxil olan xalqların milli-mənəvi tərəqqisi, onların hər birinin özgün əxlaqi keyfiyyətlərlə uğur qazanması islami dünyagörüşün qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi şərtləri daxilində mümkündür. Əgər biz islami əxlaq və mənəvi dəyərlərə arxa çevirsək, tərəqqi əvəzinə mənəvi-əxlaqi aşınmalara məruz qalıb öz simamızı itirərik. Bu qənaətlə də sözüne belə davam edirdi:

Sabir dünya xalqlarının tərəqqisi ilə ayaqlaşmağı milli özgünlüyün qorunub saxlanmasına qarşı qoymurdu. Əksinə, əsrlərdən bəri formalaşaraq stabilləşən və milli simamızın keyfiyyət göstəricisinə çevrilən mənəvi-əxlaqi dəyərlərin zamanın tələblərinə uyğun surətdə inkişaf etdirilməsi, milli və dini birliyin daha da möhkəmləndirilməsi tələbini irəli sürürdü. Bununla milli qeyrətimizi – simamızı, eyni zamanda islami əxlaq normalarımızı itirmək və beləliklə də simasızlaşaraq parçalanıb digər dünya xalqları arasında əriyib tələf olmaq təhlükəsindən xilas olarıq. Şair firqə və təriqətlərə parçalanmanı milli mənlilik şüurumuzun, «qeyrəti-milliyəmizin» formalaşması yolunda ən böyük təhlükə sayırdı. Ona görə «Qeyrət» məqaləsindən cəmi bir həftə sonra dərc etdirdiyi «Növheyi-milli» şeirində müsəlmanların, o cümlədən öz millətdaşlarının tərəqqi əvəzinə tənəzzülə yuvarlanmalarına, buna səbəb olan ictimai-milli bələlərin getdikcə çoxalmasına sanki yas tutaraq dərin vətəndaş yangısı ilə yazırdı:

*Vahsəratə! Ki, bərhəm oldu tafaqi-millət!
Milliyyət ictimain pozdu nifaqi-millət!
... Nəşr etdilər şüari-islami hər diyarə,
Bilittifaq olundu xidmət bu intişarə,
Bilməm kim etdi axir islamı parə-parə,
Xəlq oldu firqə-firqə, döndü məzaqi-millət!*

Göründüyü kimi, Sabir həmvətənlərini milli mənlük şüurunun layiqincə formalaşması, milli qeyrətin qorunması, bütövlükdə dünya miqyasına öz səsimiz və nəfəsimizlə çıxmaq naminə milli və dini həmrəyliyə çağırır. Çünki qüvvətli tərəqqi və inkişafı milli birlikdə görür. Elə bu düşüncələrlə də «Təhəssür» adlı növbəti şeirinə belə bir epiqraf qoyur:

*İstənilir ittifaq,
Göstərilir infiraq.*

Bu epiqraftan sonra şair zamanın milli ittifaq tələb etdiyi bir vaxtda xalq arasına infiraq – təfriqə, nifaq salan sosial-siyasi səbəblərə qarşı kəskin etiraz edərək yazırdı:

*Olsaydı səfa zümreyi-irfan arasında,
Qalsaydı vəfadən əsər əyan arasında,
Dursaydı sədaqət bəy ilə xan arasında,
Qalmazdı kədər zərrəcə insan arasında!*

Şairi kədərləndirən başlıca cəhət ictimai zümrə və təbəqələr arasında qarşılıqlı inam, etibar, vəfa və sədaqətdən əsər-ələmətin olmamasıdır. Bütün bunlar insanlar arasında nifaq yaradan mənəvi-əxlaqi, sosial-siyasi bəlalardır. Həmin bəlaların nəticəsidir ki, «tapmazsan iki müttəfiqürrey müsəlman, Qafqazda olan bir neçə milyon arasında».

Sabir öz həmvətənlərini, millətdaşlarını «milliyyətə», milli tərəqqi və inkişafa əsl vətəndaş yangısı ilə xidmət edən insanların arasında görmək istəyirdi. Bunun əksini görəndə isə nalə çəkirdi ki, «ey vay..., qeyrət oxuyur bizlərə lənət». Milli qeyrət və əxlaqın lənətinə düçar olanları isə «Nəfsin qərəzi, əqlin mərəzi» və «Xəsisin heyfi, varisin keyfi» satıralarında ifşa edirdi. O, hər iki satıranı «Mirat» – Güzgü imzası ilə təsadüfən çap etdirməmişdi. Çünki bu satıralarda milli tərəqqi və inkişafımızı öz izzət-nəfslərinə qurban verən, ona mane olan sosial tiplərin bütün mənəvi-əxlaqi eybəcərliklərinə sanki güzgü tutulmuşdu.

Sabir milli tərəqqi və inkişafa mane olanları «Molla Nəşrəddin» jurnalında, «Həyat» və «İrşad» qəzetində bir-birinin ardınca çap etdirdiyi «Ey fələk, zülmün əyandır...» sözləri ilə başlanan bəhri-təvilində, «Məsələhət», «Əlminnətü-lillah ki, «Dəbistan» da qapandı» və digər satıralarında kəskin ifşa edirdi. Odur ki, bu

dövrədən başlayaraq şairin dostları ilə yanaşı düşmənləri də çoxalır. Onun satira hədəfinə tuş olan «millət rəisləri» Sabiri susdurmaq üçün cürbəcür çirkin əməllərə əl atırdılar. Bütün bunlar vətəndaş şairi öz yolundan döndərə bilməsə də, hər addımını ölçüb-biçməyə, son dərəcə ehtiyatlı olmağa vadar edirdi. Həmin mədəni-psixoloji sıxıntıların, ehtiyatkarlıqların izləri Sabirin müasirlərinə məktublarında, dövrü mətbuatda və dostlarının yazılarında qalmaqdadır.

Xülasə

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Sabirin şerləri mətbuat səhifələrində görünməyə başlayır: 1903-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində, bir qədər sonra isə "Həyat" qəzetində şerləri çap olunur, 1906-cı ildə şair "Molla Nəsrəddin" jurnalının ən fəal müəlliflərindən birinə çevrilir. Elə həmin vaxtdan C.Məmmədquluzadə ilə Sabir arasında qırılmaz dostluq münasibətləri yaranır və hər iki sənətkar xalqın qanını soran zalım ağalara, yaltaq ruhanilərə, satqın ziyalılara sarsıdıcı zərbələr vurur. Şerlərini gizli imzalarla yazmasına baxmayaraq, istər Şamaxıda və Bakıda, istərsə də Azərbaycanın başqa yerlərində və İranda bir çox irticaçılar Sabirin əsərlərini pisləyir, onun yazdığını oxuyanları kafir elan edirdilər. Ruhanilər Sabirin ölümünə fitva verir, varlılar ona hədələyici məktublar göndərir, qoçular küçədə yolunu kəsib ağır sözlər deyirdilər.

Sabirin satirik üslubu birdən-birə formalaşmamışdır. İlk vaxtlardan gənc şair mürtəce adamlara tənqidi yanaşmağa başlamışdır. 1905-ci il inqilabı isə Mirzə Ələkbər Sabirin bədii yaradıcılığında dönüş nöqtəsi sayılmaqdadır. Beləki əsərlərində ictimai məzmun, inqilabi-demokratik ideyalar güclənmişdir. Sabirin fikir və xəyallarının mərkəzində əsrdən-əsrə keçərək qüvvətlənən, yeni ifadə formaları alan xalq mövzusu dururdu.

Satirik şair Sabir əsərlərinin bir çoxunda zəhmətkeşlərin müdafiəçilərindən biri olaraq xalqı öz haqqını başa düşməyə, birləşməyə çağırır. Bu əsərlərdə mənfəti tipləri düşündürən əsas məsələ əməkçi xalqda əmələ gələn dəyişiklik, onun fəallaşmış getdikcə siyasətə daha çox qarışması, daha çox qüvvə, bacarıq əldə etməsidir. 1910-cu ilin əvvəllərində Sabir Bakıya işləməyə gəlir. Əvvəlcə "Zənbur" jurnalının redaksiyasında çalışır, sonra Balaxanı məktəbində böyük həvəslə dərs deməyə başlayır. Müəllimliyi ilə yanaşı şair Balaxanı neft mədənlərində işləyən fəhlələrə, yerli inqilabçılara yaxınlaşaraq, onların açıdıqları "Nur" kitabxanasının fəal üzvü olur.

1911-ci il iyulun 12-də, həyatının və yaradıcılığının ən parlaq bir

vaxtında Sabir ağ ciyər xəstəliyindən vəfat edir və dünyaya göz açdığı Şamaxıda, "Yeddi günbəz qəbiristanı"nda dəfn olunur.

Sabirin xatirəsinə hörmət əlaməti olaraq vəfatından bir il sonra, 1912-ci ildə həyat yoldaşı və dostları Abbas Səhhət və M.Mahmudbəyovun səyi nəticəsində "Hophopnamə" adı ilə şeirləri çap olunur, 21 il sonra isə xalqın ianəsilə "Hophopnamə"nin ikinci, daha mükəmməl nəşri işıq üzü görür.

Summary

Beginning in the early twentieth century, Sabir's poems began to appear in the press: in 1903 his poems were published in the newspaper "Eastern-Russian", and later in the newspaper "Life", in 1906 the poet became one of the most active authors of the magazine "Molla Nasreddin". Since then, J. Mammadguluzađeh and Sabir have established unbreakable friendly relations, and both artists have dealt a crushing blow to the tyrants, flattering clergy and traitorous intellectuals who demand the blood of the people. Despite the fact that he wrote his poems under secret signatures, many reactionaries in Shamakhi and Baku, as well as in other parts of Azerbaijan and Iran, condemned Sabir's works and declared those who read his writings infidels. The clergy issued a fatwa condemning Sabir's death, the rich sent him threatening letters, and the shepherds blocked the street and said harsh words.

Sabir's satirical style did not take shape suddenly. From the very beginning, the young poet began to be critical of reactionary people. The revolution of 1905 is considered a turning point in the artistic work of Mirza Alakbar Sabir. Thus, the social content and revolutionary-democratic ideas were strengthened in his works. At the heart of Sabir's thoughts and dreams was the theme of the people, which had been strengthened over the centuries and taken on new forms of expression.

In many of his works, the satirist Sabir, as one of the defenders of the working people, calls on the people to understand their rights and unite. The main issue that makes the negative types think in these works is the change that has taken place in the working people, its becoming more and more involved in politics, gaining more strength and skills. In early 1910, Sabir came to Baku to work. He first worked in the editorial office of "Zanbur" magazine, then began to teach at the Balakhani school with great enthusiasm. Along with his teaching, the poet became an active member of the Nur library opened by Balakhani, approaching the oil workers and local revolutionaries.

On July 12, 1911, at the brightest moment of his life and work, Sabir died of lung disease and was buried in the "Seven Dome Cemetery" in Shamakhi, where he was born.

In honor of Sabir's memory, a year after his death, in 1912, thanks to the efforts of his wife and friends Abbas Sahhat and M. Mahmudbeyov, his poems were published under the name "Hophopname", and two years later with the donation of the people sees the light of day.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. personalar.az ;
2. meneviservetimiz.az
3. sabirmuseum.az
4. toplum.tv

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN TƏRBIYƏ VƏ TƏHSİL HAQQINDA FİKİRLƏRİ

Rəhimova M.C.

Baş müəllim
ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir, pedaqoji fikirlər, məktəb, təhsil, tərbiyə*

Key words: *Mirza Alakbar Sabir, pedagogical ideas, school, education, upbringing*

Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə (1862-1911) satirik şerin böyük ustadı olmuş və Azərbaycan təhsilinin, maarif və mədəniyyətin inkişafında görkəmli xidmətləri olmuşdur. Sabirin adı həmişə maarif, məktəb, gənc nəslin təlim və tərbiyəsi məsələləri ilə sıx bağlı olmuş, böyük mütəfəkkir, satirik şair, böyük ziyalı və istedadlı müəllim olmuşdur.

Sabir yalnız öz dövrünün rəzalət və cəhalət dünyasını tənqid etməmiş, həm də uzaq gələcəyin aktual problemlərini müəyyənləşdirmiş, yeni minilliyə gedən qüsurları göstərmiş, onları aradan qaldırmaq üçün yollar aranmasını da qarşıya qoymuşdur. Cəsarətlə

demək olar ki, ötən əsrin elə mühüm ictimai – siyasi hadisəsi, maarif, məktəb və yaxud məişət məsələsi yoxdur ki, M.Ə.Sabir yaradıcılığında ona toxunmamış olsun.

...Ələkbər hələ 5-6 yaşında olarkən atası Şamaxıda ona dərviş paltarı geydirmiş, dini şeirlər oxumağı öyrətmiş və uşaq səkkiz yaşına çatdığı zaman onu molla məktəbinə qoymuşdur. Orta əsrlərdən qalmış olan bu məktəblərdə dünyəvi elmlər yox idi. Burada Quranı-Kərim, hədislər, dini rəvayətlər, öyrədilirdi. Oxumaq və yazmaqda şagirdlər üçün sərt qaydalar, cəza üsulları qoyulmuşdu. Sabir bu məktəbdə oxuduğu zaman ilk üç misralıq şeirini yazmışdır ki, bu şeirdən o dövrün məktəbini, qaydalarını müəyyən qədər bilmək olur:

Tutdum orucu irəmazanda,

Qaldı iki gözüüm qazanda ,

Mollam da döyür yazı yazanda... (3,303)

Sabir bir–iki il Şamaxıda molla məktəbinə davam etdikdən sonra atası artıq oğlunun ana dilində və farsca yazıb oxuması ilə kifayətlənərək onu təhsildən ayırmaq və öz dükanında bir köməkçi işlətmək istəyirdi. Lakin Ələkbər məktəbə, ədəbiyyata elə bağlanmışdı ki, onu bu yoldan ayırmaq çox çətin idi.

Sabirin “Oxutmuram əl çəkin!” satirası da elə bir qədər avtobioqrafik mahiyyətdə olub, uşaqlarını məktəbə qoymayanları tənqid edir, uşaqlıqda atası ilə özü arasında baş vermiş hadisə də bədii şəkildə öz əksini tapır.

”Oğul mənimdir əgər , oxutmuram əl çəkin,

Eyləməyin dəngəsər oxutmuram əl çəkin.”(3, 222)

Sabir sonralar təhsilini Şamaxıda Seyid Əzim Şirvaninin ana dilində açdığı “Yeni üsul” (“Üsuli-cədid”) (1869) məktəbində davam etdirmişdir ki, onun da Sabirin yetişib formalaşmasında böyük təsiri olmuşdur. Bu məktəbdə ana dili ilə yanaşı rus dili, ərəb və fars dilləri də öyrədilirdi ki, bu dillər vasitəsilə Şərqi, rus və Avropa ədəbiyyatı öyrədilirdi.

Gənc nəslin təlimi, tərbiyəsi və təhsili Sabiri ən çox məşğul edən məsələlərdən biri olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Sabir bir sıra əsərlərini, xüsusi ilə satiralarını bilavasitə məktəb, tədris və tərbiyə məsələlərinə həsr etmişdir. Şair öz satiralarında, həm də publisist əsərlərində “Üsuli-Cədid” məktəblərindən vahiməyə düşən mürte-

celəri, “övladi – vətənin” təlim-tərbiyəsi üçün bir qəpik pul verməyən varlıları, “Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!” – deyib, öz uşağını məktəbə qoymayan cahilləri tənqid etmişdir.

“Sabirin fəaliyyətində diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri onun özünün məktəb açması şairliklə bərabər məktəbdarlıq etməsidir” (1, 294). Sabir köhnə məktəblərin mahiyyətini ifşa etdiyi kimi, yeni üsullu məktəblər təşkil etmək üçün var qüvvəsi ilə çalışmış və özü də Şamaxıda 1908-ci ildə “Ümid” adlı belə yeni üsullu məktəblərdən birini açmışdır. Burada Sabir məktəbdarlıqla, müəllimliklə məşğul olmuş, uşaqlara oxutmaq üçün dərs vəsaitləri, mənzum şeir və hekayələr yazmışdır. “Ümid” məktəbində əsasən yoxsul, zəhmətkeş balaları oxuyurdu. Sabir uşaqlara xalqın, millətin gələcəyi, ümid çırağı kimi baxırdı: “Ey millətin ümidi, dilü-canı uşaqlar”- deyərək uşaqların parlaq gələcəyinə ümidlə baxırdı.

Sabir mənəviyyat, əxlaq, elm, təhsil inqilabçısı olmuş, o insanlarda həqiqəti olduğu kimi görmək və dərk etmək səviyyəsi yaratmaq arzusunda olan böyük peadqoq- şair, maarif inqilabçısı olmuşdur (2, 443).

Xürafətçi ruhanilər də öz növbəsində Sabirin yaratdığı yeni üsullu məktəbin əleyhinə təbliğat aparır, onun fəaliyyətinə mane olmağa çalışırdılar. Cəhalətpərəst din dəllalları da bağırırdılar:

“Bah!.. bu imiş dərsi- üsuli-cədid?!”

Yox!... Yo....x! oğul, məktəbi – üsyandı bu!

Molla deyil bundakı təlim edən!

Əlhəzər et, bir yeni şeytandı bu!

Dur qaçaq, oğlum baş ayaq qandı bu!...!(3, 177).

Sonralar Sabir pedaqoji fəaliyyətini Balaxanıda Hacı Zeynalabdın Tağıyevin “Nəşri maarif” Xeyriyyə cəmiyyətinin açdığı ibtidai məktəbdə, sonra isə Sabunçu məktəbində davam etdirmişdir. Sabir bir müəllim və tərbiyəçi olaraq, çox müdrik, həssas və coşqun ruhlu adam olmuş, keçdiyi ədəbi qıraət dərslərində şagirdlərə mümkün qədər ətraflı bilik vermək və xüsusilə, onlarda bədii zövq tərbiyə etmək üçün böyük şövqlə çalışmış. Nəğmə dərslərinə xeyli vaxt ayırması da maraqlı bir cəhət idi.

Sabir “Uşaqdır” adlı əsərində avam, cahil, savad və mədəniyyətdən geri qalmış feodal-patriarxal ailədə aparılan tərbiyə işlərini,

belə ailədə uşağın tərbiyəsi üçün zərərli olan tədbirləri satirik qələmlə tənqid etmişdir. Belə ailələrdə valideynlər uşağın təlim-tərbiyəsinə etinasızlıqla yanaşırlar. Uşaq söysə də, döysə də, sındırsa da olar, nə qədər nalayiq iş tutsa da qoy tutsun, böyüyəndə pis işlərdən əl çəkər. Bu cür ailələrdə “tərbiyə işi” Sabir satirasında belə qələmə alınmışdır:

*“Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdır, qoy söysün, ufaqdır uşağım!
...Bir söyüşdən ötəri etmə əziyyət balama,
Göyərrib coşma, utan, qonşuları yığma dama,
Sənə söydükləri getsin başı batmış atama,
Qışqırıb bağrını da yarma, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdır, qoy söysün, ufaqdır uşağım!”* (3, 143)

Sabir ailədə uşaq tərbiyəsinin mənfi cəhətlərini tənqid etməklə bərabər, eyni zamanda ata-anaların övladlarının məktəbə getmələrini, elm, təhsil və tərbiyəsinə qayğı göstərdiklərini də təqdir etmişdir:

*“Mənim bağım-baharım,
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfalı oğlum!
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!
...Elm öyrən, imtahan ver,
Öz fəzlini nişan ver,
Qədrin bil elmü fəzlin,
Elmin yolunda can ver!
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!...”* (3,376)

M.Ə.Sabirin dövründə təhsilə, maarif və mədəniyyətə qarşı əks duranlara münasibəti, o dövrün ictimai mühiti haqqında məlumatı elə Sabirin öz şeirlərindən, mənzum hekayələrindən almaq olur:

*-Nə xəbər var Məşədi?
-Sağlığın!... az çox da yenə,
-Qəzet almış Hacı Əhməd də ...
-Pah! Oğlan nəmənə? ...Sən özün gördün alanda?
-Belə nəql eylədilər!...*

- *Dəxi bir başqa xəbər?*
- *Hac Cəfərin oğlu Vəli*
- *Qoyub uşqolaya oğlun...*
- *O qurumsaq da?*
- *Bəli!*
- *...Öylə isə ona da min kərə lənət deməli!...(3,215)*

Sabir məqalələrində yazırdı ki, başqa millətlərdən geri qalmaq üçün indi millətə oxumaq lazım, elm, bilik lazımdır, “Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır, biz hələ avtomobil minməyirik” (3,272) – deyərək “Zaman nə istəyir” adlı məqaləsində yazırdı: “Hər bir dərddin, millətin çarəsinə baxmaq zamanı yetişdi. Əcaba, bizim də dərdimizin çarəsi varmı?...Çarəmiz, ən böyük çarəmiz məktəbdir. Məktəb, yenə məktəb! Hər şəhərdə, bacardıqca hər kənddə ... məktəb açmalı... Övladi-vətəni tərəqqiyə, mədəniyyətə çatdırmalı”.

Şeirlərində gənc nəsə nəcib əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlər aşılamak Sabir yaradıcılığının səciyyəsi idi. O demək olar ki, bütün şeirlərində uşaq, yeniyetmə və gəncləri təhsil qazanmağa, elmə, maarif və mədəniyyətə yiyələnməyə səsləyir:

*“Elmin izzəti payidar olur,
Cahilin nikbəti canşikar olur;
Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,
Millət elm ilə bərqərar olur.
Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır!
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır!” (3,378).*

Sabir məktəb, maarif, təhsil məsələləri ilə məşğul olduğu kimi tərbiyə problemləri də onun daim diqqət mərkəzində olmuş və yazmışdır:

*“Ümmətin rahnüması tərbiyədir,
Millətin pişvası tərbiyədir,
Tərbiyətlə keçir umuri – cəhan,
Hər işin ibtidası tərbiyədir.
....Tərbiyə elmsiz deyil məqbul
Ki, onun müqtəzası tərbiyədir!” (3,353).
“Bitərbiyəliliklə tifi-məsum
Axırda olur səfilü məsum”...(3,355)*

Sabirin məktəbə, elmə, tərbiyəyə, maarif və mədəniyyətə

verdiyi qiymət, ana dili və rus dilinə verdiyi geniş mövqe – Azərbaycanda xalq maarifinin inkişafında böyük rol oynamış və xalq maarifi sahəsində müəyyən dönüş əmələ gəlməsinə kömək etmişdir. Sabirin təhsil haqqındakı fikirləri və onun əməli pedaqoji fəaliyyəti Sabiri Azərbaycanın böyük xalq müəllimləri sırasına qədər yüksəltmişdir.

Sabir yetişən gənc nəslin tərbiyəsində, dünyagörüşünün formalaşmasında uşaq ədəbiyyatının roluna böyük əhəmiyyət vermiş, özü də uşaqlar üçün dəyərli, ibrətamiz şeirlər, təmsillər, nəsihətlər, mənzum hekayələr, nəğmələr yazmışdır. Onun “Yalançı çoban”, “Molla Nəsrəddin və oğru”, “Cütçü”, “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Ağacların bəhsi” və s. şeirləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri olmaqla gənc nəslin tərbiyəsində, idraki inkişafında, dünyagörüşünün genişlənməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

M.Ə.Sabirin şeirləri, yaratdığı nəğmələr, mənzum hekayə və təmsillər öz ictimai-əxlaqi, ədəbi-bədii tərəvətini bu gün də saxlayır, yetişən gənc nəslin yüksək ideya və əxlaqi, mənəvi və estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayır.

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə (1862-1911) satirik şerin böyük ustadı olmuş və Azərbaycan təhsilinin, maarif və mədəniyyətin inkişafında görkəmli xidmətləri olmuşdur. Sabirin adı həmişə maarif, məktəb, gənc nəslin təlim və tərbiyəsi məsələləri ilə sıx bağlı olmuş, böyük mütəfəkkir, satirik şair, böyük ziyalı və istedadlı müəllim olmuşdur.

Summary

The article specifies the role M.A.Sabir in the development and history of educational thought of Azerbaijan examines ideas about the upbringing and education in her poems, nonfiction articles, it also shows and teacher activities.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı, Təhsil, elm, 2014.

2. Hüseynzadə R.L. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Mütərcim, 2020.
3. Sabir. Hophopnamə. Bakı, Yazıcı, 1992.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN YARADICILIĞI VƏ MİLLİ MƏDƏNİ İRSİ

Nərmanov R.Ə.

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Satira, Hophopnamə, XIX əsr, Şirvan*

Key words: *Satire, Hophopname, XIX century, Şirvan*

Adları ədəbiyyatımızın tarixinə qızıl hərflərlə həkk edilmiş böyük simalar arasında dahi satirik Mirzə Ələkbər Sabirin özünə məxsus şərəfli yeri var. Sabir yeni dövr dünya ədəbiyyatının şöhrətli bir siması, Azərbaycanın böyük xalq şairi, vətənsəvər mütəfəkkiri və ictimai xadimidir. O, milli ədəbiyyatın, Xaqani, Nizami, Füzuli, Vəqif, Axundov, Seyid Əzim kimi klassiklərin, çoxəsrlik Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmışdır. Sabirin “Hophopnamə” adı ilə tanınan şeir kitabı realist ədəbiyyatın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsi sayılır.

Bədii yaradıcılığa lirik şerlərlə başlayan və sonralar da bir çox lirik şerlər yazan M.Ə.Sabir ədəbiyyat tarixində dahi satirik kimi məşhurlaşmışdır. Zəmanə onu 1905-ci il inqilabının sənətkarları sırasına daxil edərək, uzun zaman təbiətində gizli qalan böyük bədii iqtidarı üzə çıxarmışdır.

Sabir dünya çaplı bir sənətkar idi. Bu şairin yalnız yaratmağa nail olduğu yeni poeziya məktəbinin fikri bədii məzmunu ilə şərtlənmir, həm də onun mövzular aləminin əlvanlığında, ifşa obyektlərinin və əsərlərinin yayıldığı coğrafiyanın vüsətində özünü göstərirdi. Yəni Sabir təkcə bütün milli, mənəvi köklərlə möhkəm bağlı olduğu Azərbaycan və azərbaycanlılar, yaxud deyək ki, vətəndaşı olduğu Rusiya imperiyası və bu xalqlar həbsxanasında məhkun olan millətlər haqqında yazmaqla kifayətlənmir, digər ölkələrin, o cümlədən də

daha çox İran və Türkiyənin də problemlərindən bəhs edən qiymətli əsərlər yaradıb nəşr etdirirdi. İran və Türkiyə bizim ənənəvi tarixi qonşularımız idi. Dinimiz, dilimiz, tarixi, ictimai, siyasi, mədəni hadisələr, ədəbiyyatımız da sözü gedən ölkələrlə Azərbaycanın əlaqələrini şərtləndirən ciddi amillər idi. Buna görə də Sabir İran və Türkiyədə baş verən iri miqyaslı ictimai hadisələrə laqeyd qala bilmir, öz satırları ilə onlara fəal və operativ münasibətini bildirirdi. Bu baxımdan on milyonlarla soydaşımızın yaşadığı İrandakı məşrutə qayğıları, özəlliklə Təbrizdəki inqilabi hərəkət həmişə Sabirin diqqət mərkəzində olmuşdur. Şair başda Məmmədəli şah olmaqla İran irticasının antixalq xarakterini dönə-dönə ardıcıl olaraq qamçılamış, xalq azadlıq hərəkatının rəhbəri Səttar xanın tarixi qələbələrini böyük rəğbət və dərin səmimiyyət duyğuları ilə tərənnüm etmişdi. Sabirin böyüklüyü bir də onda idi ki, bu qəbildən olan əsərlərində yalnız özünün yox, uca məqamlı, səlahiyyətli təmsilçisi olduğu bütün Azərbaycan xalqının duyğu və düşüncələrinin, fikir və qənaətlərinin tərcümanı kimi çıxış edirdi.

Beləliklə də Cənubi Azərbaycanda gedən milli azadlıq uğrunda mübarizə hərəkatı həmişə Sabirin diqqət mərkəzində olmuş, o öz əsərləri ilə cənublu qardaşlarımızı haqq iş uğrunda mübarizəyə ruhlandırırmışdır. Fikirləşirəm ki, əgər Azərbaycan ədəbiyyatında cənub mövzusuna həsr olunmuş çoxcildlik bir sanballı ədəbi antologiya nəşr edilsə Sabirin «Səttarxan» şeirini ona epigraf verib qızılı hərflərlə yazmaq çox ədalətli bir iş olardı. Hec də təsadüfi sayılmamalıdır ki, Sabirin irsi Cənubi Azərbaycanda çox geniş yayılmışdır və çox yüksək də qiymətləndirilir. Onun əsərlərinin İranda məşrutə hərəkatına bir ordudan ziyadə xidmətlər göstərdiyi barədə A.Səhhətini yana-yana yazdığı etiraflarını bu gün həyəcənsiz oxumaq olmur. Məşhur İran alimi Yəhya Ariyənpur hələ keçən əsrin 60-cı illərində təsdiq edirdiki, Sabirin Azərbaycan və fars dillərində nəşr olunmuş «Hophopnamə»si orada yaşayan azərbaycanlıların və digər xalqlara mənsub oxucuların evlərində Hafiz Şirazinin divanı qədər sevilir, əzizlənir və nadir, müqəddəs bir kitab kimi qorunur.

Sabirin sənətdə yolu, müxtəsər tərcümeyi-halı, ədəbi irsinin böyük məna və əhəmiyyəti haqqında ilk mötəbər məlumatı şairin müasiri və ən yaxın dostu, ixtisasca həkim olan görkəmli şair və

tərcüməçi Abbas Səhhət (1874-1918) vermişdir. Bu geniş və dəqiq məlumat sonralar Sabirə dair nəşr olunmuş bütün tədqiqatlarda yetərinə kara gəlmiş, haqlı olaraq yüksək qiymətləndirilmişdir. Məşhur nasir və tənqidçi, Stalin repressiyasının qurbanı olmuş Seyid Hüseyn (1887-1937) keçən əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində Sabirin həyat və yaradıcılığı ətrafında araşdırmalar aparmış, onun bu zaman hələ sağ olan ailə üzvləri, dostları, müəllim yoldaşları, keçmiş şagirdləri ilə görüşmüş, xatirələrini dinləmiş, bütün bunların əsasında 1934-cü ildə şairin bütün əsərlərinin («Hophopnamə»nin) yeni, mükəmməl nəşrini hazırlamış, həmin nəşrə yarı elmi, yarı bədii, çox da oxunaqlı bir müqəddimə yazmışdır. S.Hüseyn özü də Sabiri yaxından tanımış, bir müddət ona böyük şairlə dostluq etmək şərəfi nəsib olmuşdu. 1910-1911-ci illərdə Bakının Balaxanı kəndindəki camaat məktəbində müəllimlik edən Sabir ailəsinin güzəranına dəstək olsun deyər axşamlar Bakıda nəşr edilən bəzi qəzetlərin mətbəələrində mürəttib, müsəhhih (korrektor) kimi çalışırdı. S.Hüseyn də sözü gedən çağlarda öz hekayə və məqalələrini nəşr etdirməklə yanaşı mətbəədə də çalışırdı və onlar bu zəmində tanış olmuşdular... Müqəddimədəki bir sıra çox maraqlı fakt və hadisələri, o cümlədən də şairin evlənmə tarixçəsini S.Hüseyn dostluq çağlarında bilavasitə Sabirin özünün ona danışdıqları əsasında işləyib hazırlamışdı. Professor Cəfər Xəndan 1940-cı ildə bu müqəddimədəki faktlardan da faydalanmaqla Sabirin yaradıcılığı haqqında namizədlik əsəri yazmış, 1961-ci ildə «Şairin həyatı» adlı elmi-bədii bir kitab nəşr etdirmişdi. Sabir irsinin peşəkar tədqiqatçıları AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov, AMEA-nın müxbir üzvü Abbas Zamanov, professor Məmməd Məmmədov və professor Alxan Bayramoğlu A.Səhhətin məlum müqəddiməsindən nəşət edən faktları öz tədqiqatlarında, maraqlı əsərlərində yeni fakt və məlumatlarla zənginləşdirmiş, xüsusilə də şairin satiralarının müfəssəl elmi təhlilini vermişlər.

Sabir yaradıcılığının tədqiqi və nəşri, özəlliklə onun beynəlxalq əhəmiyyətinin açılması, nəhayət «Hophopnamə»nin xarici ölkələrdə yayılması sahəsində AMEA-nın müxbir üzvü, professor Abbas Zamanovun təqdirə layiq xidmətləri vardır. Alimin haqlı qənaətinə görə dünya ədəbiyyatında ancaq o söz ustaları şərəfli, əbədi yer tuta bilir ki, onların yaradıcılığı öz milli zəmini ilə qırılmaz tellərlə bağlı

olmaqla yanaşı, həm də milli məhdudiyyət, coğrafi sərhəd tanımır. Onların əsərlərində cahanşümul motivlər tərənnüm olunur. Belə ədib və şairlərin yaradıcılığı həm milli, həm də beynəlxalq əhəmiyyət daşıyır. Sabir dünyanın məhz bu cür dahi sənətkarlarından, satirik poeziya ustadlarından biridir. Onun əsərlərinin yaxın və uzaq xarici ölkələrdə döənə-döənə nəşr olunması özəlliklə 1977-ci ildə «Hophopnamə»nin ABŞ-da ayrıca kitab kimi buraxılması da bu deyilənlərin həqiqət olduğunu bir daha təsdiq edir. Abbas Zamanov qeyd edir ki, “pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvar” yazan Sabir zahirdə belə etməyirdi, yəni nəyin pis, nəyin əyri, nəyin düz olduğunu müstəqim mənada demir. Otuz illik bir axtarışdan sonra o belə bir qənaətə gəlmişdir ki, cəhalət aləminin kütləşdirdiyi şüurları oyandırmaq, hərəkətə gətirmək üçün moizə və nəsihət artıq kara gəlmir, şirin qəflət yuxusuna dalanları oyatmaq üçün onlara gülmək, onları güldürmək lazımdır ki, diskinib ayılsınlar, gözlərini açıb gərnəşdikdə bərk sancmaq lazımdır ki, bir daha yuxuya getməsinlər. Bunu şairin böyük sələfi M.F.Axundov və siyyət etmişdiki: “Pis və çirkin adətləri insanın təbiətindən istehza və masqaradan başqa, heç bir şey qoparıb çıxara bilməz”.

Görkəmli alim, AMEA-nın müxbir üzvü Rafael Hüseynov Sabir haqqında yazılan “Mirzə Ələkbər Sabir – davam edir ənənələr” monoqrafiyaya yazdığı “Sabiringüzgüsü” adlı ön sözdə Tərən müəllimi Sabir haqqında kitab yazmaq xatirinə kitab yazan, böyük şairi yubileydən yubileyə, bayramdan bayrama yada salanlardan olmadığını və Sabiranə yazdığını ifadə etmişdir. Bu fikirlər bir daha təsdiq edir ki, T.Novruzov sabirşünaslıqda xüsusi mövqeyi olan, Sabiri dərk etmək və dərk etdirmək yolunda axtarışlar aparan yorulmaz tədqiqatçı, nüfuzlu pedaqoqdur. Sabir haqqında yazılan tədqiqatların nəticələrinin ümumiləşdirilməsi, mübahisə doğuran məsələlərə aydınlıq gətirilməsi, Sabir irsinin mərhələlərlə öyrənilməsi və müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin nailiyyətləri əsasında təhlil olunması T.Novruzovun tədqiqat fəaliyyətinin diapozonun genişliyini sübut edir. Monoqrafiyada M.Ə.Sabir inqilabdan əvvəlki ədəbi fikirdə, Sabir irsinin öyrənilməsində yeni istiqamət (1920-30-cu illər), Sabirşünaslıq inkişafda (1940-50-ci illər), Sabir irsinin tədqiqinin müasir mərhələsi (60-70-ci illər), Sabir irsi son araşdırmalarda, Sabir

irsi xaricdə problemləri sabirşünaslığın elmi istiqamətləri kimi araşdırılmış, zəngin elmi mənbələrin əsasında fundamental tədqiqat işi ərsəyə gətirilmişdir.

Ədəbiyyatımızda əruzşünaslıq məktəbinin banisi hesab edilən Əkrəm Cəfərin tədqiqatlarında Sabirin klassik irslə əlaqəsi, müxtəlif şeir şəkilləri müəyyən üsul və vasitələrlə izlənilir, nəzirə və bənzətmələri təhlil edilir, şairi sələfləri və xələflərindən fərqləndirən xüsusiyyətlər araşdırılır və ümumiləşdirilir. Bu istiqamətlərdə Tərlan müəllimin monoqrafiyada apardığı nəzəri təhlillər də diqqəti cəlb edir. Professor Tərlan Novruzovun namizədlik və doktorluq işinin də Sabirlə bağlı olması da onun Sabir irsinə böyük məhəbbət və sevgisindən irəli gəlmişdir.

Sabir irsinin tədqiqi tarixində görkəmli sabirşünas alim, professor Məmməd Məmmədovun “İdeal qardaşları”, “Şair-vətəndaş”, “Sabir və məktəb”, “Sabir və Azərbaycan demokratik mətbuatı”, “Sabir: mübahisələr, həqiqətlər” kitablarının orijinallığı, faktların zənginliyi baxımından fərqlənməsi də mövcud monoqrafiyanın sanbalı və dəyərini qat-qat artırmışdır.

Sabir hər şeydən əvvəl, yüksək əqidə, məslək, böyük amal şairi idi. Təəssüf ki, zamanəsinin fəvqündə dayanan bu mütəfəkkir sənətkar ədəbiyyatşünaslığımızda daha çox dövrün qüsurları və nöqsanlarını amansızcasına ifşa edən bir satirik kimi təqdim edilmişdir. Əslində Sabir yaradıcılığının ictimai, milli, bəşəri məzmunu və mündəricəsi bütünlükdə satiralarında ifadə olunan işıqlı, müsbət-ideala, vətənin, millətinə, xoşbəxt gələcəyinə olan böyük inam və etiqadla bağlıdır. Sabir satirasının gücü, qüdrəti bir də ondadır ki, o, bir sənətkar kimi yaradıcılığa başladığı ilk günlərdə xalqın dostu ilə düşməni düzgün müəyyən etmişdir, kimə və nəyə qarşı mübarizə apardığını yaxşı bilirdi.

Sabirin satirik üslubu birdən-birə formalaşmamışdır. Bu nöqtəyə çatana qədər o, uzun bir hazırlıq mərhələsi keçmişdir. Hələ çox-çox əvvəllər gənc şair mürtəce adamlara, gerilik və mövhümatə tənqidi yanaşmağa başlamışdı. 1905-ci il inqilabı isə Sabirin dünya baxışında və bədii yaradıcılığında əsaslı dönüş əmələ gətirmişdir. Şair inqilabi hərəkətə rəğbət bəsləmək, özünəməxsus üslubda ideyalar təbliğ etmək dərəcəsinə yüksəlmişdir. Əsərlərində ictimai məzmun,

siyasi pafos güclənmiş, onda vətənpərvərlik, inqilabi-demokratik ideyalar, yüksək mənada xəlqilik xüsusiyyətləri qüvvələnmişdir.

Xülasə

Sabir bədii yaradıcılığa kiçik yaşlarında, Seyid Əzim Şirvaninin məktəbində oxuduğu zaman başlamış, ilk şeirlərini Şərqin Firdovsi, Sədi, Füzuli kimi böyük klassiklərinin təsiri ilə yazmışdır. Bu əsərlər lirik üslubda və əsasən qəzəl janrındadır. Başqa Azərbaycan sənətkarları kimi, Sabirin də qəzəllərinin ana xətti, leytmotivi məhəbbət duyğularının təsvir və tərənnü-müdür. Sabirin lirik qəhrəmanı aşıqdır. O, sevgilisi haqqında orta əsrlər poeziyasından tanıdığımız aşıqların dili ilə danışaraq öz dərdlərini, həsrətini nağıl edir, ayrılıqdan, hicrandan, sevgilinin rəqibə uymasından şikayətlənir. Sabir dolayı yolla məktəbin, milli oyanışın, dirçəliş və tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi olduğu qənaətinədir. Bununla belə, yalançı, ikiüzlü, riyakar din xadimlərinə barışmaz münasibət bəsləyən, M.Ə.Sabir ateist, dinsiz deyildir. O, islam dininə inanan, ehtiram göstərən, lakin bu dindən xalqın ələhinə bir vasitə kimi istifadə edənlərə qənim kəsilən vətəndaş, Azərbaycan şairidir. Sabir “A şirvanlılar” şeirində islam dini içərisində bölücülüyn, sünnü-şiə ayrışdırılışının da ələhinə olduğunu, islamın bütövlüyünü qoruyub saxlamağa tərəfdar çıxdığını, özünün müqəddəs Qurana qail olduğunu açıq-aşkar bəyan etmişdir. M.Ə.Sabirin maarifçilik fəaliyyəti bu gündə dövründə olduğu qədər aktualdır.

Summary

Sabir began his artistic career at an early age, when he was studying at the school of Seyid Azim Shirvani, he wrote his first poems under the influence of such great classics of the East as Firdovsi, Sadi, Fuzuli. These works are in the lyrical style and mainly in the ghazal genre. Like other Azerbaijani artists, the main line and leitmotif of Sabir's ghazals is the description and hymn of love. Sabir's lyrical protagonist is an ashug. Speaking about her lover in the language of ashugs we know from medieval poetry, she tells her sorrows and longings, complains of separation, hijra, and her lover's obedience to rivals. Sabir indirectly believes that school, national awakening, revival and progress are the main driving forces. However, MASabir, who has an uncompromising attitude towards false, hypocritical and hypocritical religious figures, is not an atheist or an atheist. He is an Azerbaijani poet, a citizen who believes in and respects

Islam, but condemns those who use it as a tool against the people. In his poem "A Shirvanlılar", Sabir openly stated that he was against separatism and Sunni-Shia discrimination within Islam, that he was in favor of preserving the integrity of Islam, and that he was a follower of the Holy Qur'an. MASabir's enlightenment activity is as relevant today as it was then.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbas Səhhət. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərnəşr, 1950
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II cild, Bakı, Az.SSR Elmlər Akademiyası, 1960
3. Əliyev K. Tənqidin poetikası. Bakı, Elm və Təhsil, 2012
4. Hüseynov F. "Molla Nəsrəddin" və Molla Nəsrəddinçi şairlər. Bakı, Yazıçı, 1986
5. Mir Əhmədov Ə.Sabir. Bakı, AMEA, 1958
6. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Icild, Bakı, Şərq-qərb, 2004

ŞAİR-VƏTƏNDAŞ, ŞAİR-PEDAQOQ

Abdullayeva S.T.

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Sabir, satira, pedaqoq, elm, maarif, təhsil, xalq*

Key words: *Sabir, satire, pedagogue, science, education, education, people*

XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəllərində istedadlı şair-demokratlar, maarifçilər yaşayıb-yaratmışlar. Onlar cəmiyyətin eybəcərliklərini, rus kolonizminin zülmünü öz əsərlərində tənqid edir, din pərdəsi altında gizlənilən öz çirkin əməllərini törədənləri ifşa edən çıxışlar edirdilər. Onlar öz xalqının əsl dostları, sədaqətli oğulları, maarifçilər idilər. Xalq qarşısındakı bütün xidmətlərinə baxmayaraq, onlar şair- publisist, inqilabçı- şair, siyasətçi şair deyildilər. Belə bir mübariz şair, azərbaycan xalqının belə bir nümayəndəsi 1905 –ci ildə püxtələşən, “səbirli” mənasını ifadə edən “Sabir” təxəllüslü Mirzə Ələkbər Tahirzadə oldu. Öz yaradıcılığına lirika ilə başlayan şair artıq

gəncliyində yüksək dərəcədə ustalıq nümayiş etdirirdi, lakin, dahi şair kimi o, özünün yetkin çağlarında, inqilabi-satirik əsərləri sayəsində şöhrət tapdı. Lirik qəzəllərin müəllifi artıq şair-vətəndaşa, mübariz natiqə çevrilmişdi və Sabirin sözləri indi insanların qəlbini atəşlərə qərq edirdi. Həmin dövrdə Azərbaycanda maarifçilik hərəkatı bu vaxta qədər olmadığı bir vüsət qazanmışdı və Sabir bu hərəkatın ön sıralarında gedən bir mütəfəkkir, pedaqoq, maarifçi idi. O, bir tərəfdən maarif əleyhdarlarını tənqid edir, digər tərəfdən isə məqalələrində oxucusunun şüuruna çatdırmaq istəyirdi ki, indi mədəniyyət, elm, ürfan əsridir. O, “Zaman nə istəyir?” adlı məqaləsində yazır: “Çarəmiz, ən böyük çarəmiz məktəbdir. Məktəb, yenə məktəb! Hər şəhərdə bacardıqca hər kənddə... məktəb açmalı... Övladi-vətəni tərəqqiyə, mədəniyyətə çatdırmalı”.

Azərbaycanın dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi dahilər içərisində öz dühası ilə xüsusi yer tutan Mörzə Ələkbər Sabir dövrünün və zamanının hüdudlarını aşmışdı. Yalnız yaşadığı əsrə deyil, bütün zamanlara səslənən böyük şair özü öz qiymətini yaxşı dərk edərkən yazmışdı:

*Bənzərəm bir qocaman dağə ki, deryadə durar.
Döysədə canımı minlərlə məlamət ləpəsi,
Zövrəqi-himmətim əvvəlki təmənnadə durar.
Nə qəm, uğratsa da bir gün məni ifnaya zaman,
Mən gedərsəmsə məramım yenə dünyadə durar.*

Sabirin o dövr Azərbaycanının bütün qaragüruh qüvvələrinin qızgın nifrətini qazanmış “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə əməkdaşlıq etməsi belə özlüyündə bir qəhrəmanlıq idi. Bu da ondan irəli gəlirdi ki, məscidlərdə jurnalın oxucuları və əməkdaşları dinsiz elan olunur, hər yerdə təqibə məruz qalırdılar. Sabir nə qədər gizli təxəllüslər altında yazmağa çalışsa da, “aslanı caynaqlarından tanıyırdılar”. İlk şerlərinin “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap edilməsi Sabirin bir satirik şair kimi formalaşmasına qüvvətli təkan verdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının ən görkəmli simalarından biri, daha doğrusu bu jurnala qarşı əməkçi kütlələrin məhəbbətini və əksinə, zalımların isə kinini qazandıran, başqa sözlə, desək “Molla Nəsrəddin”i “Molla Nəsrəddin” edən simalardan biri, bəlkə də birincisi Sabir idi.

Belə bir fikir də formalaşmışdır ki, Mirzə Ələkbər Sabiri

“Molla Nəsrəddin” yetişdirmişsə, “Molla Nəsrəddin” i də Sabir yüksəklərə qaldırmışdır. Sabir olmasaydı “Molla Nəsrəddin” belə yüksək nüfuzu qazana bilməzdi, fikri doğru isə “Molla Nəsrəddin” olmasaydı Sabir də Sabir olmazdı, - fikri də doğrudur.

Sabir yaradıcılığında dönə-dönə eyni mövzuya müraciət edir, elm, təhsil, maarifçilik düşmənlərini öz satiraları vasitəsilə amansız tənqid atəşinə tuturdu. Bu düşmənçiliyi aparənlər təkəcə molla, axund və şeyxlər deyil, həm, xalqın avam, cahil nümayəndələri idi. Məsələn, “Bilməm, nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!” başlıqlı satirasında varlı və cahil bir adam öz xanımına müraciətlə deyir:

Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!

Dəng oldu qulağım!

Jurnal, qəzetə, hərzəvi hədyan oxumaqdan

İncəldi uşağım!

Əqlin aparıb bəs ki, baxır gündə qərayə,

Ya rəb, nə həmaqət!

Söz etməz əsər, çarə qalıb imdi duayə,

Tədbir elə, övrət!

Lə'nət sənə, ifritə, sənindir bu cəhalət,

Etdin nə xəyanət!

Səndən törənibdir bizim evdə belə bid'ət,

Ey mayeyi-hiylət!

Bu mövzuya dahi satirik dəfələrlə müraciət edir və bunun da səbəbi cəmiyyətdə elmə, təhsilə, yeni tipli məktəblərə olan mənfi münasibət idi. Bu günə qədər övladlarını mollaxanaya göndərmiş insanlar ya ümumiyyətlə onları yeni tipli məktəblərə göndərməkdən tamamilə imtina edir:

Fikrimi verməm əbəs siz kimi nadanlara,

Sövq edəsiz oğlumu bir para hədyanlara,

Çünki xəyanətçisiz cümlə müsəlmanlara,

Mənzilinizdir səqər, oxutmuram, əl çəkin!

Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!

Yaxud da təhsilin, elmin çox ziyanlı olduğunu sübut etməyə çalışırdılar:

*Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır,
 Həm əqlə ziyandır;
 Elm afəti-can olduğu məşhuri-cəhandır,
 Mə'rufi-zəmandır;
 Pəndi-pədənəm eşit, ey sadə cəvanım,
 Yaxma qəmə canım!
 Xoş ol kəsə kim, vel dolanıb, dağda çobandır,
 Asudə həmandır!
 Elm içrə xəta olduğu ondan bilirəm kim,
 Bilsə nola hər kim, Elmə gəzənin küfrü zəbanlarda bəyandır,
 Təkfirə nişandır.
 Məktəb sənə xoş gəlməsin, ol cəyi-xətərnək,
 Girmə ona çalak;
 Məktəb dediyin qeydi-dilü bəndi-zəbandır,
 Qarətqəri-candır.*

Sabir yalnız əsərlərilə deyil, bütün varlığı ilə xalqın maariflənməsi yolunda durmadan mübarizə aparırdı.

Təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqdə Sabir təxəllüsü ilə tanınan Mirzə Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadə böyük mütəfəkkir, ictimai xadim olmaqla bərabər, hər şeydən əvvəl müəllim idi, tanınmış pedaqoq idi. Özünün orijinal pedaqoji fikirləri ilə Azərbaycan mədəniyyətinin, məktəb təhsilinin, gənclərin humanitar tərbiyəsinin tərəqqisinə çalışmışdır.

Şamaxı ədəbi mühiti ilə bərabər Şirvan pedaqoji mühiti Sabirin dünyagörüşünün formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Onun ən böyük arzularından biri gələcək cəmiyyətə layiq həqiqi vətəndaşlar, vətənpərvərlər yetişdirmək idi. O, uşaqlara xalqın, millətin gələcəyi, ümid çırağı kimi baxırdı. "Ey millətin ümidi, dilü-canı uşaqlar!"-deyən şair-pedaqoq gənclərin gələcəyinə inanırdı. İnanırdı ki, gün gələcək Vətənin gələcəyi olan körpə balalar məktəbə gedəcək, dünyəvi elmlərə yiyələnəcək, səs-səsə verib baharı səsləyəcəklər:

Gəl, gəl , a yaz günləri...

Sabir hər zaman çox sevdiyi zəhmətkeşlərin maariflənməsi, azad, işıqlı dünyaya çıxması arsusı ilə yaşayır və ümidini gələcəyə bağlayırdı.

Qeyd olunduğu kimi, Sabiri düşündürən, onu narahat edən problemlərdən biri məktəb təhsilli, təhsilin məzmunu, uşaq və gənclərin təlim və tərbiyəsi idi və o, şəirlərinin bir çoxunu məhz bu məsələlərə həsr etmiş, dövrünün neqativ hadisələrini satira atəşinə tutmuşdur.

Sabirin fəaliyyətində diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də onun özünün məktəb açması, şairliklə yanaşı məktəbdarlıq etməsidir. Sabir son dərəcə ağır bir şəraitdə köhnəpərəstlərin, qaragüruhçuların, mollaxana tərəfdarlarının hər cür hücumlarına, hədə-qorxusuna məruz qalsa da, 1908-ci ildə yeni tipli “Ümid” məktəbini açır. Lakin həmin məktəb uzun müddət fəaliyyət göstərə bilmir, Sabirə boykot elan edildiyinə görə bir ildən sonra min bir əziyyətlə açdığı məktəbi bağlamaq məcburiyyətində qalır, belə ki, “dinsiz”in məktəbində heç kim öz övladını oxutmaq istəmirdi. Bu da dahi şairin tam maddi cəhətdən müflisləşməsinə gətirib çıxardı. Lakin, nə yoxsulluq, nə işsizlik, nə əhatəsindəki qaragüruhçuların qatı nifrəti şairi xalqının, eləcə də bütün bəşəriyyətin daha yaxşı gələcəyi, azadlığı, maariflənməsi uğrunda apardığı mübarizədən çəkindirə bilmir, onun inadını qıra bilmirdi.

M.Ə.Sabirin təlim – tərbiyəyə aid fikirləri bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Dahi şair-vətəndaş yetişməkdə olan gənc nəslin təhsili ilə bərabər tərbiyəsinin də olduqca vacib bir məsələ olduğunu dərk edir, yazırdı:

*“... Tərbiyətlə keçir ümuri-cahan
Hər işin ibtidası tərbiyədir !
Tərbiyə elmsiz deyil məqbul
Ki, onun müqtəzası tərbiyədir!”*

Xülasə

Təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqdə Sabir təxəllüsü ilə tanınan Mirzə Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadə böyük mütəfəkkir, ictimai xadim olmaqla bərabər, hər şeydən əvvəl müəllim idi, tanınmış pedaqoq idi. Özünün orijinal pedaqoji fikirləri ilə Azərbaycan mədəniyyətinin, məktəb təhsilinin, gənclərin humanitar tərbiyəsinin tərəqqisinə çalışmışdır. Şamaxı ədəbi mühiti ilə bərabər Şirvan pedaqoji mühiti Sabirin dünyagörüşünün formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Sabiri düşündürən, onu narahat edən problemlərdən biri məktəb təhsilli, təhsilin məzmunu, uşaq və gənclərin təlim və tərbiyəsi idi və o, şeirlərinin bir çoxunu məhz bu məsələlərə həsr etmiş, dövrünün neqativ hadisələrini satira atəşinə tutmuşdur.

Summary

Mirza Alakbar Zeynalabdin oğlu Tahirzadeh, known not only in Azerbaijan but also in the Middle East under the pseudonym Sabir, was a great thinker, public figure, first of all, a teacher and a well-known pedagogue. With his original pedagogical ideas, he worked for the development of Azerbaijani culture, school education, humanitarian education of youth. Along with the literary environment of Shamakhi, the pedagogical environment of Shirvan had a positive impact on the formation of Sabir's worldview.

One of the problems that bothered Sabir was school education, the content of education, training and education of children and youth, and he devoted many of his poems to these issues, satirizing the negative events of his time

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Hophopnamə” I, II cildlər, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004.
2. Abbas Zamanov: “M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər ” Bakı, 2012.
3. M.Ə.Sabirin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı vikipediya.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN YARADICILIĞINDA PEDAQOJİ-PSIXOLOJİ MƏQAMLAR

Əfəndiyeva T.A.
ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *uşaq psikası, Sabirin pedaqoji fikirləri, pedaqoji xüsusiyyətlər*

Key words: *child's state of mind, Sabir's pedagogical thoughts, pedagogical traits*

30 may Azərbaycan ədəbiyyatının korifeylərindən biri, millət-sevər şair və pedaqoq Mirzə Ələkbər Sabirin anadan olmasının 160 ili tamam olur. Bütün ruhu, canı, qanı ilə xalqına bağlı olan Sabir özünəməxsus ədəbi irsi ilə milli ədəbiyyatımızı zənginləşdirdi.

Uşaq psikasının inkişafında, eləcə də hərtərəfli şəxsiyyət kimi formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolu çox böyükdür. Bədii ədəbiyyatdan düzgün istifadə etməklə uşaqların müxtəlif yaş mərhələlərində faydalı nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün isə ilk növbədə uşaqların psixoloji və yaş xüsusiyyətlərini bilmək vacibdir. Lap erkən uşaqlıq dövründə uşaq ayrı-ayrı sözləri cümlədə birləşdirməyə başlayır. Bu dövrdə nitqin inkişafı ilə bağlı olaraq təfəkkürdə inkişaf edir. Sözlər signal vəzifəsini həyata keçirərək uşağın diqqətin müəyyən obyektə yönəlməsin, qeyri-ixtiyari diqqətin davamlılığına və dəqiqliyinə əsaslı təsir göstərir. Böyüklər bu dövrdə bədii ədəbiyyat nümunələrindən istifadə etməklə ixtiyari diqqətin inkişafı üçün şərait yaradır. Bu prosesdə uşağın biliyi, təcrübəsi tədricən artır. Nəticədə uşaqda ixtiyari qavrayışın, müşahidənin inkişafı üçün şərait yaranır.

Böyük bağça yaşı dövründə uşaqların qarşısına yaddasaxlama və yadasalma ilə bağlı xüsusi minemik məqsədlərin qoyulması vacibdir. Müntəzəm olaraq bədii ədəbiyyat nümunələri ilə tanış edilən uşağın psixoloji xüsusiyyətləri sözsüz ki, digər uşaqların psixoloji xüsusiyyətlərindən fərqlənəcək. Çünki müntəzəm olaraq bədii ədəbiyyat nümunəsi dinləyən uşaq materialı diqqətlə qavrayır, onu anlamağa, başa düşməyə çalışır, mümkün olan əlaqəni yaratmağa başlayır. Belə uşaqlarda sözlü məntiqi hafizə sürətlə inkişaf edir, yaradıcı təxəyyülün elementləri də hiss olunur. Belə ki, uşaqlar nağılı və ya hekayəni söyləyərkən buraya özlərinin əlavələrinə də edirlər.

Uşaq ədəbiyyatını yaradan sənətkarlarımızın ilk növbədə uşaq psixologiyasına dərinlən yiyələndiyinin şahidi olduq. Təsədüf deyil ki, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ilk kamil nümunələrini M.Ə.Sabir, A.Səhhət, A.Şaiq kimi görkəmli sənətkarlar yaratmışdır.

Azərbaycan milli tənqidi realizminin ağır sütunlarından olan Mirzə Ələkbər Sabirin (1862-1911) uşaq ədəbiyyatı sahəsində yazdığı əsərləri olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. “Uşaq və buz”, “Yaz günləri” və başqa şeirləri kim xatırlamır ki? Kim əzbərə bilmir ki?

Ümumiyyətlə, milli oyanış dövrü kimi səciyyələnən XX əsrin əvvəllərində uşaq ədəbiyyatının yaranması da aktual məsələlərdən idi. M.Ə.Sabirin “Dəbistan” jurnalının redaktorunun xahişi ilə də uşaq əsərləri yazırdı. Tənqidi realizmin hünərvər şairi M.Ə.Sabir məktəb və tərbiyə məsələsinin əhəmiyyətinə daha böyük həssaslıqla yanaşırdı. Tənqidi realizmin ikinci böyük sütunu və onun “ağır artilleriyası” olan M.Ə.Sabir həm bir tərəfdən məktəbsizlik və təhsilsizliyin yaratdığı nöqsanları bədii hədəfə çevirməklə tənqid etmiş, digər tərəfdən də məktəbə, təhsilə çağırış etmiş, motivasiya yaratmaq əzmi göstərmişdir. Həm də tanınmış bir müəllim olan Sabir öz təcrübəsindən də çıxış edərək məktəb və təhsili xalqın gələcəyinin qarantı hesab etmişdir. Necə ki görkəmli pedaqoq-ədiib M.T.Sidqi məktəbi “cəhalət dərдинin dərmanı” adlandırırdı. Vaxtilə Sabir özü bu xüsusda yazırdı ki: “əmin oluruq ki, ...millət pişrəftinə vəsileyi-nəcat olan ruhanilərimiz, ürəfalarımız, sərmayədarlarımız ...hər cəhətlə ən geridə qalmış cəməitiizi və məarifsizlikdən xərabəzərə dönən vətənimizi ciddən şərefləndirəcək olan mərtəbeyi-aqsəlkəmələ dəxi isal etdirib, istiqbalımız üçün daha parlaq vəsilələr ...sai olacaqlar”. Sabir xüsusi şövqlə XX əsrin tələbi və ehtiyacına uyğun olaraq xalqın nicatını məktəbdə, təhsildə görərək “Məktəb şərqisi”, “Məktəbə təğrib”, “Elmə təğrib” kimi maarifçi realist əsərlərlə məktəbə çağırış edir, uşaqlara həvəs və maraq aşılayırdı. Onun “Məktəb uşaqlarına töhfə”, “Məktəb şagirdlərinə töhfə” kimi əsərlərində böyükklərin uşaqların təlim və tərbiyəsi yolunda vəzifələri də gündəmə gətirilirdi. Artıq qeyd edildiyi kimi, bu şeirlər maarifçi realist üsluba aid idi və burada fərdlər qarşısında maarifə çağırış məsələləri yer alırdı və ictimai səadətə nail olunmasında fərdlərin maariflənməsinə inam bəslənilirdi. Bu kimi əsərlərdə maarifsizlik ictimai bəla, gerilik kimi göstərilə də, onun səbəb və nəticələri təhlil edilmir, daha çox fərdin bəlası, faciəsi olaraq təsvir edilir. Yəni problem təfərrüatlı ictimai problem səviyyəsinə qaldırılmır, sosial təhlil aparılmır. Uşaqlar üçün yazılmış əsərlərdə də maarifə, elmə, məktəbə çağırış, dəvət daha çox təzahür olunur, təhsilin uzaq düşdüyü ictimai mühitdə uşaqlarda təhsilə məhəbbət hissləri aşılır, xoşbəxtliyin açarı kimi göstərilir, elm öyrənməyə motivə edilir. “Məktəb şərqisində” məktəbin malik olduğu üstünlükləri qabardaraq onu marşa çevirən ədiib “Məktəb

təğrib” əsərində “Get məktəbə cavanım” kimi şüarlarla səslənir, uşaqları məktəbə, elmə, maarifə səsləyir, təhsili təlqin edirdi.

Elm öyrən, imtahan ver,

Öz fəslini nişan ver.

Qədrini bil elmü fəzlin,

Elmin yolunda can ver –

Deyən şair elmi, məktəbi insanın taleyi üçün ucada, zirvədə görürdü.

Elmin izzəti payidar olur,

Cəhlin nikbəti canşikar olur.

Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,

Millət elm ilə bərqərar olur.

“Elmə təğrib” şeirində elmin faydasını ümummillə inkişafda daha ziyadə görür və şöhrətə mindirirdi.

Böyük şair vaxtilə “Zəman nə istəyir? Amma biz?..” başlıqlı məqaləsində o dövrün aktual məsələlərini təhlil edərək bu qənaəti ifadə və ehmal edirdi ki: “o cəvanlar rahi-nicata, tərifi-səadətə dəlil, hadi ola bilir ki, oxumuş olalar, ali mədrəsələrdə təhsili-elm, təhsili-kəmalət etmiş olalar. Ana dillərindən, dini əmrlərindən ...kafi qədər xəbərdar olmuş olalar”. Bu fikirlərdə də hələ maarifçi realist Sabirin maarifə olan inamından doğan təəssüratlar yer alır. Lakin böyük tənqidi realist şair M.Ə.Sabir artıq “Oxutmuram əl çəkin”, “Dinmə, uşaqdır uşağım”, “Təhsilü- ülum”, “Ata nəsihəti”, “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan”, “Ol gün ki sənə xaliq edər lütf bir övlad” və b. Bu kimi əsərlərilə təkcə maarifə, təhsilə ümid bəsləmir, ona çağırış etmir, eyni zamanda tənqidi realizmin imkanlarına uyğun məsələ ictimailəşir, sosial təhlil yer alır, maaraf və məktəbə olan ictimai münasibətsizlik, onu yaradan səbəblər göstərilir, tənqid və ifşa edilir. Əziz müəllimlərim Z.Xəlil və mərhum F.Əsgərli yazırdılar ki, Sabir bu kimi əsərlərində “bir tərəfdən məktəbin, təlim-tərbiyənin əhəmiyyətini dərk etməyən nadan gənclərə yazırsa, digər tərəfdən, məktəblə bağlı ümumi pedaqoji məsələlərdən söhbət açır”.

Adı gedən əsərlər dil cəhətdən də fərqli təsir bağışlayır, özünün sadəliyi, anlaşıqlığı ilə diqqət cəlb edir. Tədqiqatçılar da yazırdılar ki, uşaq ədəbiyyatı uşaqların yaş səviyyəsinə münasib bir üslubda yazılmalıdır. Ümumiyyətlə, tənqidi realist əsərlərdə tənqidi realist

cərrəyanın tələblərinə uyğun olaraq çox sadə, anlaşıqlı, xalq danışığı dilinə yaxın tərzdə yazılır. Burada sadə cümlələr, danışığı sintaksisi və daha çox ümumişlək, anlaşılan leksika üstünlük təşkil edir. Yeri gələndə zarafat və yumor da bu sadə dilin imkanları və texnikası tərkibinə daxil olur. Bu baxımdan bir az əvvəl də dediyimiz kimi, fərqli metodlarda yazmış M.Ə.Sabirin əsərlərində də bu fərqlilik özünü göstərir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Sabirin “Məktəb şərqi”, “Elmə təğrib” və b. əsərlərilə “Oxutmuram əl çəkin”, “Dinmə uşaqdır uşağım” və b. əsərləri arasında məzmun- metod fərqi olduğu kimi dil-üslub fərqi də vardır. Sabirin mənzumələri, xüsusilə də “Molla Nəsrəddin”də çap edilən əsərləri, əlbəttə, “Dinmə, uşaqdır uşağım”, “Oxutmuram, əl çəkin”, “Nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan”, “Təhsilü-ülum”, “Ata nəsihəti”, “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan”, “Ol gün ki sənə xaliq edər lütf bir övlad” və s. Çoxsaylı əsərlərinin dili digərlərindən fərqli olaraq tənqidi realist metoda uyğun olaraq sadəliyi, xalq danışığı dilinə yaxınlığı və texnikası etibarilə seçilir. Hətta qüdrətli şairin “Uşaq və buz”, “Yaz günləri” kimi şeirləri dil-üslub baxımından o qədər sadə və anlaşıqlıdır ki, digərlərilə müqayisə oluna bilməz. Amma, əlbəttə, bu, hər şeydən əvvəl, həmin əsərlərin hansı yaş fərqləri üçün yazıldığını da dərhal nümayiş etdirir. “Uşaq və buz”, “Yaz günləri” kimi əsərlər sırf kiçik yaşlı uşaqlar üçün yazıldığı üçün onların yaş psixologiyası və metodikasına uyğun olaraq çox sadə, anlaşıqlı bir dildə, kiçik həcmdə, oynaq tempili, heca vəznində, yeddihecalı şeir şəklində yazılmışdır. Bu da şeirin həm anlaşılması, həm də rahat oxunması və mənimsənilməsi üçün ən mümkün şərait yaradır və s. Lakin bununla belə, əlbəttə ki, bu əsərlər tənqidi realist uşaq əsərləri deyil. Lakin bir az əvvəl adları çəkilən və “Molla Nəsrəddin”də nəşr edilən bir sıra digər əsərlərində sosial təhlil, tipik təqdim, ifşa və tənqid özünü göstərir. Tənqidi realist metoda uyğun olaraq tip bütün mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərilə özünün portretini yaradır. Əslində tipin öyünərək özünü şərh etdiyi keyfiyyətlər ictimai ideallar və inkişaf baxımından inkar və ya ifşa olunur. Əslində ictimai inkişaf, sosial rifah, milli istiqlal naminə oxumağın aktualıq kəsb etdiyi bir zamanda tipin “oxutmuram, əl çəkin” nidası ciddi satirik tənqidlə qarşılanır. Və yaxud ədəbin, mərifətin insana yüksək keyfiyyət hesab

olunduğu bir zamanda ananın “dinmə, uşaqdır uşağım” kimi bəhanələrlə övladının tərbiyəsinə, ədəb və əxlaqi yetkinliyinə kölgə salması narahat duyğularla təqdim və tənqid edilir. Bu əsərlər ciddi sosial məzmunu ilə diqqət cəlb etdiyi və uşaqların qayğılarını əhatə etdiyi üçün həm əsl uşaqlar, həm də uşaqlığını qoruyan, sosial yaş baxımından uşaq qalanlar üçündür. Ona görə də tənqidi realizm ədəbi cərəyanı tələblərində yazılmış elə əsərlər var ki, onların aidiyyəti həm sırf uşaq yaşlı adamlar, həm də sosial yaş etibarilə böyük olub uşaq düşüncəsində qalanlar üçün müvafiqdir.

Məlum olur ki, Sabirin yaradıcılığında fərqli üslublar müşahidə olunur. Bu mənada M.Ə.Sabirin “Məktəb şagirdlərinə töhfə”, “Elmə təğrib”, “Məktəbə təğrib” və b. əsərlərini maarifçi realist üslubda yazılmış əsərlər kimi səciyyələndirmək olar. Bu əsərlərdə pozitivizm, yəni maarifçi istiqamət, maarifə, elmə, təhsilə çağırış və ümid motivləri əsas yer tutur. Cəmiyyətdəki problemlərin fərdlərin maariflənməsi yolu ilə həlli ümidləri bu əsərlərin səciyyəvi tərəfidir. Bu əsərlərdə ictimai təhlil, konkret eyib və nöqsanları göstərmə, tipikləşdirmə və s. Kimi tənqidi realizmə xas keyfiyyətlər yoxdur.

Böyük ustadın “Yaz günləri”, “Uşaq və buz” və bu kimi bir qisim əsərləri isə sırf uşaqlar üçün yazılması və uşaqlarda elmə, məktəbə, dərsə, öyrənməyə motivasiya yaratması ilə əhəmiyyət qazanır. Amma bəzi əsərləri, o cümlədən “Yalançı çoban”, “Molla Nəsrəddinin yorğanı”, “Molla Nəsrəddin və oğru”, “Artıq alıb əskik satan tacir” kimi mənzumələri, “Oxutmuram əl çəkin”, “Dinmə uşaqdır uşağım”, “Bah, nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan” və s. əsərləri isə, fikrimizcə, tənqidi realist metodla yazılan, uşaqların taleyi, gələcək idealları kimi vacib mövzu və problemləri əhatə etməsi etibarilə uşaq ədəbiyyatının gözəl, sanballı nümunələri sırasına daxil olan əsərləridirlər. Qüdrətli şairin bu kimi əsərləri təkcə kiçikyaşlı uşaqlar üçün deyil, həmçinin böyükyaşlı adamlar və yaxud uşaqlığını qoruyanlar, sosial yaş etibarilə uşaq qalanlar üçün də maraqlı olub, vacib sosial məsələləri özündə ehtiva edir. Xüsusilə satiralarında böyükələr üçün uşaqların taleyi ətrafında ciddi qayğılar və vəzifələr müəyyənləşdirir, təhsilə, elmə xor baxan köhnə düşüncəli, mövhumatçı valideynləri tənqid və təshih edir. Bu mənada adıgedən əsərlər haqqında bəhs edilərkən deyilməlidir ki, bu əsərlərdə: 1.

Ciddi, aktual sosial məsələlər öz əksini tapır; 2. İctimai-mənəvi problemlər bütün tipik səciyyəsi ilə ehtiva və əks olunur, tipik xarakter və obrazlar yaradılaraq tənqid vasitələri əyanlaşdırılır, habelə geriliyi əks etdirən sosial yaş probleminə toxunulur; 3. İctimai-mənəvi nöqsanlar tənqid və ifşa olunmaqla yeni dəyərlər aşılır, müasir, çevik və inkişafetdirici düşüncəyə dəvət edilir və s.

Beləliklə, Sabirin həm maarifçi realist üslubda, həm də tənqidi realist üslubda yazılmış çoxsaylı uşaq ədəbiyyatı nümunələri də vardır. Bu əsərlər içərisində orijinal əsərlərlə bərabər iqtibaslar da müəyyən yer tutur. Şairin “Məktəb şərqi”, “Məktəbə təgrib”, “Uşaq və buz”, “Yalançı çoban”, “Yaz günləri” və b.kimi şeirləri dilinə, məzmununa, bədii məqsədinə, xüsusilə uşaqlarda təhsilə, maarifə çağırış şüarları və bəslədiyi ümidə görə maarifçi realist səciyyə daşıyır. Sabirin tənqidi realist uşaq əsərləri dilinin sadəliyinə, tipin aydın təsviri və təqdiminə, köhnə əxlaq və düşüncəni tənqid, yeni düşüncə tərzini və əxlaqa çağırışına, yeni dəyərlər formalaşdırma xüsusiyyətlərinə və sairə görə fərqlənərək özünəməxsus səciyyə qazanır. Böyük satirik şairin “Dinmə, uşaqdır uşağım”, “Oxutmuram, əl çəkin”, “Nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan”, “Təhsilü-ülüm”, “Ata nəsihəti”, “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan”, “Ol gün ki sənə xaliq edər lütf bir övlad”, “Çatlayır, xanbacı, qəmdən ürəyim” və başqa şeirləri tipikləşdirmə səciyyəsi, köhnə dəyərləri tənqid, yeni əxlaq və dəyərlərə çağırış, yaxşı ilə pisin, zəruri ilə gərəksizin təhlili, dilinin sadəliyi, satirik və ya yumoristik ifşa və s. kimi keyfiyyətlərinə görə tənqidi realist üslubda yazılmış uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə aiddir. Cəlil Məmmədquluzadənin nəsrində olduğu kimi, Sabirin də tənqidi realist əsərlərində konkret xronoloji yaş etibarilə uşaq olan obrazlarla bərabər, sosial yaş etibarilə uşaqlardan fərqlənməyən və hələ uşaq qalan obrazlar da əsaslı yer tutur. Bu mənada Sabirin əsərlərində xronoloji yaş etibarilə uşaq olan oxuculara müraciət olduğu kimi, sosial yaş etibarilə uşaqlardan fərqlənməyən və hələ uşaq qalan oxuculara da müraciət diqqəti cəlb edir. Bu cəhətdən şairin bir sıra əsərlərinin uşaq ədəbiyyatı adı altında ümumiləşdirilməsini milli tənqidi realizmin tələbləri daxilində qəbul etmək doğru olar.

M.Ə.Sabir yaradıcılığında pedaqoji məsələlərin üstünlük təşkil

etməsi onun maarifpərvər ziyalı olmasından irəli gəlirdisə, psixoloji məsələlərin qoyuluşu onun peşəkar psixoloji səriştəyə malik olmasını göstərir.

Azərbaycanın görkəmli pedaqoji-alimi, professor Əhməd Seyidov yazırdı: “Sabir geniş mənada tərbiyəçi və müəllimdir. O yalnız məktəb yaşlı uşaqların tərbiyəçisi və müəllimi kimi məhdud bir dairədə qalmır. Sabiri yalnız bir məktəb müəllimi kimi qələmə verməklə onun böyük maarifçi, içdimai xadim kimi rolunu azaltmış olarıq.

Xülasə

30 may Azərbaycan ədəbiyyatının korifeylərindən biri, millətsevər şair və pedaqoq Mirzə Ələkbər Sabirin anadan olmasının 160 ili tamam olur. Bütün ruhu, canı, qanı ilə xalqına bağlı olan Sabir özünəməxsus ədəbi irsi ilə milli ədəbiyyatımızı zənginləşdirdi.

Uşaq psikasının inkişafında, eləcə də hərtərəfli şəxsiyyət kimi formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolu çox böyükdür. Bədii ədəbiyyatdan düzgün istifadə etməklə uşaqların müxtəlif yaş mərhələlərində faydalı nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün isə ilk növbədə uşaqların psixoloji və yaş xüsusiyyətlərini bilmək vacibdir. Lap erkən uşaqlıq dövründə uşaq ayrı-ayrı sözləri cümlədə birləşdirməyə başlayır. Bu dövrdə nitqin inkişafı ilə bağlı olaraq təfəkkürdə inkişaf edir. Sözlər signal vəzifəsini həyata keçirərək uşağın diqqətin müəyyən obyektə yönəlməsin, qeyri-ixtiyari diqqətin davamlılığına və dəqiqliyinə əsaslı təsir göstərir. Böyüklər bu dövrdə bədii ədəbiyyat nümunələrindən istifadə etməklə ixtiyari diqqətin inkişafı üçün şərait yaradır. Bu proses də uşağın biliyi, təcrübəsi tədricən artır. Nəticədə uşaqda ixtiyari qavrayışın, müşahidənin inkişafı üçün şərait yaranır.

Summary

May 30 marks the 160th anniversary of the birth of one of the luminaries of Azerbaijani literature, nationalist poet and pedagogue Mirza Alakbar Sabir. Connected to his people with all his soul, soul and blood, Sabir enriched our national literature with his unique literary heritage.

The role of fiction in the development of children's psyche, as well as in the formation of a comprehensive personality is very great. With the proper use of fiction, useful results can be achieved at different ages of

children. For this, first of all, it is important to know the psychological and age characteristics of children. In early childhood, the child begins to combine individual words into sentences. During this period, thinking develops in connection with the development of speech. By acting as a signal, words have a profound effect on the persistence and accuracy of the child's involuntary attention, rather than directing the child's attention to a particular object. Adults in this period use the examples of fiction to create conditions for the development of voluntary attention. In this process, the child's knowledge and experience gradually increases. As a result, the child develops conditions for the development of voluntary perception and observation.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. 2-ci cild Bakı :2004
2. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. 3-cü cild Bakı :2005
3. Sabir M. Ə. Məktəblilərə töhfə. Uşaq gənc nəşr : 1959
4. Sabir M. Ə. Hop-hopnamə Bakı: 1992

M.Ə.SABİR POEZİYASINDA İNCƏSƏNƏTİN MÜHİM YERİ VƏ ROLU

Mürşüdova G.S.
ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *elm, mədəni-maarif, tərəqqi, monoloq, satira, psixoloji sənəd, lirik, ictimai-siyasi, tənqid, realizm*

Key words: *science, cultural, education, culture, proqres, monologie, satire, psycholgial, lyrics, socio-politikal, criticism, realism*

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının müstəqil qollarından olan sabirşünaslıq tədqiqatçı alimlərimizin son illər gördükləri işlər sayəsində xeyli zənginləşmişdir. Şairin elmi tərcümeyi-halının yazılması da bu gün sabirşünaslığın qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. Belə bir işin həyata keçirilməsi üçün əldə kifayət qədər imkan vardır. Belə ki, Sabirin tərcümeyi halının yazılması üçün Abbas Səhət, Məmmədkazım Ələkbərli, Seyid Hüseyn, Cəfər Xəndan, Əziz

Mirəhmədov, Abbas Zamanov, Məmməd Məmmədovun tədqiqatları əsas mənbə kimi qiymətlidir. Bundan başqa digər sabirşünasların və tədqiqatçı alimlərimizin xidmətləri də belə bir işin görülməsi üçün əhəmiyyətli materiallar verir.

Sabirin elmi tərcümeyi-halının yazılmasında şairin öz əsərləri də qiymətli tarixi sənəd kimi əhəmiyyətlidir. Çünki hər bir yaradıcı şəxsiyyət kimi Mirzə Ələkbər Sabirin də həyatında baş verən bir çox mühüm hadisələr şairin əsərlərində öz əksini bu və ya başqa şəkildə tapmışdır. Sairin əsərlərində avtobioqrafik notlar öz əksini müxtəlif şəkildə tapır; bəzi əsərlər sırf avtobioqrafik xarakter daşıyır ki, bunlarda şairin həyatındakı müəyyən hadisələr birbaşa əks etdirilir. Satirik və lirik əsərlərdə isə avtobioqrafik notlar bir növ pərdəli şəkildə olur. Belə ki. Avtobioqrafik notlar satirik şeirlərdə tipin ifşası zamanı, lirik əsərlərdə isə qəhrəmanın lirik –psixoloji əhval-ruhiyyəsi fonunda öznü bürüzə verir. Sabirin avtobioqrafik əsərlərində də ictimai məzmun üstünlük təşkil edir.”Hophopnamə”dəki satiraların bəzisini avtobioqrafik sujet və monoloqlar, dəqiq psixoloji sənədlər də hesab etmək olar (1, s. 12-18).

Sabir öz xalqının milli mənlilik şüurunun düzgün formalaşmasına çalışırdı. O, başa düşürdü ki, əks təqdirdə xalq öz mənliliyini, sosial-mənəvi simasını itirərək simasızlaşmağa doğru baş alıb gedər. Sair Azərbaycan xalqının mənləvi inkişaf yolunda inqilabi-dəyişdirici satiranın banisi və bayraqdarı kimi silinməz iz buraxdı.(1,s.26). İnqilabi satira banisi olmaq üçün ədəbiyyata yeni məzmun və forma gətirmək əsas şərt deyil. Başlıca tələb dövrün sənət qəşsində irəli sürdüyü vəzifənin həyata keçrilməsinin bədii-estetik siqlətindən ibarətdir. Sabiri də müasiri olduğu şairlərdən fərqləndirən əsas keyfiyyət qələmə aldığı bütün mövzuları yüksək ideya-bədii səviyyədə işləməsidir. O, ictimai həyatda baş verən keyfiyyət dəyişikliyinə uyğun olaraq ayrı-ayrı sinif və təbəqələrin, qrup vəzümrlərin keçirdiyi sosial-psixoloji prosesin ideya-bədii rəsmiini qabarıq surətdə kəkdi (1, s.21).

Sabir dövrün qarşıya çıxardığı ictimai-sosial problemlərin həlli yolunda təkə bədii yaradıcılıqla deyil, əməli fəaliyyəti ilə də çalışırdı. O.bir tərəfdən teatr tamaşalarının təşkili, məktəb və kitabxana-qiraətxana açılışı üçün çalışır, milli şüurun inkişafı naminə

milli məktəblərin və difər mədəni-maarif ocaqlarının şəbəkələrinin genişləndirilməsi uğrunda qızğın mübarizə aparır, yeni üzə çıxan mətbuat orqanlarının genişlənməsi üçün əlindən gələni edir. Bu yolda hər cür çətinliyə sinə gərir, digər tərəfdən həyata keçirilən mütərəqqi tipli tədbirlərin təsirinin düzgün istiqamətləndirilməsi üçün narahatlıq keçirirdi. Milli ədalət. passiv islan zehniyyətinin tənqidi ("Səbr eylə!, "Ölübə", "Durma, yıxıl yat hələ, Fərhad kişi"...) ilə yanaşı sinfi şüurun oyanması və inqilabi çarpışmaların gedişi, bu yolda qarşıda duran problemlər və onların həlli məsələləri də Sabir yaradıcılığında layiqincə əks olunmuşdur. "Əkinçi", "Dilənçi", "Bakı fəhlələrinə", "Tərcümeyi-əsilanə", "Səttarxana!", "Osmanlılar, aldanmayın, allahı seversiz!" və s. əsərlər fikrimizə sübutdur. Sabir yaradıcılığı həmişə müasirdir. Yaxın və Orta Şərq problemi, beynəlxalq irticanın ifşası və s. bu kimi məsələlər müasir dünyanı düşündürən ümdə problemlərdir. Sabir qələminin məhsullarını dündəlik həyatımızda ictimai-siyasi, milli-mənəvi və psixoloji, sosial iqtisadi və beynəlxalq problemlərlə qarşılaşdığımız zaman yad etməmək olmu. Bu, sənətkar böyüklüyü və xoşbəxtliyidir. (1,s.23-24)

Şamaxının taleyində ardıcıl baş verən zəlzələlərin müəyyən rolu olub. 1902-ci il yanvarın 31-də baş verən dəhşətli zəlzələ nəticəsində bir neçə dəqiqə ərzində Şamaxı yerlə yeksan oldu. Həmin hadisə dövrün poeziyasında, o cümlədən A.Səhhət və M.Ə.Sabirin yaradıcılığında da iz buraxdı. Sabirin yazdığı kimi;

*Etdi bir növ zəlzələ dili-xak,
Az qalırdı ki, sinələr ola çak,
Dəkkül-ərz zahir oldu yaman,
Tar-mar oldu xitteyi-Şirvan...*

Sabirin həyatı mövzulara həsr olunmuş şərlərində böyük bir ümumiləşdirmə qabiliyyəti hiss olunurdu. O, gördüyü bir hadisəni o qədər ümumiləşmiş bir şəkildə təsvir edirdi ki, oxucu onun qələmindəki qüvvətə heyran qalırdı. Sabirin mövzu dairəsi çox geniş idi. Adi həyatda gördüyü hər hansı bir hadisə şairi yazmağa çağırır və o, kiçik bir hadisənin təsvirində böyük məsələlərə toxunurdu. (2,s.29). Dövründən, cəhəldən, mədəniyyətsizlikdən şikayətlənən şair yazırdı:

*Ah, kim xabi –qəflət ilə bizim
Ömrü-pürmayəmiz keçibdi fəna.
Dolub elm ilə cahəti-ələm,
Bizə yox bəhrə elimdən əsla.*

Sabir öz dövründə baş verən və xalqın həyatı, taleyi, arzu və istəkləri ilə bağlı olan hadisələrə çox həssas bir münasibət bəsləyirdi. İyirminci əsrin ilk illərində, xüsusən birinci rus inqilabından sonrakı dövrdə baş verən mühüm siyasi-ictimai hadisələr şairin əsərlərində aydın və mənalı bir şəkildə geniş oxucu kütlələrinə çatdırılırdı. Əsrin lap əvvəllərində Şamaxıda baş vermiş olan zəlzələ münasibəti ilə şairin qələmə aldığı böyük bir şer onun xaiq həyatı ilə nə qədər yaxından bağlı olduğunu bir daha sübut edir. Birinci rus inqilabı şairin tamamilə yeni ruhda şerlər yazmasında çox mühüm və həlledici rol oynadı.(2,s.34)

Minillik tarixi olan şeirmizin dünya ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirən çox qiymətli nümunələri vardır. Bunları yaradanlar xalqımızın iftixarı sayılan ölməz söz ustalarıdır. Bu sənətkarlar içərisində Sabir xüsusi yer tutur. O, bir tərəfdən möhkəm tellərlə klassik Azərbaycan şeri və folkloru ilə bağlə olduğu halda, digər tərəfdən özünə elə bir orijinal yaradıcılıq yolu seçmişdir ki, heç kəs belə bir yolla getməmişdir. Şermizin tarixində ictimai satiranın yaxşı nümunələrini yaradan qüvvətli satiriklər vardır. Lakin Sabir satiranı inqilabi məzmununda daha yüksəklərə qaldırdı, Azərbaycan inqilabi satirasının banisi oldu.

Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyi ölümündən sonra ona ithaf olunan şer,məqalə və başqa yazılarda aydın görünməkdədir. "Mən də öz xalqımı Sabir kimi ayıldacağam", deyən və İran Azərbaycanının Sabiri adlanan Mirzəli Möcüz Şəbüstəri böyük xalq şairinə həsr etdiyi bir şerində onun qələmindəki qüdrətə, əsərlərinin həmişə yaşayacağına işarə edərək demişdir:

*Əcəl bağlayıb Sabirin gözlərini,
Qoyub yalqız oğlanların,qızların.
Diri saxlayan "hop-hop"un sözlərin,
Qələmdir.qələm, barakəllah;qələm.*

M.Ə.Sabir üslubunun müəyyənləşməsində, əbədi-bədi zövqünün dünya görüşünün formalaşmasında mətbuatın özə məxsus rolu

olmuşdu. O, bütün həyatı boyu "Şərqi-Rus", "Həyat", "Ülfət", "Füyuzat", "Molla Nəsrəddin", "İrşad", "Bəhlul", "Bürhani-tərəqqi", "Rəhbər", "Zənbur", "Günəş", "Yeni həqiqət", "İqbal", "Həqiqət", "Məlumat", "Yeni irşad", "Yeni füyuzat" kimi mətbuat orqanlarında yaxından iştirak etmiş. bir neçə qəzetin Şamaxı üzrə xüsusi müxbiri olmuşdur. Bu bir həqiqətdir ki, ədəbi fikrin inkişafında mətbuatın müstəsana rolu olmuşdur. İlk milli mətbuat orqanı "Əkinçi"dən fərqli olaraq, XX əsrdə meydana gələn qəzet və jurnalların ideya istiqaməti daha çox ictimai-siyasi, fəlsəfi-estetik, ədəbi-nəzəri mülahizələrin meydana çıxarılmasına doğru yönəldiyindən məhz bu mətbuat yeni ədəbi estetik fikrin inkişafında təmin edirdi. (3,s.27). Araşdırmalar təsdiqləyir ki, M.Ə.Sabir 1906-cı ilin fevralından 1910-cu ilin axırlarına kimi 40-a yaxın məqalə yazmışdır və daha çox "Molla Nəsrəddin"jurnalı ilə əməkdaşlıq edən şair öz ideyalarını.sənətlə bağlı görüşlərini bu mətbuat orqanı vasitəsilə çatdırırdı.

XX əsr Azərbaycantañqidi realizminin təməl daşlarını qoyanlardan biri kimi M.Ə.Sabir zaman çərçivəsinə sığmayaraq çox qısa vaxt ərzində Azərbaycan, Yaxın Şərq, eləcə də dünya ədəbiyyatındakı mövqeyini müəyyənləşdirə,əbədləşdirə bildi.

M.Ə.Sabir "xalqa dayaq.düşməyə qəhr"/Mənsur Təbrizi/ olan şəxə ictimai kəsər. məzmun bəxş etməklə, ədəbiyyatın vətən, millət qarşısındakı tarixi vəzifəsini gündəmə gətirdi, milli mübarizə, istiqlalıyyət yolunda onun missiyasını müəyyənləşdirdi. Sabirin estetikasında sənət əyləncə,insanlara mənəvi rahatlıq, zövq bəxş edən vasitə deyil,sənət şüurların təkamülü, millətin intibahı üçün bir vasitə.çox mühüm mənbədir. Odur ki, Sabir çox vaxt qəzəbini boğa bilmir. öldürücü, ifşaedici satiradan bol-bol istifadə edir, hətta vulqar sözləri işlətməkdən belə çəkinmir. (3,s.28).

Alman şairi İ.Bexer hər bir millətin tərəqqisində şəxsiyyətin roluna qiymət verərək yazırdı ki, yeni incəsənət heş vaxt yeni formalarla başlanmış, yeni incəsənət həmişə yeni insanla birlikdə doğulur. M.Ə.Sabirin tərcümeyi halı, yaradıcılığı haqqında ilk elmi dəyərləndirmənin banisi olan A.Səhhət çox böyük uzaqgörənliklə bu işin professional ədəbiyyatşünaslar tərəfindən görülməsinin vacibliyini söyləyirdi. Sabirşünaslıq məhz peşəkar ədəbiyyatşünaslar tərəfindən yaradıldı.(3, s.54).

Sabir üçün həyatın dərkı idrakların fəaliyyət stimuludur. Millətin idrakının məxsusluğu, həyatının dözümsüzlüyü şair üçün sonsuz mələmət, kədər bəxş edir:

*Dərdim odur ki, mənə ariz olan dərdlərin,
Etməyir bir gecə-gündüzdə biri mənə səbat;
Mənə ol mərtəbədə dərd hücum eylər ki,
Bir dəqiqə belə qalmaz biri sabit, heyhat!...*

Nadan cahil ömür sürməkdənsə, ölümü üstün tutan Sabir, hətta qəflətdə dəxi ardır ölmək qənaətinə gəlirdi:

*Qafil yaşamaqdansa göləl kardır ölmək,
Hərçənd ki.qəflətlə dəxi ardır ölmək;
Zənciri-cəhalətdə bu alçaq yaşayışdan,
Cahil, sənə dar üzrə səzavardır ölmək.(3, s.97)*

Dünyanın böyük söz ustadlarından buri olan Mark Tven demişdir: "Ancaq həyat həqiqəti əsasında yaranan yumor yaşamağa qadirdir. Oxucunu güldürmək olar. Lakin bu gülüşün əsasını insanlara sevgi təşkil etmirsə, o, mənasız gülüşdür".

Sabirin satirası ona görə yaşayır və sevilə-sevilə oxunur ki, o,əsl həyat poeziyasıdır,"əsrin aynəsidir". Sabir məhvedici tənqiddə tutduğu hədəflərin heç birini uydurmamışdır. Onları öz gözləri ilə görmüş, onların şəxsən şahidi olmuşdur. Sabirin "Hophopnamə"si zamanın sınaqlarından alını açıq çıxmış böyük bir həqiqət kitabıdır.

Sabirin mətbuatda gedən gizli imzaları içərisində biz "Ağlar güləyən" sözünə də rast gəlirik. Bu təxəllüs onun satirasının ruhunu ifadə edir. Azərbaycanın istedadlı şairlərindən Mikayıl Müşvüq Sabirə həsr etdiyi bir şerində çox haqlı olaraq demişdir,

*O güldü- ağladı, ağladı-güldü,
Gülüşü hicqırdı, fəryad güldü.
Sabir gülə gülə ağlayır, ağlaya ağlaya gülür.
Onun qəhqəhələrindən göz yaşları və fəryad,
göz yaşlarından acı qəhqəhə doğur. (4,s.19)*

Satira Sabir yaradıcılığının əsas üslubunu təşkil etsə də, oxucuları ilə başlıca olaraq, masqara, kinayə və istehza ilə, dolayı ifadələrlə dərdləşsə də, yeri gəldikdə poeziyanın ciddi formasından da istifadə edir. Satiralarında olduğu kimi.ciddi şerlərində də Sabir öz oxucusunu böyük bəşəri duyğulərlə yaşamağa, vətənpərvər olmağa

çağırır. Sabirə görə vətənpərvər olmaq Vətənin inkişafı, rifahı, xalqın səadəti və tərəqqisi yolunda hə cür şəxsi hazır olmaq deməkdir.

*Kişilər hümməti dağı qoparır,
Kişi ol.dağ qopar,həmiyyət ilə!
Vətən uğrunda,millət eşqində
Bəzli-can et xülusi-niyyət ilə,
İş apar,baş gedərsə,qoy getsin,
Ad qalır,bəs deyilmi,millət ilə!*

Sabirin satirik şerlərinin lüğət tərkibində olan terminlər XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dilnin ümumi inkişaf xətti ilə sıx bağlı idi. Sabirin satirik şerlərinin böyük bir qismi mədəni həyat, tərəqqi, inkişaf uğrunda mübarizə məsələlərinə həsr olunmuşdur. Geriliyi. nadanlığı aradan qaldırmaq üçün elmin, təhsilin, marifin həm də yeni üsulda məktəblər açıb uşaqların oxumasının böyük əhəmiyyətindən söz açmış, təsvir etmişdir. Şairin əsərlərində biz coğrafiya, təbiət. pedaqoji və sair elmlərə dair fikirlərə rast gəlirik. (5,s.17)

Sabirin üslubundakı orijinallıq realist bir sənətkar kimi hər tipi öz sözü, ifadəsi ilə satira atəsinə tutmasındadır. Onun tipləri öz psixologiyasına, məənəviyyatına uyğun bir dildə danışirlar.(5.s.87).

Şairə görəinsanları dərdə salan dünyada insan ya ağ bağ olmalı-şüursuz.idraksız, duyğusuz bir ömür keçirməli ya da mübarizə aparmalı.həqiqi həyata çatmalıdır. Şüür, düşüncə ,duyğu M.Ə.Sabirin nəzərində həyat, azadlıq, xoşbəxtlik uğrunda mübarizədir. O, özünün gələcək xoşbəxtliyini azadlıqda görərək yazır:

*Mən gedirəm var olsun amalım
Kim ki, insanı sevər ,aşıqi hürriyyət odur,
Bəli, hürriyyət olan yerdə,insanlıq olur.*

M.Ə.Sabir yaradıcılığı yalnız satirik şerlərlə kifayətlənməyib. Şair yaradıcılığında hər bir mövzuya toxunmaqla yanaşı qəzəl, mersiyyə və uşaq şerlərində müəyyən qədər yer ayırıb. Poeziya və musiqi bir-birinə sıx, bağlı elmlər oluğu üçün bəstəkar və muğam ifaçılarımız da dahi şairin yaradıcılığına müraciət ediblər. M.Ə.Sabir “Molla Nəsrəddin” redaksiyasının əməkdaşı olduğu illərdən bir çox məsləkdaşları kimi dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovla da yaradıcılıq və dostluq münasibətləri danılmazdır. Ü.Hacıbəyov“ O olmasın bu

olsun”operettasında Sabir yaradıcılığana da yer ayırıb-şerlərindən istifadə edib.

Xandostu amandı qoyma gəldi,

Didarı yamandı qoyma gəldi.

Uşaq laq üçün yazılmış ”Uşaq və buz” şerinə musiqi bəstələyib. Azərbaycanın ilk qadın bəstəkarı A.Rzayeva “Zülfü pərişan olmasın” şerinə, ”Gəl-gəl a yaz günləri” uşaq şerinə musiqi bəstələyib. Sabirin qəzəllərinə tanınmış xanəndələrmizdən H.Hüseynov, Z.Əliyev və başqaları muğam ifalarında müraciət edib. Azərbaycan bəstəkarı Zakir Bağirov da şairin yaradıcılığına müraciət edib- “Oxutmuram əl çəkin” şerinə musiqi bəstələyib. Məzhəkə, məzəli, zarafat xarakterli bu mahnını Azərbaycan xalq artisti, estrada musiqisinin banisi Mirzə Babayev ifa edib. Tədris müəssisələrində xalq şairinin əsərlərindən deklomasiya deyilmiş, bəzilərini səhnələşdirib oynamışlar. Şairin sözlərinə yazılmış musiqilər bu günümüzdə də öz aktuallığını qoruyub saxlayır və pedaqoji təcrübədə özünəməxsus yer tutur. Kiçik yaşlı uşaqlar üçün yazılmış şerlərinə musiqi ilə yanaşı animasiya flimləri də çəkilib ki, bunları da uşaqlar sevə-sevə izləyirlər.(7)

Xülasə

Sabir ölməzdir! Xalq şairi Səməd Vurğunun “Sabirin şərəfinə dediyi aşığdakı sözlər hamımızın ürək sözləridir.

*Bəzəkli yurdumuz çiçək-çiçəkdir,
Hər keçən ömrümüz bir gələcəkdir.
Sənin də varlığın bir günəş kimi,
Əsrlər boyunca sönməyəcəkdir.*

Şairin yaradıcılığı dərin realist zəmini ilə, xalq müdrikliyi ilə fərqlənir. Məhz bu cəhətlər onu öz dövründə və indi də dillər əzbəri etmişdir.

Summary

Sabir is immortal! People's poet Samad Vurgun said, “The following words in honor of Sabir are the words of our hearts.

*Our ornate country is full of flowers,
Every past life is a future.
Your being is like a sun,
It will not go out for centuries.*

The poet's work is distinguished by a deep realist background and folk wisdom. It is these features that made him memorize languages in his time and now.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Alxan Bayram oğlu. "Bənzərəm bir qocaman dağa ki..." Elm nəşriyyatı 2010.
2. Cəfər Xəndan. "Şairin həyatı" Gənclik 1977.
3. Eyvaz Eminəliyev, Tünzalə Yusifova. "XX əsr Azərbaycan tənqidi realizmin öyrədilməsi.
4. Müəllim nəşriyyatı 2015.
5. Zamanov Abbas. "Sabir gülür". Gənclik 1981.
6. Məhərrəmov Rəhilə. "Sabirin dili". Maarif 1976
7. <https://youtu.be/Y5Gzc0mdyw0>
8. https://youtu.be/l_9irckEOjs
9. https://youtu.be/z18_jOTldu8

M.Ə.SABİR YARADICILIĞINDA UŞAQLARIN TƏRBİYƏSİ MƏSƏLƏSİ

Babaşova R.M.

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *uşaq, məktəb, tərbiyə, elm, təhsil*

Key words: *child, school, upbringing, science, education*

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də M.Ə.Sabirdir. Öz sözü, üslubu, nəfəsi ilə fərqlənən şair nəinki Azərbaycanda, eləcə də Yaxın Şərqdə realist ədəbiyyatın böyük ustadı sayılır.

M.Ə.Sabir xalqını sevən əsl xalq şairi idi. Uşaqlara böyük sevgi və rəğbət bəsləyən şairi ən çox düşündürən, narahat edən məsələlərdən biri onların təhsilə, elmə yiyələnməsi idi. Bir müddət pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan şair uşaqların tərbiyəsinə, təhsilinə dair ibrətamiz fikirlərlə çıxış etmişdir.

Xalq pedaqogikasına istinadən yazdığı bir çox əsərlərində M.Ə.Sabir uşaqların maraq dairəsini, yaş səviyyəsini, dünya-görüşünü, anlama qabiliyyətini nəzərə alaraq, ideya-məzmunu onların həyat və tərbiyəsi ilə əlaqələndirərək orijinal məzmunlu əsərlər yazıb yaratmışdır.

Daim xalqını inkişaf etmiş millətlər cərgəsində görmək arzusu ilə yaşayan M.Ə.Sabir uşaqlara xitabən yazdığı əsərlərində onları elmə, məktəbə, təhsilə çağırırdı. “Məktəb şərqisi”, “Məktəbə təğrib”, “Elmə təğrib”, “Məktəb uşaqlarına tövhə”, “Məktəb şagirdlərinə tövhə” şeirlərində elmin, təhsilin, tərbiyənin əhəmiyyətini vurğulayaraq yetişməkdə olan gənc nəsə müraciət etmişdir.

“Məktəbə təğrib” şeirində oğluna müraciət edərək yazır:

*Nəsiət al, nəsiət,
Qıl kəsvi-elmə qeyrət!
Elmsizlik bəlası
Müşkül olur, həqiqət.
Ey gözüüm, ey canım
Get məktəbə, cavanım!*

Zülmə, sitəmə, cəhəlatə, ədalətizliyə qarşı mübarizə aparan şair şüur yoxsulluğuna qarşı vuruşmuşdur. Xalqın milli-ictimai şüurunun oyanmasını onun ilk növbədə elmə yiyələnməsində, təhsilində görürdü. Elm öyrənmənin faydalarından bəhs edən şair “Elmə təğrib” şeirində düşüncələrini bu şəkildə ifadə edir:

*Elmin izzəti payidar olur,
Cəhlin nisbəti canşikar olur.
Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,
Millət elm ilə bərqərar olur.
Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır,
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır.*

İnsan övladının xislətində ola biləcək ən yüksək keyfiyyətlərin gənclərdə təzahürünü görmək istəyən şairin əsərlərində təəssüf hisslərinə də rast gəlirik. Bu da övladlarının təhsil və tərbiyəsi ilə az maraqlanan, yaxud onların təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmayan, ümumiyyətlə məsuliyyət hiss etməyən ata-analarıdır. Nəinki uşaqlar, hətta bir çox valideynlərin də özlərinin tərbiyəyə ehtiyacı olduğunu qeyd edən şair onların da maariflənməyə, pedaqoji biliyə yiyələnməyə

məlirinin vacibliyini önə sürürdü. M.Ə.Sabir uşaqları diqqətsiz, nəzarətsiz qoymamağı, onları ərköyün, tənbel və ədəbsiz böyütməməyi tövsiyə edirdi. Belə ki, ata oğlunu biədab söyüşlərinə görə tənbeh edəndə, ana uşağı müdafiə edərək deyir:

*Ay başı daşdı kişi, dinmə uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!
Ax, nə yaxşı kişidir qonşumuz Ağcanın əri, –
Oğlu söyükcə fərəhdən açılır balı pəri;
Yoxsa, ay hərzə kişi, bir quru sözdən ötəri
Darıxırsan, deməyirsən ki, uşaqdır uşağım
Nə ədəb vaxtdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!*

*Kişi, az söylə mənə bir dəxi məktəb sözünü!
Yəni məktəblə uşaq kamil edərmiş özünü?
Bir söyüşdən yana az danla bu tiflin üzünü!
Sözü ləzzətli, şirin dilli uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!*

M.Ə.Sabir böyük şair olduğu kimi, həm də maarifçi, pedaqoq olmuşdur. O, gənc nəslin tərbiyəsi, təlimi, eləcə də mütərəqqi məktəb uğrunda mübarizə aparmaqla həyatdan uzaq elmi kəskin tənqid edərək qabaqcıl elmi fikrin təşkilatçısı və təbliğatçısı olmuşdur.

M.Ə.Sabir elm, təlim, təhsillə bağlı olmayan tərbiyəni faydasız sayır. O, tərbiyəni elmlə, həyatla əlaqələndirməklə ona yeni bir məzmun verir, hər bir şəxsin tərbiyə olunmasını mümkün bilir. Şairə görə, insan öz şüurlu fəaliyyəti ilə ətrafa, cəmiyyətə təsir edə bilər və etməlidir. Əks halda heç bir inkişafdan söhbət gedə bilməz.

Şübhəsiz ki, uşaqlar üçün yüksək ideyalı, bədii cəhətdən kamil əsərlər yazmaq böyük məsuliyyət və ustalıq tələb edirdi. Yüksək poetik istedadla malik olan Sabir bu iş üçün də nəzəri və təcrübə cəhətdən hazır idi.

Şair üçün vətən, millət hər şeydən öndə olduğu kimi vətənpərvərlik, ləyaqət, dil, din təəssübkeşliyi də vacibdir. Bu keyfiyyətlərə məxsus şəxsiyyət yetişdirmək Sabir yaradıcılığının əsas ideyalarından biridir. Təhsil və tərbiyə məsələlərinə xüsusi önəm verən şairin əsərlərinin bir çoxunu uşaqlara həsr etmişdir. Şairin sadə xalq dilində yazdığı bir çox şeirləri bir əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq

bu gün də orta məktəb dərslərinə salınır, uşaqlar tərəfindən asan və həvələ əzbərlənir.

Xülasə

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mirzə Ələkbər Sabir yalnız qələmi ilə deyil, pedaqoji fəaliyyəti ilə də xalqın inkişafı, gələcəyi naminə ömrünü şam kimi yandıraraq yaşamışdır.

M.Ə.Sabir elm, təlim, təhsillə bağlı olmayan tərbiyəni faydasız sayır. O, tərbiyəni elmlə, həyatla əlaqələndirməklə ona yeni bir məzmun verir, hər bir şəxsin tərbiyə olunmasını mümkün bilir. Şairə görə, insan öz şüurlu fəaliyyəti ilə ətrafa, cəmiyyətə təsir edə bilər və etməlidir. Əks halda heç bir inkişafdan söhbət gedə bilməz.

Şübhəsiz ki, uşaqlar üçün yüksək ideyalı, bədii cəhətdən kamil əsərlər yazmaq böyük məsuliyyət və ustalıq tələb edirdi. Yüksək poetik istedadla malik olan Sabir bu iş üçün də nəzəri və təcrübə cəhətdən hazır idi.

Summary

Mirza Alakbar Sabir, one of the prominent representatives of XX century Azerbaijani literature, lived not only with his pen, but also with his pedagogical activity, burning his life like a candle for the development and future of his people.

MA Sabir considers education that is not related to science, training, education to be useless. He gives a new meaning to education by connecting it with science and life, and knows that it is possible for everyone to be educated. According to the poet, a person can and should influence the environment and society through his conscious activity. Otherwise, there can be no development.

Undoubtedly, writing high-ideal, artistically perfect works for children required great responsibility and skill. Sabir, who had a high poetic talent, was theoretically and practically ready for this work.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Xəndan C. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, III c., Bakı: Çapaşoğlu, 2010, 453 s.
2. Xəndan C. Şairin həyatı. Bakı: Gənclik, 1977, 90 s.
3. Xəndan C. Sabir. Bakı: EA AzF, 1940, 166 s.

4. Sabir xatirələrdə. Bakı: Gənclik, 1982, 164 s.
5. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 384 səh.
6. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 480 səh.
7. Mirzə Ələkbər Sabir – 150 (məqalələr toplusu). Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 156 səh.
8. Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı, 1968, 343 s.
9. E.Eminaliyev Mirzə Ələkbər Sabir: həyatı və sənəti. Bakı, “CBS”2012,176 s.

YENİ MƏKTƏB, YENİ TƏRBIYƏ, YENİ NƏSİL

Hüseynova R.K.

ADPU Şamaxı

Hüseynova Y.M.

ADPU, magistr

Açar sözlər: *tərbiyə, mədəniyyət, millət, əsər, çap etdirmək*

Key words: *bringing up, culture, nation, works, publish*

Yeni məktəb, müasir təlim-tərbiyə üsulu uğrunda mübarizə Sabiri məşğul edən ən mühüm məsələlərdən idi. Sabirin nəzərində insan, hər şeydən əvvəl, gözəl, şüurlu tərbiyənin məhsuludur.

Ümmətin rəhmüması tərbiyədir,

Millətin pişvası tərbiyədir.

Tərbiyətlə keçir ümuri-cahan

Hər işin ibtidası tərbiyədir.

“Millət elm, tərbiyə ilə, maariflə nüfuz qazana bilər”, “İnsan ömrünün əsl sərmayəsi elm və mərifətdir”, “Ən xeyirli miras elm və ədəbdir”, “Cəmiyyətin xeyri üçün hər kəs vaxtını elmə sərf etməlidir”, “Ucalıq elmdədir” kimi hikmətamiz fikirlərə Sabirin əsərlərində tez-tez təsadüf edirik. Öz övladlarına əsrə və aqla müvafiq təlim-tərbiyə verməyə səy göstərməyən ataları şair kəskin şəkildə tənqid edərək deyirdi ki, təkcə dünyaya uşaq gətirməklə insan

insanlığını sübut edə bilməz. Atalıq borcu, hər şeydən əvvəl, övlada gözəl tərbiyə verməkdir, əks halda insanla heyvan fərqlənə bilməz. Şairin nəzərində ən gözəl tərbiyə insanlığa, xalqa, vətənə, elmə xidmət edənlərin sayını artıran tərbiyə idi. Gözəl tərbiyə yalnız savadlı, elmlə, mərifətli adamların deyil, həm də əməlpərvər cəmiyyətçilərin yetişməsi üçün lazım idi. Yeni gözəl tərbiyə dedikdə şair, hər şeydən əvvəl, vətən oğulları və qızlarının mübariz ruhda, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsini nəzərdə tuturdu. Gənc nəslin müasir demokratik ruhda tərbiyəsinə Sabir doğma vətəni Azərbaycanın nicatına bais olacaq mühüm vasitələrdən biri kimi baxırdı. O, gəncliyə müraciətlə deyirdi:

Oxuyun millətin nicatı olun!

Ta əbəd baisi-həyatı olun!

Bu illərdə Azərbaycanda müasir ruhda təlim-tərbiyə görmüş, təhsil almış, oxumuş ziyalılar var idi. Qabaqcıl ziyalıların təşəbbüsü ilə, o zamanlar bir neçə şəhərdə yeni üsulda məktəblər də açılmışdır. Camaatın da böyük bir hissəsi ayılmış, müasir elmlərin, təlim-tərbiyənin əhəmiyyətini başa düşmüşdü. Sabir bu yeni həyat həqiqətini nəzərdə tutaraq yazırdı:

Təlimə dair odlu yazılmış məqalələr,

Zənn etmə, mültəhib olaraq xəlqi yazmayır.

Yox, yox, cəmaət anlamış elmin məziyyətin.

Amma nə çarə, daldakı məlun buraxmayır!

“Daldakı məlun” dedikdə Sabir çar müstəmləkə rejimini nəzərdə tuturdu. Bu “məlun”un bərəkətindən zamanın tələbinə görə ölkədə məktəb, maarif işləri çox geridə idi, tək-tək şəhərlərdə olan yeni üsullu məktəblərdə oxumaq həsrətində olanların bir faizini belə əhatə edə bilmirdi. Xüsusən fəhlə və kəndli uşaqları olsa-olsa qismən mollaxanalarda dərs ala bilər, “oxuduqları”, öyrəndikləri də yalnız şəriət dərsi olurdu. Yeni məktəblərin sayı az olduğu halda, mollaxanalar şəhərin hər bir məhəlləsində, hər bir qəsəbədə var idi. Bu vəziyyət də öz növbəsində yeni nəslin müasir ruhda tərbiyəsinə çox böyük zərbə vururdu.

Müstəmləkə rejimi təzyiqi altında yeni sayı artmaq əvəzinə azalırdı. Gündə bir məktəb, bir qəzet bağladılır, mütərəqqi fikirli xalq müəllimləri təqib olunur, müəllimlik hüququ əllərindən alınır, onlar

cürbəcür bəhanələrlə işdən, məktəbdən xaric edilirdilər. Sabir bu təzyiqdən çox narazı idi, nəinki təkcə narazı idi, o, bu rəzalətə qarşı üsyan edirdi.

Feyzi-təhsilə məgər qabil deyil övladımız?

Ya məgər iktisabi-elmə istedadımız?

Sabir Azərbaycanın bütün başqa mütərəqqi ziyalıları kimi, sözün geniş mənasında, xalq maarifi ideyasını təbliğ edirdi. O, “məktəb, elm, tərbiyə hamıya – cəmiyyətin bütün üzvlərinə və birinci növbədə, yoxsullara, kütləyə məxsus olmalıdır” – deyirdi. Sabir qeyd edirdi ki, dövlətin ümumi təhsilə yol vermədiyini və bundan sonra da yol verməyəcəyini unutmayaq xalq özü bu işdə təşəbbüskar olmalı, camaat hesabına məktəblər açılmalı, bu məktəblərdə, xüsusilə, yetim, kimsəsiz uşaqlar və yoxsul ailələrdən olan balalar ümumxalq hesabına tərbiyə olunmalıdırlar. Onun özünün yaratdığı “Ümüd” məktəbi bir sıra xeyriyyə cəmiyyətləri tərəfindən açılmış məktəblər də belə bir məqsəd daşıyırdı.

Sabirin “Rəhgürarı-məxluqatda bir möhtacı-məsarif” şeiri də bu təşəbbüsü genişləndirmək məqsədilə yazılmışdı. Şair küçələrdə avara gəzən kimsəsiz uşağın acınacaqlı taleyindən bəhs edirdi. Bu kimsəsiz uşaq tərbiyə edilsəydi, xalq onun tərbiyəsi qeydinə qalmağa imkan tapa bilsəydi, kim bilir, onda nə kimi bir gizli istedad meydana çıxa bilərdi:

Ey dərbədar gəzib ürəyi qan olan çocuq!

Bir ləqmə nan üçün gözü giryan olan çocuq!

Əşkilə abrusu da rızan olan çocuq!

Mətlubi nan, qazandığı hirman olan çocuq!

İnsan kimi bilinsə idi qədrü qiymətin,

Açmış olurdu məktəbi-millî cəmaətin,

Dərk etmək istəmir hələ bu feyzi millətin,

Qalsın nihan vədieyi-fitri-məharətin.

Şair bu faciəyə müstəmləkə zülmünün də səbəb olduğunu unutmayaq əlavə edirdi

Ey ehtişami-milləti talan olan çocuq!

Ey dərbədar gəzib ürəyi qan olan çocuq!

Bu necə dövrü zamandır – deyən Sabirin də nəzərində XX əsr

elm, irfan, mədəniyyət əsri idi. Elmi kəşflər bir çox ölkələrdə yaşayış tərzini, həyatın simasını dəyişdirmişdi. Təbiəti fəth etməklə insan irəli getmişdi. İnsan, Sabirin sözləri ilə desək, “quş kimi göylərdə uçur”, “dənizlərin dərinliklərində balıq kimi üzür”, “balonlarla hava seyrinə çıxır”, “yerin üstündə avtomobillər və vaqonlarla gəzir”, “təyyarə icad edirdi”. Bu tərəqqi, təkamül ictimai inkişaf üçün zəmin hazırlayırdı. Lakin müstəmləkə təzyiqi və cəhalət zülməti Sabirin mənsub olduğu xalqın belə bir tərəqqiyə çatmasına imkan verməmişdi. Odur ki, şair çətin şəraitdə olsa da, əsərlərində xalqı məktəblərin, elm ocaqlarının sayını artırmağa, müasir elmləri, texnikanı mənimsəməyə, ölkəni sənayeləşdirməyə, elmi ixtiralara böyük fikir verməyə, bu sahədə iərlı gedən millətlərdən öyrənməyə, qabaqcıl millətlərlə ayaqlaşmağa, yarışmağa çağırır, vətəndaşlarını həmişə irəli baxmağa, tərəqqiyə, təkamülə səsləyirdi. Şəraitə görə, bu, ideal, romantik arzu olsa da, yaxın gələcəyə görə, real düşüncəyə əsaslanan, sağlam romantika idi. Həm də bu romantika təkcə Sabirdə deyil, dövrün ürəyi xalqla bağlı olan tərəqqipərvər yazıçılarının hamısında vardı və onun real zəmini Vətən, Azərbaycan romantikası idi.

Azərbaycan təbii sərvəti etibarlı ilə ən zəngin, varlı ölkələrdən biri idi. Onun özünəməxsus böyük şöhrətli maddi və mənəvi mədəniyyət tarixi vardı. Belə bir vətənin ən qabaqcıl ölkələrin səviyyəsinə çatma bilməsi üçün hər cür haqqı var idi. Tərəqqi, təkamül, mədəniləşmək, müasirləşmək üçün də azadlıq və yenə də azadlıq lazım idi. Xalq bu böyük tarixi vəzifəni də dərk etmiş, Yaxın Şərqdə birinci olaraq, ictimai və milli azadlıq uğrunda mübarizə bayrağını qaldırmışdı. Təbiidir ki, belə bir vətən, belə bir xalq haqqında onun yazıcısının da ən böyük ideallar, ən gözəl romantik arzular bəsləməyə haqqı vardı. Hərçənd ki bu görülməyən bir işin romantikası deyil, görülən, başlanan bir işin, bir mübarizənin romantikası idi.

Elm, maarif, məktəb, tərəqqi, təkamül məsələlərinə Sabir yüksək beynəlmiləçilik görüşləri səviyyəsində baxırdı. O, hər cür milli məhdudiyyət meyllərinin əleyhinə idi. Sabir bu məhdud görüşləri amansız kinayə ilə qamçılıyırdı.

Sabir xalqı mədəniyyət əsrinin böyük tələblərini dərk etməyə, başqa millətlərdən öyrənməyə, “millətlər arasında hörmətli ad qazanmağa”, “əqli məqama çatmağa”, elm, tərəqqi yolunda ciddi

cəhd göstərməyə çağırırdı:

*Dindirir əsr bizi, dinməyiriz,
Açılan toplara diksinməyiriz;
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobil minməyiriz;
Quş kimi göydə uçar yerdəkilər,
Bizi gömmüş yerə minbərdəkilər!*

Azadlıq, istiqlaliyyət uğrunda mübarizə ilə elm, mədəniyyət, müasirləşmək uğrunda mübarizə Sabirə görə, bir-birini tamamlayan iki böyük tarixi vəzifə idi. O, azadlığı mədəniyyətsiz, maarifsiz, mədəniyyəti, maarifi isə azadlıq uğrunda mübarizəsiz təsəvvür edə bilmirdi.

Xülasə

Məqalə Sabirin ədəbi yaradıcılığı, onun yeni məktəb, yeni təhsilli nəsil və uşaqların yeni yolla tərbiyəsinə həsr olunur.

XX əsrin əvvəllərində Sabirin əsərlərinə görə satirik şeir yaradıcılığı özünün ən yüksək mərhələsinə çatmışdır. Çap olunmadığına görə Sabirin yazdığı şeirlərin çoxu itmişdir. Dahi novator satirik şair kimi Sabir yaradıcılığa 44 yaşından başlamışdı. XX əsr Azərbaycanda sosial və bədii fikrin formalaşmasında və inkişafında Sabir böyük rol oynamışdır.

Summary

The article is dedicated to Sabir's literary work, his new school, a new educated generation and a new way of raising children.

In the early twentieth century, according to Sabir's works, satirical poetry reached its peak. Many of Sabir's poems have been lost because they have not been published. As a great innovative satirical poet, Sabir began his career at the age of 44. Sabir played a great role in the formation and development of social and artistic thought in XX century Azerbaijan.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Eminaliyev Eyvaz. Mirzə Ələkbər Sabir: həyatı və sənət. Bakı, “CBS”, 2012, 176 səh.
2. Sabir. Hophopnamə. “Yazıçı”, 1980. Filologiya elmləri doktoru,

- professor Məmməd Məmmədovun “Şairin poetik irsi” məqaləsindən.
3. Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I-II cildlər. Bakı, “ Şərq-Qərb” , 2004, I c. 384 səh., II c.480 səh.
 4. Sabir xatirələrdə. Bakı “ Gənclik” , 1982, 164 səh.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞI TƏDRİSDƏ

Teymurova A.Ş.

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *Sabir, ədəbiyyat dərsləkləri, müntəxəbat, tədris, dərslər, satira*

Key words: *Sabir, literature textbooks, monasticism, teaching, lessons, satire*

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan xalqının və bəşəri anlamda insanın dünəni, bu günü və sabahını dərinlən təhlil edən, onları daim inkişafa səsləyən, mövhumata dözməyən, bunları ürək yangısı və kəskin satira dili ilə ifadə edən Azərbaycan şairidir. Şairin əsərləri hələ sağlığında tədrisə yol almağa başladı. Zaman və zamanın gətirdiyi ideologiyadan asılı olaraq onun yaradıcılığını ədəbiyyat tədrisində üç mərhələdə araşdırmaq olar:

1. Sovet quruluşundan əvvəl M.Ə.Sabir yaradıcılığı tədrisdə (1900-1920);

2. Sovet dövründə M.Ə.Sabir yaradıcılığı tədrisdə (1920-1991);

3. Müstəqillik zamanı M.Ə.Sabir yaradıcılığı tədrisdə (1991-ci ildən günümüzədək).

1875-1877-ci illərdə Sabirin şeirləri hələ tədris proqramında əksini tapmamış müəllimi Seyid Əzim Şirvaninin dərslər prosesinə daxil edilmişdir. S.Qənizadənin “Sabir haqqında kiçik bir xatirə” yazısından məlum olur ki, S.Ə.Şirvani Sabirin ilk qələm təcrübələrini sinifdə oxuyub şagirdlərlə birgə müzakirə edirmiş: “Zəng vuruldu. Dərslər başladı. Tahirəvun rübaisi barədə ustada xəbər verildikdə, işarə ilə vərəqəni ondan alıb təftişdən keçirəndən sonra bərkdən oxuyub dedi:

- Ələkbər, yaxşı yazıbsan. Qafiyəsi və bəhri mövzundur.

Mənası da düzdür. Dördüncü misrada şüursuz naqis və ya mərifətsiz zəng olmaq istəməyib “əzan verrəm” dediyin kəlmələrə mən, öz təsəvvürümcə, belə məna verirəm ki, sən demək istəyirsən – “insanları mərifət münacatı ilə qəflətdən ayıldacağam...”... Bunlar hamısı çox yaxşı, ancaq ikinci misrada nöqsan görürəm: “Nə farsam mən, nə hindəm mən...firəngəm”. Xub, sən ki, fars ya hind olmaq istəmirsənmiş, bəs türk olduğun halda, necə ola bilər ki, özünü firəng qələmə verirsən?” [11, s.164-176]

1900-cü illərdə yaranmaqda olan ədəbiyyat dərslərinə M.Ə.Sabirin şeirlərinin daxil olduğu müşahidə edilir. 1907-ci ildə Mahmud bəy Mahmudbəyov “Türk əlifbası və ilk qiraət”, 1908-ci ildə M.Mahmudbəyov, Süleyman bəy Əbdürrəhmanbəyadə, Süleyman Sani Axundov, Fərhad Ağazadə, Abdulla Şaiq Talıbzadə, Abdulla bəy Əfəndiyev “İkinci il”, 1909-cu ildə M.Mahmudbəyov və A.Səhhət “Yeni məktəb” dərslərində şairin şeirləri əksini tapmışdır.

M.Ə.Sabirə xüsusi qayğı və diqqətlə yanaşan dərslər müəlliflərindən biri A.Şaiq olmuşdur. O, xüsusilə də, 1912-ci ildə çap olunmuş “Gülzar” dərslərində Sabir yaradıcılığına geniş yer vermiş, müxtəlif dərslərində “Çığırma, yat, ay ac toyuq”, “A şirvanlılar”, “Ey pul” satiraları, “Çocuq”, “Nə yazım?” şeirləri, “İsgəndər və fəqir” hekayəsini oxu materialı kimi vermişdir.

Bu dövrdə Sabirin ilk qələm təcrübələri, sadə, aydın dil, üslub xüsusiyyətlərinə malik olan şeirləri dərslərdə əks olunmuşdur. Həmin şeirlərdə zamanın aktual problemləri işıqlandırılmışdır. Maddi vəziyyəti aşağı olan əhəlinin güzəranına acımış, dini mövhumatın dini ayrı-seçkiliyinə dözə bilməmiş, gördüklərinin hələ dördü birini yazdığını, həqiqəti dana bilmədiyini qeyd etmişdir. Hər dərdə, kiçik belə olsa, yalnız Allahın çarə edə biləcəyini hekayələrində bildirmişdir. Belə əsərlərin şagirdlərin təlim və tərbiyyəsində əhəmiyyəti yüksək olmuşdur.

1920-ci ildə Azərbaycanın siyasi həyatında baş verən dəyişiklik – Sovet Sosialist Respublikasının tərkibinə daxil olması hadisəsi pedaqoji sferada da köklü dəyişikliklər, islahatlar aparılmasına gətirib çıxarır.

1920-ci ildə “Türkcə qiraət kitabı”, 1922-ci ildə “Yeni türk

əlifbası” dərsliyində Sabirin “Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə”, “Neylərdin, ilahi” və “Oxutmuram, əl çəkin” şeirləri əksini tapmışdır. 1923-cü ildə nəşr olunmuş “II dərəcəli məktəblər üçün ədəbiyyat proqramı”nın “Türk ədəbiyyatı” adlı bölməsində on yeddi ədəbiyyat xadimindən üçü azərbaycanlı şairə (M.Ə.Sabir, A.Səhhət, H.Cavid) ayrılmışdır.

1926-1927-ci tədris ilindən Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənləri müstəqil fənn kimi ləğv edildi, yalnız kompleks fənlərin daxilində cüzi yerlər verilirdi. Bu, açıq şəkildə Azərbaycan ədəbiyyatını inkar, xalqı kökündən ayırmaq istəyi idi. 1928-ci ildə tərtib olunmuş “II dərəcəli məktəblər və pedaqoji texnikumlar üçün ədəbiyyat proqramı”nın “Türk ədəbiyyatı” fəslində iyirmi ədibdən dördü azərbaycanlı olmuşdur. M.Ə.Sabir və onunla yanaşı beş şair – M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, Q.Zakir, A.Səhhət “sınıfdənkənar” oxumağa məsləhət görülmüşdür. Dərsliklərdə M.Füzuli, M.P.Vaqif, S.Ə.Şirvani, M.V.Vidadi, A.Səhhət, M.Ə.Sabir dinçi, mövhumatçı adlandırılırdı ki, bu da həmin dövrün ideologiyasına xidmət edirdi.

1931-1932-ci tədris ilindən ədəbiyyat müstəqil fənn kimi yenidən tədrisə qaytarıldı. 1930-cu illərdə ədəbiyyatın tədrisində canlanma müşahidə edilmiş, 1937-ci il dönüş ili sayılmışdır. Artıq ədəbiyyat üçün yeni proqramlar, dərsliklər, metodik mənbələr tərtib edilməyə başlandı. VIII, IX, X siniflər üçün ədəbiyyat dərslikləri ilk dəfə olaraq 1937-ci ildə tərtib olunur, Azərbaycan yazıçı və şairlərindən N.Gəncəvi, İ.Nəsimi, M.Füzuli, M.P.Vaqif, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, C.Cabbarlı, S.Vurğunun həyat və yaradıcılığı təqdim edilirdi.

Dərsliklərdə şagirdlərin yaş səviyyəsi nəzərə alınaraq əvvəlcə M.Ə.Sabirin zəhmət, əmək tərbiyəsi aşılayan, onları təbiətdən zövq almağa səsləyən, oxumağa, təhsilə cəlb edən şeirləri verilmişdir. İdraki səviyyəsi yüksələn yuxarı sinif şagirdlərinə cəmiyyəti narahat edən aktual məsələlər işıqlandırılmış əsərlər təqdim edilmişdir.

Müxtəlif vaxtlarda ədəbiyyat dərsliklərində və müntəxəbatında şairin (1991-ci ilə kimi) “Balaca felyeton”, “Beynəlmiləl”, “Bu əməldən ucalarsan”, “Oxutmuram, əl çəkin”, “Əkinçi”, “Satıram”, “Lay-lay”, “Nə işim var?”, “Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağ manat” əsərləri əksini tapmışdır.

1991-ci il oktyabrın 18-dən müstəqillik əldə edən Azərbaycanın təhsil sahəsində islahatlar aparıldı. Dərsliklər yeni məzmununda, müstəqil Azərbaycan cəmiyyətinə uyğun müstəqil düşüncəli gənclərin yetişməsinə təmin etmək üçün tərtib edildi. Müstəqillik dövründə yaranmış ədəbiyyat dərsliklərini iki qismə ayırmaq olar:

1. 1991-2012-ci illər arasında tədrisdə istifadə edilən ədəbiyyat dərslikləri;

2. 2012-2022-ci illər arasında tədrisdə istifadə edilən ədəbiyyat dərslikləri.

Bu dərsliklərin ortaq və fərqli xüsusiyyətləri vardı. Hər iki qismə aid olan dərsliklər mövzu müstəqilliyi, milli, xalqı xüsusiyyətləri özündə daşımaqla şagirdləri vətənpərvərliyə, zəhmətə, əməyə səsləyir, onların bədii-estetik zövqünü formalaşdıran oxu materialı ilə zəngindir. Lakin onları fərqləndirən xüsusiyyət ənənəvi və yeni təlim formasıdır ki, 1991-2012-ci illər arasında tədrisdə istifadə edilən ədəbiyyat dərsliklərində primitiv sual və tapşırıqlar verilmiş, əsasən, şagirdlərin əzbərcilik bacarığı üzərində dərslər qurulmuşdur. 2012-2022-ci tədris illəri üçün "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)" əsasında hazırlanmış ədəbiyyat dərslikləri fəal iş metodları ilə zənginləşdirilmiş, şagirdləri dərslərin tədqiqatçısına çevirməyə yönəlmişdir.

M.Ə.Sabirin 1997-ci ildə V sinif üçün hazırlanmış ədəbiyyat dərsliyində həyatından qısa məlumat və "Cütçü" şeiri [1], 2000, 2003-cü illərdə VI sinif üçün ədəbiyyat dərsliyində həyatı və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat və "Yalançı çoban" əsəri [2;3], 2002, 2004-cü illərdə VIII sinif üçün dərslikdə həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat, A.Şaiqin Sabir haqqında yazmış olduğu "İki dost" xatirəsi, "Nə işim var?" şeiri, sinifdən xaric oxu üçün "Əkinçi", "Uşaqdır" şeirləri [4], 2009-cu ildə VIII sinif üçün dərslikdə həyatı və yaradıcılığı haqda qısa məlumat, "Bir cibimdə əskinasım" əsəri [5], 2010-cu ildə XI sinif üçün dərslik və müntəxəbatda həyatı və yaradıcılığı haqqında geniş məlumat, "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" satirası, "Səttərxana" şeiri [6] və onların təhlili verilmişdir. Sadaladığımız dərsliklərdə şagirdlərin yaş səviyyəsi nəzərə alınmış, V-VI siniflərdə şagirdləri zəhmətə, əməyə səsləyən, yalan danışmağın yol açdığı fəsadları, ziyanları göz önünə gətirən məsələlər ön plana

çəkilməmiş, VIII, XI siniflərdə ictimai problemlər, vətən azadlığı, bu yolda canını fəda etmiş Səttər xan kimi oğulların şücaəti kimi mövzular verilmişdir.

2012-2013-cü tədris ilindən başlayaraq fənn kurikulumu əsasında hazırlanmış ədəbiyyat dərslikləri (V sinif) tədrisə gətirilmişdir. M.Ə.Sabir yaradıcılığına VIII və XI sinif ədəbiyyat dərsliklərində yer verilmişdir. VIII sinif ədəbiyyat dərsliyində onun “Əkinçi” satirası [7] əksini tapmışdır. Sabir satiralarına xas olan tipi öz dilindən danışdırma xüsusiyyəti bu satirada mülkədar obrazının daxili aləmini göz önündə canlandırır. Şagirdlər bəhs olunan dövrə səyahət etməklə cəmiyyətdə baş verən hadisələrə, nöqsanlara öz münasibətini bildirir.

XI sinif ədəbiyyat dərsliyində M.Ə.Sabirin həyatı, yaradıcılıq yolu və kəskin tənqidi məzmunu ilə seçilən “Neylərdin, ilahi?!” satirası [8] təqdim edilmişdir. Haqsızlıq və ədalətsizliklə heç vaxt barışmayan şair bu satirası ilə oxucuya güclü təsir göstərir və düşünməyə vadar edir.

M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisində yer almaqla yanaşı, pedaqoji xidməti ilə də təlimə öz töhfəsini vermişdir. O, Şamaxıda “Üxüvvət” və “Ümid” adları ilə fəaliyyət göstərən ictimai məktəbdə və dostu S.Qənizadənin dəvəti ilə Balaxanı kəndində “Nəşri-maarif” cəmiyyətinin açdığı “Camaat” məktəbində müəllimlik etmişdir. [11]

Xülasə

Məqalədə XX əsrin əvvəllərindən müasir dövrümüzə kimi M.Ə.Sabir yaradıcılığının ədəbiyyatın tədrisində əks olunmasından, onun əsərlərinin şagirdlərin təlim-təربiyəsində oynadığı roldan bəhs edilmişdir. Şairin yaradıcılığı özünün həyatda olduğu, şair kimi püxtələşdiyi vaxtdan bəri tərtib olunan əksər dərsliklərdə yerini almışdır. M.Ə.Sabir yaradıcılığı öz rəngarəngliyi ilə seçilir. Onun yaradıcılığına ümumi təhsilin həm ibtidai, həm ümumi orta, həm də tam orta təhsil səviyyəsində müraciət olunur. Dərsliklərdə şagirdlərin yaş səviyyəsi nəzərə alınaraq əvvəlcə M.Ə.Sabirin zəhmət, əmək təربiyəsi aşıl原因, onları təbiətdən zövq almağa səsləyən, oxumağa, təhsilə cəlb edən, yalan danışmanın yol açdığı fəsadları, ziyanları göz önünə gətirən məsələlər ön plana çəkilməmiş şeirləri verilmişdir. İdraki səviyyəsi yüksələn yuxarı sinif şagirdlərinə cəmiyyəti narahat edən aktual məsələlər,

vətən azadlığı, bu yolda canını fəda etmiş Səttərخان kimi oğulların şücaəti kimi mövzular işıqlandırılmış əsərlər təqdim edilmişdir.

Summary

The article discusses the reflection of M.A.Sabir's creativity in the teaching of literature from the beginning of the XX century to the present day, the role of his works in the education of students. The poet's work has been included in most textbooks since his life and maturity as a poet. M.A.Sabir's work is distinguished by its diversity. His work is applied at the level of general education, both primary, general secondary and full secondary education. Taking into account the age level of the students, first of all, the poems of M.A.Sabir, which instilled hard work, called them to enjoy nature, involved them in reading and education, and brought to mind the consequences and harms of lying. The high school students were presented with works on current issues of public concern, freedom of the homeland, the heroism of sons like Sattarkhan, who sacrificed his life in this way.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ədəbiyyat. 5-ci sinif üçün dərslik: Təkmilləşdirilmiş və yenidən işlənmiş III nəşri. Abdulla B., Rüstəmbəyli S., Hüseynli S. "Maarif" nəşriyyatı. Bakı 1997. 273 səh.
2. Ədəbiyyat. 6-cı sinif üçün dərslik. Yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmiş III nəşri. Hüseynov R., Qurbanov V. və b. Əsgərli Z. Bakı, "Təhsil", 2000, 200 səh.
3. Ədəbiyyat. 6-cı sinif üçün dərslik. VI nəşr. Hüseynov R., Qurbanov V., İmanov Ə., Əhmədova A., Həsənli B, Ağasıyev F., Əsgərli Z. Bakı, "Təhsil", 2003, 288 səh.
4. Ədəbiyyat. 8-ci sinif üçün dərslik. VIII nəşr. Hüseynoğlu S., Abbaslı B. Bakı, "Təhsil", 2004, 256 səh.
5. Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün dərslik. Hüseynoğlu S., Cəfərov N., Araslı N. Bakı: "Xəzər" nəşriyyatı, 2009 - 224 səh.
6. Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün dərslik. Cəfərov N., Həbibbəyli İ., Əliyeva N., Bakıxanova A. Bakı: "Çaşıoğlu", 2010 - 176 səh.
7. Ədəbiyyat. 8-ci sinif dərsliyi. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A.,

- Verdiyeva N., Məmmədova S. Bakı, "Bakınəşr", 2015, 208 səh.
8. Ədəbiyyat. XI sinif dərsliyi. Həbibbəyli İ., Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A. Bakı, "Bakı" nəşriyyatı, 2018, 208 s.
 9. Ədəbiyyat müntəxəbatı. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün dərs vəsaiti. Cəfərov N., Nəcəfov N., Həsənlı B. Bakı. "Kövsər" nəşriyyatı, 2014, 312 səh.
 10. Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı, 1968, 343 s.
 11. Qənizadə S. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Avrasiya press", 2006, 200 səh.
 12. Şaiq A. Əsərləri. IV c. Bakı: "Azərnəşr", 1977, 478 s.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNİN UŞAQLARIN TƏLİM-TƏRBIYƏSİNDƏ ROLU

Bağirova J.C.

Tələbə

ADPU Şamaxı

Açar sözlər: *özünəməxsus, maarifpərvər, gənc nəsıl, ədəbiyyat, şeir*

Key words: *original, enlightening, young generation, literature, poetry*

XX əsr Azərbaycan ictimai fikri tarixində özünəməxsus mövqeyi olan şairlərdən biri də Mirzə Ələkbər Sabirdir. O, Azərbaycan ədəbiyyatında satirik şeirin ən gözəl nümayəndəsi, tənqidi relizmin əsas yaradıcılarından biri olmaqla yanaşı, həm də uşaq ədəbiyyatının nadir incilərini yaradan sənətkar kimi də şöhrətlənmişdir.

Maarifpərvər şair S.Ə.Şirvaninin dərs dediyi Şamaxı quberniya məclisi məktəbində oxuyarkən burada dini biliklərlə yanaşı, dünyəvi elmləri öyrənmiş, Xaqani, Nizami, Füzuli kimi Azərbaycan şairlərinin əsərlərini oxumuş, Firdovsi və Xəyyamın yaradıcılığı ilə tanış olmuşdur. S.Ə.Şirvani gənc Ələkbərin istedadını duymuş, onun yaradıcılığını istiqamətləndirmiş, bədii zövqünün inkişafında ciddi rol oynamışdır.

M.Ə.Sabirin uşaq psixologiyasına hərtərəfli bələd olması onun müəllimlik fəaliyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Ədibin zəngin həyat təcrü-

bəsinə və geniş elmi biliyə malik olması istər pedaqoji fəaliyyətində, istərsə də bədii yaradıcılığında özünü qabarıq şəkildə göstərmişdir.

Sabirin yaradıcılığının mühüm bir hissəsini gənc nəslin təlim-tərbiyəsindən bəhs edən əsərlər təşkil edir. Həmin əsərlər «Hop-hop-namə»də «Uşaqlara hədiyyə» başlığı altında verilmişdir. Şairin uşaq əsərləri gənc nəslin təlim-tərbiyəsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Onun əsərləri artıq yüz otuz ildən çoxdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatının inciləri sırasındadır. Bu əsərlər öz aktuallığını və müasirliyini indi də saxlamaqda yeni nəsillərin tərbiyəsi prosesinə öz layiqli töhfəsini verməkdədir.

Sabir uşaq şeirlərini sınaqdan keçirmək, onların kiçik yaşlı oxucular tərəfindən necə qavranılacağını yoxlamaq üçün orijinal bir yol seçmişdi. Qızı Səriyyə uşaqlıqdan dilli və hafizəli olduğu üçün M.Ə.Sabir onu çox sevirdi, yazdığı şeirləri də ilk əvvəl ona oxuyurdu. Bu səbəbdən də həmin şeirlərin hamısını Səriyyə əzbər bilirdi. Sabir bu yolla şeirlərinin uşaqlar tərəfindən necə qavranılacağını və öz fikrinin oxucuya necə çatdığını təyin etmiş olurdu.

M.Ə.Sabirin maarifçiliyə həsr etdiyi ilk uşaq şeiri-«Məktəb şərqisi» «Dəbistan» jurnalında dərc olunmuşdur. Jurnalın nəşiri və redaktoru Ə.Cəfərzadə yazırdı: «1906-cı ildə Sabir bizim redaksiyaya gəlmişdi. Mətbuat orqanlarının artmasından, uşaqların təlim-tərbiyəsindən xeyli söhbət etdik. Arada gileyləndim ki, bizim böyük sənətkarlarımız nədənsə uşaqlar üçün yazmırlar. Bu söz Sabirə çox ciddi təsir etdi və elə oradaca stolun üstündən bir vərəq götürüb, «Məktəb şərqisi» şeirini yazdı. Biz də həmin şeiri elə o gün mətbəyə göndərdik və jurnalın 17-ci nömrəsində dərc etdik».

Jurnalda «Ə.Sabir Tahirzadə Şamaxı» imzası ilə çap olunmuş «Məktəb şərqisi» şeiri təbii ki, şairin uşaq əsərlərinin ən yaxşısı olabilməzdi. Çünki bu şeir onun uşaq ədəbiyyatı sahəsində ilk qələmtəcrübəsi idi. Lakin bu şeirin əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, Sabirinyaradıcılığında yeni bir qol – uşaq ədəbiyyatı qolu yarandı. Bu şeir,həm də Sabirin yeni mövzulara keçməsi üçün bir ciddi səbəb rolunu oynadı.

Şairin «Məktəb şərqisi», «Məktəbə tərgib», «Elmə tərgib», «Uşaq və buz», «Yaz günləri», «Cütcü», «Məktəb uşaqlarına töhfə»,

«Məktəb şagirdlərinə töhfə» şeirləri uşaq poeziyasının nadir inciləridir. Uşaqlara «millətin ümidi» kimi baxan şair «Məktəb uşaqlarına töhfə», «Məktəb şagirdlərinə töhfə» şeirlərində gənc nəslə layiqli tərbiyə, təhsil verməyin əhəmiyyətindən söz açır.

Kiçik yaşlı uşaqlar üçün yazdığı lakonik şeirlərdə Sabir məktəbi cənnətlə müqayisə edir, «hər kəs elm oxusa bəxtiyar olar, hər yerdə təzə məktəblər açmaq və uşaqları həmin məktəblərdə oxutmaq lazımdır» fikrini irəli sürürdü. İlk dəfə «Milli nəğmələr» məcmuəsində çap olunmuş «Məktəbə təğrib» şeirində şair yeni tipli məktəbləri alqışlayır. Yatmış uşağınıməktəbə göndərmək istəyən ananın övladına dediyi nəvazişli ifadələr, yuxarıda qeyd etdiyimiz mənfi tiplərin «məsləhətlərindən» tamamilə fərqlənir:

Mənim bağım, baharım!

Fikri ziyalı oğlum!

Məktəb zamanı gəldi,

Dur, ey vəfalı oğlum!

Ey gözüm, ey canım!

Get məktəbə, cavanım! [3,108]

«Məktəb şərqişi» şeirində şair məktəbi cənnətə bənzədir, onu dilgüşa, könül açan məkan, gözəl bina kimi tərənnüm edir. Sabir məktəbin cənnət gülünün ətrini verməsindən, feyzinin, nemətlərinin insana həyat, can verməsindən, qönçələrinin vicdanı saflaşdırmasından, nurunun ziyafəşan olmasından söz açır:

Ətrin, ətringüli-cinandır,

Feyzin, feyzinhəyati-candır,

Qünçən, qünçənsəfayi-vicdan,

Nurun, nurunziyafəşandır! [3,107]

M.Ə.Sabir öz şeirlərində bədii dilin imkanlarından, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə bəhrələnmişdir. Şairin uşaq təfəkkürünə, bədii qavrama imkanlarına daha çox uyğun olan təkrirlərdən istifadə bacarığı «Məktəb şərqişi» şeirində özünü qabarıq şəkildə göstərir.

«Elmə tərgib» şeirində sənətkar məktəbin tərənnümü, uşağın məktəbə həvəsləndirilməsi mövzularından elmə həvəsləndirmə motivlərinə keçir. Şair əsərdə elmin faydasını önə çəkir, cəhəlin insana fəlakət gətirdiyini söyləyir. Onun fikrincə, elm öyrənən insan həyatda

bəxtiyar olur. Hər bir millət elmilə yüksəlir, bərqərar olur:

*Elmin izzəti payidar olur,
Cəhlin nikbəti canşikar olur;
Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,
Millət elmilə bərqərar olur.* [3,110]

Sənətkar xalqımızın bir çox bələlardan nicat yolunu ilk növbədə elm yolu ilə irəliləməkdə, inkişaf və tərəqqidə görür.

M. Ə.Sabirin «Uşaq və buz» şeiri bu gün də dəyərini itirməyən, dillər əzbəri olan şərqlərdən biridir. Şair burada həyat hadisəsinin bir anının gözəl, poetik lövhəsini yaratmışdır. Məktəbə gedən uşaq buz üstə sürüşüb yıxılır və ayağa qalxıb deyir:

*Sən nə yamansan, a buz?
Adam yıxansan, a buz.
Az qalıb ömrün sənin
Yaz gələr artar qəmin.
Əriyib suya dönərsən,
Axıb çaya gedərsən.* [3,111]

Şeirin dili axıcıdır, fikir, məna aydındır. Əlbəttə, real həyat hadisəsindən belə poetik və öyrədici nəticə çıxartmaq M.Ə.Sabir yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Uşağın buzla rəftarı yaşadlarına bir sıra gözəl keyfiyyətlər – hazırcavablıq, iradəlilik, dözümlülük və cəldlik aşılayır.

«Uşaq və buz» şeiri həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, bədii siqləti və sənətkarlıq cəhətdən dəyərli sənət əsəri bağışlayır. Şairin məharəti ondadır ki, az sözlə bir hadisəni bütün incəliklərinə kimi təsvir etmiş, burada sadə və aydın obrazlılıq, ən başlıcası isə uşaq ədəbiyyatı üçün zəruri olan illüstrativlik yarada bilmişdir. Şeirdə iki qüvvənin: ayaqları hələ o qədər bərkiməmiş məktəbli uşağın və yazın gəlişinə qədər ömrü qalmış buzun bir anlıq mübarizəsinin təsvirini görürük.

Uşaqları müsbət nümunələr vasitəsilə tərbiyə etmək Sabir yaradıcılığında əsas yerlərdən birini tutur. Məsələn; “Qarınca” şeirində özündən böyük yük götürən qarışıqa təsvir olunur. İnsanlar xırdaca bir varlığın özündən ağır yük götürdüyünə heyrtlənir və onun ən güclü varlıq olduğunu söyləyirlər. Qarışqa isə insanlara cavabında deyir ki, mən bu yükü öz gücüm ilə deyil, namusla zəhməti

sevməyimlə, mənəvi qüvvəm hesabına aparıram.

Şair adi qarışqa əhvalatından birbaşa insan həyatına nüfuz edir, oğluna müraciətlə deyir ki, sən bu qarışqadan ibrət götür, ən ağır işlərdə belə qeyrətlə çalış, namuslu bir kişi kimi vətəninə, millətinə xidmət et.

İş apar, baş gedərsə qoy getsin...

Ad qalır, bəs deyilmi, millət ilə?! [3,122]

Buradan belə bir fəlsəfi nəticə çıxır ki, insan öz şərəfini fərdi yaşayış tərzindən üstün tutmalıdır.

Sabirin əməyə, əməkçi insana ehtiram hissi aşılaman "Cütçü" şeiri də gənc nəslin mənəvi tərbiyəsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Əsərdə səhər tezdən, günəşin üfəqdən boylanması ilə işə başlayan zəhmətkeş cütçünün bədii obrazı yaradılmışdır. Bu kiçik həcmli şeirdə yüksək emosionallıq hiss edilməkdədi.

Müəllif şeirində dilin aydınlığına, yığcamlığa xüsusi fikir vermişdir. Təbiətin gözəlliyini tərənnüm edən, oxucuya bədii zövq, gözəllik duyğusu aşılaman əsərdə sənətkar, oxucuya bədii zövq, gözəllik duyğusu aşılaman, həm də uşaq psixologiyasını nəzərə alaraq, yaz fəsli ilə əlaqədar elementar elmi biliklər vermək məqsədini qarşıya qoymuş və bunlara uğurla müvəffəq olmuşdur.

Xülasə

Sabirin uşaq ədəbiyyatı sahəsində fəaliyyəti qiymətləndirilərkən yaşayış-yaratdığı dövrün, mühitin çətinlikləri nəzərdən qaçmamalıdır. Sabir uşaq əsərləri ilə ədəbiyyatımızda yeni bir yol açmış, yazdığı şeirlər sonrakı sənətkarlar üçün nümunəyə çevrilmişdir.

Avamlıq və geriliyi insan üçün böyük bəla sayan, əsərlərində elmi, biliyi, tərəqqini təbliğ edən, müsbət ideyaları öz oxucularına böyük ustalıqla çatdırmağı bacaran Sabirin bədii irsi müasir dövrdə də ideya-məzmun aktuallığını, bədii təravətini qoruyub saxlamaqdadır.

Summary

When evaluating Sabir's activity in the field of children's literature, the difficulties of the period and environment in which he lived and created should not be overlooked. Sabir opened a new way in our literature with

children's works, and his poems became an example for later artists.

Sabir's artistic heritage, which considers ignorance and backwardness a great calamity for human beings, promotes science, knowledge and progress in his works, and manages to convey positive ideas to his readers with great skill, maintains the relevance and freshness of ideas and content in modern times.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bilal Həsənlı, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, Bakı. 2017
2. Qara Namazov, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, Bakı. 2007
3. Mirzə Ələkbər Sabir, Hophopnamə I, II cild. Bakı. 2004
4. Füzuli Ələsgərli, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı, Bakı. 2009

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİ VƏ PEDAQOJİ İDEYALARI

Qurbanova S.F.

Tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *pedaqoji fəaliyyət, təlim, tərbiyə, təhsil, inkişaf*

Key words: *pedagogical activity, training, upbringing, education, development*

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində öz yeri, mövqeyi olan şəxsiyyətlərdən biri də Mirzə Ələkbər Sabirdir. Çox əsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini yaşatmaqla bərabər öz satirik şeirləri ilə də poeziyamızı ictimai mövqe baxımından da zənginləşdirən Sabir bir pedaqoq- müəllim kimi də tanınmışdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalı ətrafında formalaşmış ədəbi cərəyanın ən parlaq simalarından olan Sabirin yaradıcılığının əsas mövzusu maarifə, elmə çağırışdır. Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Şirvani 1862 ci il 3 may tarixində Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. Ələkbər Sabir səkkiz yaşında ikən molla məktəbinə qoyurlar. Hələ kiçik yaşlarından şeirlər oxumağa başlamış və molla məktəbində “Qurani-Kərim” və şərq klassiklərinin əsərlərini öyrənmişdir. Həmin illərdə Sabir ilk üç misralıq şeirini yazmışdır ki,

bu şəirdən zəmanənin qaydalarını bilmək olur.

Tutdum orucu irəmazanda

Qaldı iki gözüm qazanda

Mollam da döyür yazı yazanda [1, 223].

Bir müddətdən sonra Ələkbər zəmanənin böyük şairi və mütəfəkkiri Seyid Əzim Şirvaninin Şamaxıda məşhur “Üsuli Cədid” məktəbində təhsilini davam etdirir. Ələkbər 12 yaşında olarkən Şamaxı Ruhani Məclisi nəzdindəki məktəbdə oxuyanda da Seyid Əzim həmin təhsil ocağında müəllim idi. Qısa müddətdə həm bu məktəbdə öyrəndikləri, həm də öz zehni qabiliyyəti və təzə biliklər qazanmaq sahəsində sönməz ehtirasla çalışması sayəsində Ələkbər hər üç dili öyrənməkdə böyük uğurlar qazanır. Dostu və məsləkdaşı Abbas Səhhətin verdiyi məlumata görə, Seyid Əzim Şirvaninin

Ey məh, bilirəm fitneyi-dövrən olacaqsan

Ey qaşı hilalım, məhi təban olacaqsan [1, 234].

Mətləli qəzəlinə yazdığı cavabı müəllimi bəyənmiş, öz şagirdinə Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” sini hədiyyə göndərmişdir. Bu münasibətlə Sabirə ünvanladığı məktubda belə sözlər vardı: “Nurididəm Sabir! Qəzəlimin birinə yazdığın məhih və şirin cavab çox xoşuma gəldi. Hazırda başqa şeyə gümanım olmadığından həmin kitabı sənə silə göndərirəm. Yadigari-ustadəm olmaq şərti ilə qəbul edəsiniz və şairlikdə tərəqqi etmənizi arzu edirəm” [3].

1907-ci ilin sonlarında uşaqlıq dostu S.M.Qənizadəyə yazdığı məktubunda Sabir çətin həyat şəraitindən şikayətlənir. Dostu cavab məktubunda Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasında yaxın vaxtlarda bir müəllim yeri boşalacağını deyir. Sabir bu fürsətdən istifadə etmək qərarına gəlir və müəllimlik attestatı üçün imtahan verir. Mirzə Ələkbərin bəxtinə 944 nömrəli attestat düşür.

M.Ə.Sabir 1908-ci ilin iyun ayında “Təzə həyat” qəzetində Bakıda təzə açılan “Səadət” adlı məktəbə iki müəllim tələb olunduğunu oxuyur. O, tərəddüd etmədən məktəbin rəhbərliyinə yazılı şəkildə müraciət edir, ancaq Sabirin müəllim işləmək, cəhalət içində əzab çəkən vətən övladlarına dərs demək, onlara maarifin işıqlı yollarını göstərmək istəyi reallaşmır, attestatlı şairin ümid dolu məktubu cavabsız qalır.

1908-ci ilin sentyabrında Şamaxıda “Ümid məktəbi” adı ilə bir

təhsil ocağı açılır. Sabir asanlıqla bu məktəbdə işə düzələ bilir. Bu məktəbdə Sabir müəllimlik və məktəndarlıqla məşğul olmuş, uşaqlara öyrətmək üçün mənzum şeirlər, hekayələr, dərs vəsaitləri yazmışdır. “Ümid” məktəbində yoxsul və zəhmətkeş uşaqları təhsil alırdı. Sabir kasıb uşaqlarının təhsildən kənarda qalması ilə razılaşırmırdı, varlı uşaqları ilə bərabər onların da təhsil almasının tərəfdarı idi. O bütün uşaqların savadlı və bacarıqlı olması məsələsinin irəli sürməsi pedaqoji ideya kimi çox qiymətli idi.

Ey millətin ümidi, dilü-canı uşaqlar” – deyən şair uşaqlara xalqın, millətin gələcəyi, ümidi kimi baxırdı.

Sonralar Mirzə Ələkbər Sabir pedaqoji fəaliyyətini Balaxanıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin “Nəşri-maarif” Xeyriyyə cəmiyyətinin açdığı ibtidai məktəbdə, daha sonralar isə Sabunçu məktəbində davam etdirən şair müəllim və tərbiyəçi olaraq çox müdrik, həssas və coşqun ruhlu şair olmuşdur. Qiraət dərslərində çalışdığı qədər şagirdlərini dərin biliklərə yiyələndirmək və əsasəndə onlarda bədii zövqü tərbiyə etmək üçün böyük səylə çalışmışdır. Dahi şair öz yaradıcılığında, pedaqoji fəaliyyətində elmə, təhsilə xüsusi diqqət ayırmışdır, belə ki, “Ana dili təhsili”, “Yeni tipli məktəb”, “Tərbiyə və təhsil problemləri”, uşaq ədəbiyyatı məsələləri onun yaradıcılığının əsas qayəsini təşkil edir. M.Ə.Sabirin bu yöndə ola fəaliyyətini əsasən dörd qismə ayırmaq olar:

I. Elmə, təhsilə olan laqeyd yanaşma və cəhaləti tənqid edən satirik məzmunlu şeirləri.

II. Şairin elm, tərbiyə, təhsil haqqında düşüncələri və bu sahədə publisistik şeir və yazıları.

III. Məktəbdarlıq, və pedaqoji fəaliyyəti.

IV. Uşaqlar üçün yazdığı şeirlər, təmsillər, mənzum hekayələr və s.

M.Ə.Sabirin dünya görüşünün formalaşmasında onun Şərqi səfər etməsi və şərq ölkələri ilə yaxından tanış olmasında müstəsna rol oynamışdır. Buradakı ziyalı insanlar elm adamları ilə görüş ona qüvvətli təsir göstərmişdir. Gənc nəslin təlim-tərbiyəsi, təhsili Sabiri daima maraqlandırdığı üçün o bir sıra əsərlərini , əsasəndə satiralarını birbaşa məktəb, tədris və tərbiyə məsələlərinə həsr etmişdir. Şair öz satiralarında, həm də publisistik əsərlərində “Üsuli-Cədid” məktəb-

lərindən vahiməyə düşən mürtəceləri, vətənin övladlarının təlim-təربiyəsinə bir qəpik pul kömək etməyən varlıları, öz uşaqlarını məktəbə qoymayan avam, cahil insanları tənqid atəşinə tutmuşdur. Hətta vaxtı ilə atasının da Sabiri məktəbdən uzaqlaşdırmaq istədiyini də qeyd etsək, şair bu illəri xatırlamış və övladını təhsildən uzaqlaşdıranları aşağıdakı şeirdə tənqid etmişdir

Oğul mənimdir əgər, oxutmuram əl çəkin!

Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram əl çəkin! [1, 272].

M.Ələkbər Sabirin şeirlərində zamanəsində təhsilə, maarif və mədəniyyətə qarşı əks duranlara münasibət, o dövrün ictimai mühiti haqqında məlumatında aydın nəzərə çarpır.

Sabir məqalələrində qeyd edir ki, başqa xalqlardan, millətlərdən geri qalmamaq üçün indi millətə elm, bilik, lazımdır. “əcnəbilər seyrə balonlarla çıxır, bir hələ avtomobil minməyirik” deyərək, “Zaman nə istəyir” adlı məqaləsində də qeyd edir: Hər bir dərdin, millətin çarəsinə baxmaq zamanı yetişdi. Əcəba bizimdə dərdimizin çarəsi varmı? Çarəmiz, ən böyük çarəmiz məktəbdir, məktəb, yenə məktəb! Hər şəhərdə, kənddə bacardığınız qədər məktəb açmalı “Övladı-vətəni tərəqqiyə, mədəniyyətə çatdırmalı”

Gənc nəsə nəcib əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq Sabir yaradıcılığının başlıca qayəsi idi. O bu məsələləri bütün şeirlərində qarşıya məqsəd kimi qoymuş, balaca uşaqdan tutmuş, yeniyetmə və gəncləri də təhsilə, elmə, maarifə və mədəniyyətə yiyələnməyə səsləyirdi:

Elmin izzəti payidar olur,

Cahilin nikbəti canşkar olur,

Hər kəs elm oxuyur, bəxtiyar olur,

Millət elm ilə bərqərar olur. [2, 37].

Ailədə uşaq tərbiyəsinin mənfi tərəflərini tənqid etməklə yanaşı, eyni zamanda şair, ata-anaların öz uşaqlarının məktəbə getməsinə elm, təhsil və tərbiyə almasınaqayğıda göstərmişdir.

Mənim bağım-baharım,

Fikri ziyalı oğlum!

Məktəb zamanı gəldi,

Dur, ey vəfalı oğlum! [2, 108].

Sabirin elm, təhsil, tərəqqi haqqındakı düşüncələri və onun

pedaqoji fəaliyyəti şairi Azərbaycanın dahi xalq müəllimləri sırasına qədər yüksəltmişdir. Mirzə Ələkbər Sabir yeni gənc nəslin tərbiyəsinə, əqidəsinə, dünyagörüşünün formalaşmasına uşaq ədəbiyyatının təsirinin danılmaz olduğunu əsaslandırıb, uşaqlar üçün ibrətamiz şeirlər, təmsillər, mənzum hekayələr, nəğmələr, nəsihətlər yazmışdır. Onun “cütçü”, “uşaq və buz”, “yaz günləri”, “Ağacların bəhsi” kimi şeirləri uşaq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindən sayılır. Gənc nəsilə əxlaqi keyfiyyətlər formalaşdırmaq baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tərbiyə və təhsilin bütün sahələri haqqında demək olar ki, dəyərli pedaqoji fikirlər söyləyən M.Ə. Sabirin şeirlərində təbliğ etdiyi pedaqoji ideyalar müasir dövr baxımından da yeni təhsil quruculuğu üçün də olduqca əhəmiyyətlidir. Şairin bu sahədə olan fikirlərini belə qruplaşdırmaq olar.

1) Tərbiyə prosesində kamilləşmək və bir çox aspektdə özünü inkişaf etdirmək.

2) Tərbiyə prosesində geniş dünyagörüş yaratmaq, gənc nəslini dövrümüzdəki biliklərlə tanış etmək, onlardavətpərvərlik, əzmkarlıq, sadəlik, mehribanlıq kimi keyfiyyətlər formalaşdırmaq.

3) Təlim və tərbiyə prosesində müəllimin göstərdiyi qayğıyı layiqincə dəyərləndirmək, müəllim-şagird münasibətlərini humanist pedaqoji əsaslar üzərində qurmaq, müəllimin öz ixtisasına, yüksək əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmasının vacibliyi və etik normaları gözlənilməsinə təmin etmək.

4) Cahillik və nadanlıq kimi düşüncələrdən uzaqlaşmaq və insanların yenibiliklər əldə etmək, yenidüşüncəyə sahib olmaqda məktəbin rolunu qiymətləndirmək və millətə təbliğ etmək.

Mirzə Ələkbər Sabirin tərbiyə, təhsil, maarif və mədəniyyət haqqında fikirləri Azərbaycan məktəbinin fəaliyyətinə, maarif və mədəniyyətin inkişafına pedaqoji fikir tarixinə yeni məzmun gətirmiş onu daha da inkişaf etdirmişdir.

Yaxşı müəllimlərin yaxşı şagirdi olan, xalq pedaqogikasının incəliklərini mükəmməl bilən, Azərbaycan dilini bu dili bilən və bilməyən hər kəsə sevdiren Mirzə Ələkbər Sabirin ictimai-siyasi həyatımızdakı, mənəvi dünyamızdakı müəllimliyi dünya durduqca, ağıllı sözə ehtiyac duyulduqca davam edəcək.

Xülasə

Məqalədə Mirzə Ələkbər Sabirin pedaqoji fəaliyyəti və bu istiqamətdə gördüyü işlər, onun pedaqoji ideyaları öz əksini tapmışdır. Bu ideyalar Sabirin dövrü ilə yanaşı günümüzdə də aktual olaraq qalmaqdadır. Qeyd olunan məqalədə gənc nəslin təlim, tərbiyə və təhsil prosesində Sabirin əməyi və göstərdiyi xidmətlər ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir.

Summary

The article reflects the pedagogical activity of Mirza Alakbar Sabir and his work in this direction, his pedagogical ideas. These ideas are as relevant today as they were in Sabir's time. The mentioned article examines in detail the work and merits of Sabir in the process of training, upbringing and education of the younger generation.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Sabir M.Ə., Hophopnamə (I cild) Şərq-Qərb, Bakı 2004, 478 s.
2. Sabir M.Ə.. Hophopnamə (II cild) Şərq-Qərb, Bakı 2004, 384 s.
3. 525 ci qəzet: 2 iyul, 3 iyul 2015

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN YARADICILIĞINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Xanciqazova G.Ş.

tələbə

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *Mirzə Ələkbər Sabir, uşaq ədəbiyyatı, təlim, tərbiyə, uşaq şeirləri*

Key words: *Mirze Elekber Sabir, children's literature, education, nurture, children's poems*

Giriş. Sabirin ədəbi inkişaf yolu müasirlərinin çoxundan fərqlidir. Bu əsrin şairləri arasında onun qədər orijinal inkişaf yolu keçən yox kimidir. O, ömrünün sonlarına, 43-44 yaşlarına qədər köhnə

üsulda, qəzəl, qəsidə üslubunda, Şərq klassizmini təqlidən şeirlər yazmışdır. Ustadı və müəllimi Seyid Əzimin Sabirə böyük təsiri olmuşdur. Lakin hələ Seyid Əzimin tənqid etdiyi, bəyənmədiyi bu yol Sabirin özünü də təmin etmirdi.

Sabir Azərbaycanda birinci dəfə olaraq yaşadığını, duyub düşündüyünü, ictimai həyat, məişət məsələlərini geniş yazmağı, «fəzalarda», «xəyalət, məhəbbət aləmində» dolaşan şeiri ən adi, həqiqi həyat problemlərinə endirməyi, yaxud bu problemləri şeir səviyyəsinə yüksəltməyi bacaran böyük yenilikçi bir şair kimi meydana çıxmışdır (1.127.s.15).

Şair zəngin yaradıcıl ıǵında çox sevdiyi balalara da yer ayırmış, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının incilərini yaradaraq uşaqlara hədiyyə etmişdir.

Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirlərində tərbiyə. Azərbaycan klassik uşaq poeziyasının «qələm təcrübəsi» dövrü çox qısa oldu. Dərslik yaratmaq sahəsindəki yaradıcılıq axtarışları uşaq ədəbiyyatımızın özünüdərk dövrü kimi səciyyələnə bilər və XX əsrin əvvəllərində Sabir, Səhhət, Şaiq, S.M.Qənizadə, R.B. Əfəndiyev tərəfindən yaranan uşaq poeziyası obrazlı dillə desək, meydana at belində, yaraqlı-yaraqlı çıxdı. Onun bu ilk nümunələrində folkloremuzun yaradıcılıq təcrübəsi davam və inkişaf etdirilirdi.

*Gəl-gəl a yaz günləri,
İlin əziz günləri.*

*Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları.*

*Çaylar daşıb sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.*

*Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək. (3.380.s.112)*

Sabir bu əsərlə şeirimizin zəngin təcrübə keçmiş uşaq ədəbiyyatının səviyyəsinə qaldırdı (2.389.s.85-86).

Şairin uşaq şeirlərinin dərc olunma ilinə görə belə sıralana bilər:
“Məktəb şərqişi”: İlk dəfə 20 dekabr 1906-cı ildə “Dəbistan” jurnalının 17-ci buraxılışında “Ə.Tahirzadə Şamaxı” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Məktəbə tərtib”: İlk dəfə 1907-ci ildə “Milli nəğmələr” məcmuəsində “Ə.Sabir” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Elmə tərtib”: İlk dəfə 31 avqust 1907-ci ildə “Təzə həyat” qəzetinin 109-cu buraxılışda Şamaxıdan yazılmış “Teatr nədir” adlı bir müxbir məktubunun içərisində nəşr olunmuşdur.

“Uşaq və buz”: İlk dəfə 1907-ci ildə “Birinci il” dərs kitabında “Mənzumeyi Sabir” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Yaz günləri”: İlk dəfə 1907-ci ildə “Birinci il”dərs kitabında “Mənzumeyi Sabir” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Ağacların bəhsi”: İlk dəfə 1908-ci ildə “İkinci şəhər” dərsliyində “Qılınç” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Cütçü”: İlk dəfə 1909-cu ildə “Yeni məktəb” dərsliyində “Ə. Sabir” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Qarğa və tülkü “: İlk dəfə 1909-cu ildə “Yeni məktəb” dərsliyində “Ə.Sabir” imzası ilə nəşr olunmuşdur. Şeirinin sonunda “Krilovdan tərcümə” qeydi vardır.

“Məktəb uşaqlarınatöhfə”: İlk dəfə 14 fevral 1910-cu ildə “Səda” qəzetinin 37 nömrəli buraxılışında “Balaxanı məktəb müəllimlərindən Ə.Sabir Tahirzadə” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Təbib ilə xəstə”: İlk dəfə 18 iyun 1910-cu ildə “Həqiqət” qəzetinin 138-ci buraxılışında “Ə.Sabir Tahirzadə” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Qoca bağban”: İlk dəfə 21 iyun 1910-cu ildə “Həqiqət” qəzetinin 140-cı buraxılışında “Ə.Sabir Tahirzadə” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Qarınca”: İlk dəfə 23 iyun 1910-cu ildə “Həqiqət” qəzetinin 142-ci buraxılışında “Ə.Sabir” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Molla Nəsrəddinin yorğanı”: İlk dəfə 23 noyabr 1910-cu ildə “Günəş” qəzetinin 75-ci buraxılışında “Ə.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Uşaq və pul”: İlk dəfə 23 noyabr 1910-cu ildə “Yeni fuyuzat” qəzetinin 75-ci buraxılışında “Ə.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“İskəndər və fəqir”: İlk dəfə 20 dekabr 1910-cu ildə “Günəş” qəzetinin 96-cı buraxılışında “Ə.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Azarlı kəndçi”: İlk dəfə 21 dekabr 1910-cu ildə “Günəş” qəzetinin 97-ci buraxılışında “Ə.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Camuşçu və sel”: İlk dəfə 26 dekabr 1910-cu ildə “Günəş” qəzetinin 101-ci buraxılışında “Ə.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Molla Nəsrəddin və oğru”: İlk dəfə 2 yanvar 1911-ci ildə “Günəş” qəzetinin 1-ci buraxılışında “Ə.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Örümçək və ipək qurdu”: İlk dəfə 10 yanvar 1911-ci ildə “Günəş” qəzetinin 8-ci buraxılışında “Ə.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Artıq alıb, əskik satan tacir”: İlk dəfə 3 fevral 1911-ci ildə “Yeni həqiqət” qəzetinin 12-ci buraxılışında “Ə.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Yalançı çoban”: İlk dəfə 11 fevral 1911-ci ildə “Yeni həqiqət” qəzetinin 18-ci buraxılışında nəşr olunmuşdur.

Uşaq ədəbiyyatı içərisində Sabirin uşaq şeirləri tərbiyəvi xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir.

Məktəbə həvəsləndirmə. Sabir məktəb haqqında fikirlərini “Məktəb şərqi”, “Məktəbə tərgib”, “Məktəb uşaqlarına töhfə” kimi şeirlərində ifadə etmişdir. Hər bir fərdin və xalqın xoşbəxtliyini gənc nəslin tərbiyəsində görürdü. O, uşaqları millətin ümidi kimi qələmə vermişdir. “Məktəb şərqi” şeirində məktəbin çox gözəl yer olduğuna diqqət çəkib, uşaqları məktəbə getməyə həvəsləndirib:

Məktəb, məktəb, nə dilgüşasən,

Cənnət, cənnət desəm səzasən.

Şadəm, şadəmtəfərrücündən,

Əlhəq, əlhəq, gözəl binasən! (3.380.s.107)

Zahid Xəlilin fikrincə «Məktəb şərqi» şeiri Sabirin uşaq əsərlərinin ən yaxşısı deyil. Bu şeiri şairin uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki ilk qələm təcrübəsi hesab etmək olar. Lakin bu şeirin xidməti ondan ibarətdiki, Sabirin yaradıcılığında yeni bir qol yarandı: Uşaq ədəbiyyatı qolu!” olduğunu vurğulamışdır.

“Məktəbə tərgib” şeirində oğluna səslənərək əslində gəncləri məktəbə getməyə səsləmişdir:

*Nəsihət al, nəsihət,
Qıl kəsbi-elmə qeyrət!
Elmsizlik bəlası
Müşkül olur, həqiqət.
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!*

*Məktəbdə var şərəfət,
Dəftərdə var lətafət.
Cari olur qələmdən
Şirin-şirin hekayət.
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım! (3.380.s.108)*

Şeirdən də göründüyü kimi təhsil aşiqi olan Sabir hamını məktəbə səsləyir. O, nadanlığın aradan qaldırılmasında məktəbin böyük rolunu müdafiə etmişdir.

Sabir müəllim peşəsini çox dəyərli hesab etmiş, ictimaiyyətin maarifləndirilməsində müəllimlərin zəhmətini yüksək qiymətləndirmişdir. Bu özünü “Məktəbə tərgib” şeirində də əks etdirir:

*Müəllimin kəlamın
Al, saxla ehtiramın;
Həqdən edər təmənnə
Məktəbinin dəvamın
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım! (3.380.s.109)*

Uşaqlara verilən nəsihətlər. Sabir “Yalançı çoban” şeirində yalanın pis xislət olduğunu özünəməxsus üslubda ifadə etmişdir. Sabirin bu şeiri əslində məlum süjet olsa da, onun içindəki tərbiyəvi elementlər diqqəti çəkir. Şeir çoban zarafata dediyi “Canavar var, gəlin, ey vay!” çağırışı ilə başlayır. Sonra canavar həqiqətən gələndə bitir, heç kim çobana inanmır və onun köməyinə gəlmir.

*Bu səbəbdən hərəyə getmədilər,
Ona heç etina da etmədilər.*

*Canavarlar yedi bütün qoyunu,
İştə, oğlum, yalançılıq oyunu!*

Sabir öyünməyin zərərli xüsusiyyət olduğunu, özünü hamıdan üstün hesab edənlərin cəmiyyətdə qiymətləndirilmədiyini “Örümçək və ipək qurdu”, “Ağacın bəhsi” şeirlərində simvolik şəkildə ifadə etməyə çalışıb.

“Örümçək və ipək qurdu” şeirində hörümçək ipək qurdunu alçaldır. Onun özünü tərifləməsi belə təsvir olunur:

*Bir hörümçək özün çəkib durdu,
Dedi fəxrilə:-Ey ipəkqurdu!*

*Nəxəsilətlə iş görürsənsən,
Niyə bunca ağır hörürsənsən?!*

*Gəlmənim sənətimdə sürətimi
Görüb iqrar qıl məharətimi.*

*İşəgircək tamamını hörürəm,
Az zaman necə çox iş görürəm?! (3.380.s.132)*

Nəticə. Bu məqalədə şairin şeirləri öz məzmunun rəngarəngliyinə görə təhlil edilmişdir. Təhlil olunan şeirlərdə təhsilə, məktəbə həvəsləndirmənin böyük yerə sahib olduğu, xüsusiləgənc nəslin maarifləndirmək üçün necə səylə yanaşdığını görməkdəyik. Sabir gələcək nəslin qurtuluşunu ancaq maarifləndirmədə görürdü.

Bu səylər qarşılıqsız qalmamalıdır. Təhsil ocaqlarında onun şeirlərini oxuyan və anlayan nəsillər yetişdirilməlidir.

Xülasə

XX əsrin Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri olan Mirzə Ələkbər Sabir bir çox mövzu ilə yanaşı təlim-təhsil sahəsində də tanınmaqdadır. Azərbaycanın ilk milli şairi olaraq tanınan Sabir, təhsilin insan həyatında, inkişafında əvəz olunmaz rolunun olduğuna inanmış, uşaq şeirlərində də qeyd etmişdir.

Bu məqalədə Mirzə Ələkbər Sabirin ədəbi yaradıcılığı ilə qısa məlumatdan sonraşairin yazdığı uşaq şeirləridəyərləndirilmişdir. Məqalədə istifadə olunan məlumatlar Mirzə Ələkbər Sabirin əsərlərindən, tədqiqatçılarımızın Sabir haqqında apardığı araşdırmalardan ibarətdir.

Summary

Mirza Alakbar Sabir, one of the prominent figures of the Azerbaijani literature of the 20th century, is known in many subjects as well as in the field of education. Sabir, known as the first national poet of Azerbaijan, believed that education has an irreplaceable role in human life and development, and mentioned it in his children's poems.

In this article, after a brief introduction to Mirza Alakbar Sabir's literary works, children's poems written by the poet are evaluated. The information used in the article consists of the works of Mirza Alakbar Sabir and the research conducted by our researchers about Sabir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=527768&pno=9>
2. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=77502&pno=43>
3. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000009415>

MÜNDƏRİCAT

I bölmə. XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANIN İCTİMAİ-SİYASİ VƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİ

Alıcanov M.S. Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm

Quliyev E.H. M.Ə.Sabir satiralarının ictimai-siyasi qayəsi

Cavadova Z.Ş. M.Ə.Sabir yaradıcılığında türkçülük, Türkiyə
inqilabi məsələləri

Kazımova N.N. Sabir dünənini, bu günün, sabahın şairidir

Babayeva M.R. Türk satirasında Mirzə Ələkbər Sabirin təsiri

Səlimov M., Süleymanov S. “Kultura”, yoxsa “mədəniyyət”?

Məmmədov R.Ə. Mirzə Ələkbər Sabir Tiflisdə “Molla
Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasında

Mikayılov Ş.S. Azərbaycanda fəlsəfi dəyərlərin yenilənməsində
Mirzə Ələkbər Sabir irsinin rolu

Qəhrəmanova U.F. Mirzə Ələkbər Sabir və müasiri Əliqulu
Qəmküsar

Məmmədov F.E. Zamanın aynası olan şair

Əliyeva D.V. Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasının tarixi-
mədəni əhəmiyyəti

Əsədova S.S. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ictimai-siyasi
və ədəbi-mədəni mühitində cərəyan edən hadisələr

Mikayılova F.M. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi
mühitində Mirzə Ələkbər Sabirin yeri

Həmidova Z.M. Mirzə Ələkbər Sabirin Şərq ölkələrinə səyahəti

Abdullayev B.Ə. Müasirləri Sabir haqqında

Xasıyeva S.A. M.Ə.Sabirin əsərlərində qədim türk leksik qatı

Baxşıyeva S.S. Xalqın dili ilə danışan Sabir

Nəsibova A.B. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda yaşlıların
maarifləndirilməsində axşam kurslarının rolu

Şükürova S.F. M.Ə.Sabir yaradıcılığında leksik dialektizmlər
(Şamaxı şivələrinin materialları əsasında)

Rzayeva Q.Z. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında qadına
münasibət məsələsi

Əliyeva R.T. M.Ə.Sabir yaradıcılığında Güney Azərbaycan mövzusu

Nəcəfova A.A. M.Ə.Sabirin yaradıcılığında tarixi və etnoqrafik məlumatlar

Mirzəyeva A.N. Mirzə Ələkbər Sabir satiralarında müasirlik

Ələkbərova F.İ. Hophopnamə – XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan Cəmiyyətinin aynası kimi

Niftullayeva S.Ş. M.Ə.Sabir Molla Nəsrəddinçi kimi

II bölmə. MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞI ƏDƏBİ TƏNQİDDƏ

Yusifova T.V. M.Ə.Sabir yaradıcılığında qadın obrazları

Babayev Y.M. Sabir və klassik poeziya

Tahirli A.H. Azərbaycan mühacirət mətbuatı Mirzə Ələkbər Sabir haqqında

Eminaliyev E.M., Eminaliyeva L.İ. Bənzərəm bir qocaman dağə ki, dəryadə durar...

Nəzərova M.A. M.Ə.Sabir – inqilabçı satirik

Əliyeva X.T. Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq ədəbiyyatının inkişafındakı rolu

İbişov A.R. Böyük əməllər şairi Mirzə Ələkbər Sabir

Nəsibli S.A. Cəhalət və geriliyin tənqidi Sabir satiralarının əsas mövzusu kimi

İmaməliyeva S.Q. Sabir yaradıcılığında frazeoloji birləşmələrin strukturu

Məmmədova M.Ə. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında satira

Quliyeva R.H. Vətən, millət və istiqlal şairi

Qasımova Y.Q. Vətənpərvər mütəfəkkir şair

Cəbrayilov Ş.H. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı və müasirlik

Süleymanova İ.İ. Pisi pis, əyrini əyr, düzü həmvar yazan şair

İsgəndərova S.M. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında satira

Hüseynova T.F. Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin inkişafında Mirzə Ələkbər Sabir mərhələsi

Razimi V.N. Mirzə Ələkbər Sabirin ədəbi obrazı bədii ədəbiyyatda

Osmanov Ş.Q., Osmanova A.B. Mirzə Ələkbər Sabir xalqın şairi kimi

Şahbazov E.T. İnqilabi-satirik şerimizin banisi və bayraqdarı
Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə

Əmirova L.İ. Mirzə Ələkbər Sabir irsinin müasir dövrdə mövqeyi

Cəbrayilov S.İ. Molla Nəsrəddin jurnalında M.Ə. Sabir yaradıcılığı

Zeynallı K.Ş. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında türkçülük ideyaları

Məmmədli M. Ədəbi tənqid sahəsində Sabir yolu

Abbasova F.V. Mirzə Ələkbər Sabir ədəbi məktəbi

Mirzəyeva N.N. Mirzə Ələkbər Sabirin Səttərxana mədhiyyəsi

İsmayılova A.A. M.Ə. Sabir yaradıcılığında məktəb uğurunda gedən mübarizə

Babayeva A.N. Mirzə Ələkbər Sabir satiralarında əməkçi insan obrazı

Xalqova A.Ə. Mirzə Ələkbər Sabir və İran inqilabı

Bayramova C.İ. Mirzə Ələkbər Sabirin satiralarında qadın azadlığı problemi

III bölmə. SABİR YARADICILIĞINDA PEDAQOJİ, PSIXOLOJİ MƏQAMLAR

Mustafayeva F.F. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında tərbiyə

Hüseynov E.A. Mirzə Ələkbər Sabirin əsərlərində psixoloji aspektlərin əks olunması

Camalov K.H. Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirlərində pedaqoji-psixoloji məqamlar

Ələsgərov B.İ., Səmədov Y.A. Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında təlim-tərbiyə məsələləri

Abdullazadə N.Ə. Sabir yaradıcılığının tədrisi tarixi

Əhmədova A.Ş. M.Ə. Sabir yaradıcılığında maarifçilik fəaliyyəti

Həsənli B.A. Ədəbiyyat dərslərində M.Ə. Sabirin yaradıcılığında vətənpərvərlik motivlərinin təhlili yolları

Hüseynov N.Ə., Hüseynova T.Ə. Mirzə Ələkbər Sabirin milli kimlik və birlik haqqında düşüncələri

Məmmədova Ş.N. Azərbaycanın tale yüklü sənətkarı

Hüseynov M.A. Mirzə Ələkbər Sabirin maarifçilik fəaliyyəti

Məhərrəmov C.O. M.Ə.Sabirin uşaq şeirlərində məktəb və elm mövzusu

Rzayeva N.T. Azərbaycan maarifçiliyi: Sabirin yaradıcılığında psixopedaqoji məsələlər

Rüstəmov Ə.M. M.Ə.Sabirin əsərlərində onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətləri

Umudov Q.U. Sabir və İslam dini məsələsi: yanlış yozma və təhlillər

Heydərova Z.K. Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirlərinin dili və üslubu

Həsənova Ş.Ə. Sabir satirasının janr xüsusiyyətləri

Sultanova İ.H. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında gənc nəslin milli ruhda formalaşması məsələləri

Baxşıyeva Ü.E. M.Ə.Sabirin uşaq əsərlərinin mövzu və ideyası

Əliyeva S.Ə. Mirzə Ələkbər Sabirin şərqiləri

Seyidova Ş.İ. Maarifçilik tariximizin görkəmli nümayəndəsi – Mirzə Ələkbər Sabir

Cəfərova S.N. Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında ailədə uşaqların əxlaq tərbiyəsi məsələlərinin qoyuluşu

Qəhrəmanova K.M. M.Ə.Sabirin pedaqoji fəaliyyəti

Şahbazova Q.L. Sabir təlim və tərbiyə haqqında

Bayramova N.İ. M.Ə.Sabir yaradıcılığında multikultural dəyərlər

Heybətova A.C. M.Ə.Sabirin yaradıcılığında məktəb və maarif məsələləri

Qafarlı A. Mirzə Ələkbər Sabirin satira yaradıcılığında novatorçuluq

(8 və 11-ci siniflərin “Ədəbiyyat” dərslikləri əsasında)

Dadaşov Ç.Z. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığının bəzi orijinal xüsusiyyətləri

Eyyubov Ə.Ə. Sabir və cəmiyyət

Rəhimova M.C. Mirzə Ələkbər Sabirin tərbiyə və təhsil haqqında fikirləri

Nərmanov R.Ə. Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığı və milli mədəni irsi

Abdullayeva S.T. Şair-vətəndaş, şair-pedaqoq

Əfəndiyeva T.A. Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında psixoloji məqamlar

Mürşüdova G.S. M.Ə.Sabir poeziyasında incəsənətin mühüm yeri və rolu

Babaşova R.M. M.Ə.Sabir yaradıcılığında uşaqların tərbiyəsi məsələsi

Hüseynova R.K., Hüseynova Y.M. Yeni məktəb, yeni tərbiyə, yeni nəsil

Teymurova A.Ş. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı tədrisdə

Bağirova J.C. Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirlərinin uşaqların təlim-tərbiyəsində rolu

Qurbanova S.F. Mirzə Ələkbər Sabirin pedaqoji fəaliyyəti və pedaqoji ideyaları

Xançiqazova G.Ş. Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatı